ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

T. LI • 2011

Număr special

EUGENIU COȘERIU – 90 DE ANI DE LA NAȘTERE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Inv. 83038

Scanned with OKEN Scanner

COLEGIUL EDITORIAL

EUGEN MUNTEANU – *director*
ANDREI AVRAM (membru corespondent al Academiei Române)
GHEORGHE CHIVU (membru corespondent al Academiei Române)
JEAN-LOUIS COURRIOL (Franţa)
WOLFANG DAHMEN (R.F. Germania)
THEDE KAHL (R.F. Germania)
MICHAEL METZELTIN (Austria) (membru al Academiei Austriece de Ştiinţe, membru de onoare al Academiei Române)
ANTONIO ROMANO (Italia)
WOLFGANG SCWEICKARD (R.F. Germania)

COLEGIUL DE REDACŢIE

STELIAN DUMISTRĂCEL – *redactor-şef*
REMUS ZĂSTROIU – *redactor-şef adjunct*
DOINA HREAPCĂ – *redactor-şef adjunct*
ION. H. CIUBOTARU
VICTOR DURNEA
GABRIELA HAJA
DAN MĂNUCĂ
LUMINIŢA BOTOŞINEANU – secretar ştiinţific de redacţie
IOANA REPCIUC – secretar ştiinţific de redacţie

Adresa redacţiei:

Editorial board address:

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE"

700 481, Iaşi – 6, str. Codrescu, 2
Tel. +40 332 106 508, e-mail: ALIL@philippide.ro

© 2012, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050 711, Bucureşti

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI
• Serviciul periodice •
BIBLIOTECA

ANUAR
DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. LI • 2011

Număr special

LUCRĂRILE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL
EUGENIU COŞERIU –
90 DE ANI DE LA NAŞTERE

(Iaşi – Bălți, 27 – 29 iulie 2011)

Coordonator: Eugen Munteanu
Redactori: Luminița Botoşineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE
ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. LI • 2011

SUMAR

LUCRĂRILE COLOCVIULUI INTERNAŢIONAL
EUGENIU COŞERIU – 90 DE ANI DE LA NAŞTERE
(Iaşi – Bălţi, 27 – 29 iulie 2011)

EUGEN MUNTEANU, *En guise de préface. La postérité d'Eugenio Coseriu* 7

EVOCĂRI

RODICA ALBU, *Întâlniri cu Profesorul* 15
EUGENIA BOJOGA, *„Coseriu war ein attraktiver Lehrer” sau Eugeniu Coşeriu în memoria discipolilor săi* 21
ION H. CIUBOTARU, *Caraman şi Coşeriu* 33
WOLFGANG DAHMEN, *Eugeniu Coşeriu, aşa cum l-am cunoscut* 39
STELIAN DUMISTRĂCEL, *Coseriu restitutus* 43
EUGEN MUNTEANU, *G. Ivănescu şi Eugeniu Coşeriu – semnificaţii ale unei prietenii* 63
RUDOLF WINDISCH, *Eugeniu Coşeriu, o evocare* 73

STUDII, ARTICOLE, NOTE

MARIA ABRAMCIUC, *Componente şi funcţii ale „discursului repetat” în romanul* ***Din calidor. O copilărie basarabeană*** *de Paul Goma* 77
ŞTEFAN AFLOROAEI, *Un proiect exemplar de filosofie a limbajului* 83
VASILE BAHNARU, *Conceptul de câmp semantic în lexicologia modernă (cu referire specială la studiile lui Eugeniu Coşeriu)* 95
ELENA BELINSCHI, *Corelaţia dintre omogenitate şi varietate* 105
ALINA BURSUC, *Terminologia botanică din perspectivă coşeriană* 111
ANATOL CIOBANU, *Evoluţia limbii în viziunea lui Eugeniu Coşeriu* 121
VIORICA CONDRAT, *Dialogue as a particular type of text based on collaboration* 133
ANGELA COŞCIUG, *Le concept du texte chez Eugenio Coseriu* 141
IOANA-RUCSANDRA DASCĂLU, GABRIELA-EMILIA DASCĂLU, *Câmpul semantic al iubirii în comediile plautine* 151
INGA EDU, *Modelul Coşeriu – un model cultural integral* 173
VALENTINA ENCIU, *Particularităţi prozodice ale poeziei coşeriene* 177
CRISTINA FLORESCU, *Eugeniu Coşeriu şi chestiunea relaţiei dintre terminologiile ştiinţifice şi cele populare* 183
FLORINELA FLORIA, *Cronotopia alterităţii în lectură coşeriană* 193

Scanned with OKEN Scanner

VALERIU GHERGHEL, *Visul nesfârşit al secolului al XVII-lea: limba adamică* 201
ARMELLE JACQUET-ANDRIEU, ***Sistema, Norma y Habla** de Eugenio Coseriu. Entre cognition, linguistique & neuropsychologie* 215
GABRIEL MARDARE, *La linguistique, les mots et la communication. Esquisse pour une analyse des stratégies dialogiques de Coseriu* 231
RODICA MARIAN, *Alteritatea în artă* 241
ILIE MOISUC, *Eugeniu Coşeriu şi problema limbajului poetic* 247
CRISTINEL MUNTEANU, *Pentru o justă înţelegere a conceptului de „semnificat" la Eugeniu Coşeriu* 255
LUCIA-GABRIELA MUNTEANU, *O abordare istorico-sistematică a semanticii limbajului politic românesc din perspectiva teoriei lingvistice coşeriene* 273
DUMITRU NICA, *Teoria părţilor de vorbire la Eugenio Coseriu* 287
IULIA NICA, *Eugenio Coseriu şi lingvistica latino-americană* 293
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Perspective coşeriene în sociolingvistica actuală* 305
GHEORGHE POPA, *Viziunea lingvală asupra lumii din perspectivă coşeriană* 323
MIRELA PUSTIU, *Poezia lui Ion Barbu – o concretizare a perspectivei coşeriene asupra limbajului poetic* 331
ADRIANA-MARIA ROBU, *Relaţia „cadru" pragmatic – univers semantic, cu referire la discursul publicitar* 343
MICHELA RUSSO, TERESA PROTO, *Interferences phonologiques et métriques : les rapports entre le français medieval de France et l'anglo-normand* 357
PETRONELA SAVIN, *Direcţii de cercetare în frazeologia europeană în lumina lingvisticii integrale coşeriene* 377
ELENA SIROTA, *Eugeniu Coşeriu despre schimbări şi inovaţii în limbă* 383
MIHAELA-CĂTĂLINA TĂRCĂOANU, *Teze coşeriene despre teoria traducerii* 389
ZINAIDA TĂRÎŢĂ, *Caracterul normat al inovaţiilor lexicale de tip abreviat* 395
ALICE TOMA, *Tehnica exemplificării la Eugeniu Coşeriu* 401
DIANA VRABIE, *Eugeniu Coşeriu despre arta limbajului* 411
RUDOLF WINDISCH, *Eugenio Coseriu und das „sogenannte Vulgärlatein"* 415
LUDMILA ZBANŢ, CRISTINA ZBANŢ, *Abordarea textuală a traducerii în viziunea lui Eugeniu Coşeriu* 423

*

JEAN-PIERRE DURAFOUR, *Message* 433

*

IOAN S. CÂRÂC, *Cea mai recentă apariţie editorială în limba română a unei opere de Eugeniu Coşeriu* (EUGENIU COŞERIU, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, 520 p.) 435

CRONICĂ

Colocviul Internaţional *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere* (Iaşi – Bălţi, 27–29 iulie 2011) (*Florin-Teodor Olariu*) 439

Scanned with OKEN Scanner

ROMANIAN ACADEMY
IAŞI BRANCH
"A. PHILIPPIDE" INSTITUTE OF
ROMANIAN PHILOLOGY

ANNUAL REVIEW
OF LINGUISTICS
AND LITERARY
HISTORY

T. LI • 2011

CONTENTS

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL COLLOQUIUM

EUGENIO COSERIU – 90 YEARS SINCE HIS BIRTH

(Iaşi – Bălţi, July 27 – 29, 2011)

EUGEN MUNTEANU, *A possible preface. The posterity of Eugenio Coseriu* 7

REMEMBER

RODICA ALBU, *Encounters with the Professor* 15
EUGENIA BOJOGA, *"Coseriu war ein attraktiver Lehrer" or Eugenio Coseriu in his disciples' memory* 21
ION H. CIUBOTARU, *Caraman and Coseriu* 33
WOLFGANG DAHMEN, *Eugenio Coseriu, as I met him* 39
STELIAN DUMISTRĂCEL, *Coseriu restitutus* 43
EUGEN MUNTEANU, *G. Ivănescu and Eugenio Coseriu – the meanings of a friendship* 63
RUDOLF WINDISCH, *Eugenio Coseriu, a remember* 73

STUDIES, ARTICLES, NOTES

MARIA ABRAMCIUC, *Components and functions of «repeated discourse» in the novel **Din calidor. O copilărie basarabeană** by Paul Goma* 77
ŞTEFAN AFLOROAEI, *A exemplary philosophy of language project* 83
VASILE BAHNARU, *Semantic field concept in modern lexicology (focused on Eugenio Coseriu studies)* 95
ELENA BELINSCHI, *The correlation between homogeneity and variety* 105
ALINA BURSUC, *The botanical terminology from the perspective of Eugenio Coseriu* 111
ANATOL CIOBANU, *The evolution of Romanian language in Eugenio Coseriu's view* 121
VIORICA CONDRAT, *Dialogue as a particular type of text based on collaboratio* 133
ANGELA COŞCIUG, *The concept of text in Eugenio Coseriu's work* 141
IOANA-RUCSANDRA DASCĂLU, GABRIELA-EMILIA DASCĂLU, *The semantic field of love in Plautine comedies* 151
INGA EDU, *Eugenio Coseriu – an integral cultural model* 173
VALENTINA ENCIU, *Features of versification in Coseriu's poems* 177
CRISTINA FLORESCU, *Eugenio Coseriu and the problem of the relationship between scientific and dialectal terminologies* 183

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 1–444

Scanned with OKEN Scanner

FLORINELA FLORIA, *The Chronotopy of Alterity in Coseriu's Reading* 193
VALERIU GHERGHEL, *The endless dream of the eighteenth century: the adamic language* 201
ARMELLE JACQUET-ANDRIEU, *Eugenio Coseriu's* ***Sistema, norma y habla*** *between cognition, linguistics and neuropsychology* 215
GABRIEL MARDARE, *Linguistics, words and communication framework for an analysis of Coseriu's dialogical strategies* 231
RODICA MARIAN, *The alterity in the art* 241
ILIE MOISUC, *Eugenio Coseriu and the matter of the poetic language* 247
CRISTINEL MUNTEANU, *For a better understanding of Eugenio Coseriu's concept of «signifié»* 255
LUCIA-GABRIELA MUNTEANU, *Applying Coserian linguistic theory to a systematic-historical review of Romanian political discourse semantics* 273
DUMITRU NICA, *The theory of parts of speech in Eugenio Coseriu's work* 287
IULIA NICA, *Eugenio Coseriu and Latin American linguistics* 293
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Coseriu's perspectives in current sociolinguistics* 305
GHEORGHE POPA, *Lingual view of the world from Coseriu's perspective* 323
MIRELA PUSTIU, *Ion Barbu's poetry – a materialization of Coseriu's perspective on the poetic language* 331
ADRIANA-MARIA ROBU, *Pragmatic «frame» – semantic universe relation regarding advertising discourse* 343
MICHELA RUSSO, TERESA PROTO, *Metrical and phonological interferences: the rapports between medieval French language in France and the Anglo-Norman language* 357
PETRONELA SAVIN, *Research directions in European phraseology in light of integral linguistics promoted by Eugenio Coseriu* 377
ELENA SIROTA, *Eugenio Coseriu about changes and innovations in lang* 383
MIHAELA-CĂTĂLINA TĂRCĂOANU, *Coseriu's thesis about translation* 389
ZINAIDA TĂRÎȚĂ, *Standardised nature of lexical innovations concerning abbreviations* ... 395
ALICE TOMA, *The technique of exemplification at Eugenio Coseriu* 401
DIANA VRABIE, *Eugenio Coseriu – about the language's art* 411
RUDOLF WINDISCH, *Eugenio Coseriu and the "so-called vulgar latin* 415
LUDMILA ZBANȚ, CRISTINA ZBANȚ, *Eugenio Coseriu's view on textual approach of translation* 423

*

JEAN-PIERRE DURAFOUR, *Message* 433

*

IOAN S. CÂRÂC, *Eugeniu Coseriu's latest published work in Romanian* (EUGENIU COȘERIU, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau* [*History of Language Philosophy. From the Beginnings to Rousseau*], a new edition enriched by Jörn Albrecht, with a preliminary note by Jürgen Trabant, Romanian translation and index by Eugen Munteanu and Mădălina Ungureanu, with a Romanian edition's foreword by Eugen Munteanu, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, 520 p.) 435

REPORT

The International Colloquium *Eugenio Coseriu – 90 years since his birth* (Iași – Bălți, July 27 – 29, 2011) (*Florin-Teodor Olariu*) 439

Scanned with OKEN Scanner

EN GUISE DE PRÉFACE. LA POSTÉRITÉ D'EUGENIO COSERIU

EUGEN MUNTEANU*

1. Cette année, le 27 juillet, Eugenio Coseriu aurait fêté ses quatre-vingt-dix ans. Il est fort probable, qu'étant donné la vitalité extraordinaire dont la Providence l'avait doué, il aurait pu être encore parmi nous, s'il avait eu à vivre une existence moins tourmentée que celle qu'il avait menée. Mais il ne nous reste qu'à fêter les quatre-vingt-dix ans de sa naissance tout seuls. Au moment où je me suis décidé à intervenir dans ce colloque sur la postérité de Coseriu, j'envisageais de formuler une série d'évaluations raisonnables, calmes et détachées, presque dix ans après la disparition physique du grand savant et maître. Pourtant je me suis vite rendu compte que les accents subjectifs ne sauraient être absents de cette évocation, et cela pour deux raisons simples. Il s'agit tout d'abord du fait qu'Eugenio Coseriu m'a fait le grand honneur de me considérer comme l'un de ses disciples et que, parlant d'une personnalité comme la sienne, d'une importance majeure dans l'histoire de la pensée linguistique moderne, il est presque impossible de maîtriser son sentiment primaire de fierté qu'un membre de son peuple (nation, gent, tribu, langue ?) a atteint l'espace sidéral de la reconnaissance universelle. D'un autre côté, la raison objective et le sens critique qui doivent caractériser toujours le scientifique nous obligeraient à nous poser une série de questions incommodes pour les personnes ayant des penchants idolâtres : avons-nous, les Roumains, en général, quelque mérite pour les performances de quelqu'un qui provient de ce peuple, en l'occurrence Coseriu ? Qu'est-ce qu'il y aurait de « roumain » dans la pensée et la doctrine de Coseriu ? Notre « fierté » ethnocentrique serait-elle affaiblie si nous considérions comme citoyen de l'univers celui qui est né il y a quatre-vingt-dix ans à Mihăileni, en Bessarabie ? Quel est le degré d'objectivité de nos jugements, de ceux qui nous déclarons ses disciples et adeptes de ses idées ?

Au risque d'une subjectivité assumée et sous la pression de ces dilemmes, j'essaierai pourtant de formuler quelques arguments pour soutenir la thèse selon laquelle la doctrine linguistique de l'intégralisme cosérien est apte à s'imposer comme *la linguistique tout court* de l'époque contemporaine.

* Institut de Philologie Roumaine « Alexandru Philippide », Iaşi, rue Th. Codrescu, n° 2, Roumanie.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 7–13

Scanned with OKEN Scanner

2. Le fondement philosophique de ses théories sur la langue et le langage représente le premier avantage. D'une certaine manière, contrairement au courant majoritaire qui avait cours dans les milieux savants européens vers la moitié du XXe siècle, enclins, y compris dans les « sciences de l'esprit » (humaines), à un néo-positivisme techniciste et matérialiste, Coseriu affirme clairement, toujours conséquent à ses principes, le primat de l'esprit dans la sphère culturelle, en y intégrant la linguistique elle aussi. De ce point de vue, la leçon cosérienne se laisse résumer ainsi : on ne peut pas décrire un objet, quel qu'il soit, et on ne peut pas en comprendre le mécanisme de fonctionnement, si on ne possède pas une connaissance adéquate et claire de l'essence ou de ce qu'est cet objet, et cela est d'autant plus valable que, ce qu'il faut comprendre et interpréter c'est le langage, l'objet et le phénomène le plus complexe dans la sphère de l'humain. On ne peut avoir accès à cette essence que par la voie de la réflexion spéculative et c'est pour cela que la récupération de la grande filière de la tradition européenne est obligatoire. C'est ce que Coseriu a d'ailleurs fait, réalisant une lecture systématique de toute la philosophie européenne, insistant sur les moments principaux de cette tradition : Platon, Saint Augustin, Aristote, les modistes de la Scolastique, Leibniz, Gianbattista Vico, Hegel, Kant et par-dessus tout, Wilhelm von Humboldt.

Connaissant donc ses prédécesseurs comme personne d'autre parmi ses contemporains, Coseriu a formulé sa doctrine, dans ses lignes essentielles, dès le début, avec sa première étude importante, *Determination y entorno* (1956), n'étant pas obligé, comme un Noam Chomsky, par exemple, à y revenir pour la corriger et la préciser ! Si vous me permettez une métaphore, je dirais que, nourrie du berceau amniotique de la tradition philosophique européenne, la doctrine cosérienne est née, comme Athéna, jaillissant de la tête de Zeus, déjà adulte et armée ! Les décennies ultérieures n'ont fait rien d'autre qu'assister au nuancement et au développement du noyau originel.

3. Un deuxième élément de performance et d'originalité à affirmer et à souligner dans l'activité d'Eugenio Coseriu est sa tentative réussie de dépasser le structuralisme dominant du XXe siècle, en l'assimilant. Paraphrasant le titre de l'un de ses articles, très connu (« au delà du structuralisme »), il faut dire que le structuralisme assimilé par Coseriu n'est pas le structuralisme caractérisé par le formalisme excessif proposé par certaines directions post-saussuriennes, qui tendaient à le présenter comme une doctrine de validité universelle, capable de faire de la linguistique une « science-pilote » (Claude Lévi-Strauss). Coseriu adopte le structuralisme saussurien génuine, qu'il assimile pour ses vertus de méthode, probablement la plus adéquate, de description du système de la langue. Parlant, comme Saussure, de structures et de relations (syntagmatiques et paradigmatiques), d'unités et de fonctions dans le cadre du système, de synchronie et de diachronie, etc., Coseriu ne le fait pas d'une manière statique et purement descriptive, mais d'une manière fonctionnelle, dynamique et

Scanned with OKEN Scanner

historique, imposée par l'essence « énergétique » même de la langue. Il y a lieu de souligner ici la composante la plus révolutionnaire peut-être de la doctrine cosérienne : situer au centre de l'investigation scientifique non pas le système linguistique, mais l'activité de parole même, les actes de création par la langue. Ce qui existe en dernière instance, dit Coseriu après avoir assimilé la leçon de Humboldt et de la phénoménologie allemande, ce ne sont pas les systèmes linguistiques, même pas les langues historiques comme telles, mais les actes de parole, plus précisément les locuteurs (qui parlent certaines langues). Par ce changement radical de perspective sur la compréhension de l'essence du langage, Coseriu s'impose probablement comme l'un des représentants les plus cohérents du néo-humboldtianisme moderne. Sa performance de concilier le structuralisme avec l'énergétisme humbodtien n'est qu'apparemment paradoxale. Car ce qui est essentiel et recouvrable dans le structuralisme se retrouvait déjà chez Humboldt, à savoir dans la place centrale que celui confère au concept de *forme interne de la langue*. Ce n'est pas par hasard que Coseriu a accordé à cet élément de l'héritage humboldtien une attention privilégiée, transférant la discussion du domaine traditionnel de la grammaire, dans la sphère des contenus linguistiques. Inspiré aussi par le théorème très connu de Louis Hjelmslev, selon qui c'est l'unité entre la forme du contenu et la forme de l'expression qui définit la spécificité de la langue, Coseriu a formulé la thèse sur le caractère prioritaire du niveau sémantique par rapport aux niveaux grammatical et pragmatique. Dans la conception cosérienne, dans la langue tout part de et retourne à la sémantique, pour la simple raison que tout acte de parole a pour origine l'intention de dire *quelque chose*. La distinction tripartite entre *désignation – signification – sens*, un autre élément d'une originalité maximale, comporte de multiples conséquences théoriques et pratiques, certaines déjà formulées par Coseriu lui-même, d'autres à formuler.

4. On en arrive à une autre distinction cosérienne d'une pertinence théorique maximale. Il s'agit en fait du transfert dans la discussion sur le langage du principe central de la gnoséologie aristotélicienne : toute réalité peut être abordée et connue dans une perspective universelle, dans une perspective historique et dans une perspective individuelle. Ainsi, l'activité verbale, faculté centrale de l'homme comme individu et comme espèce, implique trois types d'approches. Nous avons, tout d'abord, au niveau universel, « le fait même de parler », « le langage pur et simple ». Du point de vue épistémologique, on peut tracer une théorie générale du langage humain à ce niveau. En deuxième lieu, le niveau historique apparaît comme celui des langues comme telles, entendues à la fois comme réalités historiques et comme techniques d'expression appartenant à des communautés et à des traditions déterminées historiquement. Dans la recherche, il s'agit là, en principe, du domaine de la linguistique traditionnelle, préoccupée de la description et la compréhension de la dynamique historique des langues. Pour en finir, le niveau individuel est celui des actes de parole, des discours ou des textes, à savoir celui des produits concrets de la

Scanned with OKEN Scanner

créativité des locuteurs. Envisagé jusqu'à maintenant dans la sphère traditionnelle de la stylistique linguistique, ce dernier niveau constituera l'objet d'étude de la linguistique textuelle (*Textlinguistik*), aux bases théoriques de laquelle Coseriu a contribué de façon substantielle. En fonction de la sphère de manifestation, Coseriu a défini aussi les trois niveaux ou composantes de la compétence linguistique, qu'il appelle *compétence élocutionnelle*, *compétence idiomatique* et *compétence expressive*. Là encore, dans la sphère de la compétence linguistique, sur les traces de Coseriu, il existe un champ important ouvert à l'exploitation pour l'avenir.

5. La critique radicale du logicisme dans l'interprétation du langage représente une autre contribution cosérienne de première importance. Offrant une interprétation nouvelle et personnelle de la typologie aristotélicienne des énoncés (*logoi*), Coseriu affirme la sémanticité comme critère primaire et unique d'existence de tout énoncé. En d'autres termes, tout énoncé valable dans une langue quelconque est un énoncé sémantique (*logos semantikos*) avant tout autre détermination possible, puisqu'il dit quelque chose à propos d'une séquence de la réalité perçue ou imaginée par le locuteur. L'énoncé logique (*logos apophantikos*), c'est-à-dire l'énoncé qui peut être soumis à la négation ou à l'affirmation, ne représente que l'une des classes d'énoncés sémantiques possibles, à côté de l'énoncé poétique (*logos poietikos*) ou de l'énoncé pratique (*logos pragmatikos*). Autrement dit, tous les énoncés possibles dans une langue donnée, y compris ceux logiques, sont nécessairement sémantiques, alors que tous les énoncés sémantiques ne sont pas forcément logiques. Par ce raisonnement simple et ingénieux, par lequel on privilégie l'aspect sémantique de tout fait de langage, Coseriu semble avoir résolu beaucoup des contradictions et des apories de la logique formelle classique. La démonstration de ce constat reste à être faite.

6. Eugenio Coseriu a critiqué radicalement et a rejeté la théorie de Roman Jakobson, largement répandue dans les milieux académiques de la deuxième moitié du XXe siècle, portant sur l'existence de six fonctions du signe linguistique (référentielle, expressive, conative, phatique, métalinguistique et poétique), en montrant qu'en fait le signe linguistique ne remplit que les trois fonctions primaires identifiées antérieurement par Karl Bühler, à savoir la fonction appellative, la fonction représentative et la fonction expressive, le contenu des autres fonctions identifiées par Jakobson étant en fait incluses dans la sphère d'action des trois fonctions de Bühler. En plus, selon Coseriu, conséquent à sa conception sur le caractère créatif de la langue comme activité spécifique, il ne s'agit même pas de parler en fait d'une fonction poétique proprement dite, distincte des autres, puisque le langage poétique s'identifie, en dernière instance, avec la langue même, envisagée dans la plénitude originelle de toutes ses vertus expressives, au-delà et avant toute détermination ultérieure. Nous avons affaire ici, probablement, à l'assertion la plus « scandaleuse » du discours théorique cosérien, qui contredit de façon incontestable l'essence commune des différentes théories, plus ou moins structuralistes, sur le langage poétique. Le langage poétique, montre Coseriu, ne saurait être envisagé comme un « écart » par rapport à un « degré zéro de l'écriture », selon les mots d'un Roland Barthes, par l'ajout de « figures » ou tropes artistiques. La

Scanned with OKEN Scanner

prise en considération même de la variante littéraire ou de la variante standard d'une langue historique comme le niveau « neutre », à partir duquel on obtiendrait par « écart » le langage poétique, n'est pas pertinente, puisqu'elle contredit la réalité des faits. Cette réalité des faits montre que chaque poète, comme individu d'exception – il s'agit là d'une autre idée de souche humboldtienne ! –, assume sa langue, une langue historique donnée, de manière créatrice, la récupérant intégralement dans ses fonctions primaires et originelles, au-delà de toute restriction, délimitation, réduction ou détermination historique. L'idée de l'identité entre le langage et la poésie n'est pas tout à fait nouvelle, elle avait été thématisée dès l'antiquité par les poètes eux-mêmes, suivis, à l'époque moderne, par Gianbattista Vico et Benedetto Croce, pour ne mentionner que les plus importants. Ce qui est nouveau chez Coseriu, c'est la cohérence, la profondeur et la force de conviction de l'argumentation. Tirer les conséquences de ce changement radical de perspective signifie re-créer la poétique moderne sur des bases nouvelles.

7. La conception cosérienne sur les causes et la dynamique des changements linguistiques est tout aussi innovatrice sur le plan théorique, avec beaucoup de retombées sur le plan pratique de l'étude et de la recherche sur les langues historiques. Traité de manière magistrale dans l'une de ses études monographiques importantes (*Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1957), le thème est repris plus tard dans un article intitulé de manière provocatrice *Linguistic Change Does not Exist* (1983). Conséquent à son orientation générale et aux principes rationalistes et idéalistes-réalistes qui gouvernent toute sa réflexion, Eugenio Coseriu rejette *de plano* les explications causalistes-évolutionnistes, transposées du domaines des sciences de la nature dans la sphère des « sciences de l'esprit », et propose une explication de type finaliste. Selon lui, l'explication adéquate des modifications dans la langue doit être cherchée dans l'essence du langage humain qui relève, comme nous l'avons vu ci-dessus, de la sphère de la créativité spirituelle. Par conséquent, ce ne sont pas les causes matérialistes directes, tenant au contexte géographique ou climatique, social ou politique, etc., qui expliquent les changements dans la langue, mais les causes finales, c'est-à-dire la volonté des locuteurs de ne cesser d'adapter leur langue héritée par tradition à la nécessité de communication. Le dilemme classique du rapport contradictoire entre la stabilité fonctionnelle nécessaire à un système linguistique et l'évidence de l'existence des changements linguistiques, c'est-à-dire entre synchronie et diachronie, est résolu par Coseriu de manière convenable, par l'appel à l'histoire. La synchronie et la diachronie sont, dans la perspective historique, non pas contradictoires, mais complémentaires. Autrement dit, dans une phrase mémorable, « a langue fonctionne en diachronie et change en synchronie ».

8. Il existe toute une série d'autres distinctions importantes de Coseriu d'une opérabilité maximale dans la description de la langue et l'explication de son fonctionnement. Il s'agit tout d'abord de la distinction entre le discours répété ou la parole répétée et la technique libre

Scanned with OKEN Scanner

de la parole ; il y a ensuite la distinction entre l'architecture de la langue (qui porte sur la langue historique) et la structure de la langue (qui se rapporte à la langue fonctionnelle). À cet égard, Coseriu a opéré une synthèse, conformément au principe de la tradition (l'un des principes qu'il a identifié pour la linguistique entendue comme science de la culture), entre des idées énoncées par Ferdinand de Saussure et Louis Hjelmslev ; il finit par proposer une structuration quadripartite de « l'architecture de la langue » : *type*, *système*, *norme*, *parole*. La clarté de la définition de ces quatre niveaux assure à cette distinction cosérienne une pertinence épistémologique évidente.

9. Avant de finir, je pense qu'il y a lieu de souligner encore une fois l'instrumentalité de la doctrine, son admirable applicabilité pratique, découlant de sa solidité théorique, de son intelligibilité, de la précision terminologique et du caractère non-contradictoire de ses différentes composantes.

10. Si donc nous assumons la prémisse que je proposais au début et nous acceptions que la doctrine cosérienne possède toutes les données pour être assimilée et adoptée comme théorie de référence dans les sciences du langage actuelles, notre devoir est maintenant de voir quelles seraient ses chances de réussite. Les perspectives semblent encourageantes. La première décennie de la postérité cosérienne nous montre que, même en l'absence de son créateur, la doctrine est vivante, ses idées, distinctions et concepts fondamentaux circulent, constituent objet de débat, sont compris, appliqués. Du point de vue institutionnel, le recul qui suit, en règle générale, la disparition d'une personnalité d'exception, semble avoir été dépassé. La première génération de disciples de Coseriu, actifs dans les dernières décennies dans des universités de prestige en Allemagne, Italie, France et dans le monde hispanophone, ont transmis à leur tour aux générations plus jeunes l'esprit cosérien et, souvent, même la doctrine de celui-ci. Dans « la patrie du cosérianisme », l'université de Tübingen, l'héritage cosérien est vivant et ne cesse de porter ses fruits. L'organisation dans cette université de l'archive Coseriu et le projet majeur d'édition intégrale, en format électronique, de tous les manuscrits cosériens, dont une grande partie inédits, témoignent de la manière la plus éloquente de la continuité. La traduction et l'impression de ses ouvrages majeurs des langues originelles, espagnol, allemand, dans d'autres langues (italien, français, roumain, russe, anglais, japonais, etc.) sont de plus en plus fréquentes. Ce qui est le plus encourageant, c'est l'accroissement de l'intérêt pour Coseriu en France. La fréquence à laquelle on organise différentes manifestations scientifiques consacrées à la linguistique cosérienne est d'une signification particulière. Les trois éditions (à Aix-en-Provence en 2007, à Cluj en 2009 et à Almeria en 2011), où les représentants les plus importants du courant cosérien se réunissent périodiquement, avec la participation de plus en plus de jeunes à la recherche de repères théoriques fermes, ont notamment contribué d'une façon substantielle au maintien d'un flux puissant et constant de l'intérêt pour la doctrine cosérienne. La constitution d'une association internationale d'études cosériennes semble imminente. Les sessions

Scanned with OKEN Scanner

commémoratives consacrées aux quatre-vingt-dix ans de sa naissance, organisées cette année à Chişinău, Iaşi, Bălţi et Rome, témoignent elles aussi de la pérennité de la mémoire du grand maître. S'y ajoutent de nombreuses séries de volumes lui rendant hommage ou des volumes collectifs (on apprécie que, de ce point de vue, Coseriu est le linguiste le plus honoré de l'histoire...). On ne peut qu'être sûrs que dans les décennies suivantes nous continuerons de cultiver la doctrine cosérienne dans ses centres, pour ainsi dire, traditionnels, à Tübingen, Münster, Berlin, Salamanca, Córdoba, Rome, dans d'autres endroits de France et de l'Amérique Latine, à Cluj, à Iaşi ou à Chişinău. Le futur immédiat semble donc convenable. On ne saurait faire encore une évaluation plus précise à moyen et à long terme ! J'oserais juste dire que la doctrine cosérienne ne perdra son intérêt et sa validité que dans les conditions où le futur assistera à la naissance d'un type nouveau d'humanité, qui renoncera au paradigme de la pensée à fondement historique. Dans ce futur, sombre de notre point de vue, l'homme renoncera probablement à la plupart de l'héritage d'*Homo Europaeus*... Pour revenir à un positionnement plus optimiste, j'assumerais, en finissant, l'engagement formulé récemment par Johannes Kabatek, le disciple du Maître à l'Université de Tübingen: « Sus discípulos tenemos la obligation de la continuidad de los tres aspectos : conservando su memoria, aplicando su lógica y tratando de contagiarnos de su fuerza de trabajo, tal como él nos lo ha enseñado »[1].

[1] « Nous, ses élèves, avons l'obligation de le continuer dans les trois aspects suivants : en conservant sa mémoire, en appliquant sa logique et en essayant de nous imprégner de sa puissance de travail, comme il nous l'a enseigné » (Johannes Kabatek, *Eugenio Coseriu : memoria, logica y fuerza de trabajo*, dans le vol. María Luisa Calero Vaquera, Fernando Rivera Cárdenas [coord.], *Estudios lingüísticos y literarios in memoriam Eugenio Coseriu* (1921–2002), Universidad de Cordoba, s.a., p. 43–50).

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTÂLNIRI CU PROFESORUL

RODICA ALBU*

Am „crescut" ca anglist în perioada în care celebrele cărţi ale lui Noam Chomsky *Syntactic Structures* (1957) şi *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), urmate de teza de doctorat a lui John R. Ross, *Constraints on variables in syntax* (1967), şi ea celebră în epocă, erau în centrul atenţiei lingviştilor anglofoni. La facultate eram învăţată, în spiritul gramaticii prescriptive tradiţionale, ce era corect şi ce nu, iar Chomsky (la ale cărui scrieri am avut acces direct datorită colegei mele americane Michelle Anciaux, lector Fulbright la Iaşi) venea cu ideea acelui vorbitor-interlocutor ideal, plasat într-o comunitate absolut omogenă, care cunoaşte limba perfect şi este capabil să emită şi să înţeleagă o infinitate de enunţuri, pe baza unui set finit de reguli. Pe de altă parte, prin literatură, muzica uşoară însoţită de text şi film cel puţin, dacă nu şi prin contactul cu „the real thing", limitat la lectorii noştri britanici şi americani, veneam în contact cu o varietate de forme şi structuri „neortodoxe" ale limbii engleze, care nu se conformau regulilor prescrise de manuale. De aici nevoia de a găsi un cadru de referinţă care să-mi permită analiza acestor fapte de limbă integrate într-un continuum în modelarea căruia interveneau numeroşi factori „extralingvistici". Citeam stilistică, sociolingvistică, psiholingvistică, poetică şi lingvistică matematică, iar după ce profesorului G. Ivănescu i-a parvenit volumul din 1983 al lui Levinson, am avut acces şi la pragmatică. Visam la un model holistic de abordare a limbii. Posibilitatea apărută după 1990 de a călători la Freiburg în cadrul parteneriatului dintre Universitatea noastră şi Universitatea „Albert-Ludwig" şi de a avea acces la o bibliografie care, pe de o parte, arunca punţi de legătură între limbă şi cultură şi, pe de altă parte, aborda limba engleză actuală în aspectele sale dinamice şi în baza principiului omogenităţii în eterogenitate, mi-a dat aripi. Am lansat un curs intitulat *Introducere în studiul varietăţilor limbii engleze* la care visasem din anii '80 şi am început să compilez un glosar terminologic care să includă termeni utilizaţi în dialectologie, în geografia lingvistică şi în dialectologie urbană engleză, în sociolingvistică şi în lingvistică funcţional-stilistică.

Mă aflam în acest punct când am avut şansa marii întâlniri cu profesorul Coşeriu. Nu am pierdut niciun curs ţinut de dumnealui la Iaşi şi nicio conferinţă suceveană avându-l pe Profesor ca invitat de onoare. Nici prelegerea sa de pe

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 15–19

Scanned with OKEN Scanner

17 iulie 1993 de la Chişinău nu am ratat-o. Vorbind atunci despre limbă, limbă istorică şi dialect, profesorul Coşeriu punea în discuţie termenul de limbă moldovenească şi menţiona, în paralel, cazul limbii persane vorbite în Tadjikistan, pe care ruşii au numit-o „tadjică"...

Întâlnirea mea cu dumnealui a fost sub o stea norocoasă. Chiar la prima sa venire, la masa care i-a fost oferită într-un separeu la Casa Universitarilor, am stat – ce noroc – chiar în faţa dumnealui şi a domnului profesor Arvinte. Când profesorul Arvinte m-a prezentat spunând că părinţii mei sunt din Basarabia, profesorul Coşeriu s-a luminat într-un zâmbet larg şi m-a întrebat de prin ce zone sunt ai mei şi unde m-am născut eu, iar apoi mi-a expus, mai în glumă mai în serios, teoria sa despre fâşia binecuvântată a spaţiului românesc care se întinde de la est la vest şi include zona Orheiului... unde se nasc mari spirite ale culturii române... Am constatat că era născut în acelaşi an cu mama mea – iată, în anul acesta, 2011, se împlinesc 90 de ani... Am povestit apoi despre extraordinara limbă română a bunicii mele dinspre tată, femeie de la ţară din judeţul Orhei, născută în 1880 în perioada ţaristă şi neştiutoare de rusă, dar al cărei vocabular includea rusisme încetăţenite în Basarabia (*şcaf*, *colţuni*, *pestelcă*) şi în a cărei pronunţie intra şi arhaicul *dz*...

O altă întâlnire memorabilă a fost prilejuită de prima conferinţă cu participarea Profesorului la Suceava, unde, în aşteptarea mesei de seară în faţa unui restaurant care nu era încă gata de oaspeţi, Profesorul, în jurul căruia ne adunaserăm ciorchine, ne-a ţinut o superbă lecţie despre elementele de lingvistică din gândirea lui Platon şi Aristotel, „cărămizi" pe care se construiesc toate eşafodajele teoretice ulterioare. Am rămas cu regretul că nu am luat notiţe, dar, iată, acum ne bucurăm de recent apărutul volum *Istoria filozofiei limbajului de la începuturi până la Rousseau* (Humanitas, 2011). Cu siguranţă nu întâmplător seria de prelegeri de la Iaşi din memorabila toamnă a anului 1993 începea, pe 25 octombrie, cu cea pe care Profesorul a numit-o „un rezumat al celor două volume de *Istorie filozofiei limbajului* şi al celor patru volume de *Cursuri de filozofia limbajului*".

Discuţia din seara de la Casa Universitarilor şi prelegerea informală de la Suceava m-au scos, parţial, din inhibiţia pe care aş fi putut-o altminteri resimţi în faţa unui erudit de talia lui Eugeniu Coşeriu şi mi-au dat curajul să caut un alt prilej de taifas academic cu Profesorul. Invitată la Freiburg, în cadrul parteneriatului dintre Universităţile „Alexandru Ioan Cuza" şi „Albert-Ludwig", am îndrăznit să-i trimit o scrisoare şi copia unui articol pe care îl publicasem recent (*On Reference*, 1992) şi să-i mărturisesc că mi-aş dori mult să pot discuta cu dumnealui atât unele aspecte controversate legate de problema referinţei, dar şi altele, deoarece eram într-o perioadă în care mintea mi-era ademenită de prea multe direcţii deodată şi nu eram în stare să stabilesc priorităţile. Ce-a urmat mi-a marcat – în bine – toată existenţa ulterioară. Profesorul Coşeriu m-a poftit la o discuţie la Tübingen.

Am avut parte de peste două ceasuri de convorbiri în casa Profesorului (la care s-a adăugat încă o oră petrecută la restaurantul italian la care dumnealui mergea adesea). M-a lăsat să-mi descarc sacul cu idei şi probleme, m-a ascultat răbdător şi apoi mi-a spus pe un ton ferm şi blând în acelaşi timp: „Fă-ţi o listă cu toate ideile, dă-le un număr de ordine şi apoi ocupă-te de fiecare pe rând, una câte una, indiferent cât de tare te-ar tenta să sari de colo-colo". (Citatul redă conţinutul, nu litera.) Apoi

Scanned with OKEN Scanner

m-a condus prin casă şi mi-a arătat biblioteca sa imensă, înşirată de-a lungul celor mai mulţi dintre pereţi, inclusiv pe holuri şi pe casa scărilor. Îmi amintesc vag numerele 10 şi 12, dar nu mai ştiu: erau 10 camere şi 12 000 de cărţi sau 12 camere şi 10 000 de cărţi? Oricum, cărţile veneau spre el din toate părţile lumii. Erau aşezate pe ţări şi pe discipline... Japonezii îi traduseseră şi publicaseră aproape tot ce scrisese... Foştii doctoranzi continuau să-i trimită cărţile pe care le publicau. Colegi din diverse ţări făceau acelaşi lucru...

Venisem şi eu cu un mic dar, o cărticică pe care o tradusesem – *Povestea vieţii mele* de Helen Keller – şi care mă făcuse să meditez asupra felului în care oamenii lipsiţi de un simţ sau altul privesc lumea. Cu atât era mai complicat cazul autoarei şi protagonistei cărţii, cu cât ea îşi pierduse şi auzul şi văzul în copilăria timpurie, la un an şi zece luni, în urma unei encefalite virale. *Vox significat mediantibus conceptibus*... Dar cum se poate ajunge la abstractizări, conceptualizări şi reprezentări în lipsa imaginilor vizuale şi auditive? Felul în care Helen a ajuns să conceptualizeze lumea şi, mai mult, să înveţe să şi vorbească fără ca ea însăşi să aibă percepţii auditive şi vizuale e un subiect ce nu încetează să mă fascineze şi pe care l-am discutat şi cu Profesorul.

Aveam cu mine şi părţi din glosarul terminologic la care lucram privind studiul varietăţilor limbii şi venisem cu câteva întrebări de detaliu pentru Profesor. Ştiam din bibliografia parcursă la Freiburg că J.P. Rona vorbea de varietăţi diacronice, diatopice, diastratice şi diatipice într-un articol din 1970 (*A Structural View of Sociolinguistics*), iar din prelegerile Profesorului că termenii *diatopic* şi *diastratic* îi aparţineau lingvistului norvegian L. Flydal (1952). Ştiam şi de clasificarea, bine-venită pentru minţile analitice, a canadianului Michael Gregory (1967), pe care o voi transcrie mai jos pentru cei interesaţi. Aceasta includea şi bine-cunoscuta triadă *field, mode, tenor*, consacrată de lingvistica funcţional-sistemică a lui M.A.K. Halliday, precum şi distincţia dintre *varieties according to user* şi *varieties according to use*, propagată atât de Halliday, cât şi de R. Quirk, ambii fiind formaţi la şcoala londoneză fondată de J.R. Firth. Iată varianta Gregory de clasificare a varietăţilor.

1. Dialectal

	situational categories	**contextual categories**	**examples of English varieties (descriptive contextual categories)**	
user's	individuality	idiolect	Mr. X's English Miss Y's English	**dialectal varieties:** the linguistic reflection of reasonably permanent characteristics of the *user* in language situations
	temporal provenance	temporal dialect	Old English, Modern English	
	geographical provenance	geographical dialect	British English American English	
	social provenance	social dialect	Upper Class English, Middle Class English	
	range of intelligibility	standard/non standard dialect	Standard English, Non Standard English	

Scanned with OKEN Scanner

2. Diatypic

	situational categories	contextual categories	examples of English varieties (descriptive contextual categories)	
	purposive role	field of discourse	Technical English, Non Technical English	**diatypic varieties:** the linguistic reflection of recurrent characteristics of the user's use of language in situations
	medium relationship	mode of discourse	Spoken English, Written English	
user's	addressee relationship:	tenor of discourse:		
	(a) personal	personal tenor	Formal English, Informal English	
	(b) functional	functional tenor	Didactic English, Non-Didactic-English	

Pe Profesor l-am rugat să mă ajute să stabilesc paternitatea terminologiei, pentru a face mențiunile corecte în glosar. Așa am aflat că Rona îi fusese doctorand și, practic, fusese format de dumnealui. În privința lui Flydal mi-a zis că prin anii '50–'60 pur și simplu pluteau în aer aceleași idei, pe care ei, tinerii lingviști de atunci, le dezbăteau la manifestările științifice și în revistele academice. Așa au început să circule termenii *diatopic* și *diastratic* alături de *diacronic*. Flydal venise și cu noțiunea de arhitectură a limbii... Profesorul era însă sigur că termenul *diafazic* îi aparține. De altminteri, adaug eu acum, acest termen s-a impus și, treptat, a înlocuit varianta *diatypic*, prezentă la Gregory, Dürmuller și alții. În plus, Coșeriu venea cu conceptul de limbă funcțională, un construct teoretic ce denotă o limbă unitară în timp, spațiu, grup social de utilizatori și stil, adică este sincronică, sintopică, sinstratică și sinfazică. Am adus în discuție și termenul de *sublanguage* introdus de către Zelig Harris în 1968 și reluat în excelentul volum al lui Kittredge și Lehrberger, *Sublanguage* (1982), centrat pe studiul limbii în domenii semantice restrânse... Vom mai fi discutat și alte subiecte, de care nu-mi mai aduc aminte, dar, cu siguranță, am vorbit și de familiile noastre și de Basarabia și de starea lumii, subiecte abordate cu deosebire în timpul prânzului, la care am comandat și eu felul preferat de paste al Profesorului și nu mi-a părut rău...

L-am întâlnit ultima oară la Suceava. Fusese bolnav și venirea lui la conferință era aproape nesperată. Părea obosit, fragil chiar, în ciuda construcției sale masive. Un fel de sfială plină de respect nu mi-a îngăduit să-l abordez. Regret și acum, așa cum voi regreta mereu faptul că, fiind la o conferință de lingvistică funcțională la Toronto, am fost la câțiva metri distanță de William Labov, dar aceeași sfială plină de respect m-a oprit să-i adresez un cuvânt... Comunicarea lui fusese la un nivel care te amuțea... Labov a plecat foarte repede după prima pauză, poate și pentru că prezența sa acolo i se părea inutilă: nimeni nu îi adresa niciun cuvânt... Îndrăznesc să cred că Profesorului Eugeniu Coșeriu viața nu i-a dat niciodată răgazul ca să se simtă inutil. În preajma lui, limpezimea gândirii sale era pentru o clipă și a ta și chiar credeai, simțeai, știai că, în mic, pe „parcela" ta academică, puteai rodi cu folos.

Scanned with OKEN Scanner

ENCOUNTERS WITH THE PROFESSOR

ABSTRACT

The author recalls to mind her encounters with Professor Coseriu and the topics, mainly linguistic, the two tackled during these encounters, in Iasi and Suceava, Chişinău and Tübingen. Most important of all is her visit to Professor Coseriu's place in Tübingen. The tone of this set of recollections is occasionally marked by the emotional vibration generated by each of these encounters, looked upon as major events in the author's life.

Key-words: *encounter*, *Tübingen*, *Iaşi*, *linguistics*, *Eugenio Coseriu*, *english*

Scanned with OKEN Scanner

„COSERIU WAR EIN ATTRAKTIVER LEHRER" SAU EUGENIU COŞERIU ÎN MEMORIA DISCIPOLILOR SĂI

EUGENIA BOJOGA*

Parafrazând-o pe Heidi Aschenberg, Eugeniu Coşeriu a fost pentru studenţii nemţi un Profesor „atractiv", cu un farmec personal aparte, foarte exigent şi cu multă ştiinţă de carte[1]. Tinerii de la Tübingen care avuseseră ocazia să participe la prelegeri sau să-l asculte la seminariile speciale au remarcat de la bun început amploarea cunoştinţelor sale şi modalitatea interactivă a întâlnirilor săptămânale. Alţi studenţi, de la universităţi mai îndepărate, i-au citit mai întâi studiile, fie cele două volume de istorie a filosofiei limbajului (*Geschichte der Sprachphilosophie*), multiplicate de Gunter Narr şi Rudolf Windisch, fie articolele de semantică structurală apărute în acea perioadă în franceză. Aceştia, la rândul lor, au remarcat noutatea informaţiei şi cu toţii au înţeles că este vorba nu doar de o interpretare inedită a faptelor de limbă, ci şi de o schimbare radicală a perspectivei asupra limbajului în general. Cu o personalitate diferită, cu interese diferite, cu motivaţii la fel de diferite, ei au început să meargă la Universitatea din Tübingen, fiindcă şi-au dat seama că Eugeniu Coşeriu este un mare profesor, care vorbeşte limbile romanice, dar şi limbi slave şi germanice, precum şi o mulţime de alte limbi. În plus, mai avea o concepţie lingvistică proprie, o metodă didactică atractivă şi o mare deschidere spre literaturile şi culturile lumii.

1. Semnificaţia întâlnirii: Maestru şi discipoli

În momentul venirii lui E. Coşeriu în Germania (1962–1963) viitorii săi discipoli din prima generaţie erau în căutarea Maestrului cu care să studieze şi să se formeze. Din cauze obiective (colegii nemţi din generaţia lui Coşeriu fuseseră

* Facultatea de Litere, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

[1] „Coseriu war ein attraktiver Lehrer, er zog viele Schüler an. Sie kamen von verschiedenen Universitäten nach Tübingen, sie kamen aus verschiedenen Ländern, sie hatten unterschiedliche Interessen, sie spezialisierten sich auf unterschiedlichen Gebieten" (Heidi Aschenberg, *Eugenio Coseriu als Hochschullehrer*, în *Sprache und Welt. Festgabe für Eugenio Coseriu zum 80. Geburtstag*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2002, p. 31).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 21–32

Scanned with OKEN Scanner

mobilizaţi şi trimişi pe front, murind în război), în Germania în acei ani erau foarte puţini profesori universitari de vârsta lui Coşeriu. Tinerii nemţi, pasionaţi de studiul limbilor romanice, erau dornici să înveţe, să facă şcoală serioasă. Intuitiv, ei căutau cu ardoare persoana potrivită care să-i însoţească şi să-i ghideze pe drumul fascinant al cunoaşterii. Eugeniu Coşeriu, afirmat deja la vremea respectivă ca lingvist pe plan internaţional, cu 12 ani de experienţă didactică la Universitatea din Montevideo, era un profesor tânăr (avea 41 de ani) şi carismatic. Şi el era în căutarea unui public studios, căruia să-i împărtăşească din cunoştinţele sale şi din învăţătura sa. Şi atunci destinul i-a scos în cale, rând pe rând, pe viitorii săi elevi. În felul acesta, Maestrul şi discipolii s-au întâlnit. În conştiinţa fiecăruia dintre ei s-a pus problema alegerii: trebuiau să răspundă cu *da* sa *nu* în faţa provocării destinului. Cu toţii au conştientizat ce înseamnă această întâlnire, atât Maestrul, cât şi discipolii. Cu toţii i-au perceput semnificaţia profundă şi au ştiut să aprecieze bucuria întâlnirii. Dar mai întâi, în discipoli a trebuit să înmugurească pasiunea pentru lingvistică, o condiţie indispensabilă pentru ca ei să devină interlocutorii ideali ai lui Coşeriu, partenerii săi de dialog, participanţi la dezvoltarea concepţiei sale lingvistice.

Eugeniu Coşeriu şi elevii săi s-au întâlnit în spaţiul instituţionalizat al Universităţii din Tübingen, nu doar la cursuri şi seminarii, ci şi în sala asistenţilor, pe coridor, „în maşină" şi, sâmbăta, la Colocviul doctoranzilor (*Doctorandenkoloqium*). Ei îl puteau aborda pe Coşeriu la orice oră şi cu orice ocazie; „cu Profesorul se putea vorbi oricând" (H. Geckeler). Cert este că Profesorul a investit mult suflet în relaţia cu studenţii săi, aşa cum şi ei, la rândul lor, au crezut cu fermitate în Profesorul lor (cum altfel s-ar putea explica gestul lui Windisch şi Narr de a-i publica notiţele de curs?). Astfel au străbătut cu încredere reciprocă anii de formare la Universitatea din Tübingen, împărtăşind cu generozitate şi experienţele care vor urma după aceea.

Întâlnirea cu Maestrul a fost pentru fiecare discipol unică. Fiecare dintre ei îşi are propria sa istorie, fiecare a ajuns la Coşeriu *altfel*. A reconstitui aceste momente aurorale înseamnă, de fapt, a reface un început, a reface momentul întemeierii Şcolii lingvistice de la Tübingen. Să-i ascultăm, pe rând, pe unii dintre ei.

Nelson Cartagena l-a urmat pe Prof. Coşeriu din America de Sud, sosind în acelaşi timp cu el în Germania:

> „În 1959, când eram student la Universitatea din Santiago de Chile la Secţia Filologie hispanică, s-a organizat un curs de vară în cadrul căruia era anunţată participarea unui profesor tânăr din Uruguay, despre care se spunea că este excepţional [...]. Într-adevăr, E. Coşeriu a ţinut atunci mai multe cursuri, toate foarte interesante: unul despre depăşirea crizei structuraliste, altul despre *sistem, normă, vorbire*, plecând de la studiul pe care tocmai îl publicase la Montevideo, altul despre tipologia limbilor romanice ş.a. Eu am remarcat însă de la bun început prelegerile sale de istorie a filosofiei limbajului [...]. Aceste cursuri, ca şi întreg mesajul lui Coşeriu, aduceau o undă proaspătă la Universitatea din Santiago de Chile, de aceea mi-au produs o impresie extraordinară, iar personalitatea lui Coşeriu m-a fascinat de-a dreptul. Dincolo de aspectele de noutate absolută a prelegerilor sale, Coşeriu m-a impresionat şi prin cunoaşterea profundă a mai multor limbi. În timpul conferinţelor reproducea din memorie fragmente din

Scanned with OKEN Scanner

latină, greaca veche, germană, franceză, italiană etc. Am observat de asemenea caracterul sistematic al predării, creativitatea şi extraordinara sa inteligenţă. Eu, fiind foarte tânăr, am fost de-a dreptul copleşit de toate acestea"[2].

Rudolf Windisch l-a cunoscut pe Coşeriu la Universitatea din Bonn. Impactul întâlnirii a fost atât de mare, încât, odată cu transferarea Profesorului la Tübingen, se va muta şi el la Universitatea din oraşul de pe Nekar, pentru a putea fi în preajma sa:

„Povestea mea începe cu îndepărtatul an 1963. Eram student la Universitatea din Bonn, la Secţia de Limbi romanice, când printre colegi s-a răspândit zvonul că Harri Meier, şeful Catedrei noastre, invitase un profesor străin care era o somitate în materie. Firește, aşteptam cu toţii să-l cunoaştem pe acel profesor. Îmi amintesc că şi eu eram curios să-l văd şi să-l ascult. De aceea în ziua respectivă stăteam chiar în primul rând în amfiteatru. Nu ştiu de ce, dar mi-a trecut prin minte că acea somitate s-ar putea să aibă tangenţe cu limba română. Ca să verific acest lucru, am pus pe masă o carte a lui George Coşbuc, un volum de poezii, pe care îl aveam la mine. Ei bine, când profesorul străin a intrat în sala de curs şi a trecut pe-alături, a citit imediat titlul. A fost surprins probabil, fiindcă m-a întrebat: «Ştiţi româneşte?». Eu am răspuns că ştiu puţin, iar apoi am aflat că acel domn într-adevăr era român şi că era marele Coşeriu.
Cu toate că eram un începător în domeniul lingvisticii romanice, mi-am dat seama imediat de nivelul teoretic înalt al cursurilor sale, de noutatea informaţiei şi de originalitatea interpretării faptelor lingvistice, într-un cuvânt, am realizat că era într-adevăr o mare capacitate. După ce am mai aflat că vine din sudul Americii Latine şi că ştie, în afară de spaniolă, franceză, italiană, şi o mulţime de alte limbi, pentru mine a fost clar că era *Profesorul* de care aveam nevoie pentru a mă forma ca specialist în lingvistica romanică"[3].

La Universitatea din Tübingen erau deja Wolf Dietrich, Reinhard Meisterfeld, Uwe Petersen, Brigitte Schlieben-Lange, Heinrich Kohring, Winfried Busse, dar şi discipolii lui M. Wandruzka: Jörn Albrecht, Horst Geckeler, Harald Weydt, Christian Rohrer, Karl Bausch, Hans Martin Gauger, cărora li se vor alătura şi cei nou-veniţi. În afară de N. Cartagena şi R. Windisch, la Tübingen a mai sosit, în acelaşi an 1963, şi Jürgen Trabant. E adevărat, la sosire era stăpânit de un regret profund. El tocmai părăsise Universitatea din Frankfurt, unde în primul an de studii devenise mare simpatizant al lui Adorno şi al lui Habermas. Fascinat cum era de ideile reprezentanţilor Şcolii de la Frankfurt, tânărul Jürgen Trabant a trebuit să pună pe cântar cele două opţiuni, deoarece, de când îl cunoscuse pe Coşeriu, la fel de importantă devenise şi lingvistica pentru el. În final, a învins lingvistica romanică şi profesorul proaspăt sosit din America de Sud[4].

Acest fenomen „migrator" spre Tübingen este specific nu doar pentru discipolii din prima generaţie a Şcolii lingvistice întemeiate de E. Coşeriu, ci şi pentru cei din generaţiile următoare. Harald Thun, pentru a-şi face ucenicia cu Coşeriu, a venit la

---

[2] *„Întâlnirea cu Eugeniu Coşeriu a fost decisivă pentru tot restul vieţii mele"*, interviu cu prof. dr. Nelson Cartagena (Universitatea din Heidelberg, Germania), realizat de Eugenia Bojoga, în „Limba română", nr. 11–12, 2011 (sub tipar).

[3] *„E. Coşeriu a aprins în noi flacăra cunoaşterii"*, interviu cu prof. dr. Rudolf Windisch (Universitatea din Rostock, Germania), realizat de E. Bojoga, în „Contrafort", nr. 3–6 (martie–iunie) 2001, p. 31.

[4] Cf. Jürgen Trabant, *Akroamatische Aspekte der Coseriuschen Lehre*, în *Eugenio Coseriu als Profesor an der Universität Heidelberg*, Tübingen, 1997, p. 23–25.

Scanned with OKEN Scanner

Tübingen tocmai din nordul Germaniei. Şi el a avut intuiţia că trebuie să meargă în sud, să-l cunoască personal pe acel profesor, ale cărui texte le citise şi care îl impresionase:

> „Eu mi-am început studiile la Universitatea Christian-Albrecht din Kiel, în nordul Germaniei. Chiar în primul semestru am citit un studiu de-al lui Eugeniu Coşeriu, de fapt, un extras care reproducea o conferinţă ţinută la Strassbourg: «Structure lexicale et enseignement du vocabulaire», care mi-a plăcut foarte mult. Era ceva cu totul nou în semantică, iar teoria era îmbinată cu analiza faptelor lexicale. Dat fiind că tocmai în acea perioadă plecase profesorul nostru de lingvistică romanică şi eu rămăsesem singur cuc, m-am gândit atunci de ce să nu merg la o universitate unde există un profesor cu renume cu care aş putea să învăţ şi eu ceva. În felul acesta m-am hotărât şi m-am dus la Tübingen. Aceasta se întâmpla în 1969"[5].

Trebuie cu adevărat să-l fi impresionat cele citite pe tânărul neamţ din Nord, student deja la Universitatea Christian-Albrecht din Kiel, încât să părăsească landul Schleswig-Holstein şi să meargă în Ţara Şvabilor, la Tübingen, pentru a putea studia cu Profesorul Coşeriu. Acest lucru e valabil şi pentru Heidi Aschenberg, care, la fel, după lecturi serioase din Coşeriu, avea să ia decizia definitivă de a se transfera la Tübingen:

> „În 1973, fiind studentă la Universitatea din Bonn, plecasem cu o bursă de un semestru la Paris. Tocmai era perioada când îl descoperisem pe Coşeriu şi îi citeam studiile cu mult interes şi acribie. Atunci mi-am dat seama că, dacă aş studia cu el, m-aş ocupa nu doar de filologia romanică, ci şi de filosofia limbajului. Dat fiind că ambele specializări îmi plăceau la fel de mult, descoperindu-l pe Eugenio Coseriu, am descoperit de fapt profesorul de care aveam nevoie. Interesele mele, prin faptul că eram studentă la filosofie, nu se orientau spre lingvistica empirică, adică spre cercetarea punctuală a faptelor de limbă, ci mai curând spre o perspectivă interdisciplinară, adică spre interferenţa dintre lingvistica romanică şi critica literară sau dintre lingvistica romanică şi filosofie. În felul acesta, în Coşeriu am întâlnit Maestrul ideal pentru preocupările mele. Mai ales după ce am citit *Geschichte der Sprachphilosophie*, cele două volume editate de Narr şi Windisch, m-am convins sută la sută că el era profesorul pe care îl căutam cu atâta fervoare. De aceea, întorcându-mă de la Paris, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă transfer de la Universitatea din Bonn la Tübingen"[6].

În afară de nemţi, la Tübingen au sosit şi studenţi din alte ţări ca să fie în preajma Profesorului Coşeriu şi să poată studia cu el: Maria Grosmann a venit din Italia, Ana Agud din Spania, Liliana Popescu din România, Brenda Laca din Uruguay, Olga Mori din Argentina, Kang-Ho Lie din Coreea ş.a.m.d. În cazul Anei Agud, întâlnirea s-a produs astfel:

> „La începutul anului 1971 tocmai terminasem facultatea şi voiam să fac o teză de doctorat despre descrierea structurală a cazurilor în greacă şi latină. Profesorii de aici considerau că acest subiect este destul de dificil şi că nu are nicio perspectivă. Ei bine, în acest moment a venit Eugeniu Coşeriu la Salamanca, fiind invitat de prof. E. de Bustos Tovar pentru a ţine un ciclu de prelegeri de semantică structurală. Or, frecventând acele cursuri, mi-am dat seama imediat de

---

[5] *„Prof. E. Coşeriu schimba tematica cursurilor de la un semestru la altul"*, Eugenia Bojoga în dialog cu prof. dr. Harald Thun (Universitatea din Kiel, Germania), în manuscris.

[6] *Întâlnirea mea cu Eugenio Coseriu*, interviu cu prof. dr. Heidi Aschnberg (Universitatea din Tübingen, Germania), realizat de Eugenia Bojoga, în manuscris.

Scanned with OKEN Scanner

anvergura ştiinţifică şi filosofică a lui Coşeriu, de amploarea concepţiei sale, care mi s-a părut din capul locului foarte interesantă, de perspectivele pe care aceasta le deschidea. Atunci am îndrăznit să-l abordez: i-am cerut o audienţă şi Profesorul a acceptat să stăm de vorbă. I-am explicat care erau proiectele mele şi că intenţionam să fac o teză despre sistemul cazurilor în limba greacă. El mi-a spus că i se pare absolut corect modul cum pun problema, atunci a trebuit să-i mărturisesc că aici, la Salamanca, nimeni nu doreşte să-mi coordoneze o astfel de lucrare şi în acel moment Coşeriu s-a oferit să-mi fie îndrumător. Am acceptat, firește, cu deosebită bucurie, spunându-i că sunt încântată de propunere. Nu bănuiam atunci că această decizie avea să-mi schimbe radical cariera mea universitară şi chiar întreaga mea viaţă"[7].

Amănunte inedite ale întâlnirii cu Maestrul ne întâmpină şi la Donatella di Cesare, profesoară de filosofia limbajului la Universitatea Sapienza din Roma:

„La sfârşitul an[ului] 1978 scriam, la Roma, lucrarea mea de licenţă în filosofia limbajului. Tema se învârtea în jurul semanticii în filosofia greacă. Într-o zi, Tullio de Mauro, pe atunci titularul catedrei, mi-a spus că ar trebui, în mod imperios, să citesc *Geschichte der Sprachphilosophie* a lui Coşeriu, mai ales capitolele despre Platon şi Aristotel. Mi-a împrumutat el însuşi cartea, pe atunci de negăsit în Italia. Am început să citesc. Îmi amintesc bine că mă gândeam la o modificare neapărată a ceea ce începusem deja să scriu. Nu ştiam cine era Eugeniu Coşeriu, iar *Geschichte der Sprachphilosophie* apărea ca un fel de ediţie litografiată la Universitatea din Tübingen. Totuşi, mi-am dat imediat seama că am în faţa mea în primul rând un mare interpret, şi apoi un mare lingvist şi un mare filosof al limbajului. Pe scurt, lucrarea mea l-a avut pe el ca punct de referinţă [...]. Cu lucrarea de licenţă în mână, m-am dus imediat după sosirea la Tübingen la întâlnirea cu Coşeriu. Era multă lume şi a trebuit să aştept. Între timp, în Italia, primisem deja o grămadă de descrieri ale lui. Cea mai mare parte nu era favorabilă [...]. Impresia mea a fost însă exact opusă, întrucât mi-am dat seama imediat că autoritatea sa, care nu avea nimic în comun cu autoritarismul, se învecina cu carisma. Aveam douăzeci şi doi de ani, dar nu eram înspăimântată. Mi-a spus să intru şi a început, spre marea mea surprindere, să vorbească într-o italiană perfectă, cu totul lipsită de accent. Eu i-am spus puţin ridicolă: «Vin de la Roma». «Pelerin ce vine din Roma», mi-a replicat el surâzând. Şi a adăugat în siciliană, făcând o aluzie voită la Pagliaro: «Aşezaţi-vă». M-am aşezat, dar înclinându-mă înspre el am început să-i vorbesc pe scurt despre lucrarea mea. El o răsfoia [...]. M-a privit plin de curiozitate şi mi-a spus: «Reveniţi mâine».

În ziua următoare, în timp ce mă învârteam prin *Neuphilologikum* din Tübingen, cineva m-a oprit ca să mă întrebe, nu fără invidie, cum am reuşit să-l determin pe Coşeriu să-mi citească integral lucrarea de azi pe mâine. Dar eu nu ştiam despre ce este vorba. M-am dus la Coşeriu. Frau Ott, secretara, m-a introdus la el. Mă aştepta cu lucrarea în mână, plină de fişe şi sublinieri. Era adevărat, o citise. A început cu o critică neîndurătoare punctând rând după rând. Era foarte concentrat, ochii priveau în gol. Vorbea cu o precizie terminologică şi conceptuală pe care n-o mai întâlnisem la nimeni. Mi-am spus, în gând, că într-o zi aş vrea să vorbesc şi eu aşa, şi în cel mai mare număr de limbi posibile. De la Heraclit a trecut la Platon, apoi la Aristotel, surprinzând perfect limitele lucrării mele, dar şi stimulându-mă să le depăşesc.

Era ca şi cum ar fi citit toată bibliografia auxiliară în noaptea ce trecuse şi ar fi reuşit în acel moment să facă o sinteză a sa, magistrală. A încheiat spunând: «Trebuie să vă spun un lucru foarte dur. Trebuie să renunţaţi la tot. Trebuie doar să studiaţi. Trebuie să rămâneţi în Germania şi să studiaţi»"[8].

---

[7] *„Faptul de a-l cunoaşte pe E. Coşeriu a fost ca o provocare pentru mine"*, interviu cu prof. dr. Ana Agud (Universitatea din Salamanca, Spania), realizat de Eugenia Bojoga, în „Contrafort", 2003, nr. 10–11, 2003, p. 32.

[8] *Eugeniu Coşeriu a fost şi este Maestrul meu*, interviu cu prof. dr. Donatella di Cesare (Universitatea Sapienza din Roma, Italia), realizat de Eugenia Bojoga, în manuscris.

Scanned with OKEN Scanner

Discipolii într-adevăr au lăsat totul, au venit în preajma Profesorului şi s-au dedicat în întregime studiului. Ei au înţeles, dincolo de cuvinte, care erau cerinţele lui Coşeriu, care era „canonul" nescris al apartenenţei la Şcoala lingvistică de la Tübingen. Pe lângă lingvistica propriu-zisă sau tipologia limbilor romanice, ei au învăţat să gândească cu capul lor, să formuleze judecăţi de valoare pe cont propriu, au învăţat o atitudine plină de sacrificiu faţă de meseria de lingvist. Ei au înţeles că trebuie să muncească cu multă responsabilitate şi devotament, aşa cum făcea Coşeriu, pentru a deveni membri ai acestei „familii" spirituale.

2. Învăţătura lui Eugeniu Coşeriu

În jurul lui Coşeriu s-au adunat de la bun început tineri cu adevărat pasionaţi de lingvistica romanică. Deşi erau începători, Wolf Dietrich, Brigitte Schlieben-Lange, Reinhard Meisterfeld, Uwe Petersen, Winfried Busse, Nelson Cartagena, Gunter Narr, Rudolf Windisch, Jens Lüdtke ş.a. au format un nucleu din care se va dezvolta viitoarea Şcoală de la Tübingen. Pe parcurs li s-au alăturat şi alţii care, la sosirea lui Coşeriu, erau deja asistenţi la catedră sau tocmai terminaseră facultatea: Horst Geckeler, Harald Weydt, Jörn Albrecht, Christian Rohrer, Karl Bausch, Hans Martin Gauger. Aceştia, deşi studiaseră cu M. Wandruszka, veneau în mod regulat la cursurile lui Coşeriu. E adevărat că discipolii lui Coşeriu se confruntau cu elevii lui Wandruszka, deoarece aceştia, în opinia lor, nu aveau fundamente teoretice şi conceptuale comparabile cu ale lor, altfel spus, nu aveau orizontul lor teoretic şi filosofic:

> „Noi, adevăraţii discipoli ai lui Coşeriu, cum ne consideram deja – mărturiseşte Wolf Dietrich –, luptam pentru cauza noastră, polemizam cu ei, respingeam cu argumente solide orice idee de sorginte «adversă». Firește, făceam acest lucru într-o stare de euforie şi efervescenţă tipică vârstei de 19–20 de ani"[9].

De fapt, ei erau foarte tineri şi nici prin gând nu le trecea că vor forma o şcoală:

> „Ne-am dus la Coşeriu din simplul motiv că ne dădusem seama – atât eu, cât şi colegii mei – că de la el puteam învăţa lingvistică la modul serios. Anterior cunoscuserăm şi alţi profesori de lingvistică romanică nu numai din Germania, ci şi din Franţa şi Italia. Ei bine, în comparaţie cu aceştia, E. Coşeriu de la bun început ni s-a părut cu totul excepţional. În afară de pregătirea sa didactică, de nivelul teoretic al cursurilor sale, aşa cum am putut noi compara şi estima la vremea respectivă, am înţeles că Profesorul Coşeriu era şi cel mai mare savant în domeniul lingvisticii romanice. Aşa că am rămas la el din dorinţa, dar şi din ambiţia de a-i demonstra că suntem în stare să corespundem aşteptărilor Domniei sale"[10].

Prin faptul că oraşul era mic, ne spune R. Windisch, se vedeau aproape zilnic. În felul acesta, ei au avut ocazia să discute pe îndelete despre tot ce era nou în lingvistică, despre structuralism şi depăşirea crizei structuraliste, despre gramatica

---

[9] *„Prof. E. Coseriu a inaugurat o panoramă vastă de studii la Universitatea din Tübingen"*, interviu cu prof. dr. Wolf Dietrich (Universitatea din Münster, Germania), în „Limba română", nr. 4–8, 2001, p. 85.

[10] *„E. Coşeriu a aprins în noi flacăra cunoaşterii"*, interviu cu prof. dr. Rudolf Windisch (vezi *supra*, nota 3).

Scanned with OKEN Scanner

generativă şi teoria actelor de vorbire, inclusiv despre metodele de cercetare ştiinţifică şi despre modul cum să facă faţă exigenţelor Maestrului, care de la bun început a pretins de la ei un nivel ridicat de studiu.

Acest contact direct dintre Maestru şi discipoli a fost fundamental pentru constituirea Şcolii de la Tübingen. De altfel, a fi în preajma lui Eugeniu Coşeriu era o condiţie pentru a deveni asistentul său şi a putea face teza de doctorat cu el. Dincolo de aceasta, Profesorului i-au fost indispensabili studenţii şi pentru elaborarea propriilor sale studii, a propriei sale concepţii. Între profesor şi studenţi a existat o veritabilă colaborare, o conlucrare în vederea desăvârşirii Operei de ansamblu, a *lingvisticii integrale*. Discipolii, ca ascultători, au asistat în timpul predării Maestrului la germinarea intuiţiei acestuia şi la elaborarea progresivă a ideilor. Heidi Aschenberg mărturiseşte că în timpul prelegerii, Profesorul lucra la text, iar studenţii, ca ascultători, erau invitaţi să participe la parcurgerea aceluiaşi drum, dar în direcţie inversă: de la cuvinte la idee. Acesta a fost doar primul aspect al ascultării, cel exterior.

Alte aspecte ale acestui proces iniţiatic de ascultare şi participare au fost surprinse de Jürgen Trabant. Pe urmele lui Platon, Trabant crede că adevăratul proces de cunoaştere se produce în dialogul viu şi că alături de învăţătura Maestrului, transmisă prin scris, mai există şi o altă învăţătură, nescrisă, orală, la care au avut acces doar cei care i-au frecventat cursurile[11]. Or, această parte a învăţăturii lui Coşeriu, încredinţată doar ascultătorilor săi direcţi, adică celor „iniţiaţi", abia urmează să fie cunoscută şi devoalată.

Pentru Coşeriu, precizează Trabant, încadrarea situaţională a învăţării, vorbirea şi ascultarea au avut un rol decisiv în cadrul prelegerilor sale. În acest context, elevii săi au fost într-adevăr „akroatai", ascultători, şi, prin aceasta, persoane care îşi amintesc de o învăţătură care a rămas în unele privinţe „acroamatică", în sensul că n-a fost încă divulgată şi altora din afara cercului lor. Spre deosebire de Platon însă, afirmă Trabant, Coşeriu nu era un adversar al scrierii, el nu vedea în scriere un pericol pe calea descoperirii adevărului. Drept dovadă, multe texte, prevăzute iniţial doar pentru prelegeri orale, au fost publicate între timp de elevii săi ca manuscrise de curs elaborate. Prin urmare, aceste cursuri, după ce au fost audiate, au fost răspândite şi sub forma tiparului.

În cazul lui Coşeriu, opinează şi Heidi Aschenberg, nu poate fi vorba de o învăţătură „nescrisă", ba dimpotrivă. Faptul că multe manuscrise – este vorba de circa 200 de texte – n-au putut fi publicate până acum, n-au fost aduse în forma „bun de tipar", are mai degrabă cauze contingente: alte obligaţii de publicare sau lipsa de timp[12].

Cert este că multe dintre cărţile lui Coşeriu au apărut graţie străduinţei şi devotamentului discipolilor săi. Aceştia au avut convingerea fermă că, elaborând notiţele de curs, multiplicându-le sau editându-le, salvează ceva extrem de valoros. Iniţiativa le aparţine lui G. Narr şi R. Windisch, după care au continuat şi alţii nu

[11] Jürgen Trabant, *Akroamatische Aspekte der Coseriuschen Lehre* (vezi *supra*, nota 4).
[12] Heidi Aschenberg, *Eugenio Coseriu als Hochschullehrer* (vezi *supra*, nota 1).

Scanned with OKEN Scanner

doar din Germania, ci şi din Italia, Spania, Argentina, Peru sau România. În acest sens, G. Narr rememorează:

> „Eram în semestrul de iarnă 1965/1966 când eu şi colegul meu R. Windisch ne-am dat seama că reuşim să notăm cursurile prof. Coşeriu aproape cuvânt cu cuvânt. Atunci ne-a venit ideea să multiplicăm *Die Geschichte der Sprachphilosophie*, deoarece, ne-am gândit, ar fi un mare păcat să profităm doar noi, studenţii direcţi ai lui Coşeriu, de ideile de ultimă oră din lingvistică, de toate lucrurile extraordinare pe care le aflam la cursurile Profesorului. De ce să nu profite şi studenţi de la alte facultăţi şi chiar de la alte universităţi din Germania? [...]. Când am început această întreprindere, firește, i-am cerut permisiunea prof. Coşeriu. El a zâmbit – probabil cu puţină neîncredere în isprava noastră –, însă ne-a permis să le publicăm. Ca să evităm problemele cu Finanzamt-ul, am specificat că este vorba de «manuscrise autorizate ale cursurilor lui E. Coşeriu», fără să indicăm data sau anul, ca să nu fim obligaţi să plătim impozite. De fapt, *Geschichte der Sprachphilosofie* a fost unul din cele trei volume pe care le-am multiplicat împreună cu colegul meu Rudi Windisch. Am continuat cu *Einführung in die Strukturelle Linguistik* (1967/1968) şi cu *Einführung in die Transformationelle Grammatik* (1968).
> Întreprinderea noastră a avut succes, iar cărţile s-au răspândit imediat în toată Germania, având un mare impact. În primul rând, aceste volume umpleau un gol în bibliografia academică. Nu existau studii pe tema respectivă, iar studenţii aveau nevoie de manuale, de bibliografie serioasă şi de ultimă oră la acest capitol. În general, *Geschichte der Sprachphilosofie* a fost o noutate absolută, până atunci nu existase un astfel de curs universitar, cu atât mai puţin sub formă de carte! În al doilea rând, volumele noastre erau foarte ieftine, adică accesibile oricui. În plus, E. Coşeriu a devenit cunoscut dintr-odată la toate universităţile din Germania. Imaginaţi-vă, la acea vreme (în 1966–1967), Profesorul publicase puţin în germană. Cărţile sale fundamentale erau scrise în italiană şi spaniolă, iar studiile de semantică fuseseră redactate în franceză. Or, prin volumele pe care le-am multiplicat noi în limba germană, am facilitat dintr-odată accesul tuturor la opera şi concepţia lui E. Coşeriu”[13].

Modalitatea de a publica notiţele de curs ale lui E. Coşeriu, elaborate şi completate, s-a răspândit foarte repede printre discipolii săi. Astfel, exemplul lui Windisch şi Narr a fost preluat imediat de Dieter Kastowsky (care a pregătit pentru tipar *Strukturelle Semantik*), apoi de Hansbert Bertsch (a editat *Das romanische Verbalsystem*) şi Jörn Albrecht (*Textlinguistik*). Ceva mai târziu, tot în baza notelor de curs ale lui Coşeriu, Heinrich Weber va publica *Sprachkompetenz* ş.a. Recent Reinhard Meisterfeld a publicat un prim volum din *Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft*, vol. 1, *Von den Anfängen bis 1492*, iar Hansbert Bertsch, *Lateinisch-Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen.*

Prin urmare, Jürgen Trabant are toată legitimitatea să scrie:

> „Într-o anumită privinţă, se poate afirma că – exceptând lucrările timpurii – întreaga operă a lui Coşeriu se bazează pe transpunerea în scris, de către ascultători, a expunerilor sale orale. Chiar şi articolele, al căror caracter oral nu este la fel de evident ca acela al transcrierii cursurilor, au fost întotdeauna dictate unui asistent care îşi făcuse doctoratul cu Coşeriu, adică unui ascultător care înţelege despre ce este vorba [...]. Pentru a scrie, Coşeriu are nevoie de vocea sa şi, evident, are nevoie de un ascultător, de un «acroates», care devine apoi cel care notează în scris cele auzite.

[13] *„Am înfiinţat editura din dorinţa de a-i publica studiile lui E. Coşeriu”*, dialog cu Gunter Narr (directorul ed. Narr din Tübingen, Germania), realizat de E. Bojoga, în „Observator cultural”, nr. 585, 28 iulie 2011, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

> În acest sens, opera scrisă a lui Coşeriu este în esenţă «acroamatică», adică deopotrivă şi opera ascultătorilor săi. Acest complicat dispozitiv de notare în scris, oral în fond, conservă caracteristicile esenţiale ale limbii apropierii [a limbii vorbite între cei doi, n. trad., E.B.]), lucru care se întâmplă, în special, în cazul cărţilor care îşi au originea în transcrierea cursurilor. Componenta «acroamatică» a acestor texte le sporeşte intensitatea"[14].

Acest gest al discipolilor lui Coşeriu de a-i publica volumele este foarte sugestiv. El arată nu doar fidelitatea elevilor faţă de Maestru, ci şi încrederea neţărmurită a acestora în învăţătura şi teoria sa. Poate nu întâmplător, în ultimii săi ani de viaţă, Prof. Coşeriu a vorbit mult despre discipolii săi. Cu mai multe ocazii a ţinut să sublinieze că lingvistica integrală o constituie nu doar Coşeriu, ci Coşeriu împreună cu discipolii săi. Drept dovadă, Maestrul a dedicat una din cărţile sale fundamentale, *Gramática, semántica, universales*, elevilor săi din toate generaţiile.

3. Discipolii despre Maestru

Fiecare discipol a remarcat altceva la Maestru. În interviurile pe care le-am realizat cu mulţi dintre discipoli, aceştia scot în evidenţă diverse particularităţi ale personalităţii lui Coşeriu şi evocă momente sugestive din relaţia lor cu el. Aceste detalii extrem de importante contribuie la refacerea tabloului de ansamblu al constituirii Şcolii lingvistice de la Tübingen, inspirată şi susţinută de E. Coşeriu. În memoria discipolilor săi, Maestrul a rămas un model, un punct de reper la care se raportează şi astăzi. Care să fie explicaţia?

Ana Agud şi Jurgen Trabant l-au perceput pe Coşeriu ca pe un *Guru* modern. Argumentele invocate de A. Agud în acest sens sunt următoarele:

> „Ucenicia aspră pe care am făcut-o la Coşeriu îmi îngăduie să afirm că el a fost asemeni unui *Guru* din tradiţia hindusă, un *Maestru spiritual* modern care nu s-a retras în munţii Tibetului, ci a dus o viaţă de ascet aici, printre noi [...]. Sunt profesoară de lingvistică indo-europeană şi de sanscrită, prin urmare, tradiţia hindusă îmi este familiară. Or, în toate tradiţiile spirituale din India există un *Guru* – cel care practică toate virtuţile şi care, cu sabia înţelepciunii, taie ramurile şi smulge rădăcinile păcatului; el împrăştie cu lumina raţiunii întunericul dens în care sunt învăluiţi discipolii. El nu face nicio distincţie între prieteni şi duşmani, are o bunăvoinţă egală atât pentru unii, cât şi pentru alţii, se conduce cu demnitate şi independenţă, are suflet de părinte pentru toţi discipolii. *Guru* vede aurul şi pietrele preţioase cu tot atâta indiferenţă ca şi bucăţile de fier sau de pânză, depunând toate eforturile posibile pentru a îndepărta tenebrele inconştienţei în care restul oamenilor sunt scufundaţi. Prin înţelepciunea sa, el străluceşte ca soarele în mijlocul norilor groşi ai ignoranţei înconjurătoare [...]. Nu am cunoscut niciodată – nici direct, nici indirect – o persoană cu o cultură atât de vastă şi atât de exactă în detalii cum era cea a lui Eugeniu Coşeriu. Cunoştinţele sale nu cuprindeau doar competenţe în limbi (moderne şi clasice), incomparabile cu ale altor lingvişti, ci şi o familiarizare profundă cu literaturile acestor limbi, citite de fiecare dată în limba originală. În plus, cunoştea din prima mână practic toată bibliografia lingvistică europeană din Antichitate până în prezent. Lecturile sale de filosofie şi estetică erau complete. El avea o cultură impresionantă şi în alte domenii (şi tipuri de ştiinţe): istorie, matematici, ştiinţe ale naturii, psihologie, ştiinţe sociale etc.

[14] J. Trabant, *Vor-Bemerkungen, dreißig Jahre danach*, în E. Coseriu, *Geschichte der Sprachphilosophie. Von den Anfängen bis Rousseau*. Neu bearbeitet und erweitert von J. Albrecht, Tübingen, Basel, A. Francke Verlag, 2003, p. XI.

Scanned with OKEN Scanner

Eugeniu Coşeriu a fost poate ultimul geniu universal al istoriei europene [...]. Acum e la modă printre teoreticienii literari să se spună că acest concept – de geniu –, apărut în romantism, e deja depăşit. Eu îi contrazic, afirmând: nu, nu e adevărat. Eu am cunoscut unul, geniul există! El e complet diferit de toţi ceilalţi şi, când îl întâlneşti, îl identifici imediat, îţi dai seama de el. Nu e doar o particularitate culturală a unei epoci, ci într-adevăr există oameni geniali. Eugeniu Coşeriu a fost unul dintre ei"[15].

Pentru Nelson Cartagena, prof. Coşeriu a fost un „om-orchestră":

„La Tübingen, în primii ani de activitate ai Prof. Coşeriu, se predau toate limbile romanice, inclusiv occitana! Toate limbile romanice erau reprezentate fie prin lectorate oficiale, fie prin contracte temporare prin care anumiţi profesori, *nativ speaker*-i, ţineau cursuri de limbă în regim de plată cu ora. Prof. Coşeriu însuşi preda foarte multe cursuri, fără să fie remunerat pentru orele suplimentare. În acest sens, a fost realmente un «om-orchestră» [...]; cânta la toate instrumentele, adică ştia toate limbile romanice sub toate aspectele. El vorbea toate aceste limbi, ceea ce pentru noi era un exemplu viu de inteligenţă şi înţelepciune. Având acest avantaj, că vorbea şi cunoştea toate limbile romanice, el era în stare să interpreteze orice problemă oricât de punctuală de gramatică sau de semantică. În cursurile sale magistrale de lingvistică generală sau de filosofia limbajului, Coşeriu aborda cele mai diverse teorii lingvistice, istoria romanisticii, dar şi istoria fiecărei limbi romanice. În acelaşi timp, ţinea cursuri şi despre structura fiecărei limbi romanice în parte. Or, pentru noi, toate acestea erau foarte interesante. Pe de altă parte, în felul acesta ne stimula, ne îndemna să învăţăm limbi străine, să cunoaştem şi alte universuri lingvistice decât ale noastre. Deci, prin propriul său exemplu, Coşeriu ne punea în faţa necesităţii de a studia cât mai multe limbi, de a le cunoaşte în mod activ, nu doar pasiv [...]. Acest lucru i-a impresionant şi pe studenţii şi profesorii nemţi. Se ştie că nemţii au o tradiţie serioasă în domeniul romanisticii, poate cea mai serioasă din lume. Cu toate acestea, celebrul romanist Meyer-Lübke nu vorbea franceza modernă şi, odată, când a trebuit să ţină o conferinţă în Franţa, a prezentat-o în... franceza veche. Prin urmare, profesori ca Eugeniu Coşeriu sau Mario Wandruszka, colegul său din cadrul Seminarului de limbi romanice de la Universitatea din Tübingen, care vorbeau toate limbile romanice, erau nişte excepţii. Spre deosebire de Wandruszka însă, Coşeriu într-adevăr era un «om-orchestră», fiindcă avea o competenţă activă în foarte multe limbi: romanice, slave, germanice etc. De aceea, Prof. Coşeriu, prin faptul că era un exemplu viu de romanist total, era o excepţie şi pentru nemţi. În ce mă priveşte, pentru mine, ca hispano-american, era pur şi simplu un vis să devin ca el, să am competenţa sa"[16].

R. Meisterfeld, alt discipol din prima generaţie, care în cadrul Arhivei „E. Coseriu" de la Universitatea din Tübingen se ocupă de manuscrisele coşeriene, mărturiseşte:

„Ceea ce impresionează la Prof. Coşeriu este coerenţa sistematică cu care mai întâi şi-a formulat, apoi şi-a dezvoltat teoria. În domeniul nostru, aşa cum ştiţi, aceasta reprezintă o raritate. Nu e cazul să recurgem la exemple şi nume concrete, însă ştim că foarte rar întâlneşti un lingvist care să aibă propria concepţie (în sensul că această concepţie să fie recunoscută şi de comunitatea ştiinţifică, nu doar de el personal). Dar chiar şi în aceste cazuri, majoritatea teoriilor se referă, de obicei, la un singur compartiment al lingvisticii. Or, E. Coşeriu nu doar că a revoluţionat mai multe domenii particulare ale lingvisticii, cum ar fi tipologia lingvistică, semantica lexicală, lingvistica textului etc., ci le-a inclus pe toate într-o concepţie unitară şi

[15] *„Faptul de a-l cunoaşte pe E. Coşeriu a fost ca o provocare pentru mine"*, interviu cu prof. dr. Ana Agud, p. 32 (vezi şi nota 7).

[16] *„Întâlnirea cu Eugeniu Coşeriu a fost decisivă pentru tot restul vieţii mele"*, interviu cu prof. dr. Nelson Cartagena (sub tipar).

Scanned with OKEN Scanner

coerentă asupra limbajului [...]. Exegeţii i-au numit teoria *lingvistică integrală*, deoarece el integrează absolut toate aspectele limbilor istorice, ale discursului şi ale limbajului în general. Ei bine, când şi citim manuscrisele, constatăm aceeaşi coerenţă, aceeaşi logică a argumentaţiei şi aceeaşi sistematicitate şi profunzime analitică pe care le cunoaştem din textele deja publicate. În afară de aceasta, se ştie că Eugeniu Coşeriu, pe parcursul a mai mult de jumătate de secol de activitate ştiinţifică, niciodată nu a fost obligat să retracteze sau să schimbe vreuna din afirmaţiile sale substanţiale. Chiar şi în cazul detaliilor «marginale» ale doctrinei sale, sunt extrem de rare cazurile în care a aplicat anumite «retuşuri» sau modificări de formulare"[17].

Johannes Kabatek, discipol din a treia generaţie, îl caracterizează pe Coşeriu prin prisma a trei concepte:

„Coşeriu avea o memorie extraordinară, ceea ce era un dar dumnezeiesc, în parte, probabil moştenit genetic, în parte, o consecinţă a antrenamentului. Cea mai mare parte a memoriei sale trebuie să o fi «ocupat» textele în foarte multe limbi. Aşa cum ştim, îi plăcea să vorbească în diverse limbi şi se delecta atunci când mergeam prin facultate vorbind spaniola sau germana, iar el se oprea pe coridor să mai schimbe două vorbe cu cineva în rusă, să facă vreun comentariu în suedeză sau să converseze în croată cu chelnerul de la restaurantul unde luam prânzul pe atunci. Coşeriu recita impecabil poezie în cehă, suedeză, greacă, sârbo-croată, catalană, engleză, ca să nu mai menţionăm germana, franceza, spaniola, italiana şi româna, şi fragmente întregi din povestiri şi romane [...]. Cât priveşte al doilea termen, Coşeriu avea o mare capacitate de ordine şi de abstractizare, care poate fi rezumată sub titlul de logică, dar în sensul de dialectică aproape medievală, care, în procesul de realizare şi prezentare, era combinată cu o cunoaştere profundă a principiilor retoricii învăţate încă în trecutul său românesc. O retorică aflată mereu în serviciul unei prezentări clare a gândirii şi a unui dispreţ profund faţă de cei care dau prioritate modalităţii de a spune, în loc de ceea ce spun. Toate studiile coşeriene sunt structurate clar şi ordonat, la fel şi discursurile, notiţele sale de curs, absolut toate textele sale au o logică impecabilă. Rara combinaţie a primelor două virtuţi – memoria infailibilă şi capacitatea logică – ar putea fi de la sine fundamentul unei vieţi comode, deoarece cel care are astfel de daruri, cu un mic efort, poate obţine un mare succes, de exemplu, în lumea afacerilor sau în cariera politică. Însă specificul marelui impact coşerian în domeniul ştiinţei şi al culturii în general derivă dintr-un al treilea termen, din forţa sa de muncă. Exista ceva aproape suprauman în felul său de a lucra continuu, fără să facă vreo pauză. Nu era vorba de o căutare faustiană a ceva nemaiîntâlnit, ci mai curând de faptul de a împlini o sarcină, de a finaliza construcţia unui edificiu teoretic, de a duce la bun sfârşit un proiect cu deplina conştiinţă a importanţei acestei meniri. Ca şi Hegel, Coşeriu considera munca, alături de limbaj, una din dimensiunile fundamentale ale fiinţei umane: munca, în calitate de dimensiune a fiinţei biologice, iar limbajul ca dimensiune a fiinţei gânditoare.

Ei bine, eu cred că ceea ce a făcut din Coşeriu ceva atât de unic a fost tocmai îmbinarea rarisimă a acestor trei caracteristici pe care le-am descris. Nu-i exclus să existe persoane cu o memorie asemănătoare cu cea a lui Coşeriu sau persoane capabile să gândească la fel ca el sau chiar cu o capacitate de muncă similară. Însă e destul de rar să întâlneşti pe cineva care să prezinte toate aceste trei dimensiuni simultan. Or, tocmai asta a făcut, după părerea mea, din Coşeriu ceva special, ceva extraordinar, care a avut un mare impact în domeniul ştiinţei. Acest lucru i-a marcat şi pe discipolii săi care formează mai multe generaţii şi sunt răspândiţi pe la universităţi în întreaga lume. Există ceva care se va perpetua, ceva care va continua să facă parte din istoria culturii.

Dacă ne întrebăm cum a fost posibil ca o persoană să poată ajunge atât de departe, ar trebui să spunem, împreună cu Coşeriu, că în zadar vom căuta cauzele libertăţii în exterior, că ar fi mai

[17] *Principiul tradiţiei ne obligă să transmitem mai departe învăţătura lui Eugeniu Coşeriu*, E. Bojoga în dialog cu Reinhard Meisterfeld (Universitatea din Tübingen, Germania), în „Sud-Est. Revistă trimestrială de artă, cultură şi civilizaţie", nr. 3, 2007, p. 139.

Scanned with OKEN Scanner

bine să căutăm finalitatea care motivează această activitate. Trebuie deci să fi existat un fond genetic foarte bun, foarte rodnic, o inteligență impresionantă, un mare creier uman. Însă, de asemenea, a existat ceva care a motivat toate acestea, și anume ardoarea de a se modela pe sine însuși, o ardoare care venea deja din copilărie, din timpurile acelui elev dintr-o școală îndepărtată din Mihăileni, care avea convingerea că poate deveni cineva prin propriile forțe. Putem fi mulțumiți de marele edificiu teoretic, de viziunea clară asupra lucrurilor pe care ne-a oferit-o Eugeniu Coșeriu. Noi, discipolii săi, avem obligația morală de a-i continua opera, conservând memoria sa și aplicând puterea sa de muncă, așa cum el ne-a învățat"[18].

„COSERIU WAR EIN ATTRAKTIVER LEHRER" OR EUGENIO COSERIU IN HIS DISCIPLES' MEMORY

ABSTRACT

My text is dedicated to the period in which the Romanian professor founded the Tübingen school of Linguistics. It also wants to reconstruct, through discussions with Coserius disciples, the image that they have acquired of their master. The testimonials presented and commented here are taken from interviews published over the years, or still waiting to be published.

Key-words: *integral linguistics, Tübingen Linguistics School, linguistic theory, disciple, master.*

[18] *Johannes Kabatek despre Eugeniu Coșeriu*, interviu realizat de E. Bojoga, în „Contrafort", nr. 11–12 (133–134), 2005, p. 23–24.

Scanned with OKEN Scanner

CARAMAN ŞI COŞERIU

ION H. CIUBOTARU*

Sunt doi reprezentanţi iluştri ai lumii satului românesc, pe care destinul i-a călăuzit spre cele mai înalte culmi ale spiritualităţii neamului. Înzestraţi cu reale aptitudini, şi-au părăsit locurile de baştină (Vârlezii Covurluiului şi, respectiv, Mihăileni–Bălţi) în favoarea traseului iniţiatic, pe care au decis să-l străbată încă de timpuriu. Au pornit pe acest drum, hotărâţi parcă să confirme, încă o dată, spusele cronicarului: „Nasc şi în Moldova oameni!".

S-au întâlnit, sub o zodie favorabilă celui de al doilea, în ultimul an din deceniul patru al veacului trecut. Petru Caraman era profesor la Facultatea de Litere a Universităţii Cuza-Vodă şi director al Bibliotecii de Slavistică, iar Eugeniu Coşeriu îşi încheiase studiile liceale în Basarabia şi se număra acum printre studenţii aceleiaşi facultăţi ieşene. Anul şcolar 1939–1940 a fost ultimul, din perioada antebelică, în care învăţământul universitar s-a desfăşurat în condiţii normale. Vremurile începeau însă a se tulbura. Spre sfârşitul lui iunie 1940, guvernul sovietic hotăra să ne uzurpe teritoriul dintre Prut şi Nistru, ba şi o bună parte din nordul Bucovinei. Pământul ţării era sfâşiat printr-un act abuziv, de care mai-marii Europei nu s-au arătat indignaţi. Cea de a doua conflagraţie mondială era tot mai aproape.

Prin decembrie 1939, cu puţin înainte de a începe vacanţa Crăciunului – la îndemnul profesorului Caraman –, Eugeniu Coşeriu făcea demersurile necesare pentru obţinerea unei burse de studii acordate de statul italian. Şansele erau mici, dar încercarea trebuia făcută. Dascălul-sfătuitor ştia mai bine ca oricine acest lucru. Bătătorise, la rându-i, astfel de căi, şi nu fără izbândă. Oricum, până la sfârşitul anului universitar, studentul basarabean nu a primit vestea îndelung aşteptată.

În vara lui 1940, pământurile Basarabiei intrau din nou sub stăpânirea muscalilor. Eugeniu Coşeriu îşi încheiase primul an de studiu la Universitatea din Iaşi, iar acum se afla acasă la Mihăileni, în judeţul Bălţi, pentru a-şi petrece vacanţa împreună cu familia. Vestea invaziei iminente l-a luat prin surprindere, nelăsându-i prea mult timp pentru chibzuinţă. S-a sfătuit în grabă cu părinţii şi gândul cel bun a

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 33–38

Scanned with OKEN Scanner

triumfat. Şi-a părăsit satul natal, îndreptându-se pe jos spre Prut, împreună cu tatăl său, disperat că nu-şi putea ajuta fiul cu cele necesare. În zorii celei de-a doua zile, trecea apa ce taie Moldova în două pe la Ştefăneşti–Botoşani.

Cu singurii bani pe care îi avea, şi-a cumpărat o pereche de sandale, continuându-şi apoi călătoria, de unul singur, spre târguşorul Truşeşti din acelaşi judeţ. Avea să rămână acolo o vreme, la nişte cunoştinţe ceva mai îndepărtate. Intenţiona să plece cât mai curând spre Iaşi, dar, cum nu mai avea niciun ban, trebuia să aştepte. A dat un anunţ la ziarul „Universul", înştiinţând Universitatea din Iaşi că era refugiat şi se găsea la Truşeşti, fără niciun mijloc de subzistenţă. Cine să citească mica publicitate din cotidianul respectiv şi, mai ales, cine să ia vreo hotărâre în privinţa situaţiei lui în plină vacanţă de vară?

Întâmplarea a făcut – una providenţială, am putea spune – ca anunţul respectiv să cadă sub ochii profesorului Caraman. Era concentrat şi se afla în misiune undeva în apropierea graniţei cu Iugoslavia, fiind unul dintre puţinii cunoscători ai tuturor idiomurilor slave din regiunile sud-vestice ale ţării noastre. Fără nicio întârziere, universitarul ieşean i-a trimis cinci sute de lei cu mandat telegrafic (o sumă importantă la vremea aceea), cerându-i, totodată, să-l caute la Iaşi în următoarele două săptămâni, pentru a-l ajuta şi în alte privinţe. În toamnă, la începutul anului universitar, Coşeriu primea, în sfârşit, răspunsul statului italian: bursa de studii îi fusese aprobată. La plecare, Caraman i-a mai dat o sumă de bani şi o pereche de bocanci, noi-nouţi, pe care tocmai şi-i cumpărase pentru anotimpul friguros.

După un timp, profesorul Caraman primea din Italia o ilustrată cu un conţinut laconic. Cele cinci-şase cuvinte aşternute pe verso îl asigurau că studentul său preferat se afla pe drumul dorit. I-ar fi răspuns de îndată, aşa cum făcea întotdeauna când primea o misivă, şi-ar fi manifestat bucuria în stilul său caracteristic, dar, cum nu i se indicase nicio adresă, a trebuit să aştepte un alt prilej. Dacă şi-au mai scris ulterior este greu de spus. La domiciliul profesorului n-a ajuns însă nicio veste de la Coşeriu. Dar poate că acest lucru se datora cenzurii draconice impuse de regimul comunist, care diriguia acum – discreţionar şi abuziv – destinele ţării şi ale oamenilor.

După o despărţire de aproape treizeci de ani, cei doi aveau să se reîntâlnească. Între timp, profesorul ieşean fusese îndepărtat samavolnic din Universitate. Era nevoit să-şi ducă viaţa într-o izolare aproape totală, deposedat de toate drepturile şi lăsat fără niciun mijloc de subzistenţă. Prima breşă în această nedreaptă formă de claustrare avea să se producă în primăvara lui 1968. La Bucureşti urma să aibă loc Al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică. Preşedinte al Comitetului de organizare fusese desemnat Iorgu Iordan, iar secretar general, Alexandru Rosetti. La iniţiativa acestuia din urmă (poate şi cu acceptul lui Iordan), i s-a trimis o invitaţie la congres şi profesorului Caraman. A fost pentru el un adevărat eveniment, pe care s-a grăbit să-l împărtăşească, cu bucurie, rudelor şi prietenilor apropiaţi. Ieşea, în sfârşit, la lumină, şi nu într-o împrejurare oarecare, ci într-un context deosebit de generos, având în vedere că acolo urma să întâlnească specialişti de marcă din atâtea colţuri ale lumii. Printre invitaţi se număra şi fostul său student Eugeniu Coşeriu, a cărui carieră lingvistică înregistra o strălucită ascensiune.

Scanned with OKEN Scanner

Delegaţia ieşeană la congresul de care vorbim număra doisprezece participanţi. Exceptându-l pe Caraman, care era socotit „liber-profesionist", ceilalţi specialişti ieşeni reprezentau Facultatea de Filologie a Universităţii şi Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor al Academiei. În limba română, unul din sensurile cuvântului *liber* indică pe cineva care *nu este păzit de nimeni*. Caraman era liber doar de profesie, pentru că în rest îl păzeau zi şi noapte, clipă de clipă. Unul dintre membrii delegaţiei ieşene era „pândarul" Securităţii. Poate că informatori vor fi fost şi alţii, dar cu misiune specială de a-l urmări pe intransigentul critic al imposturii şi al abuzurilor de tot felul era unul singur. În evidenţele Securităţii, el figura sub indicativul „Profesorul Romanescu".

Individul nu pare să fi fost un turnător oarecare, ci unul dintre oamenii de nădejde ai sinistrei instituţii de opresiune. Poate chiar angajatul ei permanent. Ofiţerul căruia îi preda delaţiunile nu se întâlnea cu el pe străzi lăturalnice ori prin case conspirative, ci „la locul de muncă". Asta înseamnă că avea o funcţie foarte importantă, care îl ocrotea de eventualele suspiciuni. Este limpede, aşadar, că „Profesorul Romanescu", al cărui nume de cod nu-i prea dificil de decriptat, făcea parte din structurile de elită ale informatorilor Securităţii.

La Bucureşti, şi-a urmărit colegii cu o tenacitate diabolică. I-a pândit pe culoare, i-a căutat în sălile în care îşi susţineau lucrările, a notat lângă cine şedeau, cu cine se întreţineau în pauze, dacă interlocutorii lor erau cetăţeni români ori străini, ciulea urechea s-audă dacă nu cumva li se făceau promisiuni de a fi invitaţi în străinătate, era atent la întâlnirile pe care şi le dădeau etc. Obiectivul-ţintă al lui „Romanescu" rămânea însă profesorul Caraman. Pe el nu l-a scăpat din priviri nicio clipă. Din păcate, ceea ce se poate constata la acest turnător odios este faptul că era incapabil să fie obiectiv. După cum reiese din volumul al II-lea al *Dosarului de urmărire*, delaţiunile sale la adresa cărturarului sunt, în proporţie covârşitoare, pure invenţii. El scrie cu patimă şi fără nicio legătură cu realitatea. Pune pe seama năpăstuitului tot soiul de enormităţi.

La polul opus faţă de situaţia dramatică în care se afla Caraman, profesorul Eugeniu Coşeriu era, de departe, cea mai importantă personalitate a acelei manifestări ştiinţifice. Am spune că era *vedeta* congresului, evident, dacă termenul nu ar fi astăzi compromis într-un asemenea hal. Lumea îl căuta peste tot, dorea să-l vadă, să-l audă vorbind. Sălile în care conferenţia deveneau neîncăpătoare, iar grupurile de admiratori îl însoţeau pretutindeni, fiecare încercând să schimbe cu el măcar o vorbă ori să se afle cât mai aproape de cel înconjurat cu atâta admiraţie. După câteva încercări eşuate, profesorul Caraman a reuşit să se întâlnească, în fine, cu cel pe care nu-l mai văzuse de atâta amar de vreme. S-au întreţinut mai puţin decât şi-ar fi dorit amândoi, deoarece Securitatea veghea cu străşnicie şi avea cele mai insolite metode de a întrerupe asemenea discuţii.

Coşeriu l-a asigurat pe cărturarul ieşean că, în scurtă vreme, îi va trimite câteva din studiile sale de dată recentă. Într-adevăr, la începutul lunii decembrie, acelaşi an, Caraman primea de la fostul discipol lucrările promise. După propria-i mărturisire, savantul ieşean le-a citit cu reală plăcere, întrucât erau „neobişnuit de interesante şi de atrăgătoare". Se bucura de parcă ar fi văzut lumina tiparului propriile

Scanned with OKEN Scanner

sale studii. Peste câteva zile, îi scria lui Coşeriu: „Nu ştiu ce să admir mai întâi: prodigioasa erudiţie, care le caracterizează pe toate, sau profunzimea şi perspicacitatea cugetării, de autentic lingvist, ce stă la baza lor? Cunoştinţele tale lingvistice sunt ale unui poliglot de impresionante dimensiuni. M-a uimit nu numai dexteritatea cu care cutreieri, de la un capăt la altul, *Romania* toată, dar, mai ales, modul familiar cu care ataci chestiuni cu substrat grecesc, din diferite etape istorice ale acestei bogate limbi, pe care faci dovada că o stăpâneşti până-n cele mai fine şi mai subtile nuanţe" (*Scrisoare* din 7.XII.1968, p. 1). Învăţatul ieşean nu ezita să-şi dezvăluie sentimentul de mândrie pe care îl trăia. Cel mai de seamă romanist al epocii era un român, şi încă unul de pe urgisitele meleaguri ale Moldovei dintre Prut şi Nistru. Se bucura că un destin favorabil îl smulsese la vreme pe Coşeriu din bezna unor vremuri tulburi, salvându-l „pentru români, pentru romanistică, pentru umanitate!".

Sărbătoarea Sfântului Dumitru din anul 1973 căpăta o semnificaţie aparte. Se împlineau trei sute de ani de la naşterea ilustrului învăţat Dimitrie Cantemir. Filiala din Iaşi a Academiei Române întâmpina evenimentul cu o manifestare ştiinţifică, ce avea să aibă loc în ajunul celebrării faimosului tricentenar. O acţiune similară, la care fusese invitat şi profesorul Caraman, se pregătea la Universitatea din Freiburg, Republica Federală a Germaniei. Cercetătorul ieşean scrisese un studiu de mare interes ştiinţific, intitulat *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche-Orient*. Nimeni nu abordase, în cultura română, acest aspect al prodigioasei activităţi ştiinţifice a principelui moldovean. Lucrarea de referinţă o constituia *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*. Şi, pentru că traducerile pe care etnologul le consultase nu-l mulţumiseră, a decis să-şi extragă informaţiile de care avea nevoie direct din manuscrisul aflat la Biblioteca Academiei Române. A ţinut cont, aşadar, de viziunea lui Cantemir asupra raportului dintre etnografie şi istorie, pe care traducătorii îl restructuraseră, diminuând semnificaţiile documentelor de cultură populară.

Caraman ar fi dorit să facă o expunere, cu tema cercetată, şi în cadrul Simpozionului de la Iaşi. S-a prezentat din timp la Filiala Academiei, a lăsat titlul comunicării în limba română, l-a însoţit de un rezumat, pentru edificarea organizatorilor, dar, spre surprinderea sa, nu a fost inclus în program. Cineva s-a opus. Nimeni nu i-a explicat de ce fusese refuzat şi nici persoana care s-a împotrivit nu i-a fost dezvăluită. A participat, totuşi, la sesiunea festivă – unde, cu două-trei excepţii, intervenţiile au fost convenţionale –, însă nu a dorit să ia cuvântul. Îi era teamă că reacţia negativă a prezidiului ar fi putut umbri sărbătoarea lui Cantemir. Resemnat, s-a reîntors acasă, aşteptând cu emoţie tot soiul de documente, în baza cărora urma să i se elibereze paşaportul pentru Freiburg.

În Germania, fusese invitat de profesorii Elsa Lüder şi Paul Miron, care se aflau în fruntea Societăţii „Mihai Eminescu" şi a Seminarului de romanistică de la Universitatea din Freiburg. Colocviul închinat lui Dimitrie Cantemir era planificat să se desfăşoare în perioada 7–11 decembrie 1973. Proiectul se bucura de un frumos ecou internaţional, fiind susţinut de câteva universităţi importante din Europa şi având garanţia participării unor personalităţi de prestigiu din mai multe centre cultural-ştiinţifice ale lumii. Organizatorii se angajau să suporte toate cheltuielile de deplasare şi întreţinere pe durata comemorării savantului român.

Scanned with OKEN Scanner

Prezenţa profesorului Caraman la Colocviul de la Freiburg a fost socotită un adevărat eveniment. El era *magul*, ce coborâse parcă din panteonul înţelepţilor. Era sacerdotul ce îl iniţiase pe marele Eugeniu Coşeriu, savantul lingvist care se mândrea acum cu inegalabilul său magistru. Când a urcat la tribună, auditoriul l-a urmărit cu cel mai viu interes. Înalt, uscăţiv şi îmbrăcat în negru, avea înfăţişarea unui ascet. Doar ochii săi ageri, slobozind văpăi, şi părul răvăşit, cotropit de atâtea viscole, trădau vigoarea ce clocotea încă în sufletul său. A început prin proiectarea personalităţii omagiate pe fundalul civilizaţiei omenirii. Pentru că Dimitrie Cantemir nu era doar un reprezentant proeminent al culturii române, ci unul din învăţaţii de anvergură care au dominat răspântia dintre veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea.

Comunicarea profesorului Caraman a produs o impresie deosebită asupra participanţilor la Colocviul de la Freiburg. El a dat o adevărată probă de virtuozitate. În timpul pe care l-a avut la îndemână, a reuşit să-şi poarte ascultătorii prin zonele cele mai dense în semnificaţii ale folclorului oriental. După zece zile de la încheierea Colocviului, Octavian Buhociu îi spunea într-o scrisoare: „Aţi fost singurul conferenţiar aplaudat generos, atât de studenţi, cât şi de profesori. Aţi ţinut sala ca hipnotizată!". O opinie asemănătoare exprima, ceva mai târziu, şi distinsul istoric literar Mircea Anghelescu: „Studenţii germani erau miraculaţi. L-au ascultat vorbind, mai bine de o oră, ca într-un extaz, întrerupt numai de blîţurile celor care îl fotografiau din timp în timp. Şi părea, într-adevăr, o figură din alte vremuri; subţire şi înalt, cu părul în întregime cărunt, privind dincolo de noi, spre un trecut pe care îl reînvia inspirat, ca sub efectul unei revelaţii, reconstituind cu fervoare, din elemente disparate, mărturii indirecte şi câteva citate, tabloul etnologic al ţării din vremea lui Cantemir" („Transilvania", anul XVII, nr. 6, 1988, p. 35). Prezent la Colocviu, profesorul Eugeniu Coşeriu a elogiat, succint, personalitatea ştiinţifică a fostului său dascăl, sporind admiraţia auditoriului.

Organizatorii Colocviului Cantemir le-au încununat participanţilor şederea în Germania cu o foarte frumoasă excursie pe Valea Rinului. La Köln, după ce au vizitat Universitatea şi superba catedrală gotică, etnologul s-a despărţit de grup, fără a spune cuiva unde se duce. Instinctul său de om liber continua să se manifeste fără nicio oprelişte. Delegaţia română s-a întors în ţară fără el. De aici o serie întreagă de speculaţii, care de care mai fanteziste. Unii presupuneau că s-ar fi rătăcit, alţii pretindeau că-l văzuseră plecând cu doi domni spre o zonă periferică a oraşului, cineva susţinea că îl observase urcându-se grăbit într-un microbuz etc. Pentru oamenii Securităţii, situaţia părea cât se poate de clară: Caraman rămăsese în străinătate!

Când şi-a părăsit tovarăşii de drum la Köln, Petru Caraman s-a urcat, într-adevăr, într-o maşină. Atâta doar că nu era un microbuz, ci o foarte elegantă limuzină, care îl aştepta, în văzul tuturor, chiar în faţa catedralei. Fusese trimisă de profesorul Coşeriu, conform înţelegerii de la Freiburg, ca să-l aducă pe învăţatul ieşean, pentru a ţine conferinţa despre Cantemir şi la Universitatea din Tübingen, unde acesta îşi avea catedra. În faţa profesorilor şi a studenţilor din cunoscuta universitate germană, au conferenţiat împreună. Caraman a vorbit despre folclorul popoarelor din Orientul eurasiatic în opera lui Cantemir, iar Coşeriu despre filosofia

Scanned with OKEN Scanner

limbajului. Cineva, care a avut norocul să fie prezent la acea fericită întâlnire a titanilor, mărturisea că asistase la un adevărat regal. Făcând risipă de erudiție, cei doi au cucerit repede auditoriul, care părea fascinat de miraculosul potențial spiritual, etalat de cei doi moldoveni. La sfârșit, Coșeriu a vorbit din nou despre ilustrul său profesor și despre școala universitară ieșeană. Caraman nu s-a lăsat mai prejos. Într-o frumoasă limbă germană, el și-a exprimat bucuria și recunoștința că i se oferise șansa de a sta alături de cel mai de seamă lingvist al epocii: mândria României, a tuturor țărilor romanice și, nu în ultimul rând, a Universității din Tübingen.

Zilele următoare le-a petrecut la reședința profesorului Coșeriu din Kirchentellinsfurt, un orășel de câteva mii de locuitori, situat la 7 km est de Tübingen, în Landul Baden-Würtemberg. Casa lingvistului – construită cu foarte mult bun-gust, în ciuda arhitecturii oarecum eclectice – era așezată într-o ambianță încântătoare. Dealurile împădurite din jur, peste care se așternuse o mantie groasă de zăpadă, o ocroteau parcă, asigurându-i liniștea atât de necesară cărturarului. Seara, în fața șemineului, cei doi au început să depene amintiri. La un moment dat, profesorul Coșeriu s-a ridicat din fotoliu și a pornit agale spre o altă încăpere. S-a reîntors, purtând sub braț o cutie elegantă, în care se afla o pereche de bocanci dintre cei mai luxoși. A scos apoi din buzunar o importantă sumă de bani și, îndreptându-se spre binefăcătorul său de odinioară, i-a spus că venise vremea recunoștinței.

Cum era de așteptat, Caraman a protestat cu indignare, refuzând atât de generoasa ofertă. Până la urmă, aflând că strălucitul său discipol purta în suflet această dorință din momentul în care se despărțiseră la Iași, a consimțit să primească bocancii. Banii însă nici prin gând nu-i trecea să-i accepte, deși avea atâta nevoie de ei! L-a rugat însă pe Coșeriu să-i procure un aparat foto performant, întrucât avea de gând să înceapă o cercetare privitoare la arta populară. A doua zi, își aranja cu grijă prețioasele daruri în bagaje, despărțindu-se afectuos de ospitalierele sale gazde. Lua drumul spre meleagurile țării, fără a bănui că aceea avea să fie ultima întâlnire cu savantul basarabean. S-au despărțit pentru totdeauna, dar au rămas împreună: Caraman și Coșeriu – două nume gravate cu litere de aur pe frontispiciul culturii române!

CARAMAN AND COSERIU

ABSTRACT

The author presents the history of the relationship between the great professor at the University of Iași, Petru Caraman, and his student, Eugenio Coseriu. Caraman helps his student to leave Romania in a very difficult moment of his life. Becoming an important linguist in Europe, the student never forgot his protector, and his gratitude is expressed when they meet again, after many years, at a international symposium in Freiburg.

Key–words: *Petru Caraman, Eugenio Coseriu, disciple, professor, World War II.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU, AŞA CUM L-AM CUNOSCUT

WOLFGANG DAHMEN*

Ne-am adunat în aceste zile aici, la Iaşi şi la Bălţi, pentru a-l aniversa pe cel pe care îl putem numi *cel mai cunoscut lingvist* din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Eugeniu Coşeriu. Mulţi dintre cei adunaţi aici i-au fost elevi şi pot spune mult mai multe despre opera, dar şi despre viaţa Maestrului decât mine, deoarece eu l-am cunoscut doar târziu. Cu toate acestea, vreau să dau curs rugăminţii prietenului meu Eugen Munteanu de a participa la acest simpozion şi de a-mi prezenta amintirile legate de Coşeriu.

Faptul că îl pot numi pe Eugen Munteanu prietenul meu este un merit al lui Eugeniu Coşeriu. Detalii privind acest lucru o să dezvălui doar la sfârşitul scurtei mele prelegeri.

În anul universitar 1968–1969, am început studiul la Secţia de Romanistică a universităţii din Köln. Dacă aş fi ales Tübingenul ca oraş universitar, l-aş fi putut cunoaşte pe Coşeriu ca profesor, dar ce student poate şti, încă de la începerea studiilor, unde predau profesorii cei mai cunoscuţi şi cei mai buni din domeniul ales? La începerea studiilor de romanistică m-am concentrat mai mult pe filologia franceză, în special pe literatura franceză, decât pe studiul lingvisticii romanice sau al lingvisticii generale. Doar pe parcursul studiilor mele filologia romanică, inclusiv cea română, a devenit de un mare interes pentru mine; am deprins apoi o afinitate şi pentru lingvistică.

Revin la situaţia romanisticii de la Universitatea din Köln de la sfârşitul anilor '60 ai secolului trecut: era vremea când profesorii Fritz Schalk şi Joseph Maria Piel încă mai ţineau prelegeri, iar tânărul docent pe nume Harald Weinrich începea să se afirme. Secţia de romanistică din Köln avea deci o reputaţie bună.

Cei doi profesori de lingvistică pe care i-am avut ulterior au fost Hans Dieter Bork şi Artur Greive, ambii fiind elevi ai lui Harri Meier din Bonn. Legătura dintre Harri Meier şi Eugeniu Coşeriu a fost, după cum se ştie, una specială, deşi din punct de vedere ştiinţific ei aveau viziuni diferite, iar Harri Meier nu era tocmai nevinovat de

* Institut für Romanistik, „Friederich Schiller" Universität, Jena, Ernst-Abbe-Platz, 8, Deutschland.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 39–41

venirea lui Coşeriu din America de Sud în Germania. Despre această temă vom mai discuta în cadrul acestui simpozion.

Deşi în Köln se punea accentul pe lingvistica diacronică, ideile lui Coşeriu îşi aveau locul lor bine definit în cadrul cursurilor şi îndeosebi cartea lui, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, în care completa dihotomia lui Saussure despre *langue* şi *parole* cu teoria *sistema, norma, habla*, aparţinea în mod obligatoriu canonului lingvistic. La un moment dat, trebuie să fi fost pe la mijlocul anilor '70, s-a aflat de pe afişe că Eugeniu Coşeriu era invitat la Köln pentru a ţine o prelegere. Nu-mi mai amintesc exact titlul acesteia, dar prelegerea mi-a rămas întipărită în minte, deoarece era prima dată când îl vedeam şi îl auzeam pe Coşeriu. Manifestarea a avut loc în aula universităţii care era arhiplină, deoarece referentul era foarte cunoscut. Mă tem însă că cei mai mulţi dintre auditori, ca şi mine de altfel, au fost uşor dezamăgiţi de faptul că subiectul prelegerii savantului profesor din Tübingen era cunoscut de către noi din cărţile lui. Îşi prezenta din nou teoria despre *sistema*, *norma* şi *habla*. M-ar fi impresionat probabil mai mult dacă aş fi fost în primii ani de studiu, însă totuşi mă bucuram să îl văd pe Coşeriu în carne şi oase, chiar dacă nu prezenta ceva nou pentru mine.

Acest lucru însă s-a schimbat ulterior. Participând la începutul anilor '80 la conferinţele din domeniu, în special la congresele organizate de Société de Linguistique Romane, care aveau loc din trei în trei ani, l-am reîntâlnit pe Eugeniu Coşeriu şi la un moment dat am intrat în discuţie. Pentru mine a fost o onoare faptul că mă cunoştea şi că arăta interes faţă de ceea ce făceam eu.

Acest lucru a luat amploare după evenimentele din 1989. Există, fără îndoială, persoane care sunt mai în măsură decât mine să prezinte evoluţia lui Coşeriu, care, plecând din micul sat moldovean Mihăileni, avea să ajungă, în America de Sud şi în Europa Centrală, unul dintre cei mai importanţi filozofi-lingvişti ai lumii. În contextul în care România se eliberase de dictatura ceauşistă, Coşeriu s-a preocupat tot mai mult de limba maternă şi de problemele lingvistice şi politice ale Republicii Moldova. După cum se ştie, Coşeriu a luat poziţie în polemica despre definirea limbii din Republica Moldova (*limbă română* sau *limbă moldovenească*), impunându-şi punctul de vedere. Această dispută a continuat. Îmi amintesc foarte bine cum, în cadrul unei conferinţe a aromânilor din exil, din Freiburg, fiind confruntat cu veşnicele controverse privind o limbă scrisă unitară aromână, discuta răbdător, dar în acelaşi timp uimit, cu profanii în lingvistică despre reguli de bază din acest domeniu.

Interesul reînviat pentru limba română s-a materializat şi în răspunsul direct pe care mi l-a dat la invitaţia de a ţine la Jena o prelegere legată de o temă din domeniul limbii române. Din partea universităţii existau evident indicaţii clare legate de onorariul unui profesor invitat să ţină o prelegere, aceste onorarii nefiind foarte substanţiale. Făcând referire la notorietatea referentului, dar şi la vârsta sa, căci avea pe atunci 75 de ani, am reuşit să obţin ceva mai mulţi bani pentru desfăşurarea acestei prelegeri, sumă pe care am folosit-o doar parţial. Eugeniu Coşeriu a refuzat, de asemenea, oferta de a călători cu un tren la clasa întâi sub

Scanned with OKEN Scanner

pretextul că există destul confort şi la clasa a 2-a în trenurile germane. A trebuit apoi să insist să accepte să fie cazat la hotel şi nu la casa de oaspeţi a Universităţii din Jena. În cadrul prelegerii s-a referit la particularităţile limbii române ca limbă romanică. A încântat auditoriul format din profesori şi studenţi prin bogăţia de material prezentată, dar şi prin felul de a clarifica anumite aspecte generale.

De-a lungul prelegerii şi a discuţiilor ulterioare, a reuşit să aducă în prim-plan paralele pe care alţii nu le observau şi să pună în lumină interpretări rezultate din fenomene lingvistice. În acel moment am realizat de ce multe din cărţile lui au luat naştere din notiţe de la cursuri. Dorinţei multor docenţi şi studenţi din Jena ca Eugeniu Coşeriu să revină cu astfel de prelegeri, iniţiativă la care acesta ar fi răspuns pozitiv, nu i s-a dat curs, din păcate.

Pentru mine personal cea mai importantă întâlnire cu Eugeniu Coşeriu a fost însă alta. La Congresul Internaţional al Romaniştilor de la Palermo, din anul 1995, l-am întâlnit întâmplător, undeva pe scări, în drumul său dintre o sală plenară spre alta. M-a luat deoparte şi mi-a spus: „Haideţi să vi-l prezint pe cel mai important dintre lingviştii români în viaţă!". Se putea observa din expresia feţei că se referă la „cel mai important dintre lingviştii români după Coşeriu". Am mers puţin mai departe şi mi-a făcut cunoştinţă cu Eugen Munteanu. Astfel s-a născut prietenia cu un coleg drag, dar aceasta este o altă poveste, pe care nu doresc să o relatez aici.

EUGENIO COSERIU, AS I MET HIM

ABSTRACT

The author speaks about his first encounter with Eugenio Coseriu, when he was a student at the University of Cologne where Coseriu delivered a lecture about his main linguistic theories. He also presents his others meetings with the great linguist, at several international conferences, emphasizing the presence of Coseriu in Jena, where the author had invited him, for a special lecture.

Key-words: *Eugenio Coseriu, romanistics, Jena, university, international conference.*

Scanned with OKEN Scanner

COSERIU RESTITUTUS

STELIAN DUMISTRĂCEL*

1. La împlinirea a 90 de ani de la naşterea lui Eugeniu Coşeriu, sub semnul restituirii ca evocare, dar şi ca repunere în (anumite) drepturi, ne-am propus, înaintea prezentării unui proiect editorial consacrat scrierilor privitoare la limba română ale Magistrului de la Tübingen, câteva simple rememorări care se adresează în primul rând celor care îl cunosc mai puţin pe *omul* Eugeniu Coşeriu, mai ales în raporturile cu românii şi cu moldovenii, şi, ca notă aparte, în ipostaza de savant aureolat de prestigiul mondial revenit în Ţară şi „la Baştină".

1.1. Prima dată, pe lingvistul ce se bucura de o inegalabilă reputaţie, l-am *văzut* (şi chiar, incredibil pe atunci, am schimbat cu el *câteva cuvinte*, „la o ţigară") în aprilie 1968, atunci când, la al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică de la Bucureşti, a prezentat comunicarea *Le problème de l'influence du grec sur le latin vulgaire*. Cei care au fost prezenţi la această manifestare ştiinţifică nu pot uita un fapt ieşit din comun în lumea reuniunilor de acest fel (comparabil însă cu prelegerile lui Iorga evocate de G. Călinescu): sala, din clădirea Facultăţii de Drept, în care-i fusese programată comunicarea, s-a dovedit de la început neîncăpătoare faţă de numărul congresiştilor, români şi din străinătate, dornici să-l asculte; aceştia s-au regăsit, până la urmă, în aula principală (după ce se grupaseră, pasager, într-un amfiteatru, şi acesta, la rându-i, neîncăpător; o relatare a momentului şi la Sala 2007: 66).

1.2. Măcar din acel an, Eugeniu Coşeriu a devenit un veritabil pol de atracţie pentru conaţionalii ce au avut şansa de a beneficia de stagii de formare şi documentare în Germania, printre care şi semnatarul acestor rânduri. M-am bucurat şi de recomandarea Profesorului pentru obţinerea unei burse DAAD şi, în luna mai 1975, într-unul din amfiteatrele Facultăţii de „Neuphilologie" de la Universitatea de la Tübingen, i-am audiat câteva cursuri în care domeniul teoriei limbajului şi al fenomenului lingvistic romanic erau ilustrate cu fapte din istoria portughezei, având privilegiul ca, în discuţiile de după orele de curs, să pot aprofunda teze din *La geografia lingüística*, proiectate în realităţi de istoria limbii române, cu perspective etno- şi sociolingvistice.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 43–61

Scanned with OKEN Scanner

Continuându-mi vizita de studii în alte oraşe universitare din Germania, faptul că trecusem pe la „Cozerio" mi-a asigurat buna primire din partea unor renumiţi profesori, printre care Harri Meier, de la Bonn (ce avea să se intereseze chiar „câţi studenţi îi audiau cursul?", amănunt care, apoi, avea să-l amuze copios pe Magistrul Coşeriu: „După ce am venit în Germania, i-am cam speriat pe nemţi!"). Şi, tot înainte de 1989, ca şi în anii următori, românii participanţi la congrese şi alte reuniuni ştiinţifice internaţionale (Napoli, 1974, München, 1993, Barcelona, 1994) erau de-a dreptul invidiaţi de ceilalţi romanişti pentru interesul şi dragostea cu care Magistrul îi aduna în jurul său pe conaţionali. Am avut, pe de altă parte, onoarea de a fi, din partea Institutului „Philippide", autorul textului de „laudatio" prin care, în 1991, Filiala Iaşi a Academiei Române a făcut propunerea de a i se acorda titlul de Membru de Onoare al Academiei Române şi am avut îndelungate şi extrem de profitabile discuţii cu prilejul editării, în colaborare cu regretatul acad. Silviu Berejan, în 1994, a volumului *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii* şi, de asemenea, în legătură cu proiectarea volumului pe care îl prezentăm aici.

Una din cele mai mari satisfacţii în decursul contactelor mele cu marele savant o reprezintă acceptarea, de către Magistru, a acordării, în mai 2001, a titlului de Doctor Honoris Causa al Universităţii „Dunărea de Jos" din Galaţi (unde încă eram atunci profesor), urmată de desfăşurarea, în luna octombrie a aceluiaşi an, a unui colocviu omagial Coşeriu, evenimente ce au marcat activitatea filologică gălăţeană.

Am avut, aşadar, privilegiul de a mă fi bucurat de încrederea şi de a fi fost acceptat în preajma sa în mod repetat, în special începând din 1990, la numeroase manifestări ştiinţifice, din străinătate, amintite deja, din România, de la Bălţi şi Chişinău, de a-mi fi orientat proiectarea celor două volume la care m-am referit anterior şi îmi rămân de neuitat zilele petrecute în compania sa, împreună cu alţi lingvişti, din mai multe ţări, în adevăratul „turneu" ştiinţific din mai 2001, pe traseul Bălţi, Mihăileni, Chişinău, Galaţi, ultimul oraş fiind şi gazda ceremoniei de acordare a titlului la care am trimis mai sus.

2. Din preocuparea de a recupera, pentru contemporanii mai tineri, şi nu numai pentru ei, opera acestuia privitoare la limba română, începând cu primele contribuţii, la Colocviul internaţional omagial *Eugen Coşeriu – un mare lingvist contemporan*, desfăşurat la Iaşi pe data de 13 aprilie 1992 (când Magistrului i s-a conferit titlul de Doctor Honoris Causa al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"), am susţinut comunicarea *Material lingvistic basarabean: după 50 de ani*, publicată în vol. *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (Iaşi, 1992, p. 57–65) şi apoi, imediat, cu textul completat, la o rubrică intitulată chiar „Restituiri", din „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară" (nr. 5/1992), sub titlul *Eugen Coşeriu: întrebările şi promisiunile începutului*. Ceea ce mi-am propus atunci a fost prezentarea debutului în lingvistică al studentului ieşean din 1940, analizând articolele *Limbă şi folklor din Basarabia*, apărut în „Revista critică" (Iaşi, XIV, nr. 2–3, p. 159–173) şi, respectiv, *Material lingvistic basarabean*, în „Arhiva" (Iaşi, XLVII, p. 93–100), diferite comentarii referindu-se, de exemplu, la

Scanned with OKEN Scanner

promisiunile pe care le reprezentau fapte abordate şi analize din cele două secţiuni ale acestui din urmă articol („Cuvinte şi forme"; „Expresii"): constatarea unei deosebite receptivităţi – nu doar de orientare didactică – şi a unei de-a dreptul surprinzătoare curiozităţi ştiinţifice, în perspectivă deja interdisciplinară, etnolingvistică, însoţite de rigurozitatea demersului analitic. Reamintesc numai câteva exemple. Ocupându-se de semantica unor cuvinte româneşti, din perspectiva unor legi generale în evoluţia vocabularului, autorul, după ce semnalează folosirea, în graiul din Mihăileni – Bălţi, a împrumutului din limba rusă *arištant* cu sensul 'vinovat', face comparaţia cu evoluţia lat. *reus* 'acuzat', al cărui descendent din limba română este deja o... sentinţă! Tot atât de atent este urmărită biografia recentă a verbului (a) *izgoni* sau creativitatea populară în materie de nume de culori, după cum atrage atenţia înregistrarea şi comentarea unui mare număr de expresii, printre care *a îmbla în boboti*, *a avea cuvânt în faţa cuiva*, *a grăi în dodii*, *cum îi trebu' cânilu al cincilea chicior*, *cât îi lumea şi pământu* etc. Informaţii şi comentarii deosebit de importante găsim în articolele studentului Eugeniu Coşeriu cu privire la un obicei (şi) al celor din satul său natal, acela de a-şi apostrofa consătenii prin „cuplete" sarcastice având ca obiect cele mai obişnuite nume de botez, o manifestare aparent ludică, dar care poate fi coroborată cu practici denominative ale aceloraşi, de esenţa magiei homeopatice („se pune numele tatălui şi copilului, ca să fie acesta ferit de moarte"), informaţii a căror importanţă s-a vădit pentru studiul „agresării" numelui ca manifestare de „tabù" lingvistic (cf. Dumistrăcel 1995). Şi, de fapt, în schiţele de analiză lingvistică aplicată la ocupaţiile şi la relaţiile interumane ce conturează „cosmoviziunea" rurală românească surprinsă de Eugeniu Coşeriu în articolele citate, se află note privitoare la problematica studierii sociolingvisticii şi etnolingvisticii, la care am avut prilejul să mă refer într-un studiu consacrat „graiului [moldovenesc al] pâinii" din perspectiva lingvisticii integrale coşeriene (cf. Dumistrăcel 2003).

> Să notăm că astfel de preocupări, de lexicologie şi de stilistică, cu evaluarea, frecventă, a materialului la nivelul românei ca limbă romanică, au reprezentat constante ale meditaţiilor Magistrului; unele din notele, rămase în manuscris, publicate de N. Saramandu în *Limba română – limbă romanică*, pot fi interpretate ca reale nuclee ale unor posibile studii de tipul celebrelor *sibi in sinum spuere* sau *femme que femme – femeia ca femeia*; din materialul lingvistic pe care Coşeriu îl avea în studiu, putem face trimitere la notele despre cuvintele *omuşor*, *barză*, *vecin* (pentru sensurile ultimului cuvânt se face comparaţia cu spaniola) şi expresiile, pornind de la *inimă*: *~ neagră*, *~ simţitoare*, *a-şi lua -a din sine*), *a-şi ţine gura*, (a face) *mici-fărâme* (pentru expresia din urmă, există note după articole ale lui G. Giuglea, D. Ţicăloiu, Andrei Avram; cf. Coşeriu 2005: passim).

3. Pentru a mă apropia de problema proiectatei ediţii Coşeriu, să-mi fie permis să pornesc de la două aprecieri din partea marelui savant, de care m-am bucurat enorm (în pofida vârstei, destul de înaintate, la care le-am primit, dar faţă de un astfel de Profesor te simţeai mereu ca un elev ce-şi aşteaptă nota!).

3.1. Când, la „Colocviile filologice gălăţene", ediţia din octombrie 2001, ce i-a fost dedicată, am prezentat o primă comunicare având ca obiect modificarea „enunţului aparţinând discursului repetat" din perspectiva „quadripartita ratio",

Scanned with OKEN Scanner

prin care am stabilit că, în ciuda multitudinii de variante la care se ajunge prin cultura, îndemânarea şi fantezia vorbitorilor, a scriitorilor şi gazetarilor, toate acestea pot fi ordonate şi analizate după regulile lui Quintilian cunoscute sub numele de „quadripartita ratio", la discuţii, subliniind noutatea abordării, Magistrul m-a felicitat: „Domnule Dumistrăcel, ne-ai copleşit!". Discuţiile purtate ulterior s-au referit la faptul că, în teze ale doctoranzilor săi care au abordat tema „discursului repetat", punctul de vedere al retoricii clasice nu a fost luat în consideraţie; mă refer nu numai la Harald Thun, cu teza sa *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholte Rede mit Beispielen aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen und Rumänischen* (Tübingen, 1978), ci, mai ales, la Mioriţa Ulrich, care a studiat de-acum celebra „wiederholte Rede" în romanul *Berlin Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf*, al lui Alfred Döblin. Cuvintele Magistrului m-au determinat să stărui în analiza modificării enunţului aparţinând discursului repetat după „quadripartita ratio" a lui Quintilian (cu rezultate făcute publice în monografiile Dumistrăcel 2006a şi 2006b), iar, pe de altă parte, să-i îndemn, în continuare, pe cei mai mulţi dintre doctoranzii mei să se folosească de această viziune de abordare, în lucrări privind cele mai diverse aspecte şi contexte ale apariţiei, în vorbire şi în texte aparţinând diferitelor limbaje funcţionale, a frazeologiei: semantică, sinonimie, stereotipie, încadrare din perspectiva antropologiei culturale, sau ca manifestare specifică pe terenul universaliilor lingvistice.

3.2. Cei care l-au cunoscut în ultimii ani ai vieţii ştiu că Magistrul folosea adesea nopţile pentru lungi convorbiri cu cei apropiaţi sau pentru lecturi care îl provocau! După ce, cândva, într-o astfel de noapte, la Jena, a citit prima ediţie, din 1997, a dicţionarului *Expresii româneşti*, Eugeniu Coşeriu m-a gratulat (am martori!) prin cuvintele „frumoasă carte ai scris!", iar ca semn de preţuire, mai târziu, mi-a sugerat, firesc, mai multe completări şi corectări, de care am ţinut seama în ediţia a doua a cărţii, din 2001, aducându-i, şi în *Prefaţă*, îndatorate mulţumiri.

Am evocat discuţiile asupra *Expresiilor româneşti* pentru a marca faptul că această carte constituie, într-un fel, punctul de plecare pentru demersul editorial deja anunţat. Iată textul unei prime scrisori, din aprilie 2000, ce avea să declanşeze proiectul la care ne referim acum (respectăm întru totul grafia expeditorului, inclusiv sublinierile):

[Scrisoarea 1]

Tübingen, 12/IV/2000

Iubite Domnule Dumistrăcel,

V-am citit cu foarte mult interes „Expresiile", m-am veselit adesea şi vă felicit pentru interpretările şi soluţiile ingenioase pe care le propuneţi. Între altele, vă felicit şi pentru perspicacitatea de care daţi dovadă cu privire la posibilitatea originii greceşti a lui oxo. Într-adevăr, în greaca modernă, ἔξω e o variantă curentă a lui ὄξω, „afară", cum se poate afla din orice dicţionar serios. E ciudat că tov. Graur nu s-a gîndit la o etimologie grecească; şi încă

Scanned with OKEN Scanner

mai ciudat e că i se părea că pasajul din Jean Bart confirmă semnificația „gata", deși Jean Bart, foarte conștiincios, traduce literal expresia tocmai prin „Afară!".

Și eu m-am ocupat cu etimologia cîtorva expresii românești și romanice (deși nu exact în același sens), drept care vă trimit (în plic separat) următoarele extrase privitoare la acest domeniu:

– „Ein Weib ist ein Weib" [femeia ca femeia]
– „Tenir Dieu par les pieds" [a apuca pe Dumnezeu de un picior]
– „Sibi in sinum spuere" [a-și scuipa în sîn]
– „No cabe duda – nu încape îndoială".

Dacă aveți deja vreunul din ele (nu găsesc fișa Dvs.), puteți să-l dați unei biblioteci. Nu vă trimit „Balkanismen oder Romanismen?", pe care văd că-l citați, nici cele două studii cuprinse în Estudios de lingüística románica („¿Arabismos o romanismos?", „Tomo y me voy"): nu mai am extrase și volumul se poate găsi la Bibl. Univ. din Iași (i l-am dăruit chiar eu, cu ocazia doctoratului h. c.).

Am și două întrebări. Prima: aveți cumva atestată în vreun text expresia cît ai scuipa (sau stupi), de care spuneți că e „moldovenească"? Necunoscând expresia în graiul nostru din Țara de Sus, eu am afirmat (în „Sibi in sinum spuere") că expresia grecească veche corespunzătoare lui cît ai zice pește sau germ. in Nu (πρὶν πτύσαι) s-a păstrat numai în macedoromână (pînă s'astuchĭ). Și a doua: De unde aveți informația cu privire la grecii vechi care l-ar fi apucat pe Zeus de diferite mădulare? Eu cunoșteam așa ceva numai din latină: la Petroniu apare expresia coleum Iouis tenere („a-l fi apucat pe Iupiter de coaie"), expresie din care, după mine (cum am susținut în „Tenir dieu par les pieds"), provine – prin eufemism creștin – expresia românească a-l apuca pe Dumnezeu de un picior.

Cu cele mai bune sentimente,
al Dvs.
Eugen Coseriu

Rezumativ, precizez că, în ediția citată a *Expresiilor*, comentând apostrofarea „Oxo! oxo! afară cu el!", atribuită de Jean Bart, în *Europolis*, unor personaje din mediul cosmopolit al portului Sulina, am pus la îndoială explicația dată de Al. Graur cuvântului *oxo*; acesta invocase redarea, ca interjecție, a unei „flori", *-oxo-*, prin care dactilografele marcau sfârșitul unui text (explicație, „etimologică", preluată în *Dicționarul limbii române* al Academiei, serie nouă, *Litera O*). Mă întrebam ce șanse de receptare și de proliferare ar fi putut avea o exclamație din jargonul birourilor (sau chiar al redacțiilor) în mediul nu numai cosmopolit, ci și... pestriț național și lingvistic, al orașului Sulina?, trimițând la argoul „vaporenilor"; pe baza prezenței, în vorbirea acelorași personaje care folosiseră termenul *oxo*, a unor turnúri frazeologice de sorginte grecească, de exemplu „chi-taxi-mutra!" (echivalată prin formula argotică „fi-ți-ar mutra-n pușcărie!"), am presupus originea grecească a cuvântului respectiv.

Scrisoarea reprodusă anterior se încheie cu un *post-scriptum*, edificator, și acesta, pentru atenția cu care a citit Coșeriu textul meu, reprezentând o observație de adevărată „punere la punct", pentru o greșeală flagrantă:

Scanned with OKEN Scanner

P.S. Vă semnalez şi un mic lapsus: cucoana care, la Topîrceanu, dă (şi apoi nu mai dă) divorţ şi care şi-ar fi „făcut de cap" e Madam Popescu, nu Madam Stamate. Evident, un caz de „fausse mémoire" („Madam Stamate" apare într-adevăr, în baladă. Dar cu alt rol)[1].

În afara comentariilor despre amănunte mai mult sau mai puţin „picante" şi a unor întrebări de... verificare (la unele vom reveni), în consemnarea titlurilor, cu traducerea atentă a lor, în faptul că mi-a trimis, imediat, cele patru extrase menţionate (excluzând studiul al cărui titlu îl citasem deja), ca şi în indicarea locului unde puteam găsi celelalte articole în care analizase expresii româneşti, am descifrat o sugestie privind eventualitatea publicării, într-un volum, a rezultatelor acestei preocupări a Magistrului, care fusese foarte mulţumit de strădania mea editorială concretizată în apariţia volumului *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*.

A apreciat, printre altele, faptul că, având colaborarea regretatului Constantin Dominte, de la Facultatea de Litere a Universităţii Bucureşti, publicasem o cuprinzătoare şi... originală *Bibliografie coşeriană din perspectivă românească*. Deoarece inventare bibliografice coşeriene, de diferite niveluri, apărute după 1994, ignoră această *Bibliografie*, interesantă şi prin cuprinderea unor secţiuni neîntâlnite aiurea, care se pot bucura însă de interesul exegeţilor şi le pot fi utile acestora, îi facem, în Anexa [4], o scurtă prezentare.

Trebuie să amintesc că, între timp, dat fiind şi faptul că începusem demersurile în vederea acordării, de către Universitatea „Dunărea de Jos", a titlului de Doctor Honoris Causa, discuţiile despre dicţionarul meu de expresii româneşti au continuat. I-am scris Magistrului de unde ştiu eu şi cum anume se foloseşte exclamaţia comparativă „cât ai stupi" (analizată în context sinonimic în Dumistrăcel 2001: 316) şi i-am propus ca, spre încredinţare, să-i trimit copia unui articol de-al meu publicat în 1981 în revista „Limba română" (*Locuţiuni şi expresii simple izolate din construcţii bimembre: „cât ai zice peşte"*). Dar, Eugeniu Coşeriu, deosebit de... competitiv, ca întotdeauna, nu „se lăsase" în seama mea, cu atât mai mult cu cât susţinuse că prototipul grecesc nu avea reflexe decât în aromână (!). Continuând cercetările pe cont propriu, mi-a temperat graba de a-i aduce informaţii suplimentare şi, într-o scrisoare din 30 ianuarie 2001, mi-a comunicat verificarea, cu rezultate pozitive, la care mă supusese, nu fără îndemnul de a continua, căutând atestări. Din scrisoarea respectivă, mi-a atras atenţia o formă de plural, prin care Coşeriu se ralia, măgulitor, preocupărilor mele („... ar fi bine dacă *am găsi-o* atestată..."), ca şi sugestia de a lua în consideraţie o pereche romanică pentru metafora animalieră românească „porc de câine".

Iată începutul acelei scrisori:

[1] În *Anexele* [1], [2] şi [3] reproducem câteva pagini din scrisorile citate.

Scanned with OKEN Scanner

[Scrisoarea 2]

Prof. Dr. Eugenio Coseriu
Sonnenhalde 27
D- 72138 Kirchentellinsfurt

K'furt, 30/I/2001

Iubite Domnule Dumistrăcel

Nu vă îngrijiți: nu era nicio grabă. Şi, mai curând, bucurați-vă: nepoată-mea (Eugenia Bojoga) îmi confirmă că expresia cît ai stuchi e curentă şi la noi în Basarabia (regiunea Lăpuşna). Cînd am întrebat-o dacă o cunoaşte cumva „de acasă", mi-a răspuns că da şi a adăugat s p o n t a n că „e vulgară" şi că înseamnă „foarte repede". Deci am greşit eu cînd am afirmat că locuțiunea de tipul gr. πρὶν πτύσαι s-a păstrat numai în aromînă. Totuşi, ar fi bine dacă am găsi-o atestată la vreun scriitor (la Sadoveanu poate?).

Despre *porca l'oca* am scris şi eu ceva (vezi fotografia alăturată)[2]. Şi, à propos de asta: it. are un singur c; dar romînii, ca şi spaniolii, de altfel – tind să pună în italiană peste tot două consonante acolo unde italiana nu le are (şi, eventual, să le suprime unde italiana le are!).

Cu cele mai alese sentimente,
al Dvs.,
Eugeniu Coseriu

Din post-scriptum-ul la această scrisoare luam cunoştință de acceptarea acordării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Galați şi aflam programul bogat de conferințe al Magistrului, din 2001, de pe teritoriul României... coşeriene:

> P.S. Cît priveşte inițiativa cu doctoratul h.c. la Galați (pentru care vă mulțumesc din inimă), vă semnalez că în mai voi fi oricum în România (vorbesc de „România" mea, nu de cea a vremurilor): Piteşti (trei sau patru zile între 2 şi 9), Tîrgovişte (10–16), Bălți (16–20), Chişinău (21–23). Deci, dacă lucrurile „se coc", ceremonia ar putea avea loc cîndva în mai – ori înainte de Tîrgovişte (sau chiar înainte de Piteşti), ori după Chişinău (doctorat h.c. la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă") – cu foarte puțină cheltuială pentru Universitatea de la Galați (de exemplu, din Basarabia aş putea veni direct la Galați, pe la Giurgiuleşti). Ce ziceți?

Am urmat sugestia din ultima frază a scrisorii, ca formula cea mai puțin obositoare pentru sărbătorit, aşadar ceremonia acordării titlului de DHC din partea Universității din Galați a avut loc pe data de 24 mai 2001.

4. În viziunea lui Eugeniu Coşeriu, îndreptățeam statutul de eventual editor al traducerii studiilor sale privitoare la frazeologia comparată; îmi amintesc, cu

[2] Am primit o copie xerox după pagina din vol. *Estudios de lingüística románica*, din studiul *Graeca Romanica*, unde a discutat această expresie.

Scanned with OKEN Scanner

satisfacţie, faptul că, în mai multe rânduri, a apreciat, în public, încadrarea, într-o viziune de ansamblu, prin titlu (*Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*), a studiilor *Geografia lingvistică*, *Obiectul şi problemele dialectologiei* şi *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*.

Pentru traducerea celor trei studii am beneficiat de colaborarea colegilor Dana Diaconu, de la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Tudor Balaban, de la Facultatea de Limbi Străine a Universităţii de Stat din Chişinău, şi Andrei Crijanovschi, de la Academia de Studii Economice de la Chişinău. Colega Doina Hreapcă, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, a asigurat revizia finală a traducerilor şi a realizat şi grupajele bibliografice prin care am actualizat informaţia documentară pentru studiile publicate.

Mai puţin mulţumit a fost Eugeniu Coşeriu de faptul că, având un „spaţiu tipografic" strict limitat de Editura „Ştiinţa", de la Chişinău, la 10 coli de tipar (şi acestea, însă, depăşite binişor!), nu am putut da curs cererii sale (survenite pe parcurs) de a include, în volumul respectiv, şi studiul *„Limbă istorică" şi „dialect"*, tradus şi publicat deja de N. Saramandu, în 1992.

4.1. Aşadar, după discuţiile de la Galaţi, din aprilie 2000, într-o scrisoare a cărei „ciornă" o păstrez, i-am propus lui Eugeniu Coşeriu editarea unui volum cuprinzând traducerea unui număr de lucrări ale sale referitoare la limba română, alese, pornind de la nucleul „expresii", în conformitate cu un titlu, care, după două alte variante, a devenit *Etimologie, semantică şi frazeologie românească (din perspectiva romanităţii)*, volum care, iniţial, urma să cuprindă, traducerea a 12 studii şi articole, grupate în patru secţiuni: [I] *Etimologie*, [II] *Semantică*, [III] *Etimologia multiplă a unităţilor frazeologice (poligeneză)* şi [IV] *Frazeologie romanică*, cuprinzând studiile şi articolele din sumarul pe care îl dăm mai jos, mai puţin titlurile marcate în acest sumar prin cifrele [3], [7] şi [10].

Reexaminând conţinutul şi structura volumului, mi-am dat seama că, din sumar, lipsea un articol ce se încadra perfect în tematica secţiunii a doua, dat fiind că tratează semantica (şi etimologia) unor cuvinte cum sunt *anţărţ*, *cuminte*, (a se) *duce* şi altele; i-am scris lui Eugeniu Coşeriu că... îmi pun cenuşă în cap şi îi cer acordul pentru includerea în sumar şi a acestui articol, intitulat *Graeca Romanica*. Am primit încuviinţarea în următorii termeni de perfectă... conlucrare:

[Scrisoarea 3]

[23/VI/2001]

Iubite Domnule Dumistrăcel,

Tocmai cînd mă pregăteam să vă răspund la prima scrisoare, ca să vă sugerez să includeţi în volumul proiectat şi Graeca Romanica, îmi soseşte a doua scrisoare (cea cu cenuşa), cu aceeaşi propunere; evident: ne înţelegem prin telepatie. Deci, sînt cu totul de acord. Numai că, dacă includem şi Gr. R., bucăţile cuprinse în volum ar fi 13 şi, deşi nu sîntem superstiţioşi, cred că nu e bine să zgîndărîm zeităţile mitice. Vorba lui Eduardo de Filippo: „Non è vero, ma ci credo". Ergo, soluţia pe care v-o propun e să mai includem încă

Scanned with OKEN Scanner

două bucăți care cadrează destul de bine cu conținutul prevăzut, și anume: Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition și Zu den Etymologien von Miron Costin. Ce ziceți?

Cu multe mulțumiri pentru măgulitoarea inițiativă (și, se înțelege, pentru zilele și faptele de la Galați) și cu o prietenească îmbrățișare,

al Dvs., E. Coșeriu

Firește, am fost de acord cu augmentarea sumarului, cu atât mai mult cu cât, astfel, îmi puteam spăla greșeala de a nu fi publicat, în 1994, și articolul *„Limbă istorică" și „dialect"*.

Dar, peste timp, nu-mi pot reprima ocazia de a-mi lua revanșa asupra cazului de „fausse mémoire" semnalat de Magistru în privința personajelor lui Topîrceanu (confuzia între *Madam Popescu* și *Madam Stamate*); anume, de dragul adevărului, trebuie să precizez că *vorba* „Non è vero, ma ci credo" nu-i aparține, de fapt, lui *Eduardo* de Filippo, ci fratelui său, *Peppino* De Filippo, autor al piesei astfel intitulate, având ca temă supunerea la capriciile superstițiilor, piesă reprezentată în 1942 și în care Eduardo, actor de succes, juca rolul principal, o împrejurare ce poate explica transferul de celebritate!

4.2. Ca rezultat, sumarul proiectatului volum se prezintă astfel:

ETIMOLOGIE, SEMANTICĂ ȘI FRAZEOLOGIE ROMÂNEASCĂ
(Din perspectiva romanității)

I

[1] ¿Arabismos o romanismos? Esp. *anochece en el bosco*, rum. *am înnoptat în pădure* (1961)
[2] Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. *„Balkansprachbund"* (1982)
[3] Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition (1977)

II

[4] Lateinisch-romanisch VAS 'Schif' (1975)
[5] De semantica y etimologia rumana (1977, traducere, a studiului publicat în 1968, Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen)
[6] Rum. *prat* ein „ghost word"? Mit einem Zeugnis von Martin Opitz (1977)
[7] GRAECA ROMANICA (1977)
[8] Rum. *a socoti*. Ungarisch, ukrainisch oder lateinisch? (1980)
[9] Altrum. *care* 'weshalb', '(und) daher', 'so daß' (1980)
[10] Zu den Etymologien von Miron Costin (1981)

Scanned with OKEN Scanner

III

[11] „Tomo y me voy". Ein Problem vergleichender europäischer Syntax (1966)

IV

[12] „Tenir Dieu par les pieds" (1979)
[13] „Ein Weib ist ein Weib", afr. *femme que femme*, rum. *femeia ca femeia* (1979)
[14] „Sibi in sinum spuere" (1980)
[15] Sp. *no cabe duda*, rum. *nu încape îndoială*. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie (1987).

4.3. Prezentăm date sumare despre textele selectate pentru editare, cu observația generală că, în cele mai multe cazuri, articolele și studiile respective au fost publicate în volume omagiale sau în numere de revistă cu dedicație omagială, astfel că nu sunt prea ușor de consultat nici în original. Identificări privind publicațiile și anii apariției unor articole, respectiv republicarea, uneori în traducere, a acestora, au fost făcute și după Kabatek, Murguía 1997, Anhang II, *Verzeichnis der Schriften Eugenio Coserius* (p. 271–305).

I

[1] Studiul a fost publicat în volumul intitulat *Homenaje a Alfonso Reyes* [1889–1959; filozof, scriitor, jurnalist mexican de largă receptare europeană]. După ce, în prima tinerețe, Eugeniu Coșeriu își propusese „să-i învețe carte pe nemți", ca lingvist, și-a dezvoltat apetitul, învățându-i carte (spaniolească și franțuzească) pe romaniști de origine spaniolă, franceză sau de alte origini, dar și multă carte românească pe româniști! Printre observațiile de metodă din acest articol: în discuțiile privind originea expresiei din spaniolă, Alf Lombard nu a ținut seama de prezența corespondentei din limba română, iar J. Corominas nu a epuizat nici chiar informația istorică pentru limba spaniolă!

[2] Studiu publicat în volumul *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft (Festschrift Helmut Stimm)* [romanist german, 1917–1989]. Traducerea lui N. Saramandu este publicată în vol. *Limba română – limbă romanică* (Coșeriu 2005). Printre observațiile critice ale lui E. Coșeriu: în ceea ce privește raporturile lingvistice româno-albaneze, nu poate fi acceptată metoda lui I.-A. Candrea (*Din epoca de formațiune a limbii române* – 1905); Coșeriu distinge trei categorii de cuvinte, în situații deosebite; simplele paralelisme nu rezolvă problema etimologiei; câteva dintre cuvintele analizate: *mănușă* 'mâner'; (a) *ajunge* 'a fi destul'.

Scanned with OKEN Scanner

[3] Studiu publicat în volumul *Homenaje a Rodolfo Grossmann* [hispanist de origine germană; 1892–1980]. Tratând o problemă de filiație lingvistică, fără discuții etimologice punctuale, traducerea ar fi fost mai potrivită, din punct de vedere tematic, pentru formula editorială (românească) *Limba română în fața Occidentului*, traducere, din 1994, pentru *Von Genebrardus bis Hervás: Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa.*

II

[4] Articol publicat în numărul omagial Alexandru Rosetti (5/1975) din „Revue roumaine de linguistique"; sensul 'navă', al cuvântului *vas*, existent în limba română veche, s-a putut răspândi în limbile romanice prin navigatorii venețieni; etimologia latină figurează în DLR (serie nouă).

[5] Se intenționează publicarea traducerii în spaniolă, din vol. *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977, a articolului *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*, apărut inițial în volumul omagial *Verba et Vocabula. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburtstag*, München, 1968.

[6] Articol apărut în „Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Literaturen", 214.

[7] Preluarea, din vol. *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977, a textului apărut inițial în *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs zum 75. Geburtstag*, Tübingen, 1968; printre cuvintele româneşti discutate: *anțărț*, *cuminte*, (a se) *duce*.

[8] Articol apărut în vol. *Romanica Europaea et Americana. Festschrift für H. Meier, 8. Jan. 1980*, Bonn. Autorul consideră că nu pot fi luate în considerație, pentru etimon, forme regionale maghiare sau ucrainene. Argumente pentru etimologia latinească: *(a) *sucuți* < *succutere* 'a scutura, a zgâlțâi; a agita, a cântări' (cf. *co-agitare*); fonetic: *sucot* a putut deveni *socot*; cf „armonia vocalică": *cucuța* > *cocoța*; *cutropi* > *cotropi* etc. Deci nu „origen dudosa"; poate „origen probablemente latina" (în discuție cu Ciorănescu).

[9] Articol apărut în numărul omagial Ion Coteanu (5/1980) din „Studii şi cercetări lingvistice"; analiza semnificațiilor respective ale pronumelui *care* pe texte vechi, dar punctul de plecare este un citat, parodic, din Topîrceanu (poet bine cunoscut, se vede, de Coşeriu!), în care este parodiat stilul cronicăresc: „Care dacă am văzut că lipsesc poveştile, cum a fost începătura şi domnia acestui Ciubăr-Vodă,... socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvârşit la vremea lui".

[10] Articol apărut în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur", XII; cuprinde şi o critică (severă) la adresa lipsei de informație a unor lingviști români (Gheție) în ceea ce priveşte sursele în care se găsesc etimologiile latineşti date de Miron Costin (lipsesc texte poloneze!); „Miron Costin a dus cu mult mai departe etimologia latinească [decât Gr. Ureche, cu care

este defavorabil comparat primul], chiar mai mult decât oricare alt savant român înaintea Şcolii Ardelene".

III

[11] Studiu publicat în „Vox Romanica", XXV; abordare complexă privind ceea ce se poate numi o „etimologie gramaticală"; poligeneza în cazul unei unităţi frazeologice, dar, pentru un grup de limbi (europene), explicaţia prin latină, din greacă. Cf. recenzia Ioanei Vintilă Rădulescu, în SCL, XIX, 1968, 6, p. 657– 659.

IV

[12] Studiu publicat în vol. *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal* (nr. special, 18, din „Revue romane"); câteva însemnări privind editarea, în paragraful următor.

[13] Studiu publicat în *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*, Tübingen. O problemă aparte, pentru discuţia etimologică, o reprezintă existenţa, în română, a formulei *muierea, ca muierea*, dat fiind că forma mentală a enunţurilor *femme que femme* (din franceza veche) şi *femeia ca femeia* (din română) este lat. *mulier quae mulier*, considerat „tradus" (de reluat discuţia din Dumistrăcel 2001: 252–254). R. Windisch mi-a atras atenţia că formula „uzuală" din limba germană este, de fapt, „ein Weib ist und bleibt ein Weib!".

[14] Din nou un text omagial pentru Rohlfs (la 85 de ani!); *Romania cantat. G. Rohlfs zum 85. Geburtstag gewidmet* (vol. II: *Interpretationen*), Tübingen. În legătură cu reflexul românesc al lat. „sibi in sinum spuere", cf. scrisorile publicate anterior.

[15] Publicat în vol. *Text-Etymologie. Untersuchungen zu Textkörper und Textinhalt. Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75 Geburtstag*, Stuttgart. Subtitlul studiului („Asupra necesităţii [studierii] frazeologiei romanice comparate"), enunţ reprezentativ pentru viziunea coşeriană de cercetare a „expresiilor", poate fi proiectat şi asupra necesităţii studierii comparate a etimologiei şi a semanticii cuvintelor româneşti.

4.3. Pentru traducerea textelor coşeriene am angajat o colaborare, largă, şi, în ultimul timp eficientă, cu admiratori ai operei Magistrului (autoarea traducerii unuia din textele apărute în Coşeriu 1994, foşti doctoranzi etc.), iar pentru editarea volumului ne-am asigurat participarea colegelor Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu, din colegiul de redacţie al „Anuarului de lingvistică şi istorie literară"; împreună cu acestea, am experimentat modalitatea editării propriu-zise. În t. XLIX–L/2009–2010 al „Anuarului", am publicat traducerea studiului „Tenir Dieu par les pieds", realizată de colega Anca Gâţă, de la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi, cu mai multe comentarii, în general de actualizare a informaţiilor bibliografice, de tipul celor care urmează:

Scanned with OKEN Scanner

– Informaţia dată de Coşeriu cu privire la tratarea expresiei în *Dicţionarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele *A–B*, Bucureşti, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuţiei în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera *P* (*pe–pînar*), Bucureşti, Editura Academiei, 1974, s.v. *picior*, după cum urmează: „*parcă* (*l-*)*a prins* (sau *apucat*) *pe Dumnezeu de* (*un*) *picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare şi neaşteptată".

– În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coşeriu citează mai multe dicţionare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, şi la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul şi după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcţiei" („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior şi nu i-ar fi părut aşa de bine").

– Semnalăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din discursul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coşeriu privind moştenirea din latină a expresiei discutate în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găseşte la Dumistrăcel 2001, în articolul „*A prinde* (*a apuca*) *pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieşi cu bine dintr-o încurcătură". Printre altele, este semnalată soluţia de compromis la care recurge I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coşeriu): pentru „Hoc facto putabat *se coleum Iouis tenere*", găsim „Crezu că *l-a apucat pe Jupiter de picior*" (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Naţională", Bucureşti, 1923, p. 45).

5. Încercând, cu o regretabilă întârziere, să ducem la bun sfârşit o ediţie ce pune în operă o idee care îi era scumpă Magistrului Eugeniu Coşeriu, vrem nu doar să-i restituim Cezarului ce este al Cezarului, pentru ca, tuturor acelora care-i preţuiesc mintea şi opera, şi-i admiră spiritul şi sensibilitatea, să le oferim un nou prilej de îndreptăţită satisfacţie, ci, folosind ceea ce ar putea reprezenta un reper editorial, vrem să facem un apel la o necesară solidaritate a celor care se revendică, într-un fel sau altul, de la Coşeriu.

Anume, credem că, pentru cei care abia acum vor să afle ceva despre acest mare lingvist, în sursele ce cuprind o informaţie minimă despre savant (pe internet de exemplu), este mai puţin important să se afirme, de pildă, că abia traducerea în româneşte şi publicarea, în anul 2000, a *Lecţiilor de lingvistică generală*, a reprezentat un eveniment demn de reţinut pentru cunoaşterea, în România şi în Republica Moldova, a importanţei operei coşeriene (cf. *ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Co*).

Celui care a elaborat şi a postat pe internet textul la care ne referim (cu trimitere la o prefaţă semnată de Mircea Borcilă), îi putem atrage atenţia că, astfel, sunt ignoraţi, nejustificat, paşii importanţi pentru „recuperarea gândirii ştiinţifice" şi care au oferit posibilitatea de a cunoaşte „altitudinea epistemologică şi vastitatea orizontului investigaţional" coşerian, realizaţi anterior, în România şi în Republica Modova. Dacă nu chiar şi prin tipărirea la Cluj, în 1999, a *Introducerii în lingvistică*, atunci sigur prin apariţia, încă din 1994, la Iaşi, a magistralelor *Prelegeri şi conferinţe*, cu teme alese de însuşi Coşeriu pentru a se prezenta, începând din anul 1992, publicului cultivat din întreg spaţiul ştiinţific românesc, ca şi prin apariţia, la Chişinău, tot în 1994, a *Lingvisticii din perspectivă spaţială şi antropologică*, volum în care s-au publicat opere coşeriene cel puţin egale ca importanţă celor câteva articole amintite în bibliografia meschină de la adresa citată de pe internet.

Scanned with OKEN Scanner

Faţă de evidenţa că savantul nu aparţine de mult *numai* românilor, este cel puţin ciudată şi regretabilă îngustimea de spirit de a prezenta imagini ale unui Eugeniu Coşeriu convenabile celor de la Cluj sau de la Chişinău, de la Bucureşti sau de la Iaşi.

BIBLIOGRAFIE

Coşeriu 1994a = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa".

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993], 192 p.

Coseriu 1999 = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Editura Echinox.

Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC.

Coşeriu 2005 = Eugeniu Coşeriu, *Limba română – limbă romanică*, texte manuscrise, editate de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Coşeriu 2009–2010 = Eugeniu Coşeriu, *„A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior"* (traducere de Anca Gâţă), în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XLIX–L, p. 7–16.

Dominte 1991–1992 = Constantin Dominte, *Reflectarea în România a activităţii, concepţiei ştiinţifice şi operei savantului Eugen Coşeriu. Limba română reflectată în opera sa – Breviar bibliografic comentat*, în vol. *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iaşi, p. 37–50.

Dumistrăcel 1992 = Stelian Dumistrăcel, *Eugen Coşeriu: întrebările şi promisiunile începutului*, în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 5/1992, p. 53–63.

Dumistrăcel 1995 = Stelian Dumistrăcel, *Schimbarea şi „agresarea" numelui ca manifestări de «tabù» lingvistic*, în vol. *Limbaje şi comunicare* [I], Iaşi, Institutul European, p. 71–81.

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*. Biografii – motivaţii, ediţia a doua, revăzută şi augmentată, Iaşi, Institutul European.

Dumistrăcel 2003 = Stelian Dumistrăcel, *«Graiul pâinii» în lumina «lingvisticii integrale» coşeriene*, în „Limba română" (Chişinău), XIII, 2003, nr. 4–5, p. 118–131 (text publicat, sub titlul *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecţie lingvistică a conceptului «la longue durée»*, şi în vol. *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia şi Bucovina*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 49–77).

Dumistrăcel 2006a = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Iaşi, Institutul European.

Dumistrăcel 2006b = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *„Die Sachen sagen, wie sie sind..." Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Sala 2007 = Marius Sala, *Eugeniu Coşeriu*, în *Portrete*, Editura Universităţii din Suceava, ediţia a II-a, p. 63–68.

Scanned with OKEN Scanner

COSERIU RESTITUTUS

ABSTRACT

After reviewing the scientific relations with Eugenio Coseriu that led to the project of an edition comprising the translation of this scholar's articles and studies dedicated to the Romanian language, the author presents the project of this edition which is currently under development (cf. *Table of contents*, on p. 53–54). The volume is to be entitled *Romanian Etymology, Semantics and Phraseology (from the Romance Perspective)* and will comprise 15 studies and articles by Eugenio Coseriu, written in German, French and Spanish, published between 1961–1987 in various European specialty periodicals and homage volumes dedicated to some personalities of the scientific life from that period.

Key-words: *lexis, etymology, semantics, Romance, Romanian and comparative phraseology.*

Scanned with OKEN Scanner

ANEXE

Anexa 1 : „Şi eu m-am ocupat cu etimologia cîtorva expresii româneşti şi romanice..."

EBERHARD-KARLS-UNIVERSITÄT TÜBINGEN
ROMANISCHES SEMINAR

Romanisches Seminar • Wilhelmstr. 50 • D-72074 Tübingen

Prof. Dr. Dr. h.c. Eugenio Coseriu

Telefon: 0 70 71 / 29 - 7 42 92
Telefax: 0 70 71 / 29 - 42 82

Tübingen, 12/IV/1994

Dubito, Domnule Dumistrăcel,

Vam citit cu foarte mult interes „Expresiile", mi-am revăzut şi eu cîteva şi vă felicit pentru interpretările şi sugestiile ingenioase pe care le propuneţi. Dacă aveţi, vă rugăm şi pe viitor perspicacitatea de care daţi dovadă cu privire la problematica originii grecești a lui ούκο. Dacă aceasta, în general, nu e imposibil, ἔβη e o variantă ducută a lui ἔβης, „aţuns", cum se poate afla în orice dicţionar mare. E sigur că toţi eram de la început de acord cu etimologia grecească, şi încă mai sigur a că i se pare că pasajul din Jean Paul confirmă semnificaţia „gata", deşi Jean Paul, foarte conştiincios, ne-a dat şi sursa sa germană pentru „Adară!"

Şi eu m-am ocupat cu etimologia cîtorva expresii românești şi romanice (deşi nu atît de aceleaşi ca ale dv.), dintre care vă trimit (în parte reparat) articolul cu patru propuneri:

- "Ein Wort ist ein Wort" [Vorbă ca vorbă]
- "Tanz bloß nicht aus der Reihe" [A sări de două picioare]
- "Sich in einem Spiegel" [A se privi în oglindă]
- "Nicht auf den Mund gefallen sein" [A avea limbă ascuţită]

Dacă aveţi deja tirajul din ele (nu grăbiţi fără dv.), puteţi să-mi dăţi mai târziu un mic colaj. Nu ştiu dacă „Balkanismen oder Romanismen?" le-ar face să o citaţi, mai ales că unii studii urmează în Estudios de lingüística rumana („¿Balkanismos o romanismos?", „Tanz y su uso"); le-aş mai avea şi

V.

Anexa 2: „Deci am greşit eu cînd am afirmat că locuţiunea de tipul gr. πριν πτύσαι s-a păstrat numai în aromână..."

Prof. Dr. Eugenio Coseriu
Sonnenhalde 27
D-72138 Kirchentellinsfurt

K'furt, 30/I/2001

Iubite Domnule Dumitrăcel,

Nu vă îngrijiţi: nu era nicio grabă. Şi, mai curînd, bucuraţi-vă: nepoată-mea (Eugenia Bojoga) îmi confirmă că expresia cît ai stuchi e curentă şi la noi în Basarabia (regiunea Lăpuşna). Cînd am întrebato dacă o cunoaşte cumva "de acasă", mi-a răspuns că da şi a adăogat spontan că "e vulgară" şi că înseamnă "foarte repede". Deci am greşit eu cînd am afirmat că locuţiunea de tipul gr. πρὶν πτύσαι s-a păstrat numai în aromână. Totuşi, ar fi bine dacă am găsi-o atestată la vreun scriitor (la Sadoveanu poate?).

Despre porca d'oca am scris şi eu ceva (v. fotocopia alăturată). Şi a propos de asta: it. oca are un singur c; dar românii - ca şi spaniolii, dealtfel - tind să pună în italiană peste tot două consoane acolo unde italiana nu le are (şi, eventual, să le suprime unde italiana le are!).

Cu cele mai alese sentimente,
al Dvs.

P. S. Cît priveşte iniţiativa cu doctoratul l. c. la Galaţi (pentru care vă mulţumesc din inimă), vă semnalez că în mai voi fi oricum în România (vorbesc de "România" mea, nu de cea a vremurilor): Piteşti (trei sau patru zile între 2 şi 9), Târgovişte (10-16), Bălţi (16-20), Chişinău (21-23). Deci, dacă lucrurile "se coc", ceremonia ar putea avea loc cînd va fi mai mult-ori înainte de Târgovişte (sau chiar înainte de Piteşti) ori după Chişinău (doctorat l. c. la Universitatea Pedagogică "Ion Creangă"), cu foarte puţină greutate pentru Universitatea din Galaţi (de exemplu, din Basarabia aş putea veni direct la Galaţi, prin Giurgiuleşti). Ce ziceţi?

Anexa 3: „...Evident: ne înțelegem prin telepatie"

EBERHARD-KARLS-UNIVERSITÄT TÜBINGEN
ROMANISCHES SEMINAR

Romanisches Seminar • Wilhelmstr. 50 • D-72074 Tübingen

Prof. Dr. Drs. h.c. Eugenio Coseriu

Telefon: 0 70 71 / 29 - 7 42 92
Telefax: 0 70 71 / 29 - 58 59

Kirchentellinsfurt, 28/VI/2001

Iubite Domnule Dumistrăcel,

Tocmai când mă pregăteam să vă răspund la prima scrisoare ca să vă sugerez să includeți în volumul proiectat și Graeca Romanica, îmi sosește a doua scrisoare (cea cu cenușa), cu aceeași propunere: evident: ne înțelegem prin telepatie. Deci sînt cu total de acord. Numai că, dacă includem și Gr. R., bucățile cuprinse în volum ar fi 13 și, deși nu sîntem superstițioși, cred că nu e bine să zgîndărăm zcitățile mitice. Vorba lui Eduardo de Filippo: "Non è vero, ma ci credo". Ergo, soluția pe care v-o propun e să mai includem încă două bucăți care cadrează destul de bine cu conținutul prevăzut, și anume: Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition și Zu den Etymologien von Miron Costin. Ce ziceți?

.....

Cu multe mulțumiri pentru măgulitoarea inițiativă (și, se înțelege, pentru zilele și faptele de la balați) și cu o prietenească îmbrățișare,

al Dv.

[signature]

Anexa 4. O bibliografie coşeriană

Punctul de plecare al *Bibliografiei coşeriene din perspectivă românească* l-a constituit o comunicare a lui Constantin Dominte intitulată *Reflectarea în România a activităţii, concepţiei ştiinţifice şi operei savantului Eugen Coşeriu. Limba română reflectată în opera sa – Breviar bibliografic comentat*, prezentată la Colocviul omagial Coşeriu la data de 13 aprilie 1992 (citat în text) şi publicată în vol. *Omul şi limbajul său…* (p. 37–50). La publicarea volumului *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*, autorul comunicării a fost bucuros să colaboreze cu editorii; pornind de la biobibliografiile coşeriene existente, el şi-a revăzut şi sistematizat informaţia, acceptând completări ale editorilor. În urma acestei colaborări, *Bibliografia* publicată în vol. *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* (p. 157–170) are următoarea structură (prin comparaţie cu lucrări similare, pot fi recunoscute secţiunile originale; prezentăm formulările din volumul citat):

A. *Alte traduceri în limba română* (în număr de 18);

B. *Reflexe româneşti*, cu următoarele secţiuni: 1. Recenzii [la opera coşeriană] (16 titluri); 2. Scrieri exegetice româneşti (apărute în ţară sau în străinătate; 22 de titluri); 3. Bibliografie românească privind biografia, activitatea ştiinţifică şi literară a lui E.C. (31 de titluri); 4. Interviuri în presa românească (11 titluri);

C. *Scrieri şi prelegeri publicate în România şi în Republica Moldova* (27 de titluri de opere ştiinţifice, la care, spre marea satisfacţie a lui Eugeniu Coşeriu, am adăugat scrierile de debut, alte 18 intrări, grupate sub titlurile [a] Proză, versuri, traduceri, şi [b] Eseistică (este vorba de colaborări ale liceanului Coşeriu, începând cu anul 1937, la revista „Crenguţa", până la susţinute apariţii în „Jurnalul literar", al lui G. Călinescu, din 1939; printre titlurile din acest periodic: *Rondelul corăbiei care vine dinspre nord*; *Revelatio* [în limba latină]; *G. Bacovia*; *Dadaism poporan*. Menţionăm faptul că pentru perioada reprezentând debutul literar, am apelat la arhiva proiectului *Dicţionarul literaturii române din secolul al XX-lea (1900–1950). Partea I. Autori*, pusă la dispoziţie de colegii literaţi de la Institutul „Philippide".

Apendice: traduceri în limba rusă (4 titluri), paragraf introdus ca punct de interes pentru cititorii rusofoni din Republica Moldova.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU ŞI EUGENIU COŞERIU – SEMNIFICAŢII ALE UNEI PRIETENII

EUGEN MUNTEANU*

Evocarea care urmează se bazează pe amintirile proprii şi pe două documente cu caracter epistolar, tipărite în anexa textului de faţă. Îmi propun să încerc să descifrez semnificaţiile unei relaţii interumane interesante şi, dat fiind profilul istoric proeminent al celor două personalităţi, de un interes care depăşeşte sfera strict privată. Întrucât mă consider discipol al amândurora, m-am preocupat constant nu doar de asimilarea doctrinei lor lingvistice, ci şi de înţelegerea dinamicii devenirii lor profesionale şi de semnificaţiile parcursului lor biografic concret. Convingerea la care am ajuns este aceea că între G. Ivănescu şi Eugeniu Coşeriu a existat o prietenie autentică şi profundă; mai mult încă, aparţinând amândoi unei aceleiaşi clase din tipologia omului de ştiinţă, o similitudine tulburătoare se constată şi în privinţa reperelor şi a liniilor de forţă ale devenirii lor umane. O rememorare „în oglindă" a datelor biografice esenţiale este utilă pentru a înţelege mai bine ce anume îi lega şi îi apropia pe cei doi învăţaţi care mi-au fost magiştri. Născut la 2 noiembrie 1912, în comuna Vutcani din judeţul Vaslui, G. Ivănescu a încetat din viaţă la Iaşi, la vârsta de 75 de ani (3 iunie 1987). Eugeniu Coşeriu s-a născut la 27 iulie 1921 în comuna Mihăileni din Basarabia şi a murit la Tübingen la 7 septembrie 2002, la vârsta de 81 de ani. Amândoi s-au bucurat deci de un ciclu complet al vieţii, au fost moldoveni, amândoi au avut o origine modestă, ca fii ai unor mărunţi funcţionari de ţară, şi s-au format în climatul plin de speranţe al României interbelice („România Mare"). Amândoi au traversat viaţa şi şi-au împlinit destinul de excepţie de-a lungul unei existenţe zbuciumate, parcurgând cu demnitate un secol plin de contradicţii. După un început strălucit de carieră la Universitatea din Iaşi în anii '30–'40, Ivănescu devine în 1946 profesor la aceeaşi Universitate, pentru ca, între 1955 şi 1962, exclus din sistemul de învăţământ reformat după principii comuniste, să îndure o lungă perioadă de privaţiuni. A devenit în cele din urmă profesor de lingvistică romanică şi generală la Universitatea din Timişoara (1962–1969), apoi la Universitatea din Craiova (1969–1971), revenind în final la Iaşi, în 1971, ca profesor de lingvistică indo-europeană la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza". Nu mai puţin zbuciumată a fost

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 63–72

Scanned with OKEN Scanner

şi viaţa lui Eugeniu Coşeriu. Student eminent în Litere şi Drept la Universitatea din Iaşi pentru o scurtă perioadă (1939–1940), şi-a continuat şi încheiat în mod strălucit (prin două doctorate) studiile de filosofie şi litere la Roma (1940–1944), Padova (1945) şi Milano (1945–1949), a lucrat în Italia ca lector de limba română, ziarist sau traducător, înainte de a emigra în Uruguay, ca profesor de lingvistică la Universitatea din Montevideo (1951–1963). Din 1963 a fost profesor de filologie romanică la Universitatea din Tübingen.

În descendenţa directă a lui Alexandru Philippide (1859–1933) şi pe urmele lui Iorgu Iordan (1888–1986), G. Ivănescu s-a afirmat ca cel mai strălucit reprezentant al Şcolii lingvistice ieşene. Deşi nu a recunoscut-o niciodată explicit, Eugeniu Coşeriu a asimilat totuşi şi el, în scurtul său interval studenţesc de pe dealul Copoului, câteva dintre elementele esenţiale ale spiritului academic ieşean, aşa cum se coagulase acesta pe parcursul a trei generaţii de intelectuali, generaţia paşoptistă a lui M. Kogălniceanu, generaţia „Junimii" lui Titu Maiorescu şi generaţia de la „Viaţa românească" a lui G. Ibrăileanu şi A. Philippide. Probabil în primul rând prin intermediul contactului cu tânărul asistent universitar G. Ivănescu (diferenţa de vârstă între ei era de 9 ani), Coşeriu pare să-şi fi asumat componentele organice ale tradiţiei ieşene: spiritul critic, erudiţia, căutarea unui echilibru ideal între enunţul teoretic şi fundamentarea empirică a acestuia, o bază documentar-filologică solidă a interpretării faptelor de limbă şi, mai ales, accentul decisiv pus pe dimensiunea istorică în înţelegerea dinamicii limbii.

Nu cred că este prea riscant să presupunem că în lungile discuţii pe care cei doi le vor fi avut la Iaşi în anii 1939–1940, a putut să se precizeze la fiecare dintre ei o altă constantă comună: un fel de *furor constructivus*, o pasiune a întemeierii solide şi perene. Amândoi au dorit sau şi-au propus să întemeieze şi să practice un alt tip de lingvistică decât structuralismul descriptiv-sincronic dominant în prima parte a secolului al XX-lea: o lingvistică „pe baze antropologice" – Ivănescu, o „lingvistică integrală" – Coşeriu. Această poziţie epistemologică comună presupunea o încadrare a lingvisticii în sfera ştiinţelor spiritului sau ale culturii, spirit enciclopedic, un fundal filosofic al discursului lingvistic, interferenţe organice cu logica, psihologia, sociologia şi istoria.

Îi mai apropia, probabil, pe cei doi tineri, sortindu-i unei prietenii trainice, o altă trăsătură comportamentală comună: veritabilul cult pentru ştiinţă şi pentru muncă şi o asumare totală a aventurii cunoaşterii, împinsă uneori până la limitele sacrificiului personal. Elevii ieşeni ai lui Ivănescu şi cei tübingenezi ai lui Coşeriu relatează în această privinţă episoade semnificative din viaţa celor doi. O interesantă interpretare a destinului de excepţie al omului de ştiinţă „rătăcitor", împreună cu un memorabil portret al personalităţii fascinante care a fost Coşeriu, ne-a oferit recent Tullio de Mauro, care s-a bucurat de amiciţia ilustrului nostru compatriot. Pornind de la o explicaţie etimologică pe care Antonino Pagliaro o dăduse controversatului termen latinesc *proletarius*, reputatul lingvist italian[1] vede în Coşeriu un asemenea

[1] Iată, *in extenso*, pasajul respectiv: „Pagliaro [...] pensava per la difficile, controversa etimologia di *proletarius* a un etimo **protelarius*, che riportasse la parola al significato remoto di «carovaniere» e «estraneo», si innamorò di cuesta idea e [...] disse che chi studia e insegna, se lo fa con seria, è sempre

„proletarius", străinul devenit indispensabil în marile cetăţi, cel care, asemenea lui Socrate la Atena, „substituie zeii" şi „corupe tineretul", contribuind decisiv la schimbarea mentalităţilor şi la lărgirea orizontului cunoaşterii. Ca unuia care se simţea „acasă" în două mari culturi, cea italiană şi cea spaniolă, pe care le-a servit aproape ca un „einheimische", i-a fost dat lui Coşeriu să se „aculturalizeze" într-o a treia mare cultură, cea germană, într-o epocă dureroasă din istoria acesteia. Potrivit mărturiilor explicite ale multora dintre elevii săi, autoritarul lor magistru (care semnase în joacă, la vârsta fragedă a copilăriei basarabene, pe un caiet de şcoală, „Eugeniu Coşeriu, profesor la Universitatea din Heidelberg"!) nu a ezitat să-i reînveţe pe tinerii săi discipoli de la Tübingen lecţia demnităţii germane, transmiţându-le, implicit sau explicit, însă întotdeauna cu vigoare, mesajul că nu este ruşine să fii neamţ, că menţinerea vie a amintirii reprobabilelor atrocităţi ale regimului nazist şi a suferinţelor provocate de războiul declanşat de Hitler nu poate însemna nicidecum a şterge din memoria umanităţii marea cultură germană... Un mesaj a cărui formulare nu era lipsită de riscuri într-o Germanie a anilor '60–'70, o ţară încă „înfrântă" şi aflată sub ocupaţie!

Revenind la paralela caracterologică pe care o propun, cred că cei care i-au cunoscut pe „eroii" evocării de faţă fie şi doar episodic sau superficial nu vor putea contesta afirmaţia mea că o aversiune dispreţuitoare pentru impostură, adesea chiar zgomotoasă, şi-o manifestau amândoi de câte ori aveau prilejul. Apelative precum „imbecil" (Ivănescu) sau „cretin" (Coşeriu), la adresa unor „lingvişti" care le solicitau insistent „protecţia" sau „sfatul", nu erau nicidecum dintre cele mai blânde! Europeni poliglo ţi (cu o preferinţă mai rară printre românii contemporani, pentru italiană şi germană), într-o epocă în care această specie era încă o *rara avis*, nutreau amândoi un patriotism autentic, modulat de intransigenţă (auto)critică. Posedând fiecare o memorie fenomenală, a faptelor, a ideilor şi a oamenilor, neascunzându-şi nici unul dintre ei conştiinţa faptului că posedă o minte genială şi hotărâţi să o utilizeze la maximum, cei doi profesori ai mei se diferenţiau radical în privinţa înzestrării somatice. De înălţime medie, slab şi fragil, afectat mereu de boli pe care le ignora cu

---

un *proletarius*, uno straniero in ogni patria, indispensabile ma straniero. E poco importa se vive nello stesso luogo, come Kant, e fa ogni giorno la stessa passeggiata per le stesse strade e puntualmente alla stessa ora. E può ben ritenere di meritare una pensione pubblica nell'Areopago, può ben meritarla davvero, ma sempre col suo lavoro di ricerca e riflessione viola i confini dati del sapere e delle consolidate convinzioni e, non del tutto a torto, è visto come uno che introduce nuovi dèi nella città. [...]

Mi chiedo ora se Eugenio Coseriu avrebbe accettato appellativi come «trovatore», «girovago», *proletarius*. So che, se glieli avessi proposti, ovviamente con cautela, mi avrebbe scrutato con il suo sguardo penetrante. Mi avrebbe concesso, come in genere faceva, il privilegio di un momento di riflessione. Ma non sono sicuro della riposta, lui così legato sempre alla sua Bessarabia rumena, al suo «kritisch-dynamischer Nationalismus», lui che aveva solo assai a malincuore rinunziato alla cediglia sotto la esse del suo cognome e alla terminazione rumena del nome (Eugeniu); ma anche, e del resto la cosa è implicita nel doppio aggetivo che accompagna il suo *Nationalismus*, lui che aveva navigato attraverso le culture e le lingue, alcune facendole profondamente proprie, come fin da ragazzo la tedesca, poi l'italiana e la spagnola e quelle antiche culture greca e latina entro cui si moveva come fossero a lui patria ideale e reale" (Tullio De Mauro, *Prefazione*, în Eugenio Coseriu, *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, a cura di Cristian Bota e Massimo Schiavi, con la collaborazione di Giuseppe Di Salvatore e Lidia Gasperoni, Verona, Edizioni Fondazione, Centro Studi Campostrini, 2007, p. 9–10).

Scanned with OKEN Scanner

discreție și de care nu se plângea niciodată, Ivănescu și-a înfruntat un destin mai degrabă advers cu acea forță interioară ineluctabilă din care se plăsmuiește sufletul eroilor. Somatic, Coșeriu se situa la polul opus. Iubit de cei apropiați, temut de alții, înalt de statură și cu o constituție robustă, marele profesor de la Tübingen transmitea discipolilor și colegilor, prietenilor sau interlocutorilor pasageri impresia unei veritabile forțe a naturii[2], dominatoare și irepresibilă, o entitate umană aproape neverosimilă, la care anduranța psihosomatică de excepție părea să fie în contrast cu finețea analitică și cu rafinamentul asocierilor de idei.

După scurta perioadă ieșeană a lui Eugeniu Coșeriu, cei doi prieteni s-au revăzut abia peste aproape trei decenii, în 1968, cu prilejul Congresului Internațional de Filologie Romanică de la București, la care Coșeriu a participat. Nu am știri directe despre această întâlnire. Ei au rămas însă în contact epistolar, și-au trimis unul altuia exemplare din lucrările publicate. Un extras, îngălbenit de vreme, din primul articol important al lui Coșeriu, *Determination y entorno*, publicat în 1956, cu dedicația „Lui Gheorghe Ivănescu, ca unui frate mai mare", se află în posesia mea, fiindu-mi dăruit de profesorul meu ieșean. Cele două scrisori de mai jos sunt și ele mărturii ale acestei perioade. Obținând în fine permisiunea de a călători în Occident, Ivănescu l-a vizitat în anii 1981–1982, la Tübingen, pe vechiul său prieten. Depun aici mărturie că în sumarele și lacunarele relatări pe care am reușit să le scot de la el, Ivănescu nu s-a arătat deosebit de încântat de primirea care îi fusese rezervată de Coșeriu. Cred că ceva îl iritase suficient pentru a-l face să îmi comunice despre Coșeriu aprecieri de felul: „Da, bine, a reușit să se facă bine cunoscut în Occident, lumea pare să îl respecte, dar în sufletul lui a rămas un metec...". Coșeriu însă nu a avut în fața mea decât aprecieri superlative la adresa mai vârstnicului său prieten, socotindu-l „singura minte genială pe care mi-a fost dat să o întâlnesc".

Nu pot ignora, în această modestă schiță de „vieți paralele", diferența cea mai mare care le caracterizează personajelor mele destinul mundan și profilul lor în posteritate. Putând fi înscris pe lista foarte scurtă a românilor cu un destin fabulos, Eugeniu Coșeriu poate fi socotit o natură fericită, cunoscut și recunoscut în plan universal, creator de școală cu numeroși discipoli merituoși care i-au continuat, i-au nuanțat și i-au completat ideile și teoriile. G. Ivănescu a fost însă mai puțin norocos, destinat să „strălucească" în cadrul mai restrâns al unei culturi de însemnătate regională, fără urmași de calibru și cu un ecou internațional neînsemnat al ideilor sale. Este probabil că o recuperare postumă a acestei „nedreptăți" s-ar putea obține, cel puțin în planul istoriei ideilor lingvistice, prin traducerea și tipărirea în limbi de circulație a celor mai importante opere ale lui G. Ivănescu, tot la fel cum o „repatriere" completă a lui Eugeniu Coșeriu s-ar putea realiza prin traducerea în română și publicarea într-o ediție academică a lucrărilor sale.

[2] Cf. mărturia lui Tullio De Mauro, *op. cit.*, p. 15: „C'era chi lo amava, molti lo ritenevano un prepotente, qualcuno diceva «un bufalo» o anche «un bisonte», una forza della natura inarrestabile, capace di annientare in publico uno studioso che gli paresse non degno, tutti lo temevano".

Scanned with OKEN Scanner

*

Informaţii indirecte şi aluzii sau trimiteri explicite din cele două scrisori pe care le publicăm mai jos ne îndreptăţesc să credem că schimbul de scrisori dintre cei doi prieteni a fost mai consistent. Deocamdată atâta am reuşit să descoperim. Prima dintre ele, datată „8 maiu 1947", se află în posesia mea, fiindu-mi dăruită de G. Ivănescu, împreună cu alte câteva sute de scrisori de la diferiţi prieteni şi cunoscuţi. Scrisă în stilul puternic, precis şi nuanţat care caracterizează orice text al lui Coşeriu, lunga scrisoare a fost trimisă de la Milano, unde expeditorul, ca apatrid şi refugiat politic, se afla în perioada poate cea mai dificilă a existenţei sale, nevoit să lupte din greu pentru pâinea zilnică, a sa şi a familiei pe care tocmai şi-o întemeiase. Ceea ce uimeşte la tânărul erudit de doar 26 de ani, dublu doctor, în filologie şi în filosofie, este, cred, conştiinţa valorii şi încrederea nestrămutată în steaua care i-a fost destinată.

Aflată într-o copie dactilografiată în arhiva Ivănescu de la Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, scrisoarea expediată de Ivănescu către Coşeriu, de la Bucureşti, la 17 aprilie 1961, este o mărturie deopotrivă a unei discreţii constitutive, ca şi, probabil, a autocenzurii la care prudenţa îl împingea pe modestul funcţionar de la Academia Republicii Populare Române. Căci singurele referiri la gândurile şi preocupările intime au un caracter convenţional. Informaţiile şi aprecierile pe care Ivănescu le comunică prietenului său exilat în Uruguay sunt însă de importanţă majoră. Ne dăm astfel seama mai întâi că, la vârsta de aproape 49 de ani pe care îi avea şi fără nicio perspectivă reală de a obţine un post convenabil la universitate sau în cercetare, Ivănescu, departe de a se considera plafonat, se comportă ca un om de ştiinţă autentic, preocupat de realizarea proiectelor sale. Aflăm de exemplu că lucrarea sa cea mai importantă, *Istoria limbii române* (publicată abia în 1978), are deja două volume de câte 500 de pagini fiecare şi că, deşi, din cauza sănătăţii precare, nu a reuşit să publice încă mai nimic în această direcţie, concepţia sa lingvistică teoretică este deja articulată. Este reafirmată în context una dintre ideile-pivot ale concepţiei lingvistice a lui G. Ivănescu, expusă şi tratată pe larg ulterior, în articolul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue litterarie* (în „Philologica", II/1972, p. 5–25): dacă la nivelul graiurilor şi al limbilor preliterare principiul cauzalităţii este decisiv pentru explicarea schimbărilor din limbă, în sfera limbii literare, dimpotrivă, finalitatea este aceea care, legată de voinţa vorbitorilor, determină dinamica schimbărilor lingvistice. Atrăgându-i atenţia că el însuşi a renunţat încă din 1954 la perspectiva idealismului lingvistic (K. Vossler, B. Croce), pe care şi-o însuşise în timpul studiilor din Italia, G. Ivănescu îşi invită prietenul să i se alăture şi să renunţe şi el la concepţia finalistă şi idealistă. După cum se ştie, departe de a se lăsa convins, Eugeniu Coşeriu a rămas credincios paradigmei vichiene şi humboldtiene şi a făcut din *causa finalis* una dintre pietrele unghiulare ale doctrinei sale.

În transcrierea textelor am conservat cu fidelitate maximă limba şi stilul celor doi învăţaţi. Am păstrat întocmai ortografia originală, inclusiv scrierea generalizată cu *î* în loc de *â* şi *sînt* în loc de *sunt*, proprie grafiei ieşenilor în epoca interbelică.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXE[3]

[1]

Corriere Lombardo
Il secretario di redazione

Milano, 8 maiu 1947
Via Senato 38
Tel.: 76451-2-3-4 – 70713-72601 – 72781-2-3-4

Iubite domnule Ivănescu,

Nu mai ştiu cîţi ani sînt de cînd nu ţi-am mai scris, trei sau poate patru. Cine ştie ce[4] vei fi crezînd despre mine. Totuşi nu m'am pierdut în vîltoarea războiului şi am încă pe umeri capul, destul de sănătos, cu care gîndesc mai mult, mai bine şi mai solid decît pe vremea scurtei mele studenţii ieşene. După atîţia ani trăiţi şi nu petrecuţi în occident, am un orizont limpede şi un discernămînt sever al valorilor, pe care pe atunci nu-l aveam. Am învăţat multe lucruri, multe limbi (vreo douăzeci, adică toate limbile romanice, slave şi germanice), am pătruns multe altele, dela arte pînă la filosofie şi la matematică şi am un mod al meu de a fi, de a interpreta şi de a scri. De mă voiu întoarce în ţară, ceiace cred că nu se va putea întîmpla curînd, am de gînd să încep o vastă mişcare culturală, spre a răsturna mulţi coloşi cu picioarele de lut şi spre a da romînilor o viziune exactă asupra multor fapte. Aş avea multe idei, pe care, însă, cine ştie de le voiu putea realiza. Înainte de a pleca în străinătate, m-am pus rău cu multă lume meschină, care ţine minte mai curînd excesele temperamentale decît meritele autentice. Aş fi vrut să reiau legătura cu mulţi, dar la urmă mi s'a părut că numai dumitale îţi pot vorbi cu încredere şi sinceritate ca odinioară. De mult pusesem gînd să-i scriu şi lui Iordan la Moscova, de aproape doi ani, numai că, lăsător cum sînt fiind moldovean, am tot amînat dela o zi pe alta şi nici pînă acum nu m-am hotărît. În neliniştea acestor vremi, dealtfel, gîndurile vin şi se duc, se fac planuri azi de întoarcere în ţară şi mîni de rămînere pe loc şi de plecare în America. Între timp, anii trec şi alţii mi-o iau înainte, oameni fără structură intelectuală văd că devin lectori, profesori, publică lucrări infame şi traduceri pline de greşeli, trăesc bine şi fără griji şi lumea-i preţueşte şi le ţine hangul. Vorbesc de romînii care se află în Italia, rătăcitori toţi sau aproape toţi într'o mizerie morală şi intelectuală nemaipomenită, şi cu care eu, firește, nu întreţin nicio legătură.

Dar văd că vorba m'a dus departe şi eu voiam să-ţi spun cîte ceva despre mine. Marea carieră ştiinţifică şi literară care mi s'ar fi deschis, fără îndoială, dacă rămîneam în ţară, ori dacă mă întorceam la vreme, o văd îndepărtîndu-se tot mai mult

[3] În transcrierea celor două scrisori am păstrat cu stricteţe ortografia din textele manuscrise originale [n. edit.].

[4] În original, scris: *che* [n. edit.].

Scanned with OKEN Scanner

de la calea pe care soarta se pare că mi-a hotărît-o. Trebue să ştii că de trei ani sînt căsătorit şi am un copil de doi ani, deci o famile de întreţinut şi de asta a trebuit să-mi caut o meserie statornică: sînt ziarist şi critic de artă aici la Milano şi destul de preţuit de mulţi prieteni şi cunoscuţi, scriitori, ziarişti şi artişti. Scriu din cînd în cînd povestiri şi fantezii pe care le public în ziar sau prin reviste şi care iarăşi sînt preţuite. Ţi-aş putea trimite din ele dacă te interesează. La toamnă am de gînd să mă prezint la un mare concurs literar cu un roman. Tot în toamnă am de gînd să adun în volum o seamă de articole de artă şi de portrete de artişti italieni contemporani. În puţină vreme, mi-am făcut, într'un mediu străin şi nu de tot primitor, ceiace se chiamă „o poziţie", iar faptul nu mă măguleşte peste măsură, pentrucă, în schimb, a trebuit să muncesc din greu şi să renunţ aproape cu totul la activitatea de studiu atît de roditoare în anii cînd trăiam din bursă. Abia de-mi rămîn cîteva minute pe zi pentru a citi două-trei pagini, mai ales că viaţa e grea şi familia implică multe lucruri: casă, mobile, aşezămînt. De frecventat bibliotecile, nici vorbă, n-am timp: citesc ce pot acasă, şi nu pot mult pentrucă, din cele aproape patru mii de cărţi pe care le adunasem, multe le-am pierdut cu războiul. S'ar putea deci întîmpla să-mi încheiu zilele pe-aici ca ziarist şi scriitor italian. (Dealtfel, de mult vorbesc şi scriu italieneşte mai bine decît romîneşte şi nu e exclus ca chiar în scrisoarea de faţă să afli multe stîngăcii de limbă romînească.) Cum ziceam, stau şi mă gîndesc şi nu ştiu pe ce drum o voiu apuca mîni. Să mă întorc în ţară? Aş face-o numai dacă aş şti că mi se oferă o situaţie decentă şi serioasă. Avînd familie, n'aş putea înfrunta un viitor nesigur, nici accepta un post de asistent ori de lector. Tot mă gîndesc să cer aici o catedră de slavistică, dar, din lipsă de timp, încă nu m'am hotărît şi cine ştie de mă voiu hotărî. Să cer un post de ataşat cultural ori de presă ca atîţia alţii care cu cultura şi cu presa n'au avut de a face în viaţa lor? Aş putea, dacă nu în Italia, să cer un post în vreo ţară slavă sau germanică, mai cu seamă că nu cred să fie multă lume în Romînia care să ştie limbile pe care le cunosc eu şi să aibă cunoştinţele pe care le am eu despre ţări, literaturi şi popoare. Dar nu mă încumet, neavînd prieteni şi nici măcar cunoscuţi în diplomaţie şi printre autorităţile romîneşti de aici şi din ţară. La Roma aud c'a fost numit ataşat de presă un coleg al meu de universitate (dar cu vreo doi ani în urma mea), om fără nicio pregătire. Un orizont oarecum calm mi se deschisese acum trei ani, cînd, prin intervenţia ministrului Suediei, fusesem numit membru la Şcoala Romînă din Roma. Dar mîncăii de la legaţie mă dădură afară în două săptămîni cu intrigării politice, cu toate că-mi venise şi numirea telegrafică dela Bucureşti. Acuma Şcoala e plină de oameni mai mult tîmpi şi fără rost, unii dintre care şi-au sfîrşit studiile cu ruşine pe aici. Eu doctoratul în litere l-am trecut cu laudă la Roma, în vremuri grele, cu o teză despre influenţele vechi franceze şi italiene în poezia epică populară a slavilor meridionali. Am terminat de doi ani şi filosofia (acum mă ocup mai mult de filosofie), dar doctoratul încă nu mi l-am dat; îl voiu da poate anul acesta cu o teză despre evoluţia ideilor estetice în Romînia, pe care o am în pregătire. Între timp am tradus în italieneşte o culegere de nuvele din opt limbi, o antologie de nuvele romîneşti, romanul „Uvar" al lui Sadoveanu, un roman rusesc – toate tipărite

Scanned with OKEN Scanner

sau subt tipar –, o antologie a poeziei croate moderne care ar fi trebuit să se tipărească în Romînia încă prin '43, o antologie de nuvele bulgare şi o antologie a poeziei suedeze, pe care le am în manuscris (acestea trei din urmă în romîneşte), şi, cu un alt romîn, opera filosofică a lui Blaga (a ieşit pînă acum un volum) şi cele două piese ale lui Ciprian. Acum am în lucru traducerea unui roman american şi o gramatică descriptivă şi normativă a limbii române literare scrise şi vorbite, bună pentru italieni, dar şi pentru romîni, un studiu asupra filosofiei lui Blaga, un studiu asupra limbii lui Barbu şi altele.

Am ajuns la încheierea scrisorii vorbind numai despre mine şi abia de-mi mai rămîne spaţiu să te întreb în fugă ce mai faci, cum trăeşti, cum te mai împaci cu lumea, cu viaţa şi cu ştiinţa. E adevărat, cum mi s'a spus, că ţi s-a dat în sfîrşit o catedră la universitate? Tare mi'ar plăcea să fie adevărat. Răspunde-mi curînd şi nu din fugă şi iartă-mi scrisoarea asta cam pripită şi rău închegată de reluare de legătură.

Ce mai face Pasăre? Multă voe bună, dumitale şi tuturor celor cumsecade.

Eugeniu Coşeriu

[2]

Bucureşti, 17 aprilie 1961

Dragă Coşeriu,

Nu mi-ai trimis nicio scrisoare din vara lui 1957 şi pînă astăzi, deşi eu ţi-am scris în acest răstimp. Am primit în schimb extrasele trimise şi cu dedicaţii care dovedeau vechea ta afecţiune pentru mine. Îţi mulţumesc mult pentru ele. Am constatat nu numai că, în multe privinţe, ai o gândire comună cu a mea, dar cu ele am putut să-mi completez informaţiile şi să reiau problemele tratate de mine altădată, punîndu-mi articolele la curent şi integrîndu-le în actualitate. Eu am neglijat să-ţi trimit lucrările mele apărute din 1957 pînă astăzi şi chiar atunci nu ţi-am trimis unele lucrări mai vechi, pe care le mai aveam şi le am încă în extras. Ţi le voi trimite în cursul acestei luni, cel mai tîrziu în mai (printre ele, un articol despre delimitarea fondului lexical principal, care cred că te va interesa mult, deşi astăzi l-aş scrie cu informaţie occidentală, care îmi lipsea atunci).

În scrisorile mele anterioare ţi-am făcut cîteva reproşuri. Sper că nu acele reproşuri sînt cauza „tăcerii" tale. Eu te implor să-mi scrii. Cred că eşti convins că nu poate exista totală unitate de vederi în ştiinţă şi că este mai bine să-mi expun, în scrisorile mele, obiecţiile pe care le am de făcut lucrărilor tale, decît să înşir numai laude în care să nu cred. Nu vreau să fiu rău înţeles: tu eşti unul dintre puţinii lingvişti cu o inteligenţă neobişnuită – şi deci şi cu spirit critic – care se ocupă astăzi cu teoria limbii în lumea occidentală. Dar îngăduie-mi mie, cel care ţi-am fost, într-un fel, îndrumător în lingvistică, să-ţi spun că anumite probleme n-au fost bine rezolvate de tine. Nu disprețui pe un om care a meditat o viaţă întreagă – peste 30 de ani – la problemele de teoria limbii şi a ajuns la o concepţie în cele mai multe privinţe deosebită de cea a contemporanilor. N-am publicat mai nimic din aceste teorii – sînt acum în epoca de definitivare a lucrărilor mele de teoria limbii –, dar asta

Scanned with OKEN Scanner

nu e un motiv ca să crezi că n-am realizat nimic. Ce s-ar fi ales de ideile lui F. de Saussure, dacă elevii lui n-ar fi publicat *Cursul de lingvistică generală*? Sănătatea mea, în ultimii ani, a fost prea şubredă, ca să fi putut da cărţi. Nici *Istoria limbii romîne*, în două volume de cîte 500 de pagini nu este gata, nici alte lucrări mari. Dar sper că, începînd din acest an, voi putea lucra din nou cum lucram altădată.

Eu continuu să cred că lingvistica occidentală este în mare parte eronată şi că este nevoie ca ea să apuce pe alt drum. Tu ai făcut o serie de critici structuralismului lingvistic apusean, dar le-ai făcut adesea în numele idealismului lingvistic italian. În special consider eronată ideea că lingvistul n-ar trebui să caute cauze, că nu va găsi cauze. Eu cred că scopurile domină limbile literare – în această privinţă concepţia ta este perfect valabilă –; dar, cînd e vorba de graiurile populare sau de orice limbă din faza ei preliterară, situaţia se schimbă: cauzalitatea e la ea acasă. Acolo avem factori materiali, ca organele articulatorii, şi cauze, exact ca în biologie. Nu ideea de cauză, ci ideea de forţă este cea care trebuie înlăturată din lingvistică. Dacă vei examina fără prejudecăţi realitatea lingvistică, vei ajunge la concluzia că există două lingvistici, cu principii şi metode de cercetare deosebite, una a cauzalităţii şi alta a libertăţii, a scopurilor. Este de altfel concepţia veacului trecut şi cred că trebuie să ne întoarcem la ea, bine înţeles îmbogăţind-o cu tot ce un veac de gîndire a cîştigat în plus. Ea va permite lingvisticii occidentale să urce pe o nouă treaptă.

Dacă tu gîndeşti altfel, este numai pentru că ai trăit atîta vreme în mediul spiritual al Italiei contemporane, prea îmbibată de idealism. Cînd am fost în Italia, am suferit şi eu, ca şi tine, influenţa gîndirii italiene din primele decenii ale secolului al XX-lea, şi trebuie să recunosc astăzi că, aproape douăzeci de ani, am identificat greşit limbajul cu arta şi gîndirea, iar lingvistica cu logica, estetica, istoria culturii şi istoria literaturii. Dar, în 1954, m-am scuturat de aceste erori, care au viciat gîndirea mea atîta vreme.

Eu fac un apel către tine să reexaminezi această problemă a cauzelor dezvoltărilor şi stărilor lingvistice. Şi fac acest apel pentru că socot că trebuie să mergem împreună în lupta cu structuralismul lingvistic contemporan, care, prin unele manifestări ale sale, se dovedeşte a fi o adevărată nebunie. Cred că vei putea să preţuieşti mai just ideile mele, în momentul în care vei ceti o lucrare a mea redactată anul trecut: *Alexandru Philippide sau Destinele lingvisticii. Dialog lingvistic şi filozofic*, de circa 150 de pagini mari dactilografiate, în care mi-am expus ideile mele bine şi mai documentat ca oricînd înainte şi pe care sper s-o public anul acesta.

Aştept să-mi răspunzi şi să-mi trimiţi lucrările tale mai recente. Mulţumiri colaboratorilor tăi, care mi-au trimis şi ei extrase. Dacă sînt doritori, le voi trimite şi eu cîte ceva din lucrările mele. Despre *Forma y sustancia*... voi publica o recenzie în *Studii şi cercetări* ale Filialei Iaşi a Academiei RPR, secţia Filologie, pe anul 1961, nr. 2. Despre sincronie, voi redacta în curînd o recenzie pentru aceeaşi publicaţie sau pentru una nouă, proiectată să apară la Timişoara. Cred că e bine să propui Universităţii din Montevideo să ceară un schimb de publicaţii cu filiala Iaşi a Academiei RPR, care publică şi *Studii şi cercetări ştiinţifice*, seria Matematică-Fizică, seria Chimie, seria Istorie etc. În Colectivul lingvistic de acolo se găsesc foşti elevi

Scanned with OKEN Scanner

de ai mei, ca N.A. Ursu şi L. Leonte. Adresa Filialei: Str. Filimon Sîrbu, nr. 7 (vechea stradă a Arcului; clădirea este aceea a vechii Academii Mihăilene, pînă în 1950, a Şcolii de Arte Frumoase).

Scrie-mi dacă-ţi vin publicaţiile româneşti. Transmit doamnei Coşeriu, ca şi d-lui Pisani, urările mele de bine. Scrie-mi şi de copii. Fetiţa mea, Eudocia-Irena, este în clasa a III-a elementară şi e destul de harnică şi pricepută. Cu o frăţească îmbrăţişare,

G. Ivănescu

G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU – THE MEANINGS OF A FRIENDSHIP

ABSTRACT

A close friendship existed between the two well-known linguists. They were both related, by origin and education, to the cultural and academic milieu of Iaşi, but they have evolved differently, the first in a limited regional context, the second in the Western academia. The two letters attached here prove the high level of interpersonal communication between them and also provide unpublished biographical data.

Key-words: *Coseriu, Ivănescu, mailing, linguistic doctrine, Iaşi.*

Scanned with OKEN Scanner

de ai mei, ca N.A. Ursu şi L. Leonte. Adresa Filialei: Str. Filimon Sîrbu, nr. 7 (vechea stradă a Arcului; clădirea este aceea a vechii Academii Mihăilene, pînă în 1950, a Şcolii de Arte Frumoase).

Scrie-mi dacă-ţi vin publicaţiile româneşti. Transmit doamnei Coşeriu, ca şi d-lui Pisani, urările mele de bine. Scrie-mi şi de copii. Fetiţa mea, Eudocia-Irena, este în clasa a III-a elementară şi e destul de harnică şi pricepută. Cu o frăţească îmbrăţişare,

G. Ivănescu

G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU – THE MEANINGS OF A FRIENDSHIP

ABSTRACT

A close friendship existed between the two well-known linguists. They were both related, by origin and education, to the cultural and academic milieu of Iaşi, but they have evolved differently, the first in a limited regional context, the second in the Western academia. The two letters attached here prove the high level of interpersonal communication between them and also provide unpublished biographical data.

Key-words: *Coseriu, Ivănescu, mailing, linguistic doctrine, Iaşi.*

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU, O EVOCARE

RUDOLF WINDISCH*

Pentru romaniştii din Germania, lucrările lui Eugeniu Coşeriu, decedat în 2002, nu au nevoie de o recomandare specială. Aceştia fie l-au citit pe Coşeriu, poate cu interes şi cu consecinţe pozitive, fie sunt siguri că nu pot avea vreun interes special pentru el, oricare ar fi argumentarea în acest sens. Pare de aceea inutil să dorim să trezim interesul acestor două grupuri de cititori pentru o privire asupra prelegerii despre latina populară ţinută cândva de Coşeriu şi apărută în 2008 la Tübingen, sub îngrijirea lui Hansbert Bertsch[1]. Avem în vedere un alt grup-ţintă. După ce Universitatea din Cluj-Napoca a organizat la Cluj, la sfârşitul lui septembrie 2009, a II-a ediţie a Colocviului Internaţional „Eugenio Coseriu", cu participarea unei serii de foşti discipoli ai lui Coşeriu din Germania şi din diferite ţări romanice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi nu a lăsat să îi scape prilejul de a organiza, în perioada 27–29 iulie 2011, un colocviu internaţional cu ocazia aniversării a 90 de ani de la naşterea lui Eugeniu Coşeriu. Manifestarea s-a desfăşurat atât la Iaşi, cât şi la Bălţi, în Republica Moldova, cu colaborarea Universităţii de Stat „Alecu Russo" din Bălţi. Alegerea acestui loc are o explicaţie simplă: Coşeriu s-a născut în 1921 la Mihăileni, un sat de dincolo de Prut, în Moldova (Basarabia), pe atunci provincie a României. Aici a urmat mai întâi şcoala sătească, transformată ulterior în liceul denumit astăzi, după numele lui, Liceul „Eugeniu Coşeriu". Studiile liceale le-a urmat la liceul din Bălţi, pentru a merge apoi la Iaşi, unde şi-a început studiile universitare.

Iniţiativa şi conducerea organizării colocviului au fost asumate de profesorul Eugen Munteanu de la Iaşi, director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, în colaborare cu rectorul Universităţii de Stat „Alecu Russo" din Bălţi, Moldova. Pe lângă numeroasele contribuţii ştiinţifice

* Philosophische Facultät, Universität Rostock, Rostock, August-Bebel-Str. 28, Deuchland.

[1] Eugenio Coseriu, *Lateinisch–Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*, bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 2008 („Schriften des Eugenio-Coseriu-Archivs", Band 1, herausgegeben von Johannes Kabatek, Tübingen).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 73–75

Scanned with OKEN Scanner

prezentate la ambele universităţi, un eveniment emoţionant l-a constituit pentru toţi participanţii excursia la Mihăileni, locul de naştere al lui Coşeriu, un sat românesc autentic, unde au fost vizitate fosta gospodărie ţărănească a părinţilor şi şcoala de odinioară, transformată astăzi în liceu. Un sătean venerabil, în vârstă de 92 de ani, fost coleg de şcoală al lui Coşeriu, a relatat câte ceva din zilele petrecute, ca şcolar, alături de viitorul lingvist. Cel care semnează această evocare, unul dintre discipolii de la Tübingen al lui Coşeriu, le-a povestit, la rândul său, sătenilor interesaţi câte ceva despre activitatea academică a maestrului în îndepărtatul Tübingen şi despre sarcinile pe care profesorul Coşeriu le trasa elevilor săi, înzestrându-i astfel cu o pregătire bună, care i-a ajutat ulterior în propria lor activitate academică la diferite universităţi.

În timpul colocviului de la Iaşi, anunţarea iminentei apariţii în limba română a *Istoriei filosofiei limbajului* a lui Coşeriu s-a impus ca un remarcabil *highlight* al programului. Alături de profesorii Ştefan Afloroaei şi Eugen Munteanu, ca să vorbească despre începuturile acestei opere, ca „martor ocular", a fost convocat semnatarul textului de faţă. Alţi discipoli direcţi ai lui Coşeriu nu au fost prezenţi în Iaşi, aşa încât eu, deopotrivă şi ca reprezentant al tuturor studenţilor de odinioară de la Tübingen, a trebuit să arunc o privire retrospectivă asupra formării academice a acestora sub conducerea lui Coşeriu, precum şi asupra contactelor personale cu magistrul în micul oraş din Suabia.

Publicul s-a arătat interesat şi de istoria editării cursurilor de *filosofie a limbajului* pe care doi studenţi, cel care scrie aceste rânduri şi Gunther Narr (întemeietorul de mai târziu al Editurii „Gunther Narr" din Tübingen), au efectuat-o mai întâi în formă manuscrisă, iar apoi au difuzat-o printre toţi studenţii de la romanistică din Germania, ca reproducere fotomecanică multiplicată. Dincolo de calitatea acestei ediţii – reproducere a conferinţelor lui Coşeriu după audiţia în timpul cursului –, cei doi editori amatori îşi pot asuma cel puţin meritul de a fi adus o contribuţie la cunoaşterea în medii mai largi a activităţii sale didactice, la începutul anilor '70, când Coşeriu nu era încă, poate, în Germania „universal cunoscut".

Poate că din discuţiile dintre reprezentanţii celor două universităţi, din România şi din Moldova, se va naşte posibilitatea ca, printr-o colaborare între Iaşi şi Bălţi, să fie transpuse în limba română şi alte lucrări ale lui Coşeriu, ca de exemplu cursul său despre *latina populară*, pe care îl vom prezenta în cuprinsul volumului de faţă printr-o scurtă recenzie, potrivit mottoului, valabil şi pentru cititorii de odinioară: *Coseriu revisited*.

În ciuda tuturor condiţiilor vitrege din anii premergători lui 1989, Coşeriu a trezit încă de timpuriu un mare interes în patria sa printre lingvişti şi romanişti. Astfel, multă vreme, pentru colegii români a persistat o problemă, unele publicaţii şi cărţi de specialitate apărute în Occident le erau adesea greu accesibile. Desigur, şi competenţa lingvistică a celor interesaţi a reprezentat un oarecare impediment, de vreme ce Coşeriu şi-a scris multe din opere de preferinţă în limba germană, în

Scanned with OKEN Scanner

timp ce româna a fost neglijată. Din această perspectivă, s-a conturat proiectul de a pregăti şi edita la Iaşi o versiune românească a cursului lui Coşeriu despre latina populară, publicat la Tübingen în anul 2008.

EUGENIO COSERIU, A REMEMBER

ABSTRACT

The article gives a general account of the Colloquium, emphasizing on the inquiries focused on Coseriu's posterity. It is also discussed the disparity between the Romanian editions and translations of Coseriu's texts and the ones accomplished in other languages as German.

Key-words: *Eugenio Coseriu, Tübingen, professor, disciples, philosophy of language.*

Scanned with OKEN Scanner

COMPONENTE ŞI FUNCŢII ALE „DISCURSULUI REPETAT" ÎN ROMANUL *DIN CALIDOR. O COPILĂRIE BASARABEANĂ* DE PAUL GOMA

MARIA ABRAMCIUC*

Conceptul de „discurs repetat" (Eugeniu Coşeriu) „cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»". Opusă tehnicii libere a discursului, această formă de discurs o constituie, conform teoriei coşeriene, elementele lingvistice non-comutabile: citatele, ca repetare a „unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare", proverbele, locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (Coşeriu 2000: 258–259).

Din perspectiva acestui concept, susţinem ideea că textul, în formă de colaj, al romanului *Din calidor* al lui Paul Goma înglobează şi diverse forme ale „discursului repetat", care comportă finalităţi concrete: valorificarea resurselor expresive ale limbii române, abordarea dimensiunii ei diacronice, plasticizarea discursului, redarea atmosferei istorice, individualizarea personajelor, impresionarea lectorului etc. Justificate în ţesătura romanului, aceste forme discursive relevă colaborarea între semne, cele ale textului propriu-zis şi cele care aparţin tradiţiei lingvistice sau culturale a comunităţii româneşti. În planul textului, sintagmele selectate de autor din limbajul uzual implică memoria individuală, dar şi pe cea colectivă. Or, *Din calidor* nu este o simplă scriere autobiografică, ci relevă o problematică complexă, Paul Goma transferându-ne într-un univers unde limbajul devine expresia psihologicului, istoricului, culturalului.

Vom urmări, în continuare, manifestări ale «discursului repetat» în acest roman, menţionând că cele două paliere ale textului, literar şi lingvistic, colaborează impecabil.

* Universitatea de Stat „Alecu Russo", Bălţi, str. Puşkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 77–81

Scanned with OKEN Scanner

Citatul

Asamblat dintr-o serie de povestiri, romanul autobiografic evocă traseul inițiatic al copilului, dar și experiențele traumatizante ale maturilor, acumulate într-un timp real, definit prin violență și teroare. Statutul de „exilat absolut, pe care nu-l poate mulțumi nicio patrie și niciun om" (Simuț 2007: 5) al lui Paul Goma, care nu și-a găsit patria nici în România, explică prezența accentelor mizantropice în roman. „Anticomunistul neînțeles a devenit un mizantrop incurabil", opinează Ion Simuț (Simuț 2007: 5). Plasat cu preponderență în spațiul basarabean, subiectul romanului gravitează în jurul cuvântului *calidor*, „galeria casei părinteşti din Mana", „buricul pământului. Osia lumii" (Goma 1990: 7), un spațiu vizual, de unde copilul contemplă lumea și se autocontemplă. Mai este și un univers al memoriei, de întoarcere în timp a maturului pentru reconstruirea unei vârste, cea infantilă, și a unei lumi reale, traversată de orori.

Element al poeticii textului literar și procedeu frecvent în construcția discursului literar, citatul constituie o modalitate de actualizare a unei realități, a unei părți dintr-un discurs străin. Romanul lui Paul Goma abundă în citate, fapt ce relevă raportarea naratorului la un discurs secund, cu care dialoghează, de obicei, în spirit polemic. Observăm că însuși titlul *Din calidor* conține un „citat" din vorbirea orală a basarabenilor, unde termenul *coridor* ia forma rusificată *calidor*, ceea ce trimite la ideea de spațiu lingvistic și cultural basarabean, la conceptul de „limbă în calitate de cunoaștere tradițională a unei comunități" (Coșeriu 2000: 233). Cuvântul *calidor* implică, deci, un conținut lingvistic, care, în opinia savantului de la Tübingen, nu este decât „un conținut al conștiinței" (Coseriu 1977: 13). Astfel, în acest titlu semnificativ, Paul Goma concentrează întregul mesaj al romanului, din care transpare clar „tentativa de recuperare (sau măcar de regăsire) a inocenței, a iubirii și a prieteniei, a solidarității umane în fața suferinței" (Simuț 2007: 5).

Tot printr-un citat, mai mult, o formulă aluzivă, Paul Goma își definește traiectul uman și artistic. Afirmația „Pe mine mama nu m-a trimis: m-a adus pe lume" (Goma 1990: 6) se relevă ca o replică peste timp la versul lui Lucian Blaga „De ce m-ai trimis în lumină, mamă? De ce m-ai trimis?" din poemul *Scrisoare*, opunându-i expresionismului blagian realismul dur. Opoziția lexicală induce diferența de contexte existențiale între cei doi scriitori: primul abordează misterele lumii, al doilea, într-un alt segment istoric, se confruntă cu agresiunile timpului său.

Ororile istoriei sunt evocate într-un discurs, în care apar transpuși, în formă de citate, termeni din limbajul epocii, naratorul valorificându-i cu multă abilitate în scopuri ilustrative. Maniera peiorativă este anunțată prin intermediul ghilimelelor. Într-un dialog cu fiul, tatăl naratorului, personaj proeminent în contextul romanului, explicându-i politica de expansiune a Rusiei, citează din „Comunicatul guvernului sovietic", adresat României la 26 iunie 1940, prin care se cerea retrocedarea Basarabiei:

> „Dar ia să-mi spui tu mie... (tata a redevenit învățătorul meu) care a fost *motivația* diktatului din 26 iunie '40, prin care Rușii cereau «restituirea» Basarabiei?".

Scanned with OKEN Scanner

Citatul

Asamblat dintr-o serie de povestiri, romanul autobiografic evocă traseul inițiatic al copilului, dar și experiențele traumatizante ale maturilor, acumulate într-un timp real, definit prin violență și teroare. Statutul de „exilat absolut, pe care nu-l poate mulțumi nicio patrie și niciun om" (Simuț 2007: 5) al lui Paul Goma, care nu și-a găsit patria nici în România, explică prezența accentelor mizantropice în roman. „Anticomunistul neînțeles a devenit un mizantrop incurabil", opinează Ion Simuț (Simuț 2007: 5). Plasat cu preponderență în spațiul basarabean, subiectul romanului gravitează în jurul cuvântului *calidor*, „galeria casei părinteşti din Mana", „buricul pământului. Osia lumii" (Goma 1990: 7), un spațiu vizual, de unde copilul contemplă lumea și se autocontemplă. Mai este și un univers al memoriei, de întoarcere în timp a maturului pentru reconstruirea unei vârste, cea infantilă, și a unei lumi reale, traversată de orori.

Element al poeticii textului literar și procedeu frecvent în construcția discursului literar, citatul constituie o modalitate de actualizare a unei realități, a unei părți dintr-un discurs străin. Romanul lui Paul Goma abundă în citate, fapt ce relevă raportarea naratorului la un discurs secund, cu care dialoghează, de obicei, în spirit polemic. Observăm că însuși titlul *Din calidor* conține un „citat" din vorbirea orală a basarabenilor, unde termenul *coridor* ia forma rusificată *calidor*, ceea ce trimite la ideea de spațiu lingvistic și cultural basarabean, la conceptul de „limbă în calitate de cunoaştere tradițională a unei comunități" (Coşeriu 2000: 233). Cuvântul *calidor* implică, deci, un conținut lingvistic, care, în opinia savantului de la Tübingen, nu este decât „un conținut al conștiinței" (Coseriu 1977: 13). Astfel, în acest titlu semnificativ, Paul Goma concentrează întregul mesaj al romanului, din care transpare clar „tentativa de recuperare (sau măcar de regăsire) a inocenței, a iubirii și a prieteniei, a solidarității umane în fața suferinței" (Simuț 2007: 5).

Tot printr-un citat, mai mult, o formulă aluzivă, Paul Goma își definește traiectul uman și artistic. Afirmația „Pe mine mama nu m-a trimis: m-a adus pe lume" (Goma 1990: 6) se relevă ca o replică peste timp la versul lui Lucian Blaga „De ce m-ai trimis în lumină, mamă? De ce m-ai trimis?" din poemul *Scrisoare*, opunându-i expresionismului blagian realismul dur. Opoziția lexicală induce diferența de contexte existențiale între cei doi scriitori: primul abordează misterele lumii, al doilea, într-un alt segment istoric, se confruntă cu agresiunile timpului său.

Ororile istoriei sunt evocate într-un discurs, în care apar transpuși, în formă de citate, termeni din limbajul epocii, naratorul valorificându-i cu multă abilitate în scopuri ilustrative. Maniera peiorativă este anunțată prin intermediul ghilimelelor. Într-un dialog cu fiul, tatăl naratorului, personaj proeminent în contextul romanului, explicându-i politica de expansiune a Rusiei, citează din „Comunicatul guvernului sovietic", adresat României la 26 iunie 1940, prin care se cerea retrocedarea Basarabiei:

> „Dar ia să-mi spui tu mie... (tata a redevenit învățătorul meu) care a fost *motivația* diktatului din 26 iunie '40, prin care Rușii cereau «restituirea» Basarabiei?".

Scanned with OKEN Scanner

Motivaţia? De pildă:

„unitatea seculară a Basarabiei cu Uniunea Sovietică liberatoare"; „Basarabia populată în principal cu Ucraineni [...]" (Goma 1990: 48).

Relaţionarea discursului romanesc cu cel politic, prin introducerea citatelor din ultimul, devine o modalitate de reactivare a atmosferei istorice, dimensiunea publicistică a textului reliefându-se lesne.

Şi prin intermediul altor citate din limbajul oficializat al noilor autorităţi, naratorul subliniază impactul dramei familiale (arestarea tatălui) asupra conştiinţei copilului:

„Stau în calidorul casei din Mana şi tremur. Pe tata l-*au ridicat*. Ei l-au ridicat, n-am văzut cum anume, dar aşa se vorbeşte în jur. Mama a coborât în sat, să tocmească o sanie – ei, cei care l-au ridicat pe tata, cică i-au spus mamei că la Orhei îl ridică pe tata şi acolo, la Orhei, mama o să aibă dreptul. Să vorbească cu tata. Acolo, dreptul, aici, la noi, nu. Eu, în locul ei, nu i-aş fi crezut. Mama i-a crezut, s-a dus să tocmească sanie pentru dreptul de la Orhei şi pe mine m-a lăsat în grija lui Moş Iacob" (Goma 1990: 51–52).

Observăm că repetarea intenţionată a cuvintelor „au ridicat", selectat din limbajul timpului, şi „dreptul", repetat intenţionat cu o evidentă doză de sarcasm, instituie nu doar atmosfera terifiantă a primelor deportări din spaţiul basarabean, ci trimite şi la gravele injustiţii ale sistemului bolşevic, care a început să se impună prin nimicirea intelectualilor. Prin citarea unor semne lingvistice de altădată, lectorul actual este inclus în realitatea concretă a anului 1940.

Proverbul

Funcţia textuală a proverbelor inserate în roman constă în accentuarea unor atitudini, a unor moduri individuale de percepere a lucrurilor, dar şi a firescului sentiment de speranţă în bine a basarabenilor, cu destinele strivite de atâtea injustiţii ale istoriei:

„Stau în calidor, îi aud pe cei doi bărbaţi cogâlţâind dintr-o butelcă. Le aud glasurile: «Poate că tot rău-i spre bine. Poate că nu-i dracu aşa de negru. Poate că cine râde la urmă...» (Moş Iacob, oftând de glumă)" (Goma 1990: 11).

Şi acuzaţiile aduse istoriei ingrate de către Eufimie Goma, naratorul pasajului respectiv, conţin câteva proverbe şi expresii populare româneşti, care exprimă firească revoltă a celui care a suportat consecinţele tragice ale arbitrarului:

„Ne place, nu ne place, bem-Gheorghe-agheazmă; jucăm cum ne cântă putoarea de is-to-rie... Când pune ea ochii pe câte un popor, pe câte un grup, pe câte un individ, nu-l mai lasă. Să zici că te pedepseşte pentru vreo faptă rea?, că există un grăunte de logică – da de unde! Când pune ochii pe tine... " (Goma 1990: 164).

sau:

„...pe toţi ne doare, dar nu mai facem atâta caz – apoi noi suntem Români: apa trece, pietrele rămân – să vedem ce-o să rămână peste veacuri, din cei care ne-au lovit, ne-au tot dat în cap: nimic – pe când noi – căci Românul are şapte vieţi (în pieptu-i de aramă); şi oricât l-ar strivi strivitorii, el nu mişcă; astfel supravieţuieşte el, Românul" (Goma 1990: 172).

Scanned with OKEN Scanner

Observăm că, în regim funcțional, proverbele, ca manifestări ale *competenței idiomatice*, formează unități cu segmente din discursul liber, devenind astfel comutabile. Intervenția naratorului în structura acestor elemente ale „discursului repetat" profilează nu doar un punct de vedere individual, cu raportare la această stare de lucruri, ci exprimă o situație generală. Paginile despre condiția basarabeanului evocă un destin situat implacabil sub semnul nefastului, al maleficului. A te naște basarabean, ne spune Paul Goma, e un stigmat: istoria, ca o autoritate supremă, le guvernează, oricând și oriunde, existența originarilor de pe acest pământ, căci „putoarea pândește, veghează – cum să scape cineva, să treacă prin apă ca gâsca... prin istorie?" (Goma 1990: 164).

În contextul acestor afirmații, proverbele utilizate, dovadă a patrimoniului lingvistic activ, pe lângă faptul că sporesc expresivitatea, nuanțează conotațiile, consună cu mesajul romanului, autorul deplasând accentele de pe autobiografic, individual, pe general. Drama familiei sale devine definitorie pentru întreaga comunitate basarabeană.

În romanul comentat, Paul Goma evită să facă uz doar de expunerea narativizată, care i-ar fi oferit textului o simplă dimensiune evocatoare. Formele de „discurs repetat", pe care le utilizează, în mod echilibrat, lasă impresia de mimetic (cf. noțiunea de «discurs transpus»; Panaitescu 1994: 56), naratorul integrând propriului său discurs, în stil direct sau indirect, termeni sau expresii bine consolidate, familiare vorbitorilor din toate timpurile, dar pe care le abordează cu o anumită doză de libertate, imprimându-le, după caz, flexibilitate. Abordarea formelor «discursului repetat» într-o operă literară îi asigură acesteia mobilitate lingvistică, valoare semantică, iar autorul soluționează într-un mod fericit problema *limbaj–realitate*, actul lingvistic reprezentând, în fine, existența umană.

Într-un interviu, realizat de George Bogdan Țâra, de la Universitatea din Timișoara, profesorul Eugeniu Coșeriu, explicându-și punctul de vedere asupra raportului dintre cercetarea sincronică și cea diacronică în limbă, afirma: „Limba este făcută pentru a fi vorbită mai târziu, pentru a fi realizată în noi acte lingvistice, și de aceea, spuneam, în funcționare, se creează ceva nou, în funcție de virtualitățile și posibilitățile sistemului sau ale tipului lingvistic, și acest ceva nou este iarăși o posibilitate pentru viitor, pentru o vorbire totdeauna viitoare" (Coșeriu 2008: 37).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

a. Literatură de specialitate

Coșeriu 1977 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje*, în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos.

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC.

Coșeriu 2008 = Eugeniu Coșeriu, *Am făcut distincția între **sistem** și **normă** în limbă* (interviu realizat de George Bogdan Țâra), în „Limba română", nr. 5–6 (155–156), anul XVIII, p. 37.

Simuț 2007 = Ion Simuț, *Copilăria unui disident*, în „România literară", nr. 27, 13 iulie, 2007, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

Panaitescu 1994 = Val. Panaitescu (coord.), *Terminologie poetică şi retorică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

b. Surse

Goma 1990 = Paul Goma, *Din calidor. O copilărie basarabeană*, Bucureşti, Editura Albatros.

COMPONENTS AND FUNCTIONS OF «REPEATED DISCOURSE» IN THE NOVEL *DIN CALIDOR. O COPILĂRIE BASARABEANĂ* BY PAUL GOMA

ABSTRACT

In our research we have dwelled upon the components and the functions of the «repeated discourse» in the novel *Din calidor. O copilărie basarabeană* ["My Childhood at the Gate of Unrest"] by Paul Goma. The «repeated discourse» includes, according to Eugeniu Coseriu's theory, some quotes, as the repetition of excerpts from well-known texts (literary or otherones), proverbs, set phrases, comparative structures and various expressions. Through the perspective of this concept we hold the idea that the text in the form of a collage in the novel englobes some forms of «repeated discourse», which carries definite finalities: the capitalization of expressive means of the Romanian language, the diachronical approach to the novel, the individualization of the characters, rendering the historical atmosphere, making an impression upon the reader, etc. Justified in the inner structure of the novel, these discursive elements point out the collaboration between the signs of the text itself and the signs that belong to the linguistic or cultural tradition of Bessarabian or Transylvanian community.

Key-words: *discourse, repeated discourse, sign, quote, aphorism, proverb, orality, novel.*

Scanned with OKEN Scanner

UN PROIECT EXEMPLAR DE FILOSOFIE A LIMBAJULUI

ŞTEFAN AFLOROAEI*

1. Vom începe prin a afirma că opera lui Eugeniu Coşeriu ar putea să conteze mai mult astăzi pentru unele cercetări filosofice. Ar putea să devină relevantă cel puţin pentru acele cercetări care, într-un fel sau altul, au un caracter eminamente hermeneutic. Este vorba de reflecţia filosofică orientată către înţelegerea de sine a omului şi a formelor sale de expresie, a modului în care se constituie lumea sa istorică şi spirituală[1]. Doar că o astfel de importanţă a operei sale, deşi recunoscută de unii lingvişti şi filosofi, este asumată ca atare în puţine cazuri. Probabil că urmează de acum încolo să capete amploare, aşa cum ar fi într-adevăr firesc.

De asemenea, credem că Eugeniu Coşeriu poate fi socotit nu doar filosof al limbajului, în sensul disciplinar al sintagmei, ci, deopotrivă, un hermeneut al vieţii istorice şi culturale, asemeni lui Wilhelm von Humboldt în cultura secolului al XIX-lea sau asemeni lui Benedetto Croce şi Ernst Cassirer mai târziu. Face parte din rândul acelor gânditori care dezvoltă şi extind temele mari ale filosofiei, exact cele care privesc faptul vorbirii şi al gândirii, logosul care ne defineşte, modul de comunicare şi felul în care se constituie o viziune sau alta asupra lumii proprii. Înainte de toate, are în atenţie limbajul ca fenomen uman, o problematică vastă, cu consecinţe serioase pentru întreaga zonă a ştiinţelor culturii. Surprinde constant prin maniera erudită şi savantă în care dezvoltă problematica limbajului, nu mai puţin prin sensibilitatea sa faţă de unele chestiuni cu adevărat speculative, filosofice.

Cum bine s-a observat, Coşeriu îşi anunţă ideile într-un interval de timp în care reflecţia lingvistică, marcată de o anumită criză, se reorientează spre propria ei istorie, iar filosofia se transformă în bună parte într-o filosofie a limbajului (cum

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

[1] Cum ştim, o bună parte din filosofia ultimului secol asumă deja „problema hermeneutică" (aşa cum îi spune Hans-Georg Gadamer în paginile introductive din *Adevăr şi metodă*). Se vede nevoită să aibă în vedere, explicit, „fenomenul înţelegerii şi cel al interpretării corecte a ceea ce este înţeles". Filosoful german se referă mai ales la ceea ce numeşte experienţă hermeneutică, pe care filosofia o face în mod inevitabil. Această experienţă este însoţită, de la Nietzsche încoace, de o nouă conştiinţă critică, ce aduce „în faţa instanţei tradiţiei istorice, de care aparţinem cu toţii împreună, habitudinile de limbă şi de gândire (*die Sprach- und Denkgewohnheiten*) care se formează în cadrul comunicării individului cu contemporaneitatea" (Gadamer 2001: 12–14).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 83–93

Scanned with OKEN Scanner

s-a întâmplat în deceniile şapte şi opt ale secolului trecut) (cf. Trabant 2011: 6). Limba devine din nou un obiect privilegiat al reflecţiei filosofice. Modul continental de a face filosofie se confruntă deschis cu cel anglo-saxon, analitic prin excelenţă. În acest context, „concepţia despre limbaj a lui Coşeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ţine de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparţine limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului" (cf. Trabant 2011: 7). Nu se lasă confiscat de o modă sau alta (precum analiza logică a limbajului sau cercetarea de tip structuralist), deşi ţine seama de unele rezultate proprii gândirii analitice. Se orientează mai ales către o cercetare profund comprehensivă şi amplă, de o erudiţie neobişnuită.

Însă cel care caută să vadă ce anume spun astăzi unele lexicoane şi tratate, atunci când e vorba de filosofia limbajului, va rămâne surprins să constate că nume ca Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Eugeniu Coşeriu figurează prea puţin. Probabil că unele interese cognitive, dacă nu cumva o simplă modă, orientează atenţia doar către analiza logică a limbajului (Bertrand Russell, Rudolf Carnap), către filosofia limbii comune (Gilbert Ryle, John Austin), eventual către semantica logică (Alfred Tarski, Willard van Orman Quine) şi lingvistica structuralistă (Noam Avram Chomsky). Eugeniu Coşeriu nu ignoră preocupările de orientare analitică, însă caută să vadă deopotrivă limitele lor, aşa cum face în *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957) sau în *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft* (1975). Limba îi apare ca un domeniu amplu şi decisiv, ce urmează a fi aprofundat ca atare. Dezvoltă, în acest sens, o admirabilă filosofie a limbajului, o hermeneutică proprie şi deopotrivă o ontologie, unele consideraţii având realmente valoare metafizică, în sensul cel mai elevat al cuvântului.

2. Mă voi opri puţin la corelaţia acestor trei problematici – filosofia limbajului, ontologie şi hermeneutică – în câteva din scrierile lui Eugeniu Coşeriu. Ne amintim ceea ce spune cu referire la prima dintre ele, anume că priveşte însăşi esenţa limbajului, sensul limbajului ca atare. Dacă lingvistica generală şi teoria limbajului „se ocupă de întrebarea «cum», [...] filozofia limbajului se orientează mai degrabă spre «ce», spre sensul limbajului în genere" (Coşeriu 2011: 40). Raţionamentul pe care-l urmează Coşeriu pare să fie acesta: câtă vreme filosofia trebuie să asume o întrebare de fond, anume întrebarea cu privire la sensul fiinţei, urmează că filosofia limbajului îşi va pune întrebarea cu privire la sensul fiinţei limbajului. Cu această convingere, Coşeriu se situează într-o tradiţie ce îşi are rădăcinile în vechea gândire greacă. „Problema sensului fiinţei poate fi formulată referitor la toate tipurile de obiecte şi clase de obiecte şi include şi problema *cauzei* acestei fiinţe. Ştiinţele istorice şi ştiinţa generalului nu îşi pun această problemă; ele acceptă tacit faptul că obiectele şi clasele de obiecte de care se ocupă «există» şi «sunt aşa» cum le percepem intuitiv. Problematica filosofică depăşeşte simpla acceptare a fiinţării obiectelor şi stărilor, ea pune sub semnul întrebării existenţa şi esenţa acestora" (Coşeriu 2011: 34)[2]. Aşa este, le pune sub semnul întrebării

[2] Este vorba de diviziunea 1.3.3, intitulată *Problema filosofică – problemă a sensului fiinţei*. În prealabil, distinge trei tipuri de problematizări filosofico-ştiinţifice: problema istorică (privind fiinţa

întrucât le problematizează din nou, caută să vadă în ce sens putem vorbi despre „existența" unui obiect și despre „esența" sa.

Într-adevăr, problema sensului de ființă al celor despre care vorbim și al limbajului ca atare este greu de ocolit în astfel de chestiuni. O idee de inspirație aristotelică este adusă din nou în atenție. Științele nu sunt obligate să-și pună o astfel de problemă: „ele acceptă tacit faptul că obiectele și clasele de obiecte de care se ocupă «există» și «sunt așa» cum le percepem intuitiv". Însă filosofia simte nevoia să clarifice sensul în care spunem despre ceva că „există" sau, în altă privință, că „ființează". Dacă acest lucru nu ar fi clarificat, nu am putea accede la înțelesul vorbirii noastre și al unor stări de lucruri.

Merită amintit aici ceea ce spune Jürgen Trabant în remarcile sale preliminare, anume că Eugeniu Coșeriu, gândind în acest fel, „nu se sfiește să exprime judecăți care astăzi sunt rostite foarte rar". Se întreabă totodată dacă noi astăzi am mai risca o astfel de judecată. Căci noi, acum, „am pierdut cuvintele mari, ca de altfel și gesturile care țin de acestea și care însoțeau discursul magistral [precum cel al lui Coșeriu]" (Trabant 2011: 8). Sigur, așa stau lucrurile, astăzi noi am pierdut în bună măsură cuvintele mari. Însă o judecată de felul celei formulate de Coșeriu, cum că trebuie să ne întrebăm cu privire la sensul ființei, o astfel de judecată am putea risca astăzi. În fond, Coșeriu nu ne invită neapărat să ne predăm cu totul și necondiționat metafizicii, în forma ei cea mai abstractă. Dimpotrivă, susține că actele posibile prin limbaj, precum cele de numire și semnificare, sunt cu adevărat prealabile în orice proces de înțelegere sau de comunicare. Ca să dau un singur exemplu din analizele sale, consideră că orice nume din fondul primar al unei limbi delimitează o modalitate de ființare, ceea ce Platon numește *diacriticón tes ousías* (*Cratylos*, 388 c). Faptul ca atare se petrece în orice folosire a limbajului, fie aceasta mai simplă, naivă, sau dimpotrivă, bine elaborată, savantă. În consecință, filosoful, mai ales atunci când se ocupă de formele omenești de expresie, este îndreptățit să aibă în vedere sensul în care survine însăși ființa limbajului.

Unele distincții pe care le face sunt privite și sub această intenție ontologică a cercetării sale. Este ceea ce afli, de pildă, când delimitează cele cinci universalii ale limbajului (creativitate, semanticitate, alteritate, istoricitate și materialitate, primele trei fiind socotite primare). La fel și când reia distincția între „cele două funcții fundamentale ale limbajului": *onomázein* (a numi) și *légein* (a spune)" (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, 9–11). Insistă asupra diferenței între comunicarea *a ceva* și comunicarea *cu altul* (ultima corespunzând „alterității funciare a limbajului"). Revine mult asupra distincției – în chiar conținutul spunerii – între desemnare, semnificație și sens. Unele considerații pe care le face în această din urmă privință pot avea destulă importanță în cercetările ontologice de astăzi.

în timp a unui obiect, ipseitatea sa), problema general-științifică (privind ființa claselor de obiecte și a stărilor de lucruri, așa cum sunt delimitate prin științele matematice, științele naturii și științele culturii) și, în cele din urmă, problema filosofică (privind sensul ca atare al ființei unui obiect).

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, consideră că semnificaţia unui nume înseamnă „delimitare şi, prin aceasta, constituire a unei modalităţi (tot virtuale) a fiinţării)". Este vorba de „*caracterul deictic* al limbajului: un nume «arată» *o modalitate a fiinţării* (sau, mai bine zis, el o constituie şi o reprezintă), dar nu ne spune nimic despre ea" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 12)[3]. Semnificaţia face posibilă constituirea unei clase de obiecte („care, în raport cu lumea reală, poate să fie şi o clasă cu un singur membru cunoscut – de exemplu *soare*, *lună* – sau chiar o clasă vidă"). Alături de alte înţelesuri ale semnificaţiei (etimologică, lexicală, gramaticală sau propoziţională etc.), Coşeriu oferă şi un înţeles prin excelenţă ontologic. „În limbaj, semnificaţia unui semn este o simplă delimitare şi reprezentare a fiinţei lucrurilor" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, trad. Eugen Munteanu, 133)[4]. Cum nu este vorba de discursul ontologic elaborat, face precizarea că termenul „fiinţă" se cere luat acum altfel decât în ştiinţă şi în filosofie: „pentru ştiinţă, semnificaţia semnelor este fiinţa lucrurilor, iar pentru filosofie ea este sensul acestei fiinţe". O consecinţă a acestor precizări este că actul de desemnare nu mai poate fi socotit primar: a desemna înseamnă „a raporta un lucru constatat la o semnificaţie deja dată" (Coşeriu 2009: *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, 12). Chiar şi numele propriu „este în limbaj un fapt secundar", întrucât identifică istoric o entitate într-o clasă deja recunoscută.

Ce ar fi de spus în marginea acestor consideraţii ale lui Coşeriu? Dacă un nume „arată" o modalitate a fiinţării, dacă o constituie şi o reprezintă, atunci îi asigură ontologia ei ca atare. Termenul „ontologie" are acum o semnificaţie verbală şi nontematică, numind tocmai constituirea iniţială a unei modalităţi de fiinţare. Indică un fapt originar, întrucât, în absenţa sa, vorbirea şi gândirea nu sunt posibile. Semnificaţia unui cuvânt nu oferă nici fiinţa determinată a unui lucru, nici sensul ca atare al fiinţei, ci simpla delimitare a unui mod de fiinţare. În felul acesta, semnificaţiile unor nume constituie acele deja-uri inevitabile pentru vorbirea şi gândirea omenească. Oferă, cum spune Coşeriu, modalităţile virtuale ale fiinţării şi, cu aceasta, clasele de obiecte şi entităţi. Doar pe aceste date prealabile devine posibilă spunerea, propoziţia, în cuprinsul căreia se pot face noi distincţii, precum cele între adevăr şi fals, existenţă şi nonexistenţă etc.

Virtuală fiind, modalitatea de fiinţare – pe care o constituie un nume prin semnificaţia sa – comportă deja universalitate. Cum inspirat spune Coşeriu, numeşte „o posibilitate infinită a fiinţării". La acest nivel nu intervine încă distincţia între cele interioare şi cele exterioare sau între obiecte „mentale" şi

[3] „Derivatele şi compusele îl conţin deja pe *a spune*, i.e. corespund din punct de vedere lingvistic unei anumite «gramaticalizări»". Cu alte cuvinte, „a spune" îl presupune pe „a arăta", conţine deja faptul că „un nume «arată» *o modalitate a fiinţării*".

[4] În ce sens însă a semnifica – a crea un semnificat – înseamnă deja cunoaştere? Coşeriu menţionează în alt loc faptul că „a cunoaşte înseamnă a concepe ceva ca identic cu sine însuşi şi ca diferit de toate celelalte". Ceea ce e conceput astfel „nu este decât un conţinut al conştiinţei". Intenţia cognitivă priveşte doar posibilitatea unei entităţi, modul ei de a fi, nu entitatea însăşi, adică nu faptul desemnării ei sau, mai departe, enunţarea cu privire la ea (Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 48).

Scanned with OKEN Scanner

obiecte „reale". Nici distincția între existență și nonexistență. Ci se constituie, ca element prealabil, „condiție necesară pentru confirmarea existenței lucrurilor (sau a «inexistenței» lor)" (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 47). Este condiția necesară și pentru confirmarea altor caractere ale celor exprimate, interior sau exterior, mental sau real, subiectiv sau obiectiv etc.

Ne dăm ușor seama că ontologia își descrie acum forma ei prealabilă de posibilitate. Coșeriu aprofundează modul în care este posibilă această ontologie, ca delimitare a unei modalități de ființare (*diacriticón tes ousías*) și ca înțelegere prealabilă a ființei (*lógos*). Cum scrie, „limbajul este *lógos*, înțelegere a ființei", însă *lógos* nediferențiat, „anterior oricărui alt tip de *lógos*" (Coșeriu 2009: *Universaliile limbajului și universaliile lingvisticii*, 111). Ontologia își află posibilitatea ei tocmai la acest nivel, al *lógos*-ului semantic, anterior celui apofantic sau de alt fel. O afirmație ce pare riscantă în primă instanță devine astfel limpede: „se poate admite că ontologia a devenit posibilă doar grație cuvântului *ființă*, adică grație intuiției ființei dată în limbaj; dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că ontologia se ocupă cu un obiect pur lingvistic" (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 50). Ca reflecție asupra sensului ființei, ontologia nu se ocupă cu un obiect pur lingvistic. Însă posibilitatea ei se află acolo unde, grație cuvintelor, intuim și distingem moduri diferite de ființare.

Odată cu această ontologie, are loc o formă prealabilă de înțelegere. În fond, semnificația unui cuvânt ne dă posibilitatea să vedem în forma sa inițială un mod de ființare. Este surprins astfel ceva simplu, nediferențiat (*nóesis tõn adiairéton*). Înțelegerea se petrece acum ca aprehensiune a ceva indivizibil (*apprehensio indivisibilium*, sintagmă la care Coșeriu revine în dese rânduri)[5]. La acest nivel, limbajul nu enunță „ceva *despre* esență sau existență: este *lógos semantikós* (expresie pur semnificativă), nu *lógos apophantikós* (enunț asertiv)". Este în joc o „aprehensiune lingvistică" și nu o „comprehensiune a conținutului delimitat lingvistic". Înseamnă o formă de înțelegere, însă nu în sensul reflexiv sau elaborat al cuvântului. Ne dăm seama de acest lucru mai ales atunci când are loc o schimbare de felul celei semantice. „Schimbarea semantică manifestă, cu siguranță, noi *atitudini* umane; dar aceste atitudini nu se înțeleg pe ele însele (în limbaj). Aprehensiunea lingvistică ar putea fi considerată, în mare, drept o treaptă anterioară înțelegerii". Se constituie în acest fel „*începutul*, *posibilitatea* unei noi înțelegeri de sine", fără a fi totuși vorba de o înțelegere în sens reflexiv (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 153). Întrucât limbajul delimitează modul de a fi al lucrurilor, „configurarea prin limbaj este o configurare

[5] Cuvintele din lexicul primar „nu numesc (în mod nemijlocit) «lucruri», ci intuiții, *quidditates* concepute intuitiv. Orice expresie primară a limbajului «natural» corespunde la origine unei *nóesis tõn adiairéton* (*apprehensio simplex, indivisibilium intelligentia*), și nu unei clase delimitate de obiecte sau fapte. În acest limbaj nu se numesc obiecte deja clasificate: dimpotrivă, obiectele (și «faptele») se clasifică pe baza semnificațiilor. De aici rezultă că semnificația lingvistică poate, în primul rând, să corespundă mai multor tipuri de desemnare, ba chiar este normal să se întâmple așa în limbile istorice" (Coșeriu 2009: *Logica limbajului și logica gramaticii*, 263–264).

Scanned with OKEN Scanner

primară a lumii" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 125, 127). De la aceasta pleacă orice altă configurare a lumii şi orice înţelegere de sine a omului.

De altfel, Coşeriu va afirma explicit că „limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă «a putea vorbi şi a putea înţelege», căci «esenţa sa se prezintă în dialog»" (Coşeriu 2009: *Logicism şi antilogicism în gramatică*, 250)[6]. Ca înţelegere a lumii, în acest sens preliminar, limbajul „este supoziţie şi condiţie a *interpretării* lumii" (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 159). Va face în această privinţă o menţiune de natură a evita tot felul de confuzii: „limbajul înseamnă înţelegere şi structurare a «lumii», dar nu e interpretare a ei, nici creatoare de lumi posibile" (Coşeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, 165). Cum vom vedea puţin mai departe, doar poezia, ca limbaj absolut, pare să se abată de la această condiţie iniţială, întrucât poate crea lumi posibile.

Aşadar, ontologia de care am vorbit mai sus este continuu dublată de o hermeneutică, iarăşi prealabilă sau – cum se spune uneori – prereflexivă. Ştim că se discută deja despre o hermeneutică a sensului în scrierile lui Coşeriu, aşa cum face Donatella Di Cesare, cu referire mai ales la cercetările coşeriene de lingvistică a textului. O astfel de hermeneutică ar putea fi pusă în relaţie cu cea pe care o subîntinde ontologia logosului semantic. Şi ar putea fi continuată cu ceea ce s-a numit „hermeneutica originarului şi autenticităţii" (Eugen Munteanu), avându-se în vedere însăşi lectura pe care Coşeriu o face unor texte de referinţă de la vechii greci încoace. În această din urmă privinţă, poate fi oricând o bună călăuză pentru cei care doresc să revină, direct sau personal, la scrierile care au marcat esenţial istoria culturală europeană.

Nu dorim să spunem că Eugeniu Coşeriu discută explicit despre o anumită hermeneutică, fie ea preliminară (la nivelul logosului semantic), fie a sensului (la nivel textual), fie cu privire la unele scrieri şi idei exemplare din istoria gândirii. Însă are mereu în atenţie actul de interpretare şi procesul de înţelegere. Se referă constant, de exemplu, la ceea ce este propriu interpretării în funcţie de obiectul acesteia: interpretare a fiinţei sau a lucrului, a semnificaţiei sau a sensului, a textului sau a timpului, a operei sau a lumii etc. Distinge între interpretarea „ca limbaj" şi interpretarea „prin limbaj" sau, în altă privinţă, între interpretarea analitică şi cea sintetică. Are în vedere unele proiecte teoretice asupra fenomenului interpretării, fie din perspectivă filosofică (Aristotel, stoicii, Augustin, Vico sau Leibniz), fie din perspectivă lingvistică. Face deosebirea mereu între înţelegerea nemijlocită – intuitivă – şi înţelegerea reflexivă, elaborată. Se referă pe larg la interpretarea unor texte literare şi la teoria literară a interpretării. Face trimiteri la operele celor care au discutat deja fenomenul interpretării, Martin Heidegger şi Ernst Cassirer, Hans-Georg Gadamer şi Roman Jakobson, Antonino Pagliaro şi Karl-Otto Apel. Aşadar, pune la lucru o vastă hermeneutică, la diferite niveluri ale limbajului şi cu multiple perspective. Acest fapt justifică oricând o lectură a paginilor sale dintr-o perspectivă explicit hermeneutică.

[6] Cu o referinţă la Martin Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*, unde se spune că esenţa limbajului – ca *lógos* – constă în dialog.

Scanned with OKEN Scanner

3. Ca să delimiteze mai bine sfera problematică a filosofiei limbajului, Coşeriu are în vedere două dimensiuni primare ale limbajului, „obiectivă" şi „intersubiectivă". Le amintesc aici întrucât discuţia cu privire la ele, cum imediat vom vedea, aduce în faţă alte elemente ale unei ontologii proprii limbajului.

Prin dimensiunea sa obiectivă, limbajul este întotdeauna orientat spre un obiect, spre lumea obiectuală în genere (Coşeriu 2011: 43)[7]. Faptul orientării ei spre un obiect poate fi înţeles într-un mod analog celui pe care-l descrie Husserl atunci când vorbeşte despre intenţionalitatea conştiinţei (spunând că aceasta este întotdeauna conştiinţă *a ceva* sau conştiinţă *de ceva*). Întrucât distinge o modalitate a fiinţării şi concepe ceea ce numim obiect, limbajul are un caracter obiectiv. Trimite astfel la un fond de obiectualitate (în sens intenţional, căci „obiectul" nu înseamnă acum nici ceva „desemnat", nici „lucru" sau ceva „exterior" limbajului). Mai precis, constituie sau delimitează o modalitate virtuală de fiinţare (Coşeriu 2009: *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, 10). Este ceea ce se actualizează prin acte şi operaţii care asigură determinarea ca atare a unei semnificaţii.

Pe de altă parte, limba ne aduce întotdeauna în relaţie cu ceilalţi: împreună cu ceilalţi, alături de ei, faţă în faţă cu ei, atenţi sau străini faţă de ei etc. Cum scrie Coşeriu, „limba este activitatea unui subiect care este legat de alţi subiecţi tocmai prin intermediul acestei activităţi". Ca şi Antonino Pagliaro (*Il linguaggio come conoscenza*, 1951), va numi „alteritate" această dimensiune a limbajului. Ea este evidentă sub două aspecte: „vorbim «ca alţii», pentru a putea vorbi «cu alţii»; subiectul unei activităţi recunoaşte «în afară de sine» alţi subiecţi pentru a se putea deschide spre dânşii". Graţie acestei intenţionalităţi a limbajului, un subiect îi poate descoperi pe ceilalţi în calitatea lor de subiecţi sau, mai adecvat, de persoane. „O percepţie nemijlocită a celorlalţi ca subiecţi nu este posibilă. Ceilalţi constituie obiecte ale propriei percepţii, la fel ca şi toate celelalte obiecte sau stări de lucruri. Abia prin limbaj, care, prin dimensiunea sa intersubiectivă – alteritatea –, îşi corelează subiecţii, un subiect este pus în situaţia să-i recunoască pe ceilalţi nu doar ca obiecte, ci să le recunoască în mod mediat subiectivitatea". Este acesta un motiv serios pentru care cele două dimensiuni ale limbajului, odată cu relaţiile dintre ele, „aflate mereu în noi combinaţii şi variaţii", să reprezintă „problema fundamentală" a unei astfel de filosofii (Coşeriu 2011: 44).

Cu astfel de precizări, Coşeriu regândeşte ideea intenţionalităţii într-o manieră ce aminteşte de unele cercetări fenomenologice mai târzii, precum cele ale lui Paul Ricœur sau Marc Richir (*Méditations phénoménologiques. Phénoménologie et phénoménologie du langage*, 1992). Ultimul, de pildă, revine asupra ideii de instituire

[7] În ideea unei bune înţelegeri a dimensiunii obiective a limbii, traducătorul face o menţiune importantă cu privire la semnificaţia termenului „obiectiv". „Pentru a preîntâmpina confuziile, trebuie să adăugăm că în limbajul colocvial «obiectiv» înseamnă, *cum grano salis*, ceea ce aici este desemnat prin «intersubiectiv». Atunci când cineva consideră că un lucru sau altul poate fi stabilit în mod «obiectiv», are în vedere, de obicei, că respectivul aspect poate fi verificat intersubiectiv" (Eugen Munteanu, în Coşeriu 2011: 43, nota 6). Voi folosi în continuare mai ales termenul „obiectual" (cu varianta „obiectualitate"), spre a evita acelaşi gen de confuzie menţionat mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

simbolică pe care o realizează limba vorbită, ceea ce poate să ofere modul originar de recunoaştere a celuilalt. Ca şi aceşti filosofi, Coşeriu face referinţe la fenomenologia lui Husserl din *Meditaţii carteziene* (mai ales a cincea, referitoare la experienţa alterităţii) şi la cea a lui Heidegger, din scrierile târzii dedicate limbii în genere. Nu mai puţin, are în vedere fenomenologia lui Maurice Merleau-Ponty (care, în 1952, publică *Sur la phénomenologie du langage*). Observă excelent că, graţie limbajului, conştiinţa nu mai este doar obiectuală (doar „conştiinţă de ceva"). Ea este deopotrivă conştiinţă faţă de cineva, căci limbajul înseamnă vorbire cu altul, ca altul, pentru altul sau faţă de altul. Pe de o parte, limbajul are caracter prealabil faţă de ceea ce numim conştiinţă, pe de altă parte, deschide intenţionalitatea în dublu sens, atât în sens obiectual, cât şi în sensul alterităţii. Cum aceste două dimensiuni se intersectează continuu, se cere studiată continuu însăşi corelaţia lor.

Plecând de aici, se nasc noi întrebări, de exemplu „în ce fel funcţia universală a limbii, în dimensiunea sa obiectivă, este compatibilă cu cea intersubiectivă, dacă aceasta din urmă pare să o relativizeze pe prima prin componenta sa istorică şi deci particulară?". Sau în ce măsură „diferă perceperea realităţii de la o comunitate lingvistică la alta?" (Coşeriu 2011: 45). În acelaşi timp, filosofia limbajului îşi asumă problema autonomiei limbii, atât sub aspectul obiectivităţii, ei cât şi sub cel al alterităţii. Problema ca atare a fost discutată pe larg de Benedetto Croce, începând cu *Filosofia dell'spirito* (1902). Coşeriu preia această chestiune, susţinând ideea unei autonomii a limbii care se constituie ea însăşi în chip comunitar şi istoric.

4. Avem motive să credem că, de fapt, Coşeriu îţi dă posibilitatea să înţelegi mai nuanţat ideea fenomenologică de intenţionalitate a subiectivităţii. Sau cea de intenţionalitate a limbajului, câtă vreme subiectivitatea – şi conştiinţa – se constituie graţie unor funcţii ale limbajului.

Înainte de toate, ar trebui să distingem între două accepţiuni ale termenului „intenţionalitate", aşa cum apar ele în scrierile lui Coşeriu. Într-o primă accepţiune, vorbeşte despre intenţionalitate atunci când se referă la ceva care este produs în mod intenţional ca semn. De exemplu, putem interpreta norii „ca «semne» ale unei posibile ploi"; în acest caz, norii apar ca indicii (Karl Bühler spune „simptome"), însă „indiciile nu sunt produse în mod intenţional ca semne, adică nu pentru a fi interpretate ca semne". Semnele în sens propriu sunt produse astfel „pentru a fi receptate şi interpretate ca atare de către un interpret". Ca urmare, „aici avem de-a face cu o dublă intenţionalitate, şi anume cu o intenţionalitate productivă deschisă la cel care produce semne şi cu o intenţionalitate «neproducătoare-de-semne» la interpret, ultima reducându-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn şi de a-l interpreta" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 116). Însă intervine şi o altă accepţiune a termenului, atunci când discuţia se situează la un alt nivel. Anume, intenţionalitatea survine ca libertate sau creativitate a limbajului. Ca fenomen cultural, limbajul este caracterizat înainte de orice prin creativitate, *enérgeia*. Face posibilă astfel constituirea unei „alte lumi", ontologic distincte de cea „fizică". Este prin chiar natura sa finalitate semnificativă şi liberă. „Acest lucru apare chiar în

Scanned with OKEN Scanner

definiția aristotelică a limbajului ca *logos semantic*: limbajul nu este numai fapt semantic, semnificativ, ci este și *logos*, adică expresie umană liberă și intenționlă. De aceea, Aristotel semnala [în *Despre interpretare*, 16a, n.n.] faptul că strigătele animalelor «semnifică ceva», dar nu sunt simboluri. Pentru a avea un semn lingvistic e necesar să existe intenționalitate semnificativă, e necesar ca cineva să prezinte ceva drept semn" (Coșeriu 2009: *Logicism și antilogicism în gramatică*, 245)[8]. Așadar, acest înțeles al intenționalității stă în relație cu modul liber și creativ al formelor umane de expresie.

Însă intenționalitatea limbajului – și, implicit, a conștiinței – cunoaște direcții diferite. Acestea pot fi înțelese prin cele trei relații originare ale oricărei subiectivități: cu sine, cu celălalt și cu lumea obiectuală. Înseamnă că intenționalitatea se distinge ca intenționalitate reflexivă (sau orientare către sine), intenționalitate alteritară (orientare către celălalt) și intenționalitate obiectuală (sau obiectivă, cum spune Coșeriu). Ele survin concomitent, întrucât compun, prin limbaj, una și aceeași lume de semnificații. Nu doar că survin concomitent, dar fiecare în parte le activează și pe celelalte două. În acest sens, Coșeriu înțelege orientarea limbajului spre un obiect ca „obiectivare a intuiției", „relație a subiectului cu creația sa". La rândul lor, aceste direcții ale intenționalității pot fi regăsite în planuri distincte, cum sunt cel semantic și cel apofantic, sau, din alt punct de vedere, cel rațional, cel practic și cel poetic (reiau aici doar câteva distincții pe care Coșeriu le face). S-ar putea descrie, cu răbdarea necesară, o cartografie mai extinsă a sensurilor diferite ale intenționalității. Fenomenologia husserliană și post-husserliană reprezintă o sursă continuă de inspirație în această privință.

Firește, intenționalitatea nu constituie, pentru Coșeriu, un caracter singular al limbajului. „Esența intențională" a limbajului survine doar odată cu „esența sa semnificativă", cu semanticitatea sa. Prin urmare, proprie limbajului este, înainte de toate, creația de semnificații și semnificate, activitatea sa ca logos semantic.

Nu e vorba, în această regândire a intenționalității, de a substitui conștiinței limbajul ca atare, câtă vreme, cum spune Coșeriu, „limbajul este prima înfățișare a conștiinței umane". Este prima sa înfățișare întrucât „nu există conștiință vidă și [...] doar prin intermediul obiectivării sale conștiința se desprinde pe sine însăși, recunoscându-se ca altceva decât «lumea»". În același timp, limbajul reprezintă prima înțelegere a lumii din partea omului și, ca activitate liberă, „prima manifestare a libertății omului" (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 159)[9]. Este prealabil în chip deplin, însă nu într-un sens temporal sau logic, ci ontologic, așa cum în dese rânduri precizează filosoful.

Prin ceea ce spune despre artă în genere și mai ales despre poezie, Coșeriu anunță o situație de limită a limbajului și a intenționalității sale. Poezia reprezintă un „limbaj absolut", încât, în cazul ei, comunicarea cu celălalt nu este esențială

[8] Limba reprezintă în definitiv forma cu adevărat plenară a creativității umane (cf. Munteanu 2005: 256, 313).

[9] Chestiunea este discutată de Eugeniu Coșeriu și în *Lingvistica textului*.

Scanned with OKEN Scanner

(Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 51). Despre poezie nu poţi spune că este neapărat destinată altcuiva, căci ea „nu se îndreaptă [prin ea însăşi] către alţii". Poate fi văzută, la limită, ca „activitate a unui subiect absolut" (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 146)[10]. Realizează nu doar una sau alta dintre funcţiile limbajului, ci întregul lor (ceea ce „se poate numi *evocare*") (Coşeriu 2009: *ibidem*, 161). În alte uzuri lingvistice, precum cel cotidian, tehnic sau ştiinţific, acest întreg se reduce mult sau se „dezactualizează" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 162)[11]. De aceea se poate spune că limbajul poetic este „limbajul pur şi simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităţilor limbajului ca atare". Deţine o libertate maximă în privinţa creaţiei de semnificate, este spaţiul „plenitudinii funcţionale a limbajului". Am putea recunoaşte aici o teză aparte a lui Coşeriu, spectaculoasă şi aptă să inspire noi interpretări.

În definitiv, arta în genere şi poezia mai ales comportă ceva absolut (într-un înţeles oarecum etimologic al cuvântului: *absolutus*, în chip deplin liber). Libertatea lor deplină se probează în chiar actul lor de creaţie. Ca limbaj absolut, poezia înseamnă „unitate de intuiţie şi expresie", „pură creaţie de semnificate". Poate fi văzută astfel „numai în relaţia sa cu ceea ce este creat". Are puterea să creeze alte lumi posibile, ceea ce nu se poate spune despre limbaj în genere. Economia ei simbolică realizează un paradox pe care Coşeriu îl descrie excelent. „În poezie, tot ce este semnificat şi desemnat prin intermediul limbajului (atitudini, personaje, situaţii, întâmplări, acţiuni etc.) devine la rândul său «semnificant», al cărui «semnificat» este tocmai sensul textului. Din acest punct de vedere, Kafka, de exemplu, nu vorbeşte, în realitate, *despre* Gregor Samsa, ci *prin intermediul* lui Gregor Samsa, şi despre ceva diferit; din această perspectivă, şi Gregor Samsa este doar un «semnificant»" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 165–166). Iar în alt loc va spune, în acelaşi sens, că „*Odiseea nu se referă* la o realitate, ci *este* o realitate" (Coşeriu 2009: *Logica limbajului şi logica gramaticii*, 275). Poezia exprimă, într-adevăr, limbajul omenesc în deplinătatea creativităţii sale. Ceea ce înseamnă că, în absolut sau în plenitudinea sa, limbajul echivalează cu poezia ca atare.

Încheiem aceste consideraţii spunând că astăzi, reflecţia lui Coşeriu cu privire la limbaj, limbi istorice şi forme culturale de expresie este de natură să provoace în chip decisiv gândirea filosofică. Într-adevăr, cum bine s-a spus, „concepţia despre limbă a lui Coşeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ţine de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparţine limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului" (Trabant 2011: 7). Deschide o fenomenologie vastă a limbajului, în sensul post-husserlian al cuvântului. Nu întâmplător sunt

[10] „Într-adevăr, ca unitate de intuiţie şi expresie, ca pură creaţie de semnificate (care corespund «modului de a fi al lucrurilor») – dacă vom considera subiectul creator ca absolut (adică numai în relaţia sa cu ceea ce este creat) – limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că şi poezia corespunde tocmai înţelegerii intuitive a fiinţei" (Coşeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, 164–165).

[11] Va relua, în acest sens, unele teze proprii Şcolii de la Praga, lui Roman Jakobson sau, înainte de toate, lui Benedetto Croce, care a vorbit explicit despre poezie ca limbaj absolut (Coşeriu 2009: *ibidem*, 163–166).

Scanned with OKEN Scanner

invocate, în scrierile sale, unele nume ca Martin Heidegger, Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Maurice Merleau-Ponty. Caută să asigure cercetărilor asupra limbii o întemeiere filosofică şi o nouă deschidere culturală. Se orientează astfel către o viziune cu adevărat comprehensivă, riguroasă şi cuprinzătoare, ceea ce realmente îl singularizează în epocă. Nu ne rămâne decât să-l citim cu atenţie – sau să-l recitim – şi ne vom da seama că întrebările sale, odată cu noile deschideri spre care îndreaptă, ne privesc acum în chip nemijlocit.

BIBLIOGRAFIE

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Coşeriu 2011= Eugeniu Coşeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Gadamer 2001 = Hans-Georg Gadamer, *Adevăr şi metodă*, traducere de Gabriel Kohn şi Cătălin Petcana, Bucureşti, Editura Teora.

Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Editura Polirom.

Trabant 2011 = Jürgen Trabant, *Câteva remarci preliminare, după treizeci de ani*, în Coşeriu 2011: 5–13.

A EXEMPLARY PHILOSOPHY OF LANGUAGE PROJECT

ABSTRACT

In the following pages I focus on the researches of Eugeniu Coşeriu on the philosophy of language. I consider that, by his remarks, Coşeriu describes a preliminary ontology of the original dimensions of language. That ontology concerns, on one hand, the linguistic acts of naming and signification and, on the other hand, the intentionality of language (its objective dimension, the inter-subjective one, named alterity, and the creative one). It is not an ontology as a theoretical reflection, but in its verbal and preliminary sense: the constitution, by the act of signification, of some ways of being (in the words of Coşeriu). That ontology is always backed by hermeneutics, both preliminary and implicit („language means understanding and structuring of the "world", but it is not interpretation thereof"). In the case of Coşeriu, it is hermeneutics that precedes and renders possible the hermeneutics of sense, as elaborated especially in his works on text-linguistics.

Key-words: *philosophy of language, naming and signification, ways of being, preliminary ontology, intentionality of language, implicit or preliminary hermeneutics.*

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPTUL DE CÂMP SEMANTIC ÎN LEXICOLOGIA MODERNĂ (CU REFERIRE SPECIALĂ LA STUDIILE LUI EUGENIU COŞERIU)

VASILE BAHNARU*

Universul, deşi pare a fi, la prima vedere, un conglomerat haotic de fiinţe, fenomene şi obiecte, este, cu siguranţă, un sistem constituit dintr-o structură de elemente între care există anumite relaţii. Ca urmare a acestui fapt, limbajul uman, şi în special lexicul acestuia, interpretat de filosofii limbajului în calitate de „tablou al universului", constituie de asemenea o reflectare, mai mult sau mai puţin obiectivă, a universului, acesta fiind mai întâi reflectat şi sistematizat de psihicul uman, fapt ce îşi află corespondenţă în sistemul limbii. Astfel, putem admite că vocabularul limbii în genere şi al fiecărei limbi în parte este o copie relativ perfectă a universului ontic. Gradul de perfecţiune sau imperfecţiune a sistemului lexical se află în dependenţă directă de profunzimea cunoştinţelor noastre despre univers. În funcţie de poziţia filosofică a cercetătorului, „relaţia intimă" între componentele universului şi elementele lexicale reprezintă sistemul noţiunilor (care reflectă modul de organizare a realităţii) sau reţeaua de relaţii proiectată de mintea noastră asupra realităţii, pe care o analizează, dându-i un caracter distinct.

Ca urmare a celor afirmate anterior, totalitatea cuvintelor unei limbi nu reprezintă o masă neorganizată. Din punctul de vedere al comportamentului *gramatical*, unităţile de vocabular se grupează în aşa-numitele părţi de vorbire; pe de altă parte, există o stratificare obiectivă în funcţie de structura stilistică a vocabularului (cuvinte poetice, familiare, populare, regionale, termeni tehnici, de argou, de jargon etc.). În ultimii ani, se vorbeşte tot mai insistent despre o stratificare *cantitativă*; această stratificare devine concludentă în situaţia în care dispunem cuvintele după rang, adică în funcţie de ordinea descendentă a frecvenţei lor în limbă.

Caracterul de sistem al cuvintelor unei limbi a fost demonstrat în mod convingător de Saussure, care a făcut uz, în acest scop, de noţiunea de „grupuri asociative" (*constelaţii*). Acest lucru poate fi ilustrat prin următorul exemplu românesc: un cuvânt ca *temător* este asociat mai întâi cu *a (se) teme–temere–temut–teamă*, *teamăt* (şi după acelaşi tipar poate fi examinată şi seria de cuvinte

* Academia de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, bd. Ştefan cel Mare, nr. 1, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 95–103

Scanned with OKEN Scanner

cheltuitor–a cheltui–cheltuială–cheltuit etc.). Totodată, unitățile de mai sus intră într-un ansamblu de cuvinte asemănătoare (sau identice) ca formă și/sau sens (sinonime, paronime, omonime etc.). O altă serie asociativă îl situează pe *temător* în vecinătatea lui *bănuitor*, *căutător*, *muritor*, *șlefuitor* etc. (ideile evocate sunt eterogene, dar interferează totuși prin nota comună „care realizează o anumită acțiune", marcată prin identitatea sufixului derivativ). Apropieri pur noționale – lipsite de suportul similarității formale – există între *bănuitor* și *neîncrezător*, *suspicios* (sinonime), *încrezător* și *credul* (antonime). Asociații mai vagi se pot identifica în semantica cuvintelor *sceptic*, *precaut*, *mizantrop*, *iscoditor* etc. Gruparea cuvintelor în serii asociative e o primă dovadă că vocabularul are caracter sistematic; dacă afinitățile de sens sunt concretizate în similitudini fonetice, prin folosirea unor tipare de genul *bănuitor–a bănui–bănuială–bănuit*, atunci problema ține, indiscutabil, de competența lingvisticii: sistemului semantic îi corespunde un sistem formal. Astfel, în baza asociațiilor paradigmatice existente, cuvântul *bou* poate fi pus în relație cu (1) *vacă*, *taur*, *viței*, *a mugi*..., (2) *plug*, *jug*, (3) ideea de putere sau ideea de încetineală etc. În acest context, este firesc să ne întrebăm dacă asociațiile *fără suport formal* (vezi exemplele de mai sus) nu depășesc cumva cadrul lingvisticii, intrând în domeniul psihologiei și al logicii sau al teoriei cunoașterii. Rețeaua de relații asociative a unui cuvânt nu e, în definitiv, altceva decât un fragment din ansamblul nostru de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea.

În felul acesta, la F. de Saussure, conturarea teoriei câmpului lexical provine din viziunea lui generală asupra limbii ca un ansamblu de elemente între care există anumite raporturi, acestea din urmă fiind numite „raporturi asociative" și prezentate în felul următor: „Elles n'ont pas pour support l'étendue; leur siège est dans le cerveau; elles font partie de ce trésor intérieur qui constitue la langue chez chaque individu. Nous les appellerons rapports associatifs" (Saussure 1922: 171).

1. O treaptă nouă în studierea lexicului ca sistem o constituie identificarea câmpurilor lexicale. În baza acestui concept, interpretarea și studierea lexicului limbii în calitate de *sistem*, *de ansamblu lexico-semantic*, *de câmp lexical* sau *semantic* a devenit o axiomă, chiar un loc comun. Expresia „câmp semantic" a fost introdusă de G. Ipsen, în 1924, iar teoria *câmpurilor semantice*, propusă de J. Trier, ține de prima jumătate a secolului al XX-lea. Trier definește câmpul semantic drept un ansamblu de relații între cuvinte care au semnificație în virtutea acestor relații (a se vedea Moscal 2011: 104), ca urmare, o semnificație există numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins și așa mai departe, până se ajunge la ansamblul general al lexicului limbii, câmpul semantic cel mai vast, acesta având aspectul unei combinații de subsisteme, fără goluri sau suprapuneri.

Așa cum s-a constatat anterior, încă înainte de 1931, data întemeierii ei de către Jost Trier, teoria câmpurilor semantice exista în germene la F. de Saussure și chiar mai devreme. Primul exemplu de câmp semantic pare să fie seria gradelor militare: fiecare nume de grad își exprimă valoarea din poziția sa în ansamblul

Scanned with OKEN Scanner

terminologiei gradelor, pentru că înseamnă ceva numai în raport cu celelalte. Raporturile asociative se bazează pe analogia dintre semnificaţi, aceasta fiind una dintre realităţile ce demonstrează sistematicitatea limbii. Aşadar, o concepţie structuralistă în lexicologie şi semantică se rezumă la descoperirea faptului că există o organizare a conţinutului oricărui cuvânt, mai simplă sau mai complexă, în funcţie de numărul şi varietatea sensurilor cuvântului respectiv şi în funcţie de categoriile de vorbitori care îl folosesc. Gruparea cuvintelor în serii asociative e o dovadă că vocabularul are caracter sistematic, dispunerea sistematică a cuvintelor unei limbi fiind demonstrată, aşa cum s-a amintit mai sus, de F. de Saussure, care a folosit noţiunea *grupuri asociative*. Cuvintele unei limbi date sunt grupate în interiorul diferitor *câmpuri semantice*, iar un *câmp semantic* este constituit dintr-un cuvânt împreună cu conceptele înrudite ale acestuia.

1.1. Până la Trier, s-au făcut numai observaţii cu caracter general, constatate în cadrul unor preocupări cu caracter mai larg asupra limbii. Jost Trier este primul lingvist care dedică o lucrare de mari proporţii acestei chestiuni (a se vedea în această privinţă: Moscal 2011: 98), în care sunt aduse în prim-plan distincţiile primare de la nivelul general al limbii, în acest fel ajungându-se la o identitate mai clară a lexicului ca obiect de studiu, o parte dintre aceste distincţii fiind preluate apoi şi de Eugeniu Coşeriu. Distincţiile pe baza cărora Trier delimitează domeniul de cercetare sunt: *limbă–gândire*, *limbă–vorbire*, *ergon–energeia*, *sincronie–diacronie*, *limbă–realitate*. Fiecare distincţie este analizată detaliat şi dintr-o perspectivă critică, privită în contextul general şi raportată la teoriile originare. Una dintre observaţiile cele mai importante de la Trier este făcută în analiza opoziţiei dintre limbă şi gândire, unde acesta distinge între „câmp conceptual" şi „câmp lexical (semantic)", primul fiind un complex semantic dat prin experienţă, care corespunde ca întreg câmpului lexical, dar care se prezintă nestructurat, limba fiind cea care intervine şi îi organizează conţinutul. Analiza acestei distincţii are ca rezultat poziţionarea câmpului lexical în următoarea structură ierarhică: cuvânt – câmp lexical – limbă – gândire – realitate conceptuală – realitate ontică. Teoria lui Trier, preluată ulterior de alţi cercetători, n-a fost scutită de critici vehemente, provocate mai întâi de imposibilitatea de a admite o imagine atât de armonioasă şi de perfectă. Despre o organizare clară se poate vorbi numai în anumite sectoare ale lexicului, şi aici au fost citate exemple precum seria numeralelor sau termenii de înrudire. Este însă dificil să admitem teza că între idei există unele relaţii structurale independente de cuvinte, relaţii care se menţin chiar dacă se schimbă termenii, cuvintele. Vulnerabilă e şi poziţia gnoseologică a lui Trier: fiecare limbă are un „mozaic" semantic propriu, specific, ea exprimând individualitatea poporului care o vorbeşte, motiv pentru care Trier a fost învinuit de neohumboldtianism. Sistemul câmpurilor semantice ordonează gândirea, deci suntem puşi în faţa afirmaţiei neopozitiviste că limba determină gândirea. Importanţa acestei teorii constă în elaborarea unei metode de structurare a lexicului, de determinare a influenţei limbii asupra gândirii.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. În fine, este necesar să menționăm că teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier se bazează pe studiile predecesorilor săi. Astfel, constatăm că încă în concepția lui Wilhelm von Humboldt despre limbă se înregistrează cea dintâi tentativă de teoretizare și de identificare a câmpurilor lexicale în vocabularul limbii, care ulterior va constitui reperul dominant al structuralismului european. A fost lansată ideea potrivit căreia concepția humboldtiană despre limbă are la bază premisa universală că omul, prin natura sa, „organizează tot ce îi este accesibil – evident, și conform măsurii în care îi este accesibil – prin diferențieri și asemănări…" (Moscal 2011: 98). Așadar, putem conchide că opinia lui W. von Humboldt despre existența unui sistem în limbă și identificarea conceptelor teoretice despre sistemicitatea limbii de către F. de Saussure constituie fundamentul speculativ al realizărilor teoretice ulterioare în analiza lexicului ca sistem cu o anumită structură.

2. O reevaluare și o reinterpretare valorică a teoriei câmpurilor lexicale a realizat renumitul lingvist Eugeniu Coșeriu. Analiza în perspectivă evolutivă a teoriei câmpului lexical, de la primele încercări până la teoria structurală elaborată de E. Coșeriu, și a problematicii legate de baza raporturilor care formează câmpurile lexicale are ca rezultat obținerea unei viziuni generale asupra acestei teorii și a diferitelor modalități de percepție a structurării lexicului, începând cu ideile de ordin general ale lui Humboldt și cu primele teoretizări asupra posibilității de a descoperi un sistem în lexic. Diferitele perspective, precum și caracterul neunitar al multora dintre ele, delimitarea imprecisă a domeniului de studiu, utilizarea unui instrumentar neadecvat obiectului supus cercetării, toate acestea au condus la diferite teorii ale câmpului lexical. Urmărirea acestei evoluții, de la Trier și până la modelul coșerian, are avantajul percepției clare a obiectului de studiu și al evitării falselor probleme, deja abordate în studiile de lexicologie. Mai mult, interpretarea corectă a teoriei coșeriene conduce la o dezvoltare și o reașezare a rezultatelor teoriei câmpurilor semantice și la o distincție clară între diferitele structuri lexematice.

3. Pornind de la ideea că structura vocabularului în totalitatea lui, din cauza numărului mare al cuvintelor într-o limbă, nu poate fi cunoscută integral, E. Coșeriu ajunge la concluzia că delimitarea *câmpului* sau a *subansamblului lexico-semantic* prezintă interes teoretic și practic. Criteriul de delimitare este de natură semantică. Termenii unui *subansamblu* sunt reuniți pe baza unor proprietăți semantice comune. Astfel, *câmpul lexico-semantic este calificat drept o categorie ce are la bază relațiile semantice dintre cuvinte.* Pe baza trăsăturilor semantice comune, pe baza apropierii obiectelor din realitate pe care le denumesc, cuvintele dintr-o limbă sunt grupate în cadrul unui câmp lexico-semantic. Astfel, numele de rudenie, numele de culori, denumirile locuințelor, denumirile animalelor domestice sau sălbatice, denumirile instituțiilor, denumirile părților corpului, denumirea gradelor militare etc. pot servi drept exemplu de *câmpuri lexico-semantice.* Între termenii subansamblului se stabilesc și diferențe semantice exprimate prin seme variabile. Un subansamblu dintr-o limbă anume are existență practică numai după efectuarea analizei câmpului, după ce sunt puse în evidență opozițiile semantice caracteristice lui. Câmpurile sunt considerate structuri paradigmatice, fiind vorba de alegerea unui singur termen al

Scanned with OKEN Scanner

unei asemenea structuri, într-un context lexical determinat. Câmpul lexical cuprinde toate cuvintele care aparţin aceluiaşi domeniu şi care au trăsături de sens comune. În câmpul lexical intră sinonimele acestor cuvinte, inclusiv derivatele lor, şi expresiile care le cuprind (a se vedea Coseriu 1964; Coseriu 1966; Coseriu 1968; Coseriu 1973; Coseriu 1974; Coşeriu 1981).

Termenii *subansamblu lexico-semantic* şi *câmp* sunt (cvasi)sinonimi. Utilizarea celui dintâi prezintă un avantaj terminologic, sugerând apartenenţa şi subordonarea lui faţă de ansamblul vocabularului unei limbi; pe de altă parte, el cadrează cu condiţiile definiţiei unei paradigme lexico-semantice. Termenii unei paradigme şi ai unui subansamblu sunt reuniţi în baza prezenţei semelor comune. Paradigma reprezintă o clasă de elemente ce se presupun reciproc şi au la bază un criteriu comun, constituind astfel un câmp lexico-semantic în care se grupează cuvintele cu sensuri apropiate sau înrudite. Elementele unei paradigme sunt grupate prin relaţii asociative, care se numesc relaţii paradigmatice. Subansamblul, câmpul, paradigma lexico-semantică nu se suprapun, ci se referă fiecare la un alt aspect (de exemplu, termenul *subansamblu* se poate aplica şi altor structuri lexicale care nu sunt câmpuri (Coseriu 1964; Coseriu 1966; Coseriu 1968; Coseriu 1974; Coşeriu 1981).

4. În opinia lui Eugeniu Coşeriu, „câmpul este o structură paradigmatică care constă din unităţi lexicale (lexeme), care îşi împart o zonă de semnificaţie comună şi care se află unele cu altele în opoziţie nemijlocită; aşa, de exemplu, verbele de deplasare formează un câmp lexical: *a merge pe jos–a alerga–a fugi–a zbura–a înota–a merge cu un vehicul*, tot aşa *bătrân–vechi/tânăr–nou* sau adjectivele care indică temperatura (*rece–răcoros–călduţ–cald–fierbinte*)" (Coseriu 1974: 34). Câmpul lexical este definit astfel ca fiind constituit de termenul prezent într-un punct dat al lanţului vorbit şi termenii pe care prezenţa sa îi exclude. Dacă ceva e *albastru*, se exclud alte culori – *verde*, *roşu*, *negru*. Termenii trebuie să aparţină aceluiaşi câmp. Eugeniu Coşeriu compară câmpurile lexicale cu sistemele de consoane sau vocale în fonologie, deoarece acestea sunt analizabile în trăsături distinctive (seme) sau pot fi contrapuse pentru a stabili opoziţii şi respectiv noi trăsături distinctive, cum ar fi staticitate/dinamicitate, dimensiune în timp/dimensiune în spaţiu (*tânăr/nou/vechi*; *mic/mare*). Dar analogia nu înseamnă identitate, prin urmare sunt prezentate şi diferenţe între câmpurile lexicale şi sistemele de vocale şi consoane, de exemplu arhilexemele, care pot fi mai numeroase în lexematică.

4.1. În opinia lui E. Coşeriu, un câmp lexico-semantic se caracterizează printr-o anumită structură cu o reţea de relaţii. E vorba de relaţiile semantice ce se stabilesc între elementele structurale ale câmpului. Structura semantică a cuvintelor din câmp se prezintă ca un ansamblu de seme, obiectivul principal în analiza câmpurilor lexico-semantice fiind identificarea relaţiilor interne ale unui câmp lexical, determinate prin identităţi şi diferenţe, adică prin opoziţiile semantice care funcţionează în acesta. Realizarea unui asemenea obiectiv e posibilă prin operaţii de comparare şi diferenţiere. Pentru stabilirea mai riguroasă a relaţiilor de sens prezintă interes delimitarea claselor şi subclaselor din care este alcătuit un câmp: de exemplu, în *câmpul denumirilor locuinţelor* în funcţie de semul „specificul construcţiei" se

Scanned with OKEN Scanner

distinge clasa alcătuită din lexemele *casă*, *locuinţă*, de clasa *castel*, *palat*. În această ordine de idei, sunt interesante opoziţiile semantice obţinute, de exemplu, prin modificări în planul expresiei: lexemele *mamă/tată* pot fi înlocuite cu *unchi/mătuşă*, deoarece semul „linie directă" se înlocuieşte cu semul „linie colaterală". De fapt, structurarea şi funcţionarea câmpurilor nu depinde numai de tipurile formale de opoziţie, dar şi de sensul ontic, de tipul raportului lor cu realitatea extralingvistică pe care o organizează (referentul). Aplicând aceste criterii şi combinându-le cu alte câteva: „numărul dimensiunilor manifestate de opoziţiile unui câmp"; „felul în care dimensiunile (când există mai mult de una) se combină în interiorul câmpului"; „tipul raportului dintre conţinut şi expresia lexemelor (şi a opoziţiilor lor)", Eugeniu Coşeriu ajunge la constituirea unei tipologii a câmpurilor lexicale. Astfel, din punctul de vedere al numărului de dimensiuni care funcţionează în câmpuri, acestea pot fi clasate în două tipuri foarte generale: câmpurile cu o singură dimensiune (câmpurile simple sau unidimensionale) şi câmpurile cu mai mult de o dimensiune (câmpuri complexe sau pluridimensionale). Sunt unidimensionale câmpurile adjectivelor privind temperatura, în vreme ce câmpurile adjectivelor privind vârsta sau câmpurile numelor de rudenie sunt câmpuri pluridimensionale. În câmpul adjectivelor care privesc temperatura funcţionează dimensiunea semantică „grad relativ de temperatură constatată prin simţul termic"; iar în câmpul adjectivelor care privesc vârsta avem dimensiunea „vârstă" şi dimensiunea „clasă desemnată pentru vârsta persoanelor şi pentru vârsta animalelor şi plantelor", dar şi pentru vârsta lucrurilor. Câmpul numelor de rudenie se caracterizează prin dimensiuni ca: *sex* (masculin/feminin), *tipuri de rudenie* (rudenie naturală/rudenie socială), *linie* (directă/colaterală), *grad* (primul grad/al doilea grad etc.). Acestea, la rândul lor, pot fi şi ele de mai multe subtipuri, determinate de tipurile formale de opoziţii pe care se bazează sau care le caracterizează. Să reţinem că termenii unui câmp lexico-semantic aparţin unei singure părţi de vorbire.

4.2. Un câmp lexical corespunde şi unui sistem categorial, adică unei categorii a gramaticii (număr, gen, mod, timp, aspect), iar opoziţiile interne ale unui câmp corespund opoziţiilor care există în interiorul unei categorii gramaticale. Este însă evident că, în general, câmpurile lexicale sunt nu numai mult mai numeroase, dar şi mult mai variate decât celelalte paradigme ale limbii. Astfel, sarcina unei tipologii a câmpurilor se reduce la determinarea acestei diversităţi de structurare. În prezent, în analiza câmpurilor lexico-semantice se invocă mai multe criterii de interpretare care se axează pe factorul semantic. Pe baza acestor criterii se face delimitarea semelor comune, a claselor paradigmatice într-un câmp, a relaţiilor semantice (identităţi, opoziţii) din fiecare paradigmă a unui câmp, se alcătuieşte inventarul câmpului (de la 50 de termeni în cazul numelor de rudenie la aproape 200, de exemplu, pentru termenii cromatici), se face analiza contextuală în câmpurile lexico-semantice. Ultimul criteriu contribuie la dezambiguizarea sensurilor cuvintelor polisemantice ce aparţin aceluiaşi câmp (*denumirile fenomenelor sonore*) sau mai multor câmpuri alcătuite din adjective.

Scanned with OKEN Scanner

4.3. În studiile de specialitate, *câmpurile lexico-semantice* sunt definite drept fragmente (subansambluri, mulţimi) din ansamblul lexical al unei limbi care grupează numai denumiri înrudite din punctul de vedere al sensului sau care au un denominator semantic comun, „arhilexem", modalităţi de clasare a cuvintelor dintr-o limbă, dintr-o etapă a ei sau din mai multe limbi, cuvinte care exprimă un sistem de idei, ceea ce oferă obiectivitate principiului de segmentare a vocabularului. Nu toate cuvintele din lexic pot fi clasificate în câmpuri, ci numai părţile organizate şi stabile. În cazul câmpurilor cu o structură complexă, se delimitează elemente cu un număr mai mare de trăsături comune (nucleul) şi altele, cu un număr mai mic de trăsături comune (periferia). Există câmpuri concrete (alcătuite din substantive concrete: denumiri de animale, locuinţe) şi abstracte (vocabularul afectivităţii). Nu există un tip universal de câmp lexico-semantic şi fiecare câmp poate pune probleme proprii în procesul de analiză; astfel, determinarea relaţiilor de sens între cuvintele câmpului prezintă interes din punct de vedere teoretic şi aplicativ. Teoria câmpurilor semantice se aplică cu succes la studierea relaţiilor paradigmatice între elementele structurilor lexico-semantice.

5. În fine, Eugeniu Coşeriu vorbeşte despre încă un tip de relaţii dintre semantica unor unităţi lexicale aflate în componenţa unor câmpuri lexico-semantice care contribuie în mod direct la identificarea sistemului în lexic. Este vorba despre microcâmpurile sau paradigmele lexico-semantice cu elemente între care există relaţii *inclusive*, *ierarhice* sau *hipo-hiperonimice*. Acest tip de paradigme lexico-semantice, identificat iniţial de Eugeniu Coşeriu, este examinat detaliat în studiile lui Otto Duchaček (Duchaček 1962; Duchaček 1964; Duchaček 1972) şi Silviu Berejan (Berejan 1978). În această ordine de idei, este edificator exemplul ce urmează. Astfel, în limba română contemporană există următoarele microsisteme lexicale:

oaie	
berbec	*oaie*

câine	
câine	*cățea*

Iniţial, aceste microsisteme nu aveau arhilexeme sau hiperonime, de aceea, sub presiunea sistemului, unul dintre hiponime (*oaie* şi *câine*), extinzându-şi volumul semantic, a devenit hiperonim (*oaie* şi *câine*), în funcţie de importanţa şi valoarea denotaţilor respectivi pentru viaţa cotidiană a fiecărui popor în parte. De altfel, hiperonim poate deveni atât hiponimul feminin, cât şi cel masculin. În aceeaşi ordine de idei, propunem să analizăm încă un exemplu:

găină	
cocoş	*găină*

Substantivul *găină* este moştenit din latină, însă, pentru exprimarea opoziţiei masculin/feminin, a fost preluat din limbile sud-slave substantivul *cocoş*, fapt ce a

contribuit la completarea unei celule vide din acest microsistem lexical şi la apariţia unui nou hiponim masculin. Ulterior, a apărut necesitatea identificării hiperonimului respectiv, astfel încât substantivul *găină* şi-a modificat sensul, devenind mai abstract şi mai cuprinzător, şi, ca urmare, s-a produs completarea încă a unei celule vide şi s-a constituit hiperonimul *găină*.

Analiza paradigmelor lexico-semantice de acest tip este utilizată cu succes mai ales în procesul de identificare a structurii semantice a cuvintelor polisemantice pentru prezentarea acestora în dicţionarele explicative.

6. În concluzie, se impune constatarea că identificarea câmpurilor lexico-semantice şi a relaţiilor paradigmatice, sintagmatice, derivaţionale (de formare a cuvintelor sau a sensurilor noi) şi inclusive (ierarhice sau hipo-hiperonimice) este un suport solid în demonstrarea caracterului de sistem al limbii.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Berejan 1978 = S.G. Berejan, *Paralele lexicale în cadrul unor microsisteme similare romanice şi slave* (*Analiza confruntativă–contrastivă*), în *Raporturi şi paralele lingvistice romano-slave*, vol. al II-lea, Chişinău, Editura Ştiinţa, p. 74–111.

Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, in *Travaux de linguistique et de littérature*, Centre de Philologie et des Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg, II, 1, Strasbourg, p. 139–186.

Coseriu 1966 = Eugenio Coseriu, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, in *Actes du Premier Colloque International de Linguistique Appliquée*, Nancy, p. 175–217.

Coseriu 1968 = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, in *Probleme der Semantik*, hrsg. von W.Th. Elwert, Wiesbaden, Steiner, p. 33–61.

Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Probleme der structurellen Semantik*, neue Ausgabe, hrsg. von D. Kastowsky, Tübingen.

Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Linguistics and Semantics*, in „Current Trends in Linguistics", 12, Den Haag, p. 103–171.

Coşeriu 1981 = Eugeniu Coşeriu, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, în *Lingvistica modernă în texte*, redactori responsabili Maria Iliescu, Lucia Wald, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 34–77.

Duchaček 1962 = O. Duchaček, *Les relations sémantiques des mots*, în „Kwartalnik neofilologiczny", vol. IX, Varşovia, nr. 1, p. 27–34.

Duchaček 1964 = O. Duchaček, *L'attraction lexicale*, in „Philologia Pragensia", nr. 1, Praga, p. 65–76.

Duchaček 1972 = O. Duchaček, *L'interdépendence et l'intersection du contenu et de l'expression*, in „Orbis", vol. XXI, nr. 2, Louvain, p. 474–478.

Moscal 2011 = Dinu Moscal, *Viziuni structurale asupra lexicului înainte de teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier*, în „Philologica Jassyensia", an VII, nr. 1 (13), p. 97–105.

Saussure 1922 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot & Cie.

Scanned with OKEN Scanner

SEMANTIC FIELD CONCEPT IN MODERN LEXICOLOGY (FOCUSED ON EUGENIO COSERIU STUDIES)

ABSTRACT

The articles states that Eugenio Coseriu, starting from the ideas issued by F. de Saussure, G. Ipsen and J. Trier, reviewed and reinterpreted the theory of lexical fields. In his opinion, the delimitation of the *field* or *lexical-semantic subassembly* is of great theoretical and practical interest. The terms of a *unit* are organized on the basis of some *common semantic properties* and therefore the language lexicon is grouped in *lexical-semantic fields* such as family names, names of colors, names of houses, names of domestic or wild animals, names of institutions, names of parts of the body, names of military ranks, etc. Particularly important is the E. Coseriu's contribution to the study of micro-fields or lexical-semantic paradigms composed of elements which have *inclusive, hierarchical* or *hypo-hyperonymycal* relations. This type of lexical–semantic paradigms, initially identified by Eugen Coseriu, was examined in detail in the Otto Duchaček and Silviu Berejan's studies.

Key–words: *semantic field, modern lexicology, Eugenio Coseriu, ergon, energeia.*

Scanned with OKEN Scanner

CORELAȚIA DINTRE OMOGENITATE ȘI VARIETATE

ELENA BELINSCHI*

Dintre toate competențele coșeriene și anume: 1) e l u c u ț i o n a l ă (adică „a ști să vorbești în general, independent de o limbă determinată, de o anumită limbă"), 2) i d i o m a t i c ă (adică „a ști o limbă") și 3) e x p r e s i v ă (adică „a ști să vorbești în situații determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a ști să construiești discursuri"), *doar competența idiomatică* se manifestă la nivel istoric ca limbă, cum ar fi: limba română, limba spaniolă, limba franceză, limba engleză etc. (Coșeriu 1994b: 33).

Această competență idiomatică corespunde noțiunii saussuriene de *langue*. Pentru Saussure (ne referim la tratatul *Curs de lingvistică generală*), *limba*, astfel delimitată, este de natură *omogenă*, în timp ce limbajul este eterogen, o altă idee saussuriană de referință fiind aceea că *limba* este un sistem de semne unde nu este esențială decât *unirea* dintre sens și imaginea acustică și unde cele două părți ale semnului sunt în egală măsură psihice (Saussure 1998: 40).

Dar, în timp ce Saussure consideră *langue* un sistem omogen, în interpretarea coșeriană, „această limbă istorică nu este un sistem omogen, ci o colecție de sisteme care, în mare parte, sunt identice sau mai mult sau mai puțin identice și, în parte, sunt de fiecare dată divergente, adică prezintă tot felul de deosebiri" (Coșeriu 1994b: 38). *Omogenitatea* este declarată de Coșeriu una dintre cele două universalii ale limbajului în general, deci și sub formă de limbă. A doua dimensiune universală a limbajului este reprezentată de varietate. Omogenitatea este acea particularitate, acea dimensiune a oricărei limbi care ne dă dreptul s-o considerăm unitară. Dar cu toată omogenitatea ei, această entitate, numită de Eugeniu Coșeriu *limbă istorică* – „cu excepția unor cazuri speciale – nu este un mod de a vorbi unic, ci o «familie» istorică a unor *moduri* [subl. n.] de a vorbi apropiate și interdependente, iar dialectele sunt membri ai acestei familii sau constituie familii mai mici în cadrul familiei mai mari" (Coșeriu 1994a: 95–96). Explicația acestui fenomen e foarte simplă: „Vorbitorul nu întrebuințează numai *omogenitățile*, ci și *varietatea* [subl. n.], fiindcă fiecare vorbitor știe ceva și, uneori, chiar foarte mult cu privire la alte

* Universitatea de Stat „Alecu Russo", Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 105–110

Scanned with OKEN Scanner

sisteme care nu reprezintă sistemul lui imediat" şi, afară de aceasta, „limbajul este activitate *creatoare*, deci avem această dimensiune universală a creativităţii şi, în această dimensiune a creativităţii, limbajul, chiar şi într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată" (Coşeriu 1994b: 38).

E lucru ştiut că totalitatea cuvintelor dintr-o limbă formează un sistem funcţional bine organizat care ar putea fi numit macrosistem, în cadrul căruia, pe baza omogenităţii semantice, se disting grupe lexico-semantice sau microsisteme logico-semantice. Aceste grupe de cuvinte sau microsisteme se pot compara atât în plan semasiologic, cât şi onomasiologic. În urma comparării, se evidenţiază componenţi semantici diferenţiali care formează tocmai *desemnarea* (termen coşerian) a unei serii sinonimice sau a unei grupe lexico-semantice. De exemplu, comparând verbele de mişcare (în limbi foarte apropiate şi cu aceeaşi etimologie: italiana şi spaniola sau în limbi diferite: franceza şi rusa), vom constata 3 semne principale: a) direcţia acţiunii, b) mijlocul de mişcare şi c) activitatea obiectului desemnat (mişcare de sine stătător/mişcare cu ajutorul cuiva etc.).

Drept rezultat, s-a observat că *venire* în limba italiana şi *venir* în spaniolă, care corespund şi lui *a veni* din limba română, pot desemna exact acelaşi act, aceeaşi acţiune..., însă împărţirea semnificaţiei *venire – andare*, în italiană, *venir – ir*, în spaniolă nu coincide (pentru amănunte, vezi Coşeriu 1994b: 66). Cu privire la acest verb în franceză şi rusă s-a demonstrat că în limba franceză nu se realizează opoziţia mişcare pe jos/mişcare cu un mijloc de transport, motiv pentru care grupa verbelor de mişcare e mai mică decât în limba rusă (*я идy, я прuйдy, я yйдy*).

În limba română, ca şi în rusă, mai des decât în limba franceză, se folosesc verbele de mişcare, şi anume ale ocupării locului în spaţiu (*a veni, a se deplasa, a se apropia, a sta, a se aşeza, a se culca, a se opri, a poposi, a întârzia, a zăbovi, a conteni* ş.a. În *Dicţionarul de sinonime al limbii române*, Luiza Seche şi Mircea Seche au înregistrat 20 de blocuri cu ~ 60 de verbe. În ce priveşte sensul, pentru *a veni*, în *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), sunt înregistrate aproximativ 48 de conţinuturi specifice unor structuri nominale, verbale libere sau cristalizate în expresii concrete.

Deşi varietatea se prezintă, în fond, ca nelimitată, Coşeriu distinge doar trei mari tipuri pe care le numeşte *varietatea diatopică* (în spaţiu), *varietatea diastratică* (între păturile sociale şi culturale ale unei comunităţi) şi *varietatea diafazică* (între modalităţile de vorbire determinate prin situaţia însăşi a vorbirii şi prin elementele situaţiei vorbirii, adică cine vorbeşte, cu cine, despre ce, în ce circumstanţe). Aceste *varietăţi*, pe de o parte, se prezintă ca membri ai unei limbi istorice, iar pe de altă parte, în calitatea lor de „familii mai mici" în cadrul „familiei mari" care este limba istorică, ele se prezintă ca unităţi, ca *entităţi omogene*. În felul acesta putem vorbi de o unitate *sintopică*, de o unitate *sinstratică* şi de o unitate *sinfazică*[1].

[1] Maria Iliescu accentuează şi subliniază cu o deosebită fineţe cunoaşterea acestor varietăţi istorice apreciind şi contribuţia importantă a altor lingvişti (Iliescu 2008: 491).

Scanned with OKEN Scanner

O *unitate sintopică* este o unitate numai în *sens spațial*, „deci ceea ce numim un dialect". O *unitate sinstratică* este ceea ce numim un *nivel de limbă*. O *unitate sinfazică* este ceea ce numim un *stil de limbă*.

Este indiscutabil că aceste trei tipuri de unități sunt unitare, dar numai într-un sens, și anume: a) unitatea sintopică e unitară numai în sens sintopic, dar poate prezenta varietăți avându-se în vedere și păturile sociale și culturale ale unei comunități (sinstratic) și în stilurile de limbă (sinfazic); b) tot așa și unul de limbă (fie familiar, științific etc.). Comunitatea sinfazică prezintă varietate diatopică și diastratică și c) unitatea sinstratică interferează cu cea diatopică și diafazică.

De exemplu, cuvântul *masă* nu denumește la noi numai un anumit fel de mobilă (formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată, rotundă, ovală..., sprijinită pe unul sau mai multe picioare și având diverse întrebuințări); în special mobilă pe care se servește mâncarea, dar și prânz, cină, banchete, praznic, ospăț sau mâncarea, mai bine zis totalitatea bucatelor, ceea ce se mănâncă (la prânz, seara) etc. Astfel vom spune: *Mi-a rămas o* ***masă bună****/ trainică de la părinți*, *I-am pus* ***la masă*** *pe toți*, *Apreciez discuțiile la* ***masa rotundă***, *A luat* ***masa de seară*** *cu rudele.* Fiecare dintre unitățile dintre identitățile menționate constituie obiectul de studiu al unei discipline aparte. Ne referim la dialectologie, sociolingvistică și stilistica limbii. Ceea ce rămâne dintr-o limbă istorică după eliminarea entităților sintopică, sinstratică și sinfazică va constitui, în limbajul coșerian, limba funcțională. Anume „acestui concept îi corespunde acea *langue* a lui Ferdinand de Saussure, fiindcă este *limba* [subl. n.] care funcționează în mod imediat în vorbire, mai bine zis, la fiecare punct al vorbirii". Dar, precizează Coșeriu, această limbă funcțională are uneori, cum vom încerca să demonstrăm mai jos, un neajuns foarte mare: „de a nu fi singura limbă cunoscută de un vorbitor. Fiecare vorbitor cunoaște mai multe limbi funcționale, mai multe din ele mai mult sau mai puțin parțial, iar cu privire la stilurile de limbă, chiar prin definiție, fiecare vorbitor cunoaște mai multe stiluri de limbă, chiar dacă vorbește numai un dialect și un anumit nivel de limbă" (Coșeriu 1994b: 39–40). Limba funcțională, dedusă din vorbire, va constitui forma de manifestare a omogenității, și anume ea fi obiectul de studiu al gramaticii.

Orice construcție lingvistică, de la fonem, lexem până la cele mai lungi secvențe verbale, conține în mod necesar o serie de reguli, *norme*. În practică, *norma* este dată de gramaticile descriptiv-normative (Coteanu 1973: 25). Desigur, se întâmplă ca uzul foarte recent, afirma Ion Coteanu, să nu coincidă întru totul cu indicațiile unei gramatici sau alteia, dar nu avem decât să facem corectările impuse de situație.

Analiza gramaticală nu pune în evidență numai aplicarea corectă a normei, ci și posibilitățile de încălcare a ei. Operând cu exemplele discutate de Coșeriu, nu vom zice *Acest copil are ochi*; *Această femeie are picioare*, ci, adăugând obligatoriu un adjectiv-atribut ca determinant al substantivelor *ochi*, *picioare*, vom spune: *Acest copil are ochi* ***albaștri***; *Această femeie are picioare* ***frumoase*** (Coșeriu 1994b: 33).

Comparativ, în structuri propoziționale de tipul: *Îmi pun pălăria în cap*, *Lui Păcală i s-a poruncit să tragă ușa după el*, se ajunge până la glume întemeiate pe

jocuri de cuvinte (Coteanu 1973: 24). Acestea sunt două aspecte ale competențelor locuționale și expresive, care se află întotdeauna în corelație.

Tot așa, s-au propus *norme*, *reguli*, *restricții*, *stereotipii*, de coerență logică a expresiilor, care să ne permită să eliminăm structuri propoziționale ca: *Pierre e numeros*, *Petru era doisprezece*, deduse din silogisme ca:

Pierre e francez.
Francezii sunt numeroși.
Deci: Pierre e numeros.

Petru a fost apostol.
Apostolii erau doisprezece.
Deci: *Petru era doisprezece.*

E. Coșeriu consideră că „nu e vorba aici de reguli și de norme ale unei limbi, ci de *norme ale limbajului* [subl. n.] în general, ale vorbirii în general" (Coșeriu 1994b: 33). Această formulă, idee a respectării normei, apare sugerată și cu patru decenii în urmă (vezi *Sistema, Norma y Habla*, „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Montevideo, VI, 1952, 9, p. 113–181): norma este „eliminarea a tot ce în vorbire este total inedit, variantă individuală, ocazională sau momentană, păstrând aspectele comune în fenomenele lingvistice considerate drept model"[2].

Dacă e să ne referim la realitatea din Republica Moldova și să facem uz de terminologia tradițională, e lesne să ne dăm seama că *limba istorică* corespunde mult discutatei, mai ales de nespecialiști, *limbi naționale*, iar *limba funcțională* este sinonimul absolut al *limbii literare*, pe care distinsul lingvist o numește limbă unitară și despre care afirmă că tinde spre unitate, „o limbă pe care eu o numesc *exemplară* [subl. n.], o normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă [...], o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității" (Coșeriu 1994b: 186). Or, ceea ce ne interesează în cazul de față este corelația dintre limba literară ca formă de manifestare a omogenității și varietățile neliterare ale limbii române naționale. Dacă istoria din ultimii aproape 200 de ani și, mai ales, din cei 50 de ani de internaționalizare sovietică s-ar fi dovedit a fi mai tolerantă cu noi, nu s-ar cere prea multe eforturi pentru a face lumină în problema dată. De bună seamă, e unanim recunoscut faptul că „limba literară reprezintă varietatea codificată a limbii naționale" (Рупка 1988: 253). După părerea lui Ivor Rupca, „limba literară se manifestă în calitate de formă exemplară și prestigioasă și care are sarcini și funcții concrete în comunicarea verbală națională" (*ibidem*).

Prin urmare, limba literară nu doar se identifică pe fundalul limbii naționale, ci se și află în anumită opoziție față de alte forme de existență ale limbii naționale, care nu sunt literare. Rolul limbii literare este apreciat și de Frantișek Cociș, în articolul *Границы литературного языка* (Кочиш 1988: 230). Se consideră normală situația

[2] Am citat după Stati, Bulgăr 1970: 181.

jocuri de cuvinte (Coteanu 1973: 24). Acestea sunt două aspecte ale competenţelor locuţionale şi expresive, care se află întotdeauna în corelaţie.

Tot aşa, s-au propus *norme*, *reguli*, *restricţii*, *stereotipii*, de coerenţă logică a expresiilor, care să ne permită să eliminăm structuri propoziţionale ca: *Pierre e numeros*, *Petru era doisprezece*, deduse din silogisme ca:

Pierre e francez.
Francezii sunt numeroşi.
Deci: Pierre e numeros.

Petru a fost apostol.
Apostolii erau doisprezece.
Deci: *Petru era doisprezece.*

E. Coşeriu consideră că „nu e vorba aici de reguli şi de norme ale unei limbi, ci de *norme ale limbajului* [subl. n.] în general, ale vorbirii în general" (Coşeriu 1994b: 33). Această formulă, idee a respectării normei, apare sugerată şi cu patru decenii în urmă (vezi *Sistema, Norma y Habla*, „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Montevideo, VI, 1952, 9, p. 113–181): norma este „eliminarea a tot ce în vorbire este total inedit, variantă individuală, ocazională sau momentană, păstrând aspectele comune în fenomenele lingvistice considerate drept model"[2].

Dacă e să ne referim la realitatea din Republica Moldova şi să facem uz de terminologia tradiţională, e lesne să ne dăm seama că *limba istorică* corespunde mult discutatei, mai ales de nespecialişti, *limbi naţionale*, iar *limba funcţională* este sinonimul absolut al *limbii literare*, pe care distinsul lingvist o numeşte limbă unitară şi despre care afirmă că tinde spre unitate, „o limbă pe care eu o numesc *exemplară* [subl. n.], o normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă [...], o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puţin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunităţii întregi: educaţia, cultura majoră a comunităţii, politica comunităţii, administraţia comunităţii" (Coşeriu 1994b: 186). Or, ceea ce ne interesează în cazul de faţă este corelaţia dintre limba literară ca formă de manifestare a omogenităţii şi varietăţile neliterare ale limbii române naţionale. Dacă istoria din ultimii aproape 200 de ani şi, mai ales, din cei 50 de ani de internaţionalizare sovietică s-ar fi dovedit a fi mai tolerantă cu noi, nu s-ar cere prea multe eforturi pentru a face lumină în problema dată. De bună seamă, e unanim recunoscut faptul că „limba literară reprezintă varietatea codificată a limbii naţionale" (Рупка 1988: 253). După părerea lui Ivor Rupca, „limba literară se manifestă în calitate de formă exemplară şi prestigioasă şi care are sarcini şi funcţii concrete în comunicarea verbală naţională" (*ibidem*).

Prin urmare, limba literară nu doar se identifică pe fundalul limbii naţionale, ci se şi află în anumită opoziţie faţă de alte forme de existenţă ale limbii naţionale, care nu sunt literare. Rolul limbii literare este apreciat şi de Frantişek Cociş, în articolul *Границы литературного языка* (Кочиш 1988: 230). Se consideră normală situaţia

[2] Am citat după Stati, Bulgăr 1970: 181.

Scanned with OKEN Scanner

când „limba literară, căreia i se recunoaşte caracterul naţional şi a cărei folosire este obligatorie pentru toţi exponenţii ei în comunicarea publică şi într-o anumită măsură şi în comunicarea verbală privată, tinde să îndeplinească funcţia de limbă naţională" şi „hotarele limbii literare să atingă hotarele limbii naţionale" (*ibidem*). Pentru exponenţii limbii române acesta este doar un vis.

În caracterizarea limbii literare şi, în genere, a situaţiei glotice în perioada dată drept punct de plecare, ar putea servi situaţia glotică în ansamblu, precum şi locul şi statutul limbii literare în acest context. Iar situaţia glotică, după convingerea lui Carel Horalec, „este determinată de condiţiile sociale şi comunicative, altfel spus, problematica lingvistică este legată de cea sociologică" (Горалек 1988: 41). Este foarte important să se ţină cont de acest „amănunt", deoarece încă Humboldt atrăgea atenţia că limba şi forţele spirituale se dezvoltă nu separat una de alta şi nici consecutiv una după alta, ci constituie o activitate indivizibilă a capacităţilor spirituale, iar „dintre toate manifestările, prin mijlocirea cărora se cunoaşte spiritul şi caracterul unui popor, numai limba este capabilă să exprime cele mai specifice şi cele mai subtile trăsături ale spiritului şi caracterului poporului şi să pătrundă în cele mai intime taine ale lor" (Гумбольдт 1984: 69). Să ne gândim acum care e starea spirituală a românilor basarabeni cărora timp de două secole li s-a inoculat ideea că ei nu sunt români şi că limba pe care o vorbesc nu e română, ci moldovenească; ca să vedem care e situaţia glotică în Republica Moldova şi, mai ales, să înţelegem de ce e aşa, să ne amintim că timp îndelungat la orice întrebare adresată pe atunci ni se răspundea: „Govorite na celoveceskom iazîke!". E necesar să se ia în considerare şi faptul că unul dintre scopurile fixate în programul partidului comunist l-a constituit contopirea definitivă a tuturor naţiunilor din URSS în una singură, a cărei limbă de comunicare urma să fie limba rusă.

În felul acesta, apreciind corelaţia actuală dintre omogenitate şi varietate în spaţiul glotic basarabean sau, altfel spus, dintre limba literară română şi formele neliterare de existenţă ale românei naţionale, vom constata o situaţie dezastruoasă: limba română literară e în permanentă defensivă nu numai cu cele trei tipuri de varietate menţionate de marele nostru conaţional Eugeniu Coşeriu, ci, mai ales, cu efectele diabolicei ideologii de atunci şi ale „binefăcătoarei" influenţe a limbii ruse.

Şi nu e vorba doar de „achiziţii " de tipul: *cum viaţa, ce tu faci, cum familia, se primeşte bine* etc. S-ar putea uneori trece cu vederea „nevinovatele" *hai davai, m-am pricolit* etc., când mă gândesc la torentul de cuvinte ruseşti – denumiri de mărfuri folosite în stil moldovenesc, precum şi rezultatele temerarei practici de a adapta, în lipsa unei deficienţe verbale autohtone, cuvintele ruseşti la normele uzuale ale românei basarabene. Toate acestea îngreunează calea spre cizelarea limbii naţionale, ca să nu mai vorbim de limba exemplară, standard. De aceea considerăm ca sarcină de importanţă majoră, dacă dorim cu tot dinadinsul redresarea situaţiei glotice din Republica Moldova, mobilizarea întregului potenţial intelectual în vederea redresării concomitente şi a situaţiei spirituale deplorabile în care se află populaţia băştinaşă.

Scanned with OKEN Scanner

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coşeriu 1994a = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa".

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi, 1994 [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Coteanu 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, vol. I, *Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, Editura Academiei.

Iliescu 2008 = Maria Iliescu, *Miscellanea Romanica* (1956–2007), Cluj-Napoca, Clusium, Scriptor.

Stati, Bulgăr 1970 = Sorin Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice şi stilistice*, Bucureşti.

Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iaşi, Polirom.

Горалек 1988 = Карел Горалек, *О теории литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория литературного языка в работах ученых ЧССР", Москва, Прогресс.

Гумбольдт 1984 = Вильгельм фон Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, Москва.

Кочиш 1988 = Франтишек Кочиш, *Границы литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...", Москва, Прогресс.

Рупка 1988 = Ивор Рупка, *Место диалектов в совокупности образовании национального языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...", Москва, Прогресс.

THE CORRELATION BETWEEN HOMOGENEITY AND VARIETY

ABSTRACT

Coşeriu's competence called idiomatic is manifested as historical language. Looking at the language as identical systems or less identical and as divergent systems, the correlation between homogeneity and variety is a peculiarity of historical language. For us the actual correlation (homogeneity-variety, literary language-non-literary forms of Romanian national language) has an aim the recovery of this situation in our republic.

Key-words: *idiomatic competence, homogeneity, variety, historical language, functional language.*

Scanned with OKEN Scanner

TERMINOLOGIA BOTANICĂ DIN PERSPECTIVĂ COŞERIANĂ*

ALINA BURSUC**

1. Preliminarii

Dacă lexicologia studiază întreg lexicul unei limbi, lexematica este acea ramură a lexicologiei, definită şi dezvoltată de savantul lingvist Eugen Coşeriu, care se ocupă numai de lexicul structurabil al unei limbi, organizat în structuri lexematice. Pentru delimitarea obiectului de studiu, lingvistul român indică o serie de filtre prin intermediul cărora sunt eliminate treptat categorii de lexic nestructurabil, din care fac parte şi terminologiile de specialitate, elementele populare şi regionale. Scopul acestui articol este de a determina în ce condiţii terminologia botanică, de exemplu, nu poate face obiectul lexematicii coşeriene, ţinând mai mult de cunoaşterea lucrurilor decât de cunoaşterea limbii. Ne propunem să prezentăm succint cele două tipuri de denumiri botanice (populară şi ştiinţifică), cele două tipuri de modele cognitive care le generează (naiv şi savant), cele două manifestări ale instinctului clasificator al omului (inconştientă şi conştientă).

2. Denumirile plantelor

Punctul de plecare îl constituie denumirile pe care comunitatea lingvistică românească le dă unei plante ierboase comune, având florile mici cu petale de un galben electric şi care creşte în zonele umede din pajiştile montane şi din apropierea apelor. Este vorba despre planta numită popular *piciorul-cocoşului*, *piciorul-cocoşului-târâtor* sau *floare-de-leac* şi care ştiinţific este identificată prin denumirea latinească *Ranunculus repens L.*, aparţinând familiei *Ranunculaceae*. Cele două tipuri de denumiri reprezintă aceeaşi realitate, însă, în timp ce denumirea

* Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Dezvoltarea capacităţii de inovare şi creşterea impactului cercetării prin programe postdoctorale", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/49944.

** Departamentul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, str. Lascăr Catargi, nr. 54, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 111–119

Scanned with OKEN Scanner

populară îi este foarte cunoscută vorbitorului obişnuit, denumirea ştiinţifică îi este complet străină. Denumirea populară, *piciorul-cocoşului*, reflectă o trăsătură fizică a plantei, anume asemănarea frunzei cu un picior de cocoş. Denumirea ştiinţifică, *Ranunculus repens L.*, este utilizată de un cerc restrâns de vorbitori, e vorba de o anumită categorie de lingvişti (lexicografi, terminologi, traducători) şi, desigur, mai ales de cercetătorii botanişti.

Prin sintagma *piciorul-cocoşului*, tratată în cadrul articolului *picior*, în dicţionarul tezaur al limbii române, sunt desemnate nu mai puţin de nouă plante, având sinonime alte denumiri populare, dar de fiecare dată o altă denumire ştiinţifică, atestată pe baza unei bogate bibliografii de botanică românească. Astfel, *piciorul-cocoşului* este explicat drept: „a) plantă erbacee din familia ranunculaceelor, cu frunze adânc dinţate şi cu flori galbene strălucitoare; (regional) curpeniţă, jap, jebdi, floare-broştească, leuştean-broştesc, ochiul-boului, ochiul-broaştei, talpa-cocoşului (*Ranunculus acris*)"; „b) plantă erbacee din familia ranunculaceelor, cu frunze adânc dinţate şi cu flori galbene; (regional) boglar, gălbenele, floare-de-leac, floricică-de-leac (*Ranunculus pedatus*)"; „c) (regional) gălbenele-de-munte (*Ranunculus carpaticus*)"; „d) (regional) floare-de-leac (*Ranunuculus repens*)"; „e) (regional) gălbenele (*Ranunculus polyanthemos*) "; „f) (regional) cornicei (*Ranunculus auricomus*)"; „g) (regional) buruiană-de-nouă-daturi (*Ranunuculus auricomus*)"; „h) (regional) boglar (*Ranunculus sceleratus*)"; „i) (regional) iarba-broaştei (*Hydrocharis morsus ranae*)" (DLR, *s.v. picior*, I.1.). Enumerarea de denumiri marchează necesitatea cunoaşterii de către lexicograf, mai ales în cazul dicţionarului academic, a denumirilor ştiinţifice. Lexicograful trebuie să cunoască inclusiv denumirile din literatura de specialitate (aici, botanică) întrucât aceleiaşi denumiri populare îi pot corespunde diferite denumiri ştiinţifice (cf. *piciorul-cocoşului*) sau, invers, mai multor denumiri populare le pot corespunde o singură denumire ştiinţifică (variaţiile regionale în desemnarea aceleiaşi plante). Într-o situaţie similară se află şi traducătorul, care, pentru a echivala denumirile populare ale unei plante în limbi diferite se vede nevoit să se raporteze la denumirea ştiinţifică. Terminologul are un avantaj vădit, deoarece termenul ştiinţific este universal, fiind un derivat şi/sau un compus realizat în limba latină. Dar şi denumirea populară este deosebit de valoroasă pentru lingvist, deoarece oferă indicii despre imaginarul popular românesc, despre procedeele lexicale (compunere în cazul termenului *piciorul-cocoşului*) prin care se manifestă creativitatea colectivă, despre trecerea unui cuvânt dinspre limba comună spre terminologie şi invers.

Denumirea populară îi poate spune botanistului genul sau familia din care face parte planta, utilitatea sau asemănarea cu un element al acelei specii. Denumirea populară poate reflecta un caracter al speciei respective, culoarea (*albăstrele – Centaurea cyanus*, *gălbenele – Calendula officinalis*), forma frunzelor sau altor elemente componente (*coada-calului – Equisetum arvense*, *barba-caprei – Aruncus dioicius*), dar există şi denumiri la care sensul s-a pierdut (*măceş – Rosa canina*). Botanistul este conştient de faptul că denumirea populară a aceleiaşi specii diferă de la o zonă la alta şi de la o ţară la alta, în comparaţie cu denumirea

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

științifică validă a speciei care este una singură. Drept care se poate spune că e un efort inutil pentru botanist să pună accent pe denumirile populare atâta timp cât lucrează cu denumirile științifice.

3. Instinctul clasificator al omului

Prin intermediul limbajului articulat și al competenței designative, pe baza observării asemănărilor și deosebirilor dintre lucruri (aici, plante), dar și datorită intuiției în ceea ce privește existența unei ordini a lucrurilor, omul le clasifică. Această trăsătură general umană determină conceperea omului drept „animal clasificator" (Otto Jespersen), calificare ce se adaugă altora similare: „animal politic" (Aristotel) sau „animal simbolic" (Ernst Cassirer). „Omul este un animal clasificator: într-un anumit sens se poate spune că întregul proces al vorbirii nu este nimic altceva decât distribuirea fenomenelor, din care nici două nu sunt la fel în vreo privință, în clase diferite pe baza asemănărilor și deosebirilor" (*Language*, apud Cassirer 1994: 289). Instinctul clasificator se manifestă inconștient în limba comună (în cazul vorbitorului obișnuit), respectiv conștient în limbajul științific (în cazul specialistului, aici fiind vorba de botanist) (Cassirer 1994: 290). Omul, caracterizat prin instinct clasificator, constată asemănările și deosebirile dintre lucruri (animale, plante etc.) și le clasifică, le concepe și le numește în acord cu tradiția lingvistică căreia îi aparține. În unele limbi, fluturele este desemnat ca pasăre, iar balena ca pește, sunt delimitări inexistente în realitate, dar pe care limbile respective le operează în intuirea realității. Mai mult decât asemănările și deosebirile, mai mult decât trăsăturile de suprafață, știința caută în lucruri ordinea, observabilă în trăsăturile esențiale, de aceea terminologia științifică se caracterizează prin principii de clasificare precise. Această precizie impusă face ca orice sistem științific clasificator să fie artificial, numai natura conține fenomene individuale și diversificate (cf. Cassirer 1994: 289). Exemplul favorit pentru manifestarea instinctului clasificator în știință îl constituie sistemul denominativ binar, alcătuit din două cuvinte, ca la numele noastre personale complete, sistem impus de naturalistul suedez Carl (von) Linné (în lucrarea *Philosophia botanica*). De exemplu, la denumirea genului, *Andryala*, și a speciei, *levitomentosa*, la care se adaugă numele autorului (de obicei prescurtat) care a descris prima dată specia, Nyárády, corect este: *Andryala levitomentosa* (Nyár.). Denumirea *levitomentosa* vine de la perii strălucitori de pe frunze (Chifu 2003), sunt nenumărate cazurile în care denumirea științifică reflectă un caracter morfologic, uneori același caracter identificat prin denumirea populară, dar și numele unei personalități sau locul de unde a fost descrisă specia (*Hepatica transilvanica*, *Dracocephalum moldavicum*).

4. Modele cognitive

Aceeași plantă este concepută și desemnată în două moduri diferite de către vorbitorul limbii române, deși denumirea științifică latină nu face parte din lexicul limbii române. Din perspectiva științelor cognitive, acest fenomen este redat prin

noţiunea de „model cognitiv" (Milică 2010), astfel de modele depinzând de cultura dezvoltată de fiecare limbă în parte. În cazul de faţă, modelul cognitiv care generează denumirea populară depinde de limba şi cultura română, însă cel de al doilea este universal, cunoscut şi utilizat, în primul rând, de specialiştii în botanică de peste tot. Cele două modele cognitive, naiv (popular, cultural) şi savant (ştiinţific), reprezintă două tipuri de cunoaştere a realităţii, empirică şi ştiinţifică, în care sunt redate, pe de o parte, trăsături observabile ale plantelor, iar pe de altă parte, trăsături esenţiale ale acestora (Milică 2010). Lingvistic, modelul popular se caracterizează prin: a) dimensiune empirică (acord cu trăsăturile observabile ale plantelor); b) variabilitate (diatopică) denominativă (de exemplu, în Transilvania: *brâul-Maicii-Domnului*, *iarba-şarpelui*, în Muntenia: *iarbă-neagră-şi-mare*, denumire ştiinţifică: *Phalaris arundinacea*); c) imprecizie denominativă (consecinţă a variabilităţii); d) denominaţie vagă (evidentă la denumirile compuse cu termenii generici: *buruiană*, *iarbă*, *floare*); e) specificitate culturală (mai ales) (cf. Milică 2010). Modelul savant, universal, care are la bază sistemul denominativ binar generalizat de Carl Linné, se diferenţiază de modelul popular prin următoarele trăsături: a) sistematicitate (descriere realizată cu ajutorul unei scheme de numire: gen şi specie); b) arbitrarietate (atribuire arbitrară de nume, vezi exemple); c) specificitate nomenclaturală (fiecare domeniu de cercetare ştiinţifică are necesităţi denominative specifice); d) precizie denominativă (reflectarea caracteristicilor esenţiale ale plantelor, la recomandarea lui Linné); e) stabilitate terminologică; f) economie (12 litere) şi eufonie (cf. Milică 2010).

5. Sistemul denominativ binar

Caracterizat printr-o fire speculativă şi o logică severă, Linné manifestă o predispoziţie specială pentru sistematizarea lucrurilor, drept care stabileşte ordine în cunoaşterea lor (Váczy *et al.* 1999: 16). Acest fapt se materializează încă din primele sale lucrări, în care clasifică diferite lucruri: ca medic realizează clasificarea ştiinţifică a bolilor (*Genera morborum/ Genurile bolilor*) şi a substanţelor medicinale (*Materia medica/Substanţele medicinale*), apoi clasifică lucrări din bibliotecile persoanelor care, în momente esenţiale din viaţa sa, i-au pus la dispoziţie colecţiile personale de cărţi, culminând cu sistematizarea plantelor, animalelor sau mineralelor.

Începând din Antichitate, în demersul de cunoaştere a plantelor s-au realizat inventare de plante şi de denumiri, astfel că se poate face o evaluare cronologică şi cifrică a speciilor cunoscute: Hippocrate – 234 de specii vegetale (sec. V î.Hr.), Theophrastos – 500 specii (sec. III î.Hr.), C. Plinius Secundus – 1000 specii (sec. I), C. Clusius – 1400 specii (1582), C. Bauhin – 6000 specii (1623), P. Tournefort – 10 176 specii (în jurul anului 1700), J. Ray – 18 665 (un an mai târziu) (Váczy *et al.* 1999: 39; Knapp 2011). Sistemele de numire erau simultan sisteme de descriere, întrucât specialiştii echivalau descrierea speciilor cu numele speciilor respective, rezultând nume frazeologice destul de complexe un exemplu îl constituie un nume dat de P. Michelius (1729) şi alcătuit din nu mai puţin de 27 de cuvinte: *Trifoliastrum*

Scanned with OKEN Scanner

pratense corymbiferum, non repens, humi stratum, alta radicatum, foliis subrotundis alba falcata macula vix notatis, floribus minoribus suaveribentibus, siliquis tetraspermis, superna parte tantum marginatis, semine fusco (Váczy *et al.* 1999: 39–40). Prin intermediul acestor sisteme de clasificare, cei dinaintea lui Linné au încercat să stabilească grupări logice într-un sistem cuprinzător şi uşor de descifrat, însă fără succes (Váczy *et al.* 1999: 51). Eforturile de ordonare se confruntau cu faptul că în lucrările botaniştilor, denumirile erau preluate după bunul plac şi după propriul mod de a gândi al fiecăruia, ceea ce a făcut ca aceeaşi plantă să capete denumiri ştiinţifice diferite în lucrări diferite, fără posibilitatea vreunui control (Váczy *et al.* 1999: 54). Linné (1736) impune un sistem cu totul nou, în care numărul de specii cunoscute de naturalist se reduce la 5666, cu precizarea că în lumea întreagă, numărul plantelor cunoscute în perioada respectivă se ridica la 10000 de specii.

În lucrarea din 1730, *De nuptiis et sexu plantarum* (*Despre fecundaţie şi sexualitate la plante*), Linné prezintă noile criterii de sistematizare a plantelor: organele de înmulţire ale florilor (numărul staminelor şi stigmatelor – organe sexuale masculine şi feminine ale plantelor) (Váczy *et al.* 1999: 16). Clasificarea a fost receptată în epocă, dar şi de către ceilalţi naturalişti drept imorală (Váczy *et al.* 1999: 17, 31), în contradicţie atât cu providenţa divină, cât şi cu cercetarea ştiinţifică. Din cele două criterii de clasificare pe care le cunoştea: artificială (pe criteriul sexualităţii) şi cea naturală (de înrudire), Linné optează pentru cea artificială, care porneşte de la un caracter comun de natură morfologică şi ajunge, pe baza caracterelor individuale, la treapta cea mai de jos a clasificării, *specia* (Váczy *et al.* 1999: 52). Avantajele clasificării artificiale, esenţială, numită şi clasificare pe criteriul sexualităţii, constau în simplitate (se pleacă de la un caracter morfologic), aranjare uşoară şi aplicare în practică (Váczy *et al.* 1999: 52). Linné critică tendinţa generală anterioară de echivalare a descrierii cu numele plantei, cere diferenţierea celor două şi formulează principii de descriere (economie prin evitarea cuvintelor de prisos şi a verbelor; redare completă şi exactă a conţinutului descrierii) (Váczy *et al.* 1999: 40) şi de numire a plantelor. Anterior lui Linné, predomina sistemul *polinominal*, însă ocazional se utiliza şi sistemul *binar* (Rayus, Gessner, Clusius, Bauhinus) (Váczy *et al.* 1999: 53). Aşadar sistemul denominativ binar nu a fost creat de Linné, însă a fost impus ca obligatoriu şi generalizat de către acesta, rezolvându-se astfel definitiv problemele şi confuziile generate de fenomenul plurinominalităţii (Váczy *et al.* 1999: 54).

Natura este caracterizată prin ordine, iar cei care s-au apropiat de natură, în scopul cercetării şi înţelegerii funcţionării sale, au intuit şi observat într-o măsură mai mică sau mai mare această ordine. Prin nomenclatura botanică/zoologică nu s-a creat ordine în natură, ci aceasta a fost redată, sau mai bine recreată cu ajutorul limbajului. Poate nu întotdeauna cercetătorii (antici, medievali) au reuşit să surprindă în criteriile de clasificare trăsăturile esenţiale ale naturii. Este posibil ca Linné, înzestrat cu anumite calităţi pe care le-a exersat în alcătuirea altor clasificări, să fi reuşit cel mai bine să identifice una dintre trăsăturile esenţiale pe care natura

Scanned with OKEN Scanner

le „poartă" în ea, în ideea că omul le poate descoperi şi utiliza cât mai potrivit tocmai pentru a înţelege ordinea din natură. Mijlocul prin care putea fi făcută ordine în ştiinţa nomenclaturii botanice (şi nu numai, ci şi în cea zoologică), aflată în haos, a fost aşadar pentru Linné recrearea ordinii cu respectarea câtorva principii de numire (Váczy *et al.* 1999: 54): numirea numai binară a unei plante prin trăsăturile prin care se deosebeşte de celelalte plante; denumirea cu un singur termen latinesc a unităţilor superioare speciei (gen, familie); utilizarea unui substantiv pentru numele genului şi a unui adjectiv pentru numele speciei; lungimea denumirii speciei sau a unei subunităţi de maxim 12 litere (*nomina sesquipedalia*), fiind însă şi excepţii (28 de litere). Sursele numelor genurilor le-au reprezentat: cuvinte din limba greacă (cărţile lui Theophrastos, sec. IV î.Hr.), limba latină (cărţile lui Plinius, sec. I), nume create de alţi botanişti sau forjate chiar de Linné de la diferite nume proprii. Deşi numele vechi ale plantelor nu mai sunt folosite, Linné propune utilizarea lor ca denumire secundă, eventual terţă, în condiţiile în care acestea deveniseră de prisos, fiind excluse prin adoptarea denumirilor ştiinţifice. După numele latin urmează numele celui care a descoperit şi a creat pentru ştiinţă un nou taxon (Váczy *et al.* 1999: 53).

6. Obiectul lexematicii

Cuvântul, ca unitate biplană de expresie şi conţinut (Hjelmslev), respectiv de semnificant şi semnificat (Saussure), reprezintă obiectul de studiu al lexicologiei. În funcţie de relaţiile care se stabilesc la nivelul celor două planuri ale cuvântului, se poate vorbi de patru discipline lexicologice (Coşeriu, 1964: 161–162): lexicologia expresiei (relaţiile dintre semnificanţi), lexicologia conţinutului (relaţiile dintre semnificaţi), semasiologie (relaţia dintre cele două planuri dinspre planul conţinutului) şi onomasiologie (relaţia dintre cele două planuri dinspre planul expresiei). Eugeniu Coşeriu a acordat o atenţie specială planului conţinutului, sub aspectul schimbărilor semantice, întrucât acesta e planul insuficient cercetat de lexicologia tradiţională, fiind adesea identificat cu realitatea extralingvistică sau pus în relaţie nemijlocită cu expresia. Astfel, lexicologia conţinutului se ramifică la rândul ei, în viziunea lui Coşeriu, în: lexematică sau semantică structurală, lexicologia semantică asociativă, lexicologia semantică a normei şi lexicologia semantică a discursului (Coseriu 1964: 164). Pornind de la teoria germană a câmpurilor lexicale în formularea Trier–Weisgerber, în lucrarea din 1964, *Pour une sémantique diachronique structurale*, lingvistul român pledează pentru studiul structural al conţinutului prin adoptarea principiului opoziţiilor funcţionale şi a perspectivei diacronice.

Obiectul lexematicii sau al semanticii structurale îl reprezintă studiul structural al semnificaţiei sau al semnificatului lexical, adică al modului în care conţinutul este structurat într-o anumită limbă. Însă, pentru că nu tot ce există în lexic este structurat, e necesar să se recurgă la o serie de filtre, astfel încât în final să fie supus studiului lexematicii numai semnificatul lexical. Sunt bine-cunoscute cele şapte distincţii preliminare pe care Coşeriu le propune pentru atingerea acestui scop: 1) cunoaşterea lucrurilor/cunoaşterea limbii; 2) limbaj/metalimbaj; 3) sincronie/ diacronie; 4) tehnica

Scanned with OKEN Scanner

liberă a vorbirii/discursul repetat; 5) arhitectura limbii (limbă istorică)/structura limbii (limbă funcţională); 6) sistem, normă, tip, vorbire; 7) distincţia dintre tipurile de conţinut: desemnare, semnificaţie, sens (Coşeriu 1994: 93).

Prima distincţie trebuie făcută între cunoaşterea realităţii extralingvistice (lucrurile) şi cunoaşterea limbii (cuvintele), între ceea ce aparţine semnificaţiei lingvistice, modul în care fiecare limbă în modul său propriu concepe realitatea, şi ceea ce aparţine cunoaşterii lucrurilor (Geckeler 1971: 180). În lexicologia tradiţională conţinutul cuvintelor este identificat adesea cu realitatea extralingvistică, aceasta întrucât cele două sunt foarte apropiate, vocabularul fiind ultimul strat înainte de trecerea spre realitate (Geckeler 1971: 180). Limbajele de specialitate aparţin tradiţional părţii vocabularului numită masa vocabularului ori, mai nou, lexicului specializat în opoziţie cu lexicul comun sau lexicului nestructurabil al unei limbi în opoziţie cu lexicul structurabil. Limbajele de specialitate sau, mai precis, terminologiile diferitelor domenii ţin mai degrabă de cunoaşterea lucrurilor decât de cunoaşterea limbii.

Deşi nu s-a ocupat în special de problema terminologiei, aceasta este prezentă la Coşeriu în diferite note de subsol, paragrafe, pagini din diferite lucrări sau chiar tratată într-un articol, *Palabras, cosas y terminos*, publicat în 1987 (cf. Munteanu 2010). Motivul principal al consideraţiilor referitoare la terminologie ţine de delimitarea obiectului de studiu al lexematicii, aşadar din perspectiva celei dintâi dintre cele şapte distincţii preliminare. Orice terminologie reprezintă o nomenclatură pentru clase de „lucruri" recunoscute dinainte ca atare, în timp ce limba comună distinge lucrurile din momentul în care le numeşte. În opoziţie cu lexicul structurabil, terminologiile reprezintă aspectul cel mai puţin structurat al lexicului, terminologiile fiind nomenclaturi enumerative. În timp ce terminologiile uzează de delimitări existente între lucruri, lexicul structurabil implică delimitări în intuirea realităţii (Cassirer 1994; Munteanu 2010).

7. Locul terminologiei botanice linnéene din perspectiva lexematicii

Scopul pentru care naturalistul suedez Carl Linné a generalizat terminologia botanică binară l-a constituit necesitatea cunoaşterii cât mai adecvate a lucrurilor. Taxonomia linnéană comportă două elemente: clasificarea şi nomenclatura, iar, pe baza clasificării după criteriul organelor sexuale ale plantelor şi a diferitelor surse lexicale, Linné creează ulterior nume de plante după sistemul binar: gen şi specie. Spre deosebire de terminologiile altor domenii de specialitate, termenii botanici creaţi de Linné sau după modelul lui Linné sunt elemente ale unei limbi artificiale realizată pornind de la cuvinte de bază de origini diferite (latină, greacă sau de la numele unor persoane care i-au reţinut lui Linné atenţia etc.) cu ajutorul unor sufixe latineşti, aşadar o limbă ştiinţifică latinizată, o *lingua franca* a specialiştilor din domeniu.

Dintre trăsăturile terminologiei ştiinţifice botanice trebuie menţionată, în această discuţie, arbitrarietatea denumirilor impuse de Linné. De exemplu, în semn de batjocură faţă de Buffon (mare naturalist francez contemporan lui Linné), în

Scanned with OKEN Scanner

momentul în care descoperă un gen nou, Linné îi dă numele lui Buffon, însă cu un singur *f*, după lat. *bufo* „broască râioasă" (Váczy *et al.* 1999: 25). În semn de recunoştinţă faţă de regele Gustav al Suediei, la descoperirea unui gen vegetal nou, îi dă numele acestuia: Gustavia L. (Váczy *et al.* 1999: 26).

8. Concluzii

Terminologia botanică din perspectivă general lingvistică reprezintă o categorie tradiţională din masa vocabularului sau din lexicul specializat. Însă, din perspectiva lexematicii, nu reprezintă o structură lexicală, fiind eliminată încă de la început din obiectul de studiu, conform primei distincţii coşeriene. Operându-se eliminări succesive de elemente de vocabular prin intermediul următoarelor şase distincţii, obiectul lexematicii se reduce vizibil, în folosul identificării modului propriu prin care fiecare limbă îşi structurează semnificaţiile. Până la acel nivel însă terminologia botanică nu ajunge întrucât are în vedere lucrurile, reprezintă, aşadar, parte din primul segment de vocabular lăsat de o parte de către lexematică.

BIBLIOGRAFIE

*** *Dicţionarul limbii române. Serie nouă* (DLR), vol. VIII, partea a 2-a, *Litera* ***P*** *(pe – pînar)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1974.

Cassirer 1994 = Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, traducere de Constantin Coşman, Bucureşti, Editura Humanitas.

Chifu 2003 = T. Chifu, *Dicţionar etimologic de botanică sistematică*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi.

Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", II, 1, Strasbourg, p. 139–186.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Geckeler 1971 = Horst Geckeler, *Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie*, München, Wilhelm Fink Verlag.

Knapp 2011 = Sandra Knapp, *What's in a name? A history of taxonomy. Linnaeus and the birth of modern taxonomy*, în „Natural History Museum". http://www.nhm.ac.uk/nature-online/science-of-natural-history/taxonomy-systematics/history-taxonomy/index.html (consultat la 15.07.2011, 15.40).

Milică 2010 = Ioan Milică, *Modele naive şi modele savante în reprezentarea lingvistică a realităţii: denumirile de plante*, în „Limba română", nr. 11–12, anul XX, http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1077 (consultat la 15.07.2011, 14.00).

Munteanu 2010 = Cristinel Munteanu, *Teze despre problema terminologiei. Perspectiva lui Eugen Coşeriu*, nr. 1–2, anul XX, http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=841 (consultat la 17.07.2011, 9:45).

Váczy et al. 1999 = Kálmán Váczy, Aurel Ardelean, Katalin Bartók, *Carl Linné (1707–1778). Viaţă, operă, destăinuiri*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, p. 1–60.

Scanned with OKEN Scanner

THE BOTANICAL TERMINOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

The botanical naming system created by Linné is appreciated for the unique linguistic contribution in that it brings order in the apparent disorder of things. The purpose of the communication is to establish the place of this terminology in vocabulary from the perspective of Coseriu. Without minimizing the contributions of all biologists over the centuries, two names are important for establishing the botanical terminology. Teofrast, the disciple of Aristotle, promotes a classification system for plants, system used up to the eighteenth century.

The system denominative de Linné, created in the eighteenth century, is used today in the field, of course with some modifications. This is an artificial and arbitrary system, created from practical reasons, the names are labels for things they designate. At the base of structural semantics Coseriu fixed seven distinctions to identify the object of research. The first distinction is between things and language and involves the distinction between knowledge of the language and the knowledge of things. Many sections of the vocabulary are eliminated by the following six distinctions, the object of the structural semantics is visibly reduced to determine how each language structures its own meaning. But up to this level the botanical terminology doesn't arrive because it concerns the things, it thus represents a part of the first segment of vocabulary left to one side by the structural semantics.

Key-words: *botanical terms, common name, scientific name, structural semantics, cognitive model.*

Scanned with OKEN Scanner

EVOLUȚIA LIMBII ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

ANATOL CIOBANU*

Se știe că Eugeniu Coșeriu a dezvoltat mai multe idei despre limbă expuse anterior de Aristotel (sec. IV) și de W. von Humboldt (1767–1835). Una dintre aceste idei este că *limba* nu este *ergon* (produs al unei activități, lucru făcut), ci *energeia* (actul creator, anterior propriei sale *dynamis*, adică facultății de a realiza o activitate). Limba nu este un produs, *ergon*, căci *ergon* este o abstracție, care se conține în dicționar, în gramatică. Limba se extrage din vorbire, din text, adică deducem limba din activitate, din *energeia*, din *saber idiomatico* (Coșeriu 1996: 66). În această ordine de idei, pare corect să spunem: *Nihil est in lingua, quod non fuerit prius in oratione.*

Marele nostru lingvist subliniază că „schimbarea lingvistică nu este altceva decât creativitatea, care se obiectivează istoric și devine istorie, «știință», devine tradiție". Prin urmare, „schimbarea lingvistică nu este decât nașterea limbii, obiectivarea limbii prin vorbire". „Privită așa, dimpotrivă, schimbarea este neschimbare, este solidificarea, fixarea limbii" (Coșeriu 1996: 66). Și, mai departe: „Limba nu se schimbă ca un obiect exterior, ci este mereu înlocuită în anumite secțiuni ale ei și, chiar atunci când se reface, *pare că nu s-a schimbat*, că se reface exact cum a fost mai înainte" [subl.n.]. E. Coșeriu afirmă astfel că „așa se formează *tradițiile*, care trăiesc, sunt mereu făcute și refăcute, reluate, păstrate și în același timp duse înainte de reprezentanții lor, adică de vorbitori" (Coșeriu 1996: 67).

În lume totul evoluează, și oamenii în același rând. Poetul latin Ovidius Naso, în poemul epic *Metamorfozele*, și-a exprimat opinia că „toate se schimbă", de unde mai târziu s-a spus: *Omnia mutantur et nos mutamur in illis*. „Toate se schimbă și noi ne schimbăm împreună cu ele". Acceptând această idee, lingvistul german August Schleicher (1821–1868) compara limba naturală cu un organism viu, care, după cum se știe, de asemenea evoluează. E necesar totuși să subliniem că limba se aseamănă, dar și se deosebește, în mod tranșant, de un organism viu, care, până la urmă, piere, pe când limba, dacă are condiții favorabile, nu moare, dezvoltându-se, evoluând pe linie ascendentă[2].

---

* Universitatea de Stat, Chișinău, str. A. Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

[1] Mutatis mutandis, putem spune că ideea aceasta a fost exprimată excelent de M. Eminescu în versurile: „Căci toți se nasc spre a muri și mor spre a se naște" și „Când unul trece, altul vine/ În astă lume a-l urma,/ Precum când soarele apune/ El și răsare undeva".

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 121–132

Scanned with OKEN Scanner

Unii lingvişti ruşi menţionează că o limbă naturală (*estestvenîi iazîc*) este „o continuă discontinuitate" sau „o discontinuitate continuă" (Costomarov 1986: 20) şi, mai mult chiar, profesorul O. Trubaciov subliniază că „limba, schimbându-se, rămâne ea însăşi" (Trubaciov 1984: 3). Cunoscutul lingvist italian Bruno Migliorini scria că limba italiană contemporană a evoluat mult faţă de cea din sec. al XIV-lea, dar a rămas italiană (Migliorini 1961).

Bazându-mă pe cele relatate până acum, am ajuns la concluzia că schimbările evolutive într-o limbă naturală pot fi, *grosso modo*, de două feluri: *de adâncime* şi *de suprafaţă*. *Schimbările de adâncime* (sau „refaceri imanente" – în terminologia coşeriană) ajung să atace, să refacă chiar sistemul limbii la o anumită perioadă de dezvoltare a ei.

Se pot atesta limbi naturale care, pe parcursul secolelor, au evoluat până într-atât, încât un vorbitor modern al lor nu mai înţelege textele anterioare. Fără o pregătire filologică specială, un francez contemporan nu poate citi, de exemplu, primul monument de limbă franceză *Les serments des Strasbourg* (a. 842)[3], sau poemul epic anonim *La chanson de Roland* (a. 1100), sau chiar opera lui François Rabelais (*Gargantua et Pantagruel*) (sec. XVI). Abia după relativa centralizare a Franţei, după lansarea Ordonanţei lui Francisc I (a. 1539), peste întreg teritoriul ţării începe să se răspândească limba franceză unică („a regelui", „a palatului"). I se mai spunea *langue du roi*, *langue d'oui*, *limba din jurul Parisului*, *l'Île-de-France*. Odată cu instalarea monarhiei absolute de către Ludovic al XIII-lea, tutelat de cardinalul Richelieu, care fondează l'Academie Française (1635), încep să se macine lent dialectele: *picard*, *wallon*, *lorrain*, *orléanais*, *normand*, constituindu-se nişte norme relativ unice pentru limba scrisă franceză.

Situaţii similare sunt atestate şi în alte limbi. De exemplu, este bine cunoscut decalajul profund între limba greacă veche (sau Elena) şi limba greacă de astăzi, literară sau vorbită. Este notabil că, şi la ora actuală, greaca vorbită (*in concreto*) diferă uneori destul de mult de greaca scrisă (*in abstractio*).

O istorie *sui-generis* ne-o oferă limba turcă. Un cercetător francez, Louis Bazin, observă că limba turcă scrisă medievală prezenta de fapt „un jargon macaronic turco-arabo-persan" (Bazin 1966). Lingvistul ieşean Dragoş Moldovanu, în monografia *Dimitrie Cantemir. Între Orient şi Occident* (Moldovanu 1997: 21 sqq.), scrie că turca era strivită de prestigiul arabei (limba religiei, ştiinţei, a jurisdicţiei etc. în Orientul musulman). Limba turcă a suportat o invazie extraordinară a elementelor persane, arabe în vocabular. Astfel, într-o propoziţie, din 10 cuvinte, deseori numai unul era turc, mai ales desinenţele şi verbele auxiliare. Dragoş Moldovanu constată că documentele Cancelariei Imperiale „erau redactate într-o turcească cu desăvârşire arabizată". Mai rămâneau turceşti doar unele verbe. Mai mult, cercetătorul ieşean vorbeşte chiar de fenomenul diglosiei între limba turcă scrisă actuală şi cea vorbită.

Schimbări evolutive de adâncime s-au produs şi între anumite etape de dezvoltare a limbii ruse. Aşa-numita limba rusă veche (Древнерусский язык) şi

[3] „Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo...".

Scanned with OKEN Scanner

limba rusă contemporană se deosebesc în mod radical. Cunoscutul monument de rusă veche din secolul al XII-lea, *Cântec despre oastea lui Igor* (Слово о полку Игореве), provoacă mari dificultăți cititorului rus contemporan, dacă acesta nu are o pregătire filologică specială. Explicația acestui decalaj glotic rezidă tot în factori de ordin politico-administrativ și geopolitic. Teritoriul Rusiei era fărâmițat în numeroase cnezate (principate independente) ca Vladimir, Novgorod, Iaroslavi, Tveri, Permi ș.a. Abia în sec. al XVI-lea, cnezii Moscovei Ivan III și mai ales Ivan IV, supranumit „cel Groaznic" reușesc să unească, prin forță armată, principatele rusești. În 1547 Ivan cel Groaznic este declarat primul țar al rușilor. Din această perioadă începe și unificarea limbii ruse.

Până acum am făcut o serie de referiri succinte la *schimbările de adâncime* în unele limbi.

După E. Coșeriu, schimbările evolutive în limbă sunt niște activități care au un produs sau care nu au un produs (Coșeriu 1996: 64). Schimbările de profunzime, după cum am constatat, sunt mereu urmate de un „un produs", de pildă: trecerea de la sistemul sintetic al latinei la sistemul analitic în limbile romanice de vest (limba română dispune de un sistem analitico-sintetic), apariția articolului, dispariția cazurilor la substantive, înnoirea profundă a vocabularului etc. Un rol important în procesul schimbărilor, în general, în limbă și în ceea ce privește schimbările de adâncime, îl joacă factorii externi, influență străină din partea altor limbi, interferență lingvistică etc.

În continuare ne vom referi la schimbările evolutive lingvistice, pe care noi le considerăm *de suprafață*, în română și în alte limbi naturale.

Schimbările evolutive *de suprafață* nu conduc la diferențieri pe epoci în cutare sau cutare limbă. De exemplu, limba română scrisă (cu toate cele cinci subdialecte ale ei: muntenesc, moldovenesc, maramureșean, crișean, bănățean) a manifestat o unitate exemplară grație muncii de unificare depuse de rapsozi, traducători, cronicari, oameni ai condeiului, preoți, călugări (de la biserici și mănăstiri – centre de iradiere spirituală). Pornind de la primul monument scris în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu* (a. 1521), și răsfoind textele apărute (originale sau traduceri) până în secolul al XVIII-lea, vom întâlni forme morfologice și structuri sintactice ieșite din uzul actual, dar, cu toate acestea, inteligibile pentru vorbitorii de limbă română actuală.

Iată câteva exemple. În textele traduse, ca și în cele originale din limba română veche, pronumele relativ *care* (< lat. *qualem*) apare acordat în gen și număr cu elementul regent, spunându-se, de exemplu: *băiatul care*, *fata care*, *băieții cari*. Ba mai mult, pronumele *care* apărea articulat cu articolul definit:

> „Aron Vodă... socoti să se ajungă cu Mihai Vodă, *carele* domnea pe acea vreme Țara Muntenească" (Ureche 1971: 215).
> „Istoricii, adică scriitorii de cursul anilor acestor părți, *carii* pomenescu de descălecatul cel dentâiu a țării noastre și Țării Munteneşti..." (Neculce 1969: 71).
> „Fost-au gândul meu, iubite cititorule, să fac letopisețul Țării noastre Moldova din descălecatul ei cel dintâi, *carele* au fostu de Traian-împăratul..." (Neculce 1969: 71).

Scanned with OKEN Scanner

Cu timpul, sistemul limbii române a eliminat, din interior, formele acordate şi articulate (la cazurile nominativ şi acuzativ) ale pronumelui relativ *care*. Şi acest fenomen s-a produs lent, pornind de la uz. Vorbitorii limbii române, ei înşişi, au simţit ca pe un balast aceste forme acordate şi articulate ale pronumelui relativ şi treptat le-au abandonat. De aici putem conchide că nu limba „în sine" evoluează, ci vorbirea purtătorilor ei, gusturile acestora, simţul pragmatic, sentimentul utilităţii/non-utilităţii unor cuvinte, unor forme gramaticale concrete, ce le apar, la un moment dat, ineficiente, inutile sau „imperfecte".

Un aspect important îl constituie faptul că vorbitorii nu se înţeleg aprioric între ei, nu dezbat asupra unui fenomen de limbă înnoit (sau chiar nou în întregime), ci, pur şi simplu, vorbesc şi, în procesul comunicării, ocolesc sau chiar elimină, acea formă sau altă formă, considerând-o inadecvată. Astfel, ceea ce primează este uzul, vorbirea. E. Coşeriu notează că „limba se adaptează la necesităţile de exprimare ale vorbitorilor şi continuă să funcţioneze ca limbă în măsura în care se adaptează" (Coşeriu 1997: 96).

Aşadar, limba nu face altceva decât se conformează necesităţilor de comunicare ale oamenilor, care, în ultimă instanţă, operează schimbări de limbă. În plan sincronic, avem o stare concretă în limba română: funcţionarea ei perfectă fără acordarea în gen şi număr a pronumelui relativ (*elevul* care, *eleva* care, *elevii* care, *elevele* care). Dar această „stare de limbă" a rezultat din dezvoltarea istorică a idiomului. Diacronia şi sincronia se află într-o relaţie de interdependenţă. Ceea ce ne pare (şi se consideră) astăzi învechit în trecutul nu prea îndepărtat era considerat ca normă şi ceea ce este normativ astăzi în trecut se socotea anormativ. După E. Coşeriu, „O «stare de limbă» în proiecţie sincronică nu este *limba* [subl.a.] însăşi, ci o secţiune transversală în limba în care se continuă istoriceşte. Este ca şi cum cineva, după ce a fotografiat un tren în mişcare, s-ar întreba de ce trenul îşi continuă mersul şi nu stă nemişcat, aşa cum apare în fotografie, sau, şi mai rău, ar confunda trenul cu fotografia" (Coşeriu 1997: 96).

Dacă, imaginar, ne-am transpune în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea şi am fotografia câteva pagini din scrierile timpului, ne-am convinge că, atunci, vorbirea (orală şi scrisă) a românilor era împestriţată cu forme, structuri, lexeme pe care astăzi, firește, alte generaţii de vorbitori nu le mai utilizează activ. Iată unele forme temporale şi modale: *au vrut scăpa* (condiţionalul trecut), *să fie fostu* (conjunctivul trecut), *au fost zicând* (potenţialul).

Exemple ilustrative:

(1) „Dispot, fiind italian, *au fostu ştiind* mai multe limbi: frâncéşte, latinéşte, grecéşte şi nemţéşte" (Ureche 1971: 163).
(2) „Leşii... pre unii ai noştri *i-au fostu spânzurând* câte doi de păr, că *au fostu umblând* pe acéle vremi părăşi, ca şi nemţii, şi alte batjocuri multe le-*au fostu făcându* de să pomenéşte şi astăzi răotatea lor ce-*au fostu păţindu*" (Ureche 1971: 109).

În exemplele (1) şi (2) avem de a face cu modul prezumtiv, care în limba română actuală se formează din viitorul auxiliarului *a fi* sau din prezentul conjunctivului, devenit invariabil, sau condiţionalului aceluiaşi verb şi din

gerunziul verbului de conjugat: *voi fi lucrând*, *vei fi lucrând* etc.; *eu să fi lucrând*, *tu să fi lucrând* etc.; *aș fi lucrând*, *ai fi lucrând* etc. Modul prezumtiv are și timpul trecut, care, sub aspect structural, se deosebește de timpul prezent prin faptul că *gerunziul* din componența lui se substituie prin *participiu* (de exemplu: *tu vei fi lucrat*). La M. Eminescu citim: „Optzeci de ani îmi pare/ În lume c-am trăit/ Că sunt bătrân ca iarna/ Că tu vei fi murit". Ion Creangă își încheie povestea *Ivan Turbincă* cu o frază în care a combinat în mod reușit ambele forme temporale de prezumtiv: „Și așa a trăit Ivan cel fără de moarte veacuri nenumărate și poate că și acum *a* mai *fi trăind*, dacă n-*a fi murit*"[4].

Schimbările de suprafață abundă în structura limbii române. De exemplu, în textele vechi observăm că pronumele reflexiv *se* avea aceeași formă ca și marca modului conjunctiv *să*. Se scria: *să să ducă*, *să să spele*, *să să închidă* etc.:

> „Aron Vodă... gândi, după toată răutatea ce făcuse, *să să curățească* și să arăte Țării că nu este din voia lui ce s-au lucratu..." (Ureche 1971: 215).
> „Iară lucrul adevărat *nu să știe*" (Ureche 1971: 138).
> „Duca... s-au rugat vizirului să-l aștepte în 5 zile *să să socotească* și atunci îi va da răspuns" (Neculce 1969: 197).

Aflați în fața unei confuzii evidente de ordin fonetic (de rostire), semantic și gramatical, vorbitorii de limbă română au găsit o fericită ieșire din impas: *să* – a rămas ca element structural al conjunctivului (*să plec*, *să fac*, *să cânt* etc.), iar *se* – formă moștenită direct din limba latină – a continuat să fie pronume reflexiv (*se spală*, *se îmbracă*, *se duce* etc.). Dacă verbul e reflexiv, astăzi nu se zice, ca pe vremea cronicarilor, *să să curățească*, ci *să se cureță*; nu spunem: *să să socotească*, ci *să se socotească* etc. Așadar, și în cazul pronumelui reflexiv *se* este vorba de evoluția lentă și latentă a limbii. Am mai spus (vezi *supra*) că schimbările într-o limbă naturală se produc foarte încet, încât vorbitorii, de regulă, aproape că nu le sesizează, fiind siguri că vorbesc așa cum s-a vorbit, „ca toată lumea" ce cunoaște idiomul dat.

Recurgem și la un alt exemplu. În manualele și în dicționarele de tot felul, editate în perioada antebelică în România, numeralele 14, 16, 60 se ortografiază în felul următor: *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci*. Așa se scria și așa se pronunța, pentru că aceasta era norma literară. În *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române* de Alexandru Resmeriță (Craiova, 1924) găsim explicațiile de rigoare: „*patrusprezece numer* compus din *patru-spre-zece*. Număr cuprinzând patru unități peste zece", iar M. Stăureanu, în *Dicționar român-latin* (Craiova, 1924) aduce o precizare de natură etimologică: „*Șasesprezece* – lat. *sedecim*; *șasezeci* – lat. *sexaginta*".

E notabil că, în prezent, manualele de limbă română și dicționarele de tot felul (ortografice, explicative, bilingve etc.) înregistrează numai formele „corupte" *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci*. În acest sens este elocvent faptul că, în *Dicționarul*

---

[4] În limba română din Basarabia (mai ales în stilurile mai „cântate"), prezumtivul, de regulă, este substituit cu alte structuri ce exprimă un dubiu, o nesiguranță. De exemplu: *va fi trăind→poate că trăiește→e posibil că trăiește→pare că trăiește* etc. În general, prezumtivul ca, de altfel, și perfectul simplu sunt împinse spre periferia limbii literare din Republica Moldova.

Scanned with OKEN Scanner

ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române (2005), formele *patrusprezece*, *şasesprezece* şi *şasezeci* nu figurează deloc. În DEX (1996) se înregistrează numeralele *patrusprezece*, *şasesprezece*, dar cu trimitere la *paisprezece*, *şaisprezece*, iar numeralul *şasezeci* figurează numai cu forma *şaizeci*. Exact aceeaşi situaţie o constatăm şi în *Dicţionarul universal al limbii române* de Lazăr Şăineanu (ediţia din 1998).

Dacă lexicografii sunt oarecum toleranţi faţă de formele vechi corecte ale numeralelor în discuţie, gramaticienii le resping categoric. Astfel, *Gramatica limbii române* (ediţia Academiei) încă în 1966 nota: „Unele dintre numeralele ordinale care exprimă unităţi îşi modifică aspectul fonetic, când se combină cu *zece* sau *zeci* [...]. Astfel, se pronunţă şi se scrie *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*, forme care au fost adoptate de limba literară, în loc de *patruspezece*, *şasesprezece*, *şasezeci*. Această modificare a aspectului fonetic se datoreşte analogiei cu numeralele învecinate (unsprezece, doisprezece, treisprezece), a căror unitate este monosilabică" (GA: 182). Şi mai categorică este afirmaţia Mioarei Avram, care numeşte formele *patrusprezece*, *şasesprezece* şi *şasezeci* „pedante, fiind tolerate cel mult în convorbiri telefonice" (Avram 1997: 131–132). Dimpotrivă, I. Iordan considera că în unele *graiuri actuale* se păstrează formele „întregi" (*patrusprezece*, *şasesprezece*, *şasezeci*), care apar şi în vorbirea literară, când intervine nevoia de a distinge numeralele, de a evita eventuale confuzii, care ar putea avea urmări neplăcute şi de ordin economic (Iordan 1956: 358). Interesant este faptul că filologul şi lexicograful chişinăuean Andrei Crijanovschi, în *Dicţionarul de dificultăţi ale limbii române* (Chişinău, 2001) consideră formele *patrusprezece* şi *şasesprezece* ca variante, iar *şasezeci* – ca neliterară.

Revenind la bazele metodologice ale discuţiei cu privire la evoluţia în limbă, avem de menţionat, cu toată certitudinea, că schimbările produse în cele trei numerale cardinale se datorează nu lingviştilor, ci vorbitorilor limbii române, care, în ultimele decenii, înclină tot mai mult spre formele „reduse" *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*.

Numai vorbitorii din generaţiile mai vechi ţin la forma „corectă" şi pronunţarea „adecvată" a numeralelor în cauză. Oamenii tineri, însă, consideră că e corect şi bine aşa cum spune „toată lumea", adică *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*. Pe ei nu-i deranjează „trecutul". În altă ordine de idei, Coşeriu scria: „Vorbitorul este inconştient de schimbare, este convins că realizează mereu aceeaşi limbă, că nu vorbeşte altă limbă şi că el nu face altceva decât să continue tradiţia. Când adoptă ceva nou, adoptă fiindcă aşa «se zice», adică el consideră că asta ţine de limbă deja, că în limbă se zice aşa" (Coşeriu 1996: 87)[5].

[5] Forme gramaticale vechi (sau învechite) găsim şi la scriitorii noştri clasici:

Gh. Asachi: *obiecturi* (azi *obiecte*), *staturi* (azi *stat*), *monumenturi* (azi *monumente*), *bastarduri* (azi *bastarzi*), *metod* (azi *metodă*); I.H. Rădulescu: *număr singurit* (azi *număr singular*), *verburile* (azi *verbele*), *eu repetesc, tu repeteşti...* (azi *eu repet, tu repeţi...*); C. Negruzzi: *ţeară* (azi *ţară*), *dixioner* (azi *dicţionar*); A. Odobescu: *centruri* (azi *centre*), *texturi* (azi *texte*); M. Eminescu: *pasurile lui nu se auzeau pe strade* (*Sărmanul Dionis*) (pentru /paşii lui nu se auzeau pe străzi/), *chilia ce i se*

Scanned with OKEN Scanner

Schimbările evolutive de suprafață în limba română nu au condus la ridicarea unor impedimente de comunicare în spațiul național, cu toate că pe acest teritoriu național se mai păstrează cele cinci dialecte (muntenesc, moldovenesc, crișean, maramureșean și bănățean).

De la *Liturghierul* călugărului Macarie (1508), la *Scrisoarea lui Neacșu* sau traducerile efectuate de diaconul Coresi (mijlocul sec. al XVI-lea), la *Palia de la Orăștie* – traducerea *Vechiului Testament* efectuată de Șerban, fiul lui Coresi, sau la *Noul Testament*, tradus de mitropolitul Simion Ștefan (1648), la *Cazania lui Varlaam – Cartea românească de învățătură*... (1643), *Psaltirea în versuri* (1673) a celui dintâi poet al românilor – mitropolitul Dosoftei – și până la cronicarii noștri putem constata o unitate de necrezut a limbii române.

Și aceasta pentru că toți cei ce țineau pana în mână (cărturari vechi, traducători, logofeți, fețele bisericești) se osteneau să selecteze din graiul poporului elementele cele mai sonore, mai clare, mai cunoscute românilor atât la nivel lexical, cât și la nivel gramatical. Și în felul acesta reușeau să scrie „așea cum să înțeleagă toți" (Simion Ștefan), „așa cum să înțeleagă hiecine" (Varlaam).

În planul unității glotice și etnice a poporului român o contribuție incomensurabilă a adus-o *biserica ortodoxă*. M. Eminescu scria că „biserica – maica spirituală a neamului românesc a născut unitatea limbii și unitatea etnică a poporului. Biserica a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă și în toată românimea despre cultură și artă" (Eminescu 1970: 218)[6]. În limba rusă, de exemplu, aproximativ până în sec. al XVIII-lea, nu se înregistra pronumele de reverență *Вы* (*dumneavoastră*). Adresarea se realiza cu pronumele personale *Ты* (*tu*), de pildă *Ты, батюшка царь* (*tu, părinte țar*). De notat că în anii de domnie ai lui Petru I (supranumit *cel Mare*) – epoca de modernizare a Rusiei țariste – a fost introdus în limba rusă pronumele *Вы*, ca model de adresare în unele țări europene, pe unde a călătorit țarul rus pentru a se instrui (1697–1698, 1717). Inovația în cauză a întâmpinat o furibundă rezistență din partea intelectualilor ruși puriști (vezi Нагодкова 1984: 42). Chiar și Vladimir Dal (1801–1872), autorul unicului în felul

---

dedese... Cezara (pentru /ce i se dăduse/); Veronica Micle, în poezia *Ai plecat*, preia de la Eminescu, probabil, forma *pasuri*: „Eu cu sufletul zdrobit/ Am privit în a ta cale/ Și cu lacrimi am stropit/ Urma *pasurilor* tale" (Micle 1969: 44).

[6] Tot lui Eminescu îi aparțin și următoarele reflecții despre limba română: a) „Limba română e unică de la Arad și până la Albița"; „Azi limba este una de la Satmar până la Cetatea Albă de lângă Nistru, de la Hotin până la granița militară; azi datina e una și etnologic e unul și același popor, care nu mai doarme somnul pământului și al veacurilor".

Unitatea limbii române ca idiom se mai poate explica și prin faptul că ea (aspectul literar) s-a dezvoltat, după cum spunea Lucian Blaga, de jos în sus, de la aspectul vorbit (popular) la cel scris (literar), fără amestecul academiilor, universităților, ca în limbile romanice de vest (franceza, italiana, spaniola), unde *norma* era impusă de curțile regale și de către savanții vremii (Italia – Academia della Crusca, 1583; Franța – Académie Française, 1634; Spania – Real Academia, 1713). În această ordine de idei, profesorul Alexandru Niculescu menționează că „româna este limba în care cenzura culturii nu s-a manifestat cu rigoarea cu care a funcționat în limbile romanice de vest" (Niculescu 1978: 19).

Scanned with OKEN Scanner

său *Dicţionar explicativ al limbii vorbite velico-ruse* în 4 volume, *Толковый словарь живого великорусского языка* (1863–1866) se împotrivea. Acest medic, scriitor, filolog scria: *Лучше по чести тыкать, нетели с подвохой викать* („Mai bine cu cinste să tutuieşti pe cineva, decât cu nesinceritate să-l preamăreşti"). Poetul Alexandr Puşkin a scris două poezii, întrebuinţând ambele forme de adresare: şi *Ты*, şi *Вы*. Iată o strofă din poezia intitulată *Ты и Вы*: Перед ней задумчиво стою/ Свести очей с нее нет силы,/ И говорю ей: как вы милы,/ И мыслю как тебя люблю! („Şi-i spun: cât de drăguţă *sunteţi!*/ Şi mă gândesc: cât de mult eu *te iubesc*"). A doua poezie e intitulată *Я вас любил* (*Eu v-am iubit*). Aici nu mai apare forma veche de adresare *Ты*, ci numai *Вы*. Vom cita numai două rânduri, cele care încheie această minunată poezie: „Я вас любил так искренне так нежно,/ Как дай Вам бог любимой быть другим" („Eu v-am iubit atât de sincer şi de tandru/ Încât dea Domnul să fiţi iubită de altul la fel"). De reţinut că, odată cu scurgerea anilor (cam de la sfârşitul sec. XVIII), inovaţia referitoare la pronumele de reverenţă în limba rusă a prins, devenind normă unanim acceptată. E un caz elocvent de realizare a dictonului latin: *Communis error facit jus!* („Greşeala/abaterea comună devine lege").

Profesorul E. Coşeriu relata că în societatea romană, deşi existau mari diferenţieri sociale şi culturale, totuşi „tradiţia romană păstrează pe *tu* ca singura formulă de adresare, oricui, şi cel mai umil păstor îi spune împăratului *tu*" (Coşeriu 1996: 95). De exemplu, *Ave, Caesar, morituri te salutant* („Să trăieşti, împărate /Caesar/, cei ce vor muri te salută); era formula de salut a gladiatorilor în faţa legii imperiale înainte de începerea luptelor din arenă. Un alt exemplu cunoscut: *Ave, Maria!* („Să fii sănătoasă, Marie!"); cu aceste cuvinte începea un imn medieval în cinstea Fecioarei Maria (sunt cuvintele Îngerului adresate Fecioarei Maria la Bunavestire; se regăsesc în *Vulgata*).

E. Coşeriu explică de ce vechii romani utilizau pronumele *tu*, ca singură formulă de adresare: „limba latină – arată celebrul savant lingvist şi filozof – *începe* [subl.a.] într-o comunitate foarte mică şi unitară, cu aceeaşi civilizaţie bine organizată [...] unde erau – mai mult sau mai puţin – aceiaşi cei care guvernau şi cei care erau guvernaţi. Faptul, de exemplu, că alegeau în Senat pe cei mai bătrâni [...] ne arată că era o societate patriarhală. Însă, pe urmă, societatea s-a schimbat foarte mult şi totuşi formulele de adresare nu se schimbă" (Coşeriu 1996: 96).

Revenim la limba rusă, în special la lexicul ei oarecum livresc. Aici schimbările de suprafaţă sunt bătătoare la ochi. E vorba mai ales de faptul că se observă o predilecţie faţă de cuvinte, deseori de origine franceză (multe dintre ele devenind chiar „internaţionalisme"), care substituie pe cele autohtone ruseşti.

În paginile ziarelor şi ale revistelor, la posturile de radio şi de televiziune ruseşti se constată un aflux de vocabule de sorginte romanică, dar rusificate, modificate conform regulilor morfologice ruse. Se creează impresia că vorbitorii intelectuali de limbă rusă „uită" cuvintele consacrate, substituindu-le cu cele străine. Iată câteva exemple:

Scanned with OKEN Scanner

Анонс	î.l.d.	Обьявление
Толерантность	î.l.d.	Терпимость
Урбанизация	î.l.d.	Градостроение
Пенитенциарный	î.l.d.	Тюремный
Профитабельный	î.l.d.	Выгодний
Делимитация	î.l.d.	Разграчение
Контроверзы	î.l.d.	Противоречия
Лакунарный	î.l.d.	с пропусками
Трансляция	î.l.d.	Передача
Каритабельныи	î.l.d.	Милочердный
Ламентабельный	î.l.d.	Глачевный

Ilustrăm în continuare şi cu alte câteva vocabule, extrase din presa de limbă rusă, cu semantică transparentă pentru vorbitorii instruiți de limbă română, dar nu şi pentru cei vorbind limba lui Dostoievski: *респектабельный*, *резонный*, *реминисценция*, *импозинтный*, *потенциальный*, *эхпликация*, *экстремальный*, *инициировать*, *экстраординарный*, *этанировать* etc.

În această ordine de idei poate fi adusă în discuție şi terminologia gramaticală rusă care, de asemenea, este deseori substituită cu astfel de termeni, în majoritatea lor tot de origine romanică. Acest proces se observă, în primul rând, în studii lingvistice. Câteva exemple:

Вербальные конструкции	î.l.d.	глагольные обороты
Субстантивул	î.l.d.	Имя существительные
Аджектив	î.l.d.	Имя прилагательные
Адверб	î.l.d.	Наречие
Акузатив	î.l.d.	винительныи
Индикатив	î.l.d.	Изьявительние наклонение
Герундий	î.l.d.	деепрочастие
Партициπий	î.l.d.	причастие
Конжюнктив	î.l.d.	Сослагательное наклонение
Вокатив	î.l.d.	Звательный

Lista unor asemenea termeni de origine romanică care înlocuiesc cuvintele tradiționale ruseşti poate fi lesne continuată, dar se impune o primă concluzie: *schimbările evolutive de suprafață* în domeniul vocabularului rusesc „bat la poarta vieții" şi tind a deveni *schimbări de adâncime* (de profunzime). În acest caz, ele vor putea obține statut de normă, pentru că *usus est magister optimus*, după cum spunea Cicero.

Fiindcă am amintit de *uz*, trebuie să precizăm că, în limba română vorbită azi în Republica Moldova, sunt în circulație multe împrumuturi, calchieri, structuri sintactice din limba rusă. Unele din ele chiar tind a se generaliza, fiindcă sunt folosite deseori şi în *aspectul scris* al limbii, fiind chiar posibil să capete statut de schimbări de suprafață. Apelăm la câteva exemple ilustrative:

Scanned with OKEN Scanner

(1) Maria *lucrează medic* la țară, în loc de *lucrează ca medic, în calitate de medic*. Modelul copiază rusescul *Работать врачом* (cu așa-zisul „tvoritelinâi predicativnâi").
(2) Jannette *trăiește sub Moscova* (I. Druță, *Clopotnița*), în loc de *locuiește lângă Moscova*. Modelul rusesc: *жить под Москвой*.
(3) *La mine mama e bolnavă*, în loc de *Mama mea e bolnavă*. Modelul rusesc: У меня мать болеет.
(4) Ion *l-a mulțumit pe Gheorghe* pentru ajutorul acordat, în loc de *i-a mulțumit lui Gheorghe*... În rusă, verbul *блогодорить*, în cazul dat, se construiește cu acuzativul numelui: *Ваня поблогодорить Георгия за помощь*.
(5) Am *vorbit pe telefon*, în loc de *la telefon*. În rusă: Я говорил *по телефоны*.
(6) *Până ce* nu am nevoie de ochelari, în loc de *Deocamdată* nu am nevoie... În rusă se spune *Пока мне нужны очки*.
(7) Aveți *careva* întrebări?, în loc de *unele, niște întrebări*... În rusă: *Есть некоторые вопросы?*
(8) Ion *îl reproșează pe Gheorghe*, în loc de *îi reproșează lui Gheorghe*. S-a folosit recțiunea verbală cu acuzativul în loc de dativ, după modelul rusesc: *Ваня упрекает Георгия* (*упрекать кого*?).
(9) Tamara *îi invidiază Mariei*, în loc de *o invidiază pe Maria*. Aici e corectă recțiunea cu acuzativul, și nu cu dativul, ca în limba rusă: *завидовать кому? Мария завидует Тамаре*...
(10) *Copiii părinții cărora*... în loc de *Copiii ai căror părinți*. Iarăși este vorba de structura rusească: *дети, родители которых*.

E. Coșeriu a arătat că procesul de schimbare lingvistică poate să se deruleze „cu un ritm mai accelerat sau mai puțin accelerat" (Coșeriu 1996: 67).

Într-un mediu de bilingvism asimetric național-rus cum este cel din Republica Moldova, acest proces de adoptare a elementelor străine, ce substituie modelele de limbă autohtone, este destul de activ în vorbirea generală și în cea cultă, pătrunzând chiar în aspectul scris al limbii române.

Alarmant ni se pare faptul de ordin psihologic: cei ce adoptă formule străine (ruseşti) nu-şi dau seama că greşesc, că nu respectă tradiția, că au uitat regulile gramaticale (şi nu numai) învățate la şcoală. În acest sens, „zgârie urechea" şi accentuarea rusească a unor cuvinte româneşti. Deseori *oxitonele* devin *paroxitone* (*autóbus, troléibuz, antíhrist, róbot, mazáic, preámbul* etc.); *paroxitonele* devin *oxitone* (*credít, standárd, voléi, cumúl, reportér* etc.); *proparoxitonele* devin *paroxitone* (*diplómă, aúlă, graníța, pricínă*) etc.

Se poate spune că, în cazul acesta (al accentuării deformate), *usus est tyrranus lingua* (Horatius). Deşi ne deformează tradiția, acest *usus* se produce automat, mecanic, instinctiv, vorbitorului neinstruit şi indiferent părându-i-se că vorbeşte ca toată lumea din jur, când spune: *конечно, кароче, обед, скорость, браган, общежитиле, пивэ, другу меу, привет, телка, мышка* etc. (în locul cuvintelor româneşti corespunzătoare, pe care, firește, le ştie, dar le-a „uitat" pentru moment). Dacă i se face observație, se supără, justificându-se că „toți spun așa", că el vorbeşte „ca toată lumea", „că așa se zice".

Despre faptul că vorbitorii neinstruiți în materie de limbă se dovedesc a fi „inconştienți" în ceea ce priveşte „schimbările" ce se produc, ne vorbesc şi constatările care s-au făcut de către specialişti asupra vorbitorilor de *limbi muribunde*, aflate pe cale de dispariție. Asemenea idiomuri sunt introduse în *Cartea roşie a limbilor mici*,

Scanned with OKEN Scanner

editată de UNESCO, începând cu anul 1993. Și în Federația Rusă exista o „Carte roșie a limbilor popoarelor din Rusia", apărută în anul 1994.

S-a constatat că mulți vorbitori ai acestor limbi pe cale de dispariție nu conștientizează faptul regretabil că ei se asimilează, că limba lor e cu totul deformată, sluțită. E cazul limbilor (vezi în *Cartea roșie...*): *karekă*, *aleată*, *evencă*, *adaghee* ș.a. Vorbitorii acestor limbi (precum și *eschimoșii*, *iukaghirii*, *cikotskienii* etc.) vorbesc stâlcit, recurgând la justificări obișnuite de tipul: „așa se vorbește, așa se spune" (vezi Bahtin 2001: 13).

Ideea de schimbări perpetue în limbă, trecute oarecum inobservabile pentru vorbitorii neinițiați, a fost formulată în mod clasic de Benedetto Croce (1866–1952) (cunoscutul filozof și estetician italian), intrând în istoria culturii cu denumirea de „paradoxul lui Croce". Iată-l: „Dacă am pune toate generațiile de oameni, din sec. I până în sec. XX, una lângă alta, și le-am considera împreună, am vedea că totdeauna avem impresia că două generații succesive vorbesc aceeași limbă. Însă, deja la distanță de patru–cinci generații, se pare că e altă limbă, iar la zece sau la douăzeci de generații avem impresia că e cu totul altă limbă, deși *membrii fiecărei generații credeau că vorbesc aceeași limbă. Înseamnă că ei au schimbat, au refăcut limba, fără să aibă această intuiție, și considerând că ei realizau limba, nu că o schimbau*" (apud Coșeriu 1996: 87).

Așa se face că și vorbitorii de limbă română din Republica Moldova, introducând involuntar unele *schimbări de suprafață*, în special la nivel sintactic și lexical, consideră că ei „realizează limba, dar nu o schimbă". Sub aspect istoric, tradițional, cultural această conștiință (convingere) deformată (denaturată) este pe de-a dreptul periculoasă. Ea se cere dirijată și direcționată spre corectitudine, spre tradiție, înțeleasă, desigur, nu în plan static (stagnant), ci în plan dinamic (evolutiv).

În felul acesta, *volens-nolens*, apare problema de cultivare a limbii, la toate nivelurile ei. Și aici în ajutor ne vine Eugeniu Coșeriu. Marele lingvist scria: „S-a considerat timp de un secol și mai bine că problema exprimării corecte în limbă ar fi o problemă minoră, o problemă a diletanților, o problemă care nu ar putea interesa pe lingviștii serioși... Dimpotrivă, problema exprimării corecte este o problemă foarte serioasă și o problemă de teorie lingvistică serioasă, și deci lingvistul are și el datoria să ia în studiu această problemă, care îl interesează pe vorbitor" (Coșeriu 1991–1992: 18).

Așadar, lingviștii au misiunea de a tempera, a bara tăvălugul presant al schimbărilor de suprafață care invadează vocabularul și sintaxa unei limbi în condiții de bilingvism și chiar diglosie. Cultivatorii de limbă, în măsura posibilului, (pun impedimente și) încearcă să direcționeze aceste schimbări, dar nu le pot opri în totalitate, căci limba este *energeia*, și nu *ergon*.

Încheind considerațiile noastre despre schimbările evolutive în limbă, este necesar să reținem că acest proces universal și complicat poate fi înțeles, dacă li se dă, în principiu, prioritate vorbitorilor și dacă se întrevede o legătură indestructibilă între planul sincronic și cel diacronic de cercetare a limbii naturale, pentru că, „oricât de importantă ar fi sincronia, cu ea nu se termină lingvistica" (Martinet 1960: 461).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi*, ediţia a 2-a, Bucureşti, Editura Humanitas.
Bahtin 2001 = Н.Б. Бахтин, *Языковой сдвиг и упрощения языка точка зрения носителя и точка зрения лингвиста/Язык и общество на пороге нового тысятилетния*, Moscova.
Bazin 1966 = Louis Bazin, *Les classes du verbe turc*, „Bulletin de la Société Linguistique de Paris, t. LXI, fasc. 1.
Costomarov 1986 = V. Costomarov, *Жизнь языка*, Moscova.
Coşeriu 1991–1992 = E. Coşeriu, *Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi (serie nouă)", *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coşeriu*, Secţiunea III. Lingvistică, t. XXXVII–XXXVIII, Iaşi.
Coşeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţământului.
Martinet 1960 = André Martinet, *О книге „Основы лингвистический теорий Ельмслева"*, Новое в лингвистике, vol. III, Moscova.
Migliorini 1961 = Bruno Migliorini, *Istoria della lingua italiana*, Firenze, Sansoni.
Moldovanu 1997 = Dragoş Moldovanu, *Dimitrie Cantemir. Între Orient şi Occident*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Nagodcova 1984 = Т. Нагодкова, *Письма о словах*, Moscova.
Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Trubaciov 1984 = O. Trubaciov, „Комсомольская правда", 13 decembrie.

b. Izvoare

Micle 1969 = Veronica Micle, *Poezii*, Bucureşti.
Eminescu 1970 = Mihai Eminescu, *Despre cultură şi artă*, ediţie îngrijită de D. Irimia, Iaşi, Junimea.
Ureche 1971 = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău.
Neculce 1969 = Ion Neculce, *Letopiseşul Ţării Moldovei*, Chişinău.

THE EVOLUTION OF ROMANIAN LANGUAGE WITHIN VISION OF EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

Eugenio Coseriu treats changes in language as creativity, which is implementation of language via speech. Thus, spoken language is primary. During the development of a natural language we can identify deep and surface changes. The former lead to imminent change in language (for example, establishment of the analytical system in neoromance languages, appearance of the article, disappearance of cases and rendering some logical and grammatical relations with prepositions etc. Surface changes do not produce evident mutations in the structure of language, they only generate some less significant lexico-syntactic changes. What has been said above is valid for different natural languages.

Key-words: *biligualism, asymetric, diglossia, innovation in language, deep changes, surface changes.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

DIALOGUE AS A PARTICULAR TYPE OF TEXT BASED ON COLLABORATION

VIORICA CONDRAT*

Dialogue as an essential form of communication constitutes a complex phenomenon that is worth examining from both linguistic and pragmatic perspectives. Far from being chaotic, its structure comprises a mechanism of formulas and specific conventions that contribute to the creation of a coherent interactive discourse. It is, in essence, the praxiological realization of the speech, and "speech (as saying) is, definitely, communication" (Coşeriu 2009: 10).

It is well structured having a coherent internal organization, which comes as a result of the participants' conventional agreement to be clear, brief, correct and relevant if they want to decode the implied meaning correctly (Grice 1989: 28), and, thus, have a successful verbal interaction. It implies that dialogue is above all collaboration; it is "a flexible text negotiated between the various participants" (Pridham 2001: 42).

It is important to point to the presence of certain circumstances that ensures the smooth negotiation of meanings in a dialogue. The interlocutors are involved in a collaborative process of realizing their communicative intentions. The way they structure their dialogue depends on the context of their interaction.

The role of the context is indisputable, as the replies in a verbal interaction may not be connected one with another on the surface. It is the concrete situation and the interpersonal relations of the participants that should be taken into consideration in order to decode the dialogue. In this way, the spatio-temporal particularities and the participants' relations are of extreme importance in the process of speech[1].

---

* „Alecu Russo" State University, Bălţi, Pushkin Street, no. 38, Republic of Moldova.

[1] According to Catherine Kerbrat-Orecchioni (1997) the context comprises the following elements: a. the setting that includes the temporal and spatial locations; b. the goal; and she distinguishes between the global and punctual goals; and c. the participants. The linguist emphasizes that fact that when it comes to the last element one should consider the number of the participants, their individual characteristics, and their interpersonal relations.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 133–139

The study of dialogue should be done at all levels of the language. At the same time, it should focus on the pragmatic and socio-cultural aspects of communication as well. Thus, it should be analyzed taking into account:

(1) segmental and supersegmental characteristics;
(2) the morphological and lexical properties of the sequences (specific words, such as: introductions, closings, words that have a more or less ritualistic character);
(3) syntactic relations;
(4) semantic relations;
(5) the pragmatic features of the dialogue regarded as a sequence of speech acts;
(6) the control of the interaction;
(7) the socio-cultural properties, the participants and the context.

As the interactive discourse involves the presence of both social and linguistic behavior, dialogue should be analyzed through two perspectives: interactional and illocutionary. Each dialogue is built on its interactants' utterances that carry with them their individualities and attitudes that may be sometimes conflicting. That is why every interactant willing to have a successful interaction engages in "a dynamic process of negotiation" (Edmondson 1981: 54).

Let's consider the following example which is an instance of social activity done via speech:

'Now, who's going to wash his teeth?'
'But I don't want to go to bed.'

At the surface, it is an exchange of two replies: the first is initiative and the second – reactive. It is an adjacency pair that motivates from within the participants' cooperation. The first has the role of a sender (S), while the second of a receiver (R). However, these roles change with the second reply. This pair is structured in such a way that the first line implies the necessity of having the second.

In this case S1 orients her listener towards the answer's direction. Indeed, "the word in living conversation is directly, blatantly oriented toward a future answer word: it provokes an answer, anticipates it and structures itself in the answer's direction" (Quinn 2006: 117). However, the response from her interlocutor is a dispreferred one, as the second responds negatively to the previously asked question.

At the same time, this is a praxiological manifestation of speech that is constituted of a series of speech acts, the coherence of which is seen in the social structure in which they are realized (Edmonson 1981: 81). If we analyze this sequence outside its context, it will not make sense. We understand its meaning the moment we take into consideration its participants (the mother and her son), the time (evening) and the place (their home). It is generally acknowledged that before going to bed one, as a rule, washes their teeth. So the child understands what his mother actually implies by this indirect directive and gives his response by

Scanned with OKEN Scanner

avoiding mentioning the actual action of washing his teeth. As both participants are part of the same socio-cultural background they manage to negotiate the meaning of the utterances correctly.

At the supersegmental level, the intonation of the utterance plays a significant role. If said with a raising tone, this directive will have a less categorical meaning, leaving the possibility to negotiate the postponing of that act, even if it may be declined. While said with a falling tone, it already implies definiteness and expectations to be obeyed.

From the point of view of grammar and semantics this communicative event is correct. However, they only help decode the literal meaning, not the illocutionary force.

It is known that on any occasion, the action performed by producing an utterance will consists of three related acts: locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act (Austin 1978: 108). When producing an utterance, one does not only say something about the world (locution), but we also perform an act (illocution) which will have an effect on the listener (perlocution).

Thus, dialogue is an intricate progression of encoding and decoding intended meanings via inferential processes. The interpreter is to take into consideration all the aspects of the communication in order to be able to interpret it.

The example below can be regarded as a casual interaction between two people one inquiring with no evident purpose about the other's way of spending free time:

'What are you doing after work?'
'You don't hang about, do you, Ian?'

However, it is a pre-sequence to an upcoming invitation. Moreover, the reply is already a preparation for the coming refusal. In this way, both interlocutors prepare each other for what is to come next. They orient their interaction in the answers' direction so that there is no misunderstanding between them. The first speaker, wanting to avoid a refusing act, tries to use a face saving strategy, a pre-sequence, which is in the form of a casual question 'What are you doing after work?'. The second speaker does not want to be blunt and chooses another strategy: instead of saying what she is doing after work, she expresses her hopes that he has not been considering to spend time with her after work. By not answering, the addresser's question the addressee prepares himself for an upcoming refusal. The use of the tag question emphasizes the fact that she is ironic and probably she will turn him down.

This delay of refusing directly can be accounted for the fact that the addressee wants to save the face of the addresser, as the refusal is a face-threatening act. Face, in Brown and Levinson's definition, is "the public self image that every member wants to claim for himself" (Brown, Levinson 1987: 61). If a person says something that represents a threat to the expectations that a hearer has towards his self-image, then we speak about a face threatening act. Refusing

Scanned with OKEN Scanner

something contradicts the speaker's expectations, thus it is a face threatening act. It is important for the refuser to give the impression that he still cares about the speaker's needs and feelings making use of positive politeness strategies, as avoiding disagreement, being optimistic, giving reasons, etc.

Robin Lakoff formulated the three maxims of the politeness principle:

(1) don't impose;
(2) give options;
(3) make the receiver feel good.

In this way, the speaker should be careful not to sound too categorical. He should ensure his interlocutor that he always has the possibility to choose. In addition, he should create a pleasant atmosphere to have a successful communication.

Politeness is, in fact, the way in which the interactants mark their social distance. The politeness phenomenon is closely related to the socio-cultural relations of the interactants. Brown and Levinson have studied this phenomenon and came to the conclusion that all people who want to have a particular social relation with their interlocutors should recognize the face of the latter.

The politeness principle also implies that both speakers should enjoy equal speaking powers. While defining conversation, Guy Cook mentions that it occurs when five criteria are met:

(1) It is not primarily necessitated by a practical task;
(2) Any unequal power of participants is partially suspended;
(3) The number of the participants is small;
(4) Turns are quite short;
(5) Talk is primarily for the participants not for an outside audience (Cook 2001: 51).

However, every dialogue is motivated by a practical need, which can be of various natures (either to preserve the social relations or to invite someone out). Moreover, the enactment of power can not be equal: somebody will have more speaking powers as the other due to the fact that people are different, even in the case when they try to save the appearance of their interlocutor.

We would like to analyze the dialogue taking between the two characters of Dorothy Parker's short story *The Last Tea*. Undoubtedly, natural and fictional conversations differ in many ways. Michael Toolan points: "It is not merely that in fiction the talk is 'tidied up', that there are relatively few unclear utterances, overlaps, false starts, hesitations, and repetitions: there are also literary conventions at work governing the fictional representations of talk, so that the rendered text is quite other than a faithful transcription of a natural conversation. However, certain structural and functional principles govern fictional dialogue, as they do natural dialogue" (Toolan 2005: 193).

The choice of the short story was due to the fact that it is essentially a two-party communicative exchange taking place between two ex-lovers. We could say

Scanned with OKEN Scanner

that the entire story consists of their dialogue. Both participants know each other very well which justifies the informal tone of their conversation. Moreover, they share the same knowledge of the world which makes their interaction meaningful and coherent.

The context of this dialogue is important, as the woman has been sitting in a café alone waiting for the man to appear for forty minutes. This detail indicates the woman's warm feelings towards the man, on one hand, and his indifference towards her, on the other.

When he finally appears he utters the apology "Guess I must be late. Sorry you been waiting", which is an expressive speech act. However, he is a pseudo apologizer who rejects responsibility and tends to be superficial. As a matter of fact, this is a negative politeness strategy which is meant to render the distance, rather than friendliness, between the interlocutors imposed from the very beginning by the man. It would have been more appropriate if the positive politeness strategy were used in this context. This incongruity with the situation already highlights the man's domineering role in this dialogue as well as his intentions.

The woman's strategy is different. At the beginning she does everything to make her receiver feel good. She feels truly sorry for the man who complains of being "in terrible shape". The way they begin their dialogue predicts the upcoming conversational turbulence. It also shapes the participant who enjoys more speaking powers and is more manipulative.

One cannot help noticing that the young man skips the ritualistic formulas of starting a dialogue. Instead of inquiring how the young girl is, he directly starts complaining. This fact proves that he has no intention of having a conversation with her. Actually, it emphasizes that he wants it to be as short as possible. It is extremely rude, and makes the woman feel uncomfortable.

Acting like a victim, he manages to convince his interlocutor that she is the one to blame for his boredom and tiredness. He openly states that this dialogue is undesirable.

The man's sequences are uttered in such a way as to reveal his indifference and annoyance towards the woman. His unwillingness to cooperate in this dialogue is seen in his refusal to decode the illocutionary force of the girl's reactive replies. He is the only one inciting in this verbal interaction, not allowing a change of roles once throughout the entire conversation. Moreover, his utterances: "Hey, hey, easy on the sugar – one lump is fair enough. And take away those cakes" reveal that he is accustomed of being obeyed. Thus, he utters the directive without taking into consideration his interlocutor's preferences. It becomes clear that he enjoys superior rights whereas the young girl has lesser speaking rights here.

Unlike the man, the woman decodes his intended meaning properly. She understands the illocutionary force of his utterances where he praises the good looks of another woman. She desperately tries to make him reconsider his point of

Scanned with OKEN Scanner

view by choosing her interlocutor's strategy: she feigns not to decode his message by uttering representatives of her non-existent admirers. By choosing this strategy she hopes to have the same effect his strategy has on her (i.e. become jealous). However, she fails as her interlocutor is not negotiating in having a successful communication. He does not collaborate in any way to continue this dialogue.

The dueling discourse that takes place between them marks the girl's defeat and the man's victory. Her communicative goals are not fulfilled because of the man's refusal to cooperate. She fails to impose her vision on him, and this marks an end to their relationship. Their communicative strategies are very different, as can be seen in the following table:

The man's strategy	The woman's strategy
blame	acceptance
rudeness (praise of another woman qualities)	reaction (an attempt to rehabilitate her self-image by lying)
insult (drawing a parallel between her and old ladies)	retort (another lie stating that she does not care)
impatience (a desire to end this dialogue as soon as possible)	delay (a desire to postpone it hoping to make her interlocutor change his mind)
commissive (a promise made hastily to get rid of the annoying woman)	acceptance (a last hope of seeing him again)

However, we may notice that the woman's strategies are not that categorical as throughout their conversation she twice accepts what she has been told without any objections. Even in her attempts to rehabilitate her self-image she is not imposing, she gives her interlocutor options. Although the man commits himself to call her in the near future she has no other choice but to believe, knowing already that it will never happen.

It is clear that their dialogue is centered on a topic that causes in the couple many problems of various natures: psychological, verbal, social. Verbally, they cannot even openly speak out of the upcoming breakup (the man tries to end this relationship by being too rude, while the woman lies in order to make him reconsider his decision). Psychologically, the participants try to impose their view upon the other (the man tries to convince that his new flame is a better 'looker' than the girl he is talking to and the girl, in her turn, speaks of inexistent wooers). Here, the one who holds the domineering position is bound to succeed. Socially, the man's unexpected infatuation with another woman causes a breakdown in their relationship. That is why their interaction results in a communication failure as one of the participants refuses to collaborate and negotiate the meaning.

As seen, constructing a successful dialogue is an intricate process. It has its own internal structure and is governed by specific rules and conventions which are expected to be followed. Once they are flouted, conversation failure occurs. As a rule, the interactants try to orient their turns towards the answer's direction, i.e. they expect a specific reaction from the receiver. It implies that all the turns are

Scanned with OKEN Scanner

intended to get preferred responses, yet, it depends on the interlocutor's desire to collaborate in this verbal interaction.

Dialogue is not just a form of verbal action, but also one of a verbal interaction where the participants act in turns, changing and, at the same time, imposing their visions. It is a process of an on-going collaboration where the meaning is negotiated via speech acts. The sender wants not only to realize his communicative intentions, but also to change the receiver's attitude as well. The latter, by using different inferential processes, wants to decode correctly the speaker's intended meaning.

REFERENCES

Austin 1978 = John Langshaw Austin, *How to do things with words*, editors J.O. Urmson and Marina Sbisà, Harvard University Press.

Brown, Levinson 1987 = Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge University Press.

Cook 2000 = Guy Cook, *Discourse*, Oxford University Press.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Edmondson 1981 = Willis Edmondson, *Spoken discourse: a model for analysis*, London, Longman.

Grice 1989 = Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press.

Kerbrat-Orecchioni 1997 = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La Conversation*, Paris, Seuil.

Pridham 2001 = Francesca Pridham, *The Language of Conversation*, London and New York, Routledge.

Quinn 2006 = E. Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, Second Edition, Facts on File, Inc.

Reboul, Moeschler 2001 = Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica, azi*, trad. de Liana Pop, Cluj-Napoca, Editura Echinox.

Tannen 2007 = Deborah Tannen, *Talking Voices. Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge University Press.

Toolan 2005 = Michael Toolan, *Analysing Conversation in Fiction: an Example from Joyce's* ***Portrait***, in Ronald Carter, Paul Simpson (eds.), *Language, Discourse and Literature. An Introductory Reading in Discourse Stylistics*, London and New York, Routledge, p. 193–208.

Wooffitt 2005 = Robin Wooffitt, *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*, London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications.

Yule 2000 = George Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press.

DIALOGUE AS A PARTICULAR TYPE OF TEXT BASED ON COLLABORATION

ABSTRACT

Dialogue is constituted of a sequence of replies exchanged between two people. These replies cannot be examined separately as they are interrelated, that is, one depends upon the other. Moreover, they form a unified whole together with the interactants and the context. All these constituents form the dialogic text, which is a particular type of text due to its spontaneous character, on the one hand, and its orientation towards an immediate feedback, on the other. In this article we try to analyze the causes that hamper the successful realization of a dialogue.

Key-words: *dialogue, interaction, collaboration, politeness strategy, interpersonal relations, context, communication, interactants.*

Scanned with OKEN Scanner

LE CONCEPT DU TEXTE CHEZ EUGENIO COSERIU

ANGELA COŞCIUG*

Jusqu'à la deuxième moitié du XXe siècle la phrase était pour la majorité des « linguistes » l'unité de base de toute analyse scientifique. C'est pourquoi ceux-ci ne restaient que de simples grammairiens et la « linguistique » qu'ils créaient n'était qu'une approche grammaticale des phénomènes de la langue, car ces scientifiques affirmaient, comme l'atteste M.R. Mayenowa, que « les limites de la linguistique comme science sont les limites de la phrase comme unité » (Mayenowa 1974 : 249). Lors des années ils ont minutieusement étudié le contour prosodique de la phrase, ses particularités structurales profondes et de surface, ses aspects sémantiques, la prenant essentiellement pour une *agrégation dialectique* parfaite des phénomènes idéaux avec ceux intonatifs (mais encore matériels, rationnels, émotifs, lexicaux et grammaticaux) (Банару 1975 : 4). Ainsi O. Ducrot décrivait la phrase comme unité abstraite dans le sens qu'elle n'était pas déterminée par un contexte. Mais en même temps il a observé que ce que produit un locuteur et entend un récepteur n'est pas la phrase, mais l'énonciation individuelle d'une phrase (Ducrot 1972 : 24). Autrement dit, « la parole s'actualise sur le modèle linguistique de la phrase, mais elle ne réduit aucunement l'énoncé à la phrase » (Реферовская 1983 : 138). Le chercheur russe V. Zvéguintsev considérait aussi la phrase comme l'unité essentielle de la *parole*, grâce à sa référence extralinguistique (Звегинцев 1976). Sur la référence extralinguistique de la phrase (justement sur la *situation extralinguistique bien déterminée* avec laquelle la phrase vient en accord – E. Benveniste) insistait également E. Benveniste qui affirmait que cette unité varie à l'infini [en accord avec le contexte – A.C.] (Бенвенист 1974 : 139) et qu'avec elle « on abandonne la langue comme système de signes et l'on entre dans la langue comme moyen de communication qui a comme expression la parole » (Бенвенист 1974 : 139). Grâce à cette propriété, le linguiste français qualifiait la phrase de catégorie et non seulement d'unité linguistique. Il soulignait qu'« une phrase peut suivre une autre phrase, mais une totalité de phrases n'est pas une unité supérieure à la phrase, parce qu'il n'y a pas de niveau linguistique supérieur à celui catégoriel » (Бенвенист 1974 : 139).

* Université d'Etat „Alecu Russo", Bălţi, rue Pouchkine, n° 38, République de Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 141–149

Scanned with OKEN Scanner

Mais la description de la phrase sur les contraintes de la situation extralinguistique (qui détermine la nature de ses unités et de leur structure) et de la communication en général a permis à certains chercheurs (en commençant surtout par la deuxième moitié du XXe siècle) de ne plus considérer la phrase l'unité majeure de la parole (visions *transphrastiques* sur les unités langagières). Ainsi, V. Zvéguintsev affirmait en 1976 qu'« il n'y a pas de phrases hors du texte, comme il n'y a pas de morphèmes hors du mot »[1] (Звегинцев 1976 : 140). P. Hartmann attestait aussi dans son article *Zur anthropologischen Fundierung der Sprache* que « les signes linguistiques se manifestent pleinement quand ils sont unis par et dans un texte, c'est-à-dire ils ont du sens seulement comme unités connexes. Les signes unis par et dans un texte sont déjà les unités de ce texte qui transmettent son contenu [...]. Les locuteurs communiquent par textes et non par mots ou phrases» [...] » (Hartmann 1965 : 60–61).

Ces points de vue sur la phrase et le texte se sont peu à peu sommés dans quelques disciplines à part. Ainsi, depuis les dernières trente-quarante années on parle fermement d'une *grammaire* ou même d'une *linguistique* du texte. Mais selon J.-M. Adam (Adam 2006 : 3), le premier grand linguiste qui ait utilisé le *syntagme linguistique textuelle* a été Eugenio Coseriu. Il l'a fait encore dans les années cinquante du siècle passé, c'est-à-dire à l'aube des études dites « transphrastiques » ou « textuelles ». Plus tard dans son œuvre *Textlinguistik. Eine Einfürung* il oppose la « grammaire transphrastique » (différente de celle traditionnelle axée exclusivement sur la phrase) à la « grammaire » et à la « linguistique textuelle ». En même temps, il soutient que ces nouvelles grammaire et linguistique peuvent et doivent reposer exclusivement sur l'analyse des textes dits « effectivement produits » ou « authentiques » (Coseriu 1994 : 24).

Ainsi, avec la contribution directe d'E. Coseriu (mais encore d'autres savants de son époque), la grammaire dite « textuelle » a vu naître la démarche « communicative » ou « générative » dans l'étude des textes « effectivement produits » et « authentiques » (Coseriu 1994 : 24) qui permet *de dire comment se compose le texte* (Coseriu 1994 : 24). Cette démarche a apparu au moment où l'on a observé qu'une grammaire analytique[2] (qui décrit surtout les articulations syntagmatiques des unités) ne peut pas mettre une ligne de démarcation entre le texte et la phrase. Cette démarche fait du texte une unité communicative, issue des actes consécutifs de parole. Les théories qui décrivent le texte du point de vue génératif et

[1] En français, quand même, on parle des morphèmes détachés des glossèmes. Ex.: le morphème détaché « fur » dans la locution « au fur et à mesure ».

[2] La stratégie analytique de l'étude du texte a pris la forme d'une «analyse textuelle» (à voir, par exemple, Пропп 1969), d'une « analyse du discours » (à voir Maingueneau 1976), des « procédés d'analyse » (à voir Бенвенист 1974), d'une « linguistique distributionnelle ». Ainsi les chercheurs de l'école russe de linguistique, appelée plus tard « structurale », ont essayé d'étudier la structure du texte par et dans le texte, c'est-à-dire hors le contexte extralinguistique. Ils ont décrit la logique des enchaînements transphrastiques dans les contes populaires russes (V. Propp) et ont tracé les esquisses de la syntaxe et la logique narratives.

Scanned with OKEN Scanner

communicatif ont confirmé que cette unité se distingue radicalement de la phrase qui peut être conçue seulement comme un de ses éléments constitutifs (Pfütze 1970 : 160). Sur le principe communicatif est fondée toute la théorie textuelle d'E. Coseriu qui tranche pour la « linguistique textuelle », celle de M. Pfütze (appelée encore « linguistique fonctionnelle du texte ») et l'étude des plans et modèles communicatifs de W. Schmidt et H. Harnisch (Schmidt, Harnisch 1974 : 87–112).

Selon R. Barthes, l'objet d'étude de la linguistique textuelle est toute partie achevée et sémantiquement intègre du texte qui est transmise suivant un but communicatif quelconque et qui par sa structure interne répond à ce but (Barthes 1970 : 108).

Mais comme l'attestent plusieurs savants, l'objet d'étude de cette nouvelle linguistique reste encore quand même obscur, car: « (1) la linguistique ou la grammaire du texte renferme ou du moins doit renfermer toute la linguistique, car le texte est l'unité majeure de la langue et la phrase, le mot etc. ne sont que ses éléments constitutifs, où (2) la linguistique ou la grammaire du texte tâche de mettre à jour un appareil conceptuel inutile, car les problèmes que le texte soulève n'existent pas ou s'ils existent quand même, ils peuvent être solutionnés à travers l'appareil conceptuel que met à jour la grammaire et/ou la sémantique de la phrase » (Vasiliu 1990 : 4–5). Selon E. Coseriu, la tendance de certains linguistes de mettre signe d'égalité entre la linguistique du texte et la linguistique générale est fausse, parce que « les unités inférieures [du langage – A.C.] s'agrègent dans des totalités décrites comme un tout et non comme une somme de constituants » (*apud* Булыгина 1969 : 113). Il souligne ainsi l'importance du tout par rapport aux parties [le *contexte thématique* – E.C.], quand il s'agit du texte, et la différence nette entre la linguistique générale et celle textuelle: « [...] chaque chapitre textuel et en quelque mesure chaque mot y présent ont seulement de la signification, s'ils sont conçus par le prisme des chapitres (et des mots) précédents et peuvent en acquérir grâce à l'apparition de nouveaux chapitres (et mots) » (Coşeriu 2004 : 321).

En même temps, le chercheur affirme que l'analogie de la grammaire du texte avec celle de la phrase chez certains chercheurs s'explique par le fait que ceux-ci conçoivent le texte comme une unité qui renferme la phrase comme celle-ci renferme, à son tour, le syntagme ou le mot (Coseriu 1994 : 24). Par conséquent, ces chercheurs ne prennent le texte que pour une totalité de phénomènes syntactiques, sémantiques et pragmatiques qui pourrait être décrite sur les modèles de la phrase.

Les savants qui tranchent pour la linguistique textuelle comme une science à part, parmi lesquels E. Coseriu, décrivent le texte comme l'unité majeure du langage à travers certaines propriétés ou traits qu'ils déclarent plus tard « textuels ». Il s'agit, par exemple, de la *cohérence* et de la *cohésion* (mais encore de l'*intégrité sémantique*, de la *consistance logique*, de la *progression*, de la *finalité* ou la *pseudo-finalité* etc. – A.C. (Кожевникова 1979 : 38).

En lignes générales, ces scientifiques s'accordent sur le fait que la cohérence d'un texte s'obtient par l'agrégation de tous ses éléments constitutifs du point de vue de leur *contenu*, tandis que la cohésion est fabriquée par l'agrégation

Scanned with OKEN Scanner

communicatif ont confirmé que cette unité se distingue radicalement de la phrase qui peut être conçue seulement comme un de ses éléments constitutifs (Pfütze 1970 : 160). Sur le principe communicatif est fondée toute la théorie textuelle d'E. Coseriu qui tranche pour la « linguistique textuelle », celle de M. Pfütze (appelée encore « linguistique fonctionnelle du texte ») et l'étude des plans et modèles communicatifs de W. Schmidt et H. Harnisch (Schmidt, Harnisch 1974 : 87–112).

Selon R. Barthes, l'objet d'étude de la linguistique textuelle est toute partie achevée et sémantiquement intègre du texte qui est transmise suivant un but communicatif quelconque et qui par sa structure interne répond à ce but (Barthes 1970 : 108).

Mais comme l'attestent plusieurs savants, l'objet d'étude de cette nouvelle linguistique reste encore quand même obscur, car: « (1) la linguistique ou la grammaire du texte renferme ou du moins doit renfermer toute la linguistique, car le texte est l'unité majeure de la langue et la phrase, le mot etc. ne sont que ses éléments constitutifs, où (2) la linguistique ou la grammaire du texte tâche de mettre à jour un appareil conceptuel inutile, car les problèmes que le texte soulève n'existent pas ou s'ils existent quand même, ils peuvent être solutionnés à travers l'appareil conceptuel que met à jour la grammaire et/ou la sémantique de la phrase » (Vasiliu 1990 : 4–5). Selon E. Coseriu, la tendance de certains linguistes de mettre signe d'égalité entre la linguistique du texte et la linguistique générale est fausse, parce que « les unités inférieures [du langage – A.C.] s'agrègent dans des totalités décrites comme un tout et non comme une somme de constituants » (*apud* Булыгина 1969 : 113). Il souligne ainsi l'importance du tout par rapport aux parties [le *contexte thématique* – E.C.], quand il s'agit du texte, et la différence nette entre la linguistique générale et celle textuelle: « [...] chaque chapitre textuel et en quelque mesure chaque mot y présent ont seulement de la signification, s'ils sont conçus par le prisme des chapitres (et des mots) précédents et peuvent en acquérir grâce à l'apparition de nouveaux chapitres (et mots) » (Coşeriu 2004 : 321).

En même temps, le chercheur affirme que l'analogie de la grammaire du texte avec celle de la phrase chez certains chercheurs s'explique par le fait que ceux-ci conçoivent le texte comme une unité qui renferme la phrase comme celle-ci renferme, à son tour, le syntagme ou le mot (Coseriu 1994 : 24). Par conséquent, ces chercheurs ne prennent le texte que pour une totalité de phénomènes syntactiques, sémantiques et pragmatiques qui pourrait être décrite sur les modèles de la phrase.

Les savants qui tranchent pour la linguistique textuelle comme une science à part, parmi lesquels E. Coseriu, décrivent le texte comme l'unité majeure du langage à travers certaines propriétés ou traits qu'ils déclarent plus tard « textuels ». Il s'agit, par exemple, de la *cohérence* et de la *cohésion* (mais encore de l'*intégrité sémantique*, de la *consistance logique*, de la *progression*, de la *finalité* ou la *pseudo-finalité* etc. – A.C. (Кожевникова 1979 : 38).

En lignes générales, ces scientifiques s'accordent sur le fait que la cohérence d'un texte s'obtient par l'agrégation de tous ses éléments constitutifs du point de vue de leur *contenu*, tandis que la cohésion est fabriquée par l'agrégation

Scanned with OKEN Scanner

« expressive » (syntaxique, lexicale etc.) de ses éléments. L'étude de la cohésion à travers la signification des unités lexicales du texte et leurs relations a fait, par exemple, délimiter à E. Coşeriu trois types de cohésion: lexico-sémantique, syntaxique et superphrastique (Coseriu 1994).

Le linguiste souligne que la cohésion *lexico-sémantique* est, en premier lieu, la cohésion des unités d'une phrase, agrégées par la détermination, et notamment (Coseriu 1955–1956): (1) les accords grammaticaux entre (a) le sujet et le prédicat (*Il vient*, mais *Ils viennent*; *Elle est venue*, mais *Elles sont venues* etc.), (b) un nom et une épithète (*un bon élève*, mais *une bonne élève*) etc. (2) le cas (dans les langues qui ont la catégorie du cas, par exemple, le roumain: *cartea băiatului*, *a văzut băiatul* etc.) etc.

Pour E. Coseriu, la cohésion *syntaxique* des unités textuelles prend en charge, en premier lieu, la topique. Ainsi, la phrase « Elle me rappelle quelque chose, sans pourtant m'être familière » (G. Simenon, *Maigret chez le Ministre*, 91) aurait de la cohésion syntaxique dans les termes du savant, car elle est faite sur « les bons principes » de la topique française, tandis que la phrase *« Me rappelle quelque chose elle, m'être pourtant sans familière » n'est pas cohésive du point de vue syntaxique, car elle n'est pas cohésive, en premier lieu, du point de vue topique.

La cohésion *superphrastique*, souligne E. Coseriu, s'obtient par l'agrégation des unités superphrastiques du langage: alinéas, séquences, conglomérats et fragments textuels.

Tout en acceptant le rôle primordial de la situation extralinguistique dans le création des unités superphrastiques, les scientifiques reconnaissent le fait que compte tenu de cette situation ces unités changent de structure, d'orientation thématique et, par conséquent, de sens. Ils identifient ainsi quelques types de textes qui renferment des structures stéréotypiques (chez J.-M. Adam, par exemple, on trouve les textes poétiques, argumentatifs, explicatifs, informatifs etc.). Si la typologie textuelle n'avait pas existé, il aurait été difficile (même pour les natifs), sinon impossible de communiquer, car chaque acte de parole aurait été une tentative d'apprendre de zéro l'art de parler la langue (maternelle) ou de la comprendre. Par conséquent, la compétence *métalinguistique* qu'a chaque porteur (natif) lui permet de deviner vite ce que son interlocutaire lui dira et si son dialogue avec quelqu'un durera ou non.

Dans les premières œuvres d'E. Coseriu sur le texte (à voir, par exemple, Coseriu 1955–1956 et Coseriu 1962), la compétence métalinguistique est appelée « compétence *expressive* », pour que le savant tranche plus tard une fois pour toujours pour la compétence textuelle. Pour lui, « le texte n'est qu'un contenu particulier (nommée sens) et une technique (c'est-à-dire une connaissance sûre et intuitive) » et la compétence expressive (textuelle) – « le savoir parler (dans des situations bien déterminées) de certaines choses et personnes, autrement dit, le savoir construire des textes » (Coseriu 1994 : 30–31).

E. Coseriu parle alternativement du texte et du discours dans ses oeuvres tardives. Il conçoit le dernier comme une réalité dynamique, en rapport étroit avec

Scanned with OKEN Scanner

le premier. Il tranche aussi pour une compétence *discursive* – la compétence de communication active. Finalement, chez ce grand linguiste d'origine roumaine le *texte-discours* est pris pour une catégorie de base du langage. La linguistique textuelle élaborée par lui a pour but fondamental « la confirmation et la justification du sens (textuel et discursif) comme un aspect inhérent à tout texte, écrit en toute langue ou en quelque langues » (Vlad 2000 : 7). Par conséquent, cette linguistique est une linguistique du sens et de sa production, une herméneutique qui décrit le fonctionnement des signes dans cette structure complexe et transphrastique du langage qu'est le texte-discours (Dospinescu 2008).

Si la linguistique textuelle d'E. Coseriu associe le texte au discours, elle associe inévitablement l'explicite à l'implicite, car ceux-ci sont les composants de tout texte et discours. Par conséquent, la linguistique textuelle de ce savant étend le textuel hors du linguistique, car « dans la mesure que le sens à l'intérieur du texte s'exprime non seulement linguistiquement, mais aussi extralinguistiquement » – ce qui arrive souvent – la linguistique du texte qu'on croit « véridique et adéquate » « dépasse les limites traditionnelles de la linguistique » (*apud* Vlad 2000 : 8).

Chez E. Coseriu, l'explicite est le dit ou l'écrit (le texte proprement dit), tandis que l'implicite (le non-dit ou le non-écrit) est le *contexte* du texte, une suite de phénomènes indexicaux et extraverbaux qui influencent – souvent d'une façon décisive – le sens du texte. Comme l'attestent beaucoup de chercheurs en matière textuelle, le contexte est une réalité fort changeable qui fait qu'aucune proposition (même monomembre) ne puisse être reprise à 100% même par citation. Dans ce cas, E. Coseriu préfère parler des « contextes-cadres » de la parole (c'est-à-dire des contextes extralinguistiques), car toute parole-texte actualise, consciencieusement ou non, des sens multiples dans le plan individuel, interindividuel, social, historique ou culturel, grâce à l'intersubjectivité de la parole ou l'« altérité » du langage. Ainsi chaque phrase (même celle qui sert d'exemple dans un manuel ou un travail scientifique ou didactique sur une langue) a besoin d'un contexte pour être soumise avec succès à une interprétation quelconque.

Abordant le problème des contextes-cadres, E. Coseriu se demande plusieurs fois « comment il est possible que la parole (c'est-à-dire le texte – A.C.) signifie et soit interprétée hors de ce qu'elle dit, hors de son côté linguistique » (Coşeriu 2004 : 315). A cette question, il répond de la façon suivante: « Cela est possible grâce aux activités expressives complémentaires qui sont des activités non-verbales. Il s'agit ici de la mimique, de la gestualité, de l'expression des manières, du silence » (Coşeriu 2004 : 298), mais surtout des circonstances de la parole, « des *cadres* » (Coşeriu 2004 : 315). Ces cadres sont d'une importance à part dans la création du sens, car ils « déterminent les signes du textes (et leur degré de vérité) et souvent substituent leurs déterminatifs verbaux, donnant une orientation et du sens au texte-discours » (Coşeriu 2004 : 315).

La théorie des cadres d'E. Coseriu, élaborée dans les années '50 du siècle passé, a joué un rôle colossal dans le développement ultérieur de la science appelée

Scanned with OKEN Scanner

« linguistique textuelle » et de la théorie générale du langage. A cette époque-là, le linguiste en a fait la description la plus ample:

> (1) des deux cadres identifiés par Ch. Bally dans sa *Linguistique générale et linguistique française*: la *situation* (qu'il prend pour un ensemble des circonstances extralinguistiques dans lequel se produit le texte-discours et qui est connu par les interactants verbaux) et le *contexte* (représenté par ce qui a été déjà dit dans le texte-discours);
> (2) des trois cadres identifiés par K. Bühler en 1934, dans sa *Sprachtheorie*: le cadre *synphysique* (un type particulier du cadre physique), le cadre *synpratique* (l'équivalent de la *situation* de Ch. Bally) et le cadre *synsémantique* (l'équivalent du *contexte verbal* ou du *cotexte*);
> (3) des trois cadres identifiés en 1952 par W.M. Urban dans son *Language and reality:* le *contexte idiomatique* (c'est-à-dire « la phrase dans laquelle apparaît le mot » (apud Coşeriu 2004 : 316), le *contexte vital* ou *situationel* (l'équivalent de la *situation* de Ch. Bally) et l'*univers du discours* (Coşeriu 2004 : 315).

Après avoir analysé les acquis et les manques des cadres identifiés par les savants ci-dessus, E. Coseriu atteste l'existence de quatre grand types de cadre: la *situation*, la *région*, le *contexte* et l'*univers du discours*. Pour la première fois en linguistique, il présente ces quatre cadres d'une façon extrêmement détaillée et systématisée.

Ainsi, il conçoit la *situation* comme « l'espace et le temps texto-discursif » qui rend possible la détermination. Selon lui, la *situation* est représentée par les adjectifs et les pronoms possessifs, et les déictiques. Elle rend possible le fonctionnement référentiel des pronoms. E. Coseriu considère que la *situation* peut être (1) *non-médiatique* (c'est-à-dire synchronique avec l'acte de parole, c'est-à-dire le processus de la production du texte oral), quand « elle apparaît grâce à la parole elle-même » (Coşeriu 2004 : 317) ou *médiatique* (c'est-à-dire créée par ce qui est énoncé, par le contexte verbal).

La *région* est « l'espace dans lequel fonctionne un signe dans les systèmes déterminés de signification » (Coşeriu 2004 : 317). E. Coseriu distingue trois types de région: la *zone* (la région où un signe est connu et usité), le *domaine* (la région où un *objet* est connu comme élément de l'espace vital des interactants verbaux; ainsi, l'espace où l'objet « livre » est connu est un « domaine ») et la *couche* (une région (définie du point de vue social ou culturel) qui a sa façon de parler; ainsi, « la famille, l'école, les communautés professionnelles, les castes etc. sont des couches, si elles ont leurs façons de parler » (Coşeriu 2004 : 318).

Selon E. Coseriu, le *contexte* de la parole est « toute la réalité qui entoure un signe, un acte de parole ou un discours comme „compétence" [communicative – A.C.], présence et activité des interactants » (Coşeriu 2004 : 318). De cette « compétence » des interactants, décrite minutieusement par le linguiste roumain, s'est inspirée plus tard toute la didactique des langues modernes (qui a fait des

Scanned with OKEN Scanner

compétences le but suprême de toute activité d'enseignement et d'apprentissage) et s'est modernisée la théorie de la traduction (à voir, par exemple, les trois concepts qui sont à la base de la sémiose du verbal chez E. Coseriu (et qui sont aujourd'hui largement exploités par la théorie de la traduction): la signification (Bedeutung), la désignation (Bezeichnung) et le sens (Sinn).

E. Coseriu distingue trois types de contexte: le contexte *idiomatique*, le contexte *verbal* et le contexte *extraverbal*.

Pour lui, le *contexte idiomatique* est la langue elle-même, la langue comme fondement (Coseriu l'appelle « fond ») de la parole, c'est-à-dire la partie de la langue qui fonctionne dans un acte de parole, la partie qui a de la signification seulement en rapport avec toute la langue, avec toute la « compétence » idiomatique des interactants (Coşeriu 2004 : 320). Cette compétence idiomatique permet aux interactants de construire le sens d'un signe par relation (c'est-à-dire par opposition et association de formes ou de significations) avec d'autres signes produits ou non-produits. La compétence idiomatique dont parlait à son temps E. Coseriu est appelée aujourd'hui « compétence linguistique » et elle est le concept fondamental de la didactique contemporaine des langues et des cultures.

Comme l'atteste le linguiste, le *contexte verbal* se confond avec le « discours lui-même comme „cadre" de chacune de ses parties » (Coşeriu 2004 : 320).

E. Coseriu n'a pas été le premier savant qui ait parlé du contexte verbal comme cadre de la parole (rappelons l'affirmation de Ch. Bally que « le contexte verbal est quelque chose qui a été déjà dit »), mais son originalité par rapport à cette notion consiste dans son élargissement. Ainsi, le savant conçoit le contexte verbal non seulement comme « quelque chose qui a été dit », mais encore comme « quelque chose qui va être dit dans le même discours ». L'élargissement de la notion de contexte verbal opéré par Coseriu nous semble d'une importance à part dans la définition des dimensions prospective et rétrospective du texte-discours.

Plus loin, il distingue le contexte verbal (1) *non-médiatique* qui renferme les signes qui précèdent ou suivent une unité de la parole et (2) *médiatique* qui se confond avec tout le discours. Le linguiste appelle contexte *thématique* le contexte verbal médiatique. Selon lui, ce contexte détermine la forme et la substance expressives d'un texte et participe de commun accord avec les autres cadres à la (re)construction dynamique du sens pluriel. Par cette affirmation, le chercheur balise l'objet d'étude de la future linguistique intégrée.

Le *contexte extraverbal* renferme, chez Coseriu, la totalité des circonstances non-linguistiques des faits de parole, des « circonstances saisies directement par les interactants » (Coşeriu 2004 : 321). Le scientifique distingue six types de contexte extraverbal. Ainsi, le *contexte physique* est formé par tous les objets qui « sont perçus par les interactants »; il rend possible le « deixis réel et direct par lequel toutes les choses sont individualisées ». Il est déterminant dans la *discrimination* (c'est-à-dire la *quantification*, la *sélection* et la *mise en situation*) (Coşeriu 2004 : 298–315) qui suit l'*actualisation*. Ce contexte permet la construction du texte à

Scanned with OKEN Scanner

l'aide des moyens non-linguistiques et explique pourquoi « ce qu'on dit est moins abordant que ce qu'on exprime et l'on entend » (Coşeriu 2004 : 298–315, 321).

Le *contexte naturel* est un *univers empirique*, c'est-à-dire tous les contextes empiriques possibles par lesquels sont singularisés et individualisés les noms. L'emploi de ces unités ne demande une opération de détermination, d'actualisation ou de discrimination (quantification, sélection ou mise en situation) que dans le cas où l'interlocuteur veut mettre en relief leur aspect particulier.

Pour Coseriu, le *contexte empirique* est formé par toutes les choses que les interactants connaissent, mais qu'ils ne voient pas pour le moment. Ce cadre conditionne l'apparition des énoncés suivants: « Samedi nous allons faire du ski », « Il neige maintenant à la montagne, tandis que chez nous il fait 20 degrés de chaleur ! ».

Coseriu distingue aussi le *contexte occasionnel* (changeable) et renferme: la (les) personne(s), le but de la parole et le lieu et le temps de l'échange verbal. Ainsi, les énoncés du type: *Quelle femme ! A cette heure il dort encore* ont du sens, si l'on connaît leurs contextes occasionnels.

Le *contexte historique* porte sur les circonstances historiques dans lesquelles vivent les interactants ou qu'ils connaissent. Coseriu affirme que ce contexte est *particulier*, quand il porte sur l'histoire d'une personne prise à part, d'une famille ou même d'un état et *universel* (*actuel* ou *passé*), s'il porte sur tout le monde.

Le linguiste considère le *contexte culturel* une forme particulière du contexte historique, car il se base sur l'héritage culturel d'une communauté linguistique ou du monde entier.

Le dernier cadre que le linguiste roumain met en relief à la suite de W.M. Urban est l'*univers du discours* qu'il décrit comme un « système universel de significations auquel appartient un discours ou un énoncé » (Coşeriu 2004 : 324). Il désigne par lui les autres systèmes de signification et non les autres choses. Ainsi, aucun énoncé ne peut pas être privé de sens, s'il est rapporté à un univers du discours de la réalité naturelle, empirique ou de celle imaginaire ou fictive. De ce point de vue, la fameuse phrase « Mon royaume pour un cheval » n'est pas interprétée compte tenu de l'histoire de la France, mais en accord avec le contenu du roman *La reine Margot*. Comme le souligne Coseriu, le mélange des univers du discours entraîne souvent des effets comiques ou même des jeux de mots. Ex.: *Elle est devenu complètement Rezeau et* ***ne manquait pas l'allure*** (= ne cédait en rien aux personnes nées Rezeau). Cela nous prouve le fait que l'univers du discours doit figurer parmi les cadres que les chercheurs identifient dans un discours.

Il résulte que l'étude du texte-discours à travers la notion du *cadre* est une démarche des plus importantes dans la linguistique textuelle, grâce à laquelle cette science est considérée aujourd'hui une sorte de pragmatique qui étudie l'influence de la situation sur le sens des énoncés. En conclusion, nous voulons dire que l'héritage du linguiste E. Coseriu est extrêmement riche. Il nous a laissé une linguistique textuelle qui impressionne par sa logique, la profondeur des idées exposées et la simplicité de l'exposé.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAPHIE

Adam 2006 = Jean-Michel Adam, *La linguistique textuelle. Introduction à l'analyse textuelle des discours*, Paris, Armand Colin.
Bally 1950 = Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne, A. Francke.
Barthes 1970 = Roland Barthes, *Mythologies*, Paris, Seuil.
Coseriu 1955–1956 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüistica del hablar*, in *Romanistisches Jahrbuch*.
Coseriu 1962 = Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüistica general*, Madrid, Gredos.
Coseriu 1994 = Eugenio Coseriu, *Textlinguistik. Eine Einfiirung*, Tübingen–Basel, Francke.
Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Chişinău, ARC.
Coşeriu 2004 = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Dospinescu 2008 = Vasile Dospinescu, *Eugeniu Coşeriu şi lingvistica textului*, in „Limba română", nr. 5–6, anul XVIII.
Ducrot 1972 = Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann.
Hartmann 1965 = P. Hartmann, *Zur anthropologischen Fundierung der Sprache*, in *Symbolae Linguisticae in honorem J. Kurylowiez*, Warszawa: SPT.
Maingueneau 1976 = Dominique Maingueneau, *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*, Paris, Nathan.
Mayenowa 1974 = M.R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna*, in « *Zagadnienia języka* », Wroclaw, Wroska, p. 249–257.
Pfütze 1970 = M. Pfütze, *Grundgedanken zu einer funktionalen Text Linguistik*, in *Textlinguistik*, Dresden, Müler, p. 3–42.
Schmidt, Harnisch 1974 = W. Schmidt, H. Harnisch, *Kommunikationspläne und Kommunikationsverfahren*, in „Linguistische Studien der ZISW der ADW der DDR", Berlin, Reiche A.H. 8, p. 87–112.
Vasiliu 1990 = Emil Vasiliu, *Introducere în teoria textului*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Vlad 2000 = Carmen Vlad, *Textul aisberg. Elemente de teorie şi analiză*, Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă.
Банару 1975 = В.И. Банару, *Некоторые вопросы функциональной перспективы предложения*, Кишинев, Штиинц.
Бенвенист 1974 = Эмиль Бенвенист, *Общая лингвистика*, Москва, Прогресс.
Булыгина 1969 = Г. Булыгина, *О границах между сложной единицей и сочетанием единиц*, в *Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие*, Москва, Наука, с. 111–118.
Звегинцев 1976 = В. Звегинцев, *Предложение и его отношение к языку и речи*, Москва, Изд-во МГУ.
Кожевникова 1979 = К. Кожевникова, *Об аспектах связности в тексте как целом*, в *Синтаксис текста*, Москва, Наука, с. 2–70.
Пропп 1969 = Владимир Пропп, *Морфология русской народной сказки*, Москва, Наука.
Реферовская 1983 = Е.А. Реферовская, *Лингвистические исследования структуры текста*, Ленинград, Наука.

THE CONCEPT OF TEXT IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Among the numerous problems in which worried Coseriu we want to note the text and its structure. In the article which follows we present the contribution of the linguist to the creation of the theory of the text and of the text linguistics.

Key-words: *text*, *structure*, *linguistics*, *context*, *discourse*.

Scanned with OKEN Scanner

CÂMPUL SEMANTIC AL IUBIRII ÎN COMEDIILE PLAUTINE

IOANA-RUCSANDRA DASCĂLU*, GABRIELA-EMILIA DASCĂLU**

1. Considerații cu privire la curentul lingvistic structuralist

1.1. Structuralismul este curentul lingvistic predominant în lingvistica secolului al XX-lea, propunând drept concepție proprie viziunea asupra limbii ca sistem, în interiorul căruia fiecare termen se definește prin raporturile pe care acesta le întreține cu alți termeni (Scurtu 2006: 25). Se vor înființa mai multe școli structuraliste: școala de la Praga (cu reprezentanți precum R. Jakobson, N. Trubetzkoy), școala funcțională (cu specialiști ca R. Jakobson, A. Martinet), școala de la Copenhaga (susținută de nume ca L. Hjelmslev, V. Brøndal), descriptivismul american (având reprezentanți ca L. Bloomfield, E. Sapir, Z.S. Harris) (Scurtu 2006: 25–28). În principal, structuralismul va intra în opoziție cu lingvistica generativă și cu lingvistica cognitivă. Spre exemplu, Moechler și Auchlin (2000: 20) prezintă opoziția între semantica structurală, care presupune analiza sensului în trăsături semantice, ca unități cu sens minimal și semantica cognitivă, care studiază lexicul din perspectiva proceselor cognitive. Un moment decisiv în semantica modernă îl reprezintă analiza limbajului din punctul de vedere al câmpurilor semantice. Inițiatorul acestui gen de semantică a fost Jost Trier, a cărui carte *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* (1931) introduce noțiunea de *Wortfeld* (câmp semantic), compus din cuvinte cu semnificație similară sau identică, spre exemplu câmpul semantic al proprietăților intelectuale în limba germană, analizat în două etape sincronice: secolul al XIII-lea și secolul al XIV-lea. Este primul lingvist, care, preluând de la Humboldt principiul articulării limbii și de la Saussure concepția asupra limbii ca sistem, va aplica aceste idei și în domeniul lexicului. I-au succedat câmpurile asociative ale lui Bally și câmpurile morfosemantice ale lui Guiraud sau câmpurile lingvistice ale lui Duchácek (cf. María Martín Rodriguez 1999: 22). O tipologie a câmpurilor semantice va fi trasată și de L. Weisgerber, care va distinge între câmpuri semantice cu un singur strat și

* Universitatea din Craiova, str. Alexandru Ioan Cuza, nr. 13–15, România.
** Palatul Copiilor din Craiova, str. Simion Bărnuțiu, nr. 20, România.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 151–171

Scanned with OKEN Scanner

câmpuri semantice cu mai multe straturi, folosind drept criteriu *punctul de vedere*, care este util în organizarea câmpurilor. Distincția care se face între precursorii câmpurilor semantice și specialiștii care au perfecționat această metodă este chiar caracterul științific al cercetărilor acestor autori. În secolul al XIX-lea se situează în primul rând lingviștii care au intuit existența câmpurilor semantice, cum sunt E. Tegnér, C. Abel etc., la sfârșitul secolului al XIX-lea, K.W.L. Heyse, R.M. Meyer și, în prima jumătate a secolului al XX-lea, J. Trier, W. Porzig, L. Weisgerber, cu câmpuri semantice structurate și, cu câmpuri semantice paradigmatice, F. de Saussure, A. Stöhr, H. Werner, tot la începutul secolului al XX-lea. Fundamentarea semanticii structurale ca știință a fost realizată de L.J. Prieto, Hjelmslev, A.J. Greimas, E. Coșeriu (cf. Iliescu, Wald 1981: 6). Metoda lingvistului J. Trier s-a continuat în lingvistica europeană, la reprezentanți precum L. Hjelmslev, A. Greimas, B. Pottier, E. Coseriu, H. Geckeler, J. Lyons (Blank 2001: 15).

1.2. Semantica structuralistă va lua amploare mai cu seamă în ultima jumătate a secolului al XX-lea. Continuatoare a *Sprachinhaltsforschung*, va găsi în Coșeriu specialistul care generează un model complet, sistematic și aparent perfect pentru studiul lexicului unei limbi. Acesta a valorificat cu succes principiile Școlii de la Praga, preluate din fonologie. Precum în fonologie, lexicul deține opoziții de tip privativ (cu trăsături distincte pe care un termen le conține, în comparație cu un alt termen), de tip gradual (anumiți termeni posedă o trăsătură comună, dar cu grade diferite), echipolente (fiecare termen se caracterizează printr-o trăsătură distinctivă proprie). Dintre acestea, criteriul opoziției constituie trăsătura majoră în constituirea unui câmp lexical:

> „Numai prin opoziții distinctive *configurația semantică* a unui câmp devine o adevărată *structură lingvistică*. Apoi, trebuie presupus că fiecare câmp conceptual deține un conținut (o *valoare*) unitară și că acest conținut se *subdivide* cu ajutorul opozițiilor între termeni (*cuvinte*) care îl alcătuiesc. În schimb, prin valoarea sa unitară, un câmp se opune altor câmpuri, în același mod în care, în fonologie, vocalele se opun consoanelor și în gramatică timpurile verbului, de exemplu, se opun modurilor și pronumelor personale, pronumelor demonstrative. Spus în alt mod: în practică, un câmp se stabilește pe baza opozițiilor între cuvinte și se termină acolo unde o nouă opoziție ar cere ca valoarea unitară a câmpului să se schimbe într-o valoare distinctă, adică, atunci când nu se mai opun cuvintele ca atare altor cuvinte, ci întregul câmp se transformă în termenii unei opoziții de ordin superior" (Coseriu, *Principios de semántica estructural*, 1977, apud Unceta Gómez 2009: 105).

1.3. Maria Grossmann este autoarea unui studiu despre adjectivele care trimit la culori în șase limbi (1988), pornind de la lexematica lui E. Coșeriu.

Angela Bidu-Vrănceanu își propune să analizeze terminologia culorilor în limba română (1976), urmând metoda unor mari lingviști precum Pottier, Greimas și Coșeriu, adică extinzând descrierea structurală, care cunoscuse rezultate notabile în sfera fonologiei și a morfologiei, în domeniul vocabularului[1].

[1] Lucrarea de doctorat *Teoria câmpurilor lexicale (cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv)*, susținută de Dinu Moscal, în anul 2010, la Universitatea „Alexandru Ioan

2. Opțiunile anterioare de cercetare

2.1. Înaintea apariției studiilor structuraliste despre câmpuri semantice în limba latină, se regăsesc studii despre vocabularul limbilor clasice, scrise după principiile tradiționale ale filologiei clasice. E. Burck, în *Römische Wesenszüge der augusteischen Liebeselegie*[2] explică influența tragediei și comediei romane asupra poeziei elegiacilor. P. Flury, în *Liebe und Liebessprache bei Menander, Plautus und Terenz*, urmărește motivele comune poeților comici latini și elini, precum și studierea modului de expresie al personajelor de comedie, după criterii lexicale și literare. Edith Fischer, în *Amor und Eros. Eine Untersuchung des Wortfeldes Liebe im Lateinischen und Griechischen* (Fischer 1973), studiază câmpul conceptual al iubirii (*der Begriff* ***amor***); autoarea stabilește deosebiri între termeni latini ca *amor/cupido*, *amor/amicitia*, *amor/pietas* și termeni elini precum ἔρως-φιλία. Cartea lui R. López Gregoris, *El amor en la comedia latina (Análisis léxico y semántico)* (vezi López 2002: 19), prezintă câmpul semantic al iubirii în opera poeților comici latini, folosind teorii ale unor autori cum sunt Baldinger, Coșeriu, Greimas, Lyons, Pottier, a căror metodă a presupus identificarea elementelor minimale pentru a întreprinde studiul unor zone lexicale izolate: conceptul de câmp semantic, cu noțiunile de arhilexem, lexem, arhisemem, semem.

2.2. În ultimele decenii, studiile cu privire la lexicul limbii latine s-au aflat sub directa influență a teoriilor câmpurilor semantice din lingvistica modernă: J.N. Adams, *On the Semantic Field* ***put-throw*** *in Latin* („Classical Quarterly", 24, 1974, 142–160), F. Rodríguez Adrados, *Estudios de lingüística general* (Barcelona, 1969), *El campo semántico del amor en Safo* („Revista Española de Lingüística" [RSEL], vol. 1, 1971, 5–24), *Tesis doctorales de orientación estructuralista dirigidas por el Dr. R. Adrados* (RSEL, vol. 2, 1972, 409–425, *Las clasificaciones lingüísticas* (*Doce ensayos sobre el lenguaje*, Madrid, 1974, 175–194) și A.M. Rodríguez Martín, *El campo semántico de* ***dar*** *en latín arcaico y clásico. Estudio structural* (Tesis doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, 1992).

3. Despre structură în lexic

3.1. În lingvistica modernă aplicarea structurii la nivelul vocabularului se va dezvolta în metoda câmpurilor, enunțată pentru prima dată de Jost Trier:

> „Câmpurile sunt realități vii intermediare între cuvinte individuale și totalitatea vocabularului; ca parte a unui întreg, au în comun cu unitățile lexicale proprietatea de a fi integrate într-o structură mai vastă (*sich ergliedern*, a se structura) și, cu lexicul, proprietatea de a fi structurate în unități mai mici" (apud Lyons 1995: 253).

Cuza" din Iași, constituie, de asemenea, o excelentă prezentare a noțiunii de câmp lexical, de la primele încercări de structurare a lexicului până la stadiul actual al investigației. Datele teoretice au fost aplicate la terminologia populară a formelor de relief pozitiv în limba română.

[2] „Hermes", 80, 1952, p. 163–200, lucrare pe care nu am avut-o la dispoziție, dar despre care am luat cunoștință de la P. Flury (1968).

Scanned with OKEN Scanner

Dicţionarul de specialitate editat de Larousse (1994) identifică determinarea unui câmp în lingvistică cu structurarea unui domeniu anumit şi defineşte câmpul semantic drept „aria acoperită de un cuvânt sau un grup de cuvinte într-un domeniu de semnificaţie al limbii". Ca definiţie mai recentă o citäm pe aceea a lui Georges Mounin (1995: 65): „ansamblu de unităţi lexicale care denotează un ansamblu de concepte incluse într-un concept-etichetă care defineşte câmpul".

Definiţia cea mai cuprinzătoare a câmpului semantic îi aparţine însă lui E. Coseriu (1975–1976: 31):

> „Paradigme constitué par des unités lexicales de contenu (les sèmes) se partageant une zone de signification continue commune et se trouvant en opposition immédiate les unes avec les autres" (paradigmă constituită din unităţi lexicale de conţinut – seme – care îşi împart o zonă de semnificaţie continuă comună şi se află în opoziţie imediată unele cu altele),

de vreme ce evidenţiază relaţiile stabilite între membrii unui domeniu lexical, opoziţiile semantice care asigură însăşi delimitarea câmpului semantic, pornind de la premisa că acesta este alcătuit din termenul prezent şi termenii pe care prezenţa sa îi exclude (Coseriu 1968: 16).

3.2. Un factor de importanţă majoră în studiul vocabularului îl constituie realitatea extralingvistică, care este utilizată în delimitarea câmpurilor semantice pentru a decide relaţii de opoziţie sau de identitate lexico-semantice. Astfel priveşte lingvistul Coşeriu lexicul unei limbi, format dintr-o multitudine de câmpuri semantice, care intră în relaţie de opoziţie cu alte câmpuri semantice:

> „Il faut donc supposer que chaque champ conceptuel a un contenu (une *valeur*) unitaire et que ce contenu est subdivisé par des oppositions entre termes (*mots*) à l'intérieur du champ même. Par sa valeur unitaire, par contre, un champ s'oppose aux consonnes et en grammaire les temps du verbe, par exemple, s'opposent aux modes" (Bidu-Vrănceanu 1976: 37).

3.3. În studiul pe care l-am întreprins asupra textelor plautine, în primul rând am identificat termenii care desemnează, în limba latină, iubirea, încercând astfel să stabilim, într-un sistem omogen, interacţiunea acestora şi opoziţiile care apar între ei; astfel, am notat ca echivalenţi latini cinci cuvinte: *amor*, *caritas*, *pietas*, *beneuolentia*, *studium*, elemente virtuale ale structurii lexicale urmărite. Delimitarea subiectului pe care ne-am propus-o – vocabular erotic, dar şi perimetrul de studiu restrâns la opera unui singur autor latin, Plautus – nu au permis o contribuţie notabilă în acest sens, de vreme ce, după cum am descoperit în lexiconul lui Lodge, doi termeni lipsesc în totalitate (*caritas* şi *beneuolentia*), iar ceilalţi trei manifestă o sferă de semnificaţie heteroclită, în care singur *amor* este specializat pentru exprimarea sentimentului erotic, în timp ce *pietas* desemnează iubirea paternă sau religioasă, deci respectul, veneraţia, iar *studium* preia înţelesul pasionalităţii, al preocupării intense şi al interesului erotic şi non-erotic.

În evoluţia către limba poeziei elegiace apare un termen, care va fi preluat ulterior: metaforicul *cura*, sinonim al lui *amor*; se găsesc mai multe exemple în care *cura* îşi păstrează sensul propriu, dar este întrebuinţat în contexte erotice:

Scanned with OKEN Scanner

Mer 19–21: „Nam amorem haec cuncta uitia sectari solent./ Cura, aegritudo, nimiaque elegantia – / Haec non modo illum qui amat, sed quemque attigit/ Magno atque solido multat infortunio" (Căci toate aceste lipsuri urmăresc iubirea,/ Grija, boala, eleganța excesivă – / Îl lovesc nu numai pe cel care iubește, dar pe oricine/ Îl atinge, cu o mare și constantă nefericire); *Mer* 870: „non amittunt hi me comites: cura, miseria, aegritudo".

Printr-o identificare între *cura*, *dolor* și *amor*, acest substantiv devine, în două situații, echivalent al sentimentului iubirii, pe care îl definește însă mai precis calitativ, îl conotează:

Ps 20–21: <Calidorus> „Cape has tabellas, tute hinc narrato tibi,/ Quae me miseria et cura contabefacit" (Ia aceste tăbliță, îți vor povesti cu siguranță,/ Ce nefericire și grijă mă apasă).

4. Delimitarea câmpului semantic al iubirii în comediile plautine

4.1. Principiul lexematic al funcționalității

4.1.1. În lucrarea de față intenționăm prezentarea familiei lexicale a verbului *amare* după principiile lexematicii, care, considerăm, oferă o viziune mai sintetică, superioară teoretic asupra vocabularului ales, evidențiind o multitudine de lacune, precum absența incoativului verbului *amare* sau absența unei perechi după modelul destinator-destinatar: *uendo – emis*, *do – accipis*, însă *amo – amaris* și, de asemenea, existența unor opoziții graduale în interiorul câmpului semantic al iubirii: *animum adicere – expetessere – demori/perire – deperire*, precum și crearea unui subcâmp serial: *uidere – alloqui – tangere/attingere – sauium dare*. Din cauza lacunelor privind cuvintele care exprimă dragostea (avem la dispoziție numai trei substantive: *amor*, *pietas*, *studium*), care să ne permită evidențierea nuanțelor diferite ale unei structuri semantice funcționale, după cum realizează cercetătoarea E. Fischer, care a avut însă la dispoziție, într-o viziune diacronică, totalitatea textelor scrise în latină, am recurs, pentru prima parte a lucrării, la o perspectivă strict structuralistă, aplicată la o familie de cuvinte, familia verbului *amare*; verbul *amare* este arhilexemul câmpului, hiperonim datorită generalității și extensiunii valorilor sale semantice, pe care celelalte componente derivate din radicalul său nu le dețin. Arhilexemul este noțiunea care atrage într-un subansamblu cuvintele care fac parte din respectivul câmp semantic (Iliescu 2008: 95).

4.1.2. În primul rând vom urmări, în această lucrare, reflectarea principiilor lexematicii în analiza câmpului semantic al iubirii în piesele de teatru plautin, oferind pentru fiecare situație contexte specifice, în care se verifică teoria enunțată. Principiul lexematic al funcționalității (Coseriu 1976: 14) susține solidaritatea între planul conținutului și planul expresiei, adică pentru diferitele acțiuni posibile există corespondențe în limbile noastre. Nu există unități de expresie, dacă nu le corespund unor unități de conținut (Lopez Gregoris 2002: 19). Astfel, semele [+uman] și [+divin] caracteristice actantului prim al verbului *amare*, care produc și schimbarea semantică dinspre semnificația [+erotic] spre aceea de *fauere alicui* (a proteja, a avantaja pe cineva), nu se regăsesc în derivații verbului *amare* care denumesc persoana, actantul: *amans*, *amator*, *amicus* și nici în substantivele care

Scanned with OKEN Scanner

descriu evenimentul propriu-zis: *amor*, *amatio*. Printr-o deducție identică aflăm deosebirile care sunt determinate de natura celui de al doilea actant: astfel, când cel de-al doilea actant al verbului, obiectul, are drept trăsătură clasematică [+uman], membrii familiei lexicale se găsesc în concordanță și omogenitate semantică; dacă, însă, al doilea actant al verbului este înlocuit de un infinitiv, arhilexemul *amare* părăsește sfera eroticului, schimbare care nu este însă reflectată în ceilalți membri, derivați; opoziția care se creează astfel este *amare*: *placere* sau *amor*: *studium* (de vreme ce, în definiția din THLL, dar și în examinarea textelor plautine, nu am descoperit pentru derivații *amor*, *amator*, *amicus*, *amans* opțiunea *in res*, care ar extinde aceste lexeme dincolo de sfera eroticului).

4.1.3. Într-un caz similar, pentru verbul *amare* nu există un derivat incoativ, pentru a exprima începerea acțiunii preferându-se mijloace exclusiv lexicale: perifraze precum *animum adicere*, *animum in aliquo/aliqua re/alicubi esse*, *animum conferre*, *animum transferre*, *animum adiungere*, *animum inducere*. Exprimarea momentului inițial, al începutului acțiunii exprimate de verb este o chestiune morfologică de aspect, care poate fi exprimată perifrastic, prin intermediul verbelor *occipere*:

> *Mer* 13: „Ibi amare occepi forma eximia mulierem" (Am început să iubesc o femeie cu un fizic excelent)

sau *coepisse*:

> *Cist* 94–95: „...consuetudine/ Coepi amare contra ego illum et ille me" (...din obișnuință am început să îl iubesc eu pe el și el pe mine)

și *incipere*:

> *Rud* 462: „Satin néquam sum, ut pote qui hodie amare inceperim?" (Oare sunt netot, eu care azi am început să iubesc?).

Sufixarea în *-sco*, pentru care există o atestare la Naeuius *amasco*, este neproductivă în latina ulterioară, prin urmare, alături de construcția perifrastică, am întâlnit și la Plautus și la Terentius expresia metaforică *animum adicere*, interesantă pentru că un instrument gramatical – incoativul este exprimat prin mijloace exclusiv lexicale.

4.1.4. În THLL remarcăm cât de variate sunt interpretările lui *animus*, pornind de la o clasificare generală, filosofică:

I. „animus uniuerse omnes facultates ψυχικάς comprehendit, opponitur corpori" restrânsă la intelect: II. „cogitandi facultas" și în relație cu sentimentul: III. „concupiscendi facultas, uoluntas" sau IV. „sentiendi facultas".

Inițial nu a existat legătură, la nivelul exprimării latine, între *animus* și *amare*, iar expresii de tipul *animum in aliquo/aliqua re/alicubi esse* desemnează atenția direcționată:

> *Aul* 181: „Nunc domum properare proper. Nam egomet sum hic, animus domi est" (acum mă grăbesc spre casă. Căci eu sunt aici, sufletul meu e acasă);
> *Per* 709: „...nam animus iam in nauist meus" (căci sufletul meu este în navă).

Scanned with OKEN Scanner

4.2. Principiul lexematic al opoziției

4.2.1. Un alt principiu al lexematicii, denumit principiul opoziției, stabileşte că lexicul funcționează cu ajutorul opozițiilor, a trăsăturilor distinctive care diferențiază un cuvânt de altul (López 2002: 20).

Semantismul variat pe care îl exprimă verbul *amare* (dragostea între sexe diferite sau față de copii, sentimentul de prietenie sau acela de familie, aprecierea pozitivă şi, prin schimbare semantică, rugămintea sau salutul)[3] ne determină să îl considerăm entitatea lingvistică cu cea mai vastă sferă de acoperire a noțiunii de iubire. În opoziția care poate apărea în structura vocabularului între un termen marcat (intensiv) şi un termen nemarcat (extensiv)[4], cu specificarea că putem folosi elementul nemarcat pentru cel marcat, verbul *amare* capătă această valoare neutră (poate fi interpretat ca dragoste intelectuală, dragoste fizică sau o combinație a celor două), indiferent de regimul gramatical pe care îl are: fie *absolute*, fie urmat de acuzativul pronumelui/al numelui sau la diateză-activă şi pasivă; în seria exemplelor citate, *amare* desemnează sentimentul, fără o precizare anumită şi dragostea trupească, oscilând între [+spiritual] şi [+fizic][5].

4.2.2. Această identitate de conținut, includere totală a înțelesului verbului *amare* în toate celelalte elemente care alcătuiesc câmpul semantic şi, din punct de vedere formal, calitatea sa primară (în vreme ce alte cuvinte din aceeaşi familie, *amor*, *amator*, *amicus*, *amabilis*, *amatorculus*, *amatio*, *amasius* sunt derivate) verifică definiția arhilexemului unui câmp semantic ca o unitate al cărei conținut este identic cu conținutul comun a două sau mai multe unități ale structurii lexematice[6].

4.2.3. Primul actant din punct de vedere sintactic este subiectul gramatical, pe care îl examinăm potrivit aşa-numitelor claseme animat/inanimate–uman/animal,

---

[3] Ernout şi Meillet (1959) îl definesc ca termen general, întrebuințat cu toate accepțiile. În THLL, găsim următoarea clasificare: „De amore inter diuersos sexus uel in pueros, fauere alicui, magni aestimare, de amore inter familiares, consanguineos, ciues: in usu est tam de affectu stabili quam de animo ob singula bene facta grato et contento, de amore in res...". A. Lopez Lopez (1980) sintetizează următoarele înțelesuri: „iubirea între personaje de sex diferit, sentimentul de prietenie, sentimentul între părinți şi copii, aprecierea pozitivă a persoanelor sau lucrurilor". În lucrarea specializată a lui Lodge (1962, volumen primum A–L, *Vocabula Punica*), se întâlneşte următoarea completare în articolul despre cuvântul *amare*: „in adiurationibus, precationibus, salutationibus".

[4] E Coseriu (1964) descrie termenii lingvistici potrivit opoziției nemarcat–extensiv, marcat–intensiv, iar John Lyons (1995: 96–97) explică astfel această diferențiere: „Termenul nemarcat are un sens mai general, neutru în raport cu o anumită opoziție; sensul său specific negativ este derivat şi secundar, fiind, de fapt, o coincidență a opoziției sale contextuale cu termenul pozitiv (non-neutru)".

[5] Montero Cartelle (1991: 212, nota 5): „Inutil parece avertir que tanto *amor* como *amare* a través de toda la latinidad, y tanto en prosa como en verso, se pueden eufemisticamente de las relaciones sexuales entre distintos o mismos sexos". Adams (1987: 188) remarcă: „Love, in an emotional sense, might be described as a concomitant of the sexual act. Amo was sometimes transferred euphemistically to the physical act".

[6] Coseriu (1973: 48–56): „Ein Wortfeld wird oft durch ein archilexematisches Wort dargestellt, das seinem Gesamtwert entspricht".

Scanned with OKEN Scanner

recunoscând ca unică posibilitate de realizare trăsătura [+uman]; iubirea este sentiment specific uman, primul actant este exclusiv uman (chiar dacă subiectul este neexprimat); personificări nu am întâlnit în textele plautine analizate, iar în situația când *amare* are ca prim agent [+divin] apare schimbarea semantică (*fauere alicui* sau *in adiurationibus*, *precationibus*, *salutationibus*[7]):

Am 597: „Neque, ita di me ament";
Mo 170: „Ita me di ament, lepidast";
Poe 440: „Ita me Iuppiter amabit";
Men 278: „Di te amabunt, quisquis es";
Poe 289: „Ita me di ament ut illa me amet malim";
Poe 1219: „Ita me di amabunt ut amabunt ut ego… illam uxorem ducam";
Ba 895: „Ita me Iuppiter, Iuno, Ceres… dique omnes ament ut ille cum illo neque cubat".

Primul agent este subînțeles, chiar dacă nu este exprimat, marcat fiind de desinența personală, în plus contextul clarificându-l întotdeauna; al doilea actant, obiectul, nu apare în mod necesar; regăsim aşadar trei cazuri: obiect neexprimat, verbul fiind astfel nedeterminat; absența complementului de obiect este suplinită de prezența adverbelor de intensitate/activitate:

Mi 625: „Nihil amas, umbra es amantis magis quam amator, Pleusicles";
Poe 153: „Amo immodeste";
Mo 243: „Videas eam medullitus me amare".

4.3. Principiul lexematic al sistematicității

Principiul sistematicității stabileşte că acelaşi tip de diferențe se prezintă în manieră ordonată. Verbul *amare* încalcă acest principiu al sistematicității, câtă vreme nu are nicio pereche precis delimitată, căreia să îi corespundă, după modelul cauză–efect.

În limba latină, în studiile structurale semantice dedicate verbelor *a vedea* şi *a da*, alcătuite de B. García Hernández şi A. María Martín Rodríguez potrivit categoriilor gramaticale de destinator şi destinatar, au fost evidențiate relațiile care apar între acestea şi acțiunea verbală; astfel, prin variația persoanei gramaticale pentru verbul *dare* se stabileşte următoarea relație: *do–accipis*, ceea ce nu se întâmplă însă pentru *amare*, care nu are un verb diferit de consecuție, ci diateza pasivă realizează această înlănțuire logică: *amo–amaris*.

4.4. Principiul lexematic al neutralizării

4.4.1. Principiul lexematic al neutralizării arată că, în anumite situații, opozițiile lingvistice încetează, ele nu funcționează cu obligativitate şi în anumite cazuri se suspendă. Sau, în unele situații, anumite trăsături semantice dispar; spre exemplu, trăsătura [+erotic] este atenuată la substantivul *amicus*, care, în principal,

[7] Vezi în THLL; şi Lodge Duckworth (1971: 332) a remarcat natura colocvială a dialogului comic plautin, care conține întrebuințarea unei serii de expresii de salut şi de adio („Di te amabunt/ament, salue, quid agis, quid fit, uale, bene ambula...").

Scanned with OKEN Scanner

denumeşte prietenul, în vreme ce *amator* şi *amans* sunt termeni exclusiv erotici. Caracteristică pentru termenul *amator* este forma sa de nume de agent, alcătuită cu sufixul *-tor*, asimilând în limba latină valorile celor două formaţiuni sufixale indoeuropene *-tor* şi *-ter*[8] din greacă şi indo-iranică, care indică deopotrivă autorul unui act îndeplinit şi agentul destinat pentru o anumită acţiune; în THLL (1827–1829), se face distincţia lexicografică între Don. *Ter. Andr.* 1,1, 49 (76): „amator fingi potest, amans uere amat" sau glose antice Mart. Cap 4, 368: „non enim sequitur ut... qui amat amator sit"[9], cu o diviziune de dicţionar semantică tripartită: „a) de amore feminarum uel puerorum, b) de amicitia, fauore, uel amore familiari" şi „3) de amore in res"; la Plaut întâlnim exclusiv prima categorie, în care *amator* poate fi echivalat cu elinul ἐραστής.

4.4.2. Acelaşi tip de construcţie, adjectivală şi substantivală, prezintă şi *amicus* în sintagme adjectivale:

> *Curc* 332: „Ut decet uelle hominem amicum amico" (cum se cuvine să vrea prietenul pentru prieten);
> *Mi* 660: „Non inuenis alterum... qui amicus amico sit magis" (nu este alt tânăr... care să fie mai prieten pentru prieten),

care nu aparţin însă sferei erotice. *Amicus*, forma masculină, este în primul rând sinonim al lui *sodalis*, desemnând relaţia de prietenie în mediul public şi în mediul privat:

> *Cas* 615: <Lysidamus> „Nunc tu mihi amicus es in germanum modum" (Acum îmi eşti prieten ca o rudă).

Sinonim cu *amator* este accidental, posibil printr-o contaminare de sens de la *amica*:

> *Mo* 228: <*Ballio*> „Nisi hodie mihi ex fundis tuorum amicorum omne huc penus adfertur" (Dacă nu mi se adună astăzi din bogăţiile tale).

Amica este echivalentul feminin al lui *amicus*; de vreme ce forma feminină a lui *amator–amatrix* este neproductivă, există numai două ocurenţe plautine:

> *Poe* 1304: <Antamenides> „Sed adire certum est hanc amatricem Africam" (Este sigur că se apropie de această curtezană din Africa);
> *As* 511: „Satis dicacula's amatrix" (este versată curtezana),

semantismul cuvântului *amica* îl înglobează şi pe cel al lui *amator* şi *amans*.

> *Ba* 193: <Chrysalus> „Animast amica amanti; si abest nullus est" (Iubita este sufletul iubitului, dacă e departe nu face nimic);
> *Men* 300: <Cylindrus> „Qui amicam habes eram meam hanc Erotium?" (Cine o are ca prietenă pe stăpâna mea, Erotium?);

---

[8] Benveniste (1975: 57–62): „Les noms latins en *-tor* assument à la fois les deux fonctions que l' indo-iranien et le grec expriment par des suffixes différents".

[9] Untermann (1977: 322): acest fel de notaţii corespund acelei „Reflexion über das *richtige Wort*, über die κυριλογία, die *proprietas*".

Scanned with OKEN Scanner

Mo 22–23: <Grumio> „Dies noctesque bibite, pergraecaminei,/Amicas emite, liberate" (Beţi zi şi noapte, petreceţi,/Cumpăraţi prietene, eliberaţi-le);
Ps 434–435: <Callipho> „Quid mirum fecit, quid nouom, adulescens homo/Si amat, si amicam liberat?" (Ce a făcut uimitor, nou, tânărul/Dacă iubeşte, dacă îşi eliberează iubita?).

În

Men 740–741: <Matrona> „Domo suppilas tuae uxori et tuae/Degeris amicae. Satin haec recte fabulor?" (Furi din casa soţiei tale şi duci/La amanta ta. Povestesc corect, nu crezi?),

amica intră în opoziţie cu *uxor*.

4.4.3. O altă situaţie în care se manifestă principiul neutralizării apare la substantivul *amor*, care deţine un singur gen, genul masculin. Astfel, dacă substantivul *amor* deţine forme distincte pentru singular şi pentru plural, în privinţa genului nu deţine opoziţie între masculin şi feminin, care să exprime acelaşi conţinut, ceea ce reprezintă realitatea gramaticală pentru toate substantivele abstracte.

Din punct de vedere lexical, *amor*, atestat încă din perioada arhaică (Naeuius, Ennius), este un *derivat cu sufixul -or* (se pare că la Plaut îşi păstra încă nominativul vechi în *-os*, fără să fie însă atestat), care desemnează un proces autonom, o stare, un sentiment, implicând o tulburare interioară care afectează subiectul (Quellet 1969), în opoziţie cu sufixele care formează nume de acţiune. La fel ca *sopor*, nume de gen animat, denumeşte forţa care cauzează iubirea (*Amor*) şi iubirea în sine (*amor*).

Ca derivat al arhilexemului *amare*, substantivul *amor* manifestă acelaşi semantism variat, clasificat în THLL după cum urmează: „Inter sexus diuersos, de affectu inter cognatos, amicos, ciues sau in res", adică acoperă întregul spectru al iubirii. De vreme ce în teatrul lui Plaut nu întâlnim explicaţii sau definiţii psihologizante ale iubirii[10], analiza cuvintelor personajelor este edificatoare; în *Cist* 203–205, *amor* este însoţit de termeni din sfera semantică a durerii:

„Credo ego amorem primum apud homines carnuficinam commentum./ Hanc ego de me coniecturam domi facio, ni foris quaeram,/ Qui omnis homines supero [atque] antideo cruciabilitatibus animi" (Eu cred ca dragostea a născocit prima măcelul la oameni./ Această presupunere o fac eu acasă, fără să caut în afară,/ Care întrec toţi oamenii şi le sunt superior prin chinurile sufletului).

Când Amor este personificat, i se atribuie o listă întreagă de epitete[11]:

[10] Vezi şi Grimal (1995: 113): autorul face referinţă la diversele situaţii care se întâlnesc în lumea romană din epoca plautină, care reduc sentimentul romantic la o chestiune financiară sau profesională: „pour le jeune homme, ce n'est qu'un désir brutal, la recherche de son plaisir, pour la courtisane, l'acceptation (résignée ou joyeuse? Plaute ne s'en préoccupe point) de ses devoirs professionnels".

[11] Cf. Zagagi (1980: 95): „The attribution of various traits of character to Eros, enumerated at length and differing in type according to the outlook of the person who is discussing the nature of the god, appears to have been a common practice among the writers of ἐρωτιχοὶ λόγοι, whose literary form may be reflected in this monody. The long list of adjectives which is here used to illustrate the nature of Amor is part of a tradition and the supposition by Burck that Plautus was lengthily extending a small element of the Philemonian original is unnecessary".

Scanned with OKEN Scanner

Tri 239–241: „blandiloquentulus, harpago, mendax/ Cuppes, [auarus], elegans, despoliator,/ Latebricolarum hominum corrumptor,/ Blandus inops, celatum indagator" (ademenitor, zgârcit, mincinos,/ Avar, elegant, hoţ,/ Corupător al oamenilor rău famaţi,/ Sărac şi blând, căutător de lucruri ascunse).

În *Cist* 215–217, substantivele sunt înlocuite de verbe:

„Ita me Amor lassum animi ludificat,/ Fugat, agit, appetit, raptat, retinet, Lactat, largitur" (Astfel iubirea se joacă cu sufletu-mi obosit,/ Aleargă, se grăbeşte, doreşte, răpeşte, reţine/ înşală, dăruieşte).

4.4.4. De altfel, în comentariul celor două viziuni asupra iubirii la Menandru şi la Plaut, concepţia romană este definită ca *eine aktive Hingabe des eigenen animus*[12], spre deosebire de cea elină în care Eros este un zeu care îl atacă pe om din exterior şi îl obligă să se supună influenţei sale. Remarcăm la comicul latin o confluenţă a celor două perspective: Amor–Eros şi *amor* ca sentiment independent; de exemplu:

În *Tri* 237:

„Numquam Amor quemquam nisi cupidum hominem postulat/ Se in plagas conicere" (Niciodată iubirea nu doreşte să trimită pe cineva în plasele sale)

descoperim o relaţie specific plautină între *amor* şi *cupido*[13], la fel ca în *Mer* 657:

„adeo dum illius te cupiditas atque amor missum facit?" (atât cât te trimite dorinţa şi iubirea lui?).

Cupiditas este cuvânt expresiv, cu dublu sens, ca *amor* – un sentiment, dar şi o divinitate printre alte zeităţi greceşti.

Ba XIX: „Cupidon tecum saeuit anne Amor?" (A fost crud cu tine Cupidon sau Amor?);
Mo 161–164: „O Venus uenusta, haec illa est tempestas mea, mihi quae modestiam/ Omnem detexit, tectus qua fui; tum mihi Amor et Cupido in pectus perpluit meum" (Încântătoare Venus, aceasta este furtuna, care m-a descoperit/ De toată modestia, cu care am fost acoperit; atunci Amor şi Cupidon s-au revărsat în pieptul meu).

4.4.5. Diferenţa dintre cele două nume nu poate fi detectată din context, dar se observă că divinizarea realităţilor sufleteşti este un fapt des întâlnit:

Ba 115: „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium,/ Iocus, Ludus, Sermo, Suauisauiatio" (Iubirea, plăcerea, farmecul, graţia, bucuria,/ Veselia, jocul, cuvântul, sărutul).

O ipoteză posibilă, enunţată de Edith Fischer, este evaluarea pozitivă a termenului *amor* şi negativă a lui *cupido* (Ter., *Heaut.* 208: „ubi animus semel se cupiditate devinxit mala", unde sufletul s-a eliberat de reaua dorinţă).

---

[12] Într-o *Addenda* intitulată „Flury's Attribution to the Early Romans of the Concept of the Lover' s Surrender of his Soul to the Beloved: Counter-evidence from Greek Sources", Zagagi (1980: 134–137) analizează afirmaţia lui Flury: „The existence of a specifically conception of love, which is *eine aktive Hingabe des eigenen animus* to the beloved one", completând-o cu o viziune proprie: „Not only is the notion of *eine aktive Hingabe* of one' s soul to the beloved one found to be as Greek as it is Roman, but its very existence among the Greeks proves beyond doubt that they at least did not regard this as being incompatible with their fundamental conception of love as a divine force".

[13] Fischer (1973) a studiat diferenţele conceptuale între aceste două sentimente, reflectate la nivelul vocabularului, în cele două cupluri *amor/cupido* şi *amare/cupere*.

Scanned with OKEN Scanner

Am întâlnit două divinități care oferă dragostea: Venus[14] și Cupido. A treia este Amor însuși, personificat:

> *Mer* 38: „eodem quo amorem Venus mi hoc legauit die" (în aceeași zi în care Venus mi-a dăruit aceasta);
> *Ps* 15: „sub Veneris regno uapulo, non sub Iouis" (sunt bătut sub domnia lui Venus, nu a lui Iuppiter);
> *Curc* 3: „Quo Venus Cupidoque imperat, suadetque Amor" (Aici îmi poruncesc Venus și Cupidon, mă convinge Amor).

Acestea sunt personaje ierarhizate, de vreme ce puterea ordinului le este cedată primelor două, iar Amor apare drept o figură subalternă, *sine imperio*, cu drept de consiliere.

Un termen apropiat de *amor*, dar mai slab din punctul de vedere al semanticii iubirii este *beneuolentia*:

> *Tru* 441: „Egone illam ut non amem? Egone illi ut non bene uelim?" (Eu să nu o iubesc pe ea? Să nu îi vreau eu binele?).

4.4.6. Alt termen care desemnează iubirea, din același radical ca *amor*, este *amatio*, care, cu excepția exemplelor din gramatici, apare exclusiv la Plaut cu cinci exemple, dintre care patru desemnează dragostea dintre bărbat și femeie, iar unul dragostea maternă:

> *Rud* 202–203: „Uxor complexa collo retinet filiam./ Nimis paene inepta atque odiosa eius amatiost".

Opoziția *amor/amatio* se configurează după caracterul de proces autonom vs proces determinat de un agent. *Amor* afectează subiectul, nu acceptă ideea de agent, fiind, așa cum am arătat, un fenomen în curs. În descrierea numelor de acțiune în latină, E. Benveniste (1975) notează două sufixe cu ajutorul cărora sunt formate: **ti* obiectiv și **tu* subiectiv, reflectate în latină în opoziția dintre *-tio* și *-tus*, în care *-tio* indică acțiunea obiectivă, realizată în afara subiectului. *Amatio*, creație lexicală plautină, fără a fi preluată de autorii următori, are un sens mai larg decât *amor*, atunci când reprezintă acțiunea însăși a piesei de teatru:

> *Cap* 1029–1031: „Spectatores, ad pudicos mores facta haec fabula est,/ Neque in hac subigitationes sunt, neque ulla amatio,/ Nec pueri suppositio, nec argenti circumductio" (Spectatori, această piesă este construită după obiceiuri pudice,/ Nu vedeți pipăieli, nu iubire,/ Nici răpire de copii, nici pierdere de bani).

Inițial am echivalat *amatio* cu întreaga desfășurare a acțiunii amoroase, cuprinzând toate aspectele: intrigă amoroasă, manifestare a sentimentului și exteriorizarea acestuia.

Analizând însă contextul în care este folosit, alături de „subigitationes, argenti circumductio, amans adulescens scortum liberet" și comparând cu celelalte

[14] Grimal (1995: 49–51): „Vénus, de très bonne heure, reçut les traits de l'Aphrodite grecque. [...]. Pour les Romains, en effet, Vénus personifie la séduction féminine-elle symbolise la puissance mystérieuse, religieuse et magique, que recèlent et la personne et le corps de la femme".

Scanned with OKEN Scanner

ocurențe ale termenului, în care semnifică intriga amoroasă pregătită de un personaj, subterfugiul prin care încearcă să aibă câştig de cauză, traducem *amatio* prin intrigă amoroasă. Fragmentul la care ne referim este teoretic, autoreferențial, de prezentare a propriului subiect literar, din această cauză *amatio* ar fi putut desemna legătura de iubire; înseamnă, însă, generalizat, intrigă de iubire.

Amatio indică deopotrivă intriga plănuită de un personaj pentru a-şi câştiga iubita; sensul se conturează mai limpede la plural.

Amatio se referă şi la manifestarea/exteriorizarea sentimentului amoros, intrând astfel, în acest exemplu, în opoziție cu *amor* [+spiritual] *amatio* [+fizic].

Cu un sens mai general, desemnând, fără nicio considerație suplimentară, aventura amoroasă, termenul se întâlneşte, tot la singular, în *Cas* 328–330:

> <Olympio> „Verum edepol tua mihi odiosa est amatio;/ Inimica est tua uxor mihi, inimicus filius? Inimici familiares" (Iubirea ta îmi este neplăcută; Soția ta îmi este dușmană, fiul dușman, rudele dușmane).

O turnură identică se regăseşte în *Rud* 1203–1204:

> „Uxor complexa retinet filiam/ Nimis paene inepta atque odiosa amatiost" (Soția îşi ține fiica de gât/ Iubirea este absurdă şi urâtă),

care nu aparține însă limbajului erotic, ci sentimentului părintesc.

5. Opoziția graduală a verbelor care exprimă iubirea

5.1. Câmpurile semantice pot fi unidimensionale şi pluridimensionale. Dimensiunea (vezi la F.G. Lounsbury, E. Coseriu, H. Geckeler) sau axa semantică (A. Greimas) constituie o metodă de a structura opozițiile într-un câmp semantic (Iliescu 2008: 95).

Câmpurile unidimensionale prezintă trei subclase, printre care câmpurile graduale, care se definesc prin opoziții treptate, ierarhizate după intensitate (Coseriu 1975: 38).

5.2. S-au prezentat deja verbe incoative cu privire la sentimentul iubirii. Următorii termeni analizați aparțin celeilalte extreme, a sentimentului paroxistic[15]; diferența între *expetessere*, *demori* şi *perire/deperire* poate fi exprimată prin trăsătura clasematică [+fizic] şi [+spiritual]. *Expetessere* exprimă dorința fizică augmentată; explicat de Ernout şi Meillet ca *désidératif plautinien*, este un compus al lui *expetere*, cu o dublă construcție, *absolute*:

> *Asin* 526: „ultro amas, ultro expetessis" (iubeşti mai mult, doreşti mai mult)

sau urmat de acuzativ:

> *Mi* 958–959: „A luculenta atque festiua femina/Quae te amat tuamque expetessit pulchram pulchritudinem" (De la o femeie strălucitoare şi festivă/Care te iubeşte şi care îți iubeşte frumusețea).

[15] Lopez Lopez (1980: 320–321) le clasifică drept „la consecuencia extrema del deseo amoroso sobre el enamorado".

În amândouă situațiile remarcăm alăturarea dintre verbul *amare* și *expetessere*, *amare* fiind, așa cum am arătat, termenul nemarcat, neutru al lexicului, în vreme ce *expetessere* aduce o precizare, o nuanțare semantică, și fiindcă are drept complinire substantivul *pulchritudinem*, trăsătura [+fizic] devine evidentă.

5.3. Verbele care desemnează moartea *perire/deperire*, *demori* întrebuințate prin lărgire de sens în câmpul semantic al iubirii sunt o consecință extremă a dorinței – *amare*, *cupere*, *expetessere* asupra subiectului uman. Trăsătura lor comună este păstrarea sensului propriu, laolaltă cu acela figurat, dar cu diferență de regim: atunci când desemnează moartea sunt intranzitive, iar când desemnează iubirea sunt în mod necesar tranzitive.

Demori ca utilizare sintactică similară are numai două ocurențe plautine:

> *Mi* 970: „ea demoritur te atque ab illo cupit abire: odit senem" (Te iubește la nebunie și vrea să plece de la el: îl urăște pe bătrân);
> *Mi* 1039–1040: „Non me dico,/ Sed eram meam quae te demoritur" (Nu spun eu,/ Ci stăpâna mea, care moare după tine).

5.4. În interiorul macrocâmpului semantic al iubirii se configurează relații între o serie de termeni, pornind de la trăsături de semnificație comune, subordonate de la nivelul unui microsistem, macrostructurii lexicale[16]. Astfel, dacă păstrăm același criteriu semantic – verbe care denotează acțiunea „a iubi" și alegem ca opoziție lexematică gradualitatea, se formează o serie de patru termeni: *animum adicere–expetessere–deperire–demori* care, individual, descriu evoluția sentimentului, de la minimă la maximă intensitate[17].

6. Câmpuri semantice seriale

6.1. Este posibil să considerăm exprimarea gestului și a apropierii fizice potrivit clasificării coșeriene în câmpuri seriale (Coseriu 1975: 38); acestea se alcătuiesc potrivit unor opoziții echipolente, adică toți termenii se află la același nivel, având același statut logic. Cele cinci etape pe care le enunță Donatus cu privire la evoluția sentimentului dețin cuvinte care, printr-o înlănțuire logică, alcătuiesc un astfel de câmp serial.

---

[16] Interpretarea graduală a verbelor *a iubi* în acest capitol pornește de la clasificările lui Coseriu (1975: 30–51): „Un câmp poate fi inclus în alt câmp; el poate forma o parte dintr-un alt câmp, de ordin superior. Într-un microcâmp opozițiile se stabilesc între unitățile lexicale (lexeme); într-un macrocâmp, un microcâmp în totalitatea lui se poate opune, ca arhilexem, unui lexem sau altor arhilexeme"; în cazul nostru verbul *amare*, neutru, fără nici un indiciu al intensității, care se opune verbelor marcate din punct de vedere al intensității. „Relațiile interne ale unui câmp lexical ca structură de conținut sunt determinate prin identitățile și diferențele care constituie câmpul însuși, adică opozițiile semantice care funcționează în acesta. În consecință, o tipologie a câmpurilor trebuie să se bazeze pe o clasare a opozițiilor lexematice [...]. Ca în sistemele fonologice, în lexic există opozițiile graduale, echipolente, privative [...]. Criteriul tipurilor formale de opoziții se arată subordonat criteriului numărului de criterii semantice (sau de dimensiuni) care funcționează în câmpuri" [trad. n.].

[17] Vezi Coseriu 1975: 48: „Câmpurile graduale sunt constituite prin opoziții graduale: ele prezintă un arhilexem corespunzător dimensiunii și în interiorul acestui arhilexem, lexemele sunt aranjate în ordinea corespunzătoare gradelor semnificate de substanța semantică în cauză" [trad. n.].

Scanned with OKEN Scanner

Donatus, în comentariul său terenţian (apud Adams 1987: 185), stabileşte cinci etape ale apariţiei sentimentului amoros: „quinque lineae perfectae sunt ad amorem: prima uisus, secunda alloqui, tertia tactus, quarta oscula, quinta coitus" (s-au clarificat cinci etape în dragoste: văzul, vorbirea, atingerea, sărutarea, iubirea carnală). Le vom analiza succesiv.

6.2. Vederea (*uisus*) implică procesul fizic, senzorial şi percepţia intelectuală, aprecierea; în manieră platoniciană, o putem defini drept simţul senzual prin excelenţă, care înlesneşte contemplarea frumuseţii şi dă naştere sentimentului iubirii[18], care permite relaţia nemijlocită dintre persoane. În *Poe* 190–191:

> <Agorastocles> „Oculos uolo/ Meos delectare munditiis meretriciis" (vreau să îmi încânt ochii cu podoabele curtezanelor),

admirarea persoanei iubite, chiar plăcerea (*delectare*, din radicalul lui *lacio*) îşi are sursa în ochi, în privire, în activitatea vizuală, în perceperea eleganţei şi a frumuseţii feminine.

6.3. Adresarea (*alloqui*) cuprinde categoria apelativelor erotice.

Aceasta conţine însă deopotrivă convorbirea – *sermo*, enumerat printre zeităţile ad-hoc din *Ba* 115:

> <Pistoclerus> „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium,/ Iocus, Ludus, Sermo, Suauisauiatio" (Iubirea, plăcerea, farmecul, bucuria/ Gluma, jocul, vorba, sărutarea),

precum şi în rememorările din scrisoarea unei *meretrix* în *Ps* 64–65:

> <Ps> „Nunc nostri amores, mores, consuetudines,/ Iocus, ludus, sermo, suauisauiatio" (Acum iubirea noastră, obiceiurile, tradiţiile/ Gluma, jocul, vorbirea, sărutarea).

6.4. Verbul necaracterizat, neutru al atingerii este *tangere*, cu compusul său *attingere*, desemnând cu preponderenţă acţiunea masculină (Adams 1987: 185), clasificată de Ernout şi Meillet (1959) în sens fizic şi moral. Limbajul erotic plautin foloseşte numai sensul fizic; de aceea citim în *Poe* 281:

> „Etiamne ut ames eam quam numquam tetigeris? <Ag >Nihil id quidemst:/ Deos edepol et amo et metuo, quibus tamen abstineo manus" (Să o iubeşti pe cea pe care nu ai atins-o niciodată?/ Nu este chiar aşa; pe zei îi şi iubesc, mă şi tem, şi totuşi nu îi ating).

Remarca din *Ba* 471:

> <Lydus> „Atque acerrum aestuosam: absorbet quemque attingit" (Şi chiar zbuciumată: absoarbe pe oricine atinge)

conţine o exagerare, unde verbul *attingere* are sensul său primar, nemarcat, de atingere punctuală.

Această categorie de verbe capătă o nuanţă obscenă[19]:

---

[18] Cf. Platon, *Phaidros*, 250d.

[19] Montero Cartelle (1991: 162) le defineşte în clasa verbelor care denotează contactul sexual: „Entre los eufemismos de coire más pronunciados de las lengua erótica latina se encuentran *tango*, *attingo*, *contrecto* y similares".

Scanned with OKEN Scanner

Poe 269: „quas adeo haud quisquam umquam liber tetigit neque duxit domum" (pe ele nu le-a atins niciun sclav, nici nu le-a făcut avansuri);
Mi 1092: „Neque te remoror neque te tango neque te... taceo" (Nici nu stau, nici nu te ating, nici nu te ignor),

unde verbele se află într-o gradaţie ascendentă, ceea ce determină şi acest tip de interpretare contextuală.

6.5. În limba latină există trei nume ale sărutului: *sauium*, *osculum* şi *basium*; în epoca plautină sunt atestate numai primele două, cel din urmă fiind înregistrat pentru prima dată la Catullus. Originea lor comună de întrebuinţare rezidă în funcţia de apelative pe care au avut-o: în cazul lui *osculum*, rolul iniţial a fost de apelativ diminutival, de aceiaşi sorginte ca *melculum*, *corculum* etc., iar pentru *sauium* această funcţie este ulterioară, derivată, generând o familie lexicală dezvoltată – verb: *sauior*, substantive: *sauiolum*, *sauiatio/suauisauiatio*; construcţiile în care l-am întâlnit sunt exclusiv sintagmatice, cu verbe din câmpul semantic al lui *dare*:

a. *dare sauium*:

Poe 404: „Non sum irata <Ag> non es?<Ade> non sum <Ag> da ergo, ut credam, sauium" (Nu sunt furioasă. Nu eşti? Nu sunt. Ca să te cred, sărută-mă);

b. *facere sauium*:

As 798: „Hoc ne sic faciat: tu labellum abstergeas/ Potius quam cuiquam sauium faciat palam" (Să nu facă aşa: mai degrabă sterge-ţi buzele/ Decât să sărute pe cineva în văzul tuturor);

c. *poscere sauium*:

Cas 887: < Olympio > „Incelebram stupri principio eam sauium posco" (La începutul relaţiei îi cer necunoscutei un sărut);

d. *sumere sauium*:

As 225: „Sauium si sumpsit: sumere eum licet sine retibus" (Dacă a primit o sărutare: o poate primi fără reţele);

e. *se exercere sauiis*:

Ba 429: <Lydus > „Saliendo sese exercebant magis quam scorto aut sauiis" (Sărind, exersa mai mult decât cu prostituata sau cu sărutările).

Un compus plautin este *suauisauiatio*, cu două ocurenţe: o personificare, cu includere în rândul zeităţilor protectoare ale iubirii, după modelul de metaforizare prin care realităţile fizice şi psihice sunt concretizate, singură verigă a contactului fizic într-o serie de termeni cu referire la spirit:

Ba 115–116: <Pistoclerus > „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium/ Iocus, Ludus, Sermo, Suauisauiatio" (Iubirea, plăcerea, farmecul, şarmul, bucuria,/ Gluma, jocul, vorbirea, sărutarea),

subsumate noţiunii generale şi cuprinzătoare *nostri amores*, într-o subtilă tranziţie dinspre [+spiritual] spre [+fizic]: „suauisauiatio,/ Compressiones artae amantum corporum,/ Teneris labellis molles morsiunculae,/ Papillarum horridularum

Scanned with OKEN Scanner

oppresiunculae", unde remarcăm o descriere concretă şi plastică a gesturilor: *tangere*, *amplecti* şi *osculari*.

6.6. Exprimările metonimice ale sărutului, având în compunere substantivul *labella* sunt în mod probabil determinate de contexte frecvente, cum sunt:

Ba 480: „Manus ferat ad papillas, labra a labris nusquam auferat?" (Să ducă mâinile la sâni, să nu îndepărteze niciodată buzele de buze?);
Cas 452: „Ita me di bene ament ut ego uix reprimo labra" (Aşa să mă ajute zeii, cu cu greu îmi reţin buzele);
Ps 67: „Teneris labellis molles morsiunculae" (Muşcăturile moi cu buzele tinere).

Prezentăm mai jos următoarele sintagme:

a. *adiungere labella*:

Ps 1259: „nam ubi amans complexust amantem, ubi ad labra labella adiungit" (căci când iubitul îşi îmbrăţişează iubita, când îşi ating buzele);

b. *comparare labella*:

As 668: „prehende auriculis, compara labella cum labellis" (apucă-l de urechiuşe, sărută-l).

Într-o serie de cazuri, atingerea fizică nu este exprimată prin cuvinte, este implicită şi poate fi dedusă numai din reacţia de respingere pe care o determină la persoana iubită; astfel, personajul masculin este respins prin replica *aufer manum*. La fel citim în *Men* 627:

<Men > „Potin ut mihi molestus ne sis? Num te appello?" <Ma> „Aufer manum" (Este posibil să nu îmi fii nesuferit? Oare te chem?/ Îndepărtează-ţi mâna).

Iar în *Men* 604–607, acel *aufer palpationes* apropierea fizică apare ca soluţie a discuţiei în contradictoriu[20]. Deopotrivă, ţinând seama de nivelul popular al comediilor plautine, mimica, cu un rol important în realizarea dramatică, însoţeşte adesea cuvintele dintr-o replică alcătuită din apelative cum este cazul în *Cas* 229:

<Lysidamus> „Uxor mea meaque amoenitas quid tu agis?" (Soţia mea şi plăcerea mea, ce faci?)

este dublată de atingerea obscenă:

<Cl> „Abi atque abstine manu" (Mergi şi stăpâneşte-ţi mâna),

la fel în *Vv* 458–9:

<Ly> „Ut, quia te tango mel mihi uideor lingere" (Căci, când te ating, mi se pare că ling miere).

În dialogul dintre Lysidamus şi Olympio obscenităţile la nivel verbal sunt dublate de o mimică expresivă[21]:

---

[20] Astfel, Ernout (1940: IV, 1936) sugerează indicaţii regizorale, între paranteze, la traducerea versului 606 din *Menaechmi*: „Il s' approche de sa femme pour la caresser", iar la versul 627: „A Ménechme qui veut lui prendre le bras".

[21] Vezi Taladoire (1956: 208), care, în capitolul de analiză a comicului verbal, de ton şi de gestică, clasifică aceste situaţii drept *outrances*: „Des amoureux, avides de cajoler leur belle, se font

<Ol> „Ultro te, amator, apage te a dorso meo" (Îndepărtează-te, iubitule, fugi din spatele meu).

De la cuvintele de bază **lax*, *lacio* (atestate numai la glosatori), cu etimologie incertă, aparținând unui grup de cuvinte expresive și populare, se regăsește în comediile plautine o întreagă familie lexicală, a cărei caracteristică esențială o constituie semantismul dublu (similar, de altfel, verbelor care desemnează contactul fizic), ele definesc atracția înșelătoare, momirea, amăgirea și apoi atracția erotică, prinderea în mrejele iubirii; astfel, intensivul *lacesso*, după statisticile noastre, la fel și derivatul *allicio* apar numai în contexte non-erotice sau fără implicație directă asupra vocabularului iubirii.

7. Încheiere

7.1. Aceste reprezentări semantice plautine, lexicale și gramaticale, au constituit sursa literaturii latine ulterioare:

„Qui enim plane scire uellet e quibus fontibus ortus sit Catulli, Tibulli, Propertii, Ouidii amatorius sermo, is diligenter perscrutari deberet et Graecorum poetarum opera, non modo Alexandrinorum, sed etiam Alcaei, Sapphus, Euripidis, Menandri et Plauti Terentiique comoedias" (Căci cine ar vrea să știe din ce surse s-a născut discursul amoros la Catullus, Tibullus, Propertius, Ovidius, ar trebui să cerceteze amănunțit și opera poeților greci, nu numai a celor alexandrini, dar chiar a lui Alceu, Sappho, Euripide, comediile lui Menandru, Plaut și Terențiu) (Pichon 1902: 13).

7.2. Ceea ce deosebește însă limba plautină de limba elegiacilor este apartenența la stilul *humilis* și la specia dramatică:

„nam et uehementes amantium affectus uiuide et ualide significant, et, quiam semper iis inest aliqua exaggeratio, audientibus dulcem mouent risum" (căci exprimă cu forță și vigoare sentimentele amoroase puternice și, fiindcă întotdeauna se regăsește o oarecare exagerare, le provoacă spectatorilor râsul binevoitor" (Pichon 1902: 13).

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

Fränkel, Ed., *Plautinisches im Plautus*, „Philologische Untersuchungen", 28, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1922.

García Hernández, B., *El campo semántico de ver en la lengua latina (Estudio estructural)*, Universidad de Salamanca, 1976.

Georges, K.E., *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*, Hanover und Leipzig, 1918.

Greimas, A.J. *Sémantique structurale (Recherche de méthode)*, Paris, PUF, 1968.

Grossmann, M., *Colori e lessico* (Studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino ed ungherese), Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1988.

---

vertement repousser...", iar Ernout (1940 II: 187) notează privitor la acest text: „le dialogue entre Lysidame et Olympion est plein d'obscénités et devait s'accompagner d'une mimique expressive".

Scanned with OKEN Scanner

Jacinto Lozano Escribano, A., *El campo semántico de la causación en Cicerón y Lucrecio*, Secretariado de Publicaciones, Universidad de Murcia, 1979.
Kerbrat Orecchioni, C., *L'Enonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin, 1980.
Lakoff, G., Johnson, H., *Metaphors. We live by*, Chicago–London, 1980.
Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik (eine Grundlegung der Literaturwissenschaft)*, 2 vol., München, Hueber, 1960.
Miniconi, P., *Le vocabulaire plautinien de la boisson et de l'ivresse*, în *Hommages à Jean Bayet* édités par M. Renard et R. Schilling, Latomus, vol. LXX, Bruxelles, Berchen, 1964.
Ortega y Gasset, J., *Studii despre iubire*, trad. rom., Bucureşti, Humanitas, 1995.
Reis, H., *Die Vorstellung von den geistig-seelischen Vorgängen und ihrer körperlichen Lokalisation im Altlatein*, vol. 1, München, 1962.
Retorica generală (Grupul μ), trad. rom., Bucureşti, Editura Univers, 1974.
Slave, E., *Metafora în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991.
Svennung, J., *Anredeformen (vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ)*, Uppsala, 1958.
T. Macci Plauti comoediae, recognouit W.M. Lindsay, I–II, Oxford, 1903–1910.

b. Lucrări de referinţă

Adams 1987 = J.N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, London, Duckworth.
Bechet 1998 = Bechet, F., *Termeni latini de apreciere a valorii umane*, Bucureşti, Editura Paideia.
Benveniste 1975 = E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris.
Benveniste 1991 = E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. 1, Paris, Gallimard.
Bidu-Vrănceanu 1976 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs (Recherche de méthode en sémantique structurale)*, Bucureşti, Editura Academiei.
Bidu-Vrănceanu 1986 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Structurarea vocabularului limbii române contemporane (Probleme teoretice şi aplicaţii practice)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Blank 2001 = A. Blank, *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", II, 1, p. 139–186.
Coseriu 1968 = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, în Elwert 1968.
Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen.
Coseriu 1975 = Eugenio Coseriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie" publiés par Bernard Quemada, „Revue internationale de lexicologie et lexicographie", vol. XXVII, II, p. 30–51.
Coseriu 1976 = Eugenio Coseriu, *L'étude fonctionnelle du vocabulaire (Précis de lexématique)*, în „Cahiers de lexicologie", publiés par Bernard Quemada, „Revue internationale de lexicologie et lexicographie", vol. XXIX, II, p. 5–23.
Duckworth 1971 = G.E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy (A Study in Popular Entertainment)*, New Jersey, Princeton.
Dupont 1985 = F. Dupont, *L'acteur-roi (ou le théâtre dans la Rome antique)*, Paris, Les Belles Lettres.
Elwert 1968 = Th. Elwert, *Probleme der Semantik*, Wiesbaden.
Ernout 1940 = Plaute, *Comédies*, texte établi et traduit par A. Ernout, I-VII, Paris, Les Belles Lettres.
Ernout, Meillet 1959: A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.

Scanned with OKEN Scanner

Fischer 1973 = E. Fischer, *Amor und Eros. Eine Untersuchung des Wortfeldes Liebe im Lateinischen und Griechischen*, Hildesheim, Dr. H.A. Gerstenberg.
Flury 1968 = P. Flury, *Liebe und Liebessprache bei Menander, Plautus und Terenz. Die Darstellung seelischer Vorgänge und Zustände*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
Grimal 1995 = P. Grimal, *L'Amour à Rome*, Paris, Payot.
Iliescu 2008 = M. Iliescu, *Miscellanea Romanica (1956–2007)*, Cluj-Napoca, Clusium & Scriptor.
Iliescu, Wald 1981 = Maria Iliescu, Lucia Wald, *Lingvistica modernă în texte*, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti.
Larousse = J. Dubois, L. Guespin, M. Giacomo, J.-P. Mével, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, 1994.
Lodge 1962 = G. Lodge, *Lexicon Plautinum*, 2 vol., Hildesheim, Georg Olms Verlagbuchhandlung.
López 2002 = R. López Gregoris, *El amor en la comedia latina (Análisis léxico y semántico)*, Madrid, Ediciones Clásicas.
Lopez Lopez 1980 = A. Lopez Lopez, *Léxico y género literario: **Amar** en el teatro de Plauto y de Séneca*, in: „Helmantica", Revista de filologia clasica y hebrea, Universidad Pontificia de Salamanca, XXXI, Septiembre–Diciembre.
Lyons 1995 = J. Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, traducere de Alexandra Cornilescu şi Ioana Ştefănescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
María Martín Rodriguez 1999 = A. María Martín Rodriguez, *Los verbos de dar en latín arcaico y clásico (Análisis estructural de un campo semántico)*, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.
Moeschler, Auchlin 2000 = J. Moechler, A. Auchlin, *Introduction à la linguistique contemporaine*, Paris, Editions Armand Colin.
Montero 1991 = E. Montero Cartelle, *El Latín Erótico (Aspectos léxicos y literarios)*, Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
Mounin 1995 = G. Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, 2e éd., Paris, PUF.
Pichon 1902 = R. Pichon, *De sermone amatorio apud Latinos elegiarum scriptores*, Thesis, Paris, Hachette.
Quellet 1969 = H. Quellet, *Les dérivés en OR. Etude lexicographique, statistique, morphologique et sémantique*, Paris, Klincksieck.
Scurtu 2006 = G. Scurtu, *Introduction à la linguistique*, Craiova, Editura Universitaria.
Taladoire 1956 = Barthélémy A. Taladoire, *Essai sur le comique de Plaute*, Monte Carlo, Les Editions de l'Imprimerie Nationale de Monaco.
THLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900.
Unceta Gómez 2009 = Luis Unceta Gómez, *La petición verbal en latín. Estudio léxico, semántico y pragmático*, Madrid, Ediciones Clásicas.
Untermann 1977 = J. Untermann, *Zur semantichen Organisation des lateinischen Wortschatzes*, in „Gymnasium", 84, p. 313–339.
Zagagi 1980 = N. Zagagi, *Tradition and Originality in Plautus. Studies of the Amatory Motifs in Plautine Comedy*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht.

c. Surse

Plaute, *Comédies*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, tome II, *Bacchides, Captiui, Casina*, 1933.
Plaute, *Comédies*, tome IV, *Menaechmi, Mercator, Miles gloriosus*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1936.
Plaute, *Comédies*, tome VI, *Pseudolus, Rudens, Stichus*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1938.

Scanned with OKEN Scanner

Lista siglelor bibliografice

Am	=	*Amphitruo*
Asin	=	*Asinaria*
Ba	=	*Bacchides*
Cap	=	*Captiui*
Cas	=	*Casina*
Cist	=	*Cistellaria*
Curc	=	*Curculio*
Men	=	*Menaechmi*
Mer	=	*Mercator*
Mi	=	*Miles gloriosus*
Mo	=	*Mostellaria*
Poe	=	*Poenulus*
Ps	=	*Pseudolus*
Rud	=	*Rudens*
Tri	=	*Trinummus*
Tru	=	*Truculentus*

THE SEMANTIC FIELD OF LOVE IN PLAUTINE COMEDIES

ABSTRACT

We have used structuralist theories about semantic fields in describing the semantic field of love in Latin, in a corpus made-up of Plautine comedies; first, we studied the lexical family of the Latin verb *amare* (to love): the semantic values of the archilexeme *amare*, the actants *amator–amans* (person who loves), the name of action *amor/amatio* (*love*). The verb *amare* is the archilexeme of the field, the hyperonym thanks to its extended values; for example, the semes [+human] and [+divine], which characterize the first actant of the verb *amare*, which also produce the semantic change from [+erotic] to *fauere alicui*, are not found in the words derived from *amare*: *amans*, *amator*, *amicus*, *amor*, *amatio*. Another opposition is an aspectual one, achieved as: *occipere amare*, *coepisse amare*, *incipere amare*, *animum adicere*, *perire*, *deperire*, *demori*.

We have also presented those Latin lexical units, which characterize the feeling of love: *demori*, *perire/deperire*, Plautine forms of address: *animus*, *deliciae*, *uoluptas*, *cor*. From the words expressing gestures and physical closeness we analyzed such words as: *uidere*, *alloqui*, *appellare*, *amplecti*, *tangere*, *basium*, *sauium*.

Key-words: *Eugenio Coseriu*, *semantic field*, *Latin comedy*, *history of linguistics*, *Coseriu's lexematic principles*.

Scanned with OKEN Scanner

MODELUL COŞERIU – UN MODEL CULTURAL INTEGRAL

INGA EDU*

Atunci când cineva vorbeşte despre E. Coşeriu, transpare, din cuvinte, tonul enigmatic al unei familiarităţi, dovadă a unei percepţii subtile a personalităţii, dar şi a asumării unui „orgoliu" pentru simplul fapt de a-l fi cunoscut pe marele lingvist. Coşeriu, omul şi lingvistul, s-a bucurat de o receptivitate diferită de-a lungul anilor, atât în spaţiul românesc, cât şi în cel european (şi nu numai). Oricum, toţi cei care vorbesc şi scriu despre el nu separă aspectul ştiinţific de cel uman. Este deja înrădăcinată ideea că opera şi personalitatea lui Coşeriu este accesibilă mai mult elitei intelectuale şi mediilor academice, unde numele lui a devenit legendă.

În numărul 10–11 din anul 2003, revista „Contrafort" (CF) realizează un supliment intitulat *Modelul Coşeriu*. Din cele patru întrebări ale anchetei am selectat întrebarea: „Se poate vorbi despre un «model Coşeriu» – uman, intelectual, profesional – valabil pentru comunitatea ştiinţifică de azi? Care ar fi caracteristicile esenţiale ale acestui model?" (*Evocare Eugeniu Coşeriu – anchetă*, CF, 16). În funcţie de nucleul cultural căruia aparţin, am categorizat opiniile în cele aparţinând spaţiului european şi cele circumscrise spaţiului naţional. Deşi prin naţional ne referim la spaţiul românesc în integralitatea sa, nu putem ignora faptul că trebuie să avem în vedere două ţări diferite, iar basarabenii sunt mai emotivi în asimilarea acestui model. Paradoxul acestui popor ce „stă împotriva curentului" (Valentina Butnaru, *Eugeniu Coşeriu avea stofă...*, CF, 24) şi a cărui „condiţie zilnică este lupta şi rezistenţa" (*ibidem*) constă tocmai în faptul de a da lumii personalităţi notorii, recunoscute de alte popoare, dar necunoscute acasă o anumită perioadă de timp. Eugeniu Coşeriu se integrează în această categorie alături de Eugen Holban, Nestor Vornicescu, Antonie Plămădeală etc. În timp, a devenit aproape „legendă, după cum legendă era şi lumea din afara Basarabiei" (*ibidem*, 23), o personalitate a cărei constituire a început „pe acel val impetuos de energie modelatoare dintre războaie" (*ibidem*).

„Apariţia în carne şi oase, din *neundele* occidental, a lui Eugeniu Coşeriu – susţine Valentina Tăzlăuanu – a însemnat [...] că acea disponibilitate pentru cultură

* Institutul de Filologie, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, bd. Ştefan cel Mare, nr. 1, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 173–176

Scanned with OKEN Scanner

şi acel spaţiu integrator de care ne-a despărţit mai mult de o jumătate de secol [...] a existat cu adevărat" (Valentina Tăzlăuanu, *Ancheta „Contrafort"*, CF, 22). Basarabenii şi-au asumat această celebritate ştiinţifică ca pe o recompensă pentru calvarul istoric. Pentru intelectualii din Basarabia, existenţa unui model Coşeriu este un fapt incontestabil, opinie motivată dacă luăm în consideraţie factorii istorici. Ei sunt uluiţi şi mişcaţi de energia spirituală a lui Coşeriu, de dinamicitatea lui, aşa cum îl descrie Valentina Butnaru: „Era extraordinar de viu: cu un perfect simţ al umorului care te stimula, foarte sociabil, mobil, ager, binevoitor şi agreabil în comportament. Dincolo de aşteptările mele de a vedea un monstru sacru, distant, Coşeriu era uluitor de cald şi accesibil [...]. Ca să mă refer la modelul savant – programul Coşeriu impresiona: riguros, stabilit pe zile şi ore pe un an-doi înainte" (Valentina Butnaru, *art. cit.*, *loc. cit.*).

Toţi cei care l-au cunoscut păstrează tainic câte o amintire revelatoare despre lingvistul basarabean. Ana Bantoş, de exemplu, evocă un moment de la întâlnirea cu Eugeniu Coşeriu, din anul 1991. Mihai Cimpoi, în calitate de moderator, a menţionat faptul că lingvistul are în casa sa de la Tübingen o bibliotecă amenajată în 12 camere. Atunci cineva din cei prezenţi a spus: „Bine că le are!" şi, evident, a urmat un hohot de râs al sălii împreună cu celebrul oaspete. Aceasta a demonstrat „umorul spontan, mucalit, blândeţea, bonomia, capacitatea de a ierta, dar nu şi de a uita [...] capacitatea de a persevera fără a-ţi afişa încrâncenarea, de a reuşi fără a te complace în imaginea de învingător, de a fi onest cu propria ta dimensiune ca om de ştiinţă şi de a fi onest cu cei de la care ai pornit" (Ana Bantoş, *Ancheta „Contrafort"*, CF, 28). În acelaşi context, Maria Şleahtiţchi scrie despre o întâmplare de la Colocviul consacrat celor 80 de ani de la naşterea lui Coşeriu: „ [...] în drum spre restaurant, ne-am dat seama că nu este cu noi Profesorul. S-a întors, fiind cel mai tânăr şi, respectiv, mai iute de picior, Nicolae Leahu. L-a găsit în curtea universităţii, uşor pierdut, obrăzindu-ne: «M-aţi lăsat şi voi ca bucureştenii...»" (Maria Şleahtiţchi, *Prin faptul că sunt vă fac să fiţi şi voi*, CF, 28.). În aprecierea Valentinei Tăzlăuanu găsim o doză mai mică de afectivitate în exprimarea unei revolte interioare generată nu de celebritatea lingvistului, ci de incompatibilitatea dintre prestigiul personalităţii lui Coşeriu şi mediocritatea şi laşitatea academică, aceea care „face casă bună cu politica şi nu, cum ar fi firesc, cu logica ştiinţifică" (Valentina Tăzlăuanu, *art. cit.*, *loc. cit.*). Receptarea operei lui Coşeriu este superficială, conform afirmaţiei scriitoarei, iar cauza constă în lipsa de traduceri ale scrierilor sale.

Într-o enumeraţie apozitivă, Andrei Crijanovschi îl defineşte pe Coşeriu astfel: „celebrul lingvist, omul-legendă, compatriotul nostru" (Andrei Crijanovschi, *Ancheta „Contrafort"*, CF, 25), afirmaţie din care se observă clar tendinţa de asumare, la nivel naţional, a lui Coşeriu. Modelul Coşeriu este considerat un model ştiinţific fiindcă „a devansat ştiinţa lingvistică mondială" (*ibidem*), fiind omul care a venit din viitor şi căruia Andrei Crijanovschi îi atribuie titlul de supramodel.

În lista caracteristicilor modelului, Margareta Curtescu include erudiţia, perseverenţa, toleranţa faţă de opiniile altora, tenacitatea, fidelitatea în raport cu tine însuţi, muncă şi iar muncă (Margareta Curtescu, CF, 29). Şi Vladimir Beşleagă

Scanned with OKEN Scanner

susține că Eugeniu Coșeriu a fost o personalitate puternică, consacrată muncii până la uitare de sine, fapt care i-a și determinat succesul; dar factorul determinant al evoluției până la rangul de model a fost intuirea vocației, conștientizarea și valorificarea ei. Silviu Berejan găsește caracteristicile modelului Coșeriu în cele cinci principii filosofico-lingvistice ale cercetării științifice, principii enunțate de însuși Coșeriu: „principiul obiectivității, principiul umanismului, principiul tradiției, al antidogmatismului și principiul utilității publice" (Silviu Berejan, CF, 17).

În România, modelul Coșeriu este apreciat mai mult din optică strict științifică, lucru favorizat de conștientizarea necesității de schimbare a nivelului cultural al țării anterior aceleiași conștientizări în Basarabia. Dumitru Irimia și Aurel Codoban l-au descris din câteva perspective diferite: „Sub aspect *uman*, modelul Coșeriu înseamnă capacitatea de a-ți apăra umanitatea, deopotrivă, și în pofida obstacolelor cu care ai a te confrunta, și în pofida succesului și a recunoașterii valorilor pe care le pui în circulație. Sub aspect *intelectual*, să nu încetezi niciodată să-ți pui întrebări, să ajungi în timp la certitudini, dar să nu încetezi niciodată să ai îndoieli. Sub aspect *profesional*, să-ți înscrii cercetarea și cunoașterea fenomenului în sistem, cu respectarea esenței specifice a acestuia, nu prin obligarea fenomenului/obiectului să se supună la un construct mental" (Dumitru Irimia, CF, 16). Cel de al doilea e de părerea că una din cele mai importante calități ale intelectualului Coșeriu era „capacitatea de a gândi cu claritate clasică complexitatea problemelor modernității târzii". În plan profesional era „un edificator de instituții", iar în plan uman „avea o generozitate remarcabilă față de cei tineri și înzestrați [...]. Avea o afecțiune specială și exigentă pentru tinerii care veneau din România și Basarabia" (Aurel Codoban, CF, 29).

La baza modelului coșerian, Nadia Anghelescu așază principiile privind moralitatea omului de știință, iar Marius Sala îl consideră un geniu, „un model greu de urmat". Pentru Nicolae Saramandu, un model trebuie să aibă mai întâi înzestrare de la natură ca să acceadă într-o originalitate și o forță de creație ce nu pot fi apreciate prin cuvinte obișnuite.

Eugen Munteanu nu evită aspectul spiritual al modelului Coșeriu, dar consemnează că această dăruire totală este înțeleasă ca o vocație și o activitate creatoare pentru procesul de cercetare. La aceasta se adaugă curajul de a fi original, năzuința spre obiectivitate și spiritul critic (CF, 18).

Pentru discipolii săi din Europa, Coșeriu rămâne întotdeauna un model, un model privit însă din perspectiva Vestului. Dimensiunile modelului sunt mai ample în România și Basarabia, iar în Europa receptarea lui Coșeriu e diferită nu doar de la țară la țară, ci și de la o universitate la alta, întrucât cursurile dispun de o libertate nelimitată, așa cum afirmă Luminița Fassel. Ea vorbește și despre un curent lingvistic – coșerianismul – „[...] singurul care, în plan teoretic, integrează suma tuturor curentelor și metodelor științifice anterioare" (CF, 19). Donatella Di Cesare crede că Eugeniu Coșeriu poate fi considerat un model, doar dacă prin model înțelegem ceea ce este ideal, intangibil (CF, 34). François Rastier apreciază

Scanned with OKEN Scanner

talentul didactic al lui Coşeriu şi consideră că fiecare lingvist tânăr îşi face micul său model Coşeriu în funcţie de interesele ştiinţifice.

Rosario Gonzales Peres îngustează limitele modelului la aria semanticii structurale şi funcţionale, iar Rudolf Windisch afirmă că putem vorbi mai curând despre un model „al lingvisticii şi romanisticii instituit de Coşeriu" (CF, 35).

În interviul acordat revistei „Contrafort" în 1996, E. Coşeriu afirma că vede destinul Basarabiei cu speranţă şi cu mare teamă. L-aş numi pe Coşeriu model cultural nu doar pentru faptul că s-a născut în cultura basarabeană şi a făcut şcoală românească, ci şi pentru obiectivitatea cu care priveşte situaţia actuală a ţării în raport cu Occidentul. Problema reîntregirii teritoriale este doar o problemă internă şi ea nu afectează cu nimic Europa, deoarece ea are alte unităţi de măsură şi noi, ca popor, suntem prea puţin importanţi.

Ar mai trebui amintit faptul că marele om de ştiinţă a reuşit să vocalizeze ceea ce ne durea enorm şi a încercat să atenueze lupta dintre generaţii în literatură. Fiecare dintre generaţiile literare, în opinia lingvistului, trebuie să-şi înţeleagă menirea şi să nu-şi arunce replici depreciative. Scriitorii mai în vârstă au avut un alt destin şi o altă misiune; ei s-au sacrificat misiunii naţionale care era mai importantă în acel moment. Cei tineri, care ar trebui să răspundă şi aspiraţiilor europene, contemporane, nu se implică atât de mult în lupta pentru această misiune: „Cred că tinerii [...] ar trebui să se apropie de cei mai în vârstă şi să încerce să salveze cât se poate salva din ei. Adică ar trebui să încerce să vadă care au fost motivele, cum şi-au înţeles ei la un moment dat misiunea şi cât au putut totuşi realiza în condiţiile în care au trăit. Şi sunt destule lucruri de salvat la unii din ei"[1].

EUGENIO COSERIU – AN INTEGRAL CULTURAL MODEL

ABSTRACT

Opinions about Coseriu are varied as not everybody who speaks or writes about him knows his works. His works were not completely translated and that is why we can't say we know it in depth. In Romania and Basarabia opinions are more appreciative, but in Europe Coseriu model has a scientific perception. For Romanian space Coseriu became a model which links with Europe and through which we understood the need of European integration.

Key-words: *cultural core, cultural model, Eugenio Coseriu, academic environment, national space.*

[1] Eugen Coşeriu, *Destinul Basarabiei îl văd cu speranţă şi cu mare teamă...*, în vol. *Interviu la „Contrafort"*, de Vasile Gârneţ, Chişinău, Editura Cartier, 2010, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

PARTICULARITĂȚI PROZODICE ALE POEZIEI COȘERIENE

VALENTINA ENCIU*

Într-unul dintre interviurile inserate în volumul *Universul din scoică*, Eugeniu Coşeriu mărturisea: „Îmi spunea un coleg, după o conferinţă în Germania: «De unde scoţi Dumneata toate aceste lucruri?». Şi-i răspund: «Eu am învăţat la şcoală: la Bălţi, la Iaşi, apoi în Italia, mai ales în Italia». Şi-mi spune acest domn: «S-ar putea, dar substanţa o aveaţi de-acasă»" (Coşeriu 2004: 45).

Probitatea acestei afirmaţii devine şi mai evidentă, când, peste ani, revenindu-se la traseul biografic parcurs de ilustrul lingvist Eugeniu Coşeriu, s-a demonstrat încă o dată că, deşi „plecat în lume", s-a condus mereu după eticismul „răsădit de acasă" (Rachieru 2010: 120). Contemporan cu „mişcarea generaţionistă", care se proclama şi în Basarabia anilor '30, prin manifeste şi diverse alte luări de atitudine la revistele „Poetul", „Itinerar", „Familia noastră", „Generaţia nouă", „Viaţa Basarabiei" ş.a., tânărul Coşeriu, pe atunci elev la Liceul Teoretic „Ion Creangă" din Bălţi, mai apoi student la Litere la Iaşi, ca şi alţi colegi de generaţie, este influenţat de spiritul epocii, care, remarcă cercetătorul A. Burlacu, „a avut şi misiunea să îndrume pe calea românismului tineretul minoritar". În această atmosferă a „noii spiritualităţi", s-a creat „spiritul lor creativ şi competitiv"; fenomenul a trezit la viaţă talente veritabile precum Lotis Dolenga, Sergiu Sârbu, Nicolae Costenco, Bogdan Istru, Sergiu Matei Nica, George Meniuc, Al. Robot, E. Coşeriu ş.a. (Burlacu 1999: 90–111).

Debutul literar al lui E. Coşeriu a fost semnalat în timpul studiilor la Liceul Teoretic (de băieţi) „Ion Creangă" din Bălţi (1931–1939), când, în anul şcolar 1937–1938, apare primul număr al revistei liceale „Crenguţa", unde elevul în clasa a VII-a Eugeniu Coşeriu, ales „preşedinte activ" al comitetului de conducere al Societăţii de Lectură „B.P. Hasdeu", publică două texte literare în proză (*Suflet de vultur* şi *Sinceritate*), precum şi textul unei conferinţe despre cronicari (*Cronicarii*), ultimul având accentele programatice ale unui manifest al debutantului, care, la vârsta de doar şaisprezece ani, scria:

> „Azi se cere iar un apel către cronici. Trebuie să revenim la ele căci iată că tineretul nostru se zbate în ghiarele maculaturei pornografice şi ordinare a romanului de aventuri şi a tuturor fascicolelor ieftine dar veninoase cu care streinii vor să ne demoralizeze Neamul.

* Universitatea de Stat „Alecu Russo", Bălţi, str. A. Puşkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 177–182

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu ne vom da! Ne vom întoarce la vechile şi frumoasele noastre cronici şi la adevărata noastră literatură naţională şi aceasta ne va salva!
Vom arunca pe foc maculatura şi vom reveni la filele îngălbenite ale letopiseţelor. Cronica ne-a adus odată salvarea din haosul lingvistic. Ne-o va mai aduce odată din haosul moral. Să ne întoarcem deci la bătrânii cronicari şi însufleţiţi de patriotismul şi Credinţa lor să luptăm cu toţii pentru propăşirea Neamului nostru şi pentru păstrarea neştirbită a ţării noastre întregită şi consolidată prin inima de granit şi ideal a tineretului şi credinţa lui în Rege" (Coşeriu 1937: 48–49).

Astfel, tânărul licean îşi propune o cale reală de salvare din „haosul lingvistic". „Preocuparea pentru «primenirea limbajului literaturii», remarcă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, este sesizabilă şi în studiul *Dadaism poporan* (publicat mai târziu, în 1939, în «Jurnalul literar»), în care «poezia poporană» este examinată în calitatea sa de «creaţie spontană şi deci de poetism pur», din perspectiva «frumuseţii intrinseci a cuvintelor şi cea a dispoziţiei lor»" (Ciobanu-Tofan 2001: 187).

Soluţia de salvare din „haosul moral" o propune în alte două cronici. Într-un prim text intitulat *Necesitatea credinţei pentru viaţa sufletească*, tânărul Coşeriu afirmă:

„Sentimentul religios e necesar pentru firea omenească şi nimeni nu poate tăgădui această necesitate". [...] Omul e religios [...] când a aflat Divinitatea, el are timp şi chiar simte nevoia altor preocupări. În umbra sentimentului religios se înalţă şi sentimentul naţional, sentimentul moral, sentimentul estetic. Omul religios e şi patriot şi cu purtări exemplare. Omul religios e şi mai bun om de ştiinţă decât cel nereligios. Omul religios capătă lucrul pe care-l au puţini muritori: puterea de jertfă pentru idealurile înalte – fie ele naţionale, morale, ştiinţifice [...]. Dumnezeu se găseşte peste tot în jurul nostru şi chiar în sufletul, în firea noastră" (Coşeriu 1938a: 10–11).

Ideea o vom regăsi şi în textul *Iată, eu stau la uşă şi bat!*, publicat în numărul al treilea al revistei „Crenguţa", unde liceanul Coşeriu îşi îndeamnă consângenii să întâmpine cu inima curată Învierea Domnului:

„Să ne deschidem uşile inimii şi să primim pe Mântuitor cu flori. Să aruncăm tot ce e putred în noi, tot ce ne apasă pe inimă. Să-L primim pe Hristos cu inima nouă, reclădită din temelii, neroasă de carii păcatelor. Primul nostru gând şi inima curată să le închinăm Domnului" (Coşeriu 1938d: 9–10).

Dacă la prima vedere, textele citate ar părea doar manifestări energice şi candide ale unui spirit juvenil, în realitate lucrurile nu sunt tocmai aşa. Când, revenit acasă, la Bălţi, peste jumătate de veac, rugat într-un interviu să comenteze răspunsul lui Ionesco la întrebarea dacă există Dumnezeu, şi anume: „Non. Dieu n'existe pas. Il est", octogenarul Coşeriu vorbeşte despre Divinitate în aceiaşi termeni de altădată, din adolescenţă: „...Dumnezeu [...] trebuie să-L simţi peste tot: şi-n tine, şi-n afară" (Coşeriu 2004: 43).

Faptele confirmă încă o dată că savantul Coşeriu a pornit în viaţă şi a rămas pe parcursul întregului său destin fidel idealurilor propuse în tinereţe, păstrându-şi mereu intacte principiile morale şi etice însuşite de acasă.

Prolixitatea expozeului pe care-l facem o considerăm una motivată în vederea înţelegerii preocupărilor poetice ale tânărului Coşeriu. Poeziile din perioada interbelică ale lui E. Coşeriu, deşi timide, afirmă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, probează sincronizarea reală a literaturii basarabene cu spiritul modern (Ciobanu-

Scanned with OKEN Scanner

Tofan 2001: 187). În lucrarea noastră, ne-am propus să discutăm unele aspecte prozodice ale textelor poetice coșeriene, deoarece prin acest fel de analiză se poate pătrunde în straturile profunde ale poeziei, acolo unde acțiunea subconștientului creator este deplină, dar și relevantă.

Anturajul ritmic al textelor versificate coșeriene se schimbă de la un text la altul, denotând faptul că tânărul poet se afla, la început, precum e și firesc, în căutarea febrilă a unei formule poetice proprii. Poeziile stau mărturie că, alegând cuvântul, poetul s-a lăsat condus de subconștientul creator în dimensionarea segmentelor ce alcătuiesc versul. Schemele ritmice propuse de debutant urmează anumite modele, pe care elevul de liceu Coșeriu și le-a însușit din variatele lecturi de care era preocupat în adolescență.

Deja în numărul al doilea al revistei „Crenguța", prin publicarea a două texte: traducerea *Quintus Horatius Flaccus-Epistole I, VI. Către Numiciu* și poezia *Vers de noapte (În metru antic)* devin evidente preocupările literare ale tânărului vădit interesat de poezia Antichității. Astfel, la rubrica *Pagina traducerilor* a revistei liceale este prezentă o traducere din Horațiu precedată de o notă explicativă asupra textului ce urmează, care, probabil, îi aparține și care este un indiciu concludent că adolescentul, profund marcat de valorile esteticii clasice, și-ar fi însușit din ele unele principii de viață. Iată textul *Notei*:

> „În această epistolă, Horațiu încearcă să răspundă întrebării: În ce constă fericirea ? Primul lui răspuns e serios: să nu fii impresionat de nimic (*nil admirari* – etica stoicilor) – celelalte ironice: averea, trecerea publică, hrana, plăcerile meschine și nedemne" (Coșeriu 1938b: 54–56).

Ulterior, în cel de-al treilea număr al revistei „Crenguța" întâlnim încă o traducere a unui text din Vergilius realizată de elevul Coșeriu, aceste traduceri făcând, afirmă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, demonstrația „respectului nedisimulat pentru convențiile estetizante ale Antichității purtat de tânărul poet aflat la faza debutului" (Ciobanu-Tofan 2001: 185).

Poezia *Vers de noapte (În metru antic)* este o mărturie concludentă a afirmației anterioare. Textul urmează evident modelul clasic însușit de autor din literatura Antichității. Versurile lungi, tonalitatea gravă a mesajului liric, sobrietatea stilistică, ajustarea și dimensionarea logică a expresiei poetice, rigurozitatea construcției poetice în ansamblu i-a permis tânărului autor crearea unei scheme ritmice inedite, care denotă un simț nativ al armoniei și al ritmului.

Imaginea nocturnă realizată în text este una completă, detaliile tabloului sunt fără de cusur, elementele de decor strălucesc prin perfecțiune, rotunjind un mesaj liric lucid și echilibrat. Multitudinea de metafore, epitete, comparații, personificări construiesc un univers nocturn plin, în care „picură roua de sus; boabe de mărgăritar, plouă încet diamante pe razele lunii de aur"; „luna" este „ca o floare de ghiață măiastră"; „ape s-azvârle în prăpăstii sărind peste stânci furtunoase"; „vântul șoptește povești cu haiduci, feți-frumoși, smei și zâne" etc. (Coșeriu 1938c: 44). Metrul antic, anunțat de Coșeriu în chiar titlul poeziei sale, reprezintă o construcție prozodică în care versurile nu au rima finală, autorul nu respectă o cantitate

Scanned with OKEN Scanner

numerică a silabelor, dar ritmul interior este asigurat de pauze interne, dovedindu-se prin aceasta înzestrarea tehnică a debutantului.

Ulterior, spectrul preocupărilor literare ale studentului E. Coşeriu se diversifică prin variate publicaţii la revistele „Cuget moldovenesc", „Însemnări ieşene", „Jurnalul literar", „Viaţa Basarabiei". Continuă să scrie versuri, texte de critică literară, cronici, studii, făcându-se văzută astfel o gândire estetică promiţătoare şi originală. Însuşi G. Călinescu va rămâne entuziasmat de simţul nativ al limbii şi de capacităţile de versificator ale tânărului, când acesta publică în „Jurnalul literar" poezia *Revelatio* în limba latină, apreciind-o drept „graţioasă" şi „de o surprinzătoare muzică mistică" (Călinescu 1939: 8). În anul 1939, studentul Coşeriu exersează texte de formă fixă, unul din ele fiind *Rondelul corăbiei ce vine dinspre nord*, evident urmând modelul formal Macedonski, fapt consemnat ulterior de G. Călinescu, care îl consideră un text „simpatic" palpitând de lirism elevat (Călinescu 1939).

Poezia *Rătăcesc moldovenii* relevă un alt exerciţiu prozodic:

> „La nord de cercul polar,/ Rătăcesc moldovenii prin noapte/ În căutare de sălaşuri de iarnă/ Se poticnesc şi cad în troiene/ Lupii miloşi din Carelia/ Le sfâşie pieptul cu colţii/ Nu-i lasă să moară de frig" (vezi Cimpoi 1997: 138).

În acest text, versurile nu au rimă şi nici ritmul nu mai este acelaşi de la început până la sfârşit. Dar, şi în cazul acesta, subconştientul creator, potenţat de simţul nativ al limbii, veghează o tehnică a accentuării pe potriva mesajului ideatic al textului. Accentul logic se axează pe câte un cuvânt-cheie din vers, fortificând la maximum metaforele existenţiale în jurul cărora se construieşte mesajul. Pauzele ritmice conferă gravitate şi potenţează atmosfera sinistră a discursului poetic.

Acelaşi tipar prozodic este urmat şi în *Sângele nostru*, unde autorul reiterează metaforic istoria vitregă a neamului nostru mereu dezmoştenit. Strofele alcătuite dintr-o singură frază segmentată în versuri scurte conferă textului un ritm sacadat, emanând durere şi tragism. Poezia face dovada rafinamentului lingvistic al autorului său, dând relief, şi prin repetiţiile, asonanţele şi anaforele insistente, durerii profunde provocată de teroarea istorică suportată de neam. Renunţarea la rimele exterioare îi permit poetului obţinerea unei simetrii generatoare de macabru şi tonalitate elegiacă:

> „Din sângele nostru/ s-au hrănit atâtea popoare./ Din sângele nostru/ s-au născut/ poeţi şi cărturari ruşi./ Mai ruşi decât ruşii./ Din sângele nostru/ s-au născut/ voievozi şi regi maghiari,/ hatmani de cazaci,/ fruntaşi albanezi,/ fruntaşi sârbi, fruntaşi/ chirghizi./ Din sângele nostru/ s-au născut/ cârmuitori,/ eroi şi vlădici greci./ Mai greci decât grecii./ Dar să nu vă temeţi!/ Nu! Nu vă cerem să ni-l daţi înapoi/ sângele/ pe care vi l-am dăruit/ la nord şi la sud de Dunăre!/ Vă rugăm numai să nu ni-l cereţi/ şi pe cel/ pe care îl mai avem./ Lăsaţi-ne şi nouă/ măcar câteva picături/ ca să ne putem înfăţişa cu ele/ ca noi înşine/ la judecata de apoi" (cf. Rachieru 2010: 122–123).

În poezia *Proverb*, registrul prozodic se modifică prin rimarea unor versuri, colorându-se astfel discursul poetic cu o duioasă nostalgie adolescentină:

> „Cânt însă trist şi rănit ca o carte/ cu filele rupte/ Fără să vreau m-au zăpezit/ amintirile:/ Popi aud, pe nas cum citesc/ psaltirile/ Oameni prin minte-mi trec cu/ feţele supte" (cf. Rachieru 2010: 123).

Scanned with OKEN Scanner

Textul *Mimoza*, publicat în revista „Viața Basarabiei" (nr. 2–3), respectă o tehnică prozodică sobră, riguroasă, potrivit mesajului filozofic conotat în poezie:

„Liniște. Pasărea Phoenix a trecut prin solitudini./ Moment mic. Moment bun. Șerpi de cer./ Arse câmpii au vibrat în latitudini:/ Pasărea tremură în izvoare și-n eter./ Filozoful blând murise topit în poeme;/ Cineva i-a fript ochii – ca un mag, ca un zeu;/ Filozoful blând a albit stelar în gene./ Liniștea, pasărea, azurul, zmeul ori eu ?" (*Scriitori* 1990: 44).

Organizată în două catrene cu rimă încrucișată, distribuită în versuri scindate de multiple pauze interne, construcția prozodică relevă și mai pregnant metafora dilemei ontologice de care este frământat eul liric.

În concluzie, cele câteva formule prozodice ale textelor lirice coșeriene ne permit să afirmăm cu certitudine că autorul lor, un spirit elevat, ne dezvăluie un deosebit simț artistic și un mânuitor iscusit al cuvântului. Moștenirea științifică a gigantului de la Tübingen a eclipsat într-o oarecare măsură oferta sa lirică, remarca Adrian Dinu Rachieru. Oricum, debutul poetic al lui Coșeriu ilustrează conștiința morală a tânărului basarabean angajat prin propria sa voință, chiar din anii de studenție, „în cruciada pentru limbă, istorie și neam".

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Burlacu 1999 = Alexandru Burlacu, *Atitudini și polemici*, Chișinău, CCRE „Presa".

Călinescu 1939 = G. Călinescu, *Un limbaj pur*, în „Jurnalul literar", 50.

Cimpoi 1997 = Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, Editura ARC.

Ciobanu-Tofan 2001 = Alina Ciobanu-Tofan, *Spiritus Loci: variațiuni pe o temă*, Chișinău, Editura Gunivas.

Coșeriu 1937 = Eugen Coșeriu, *Cronicarii*, în „Crenguța", Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu" de pe lângă Liceul „Ion Creangă" din Bălți, Editura Cuget Moldovenesc, I, septembrie–decembrie.

Coșeriu 1938a = Eugen Coșeriu, *Necesitatea credinței pentru viața sufletească*, în „Crenguța". Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu"..., II, ianuarie–martie.

Coșeriu 1938b = Eugen Coșeriu (trad.), *Quintus Horatius Flaccus – Epistole I, VI. Către Numiciu*, în „Crenguța", Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu"..., II, ianuarie–martie.

Coșeriu 1938c = Eugen Coșeriu, *Vers de noapte (În metru antic)*, în „Crenguța", Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu"..., II, ianuarie–martie.

Coșeriu 1938d = Eugen Coșeriu, *Iată eu stau la ușă și bat!*, în „Crenguța", Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu"..., III, aprilie–mai.

Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Universul din scoică*, Chișinău, Editura Știința.

Rachieru 2010 = Adrian Dinu Rachieru, *Poeți din Basarabia. Un veac de poezie românească*, București–Chișinău, Editura Academiei Române, Editura Știința.

Scriitori 1990 = *Scriitori de la „Viața Basarabiei". Poezie, proză, critică și publicistică literară. Pentru școala medie*, selecție de A. Burlacu și A. Ciobanu, Chișinău, Editura Hyperion.

Scanned with OKEN Scanner

FEATURES OF VERSIFICATION IN COSERIU'S POEMS

ABSTRACT

This text discusses the prosodic aspects of Coseriu's poetry since this kind of analysis can penetrate deep lyrical strata thus making sense of evidence of native language, of harmony and rhythm, relevant features of the literary debut of Eugenio Coseriu.

Key-words: *Coseriu's lyrical texts, prosodie, versification, literary debut, „Crenguța" magazine, poetic message.*

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU ŞI CHESTIUNEA RELAŢIEI DINTRE TERMINOLOGIILE ŞTIINŢIFICE ŞI CELE POPULARE

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadru general

1.1. S-a remarcat din diferite perspective faptul că în privinţa lui Eugeniu Coşeriu ne găsim în faţa unei gândiri lingvistice integratoare, de tip holistic.

Acest aspect nu exclude luarea în considerare a faptului că opera savantului cuprinde evoluţii, modificări sau redefiniri sintetizatoare. Viziunea asupra obiectului de studiu, perspectiva filosofică asupra limbii, „marile teme" ale gândirii coşeriene[1] cuprind adesea şi elemente ale unei incisivităţi critice – argumentată logic şi echilibrată – care se poate alinia temperamental (în sens de: plin de energie şi spirit critic constructiv) şcolii lingvistice ieşene pe direcţia A. Philippide şi G. Ivănescu.

Dincolo de căutările inerente evoluţiei unei atari personalităţi complexe, *congruenţa articulării principiilor* coşeriene este un fapt exegetic demonstrat.

1.2. În sensul celor afirmate, concepţia savantului despre limbajele specializate poate fi extrasă, practic, aproape din fiecare dintre studiile sale. De exemplu, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (Coseriu 1954) – am ales cu intenţie o lucrare colaterală chestiunii de faţă –, se pune în ecuaţie şi problema alterităţii lingvistului în dubla sa calitate de utilizator al unei terminologii specializate, cea a lingvisticii, în acelaşi timp, „el însuşi fiind un individ vorbitor: *omul de ştiinţă nu se poate exclude pe sine însuşi ca vorbitor din propria-i experienţă obiectivă privind faptele lingvistice* [subl. a.]" (Coşeriu 2004: *Formă şi substanţă în sunetele limbii*, 143).

De asemenea, în acest studiu apare reliefată diferenţa, intens subliniată de Coşeriu în multe cazuri şi locuri exegetice, dintre *desemnare* şi *semnificare*, pe de o parte, şi, pe de alta, opoziţia *disociere – separare*.

---

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] „Caracterul «energetic» şi creativ al limbajului, tripla ipostaziere a limbajului între universal–istoric–individual, semanticitatea, alteritatea şi dialogicitatea constitutive limbajului" (Eugen Munteanu, *Eugen Coşeriu, gânditor şi maestru*, prefaţă la Coşeriu 2011: 18).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 183–191

Scanned with OKEN Scanner

2. Terminologiile ştiinţifice

În special două dintre lucrările lui Eugeniu Coşeriu se cer aduse în discuţie atunci când se pune problema limbajelor specializate[2]: *Introducción al estudio estructural del léxico* (Coseriu 1977) şi articolul, în mare parte polemic, *Palabras, cosas y términos* (Coseriu 1987).

Cele câteva fapte marcate până acum (alteritatea specialistului lingvist, diferenţa: *disociere* a conceptelor – *separare* a obiectelor, relaţia *desemnare–semnificaţie*, congruenţa concepţiilor coşeriene) reprezintă un preambul-cadru al articolului de faţă în care ne vom opri în mod special asupra raportului dintre terminologia ştiinţifică şi terminologia populară.

2.1. Revenim la articolul *Palabras, cosas y términos.* Lucrarea este articulată în cadrul a două polemici. Cea dintâi se dezvoltă în relaţie cu un studiu al lui H.J. Niederehe (1974) şi cu un altul al lui G. Bossong (1979).

În fond, de ce această insistenţă a lui Coşeriu, din *Palabras, cosas y términos*, pentru cele două articole, câtă vreme analize critice privind aspecte ale unei doctrine atât de vaste ca aceea coşeriană au existat mereu? Pentru că aceste două lucrări, preluând adesea trunchiat afirmaţii ale lui Coşeriu, aduc în discuţie, fiecare în felul său, în cadrul chestiunii distincţiilor operate de lexicologia structurală referitoare la terminologiile ştiinţifice şi tehnice, chestiunea aşa-zisului caracter vag, neclar, tulbure („borrosos") al semnificaţiilor limbajului uzual.

Ne găsim acum în faţa unei atitudini ferme şi bine precizate, *poate prima de acest fel* dintr-un lung şir al exegezelor *extrem de critice* coşeriene cu privire la aşa-zisa vaguitate a limbajului uzual – atitudine clar articulată faţă de ceea ce după anii '70 ai secolului trecut se va numi *semantica cognitivă* şi/sau *a prototipului*.

În primul studiu, cel al lui H.J. Niederehe, se ia în discuţie presupusa eliminare de către Coşeriu a terminologiilor din limbaj şi din studiul lingvisticii. Nu reluăm în întregime argumentaţia savantului. Citătm numai fragmentul cel mai revelator: „Así, no digo que las terminologias no pertenecen al lenguaje sino que «no pertenecen al lenguaje ni, por consiguiente, a las estructuras léxicas *del mismo modo que las palabras usuales*»"[3] (Coseriu 1087: 176). Prin urmare, ne găsim în faţa unui fapt de *distincţie* dintre terminologii şi limbajul uzual şi nu în faţa unui fapt de *eliminare*.

Semantica structurală ar trebui, spune în continuare Coşeriu, să opereze o eventuală limitare („contingente") privind studiul lingvistic al terminologiilor, limitare metodologic oportună în faza iniţială, urmând ca *ulterior* lexicologia

---

[2] O încercare corectă, bine sintetizată privind *Problema terminologiei în concepţia lingvistică a lui Eugen Coşeriu* este articolul cu acelaşi titlu al lui Cristinel Munteanu (2010: 66–76).

[3] „Astfel, eu [= Coşeriu] nu spun că terminologiile nu aparţin limbajului, ci că «nu aparţin limbajului nici, în consecinţă, structurilor lexicale în acelaşi fel [în care aparţin limbajului, n.n.] structurile uzuale»" [trad.n.].

Scanned with OKEN Scanner

structurală să stabilească în ce măsură sunt implicate structurile propriu-zis lingvistice şi cum se reflectă această implicare. Respectiva limitare, spune savantul în imediat următoarea frază din *Princípios de semantica estructural*, ţine şi de necesarul limitării obiectului de studiu al semanticii structurale: „Dând deoparte terminologiile şi nomenclaturile se reduce, în acelaşi timp, într-o măsură apreciabilă, ceea ce se considera ca fiind prin excelenţă piedica («el escollo») lexicologiei structurale: numărul practic nelimitat al unităţilor pe care ar trebui să le avem în vedere" (Coseriu 1977: 100). Ne găsim, aşadar, şi în faţa unei probleme de organizare cantitativă, practică, a analizei lexicale din perspectiva extrem de extinsă şi ambiţioasă a lexicologiei structurale.

Coşeriu remarcă, de altfel, cum o asemenea problemă a selecţiei lexicale şi a definiţiei este rezolvată cu greutate de dicţionarele unilingve (Coseriu 1977: 99) de exemplu în cazul terminologiei botanice şi zoologice.

2.2. În întâmpinarea afirmaţiilor coşeriene, referindu-ne la limba română, nu numai, dar în special autorii *Dicţionarului limbii române* (DLR) – dicţionarul tezaur al Academiei – s-au confruntat în permanenţă, punctual, articol de articol, cu acest aspect: identificarea denominaţiei lexicale şi alcătuirea definiţiei lexicografice care presupun, în procesul redactării articolelor ce desemnează nume de plante şi de animale, un efort deosebit de disociere a desemnării de semnificaţia lexicală. Cunoscuta „alergare" a lexicografului, autor al acestui dicţionar, între informaţia lingvistică, cea privind termenul botanic şi/sau zoologic popular şi terminologia ştiinţifică echivalentă, oglindeşte exact acest efort.

3. Terminologiile populare

3.1. Discutând, în articolul mai sus citat, despre „las terminologías y nomenclaturas populares" (Coseriu 1977: 99), savantul subliniază că aceleaşi disocieri ca în cazul terminologiilor ştiinţifice se cer făcute şi în cazul tuturor terminologiilor populare, în sensul că trebuie mereu operată cu multă atenţie distincţia între cunoaşterea extralingvistică a obiectului de studiu şi structurarea lexicologică propriu-zisă. „Este cert că – menţionează Coşeriu – clasificările populare pot fi diferite de clasificările ştiinţifice; fără îndoială sunt o formă a ştiinţei, nu sunt structurări ale limbii" (Coseriu 1977: 99), lexicologia structurală urmând *ulterior* să stabilească în ce măsură terminologiile populare sunt implicate în structurile propriu-zis lingvistice şi cum se reflectă această implicare.

Aceasta pentru că, afirmă Eugeniu Coşeriu, un termen tehnic se poate transforma în cuvânt uzual şi poate intra în opoziţii semantice ale limbii şi, invers („y a la inversa"), respectiv un cuvânt al lexicului comun poate deveni termen tehnic. Acest fapt (desigur evident şi elementar) nu înseamnă că între cele două tipuri (între termenul tehnic şi termenul uzual) nu există în orice moment limite reale şi precise („límites reales y bien precisos").

Scanned with OKEN Scanner

4. Terminologia ştiinţifică românească

Lexicul specializat, prin natura sociolingvistică a faptelor, prin evoluţia spectaculoasă a tehnologiilor şi ştiinţelor contemporane, s-a dezvoltat în ultimele decenii în aşa măsură încât, actualmente, putem spune că ne găsim în etapa exegetică numită de Coşeriu „ulterioară", în care lingviştii sunt din ce în ce mai implicaţi în structurarea limbajelor specializate.

Terminologia ştiinţifică românească este bine studiată la nivel lingvistic. La ora actuală, şcoala terminologică dezvoltată la Bucureşti sub îndrumarea Angelei Bidu-Vrănceanu este printre cele mai eficiente. Bazată pe claritate conceptuală şi metodologică, respectiva şcoală ar merita o evidenţiere analitică minuţioasă pe care nu ne propunem să o facem aici.

Vom sublinia numai un aspect esenţial pentru cercetarea de faţă.

Nu reluăm ideea intens dezvoltată şi de lingvista bucureşteană privind raportul *lexic specializat – lexic comun* şi circulaţia lexemului dinspre specialist spre vorbitorul comun „y a la inversa". Vom insista asupra ideii (mereu prezentă la Angela Bidu-Vrănceanu) conform căreia adânca specializare profesională a lumii contemporane impune, în contextul larg al avansării tehnologice, o colaborare interdisciplinară obligatorie şi necesară la nivelul *terminologiilor* numite *interne*. Ca să dăm un exemplu cunoscut: fizicianul nu poate avansa fără cunoştinţe adecvate de matematică şi cazul celebru al teoriei relativităţii (şi al legăturii dintre teoria matematicianului Minkovski şi Albert Einstein) este extrem de relevant. Meteorologia (ca să adăugăm un alt caz) există numai în corelaţie metodologică şi obiectuală cu fizica.

Necesarul unei comunicări cel puţin elementare între discipline deschide terminologia internă spre terminologia externă.

4.1. Pe lingvist îl interesează în cel mai înalt grad:

1) tehnica de comunicare (şi semioza) prin care se realizează semantica acestei deschideri dinspre termenii speciali ai unei discipline spre termenii speciali ai unei alte discipline (identificarea discretizată a limbajului-vehicul şi a celui ţintă; transportarea sau nu a unor formule, scheme, tabele; implicarea cantitativă şi calitativă a materialului lingvistic etc.);

2) sincronia şi diacronia (inclusiv etimologia) elementului lingvistic, modalitatea lexicală, gramaticală, fonetică, sintagmatică, stilistică prin care se corelează (şi/sau racordează) aceste limbaje cu limbajul uzual.

Există o largă gamă de terminologii ştiinţifice şi tehnice analizate în studii lingvistice mai mult sau mai puţin ample, revelatoare pentru problema adusă în discuţie: terminologia juridică, medicală, polemologică, lingvistică, a matematicii, farmaceutică, a agronomiei, a informaticii, a economiei etc. Aşa cum există şi

Scanned with OKEN Scanner

multe limbaje ştiinţifice specializate încă nestudiate de lingvist. Un exemplu este limbajul meteorologiei, ca să ne limităm la un singur caz aflat în studiu (în cadrul unui proiect CNCS pe anii 2011–2014[4]).

5. Terminologia populară românească

5.1. Terminologia populară, aflată într-o cu totul altă zonă exegetică, cunoaşte, la rândul ei, teoretizări şi analize de referinţă.

Primele cercetări fundamentale care se pot subsuma acestui areal exegetic (suprapus, uneori, cu analizele folclorice) aparţin unor lingvişti de autoritate ca Ovid Densusianu sau Sever Pop şi fac parte din seria de glosare şi analize dialectale ale unor graiuri.

Lucrarea *Glosar dialectal* a lui Ştefan Paşca, de exemplu, cuprinde în afirmaţiile din introducere ale autorului o succintă perspectivă istorică asupra unei terminologii speciale populare: „Scrutând acest material [...] se observă cum ocupaţia localnică [...] poate produce înrâuriri însemnate în graiul unei regiuni. E adevărat că asemenea înrâuriri se reduc la terminologia de natură tehnică, dar adesea ele pătrund şi în graiul comun. Cu extrem de rare excepţii, terminologia băieşească din Munţii Apuseni e străină, îndeosebi nemţească. E curios cum, în câteva decenii, de când exploatarea băilor a ajuns în mâna nemţilor, a fost înlocuită întreagă seria de termeni băieşeşti români de odinioară [...]. S-ar fi putut păstra numai în elemente de literatură populară versificată" (Paşca 1928: 5).

Un alt exemplu este lucrarea lui Vasile Arvinte: *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului* (1957) în care, fiind trecute în revistă cercetările anterioare privind terminologiile populare, se face distincţie între analizele specialiştilor nelingvişti (Gr. Antipa, T. Pamfile, S.Fl. Marian, Al. Bocăneţu, Z. Panţu etc.) şi studiile lingviştilor (Ovid Densusianu, Sever Pop, Ştefan Paşca). De asemenea, se discută explicit despre o serie de diferenţe dintre terminologia ştiinţifică şi tehnică şi „terminologia profesională populară".

5.2. Multe dintre analizele lingvistice ale uneia sau alteia dintre terminologiile populare au în vedere, măcar teoretic, raportul cu terminologia ştiinţifică (în cazul *terminologiei plutăritului*, exploatarea lemnului pune problema raportului cu terminologia silviculturii).

5.3. Altfel se prezintă lucrurile în cazul analizelor lingvistice ale terminologiilor ştiinţifice. Acum nu interesează relaţia cu terminologiile populare. În studiul limbajelor ştiinţifice accentul se pune pe intercorelarea suitelor adecvate de terminologii ale disciplinelor ştiinţifice în ideea interdisciplinarităţii mai sus menţionate.

---

[4] Ne referim la *Terminologia românească meteorologică ştiinţifică şi populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, director de proiect: Cristina Florescu.

Scanned with OKEN Scanner

6. Limbaj special *versus* limbaj uzual

6.1. Ţinând seama de perspectiva coşeriană asupra limbajelor de specialitate, una dintre probleme de maximă dificultate a analizelor lingvistice ale semnificaţiilor specializate se relevă a fi raportul cu limbajul uzual.

În *Principios de semantica estructural*, lingvistul afirmă (reluând apoi afirmaţia în *Palabras, cosas y términos*) că, în cazul nomenclaturilor populare, este adesea („a menudo") dificil de separat „lo terminológico" de „lo propiamente lingüístico", în acelaşi timp existând, în orice moment, între cele două tipuri, limite reale şi precise. Dacă urmărim circulaţia între două tipuri de limbaje, nu înseamnă că nu trebuie să facem distincţii analitice obligatorii între acestea, inclusiv în cazurile în care valorile terminologice şi valorile uzuale se exprimă cu aceiaşi semnificanţi.

Referindu-ne concret la terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice, vom observa că în centrul acestei terminologii se găsesc lexeme care circulă în mod evident în ceea ce Coşeriu consideră ca fiind *limbajul uzual*, respectiv o suită de termeni care, nu numai în limba română, fac parte din fondul principal lexical: *ploaie*, *nor*, *lapoviţă*, *chiciură* etc.

Acest raport caracteristic dintre terminologia ştiinţifică meteorologică a fenomenelor atmosferice şi limbajul uzual creează o serie de factori de înaltă specificitate exegetică[5].

6.2. Ţinând cont de aceste consideraţii, raportul dintre *terminologia ştiinţifică şi cea populară* şi *relaţia fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual* permite diferite taxonomizări în funcţie de criteriile avute în vedere.

Fără îndoială, trebuie să avem în vedere că operăm cu realităţi lingvistice care se circumscriu unor universuri de cultură diferite.

Caracterul cult al terminologiilor ştiinţifice le conferă acestora:

– origine bine decelabilă;

– dezvoltare exponenţial ascendentă (direct proporţională cu expansiunea ştiinţei şi tehnicii contemporane);

– circulaţie intens mediatizată pe canale specializate.

Caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestora:

– origine care poate fi cu greu decelată lingvistic, de cele mai multe ori numai cu ajutorul antropologiei culturale;

---

[5] Cf. Cristina Florescu, *Stări atmosferice versus stări ale fiinţei omeneşti*, în cadrul Conferinţelor Academiei Române, ciclul „Limba românilor şi relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor", Bucureşti, 2008; *Limbajul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti 2010, p. 190–199; *Niveluri lexicale ale limbajului meteorologic românesc*, comunicare la Al 10-al Colocviu al Catedrei de Limba Română de la Bucureşti (3–4 dec. 2010); *Le groupe lexical prototipal roumain désigné par les mots* FOC „feu", TUN „tonnerre" et BRUMĂ „givre". *Contexte romanique*, comunicare la Al XXVI-lea Congres de Filologie şi Lingvistică Romanică (CILFR), Universitatea din Valencia, 6 septembrie 2010, secţia 4.

Scanned with OKEN Scanner

– dezvoltare exponenţial descendentă (direct proporţională cu extincţia unui meşteşug sau altuia);

– circulaţie puţin şi adesea poluant mediatizată.

6.3. O primă clasificare din perspectiva menţionată propune, la un prim nivel, trei categorii de terminologii:

1) terminologii care îşi autogenerează elementele (prin împrumut lexical, calc sau creaţie internă) şi se dezvoltă relativ independent de limbajul uzual, fie numai la nivel ştiinţific, fie numai la nivel popular în funcţie de obiectul de studiu; de exemplu, limbajul matematicii şi terminologia plutăritului;

2) terminologii care conţin aspecte ale corespondenţei dintre elementul ştiinţific şi elementul popular la nivelurile diastratice ale lexicului specializat; de exemplu, termeni ca: *pazie, căprior, cosoroabă* etc. se găsesc atât în terminologia populară corespunzătoare, cât şi în seria terminologică a inginerului constructor;

3) terminologii care cuprind suprapuneri substanţiale şi caracteristice cu limbajul comun, uzual; de exemplu, limbajul meteorologic al stărilor atmosferice;

4) terminologii ale căror elemente sunt preluate de limbajul uzual. În cazul terminologiilor ştiinţifice preluarea se face: *a.* prin intermediul şcolii (cum este cazul unor termeni de matematică, de fizică etc.), *b.* prin mass-media (factorul de distorsionare implică analize lexicologice de tip special), *c.* prin practica socială cotidiană (în cazul unor termeni financiari, politici, juridici, medicali etc.). În cazul terminologiilor populare, implicarea unui element în limba curentă se face în special prin intermediul construcţiilor fixe.

Suprapunerile menţionate presupun, ţinând seama de cele spuse până acum, un paralelism lexical ale cărui valenţe disociative se cer analizate amănunţit. Circulaţia unor anume lexeme în limbaje specializate paralele pune în mod acut problema analizelor terminologice contrastive. Plasarea la niveluri diastratice diferite nu împiedică, ci invită la un studiu lingvistic comparativ şi din această perspectivă. Pentru că *disocierea*, acest concept operativ atât de des menţionat în lingvistica coşeriană, poate fi efectuată numai în cadrul unor contrastivităţi bine asamblate şi identificate ca atare.

7. Concluzii

Cercetarea de faţă se opreşte asupra relaţiei dintre terminologiile ştiinţifice şi terminologiile populare.

Perspectiva coşeriană asupra celor două tipuri de terminologii este prezentată (avându-se în vedere congruenţa operei coşeriene) aşa cum rezultă aceasta în mod special din studiul *Introducción al estudio estructural del léxico* (Coseriu 1977) şi

Scanned with OKEN Scanner

din articolul, în mare parte polemic, *Palabras, cosas y términos* (Coseriu 1987). Se remarcă relația pe care savantul o stabilește între limbajele speciale și limbajul uzual.

Se trece apoi în revistă, succint, situația din literatura românească de specialitate, comparându-se de fiecare dată specificul analitic al celor două categorii terminologice.

Se subliniază faptul că, dacă analizele terminologiilor populare au mereu în vedere o comparație cu terminologiile științifice corespunzătoare, nu la fel se procedează în studiul terminologiilor științifice.

Sunt trecute în revistă, de asemenea, diferite motivații care reliefează necesitatea unei analize comparative a celor două tipologii terminologice. Se propun două serii taxonomice în funcție de: a) raportul dintre *terminologia științifică și cea populară* și b) de *relația fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual.*

BIBLIOGRAFIE

Arvinte 1957 = Vasile Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie", anul VIII, fasc. 1, p. 1–184.

Bossong 1979 = G. Bossong, *Problem der Übersetzung wissenschaftlicher Werke aus dem Arabischen in das Altspanische zur Zeit Alfons des Weosen*, Tübingen.

Coseriu 1954 = Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", 12, p. 143–217 (și în ediție separată, Montevideo, 1954).

Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico*, în *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos, p. 87–142.

Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y términos*, în *In memoriam Inmaculada Corrales*, I, „Estudios lingüísticos", Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, p. 175–185.

Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.

Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

Munteanu 2010 = Cristinel Munteanu, *Problema terminologiei în concepția lingvistică a lui Eugen Coșeriu*, în vol. *Lexic comun/Lexic specializat*, „Analele Universității «Dunărea de Jos» – Galați", fascicula XXIV, III, nr. 1, 2010, p. 66–76.

Niederehe 1974 = H.J. Niederehe, *Die Sprache der Wiessenschaft – ein Problem der Sprachwissenschaft*, Hamburg.

Pașca 1928 = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal. Alcătuit după materialul lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, București, Editura Cultura Națională.

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIO COSERIU AND THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SCIENTIFIC AND DIALECTAL TERMINOLOGIES

ABSTRACT

The present research focuses on the relationship between scientific terminologies and dialectal terminologies. The perspective of Coseriu's linguistics is one of the main aims of the analysis. The relation established by Coseriu between specialized languages (scientific and popular/dialectal) and the language in use is being underlined.

The article registers succinctly the issue in Romanian linguistics, including each time a contrastive point of view between the analytical specificity of the two specialized languages.

Key-words: *Coşeriu's theory, scientific terminology, dialectal terminology, contrastivity, usual language.*

Scanned with OKEN Scanner

CRONOTOPIA ALTERITĂȚII ÎN LECTURĂ COȘERIANĂ

FLORINELA FLORIA*

1. Comunicare și sfere de alteritate

Antropologia lingvistică profesată de Eugeniu Coșeriu reconsideră importanța vorbitorului și a cadrului contextual pentru structurarea mesajului comunicațional. Etnolingvistica și psiholingvistica apar ca științe ale comunicării, care, alături de antropologia structurală, oferă o viziune sistemică asupra *celuilalt*. Relația dintre limbă și cultură conturează, în viziunea lui Eugeniu Coșeriu, „sfere de alteritate" (Coșeriu 1994b: *Unitate lingvistică și națională*, 181–189). „Sferele de alteritate" între care pendulează individul sunt familia sa, grupurile și rețelele sociale din care acesta face parte. „Sferele de alteritate" exprimă partiționarea sociolectală a diferitelor idiomuri utilizate în comunicarea cotidiană. Angrenat în relaționarea cu ceilalți, individul manifestă, și la nivel lingvistic, apartenența la un grup (etnic, profesional, confesional).

Descrierea alterității pe care o propunem are la bază structurarea cronotopică (Mardare 2005), sintagmatică a comunicării interculturale, completată de inserția paradigmatică operată de categoriile antropologice ale societății. Modelul cronotopic al comunicării interculturale instituie, pe fundamente bahtiniene, sincretismul relațiilor de ordin comunicațional care se pot descrie la nivelul interacțiunilor sociale. Gabriel Mardare include în acest model patru serii cronotopice: seria etnoidiomatică, seria corpului social, cea a corporalității și seria cronotopică a interacțiunilor sociale. Economicul, socialul, politicul, religiosul reprezintă descriptorii în funcție de care comunitățile sunt prezentate și arhivate de știința despre *ceilalți* oameni. Este calea pe care o vom urma și noi, ca un complement al sintagmaticii cronotopice a *celuilalt*. Comunicarea medicală constituie sfera societală în cadrul căreia vom aborda instituirea identității și a alterității în contextul interacțiunii specifice dintre subiecții săi.

* Facultatea de Litere, Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 193–199

Scanned with OKEN Scanner

2. Moduri discursive ale alterității

Modul în care discursul îl convoacă și îl (re)prezintă pe *celălalt* este sugerat de ontologia relației, promovată de Martin Buber și asumată de Eugeniu Coșeriu. Natura limbajului implică modul de a fi al alterității. Prin intermediul limbajului avem acces la ceilalți. Instituțiile sociale sunt creații de limbaj; după cum afirmă John Searle, realitatea apare ca un proiect social și o construcție participativă a actorilor ei.

Ca proiect discursiv, alteritatea urmează linia relației – directe sau mediate – cu instanța locutivă de referință. După cum arăta Martin Buber (1992), întâlnirea dintre *eu* și *tu* are loc sub forma dialogului, în care cei doi actori interacționează ca subiecți ai comunicării. Distanțarea față de alteritate intervine prin transformarea lui *tu* în *acela*, această obiectivare a relației permițând experimentarea *celuilalt*. Francis Jacques plasează modurile de a fi discursive ale *celuilalt* în cadrul registrului alocutiv și al celui delocutiv. Dimensiunea designativă și cea acțională ale mesajului verbal inclus într-un context comunicațional este observată și de Patrick Charaudeau (1992: 574–578 și urm.), care utilizează conceptul de *modalitate* pentru a desemna implicarea enunțătorilor în activitatea de limbaj. Modalitățile sunt considerate subcategorii raportate la trei tipuri de *acte locutive*: *actul alocutiv*, prin care locutorul implică interlocutorul în activitatea de enunțare, *actul elocutiv*, în care locutorul situează activitatea de limbaj prin raportare la sine și *actul delocutiv*, în care „locutorul lasă să se impună discursul ca atare, ca și cum nu ar fi deloc răspunzător de producerea acestuia. Locutorul și interlocutorul lipsesc din acest act de enunțare" [trad. n.] (Charaudeau 1992: 575).

Patrick Charaudeau se referă la trei tipuri de modalitate: *modalitatea alocutivă*, care implică atât locutorul, cât și alocutorul, este orientată către acesta din urmă și „exprimă modul în care locutorul impune alocutorului poziția și voința lui", *modalitatea elocutivă*, orientată către locutor și *modalitatea delocutivă*, care este orientată spre mesaj, fiind „indiferentă față de distincția locutor/alocutor". Dintre formele discursive (actele de limbaj) subordonate modalității alocutive reținem ordinul (*pleacă imediat!*), interdicția (*îți interzic să...*), autorizarea sau permisiunea (*îți permit să...*), avertismentul (*te previn că...*), judecata pozitivă sau negativă (*Bravo, doamna asistentă!*), sugerarea unui fapt (*Eu te-aș sfătui pe dumneata să... mai subțire cu diagnosticele*), propunerea, cererea, întrebarea, deci toate tipurile de enunțuri orientate spre alocutor, această orientare fiind marcată gramatical prin apariția persoanei a II-a în forma verbului sau a pronumelui[1].

În continuarea taxinomiei discursive a lui Francis Jacques, propunem discutarea ipostazelor discursive ale alterității urmărind *registrul alocutiv* și *registrul delocutiv* al alterității. Registrul alocutiv corespunde dialogului, discursului direct, iar *celălalt*, în acest caz, îmbracă forma (rolul) lui *tu*. Registrul delocutiv este corelat cu discursul indirect, în cadrul căruia *celălalt* se prezintă ca *acela*. Vom urmări, în lucrarea de față, această disimetrie funcțională a prezenței discursive a *celuilalt*. Vom examina registrul alocutiv al alterității, marcat de componenta intersubiectivă a limbajului, instituirea *alter*-ului ca subiect sau obiect (semiotic) în dinamica schimburilor

[1] „Alocutiv, -ă (modalitate)", în Bidu-Vrănceanu *et al.* 2001: 38.

Scanned with OKEN Scanner

verbale înregistrate în situația medicală. Registrul delocutiv al limbajului (și al alterității) surprinde reprezentările *celuilalt* la nivelul discursului social. Imaginea celuilalt va fi conturată, la nivel delocutiv, de modelul cronotopic al alterității, reprezentările *celuilalt* fiind obiectivate sociosemiotic în cadrul diferitelor practici de comunicare din cadrul discursului social.

3. Alteritatea în registru alocutiv

În cadrul registrului alocutiv consemnăm *întâlnirea* cu *celălalt*, evenimentul interacțiunii directe făcând posibilă revelarea și instituirea lui *Tu* ca partener, ca subiect. Comunicarea interpersonală evoluează în măsura în care *celălalt*, protagonist generic, dobândește o identitate specifică prin includerea sa într-o semioză perpetuă de către subiectul emițător. Identitatea *celuilalt* este subsumată unei logici a relației și a interacțiunii, în care elementele de ordin referențial și contextual sunt decisive pentru instituirea dialogică a semnificației, comunicarea având un caracter procesual, deschis. Într-un studiu dedicat virtualității comunicaționale a alterității, Aurel Codoban (2009) insistă asupra rolului relației în edificarea identității și a alterității, exprimând astfel o poziție aflată în concordanță cu axiomele paloaltiste. *Celălalt* apare ca o *construcție de sens* în cadrul relației de comunicare. Dubla dimensiune a comunicării, informativă și relațională, este subliniată de mulți teoreticieni ai „gândirii comunicaționale" (ca să reproducem formula consacrată a lui Bernard Miège) considerată ca gândire lingvistică. Merită să-l amintim aici pe Eugeniu Coșeriu, un exponent al pragmaticii lingvistice *malgré lui*.

Regimul alocutiv al alterității va fi discutat aici într-un cadru situațional aparte, în contextul situației medicale. Vom urmări dinamica identitate–alteritate în cadrul triadei medic–asistent medical–pacient, analiza noastră având la bază câteva secvențe din opera cinematografică *Moartea domnului Lăzărescu*, în regia lui Cristi Puiu. Mesajul profund al discursului cinematografic pe tema depersonalizării individului poate fi interpretat drept un „parcurs generativ" în care asistăm la depășirea identității personale și instituirea alterității sociale. „Bătrânețea e actorul principal și în *Moartea domnului Lăzărescu*. Cei mai mulți au văzut în el doar o critică la adresa serviciilor medicale din România. E o lectură simplistă – scena medicală e doar un pretext pentru substraturi mult mai profunde. Domnul Lăzărescu (cu prenumele caragialești Dante-Remus) este un personaj semi-ionescian (din partea cea mai tragică a operei lui Eugen Ionescu), care trăiește derizoriu și *moare* derizoriu. Filmul vorbește despre moartea neeroică, despre moartea măruntă, despre tragismul vieții și tragismul morții, în esență despre tragismul condiției umane" (Brătan 2006: 61).

Scena enunțării discursului alterității la care ne referim este, deci, scena medicală, contextul general în care se petrece interacțiunea din cadrul situației medicale ilustrată cinematografic și obiectivată prin mai multe contexte spațiale specifice: domiciliul pacientului, ambulanța – teritoriul interstițial dintre instituțiile medicale, cabinetul de consultații, salonul. Transformarea („moartea") este sugerată, metaforic, prin relația dintre desemnarea „domnul Lăzărescu", formă reverențioasă a indicării identității *celuilalt* și lipsa indicatorului referențial al persoanei din replica

Scanned with OKEN Scanner

ultimului medic, în care referirea la pacient se realizează indirect, metonimic: *Vă trimit sus un hematom subdural*, completată cu o descriere delocutivă: *Vine de la Filaret.* [...] *62 de ani. Nu știu dacă e alcoolic, dar băutor e sigur. Celălalt* pendulează între rolurile de *subiect* și *obiect*, roluri configurate discursiv în protocolul comunicării medicale.

Din perspectiva registrului alocutiv al alterității, comunicarea medicală se instituie ca un *joc de limbaj* a cărui performativitate rezidă în a construi un discurs secund, unitar, *diagnosticul*, care succedă unei serii de discursuri prime în care bolnavul poate ocupa rolul de *subiect* sau pe acela de *obiect*. Pacientul apare ca *subiect* în cadrul comunicării medicale în următoarele situații:

1. în cazul declarațiilor, cu valoare anamnestică, notate în foaia de observație la rubrica „Istoricul bolii", introduse de un verb din categoria *verba dicendi*: „bolnavul afirmă că/ susține că/ relatează că, de câteva zile, prezintă cefalee și vărsături":

> „Deci, domniță, am o durere de cap. Așa, cam de câteva zile, mă doare capul și vomez. Dar eu nu cred că-i de la stomac..."

2. în cadrul interacțiunii verbale cu actorii de sănătate (medic, asistent medical sau personal de îngrijire) din timpul consultației medicale sau al investigației de specialitate. Dialogul referențial vizează obținerea de informații care, coroborate cu elementele obiective (obținute prin metodele tradiționale ale consultului clinic: inspecția, palparea, percuția, auscultația) și cu examinările paraclinice (de exemplu, explorările imagistice și analizele de laborator), conduc la stabilirea diagnosticului. Astfel, rolul de *subiect* este alocat, (și) în comunicarea medicală, în raport cu activitatea de limbaj.

Identitatea actorilor comunicării medicale este afirmată, în primul rând, lingvistic. Aceasta este premisa de la care plecăm în analiza retoricii alocutive a alterității medicale.

4. Subiecți și subiecte ale comunicării medicale

Cadrul: Acasă la domnul Lăzărescu.
Acțiunea: Domnul Lăzărescu este consultat de asistenta de pe Salvare.
As: Spuneți că vă doare stomacul... Ieșiți afară cu sânge, v-ați uitat?
L: Fac moale ca apa, aproape apă.
As: (*palpează abdomenul pacientului*)
L: Au, doare acolo...
As: Aici? (*continuă să palpeze abdomenul*) Aici vă doare?
L: Au, au, da!! Chiar nu se vede că sunt operat? Chiar nu vreți să vedeți anumite lucruri?
Vecinul: Stai liniștit!
As: Am înțeles! Gata, îmi cer scuze!... Da' n-ați observat urme de sânge... sau să fie un scaun negru la culoare?
L: Nu e melenă, doamna asistentă, nu mai insistați. Eu fac doar moale mereu și am crampe.
As: Nu e melenă, ziceți... Dar de mâncat, mâncați?
L: Mănânc, da. Mezeluri și brânzeturi.
As. Ați observat cumva să fi slăbit în ultima săptămână, în ultima lună?
L: Cam două găuri de curea.

Scanned with OKEN Scanner

As: Cum ați zis?
L: Da, am slăbit circa două găuri de curea.
As: Da, am înțeles... Mai stă cineva cu dumneavoastră sau locuiți singur?
Vecina: Nu, stă singur.
L: Stau cu trei pisici într-un bloc cu vecini care nu iubesc animalele.
Vecina: Păi dacă au purici cum să le iubim?
As: Dumneavoastră o să veniți cu mine pentru că trebuie să vă vadă un medic specialist.

În exemplul ales, în care contextul spațial este apartamentul bolnavului, se observă interferența registrelor de comunicare datorată întrepătrunderii mai multor sfere de alteritate, considerate ca serii cronotopice. În acest cadru se configurează identitatea personajului, cu vecini și pisici (un refren de altădată trimitea „la fereastra unde doarme o pisică", iar unul dintre afișele filmului reproduce imaginea pisicilor domnului Lăzărescu!), cu personalitatea sa, cu o anumită experiență de viață și de discurs. Pledoaria pentru modelul cronotopic al comunicării, reconfigurat într-un model al alterității, exprimă sincretismul tuturor acestor elemente, pe care se fundamentează evenimentul enunțării, al actului de limbaj. Activitatea autoimplicativă a declarației este menită să asigure nivelul interreferențial al comunicării, astfel încât comportamentul de tip „anchetă" al investigatorului să se înscrie în cadrele firești ale logicii relației. Bolnavului nu trebuie să i se inducă răspunsurile („nu-i așa că...?"), iar sub aspect lexical trebuie alese desemnări aflate în concordanță față de competența coreferențială a pacientului.

Prezentând specificul comunicării de ordin lingvistic dintre medic și bolnav, Baylon și Mignot (2000: 262–264) arată că sistemul de întrebări și răspunsuri poate fi analizat în direcția etic/emic.

Descrierea *etică* ține seama de dihotomia *psyche* vs *soma* și se traduce prin: a) întrebarea explicită, care se adresează medicinei organiciste, medicului care tratează corpul; b) întrebarea implicită, care aparține psihologicului.

Descrierea *emică* observă, în cadrul comunicării medic–bolnav: a) un schimb comunicațional în care sunt implicate, în proporție inegală, elemente verbale, nonverbale și paraverbale; b) un dialog medical între simptome și tratamente, construit cu ajutorul limbajului medical, care are în vedere rolul medicului și competența sa profesională; registrul de limbaj utilizat poate varia de la nivelul „lexicului comun" către un „lexic specializat", în funcție de cultura medicală a pacientului și de intențiile celui care conduce „jocul" discursiv, cadrul medical; c) un dialog subteran, implicit, al psihismelor, al inconștientului, al afectivității.

Aceiași autori remarcă utilitatea folosirii de către medic a unui „limbaj clar și simplu", ceea ce presupune utilizarea parcimonioasă a „cuvântului ezoteric". Trebuie evitată „capcana umorului și a ironiei", „tonul glumeț, cumsecade".

Asistenta medicală se află, în exemplul discutat, într-o situație paradoxală în care modalitățile *a fi* și *a părea* intră într-un conflict care exprimă, în fapt, poziția sa în cadrul relației identitate-alteritate, relație la nivelul căreia profesia asistentului medical se confundă, în anumite momente, cu aceea a medicului. Componenta medicală este teritoriul „disputat" de cele două profesii, de multe ori asistentul medical fiind considerat un reprezentant de gradul al doilea al medicinei, mai

Scanned with OKEN Scanner

accesibil din punct de vedere uman decât medicul. De multe ori, o „doamnă asistentă" a venit cu sfaturile salvatoare, argumentul suprem fiind acela că „lucrează cu medicii, deci ştie ea!". Comportamentul dialogal asumat al asistentei medicale este, deci, unul similar cu al medicului, care adună date anamnestice menite să configureze situaţia medicală. În faţa medicului, prezenţa asistentei se estompează. Rolul său devine unul de reflector delocutiv al pacientului, de enunţător lipsit de autonomie referenţială. Asistenta este o voce, fără a fi legitimată ca prezenţă discursivă, o voce care dublează, în ecou, pacientul sau medicul, după caz:

L (*privind către asistenta de pe Salvare*): Spuneţi că doare capul. Spuneaţi...
Dr. 1: Ce ziceţi? Vă doare capul?
As: Da, da, îl doare capul. De fapt, noi ne-am dus la adresă că ne-am gândit că poate să fie şi-o meningită.

5. Concluzii

Cadrajul discursiv al alterităţii pe care îl propunem – registrul alocutiv *vs* delocutiv – are în vedere rolurile comunicaţionale generice ale celuilalt, văzut ca subiect care formulează acte de limbaj ori ca obiect al acestora. Reiterăm astfel perspectiva coşeriană conform căreia limbajul are atât o dimensiune „obiectivă", referenţială, cât şi una „intersubiectivă", dată de importanţa sa în comunicare: „omul, ca subiect vorbitor şi creator al limbajului, presupune şi alte subiecte [...] întrucât conştiinţa creatoare a limbajului este o conştiinţă deschisă spre alte conştiinţe" (Coşeriu 1994a: 138), deschisă spre alteritate. Prin latura intersubiectivă, manifestarea lingvistică implică atât solidaritatea cu o tradiţie lingvistică, cât şi cu o comunitate de vorbitori, determinată istoric şi sociocultural.

BIBLIOGRAFIE

Baylon, Mignot 2000 = Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, traducere de Oana Ocneanu şi Ana Zăstroiu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Bidu-Vrănceanu *et al.* 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira.

Brătan 2006 = Laurenţiu Brătan, *Copilul teribil al filmului românesc*, în Mihai Fulger, *„Noul val" în cinematografia românească*, Bucureşti, Grup Editorial Art.

Buber 1992 = Martin Buber, *Eu şi tu*, traducere de Ştefan Augustin Doinaş, Bucureşti, Editura Humanitas.

Charaudeau 1992 = Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette.

Codoban 2009 = Aurel Codoban, *Virtualitatea comunicaţională a alterităţii*, în „Transmodernity: managing global communication. Proceedings of the Second ROASS Conference", Bacău, Editura Alma Mater, p. 288–298.

Coşeriu 1994a = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu 2009 = *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Fulger 2006 = Mihai Fulger, *„Noul val" în cinematografia românească*, Bucureşti, Grup Editorial Art.
Jacques 1979 = Francis Jacques, *Dialogiques*, Paris, Presses Universitaires de France.
Mardare 2005 = Gabriel Mardare, *Séries chronotopiques et matrices stylistiques dans l'élaboration des modèles de la communication interculturelle. Un possible dialogue entre Bakhtine et Blaga*, în „ROCSIR – Revista Română de Studii Culturale (Pe Internet)", no. 1/2005, http://www.rocsir.usv.ro/archiv/2005_1/3GabrielMardare2005.htm.

THE CHRONOTOPY OF ALTERITY IN COSERIU'S READING

ABSTRACT

The linguistic anthropology of Eugenio Coseriu reconsiders the importance of the person which communicates and of the context in order to structure the communicative message. The ethnolinguistics and the psycholinguistics appear like communication sciences, which together with the structural anthropology, give a systemic vision on "the other". The relationship between language and culture defines, according to Eugenio Coseriu, "the alterity spheres".

These "alterity spheres" among which the individual balances, are his family, the social groups and networks to which he belongs are sociolects, idioms of everyday communication. While getting into relationship with the other people the individual leaves the mark of belonging to a group (ethnic, professional, confessional).

The description of the alterity that we suggest is based on the chronotopic structuring of intercultural communication, based on a syncretic vision on this phenomenon. We shall deal with instituting identity and alterity within the context of specific interaction between the subjects of medical communication, an alterity sphere characterized by specific dialectics of the communicative roles.

Key-words: *Eugenio Coseriu, chronotopy of alterity, alterity spheres, intercultural communication, medical communication.*

Scanned with OKEN Scanner

VISUL NESFÂRŞIT AL SECOLULUI AL XVII-LEA: LIMBA ADAMICĂ

VALERIU GHERGHEL*

Notă introductivă

Am ordonat eseul care urmează în trei secţiuni. În prima parte, prezint câteva întrebări subtilissime, ridicate de teologi, enciclopedişti, savanţi etc. Aceste întrebări, mai degrabă amuzante decât productive, seamănă cu întrebările propuse adesea, în Evul Mediu, de practicanţii genului *quodlibetal*. Propriu vorbind, ele deschid o serie de pseudoprobleme. În secţiunea secundă, ofer o sugestie cu privire la problema identificării adevăratei limbi adamice, a limbii originare. Unii spun că această limbă (poate, ebraica) a fost vorbită până la episodul Turnului Babel (*Facerea*, 11: 1–9), până la *confusio linguarum*. În ultima secţiune, consemnez eforturile filosofilor, gramaticienilor şi lingviştilor de a construi o limbă perfectă *a priori* (o limbă filosofică). Ceea ce uneşte cele trei secţiuni e durabila obsesie a limbii adamice.

1.1. Adam nomothetul

Teologii au pus adeseori întrebări cu totul neaşteptate. Astfel, în eseul *Naming the Animals: All in a Day's Work of Adam*, Russell Grigg (1996: 46–49) se întreabă dacă Adam a putut să numească într-o singură zi toate (dar absolut toate!) animalele existente până atunci... Sarcina pare imposibilă pentru un om obişnuit. Dar a fost Adam un om obişnuit? Episodul numirii e relatat în *Facerea* 1, 24–27. Adam a numit animalele în ziua a şasea a Creaţiei, înainte ca Eva să fi fost plăsmuită de Dumnezeu.

Pentru a da un răspuns, Russell Grigg presupune că, înainte de păcat, percepţia lui Adam, simţurile sale, memoria lui erau ieşite din comun. Adam nu era ca omul de azi. Vedea mai limpede. Memora mai repede şi mai mult. Auzea mai bine. Obosea mai greu. Opinia despre facultăţile extraordinare ale lui Adam (până la păcat) a fost susţinută şi de Martin Luther, care se referă explicit la simţul văzului. Noi nu mai avem ascuţimea privirii lui Adam.

* Facultatea de Filosofie şi Ştiinţe Social-Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 201–213

Scanned with OKEN Scanner

Spre a sugera sarcina dificilă a lui Adam, Grigg menționează că există 6000 de specii de reptile și 2000 de specii amfibiene. Când să numești această populație uriașă? Russell Grigg adaugă că Adam nu a avut, totuși, ca sarcină să construiască o taxonomie a viețuitoarelor, să le clasifice riguros și nici să să le numească pe fiecare în parte. El a dat nume generice, pentru grupuri de animale. În concluzie, Adam a numit doar speciile (lupi, urși, pelicani etc.), nu și indivizii care le compun. Limbajul omenesc reflectă, probabil, și astăzi nomenclatura lui Adam. Avem nume pentru specii, nu și pentru indivizii izolați. Fenomenul a fost numit de către lingviști *penuria nominum*. Numai în cadrul genului uman există nume pentru fiecare individ în parte: numele proprii (Ioan, Petru, Pavel etc.).

Întrebarea care nu a fost pusă, din păcate, de Russell Grigg este cea privitoare la contribuția Evei. Frumoasa, ispititoarea și ispitita femeie nu a numit niciodată nimic? Vom vedea în cele ce urmează (când voi prezenta opiniile lui Dante) că tocmai Eva a inițiat dialogul, replica, rostirea, comerțul de opinii.

1.2. Jurnalul intim al lui Adam

Căutând întrebări la care nu se poate răspunde, am nimerit inevitabil și peste lucrarea lui Gustav Barthel, *Konnte Adam schreiben? Weltgeschichte der Schrift. Von der Keilschrift zum Komputersatz* (vezi Barthel 1972). Firește, sub acest titlu baroc, Gustav Barthel nu întreabă la modul serios dacă primul om chiar a știut să scrie și nu tratează nici măcar problema limbii adamice, adică a limbii în care s-au înțeles în rai Dumnezeu, Adam, Eva și șarpele.

Multe întrebări teologice nu au un răspuns, de aceea sunt numai pseudoîntrebări, chiar dacă au fost puse de o autoritate. Ele nu pot fi investigate la modul foarte serios. Firește că nimeni (nici Origen, nici Thoma d'Aquino, nici Martin Luther) nu ar fi putut stabili dacă Adam chiar știa să scrie sau nu. Dar Iisus? Cu siguranță…

Alte întrebări imposibile (sau, pur și simplu, gratuite). Putem spune ce a însemnat iubirea în cazul lui Adam și Eva? Dacă nu ar fi gustat din fructul oprit, cei doi i-ar mai fi avut pe Abel și Cain? Sau: în ce limbă i-a vorbit Evei perfidul șarpe? În ce grai a îndemnat o să guste din fructul oprit? Sau: în ce limbă i s-a adresat Dumnezeu lui Adam, când i-a poruncit să numească făpturile? Și așa mai departe.

1.3. Dante Alighieri: prioritatea Evei

În *De vulgari eloquentia*, Dante Alighieri a elogiat limba vorbită atunci de popor (limba vulgară) pentru motivul că are virtuți poetice. Le-a ilustrat el însuși, de altfel, în *Commedia*, numită mai târziu, pe drept cuvânt, *divină* (poate de Boccaccio). În primul capitol al tratatului menționat mai sus, Dante cercetează apariția limbii și evoluția ei până în secolul al XIV-lea. El afirmă că numai omul are însușirea de a vorbi, „fiindcă numai lui i-a fost de trebuință [limbajul]. Nu le-a fost de trebuință [nici] îngerilor, nici făpturilor mai prejos de om", adică animalelor.

În opinia lui Dante, îngerii nu au nevoie de limbaj, întrucât înțeleg imediat ceea ce gândesc celelalte făpturi angelice. Sfinții Bonaventura și Thoma vorbiseră

Scanned with OKEN Scanner

totuşi de un limbaj al îngerilor (nodurile şi semnele). În schimb, animalele stau sub domnia instinctului pur şi nu au putut căpăta un limbaj. Doar omul – în măsura în care este (şi este) o fiinţă raţională – are nevoie de limbaj, de un „semn legat". Acest semn legat, scrie Dante (1971: 535), „este tocmai nobilul lucru despre care vorbim: este sensibil în calitatea lui de sunet; iar în măsura în care se dovedeşte în stare să însemne ceva, după voie, este raţional".

În chip surprinzător, Dante Alighieri susţine că Eva a vorbit cea dintâi, în momentul în care a fost ispitită de şarpe. Acesta a fost primul dialog din istorie, „primul act de limbaj". Deşi a vorbit mai târziu decât Eva (după episodul ispitirii), Adam a avut (totuşi!) cel dintâi posibilitatea rostirii, fiindcă Dumnezeu l-a înzestrat tocmai pe el cu această nobilă însuşire. Oricum, între Adam şi Dumnezeu nu a existat un dialog propriu-zis. Dumnezeu s-a exprimat, la început, prin fenomene naturale, iar primul cuvânt rostit de Adam a fost, literalmente şi în toate sensurile, un nume de glorificare, Numele însuşi al lui Dumnezeu: El. Prima rostire a lui Adam ar fi fost, prin urmare, o exclamaţie de bucurie, El, pentru că „Dumnezeu însuşi e în întregime bucurie" (Dante 1971: 537). Dante mai spune că Dumnezeu a dat omului însuşirea vorbirii cu un singur scop: acela de a fi lăudat, slăvit, magnificat. Poetul opinează că limba cu care a fost înzestrat Adam de către Dumnezeu a fost ebraica. Prin urmare, după părerea lui Dante Alighieri, limba adamică aceasta a fost.

2. Limba adamică: ebraica, elina sau un alt idiom

Aş menţiona, de la bun început, că limba adamică a avut, în opinia erudiţilor, trei însuşiri principale: nonechivocitate, transparenţă cognitivă, universalitate.

Dar în ce idiom s-au înţeles, totuşi, Adam, Eva, Dumnezeu, şarpele? Unii savanţi au argumentat că acest idiom originar a fost ebraica. Alţii au venit cu propuneri interesante şi bizare: greaca, latina, araba, flamanda, franceza, germana, suedeza etc.

Să analizăm un fragment din lucrarea lui Maurice Olender, *Limbile Pardisului*. Iată ce spune autorul lucrării (Olender 1999: 9). Dacă Sfântul Augustin (354–430) propovăduieşte, în *De civitate dei* (XVI: 11, 1), versiunea oficială a ebraicei ca „limbă omenească a originilor", Antichitatea avea deja disidenţii ei faţă de cauza ebraică. Astfel, Theodoret de Cyr (393–466) pariază pe siriacă împotriva ebraicei, iar Grigore de Nyssa (330–394) afirmă cu tărie că „această limbă [limba ebraică, n.n.] nu e cea mai veche. De altfel, precizează el, Dumnezeu nu este acel «dascăl de şcoală» pe care ni-l închipuim învăţându-i alfabetul [pe Adam şi pe Eva]. Începând din Renaştere, [disputa cu privire la] limbile Paradisului prosperă în toate părţile Europei".

Olender adaugă informaţia că suedezul Andreas Kempe a redactat o broşură de 47 de pagini, intitulată chiar *Limbile Paradisului*. În acest studiu ironic, Andreas

Scanned with OKEN Scanner

Kempe povesteşte (şi îl putem bănui de oarece sarcasm) că „voluptuoasa Evă" a cedat unui şarpe a cărui „seducţie diavolească" împrumută cuvintele limbii franceze. Această poveste a păcatului originar se petrece într-o grădină unde, alături de şarpele francofon, Adam vorbeşte daneza, iar Dumnezeu suedeza" (Olender 1999: 10).

Şi G.W. Leibniz (1646–1716) a căutat să identifice limba adamică (sau limba originară). În *Noi eseuri asupra intelectului omenesc* (redactate în 1704), Leibniz îl prezintă într-o pagină celebră pe un erudit medic din Anvers, Jan Van Gorp (1518–1572), care „nu s-a înşelat prea mult pretinzând că limba germanică, pe care el o numeşte cimbrică, are tot atâtea şi [chiar] mai multe urme arhaice decât ebraica însăşi". În opinia lui G.W. Leibniz, limba vorbită de Adam şi Eva în Eden a fost, fără dubii, o limbă indo-europeană.

Dacă s-au făcut ipoteze extravagante în legătură cu limba adamică a originilor, putem să ne întrebăm la fel de bine ce limbă vor vorbi preafericiţii în cer, după Judecata de Apoi. Care va fi (şi cum va suna) limba *eschatologică*? Ebraica, greaca veche, latina, araba, germana sau o limbă cu totul nouă? Vom muri şi vom vedea.

2.1. În căutarea limbii adamice: Leibniz

Voi stărui asupra ipotezelor lui Leibniz. Ideea de a identifica urmele limbii adamice în graiurile actuale l-a obsedat pe G.W. Leibniz. În *Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, lucrare care s-a tipărit abia după moartea filosofului german, Leibniz menţionează metoda de a stabili aceste urme. E vorba, firește, de cercetarea etimologiei cuvintelor.

Unii savanţi au presupus că limba originară (protolimba ipotetică, limba vorbită în paradis de Adam, de Eva, de şarpe) a fost ebraica. Alţii au argumentat că Adam şi Eva au vorbit araba. Alţii că s-au înţeles în greacă sau latină. Gottfried Wilhelm Leibniz consideră că tocmai germana veche a păstrat urmele cele mai limpezi ale limbii „naturale" (el nu o numea *adamică*, dar folosea termenul). Să-l ascultăm: „Nu există nimic care să combată ideea originii comune a tuturor seminţiilor şi a unei limbi radicale şi primitive. Dacă limba ebraică sau arabă se aseamănă cel mai mult [cu această limbă radicală şi primitivă], ea trebuie să fie, cel puţin, foarte mult modificată şi se pare că germana veche a a conservat cel mai bine limba naturală şi (pentru a vorbi pe limba lui Jacob Böhme) adamică" (Leibniz 2003: 2). Chiar dacă e perfect fantezist când afirmă că idiomul german s-ar asemăna cel mai mult cu ipotetica limbă radicală şi primitivă, G.W. Leibniz are, în fond, dreptate să susţină că limbile vorbite în lume au o evoluţie (că nu sunt îngheţate, precum limbile moarte) şi că un grup de limbi (limbile indo-europene, să zicem) e format din graiuri înrudite.

Există certe afinităţi între latină şi greacă. Există afinităţi între limbile romanice de azi (italiana, franceza, spaniola, româna etc.). Analiza etimologică a arătat, de exemplu, că unii termeni greci sau latini au afinităţi cu unii termeni din

Scanned with OKEN Scanner

limba sanscrită. Cuvintele au un radical comun. În sfârşit, aş preciza că ideea de originaritate, de cuvânt iniţial, de rădăcină „radicală" e dubioasă şi discutabilă. Dar despre originarul care nu e niciodată originar, despre primul care nu e, totuşi, niciodată primitiv, nu e locul să vorbim acum.

2.2. Cuvintele şi lucrurile: o aporie

Ideea noastră despre relaţia dintre nume şi lucru s-a format prin lectura *Facerii* şi a episodului în care Adam a numit animalele: „Şi a pus Adam nume tuturor animalelor şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor fiarelor sălbatice" (*Facerea*, 2: 20). Întâi au fost create lucrurile şi fiinţele şi abia apoi, la porunca lui Dumnezeu, nomothetul Adam le-a botezat. Momentul creării limbajului (al limbajului în sine) nu e specificat în Cartea *Facerii*. Limbajul ia naştere în însuşi actul numirii făpturilor de către Adam? Sau termenii au fost creaţi de Dumnezeu odată cu omul şi preexistau numirii?

Oricum ar fi povestea, impresia noastră e că lumea a fost înaintea cuvintelor. Dar lingvistul Eugeniu Coşeriu contrazice această percepţie comună. Citez din studiul *Omul şi limbajul său* (Coşeriu 2009: 47): „Limbajul nu depinde absolut deloc de existenţa «lucrurilor» – căci este anterior distincţiei înseşi între existenţă şi inexistenţă –, ci, invers, este condiţie necesară pentru confirmarea existenţei lucrurilor (sau a «inexistenţei» lor). De fapt, existenţa lucrurilor se poate proba doar plecând de la limbaj, întrebându-ne dacă anumite entităţi corespunzătoare semnificatelor deja date în limbaj se găsesc sau nu în lumea experienţei fizice. În acest fel, adeverim că în lume există «arbori», «râuri», «animale»; dar ca «arbori», «râuri», sau «animale» aceste existenţe sunt cunoscute şi delimitate întâi în limbaj".

Deci ce a fost mai întâi, cuvântul sau lucrul? E la mijloc, firește, o situaţie aporetică. Pentru a numi făpturile e nevoie, desigur, de un vocabular, de o limbă. Dar pentru a stabili regulile de numire într-o limbă, avem nevoie deja de o altă limbă, de o limbă anterioară. Dar şi aceasta are nevoie, la rândul ei, de o limbă... Regresul nu poate fi evitat. Pentru acest motiv, Umberto Eco s-a ferit să vorbească de o „limba adamică", iniţială. Oricât de adamică, de „matinală", limba din Eden nu a fost cea dintâi, raţionează semiologul. În ceea ce priveşte raportul dintre lucruri şi cuvinte, ne confruntăm cu o situaţie similară. Lucrurile devin lucruri abia prin limbaj. Într-un sens, limbajul trebuie să fie înaintea lucrurilor. Dar nici limbajul fără lucruri nu are sens. Pe de altă parte, e greu de susţinut ipoteza că numele preced lucrurile. Singura soluţie e să afirmăm concomitenţa lucrurilor şi a cuvintelor. Lucrul devine lucru prin numire. Dar şi cuvântul devine cuvânt propriu-zis tot în operaţia numirii.

3. Critica limbilor naturale: Francis Bacon

Francis Bacon a avut ideea de a construi o limbă filosofică perfectă, o limbă adamică (lipsită de ambiguitate, transparentă cognitiv, universală). Pentru a ajunge

Scanned with OKEN Scanner

la un atare limbaj, Bacon a încercat să distrugă (în cartea întâi din *Novum organum*, în aşa-numita *pars destruens*) cele patru specii de „idoli", adică ideile şi noţiunile false, ideile care ne împiedică să gândim limpede. Iată definiţia din *Novum organum* (1: 38): „Idolii şi noţiunile false, care au pus stăpânire pe intelectul omenesc şi s-au înrădăcinat adânc într-însul, nu numai că au năpădit spiritele oamenilor, aşa încât adevărul abia poate să pătrundă, dar chiar dacă îi este dat şi îngăduit să pătrundă, [idolii] vor reveni şi vor tulbura înnoirea ştiinţelor, afară numai dacă oamenii nu iau măsuri împotriva lor şi nu se apără, pe cât este cu putinţă". Asta va face Bacon însuşi.

Gânditorul recenzează patru specii de idoli: *idola tribus*, *idola specus*, *idola fori* şi *idola theatri*. Idolii forului, de pildă, ţin de modul în care folosim limba obişnuită. Această limbă e plină de echivocuri, tulbure, imperfectă. Cuvintele sunt folosite adeseori greşit. Funcţia însăşi a numirii e coruptă. Idolii care ne stăpânesc prin intermediul cuvintelor reprezintă „nume de lucruri care nu există, [dar şi] nume de lucruri care există, însă confuze, prost definite şi extrase din lucruri într-un mod grăbit şi parţial" (*Novum organum*, 1: 60).

Un exemplu de concept confuz este acela al „umedului", care desemnează în acelaşi timp multe lucruri diferite. Termenul are o profuziune de semnificaţii, ceea ce îl face inutil şi vătămător. Pentru a remedia limbajul, e nevoie aşadar de o „terapie" a cuvintelor. Ideea va fi preluată de Hobbes şi Locke (cf. şi Eco 2002: 169–171).

Francis Bacon găseşte că semnele pot fi de două feluri. Hieroglifele, gesturile şi emblemele sunt semne motivate (*ex congruo*), simbolurile sunt semne convenţionale (*ad placitum*). Interjecţiile, de pildă, sunt semne motivate. Cuvântul „casă", cuvântul „grădină", cuvântul „turn" sunt, în schimb, semne convenţionale. Când va redacta *Abecedarium novum naturae* (în 1622), o încercare grandioasă de a clasifica entităţile şi ideile, Francis Bacon se va gândi, în primul rând, la semnele convenţionale. Dar aceste semne au însuşirea de a se referi la o noţiune precisă. Termenii din „abecedarul" lui Bacon nu vor suferi de confuzie. În acest abecedar, Bacon prezintă un catalog (un indice) al cunoaşterii, un inventar al noţiunilor de bază. Realizarea acestui catalog e principala sarcină a filosofilor. Ei caută să identifice varietăţile de ordine din lumea sensibilă. Pe baza acestui catalog, a acestei clasificări a universului, am putea construi un vocabular de „caractere" (de simboluri), care să constituie limba filosofică perfectă.

Francis Bacon s-a oprit, din păcate, la clasificare. A rămas, pe drept cuvânt, celebră clasificarea ştiinţelor după facultăţile spiritului omenesc: memorie, imaginaţie şi raţiune. Aş menţiona că această clasificare (care îl va inspira şi pe Diderot, în *Enciclopedie*) e prezentată de Bacon în lucrarea *De dignitate et augmentis scientiarum*. Dar filosoful englez nu a oferit nicio sugestie cu privire la modul în care trebuie să se prezinte vocabularul noii limbi (dicţionarul caracterelor).

Scanned with OKEN Scanner

3.1. Descartes: *mathesis universalis*

Prin *mathesis universalis*, ştiinţa sau matematica universală, Descartes a înţeles probabil „o algebră foarte generală, care, independent de conţinut, arată numai ordinea de succesiune a unor termeni sau măsura, dar numai a raporturilor dintre lucruri" (cf. Dumitriu 1975: 521). Ca toţi filosofii raţionalişti, René Descartes a fost obsedat de ordine; lumea lui este, cu adevărat, *ordo et mensura*. Dar metoda lui Descartes nu era o „maşină de gândit", cum vor voi mai târziu Hobbes şi Leibniz. Descartes nu a înţeles gândirea ca pe un calcul. A gândi nu e totuna cu a calcula.

Mathesis universalis conducea în chip firesc (sau măcar sugera) edificarea unei limbi filosofice perfecte. Dar Descartes a considerat sarcina reconstituirii „limbii adamice" ca fiind mult prea dificilă şi, în acelaşi timp, lipsită de urgenţă.

3.1.1. Limbi perfecte: tentativa lui Descartes şi paradisul ceresc

În 1629, părintele Mersenne i-a expediat lui René Descartes, într-o cunoscută epistolă, proiectul unei limbi perfecte. Noua limbă era, în realitate, creaţia unui savant ciudat, un anume Des Vallées. Fiindcă nu a primit recompensa solicitată cardinalului Richelieu, Des Vallées nu a acceptat să-şi publice niciodată invenţia. Probabil că proiectul a circulat, totuşi, în manuscris, de vreme ce părintele Mersenne i l-a trimis lui Descartes, sub forma unui rezumat de câteva propoziţii. În răspunsul din 20 noiembrie, Descartes va examina, fără încântare, proiectul lui Des Vallées. Pornind de la el, filosoful va exprima pe scurt câteva din ideile personale cu privire la realizarea unei limbi perfecte.

Aş observa, înainte de orice, că Descartes e, mai curând, sceptic (va rămâne un sceptic cât va trăi) în privinţa limbii filosofice. Pentru a o edifica, avem nevoie de un vocabular de caractere şi de o gramatică. Realizarea lexicului (a vocabularului, a dicţionarului) nu ar trebui să constituie o dificultate insurmontabilă, fiindcă am porni de la dicţionarele deja existente ale limbilor naturale. Gramatica, în schimb, ar fi mult mai greu de construit. Cu toate acestea, Descartes este optimist. Nu e nicio grabă. Gramatica va remedia o parte din imperfecţiunile limbii naturale. Un gramatician priceput va reuşi cândva s-o redacteze. În fond, scrisoarea lui Descartes exprimă idei curente în secolul al XVII-lea. Dar Descartes sesizează că problema principală a limbii perfecte nu e, până la urmă, nici vocabularul, nici gramatica. Problema e clasificarea, ordonarea ideilor şi a entităţilor din univers. Numai aşa, scrie el, am putea memora caracterele primitive.

Dar clasificarea universului, identificarea tipurilor de ordine reprezintă sarcina fundamentală a oricărei filosofii „adevărate". Ar trebui să clasificăm mai întâi lucrurile şi, mai apoi, ideile cu privire la lucruri (care trebuie să fie clare şi distincte). Am realiza, astfel, „un sistem al ideilor clare şi distincte". Într-o etapă ulterioară, pentru fiecare idee ar fi nevoie de un caracter (de un simbol). Am căpăta

Scanned with OKEN Scanner

astfel un soi de „matematică a gândirii". Limbajul realizat ar fi lipsit de viciul echivocului şi al redundanţelor. În definitiv, vocabularul limbilor naturale (dicţionarul) e plin de cuvinte atinse de ambiguitate, care trimit la idei iremediabil confuze.

Aş reproduce, în încheierea acestei prezentări, câteva aserţiuni din scrisoarea lui Descartes. Prima: „Eu cred că această limbă este posibilă şi că poate fi găsită ştiinţa de care depinde, prin intermediul căreia ţăranii vor putea judeca pe tema adevărului mai bine decât o fac acum filosofii. Însă nu sunt încredinţat că o voi putea vedea vreodată în uz". Şi imediat: „Întrebuinţarea unei asemenea limbi ar presupune mari schimbări în ordinea lucrurilor; ar trebui ca întreaga lume să nu fie decât un paradis ceresc. Ar trebui să fie enumerate toate gândurile oamenilor, să fie puse în ordine, începând prin a distinge ideile cele mai simple, care sunt în imaginaţia omului şi din care se compune tot ceea ce ei gândesc" (cf. Dumitriu 1975: 522).

La urma urmelor, Descartes nu era prea departe de viziunea lui Francis Bacon. E necesar, în primul rând, credea filosoful, să curăţăm limbile naturale de ambiguităţi şi, în al doilea rând, să punem ideile în ordine (şi să construim „abecedarul naturii"). Scepticismul îl face pe Descartes să nu atace direct problema limbii perfecte. Dar nici mai târziu Descartes nu a încercat să obţină o „gramatică a ideilor" ori să clasifice entităţile care populează universul. Doar pe temeiul unei astfel de clasificări a lucrurilor şi ideilor ar putea fi construită o limbă adamică. În scrierile lui Descartes, nu există niciun indiciu concret cu privire la clasificare şi la edificarea „gramaticii ideilor". Din corespondenţa cu părintele Mersenne rezultă că Descartes nu se opunea construirii unei limbi filosofice *a priori*. Dar el o privea în scrisoarea de răspuns doar ca pe „un instrument de comunicare, foarte util, dar în niciun caz ca pe un instrument capabil de a înlocui travaliul gândirii vii" (cf. Dumitriu 1975: 522).

3.2. Limbi perfecte: tentativa lui Dalgarno

George Dalgarno a publicat *Ars signorum* în 1661. Tratatul conţine proiectul unei limbi filosofice *a priori*. Uneori însă, lucrarea lui Dalgarno e mult prea sumară. Autorul se mulţumeşte, adesea, cu propoziţii aluzive şi vagi. De exemplu, clasificările rămân adesea în stadiul de schiţă incipientă. Prezentarea însăşi a proiectului, estimează Umberto Eco (2002: 183), e, măcar în unele secţiuni, contradictorie, criptică, obscură. George Dalgarno a fost un profesor scoţian. Şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii la Oxford, unde a predat gramatica într-o şcoală privată. A corespondat şi i-a cunoscut pe savanţii oxonieni ai timpului său. Lucrarea *Ars signorum* a fost citită şi apreciată cu siguranţă de John Wilkins.

O limbă universală – apreciază George Dalgarno – trebuie, îndeosebi, să examineze şi să rezolve două chestiuni distincte. Cea dintâi se referă la o clasificare riguroasă (după prescripţii ştiinţifice, deci) a entităţilor din lumea sublunară.

Scanned with OKEN Scanner

A doua se referă la stabilirea unei gramatici pentru caractere. În opinia lui Dalgarno, clasificarea universului (şi a noţiunilor filosofice) constituie misiunea necesară a filosofilor. Gramatica organizează, în schimb, vocabularul (caracterele, mai precis) pentru a corespunde cu lucrurile şi noţiunile clasificate. Din nefericire, în deosebire de John Wilkins, George Dalgarno nu a fost în măsură să edifice o clasificare completă. El a oferit, în treacăt, câteva sugestii, exprimând apoi speranţa că, într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, metafizicienii vor soluţiona chestiunea ordinii universului şi a clasificărilor (de entităţi şi de idei).

Din câte ne amintim, nici Descartes nu şi-a propus vreodată cu maximă seriozitate să edifice o astfel de clasificare.

Ca gramatician, Dalgarno (care cunoştea observaţiile din scrisoarea lui Descartes către părintele Mersenne) intuieşte imediat că această limbă nu e numai o chestiune de scriere, ci şi una de rostire. Limba se cade a fi folosită în comunicarea de zi cu zi. În ceea ce priveşte noţiunile primitive, autorul lui *Ars signorum* consideră că ele trebuie căutate în structura care leagă genul, specia şi diferenţa. Tradiţia clasificării/diviziunii prin gen, specie şi diferenţă e, după cum ştim, una aristotelică. Ea a fost consacrată, pentru multe veacuri, de *Isagoga* lui Porphyrios. Umberto Eco (2002: 184) estimează că „aspectul ambiţios al proiectului lui Dalgarno (ca de altfel şi al proiectului lui Wilkins) este că această clasificare trebuie să aibă în vedere nu numai genurile naturale, până la cele mai mărunte varietăţi de plante şi animale, ci şi obiectele artificiale şi accidentele, încercare pe care tradiţia aristotelică nu o întreprinsese niciodată".

Fără nicio îndoială, George Dalgarno a fost un gânditor novator pentru secolul al XVII-lea. De pildă, el consideră că, din punct de vedere ontologic, substanţa e un *agregat de accidente*. Mulţi filosofi empirişti vor prelua această teorie (aşa-numita Bundle-Theory). Lucrul e un mănunchi de proprietăţi, de însuşiri, de accidente. În sine, problema ontologică e foarte dificilă, întrucât (după cum descoperă şi autorul lucrării *Ars signorum*) accidentele sunt în număr nelimitat. În ceea ce priveşte speciile infime, şi Dalgarno numără câteva mii. Am spus deja că *Meditaţiile* din *Ars signorum* l-au ajutat pe John Wilkins să rezolve unele probleme din proiectul său. În istoria utopiilor limbii perfecte, Dalgarno ocupă, fără discuţie, un loc însemnat.

3.3. Limbi perfecte: tentativa episcopului Wilkins

Cel mai cunoscut inventator al unei „limbi filosofice a priori" (denumirea aparţine, se pare, logicianului Louis Couturat) este, desigur, englezul John Wilkins. El a început să mediteze la realizarea acestei limbi încă din 1641. Dar lucrarea care conţine toate detaliile proiectului, intitulată *An Essay Towards a Real Character, and a Philosophical Language*, a apărut abia în 1668. Limba inventată de el e, în principiu, universală, transparentă cognitiv şi lipsită de ambiguitate. Un caracter se cuvine a dezvălui natura lucrului denumit. John Wilkins subliniază în mai multe rânduri legătura necesară dintre caracter şi lucru.

Scanned with OKEN Scanner

Wilkins afirmă, încă de la începutul eseului, că încercarea lui e menită a remedia urmările nefaste ale Turnului Babel: diversitatea limbilor naturale (*confusio linguarum*) provine din blestemul babelian. În continuarea lucrării, autorul evocă limba originară (crede că a fost ebraica) şi apoi discută despre evoluţia limbilor naturale, după evenimentul „înmulţirii" limbilor şi al împărţirii oamenilor în seminţii cu idiomuri particulare. În fine, Wilkins subliniază scopul întregii lucrări: prezentarea limbii filosofice. Intenţionează să edifice o limbă bazată de caractere (simboluri), „ce poate fi înţeleasă de orice popor". Aşadar, propune o limbă universală, accesibilă tuturor, lipsită de echivoc şi transparentă cognitiv.

René Descartes nu a procedat în chipul cel mai potrivit când s-a gândit să derive dicţionarul caracterelor (lexicul, vocabularul limbii filosofice) dintr-un dicţionar existent (dintr-o limbă deja vorbită). În mod obligatoriu, caracterele trebuie raportate la lucruri (ele divulgă esenţa lor) şi la tabelul ideilor fundamentale stabilite de filosofi.

Realizarea efectivă a limbii filosofice trebuie precedată de o clasificare a tuturor entităţilor şi ideilor. Este, cu certitudine, o întreprindere grandioasă. În concepţia lui John Wilkins, clasificarea nu poate fi una de natură platoniciană, ca la Raymundus Lullus. Clasificarea lui vine din tradiţia aristotelică, prin gen, specie şi diferenţă. Autorul preia ordonarea noţiunilor fundamentale de la filosofii şi specialiştii timpului. Pentru domeniul botanic, foloseşte, de exemplu, clasificarea savantului John Ray. Sigur, clasificarea lui Wilkins, în acord cu ştiinţa oxoniană a vremii, constituie numai una dintre posibilele imagini ale lumii. Autorul nu bănuieşte câtuşi de puţin (şi nici nu avea cum!) că universul ar putea fi ordonat într-un mod diferit şi că orice clasificare depinde întru totul de cultura care o propune. Abia astăzi ştim cu precizie că există clasificări diferite în funcţie de limba folosită de o comunitate şi de cultura ei. Lumea poate fi organizată în multe chipuri. În 1668, John Wilkins nu-şi putea imagina acest adevăr banal (cf. Eco 2002: 190).

Edificarea efectivă a limbii începe, aşadar, printr-o uriaşă operaţie taxonomică. Wilkins alcătuieşte, în primul rând, un catalog, un tabel cu 40 de genuri fundamentale. Genurile sunt împărţite în 251 de diferenţe specifice. Autorul obţine, în final, 2030 de specii. Încercarea lui Wilkins e, mai degrabă, impresionantă (prin îndrăzneala ei nemăsurată) decât coerentă. Episcopul clasifică ideile (ideea de Dumnezeu, de substanţă, de atribut etc.), lucrurile, obiectele, animalele, păsările, peştii, vegetalele, alimentele, straiele, băuturile, dansurile. Adică, în principiu, tot ceea ce ar cuprinde universul cunoscut de filosofii de la mijlocul veacului al XVII-lea. Clasificarea este, prin esenţa ei, o tentativă colosală şi imposibilă. Wilkins vrea să ordoneze un domeniu infinit, pe când numai mulţimile finite se pot organiza fără rest. Această imensă clasificare oferă posibilitatea numirii prin caractere (simboluri) a entităţilor. A clasifica universul sensibil e, neîndoios, doar o etapă în realizarea limbii filosofice. John Wilkins are nevoie şi de o gramatică pentru a mânui caracterele (vocabularul). Dintr-un caracter

Scanned with OKEN Scanner

primitiv trebuie să derivi un caracter secundar (sau mai multe). Acest lucru nu se poate obține în lipsa unor „morfeme şi mărci".

Umberto Eco (2002: 191) precizează: „Ajuns aici, Wilkins e în măsură să propună propria limbă întemeiată pe caractere reale. De fapt, aceasta se împarte în două limbi: (i) una scrisă, alcătuită din ideograme cu aspect oarecum chinezesc, însă nepronunțabile; (ii) una destinată rostirii. Se vorbeşte de două limbi întrucât notarea alfabetică destinată rostirii, chiar dacă urmează aceleaşi criterii combinatorii ca şi cea ideografică, este atât de diferită, încât reclamă o nouă învățare. De fapt, limba fonetică este mai clară ca scriere în caractere reale".

Am remarcat mai sus că o clasificare a universului nu e cu putință. Nu a reuşit nici Descartes, în măsura în care şi-a propus acest lucru. Nici John Wilkins nu reuşeşte. În principiu, pot fi clasificate doar mulțimile finite. Mulțimea elementelor chimice e un exemplu strălucit de clasificare (tabelul periodic al lui Mendeleev). Mineralele, altul. Dar mulțimile infinite sau indefinite (şi universul e o mulțime indefinită şi eclectică) nu se pot ordona cu niciun chip. Jorge Luis Borges (2006: 248) are temeiuri când afirmă explicit: „Nu există o clasificare a universului care să nu fie arbitrară şi conjecturală. Pricina este foarte simplă: nu ştim ce este universul... Neputința de a pătrunde schema divină a universului nu poate, firește, să ne disuadeze de la plănuirea unor scheme umane, chiar dacă ştim prea bine că acestea sunt doar provizorii".

Aş remarca, în încheiere, un fapt extrem de interesant. Pentru că nu se pot numi în limba perfectă (şi nici nu se pot clasifica fără a ridica dificultăți de netrecut), John Wilkins e constrâns să elimine din tabelele clasificatorii ființele inexistente (sirenele, pasărea Phoenix, grifonul, harpiile). Aceste făpturi, admite episcopul, pot fi folosite doar ca nume proprii de indivizi. Limba filosofică a lui Wilkins nu poate numi în mod adecvat anumite specii de mâncăruri şi băuturi (soiuri de struguri, marmeladă, ceai, cafea, ciocolată). Nu poate numi nici dansurile populare, nici anumite țesături textile (satinul, mătasea).

E foarte curioasă această clasificare a universului din care lipsesc atât de multe entități (a se vedea şi DeMott 1958, Clauss 1982).

3.3.1. Swift despre tentativa lui Wilkins

Se presupune că limba adamică (aceea vorbită până la prăbuşirea Turnului Babel) a fost o limbă perfectă. Cuvintele nu sufereau de ambiguitate, erau transparente (din simpla examinare a cuvântului sesizai natura lucrului), exprimau cu exactitate gândurile şi desemnau fără rest lucrurile. Limba adamică era limba tuturor oamenilor care şi-au propus să ridice în câmpia Senaar turnul Babel. După acest episod, omenirea nu a mai putut vorbi un singur idiom. Încercarea de a reconstitui limba adamică a fost, în secolul al XVII-lea, visul multor savanți şi, în genere, al spiritelor utopice. Ar fi trebuit să-l notăm în şirul acestora şi pe Comenius.

Scanned with OKEN Scanner

Unul dintre ei, cel mai cunoscut, cu siguranţă, a fost John Wilkins. El a construit un limbaj analitic, de „caractere reale", în care simbolul dezvăluia, la o simplă inspecţie, constituţia lucrului. Puţini ştiu însă că marele scriitor satiric Jonathan Swift a ironizat, în *Gulliver's Travels* (III: 5), această încercare nesăbuită. Să ne amintim. Gulliver e introdus într-o academie, unde există o secţiune de savanţi dedicaţi trup şi suflet inventării unei limbi universale. Cum arată noul limbaj? Swift oferă o caricatură. Iată un prim proiect. Cuvintele polisilabice sunt reduse la unităţi lexicale formate dintr-o singură silabă. Sunt eliminate verbele şi participiile. În lumea reală, doar numele (care desemnează lucruri) există. Limba e compusă exclusiv din substantive.

Al doilea proiect este şi mai interesant. Cuvintele sunt desfiinţate complet. Dacă termenii desemnează întotdeauna lucruri (şi numai lucruri), e mai potrivit să aduci lucrurile însele, când vrei să exprimi ceva, când porţi o discuţie. În loc să pronunţi termenul „măr", arăţi celorlalţi, la modul ostensiv, un măr real. Avantajul principal al acestei limbi neo-adamice, pur materiale, este, în opinia academicienilor evocaţi de Jonathan Swift, protejarea sănătăţii vorbitorilor. Fireşte, proiectul lui Swift e perfect absurd şi are menirea de a ne amuza. Nimeni nu ar fi în stare să vorbească (şi să gândească) doar cu (substantive şi) lucruri. E nevoie, până una-alta, de verbe, de prepoziţii şi conjuncţii.

Ofer, în încheiere, un citat consistent din romanul lui Swift (*Travels into Several Remote Nations of the World*, III: 5): „Celălalt proiect propunea, pur şi simplu, desfiinţarea tuturor cuvintelor, ceea ce, după cum se arată, ar fi foarte prielnic sănătăţii şi ar însemna o mare economie de timp. Or, cum cuvintele nu sunt decât «nume ale lucrurilor», «ar fi mult mai potrivit ca toţi oamenii să poarte la ei lucrurile de care au nevoie pentru a se face înţeleşi». Această născocire ar fi fost cu siguranţă aplicată spre a uşura viaţa şi a ocroti sănătatea supuşilor... Născocirea mai are şi un alt mare avantaj, şi anume acela că ea poate sluji ca limbă universală, înţeleasă de toate popoarele civilizate...".

Utopia limbii adamice a apus, ca de obicei, sub pana umoriştilor.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Barthel 1972 = Gustav Barthel, *Konnte Adam schreiben? Weltgeschichte der Schrift. Von der Keilschrift zum Komputersatz*, Schauberg, Köln, DuMont.

Borges 2006 = Jorge Luis Borges, *Limba analitică a lui John Wilkins*, în *Eseuri*, traducere de Cristina Hăulică, Iaşi, Editura Polirom, p. 245–248.

Clauss 1982 = Sidonie Clauss, *John Wilkins' Essay Toward a Real Character: Its Place in the Seventeenth-Century Episteme*, în „Journal of the History of Ideas", 43, *4*, p. 531–553.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Dante 1971 = Dante Alighieri, *Despre arta cuvântului în limba vulgară*, în *Opere minore*, traducere de Petru Creţia, Bucureşti, Editura Univers.

Scanned with OKEN Scanner

DeMott 1958 = Benjamin DeMott, *The Sources and Development of John Wilkins' Philosophical Language*, în „The Journal of English and Germanic Philology", 57, *1*, p. 1–13.

Dumitriu 1975 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Eco 2002 = Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, traducere de Dragoş Cojocaru, Iaşi, Editura Polirom.

Grigg 1996 = Russell Grigg, *Naming the Animals: All in a Day's Work of Adam*, în „Creation", 18, *4*, p. 46–49.

Leibniz 2003 = G.W. Leibniz, *Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, traducere de Marius Tianu, control ştiinţific şi note de Adrian Niţă, studiu introductiv de Mircea Flonta, Bucureşti, Editura ALL Educaţional.

Olender 1999 = Maurice Olender, *Limbile Paradisului. Arieni şi semiţi: un cuplu providenţial*, traducere de Ion Doru Brana, Bucureşti, Editura Nemira.

THE ENDLESS DREAM OF THE EIGHTEENTH CENTURY: THE ADAMIC LANGUAGE

ABSTRACT

The author presents several problems disputed by philosophers, scientists or theologians in the eighteenth century, about the first language of the humankind. The dialogues in the Paradise between Adam, Eve and God, the priority of the Hebrew, the various connections word-reality, the making of a philosophical, perfect, articial idiom are reviewed here, with a special emphasis on the linguistic features of these topics.

Key-words: *adamic language*, *naming*, *Paradise*, *perfect language*, *Middle Age*.

Scanned with OKEN Scanner

SISTEMA, NORMA Y HABLA DE EUGENIO COSERIU. ENTRE COGNITION, LINGUISTIQUE & NEUROPSYCHOLOGIE

ARMELLE JACQUET-ANDRIEU*

Introduction

Pour ce colloque international qui célèbre le 90e anniversaire de la naissance d'Eugenio Coseriu, nous consacrons ce chapitre des actes à son ouvrage *Sistema, norma y habla* (1952), écrit où il expose les bases d'une théorie tripartite et moniste[1] du langage. Son argumentation théorique et critique prend appui sur la division du *langage* en *langue* et *parole*, de F. de Saussure (1916), et Coseriu dépasse largement les frontières de la linguistique, *stricto sensu*, pour s'engager dans une réflexion novatrice qu'il nous a paru intéressant de soumettre aux cadres de la neuropsychologie du langage et de la cognition. La question posée ici est donc la suivante : le texte *Sistema, norma y habla* entre-t-il dans le paradigme de la linguistique cognitive *via* la neuropsychologie du langage ?

Pour répondre à cette interrogation, élevée au rang d'hypothèse, notre propos se fonde sur des données princeps de la neuropsychologie et l'évocation d'anomalies de la communication dans divers contextes ; la typologie de l'erreur qui en résulte est directement adossée à la conception tripartite du langage de Coseriu et au scindement, *système/norme*, opéré au niveau de la langue (sens saussurien), compte tenu aussi du sujet parlant dans son identité noologique et sociale.

1. Sistema, norma y habla

La tripartition du langage, déjà exposée par Hjelmslev en 1949, a été reprise et développé dans une conception propre par Coseriu, à la lumière des écrits de ses

* Université Paris Ouest – Nanterre La Défense, Nanterre, Avenue de la République, n° 200, France.

[1] *Monisme* (terme introduit par Christian Von Wolff (1679–1754) : « [...] tout système philosophique qui considère l'ensemble des choses comme réductibles à l'unité : soit au point de vue de leur substance, soit au point de vue des lois (ou logiques ou physiques), par lesquelles elles sont régies, soit enfin au point de vue moral » (Lalande 2006 : 648). Cette conception s'oppose au dualisme.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 215–229

Scanned with OKEN Scanner

pairs (écoles de Prague, Vienne, Copenhague, Paris, Londres, etc.) ; il a véritablement renouvelé la réflexion sur les concepts de *langage*, *langue* et *parole*. En se fondant sur la philosophie du langage et sur la psycholinguistique, déjà présentes dans la théorie de Saussure, en relation avec les notions de diachronie, de synchronie et en lien avec la pensée, Coseriu rappelle que la pensée est indissociable du langage et, dans la première partie de son texte, il précise : « La variété des énoncés n'est pas une preuve linguistique en soi mais une vérification de l'infinie variété des sentiments et des pensées humaines exprimées dans le langage »[2]. Nous reviendrons sur ce point et sur la tripartition, dans la seconde partie de notre développement.

1.1. Quelques citations clés

> « Ce qui nous intéresse ici […], c'est de vérifier si, une tripartition comme celle de Hjelmslev peut, d'une part, contribuer à une meilleure compréhension de l'essence et du mode d'existence de l'activité humaine complexe qu'est le langage et, d'autre part, nous amener à mieux comprendre la nature des systèmes historico-culturels que nous appelons communément langues et le facteur intrinsèque de leur développement : le changement linguistique, le mécanisme de sa production et de sa diffusion » (Coseriu 1973 : 14).

L'auteur précise :

> « Notre problème […] consiste à vérifier s'il est possible d'établir une tripartition, théoriquement éclairante et méthodologiquement utile, en partant d'une conception moniste du langage et en s'y tenant » (Coseriu 1973 : 18).

Après ce préambule, voyons comment relier cette *tripartition* et la conception *moniste* du langage de Coseriu, avec la neuropsychologie de la communication.

1.2. Monisme, tripartition du langage et linguistique cognitive

Sans dissocier le *système* de la substance linguistique concrète (somme d'*actes de parole*, Coseriu 1973 : 102), Coseriu considère que tout idiome est doté d'un *système particulier*, et la *norme*, centrale dans son raisonnement, se fonde sur une définition *princeps* :

> « […] il ne s'agit pas de la *norme* au sens courant, établie ou imposée selon des critères de correction et de valorisation subjective sur ce qui est exprimé, mais de la *norme* objectivement vérifiable dans une langue ; la norme que nous suivons nécessairement en tant que membres d'une communauté linguistique et non celle d'après laquelle il est reconnu que „nous parlons bien" ou de façon exemplaire, dans la communauté elle-même. En vérifiant la norme à laquelle nous nous référons, nous vérifions *comment l'on dit*, sans indiquer *comment l'on doit dire*. Les concepts opposés […] sont *normal* et *anormal* et non *correct* et *incorrect* » (Coseriu 1973 : 90).

L'Homme et l'homme, entité humaine et sujet particulier, respectivement, existent dans la *norme* de Coseriu, le locuteur est clairement caractérisé comme membre d'une communauté linguistique spécifique ; soumis à la *norme*, ses énoncés sont *faits de norme* mais aussi *idiolecte*, ce sont des productions verbales

[2] D'emblée (p. 2), Coseriu évoque la pensée, à propos du langage, et son argumentation se réfère à Harold Palmer (p. 7), Charles Bally (p. 8), G. Bertoni (p. 16–17), Croce, etc. (p. 46).

Scanned with OKEN Scanner

qui relèvent de la *norme* mais aussi de l'expression individuelle et individualisée de tout locuteur.

> « […] si l'on considère les actes linguistiques d'un sujet donné, il faut introduire […] un champ intermédiaire, correspondant à la *norme individuelle* qui comprenne tout ce qui est répétition, élément constant du discours du sujet parlant » (Coseriu 1973 : 96).

Cela nous suggère la notion d'*ensemble flou*[3] des linguistes formalistes (Gentilhomme 1995). Dans ce contexte théorique, la *norme sociale* peut être une convergence floue de *normes individuelles* : une *norme individuelle* peut être reconnue comme plus ou moins conforme à cette convergence et à l'*usage collectif*, mais elle doit être conforme au *système*, d'une façon ou d'une autre, au risque de susciter la rupture de l'acte de communication.

Par ailleurs, selon Coseriu, le *discours* est *parole* mais pas seulement : il est expression infiniment variée, originale. Non autonome, il se rattache à la *norme* et au *système*, dans un mouvement ascendant d'abstraction, de représentation cognitive (*cf. infra*, II). Si l'unique réalité du langage se trouve dans le *discours* au sens générique du terme, il est logique d'établir la *norme* et le *système* à partir de ce substrat concret (structuralisme). Mais le *système* peut aussi être considéré *a priori* et devenir le fondement de la *norme* et du *discours* où il s'actualise (générativisme) :

> « En se plaçant sur le plan du *système*, en revanche, nous pouvons considérer les deux normes [sociale et individuelle] et le discours concret comme des degrés successifs de sa *réalisation*. En effet, de ce point de vue, le système se présente alors comme une entité abstraite, „*un réseau de fonctions*", qui se réalise en des formes sociales déterminées et plus ou moins constantes, lesquelles constituent un *système d'actualisations normales*, abstrait lui aussi (*norme*) qui, à son tour, se réalise dans des *normes individuelles* et enfin dans l'infinie variété et multiplicité de l'activité linguistique concrète » (Coseriu 1973 : 97).

Les deux grands courants d'où émergent les théories linguistiques du XXe siècle sont conjointement exposés et spécifiés dans la *tripartition du langage* de Coseriu, grâce au scindement *norme/système* : c'est un aspect actuel et novateur de cette théorie. En outre, dans une perspective historique et diachronique, la *tripartition du langage* est aussi un cadre structurant pour l'explication des changements linguistiques et de l'évolution des langues (diachronie) :

> « […] la distinction entre *norme* et *système* nous paraît importante pour l'éclairage qu'elle peut apporter à la compréhension du mécanisme intime du changement linguistique. […] ce qui s'impose au sujet parlant n'est pas le système (qui „*s'offre à lui*") mais la *norme*. Bien sûr, le locuteur a conscience du *système*, l'utilise et, par ailleurs, il connaît ou méconnaît la norme, il la respecte ou s'en écarte, tout en restant dans les possibilités du système. Mais l'originalité expressive de l'individu qui méconnaît la norme ou s'en écarte peut être prise comme modèle par un autre locuteur – elle peut être imitée et ainsi devenir norme. Le sujet modifie donc la norme en restant dans les limites autorisées du système ; mais la norme reflète l'équilibre du système à un moment donné et, en modifiant la norme, cet équilibre se modifie, jusqu'à basculer d'un côté ou d'un autre. Ainsi le sujet parlant apparaît-il comme le point de départ d'un changement dans le système ; qui commence par l'ignorance ou le rejet de la norme » (Coseriu 1973 : 106–107).

---

[3] *Ensemble flou* : ensemble d'objets, linguistiques ou autres, dont les contours sont fluctuants, flous.

Scanned with OKEN Scanner

Ainsi l'auteur tient-il compte de l'individualité du locuteur en synchronie/diachronie ; dans la distinction *norme/système*, le système est le support de la norme et la source de l'originalité du sujet parlant, conjointement. Grâce au *système*, la description de la langue des grands écrivains ou poètes trouve un cadre théorique explicitable. À l'opposé, nous avons repris ce même cadre pour étudier des pathologies de la communication et aboutir à une meilleure compréhension du discours pathologique et de ses modes compensatoires de production ; la théorie de Coseriu permet de les intégrer grâce au monisme sous-jacent.

La suite du propos maintenant est donc de mettre le texte *Sistema, norma y habla* à l'épreuve d'une réflexion neuropsychologique théorique, suivie d'applications au langage. Avant d'apporter quelques exemples à l'appui de cette hypothèse, abordons brièvement la neuro-anatomie fonctionnelle du langage, en relation avec la *cognition* dont nous retenons la définition de Kant (1787) : « [...] acte intellectuel par lequel on acquiert une connaissance » (Littré II: 440).

2. Neuropsychologie du langage et cognition

Au début du XXe siècle, F. de Saussure (1916) situait les bases fonctionnelles du langage dans le « cerveau »[4]. Dès 1952, Coseriu définissait le langage comme une « fonction cognitive » (Coseriu 1973 : 36).

2.1. Coseriu linguiste cognitiviste avant la lettre ?

Issue de la psychologie et de la neurologie, la neuropsychologie est née au début du XIXe siècle (Gall, Spurzheim 1809) et son développement est majeur depuis les années 1980. La neuropsychologie du langage fait d'abord référence aux états internes du sujet parlant, à ses perceptions du monde extérieur et aux réponses afférentes : voir, entendre, comprendre, parler, lire, écrire, etc. En outre, le premier ancrage du locuteur dans la communication est sa personnalité, son intention, sa volition et sa motivation, support psychologique de ses « *actes linguistiques* » (expression de l'auteur) et de ses acquisitions et apprentissages.

Pour simplifier l'exposé et rester dans un cadre moniste, nous précisons simplement ici que le ressenti du sujet, ses émotions, sont inséparables de ses « actes linguistiques », conduite volontaire, liée à la mémoire et à l'attention dont James (1890) soulignait aussi le lien avec la *conscience*[5] (Lechevalier *et al.* 1998). Si Coseriu ne parle pas de l'attention, il évoque bien la mémoire :

> « [...] étant donné que la langue existe seulement en tant que système abstrait d'actes linguistiques communs ou bien concrètement observés ou accumulés dans la mémoire des sujets parlants » (Coseriu 1973 : 13; cf. également Coseriu 1973 : 91–92).

[4] Il évoquait les signes « qui ont leur siège dans le cerveau » (Saussure [1916]/2005: 32).

[5] *Conscience* : « État permettant le fonctionnement du psychisme [...], elle [la conscience] est connaissance subjective de nous-même et des phénomènes de l'environnement » (Kernbaum 1995 : 216).

Scanned with OKEN Scanner

La mémoire se charge donc de « l'écriture » des connaissances (dont la compétence linguistique) et des souvenirs ; l'auteur évoque aussi la prégnance de son lien (représentations mnésiques) avec la fonction symbolique :

> « [...] la *fonction symbolique*, c'est-à-dire la *fonction représentative*, qui appartient spécifiquement au signe, en tant que moyen cognitif, indépendamment de son actualisation et de ses relations, et la *fonction associative* qui lie les signes, facteurs de connaissance, par leur forme ou par leur contenu. Toutes ces fonctions sont *sémantiques*, puisqu'elles se réfèrent aux signes linguistiques et à leur emploi » (Coseriu 1973 : 83).

Citant Antonino Pagliaro (1957), Coseriu situe clairement le langage dans une cognition générale :

> « Antonino Pagliaro qui, justement, part de la réalité concrète du sujet parlant et du langage considéré comme une activité cognitive, pour déboucher sur la *langue* qui est „ projection objective et, en même temps condition technique " du langage (activité linguistique). La „ langue " appartient au sujet et en même temps à sa communauté et, pour un même individu, elle se présente comme une *altérité*, comme quelque chose qui appartient aussi à d'autres. Elle est „ objectivisation concrète de l'activité linguistique d'un groupe humain dans l'espace et le temps "» (Coseriu 1973 : 36[6]).

Ces caractéristiques se manifestent ensemble et s'assemblent dans l'*acte linguistique* et la *théorie moniste* et *tripartite* du langage de Coseriu, ils s'intègrent à la cognition et cadrent avec la neuropsychologie théorique, clinique, diagnostique, médiative et remédiative : l'articulation *système/norme*, actualisée dans le *discours*, en est la clé de voûte.

2.2. Concepts de base de la neuropsychologie du langage

La neuropsychologie du langage s'appuie sur des localisations neurologiques fonctionnelles aujourd'hui bien délimitées. Globalement, le cerveau gauche s'occupe du langage et le droit des images. De Bouillaud (1830) à nos jours, l'étude des troubles de la communication est une source essentielle pour la compréhension de cette fonction humaine, le prolongement de ce propos étant de montrer comment la tripartition du langage de Coseriu peut éclairer cette problématique.

Si nous nous référons aux deux grandes familles d'aphasies, le substrat fonctionnel de la *compétence sémantique* est l'aire de Wernicke (1874), zone postérieure du lobe temporal de l'hémisphère cérébral gauche, généralement prédominant mais non exclusif, pour le langage. La *compétence grammaticale* sollicite l'aire dite de Broca (1861) : le pied de la 3e circonvolution frontale. Un faisceau de fibres nerveuses, le *faisceau arqué*, relie ces deux régions, formant la jonction entre lexique et combinatoire sémantico-grammaticale. En amont, ces

[6] Antonino Pagliaro (nous traduisons) : « En effet, dans sa formation et dans sa structure, la langue est précisément l'objectivation concrète des formes dont s'est revêtue l'activité linguistique d'un groupe humain dans l'espace et le temps. C'est un aspect, le plus typique et le plus important peut-être, du processus par lequel le sujet sort de soi pour se réaliser sous des formes durables, apanage de l'homme, de par sa nature même » (Pagliaro 1957 : 61).

Scanned with OKEN Scanner

supports biologiques sont liés à la perception auditive et visuelle, à l'identité et à l'altérité du sujet parlant.

Dans le domaine du langage normal, divers types de productions erronées nous intéressent ici : celles de l'enfant (bilingue ou monolingue) et celles de l'apprenant de langue étrangère. Quel peut être alors l'apport de la théorie cosérienne du langage ?

3. Erreur et langage

Avant d'expliquer la notion d'erreur dans la communication humaine, rappelons la place centrale du sujet parlant et ses états de conscience ; dans ce contexte, la théorie moniste et tripartite de Coseriu peut s'avérer un cadre méthodologique pertinent.

3.1. Conscience et langage

La conscience (cf. note 6) suppose un état d'éveil et de vigilance suffisants pour entrer en relation avec le monde sensoriel extérieur (vision et audition en particulier). En psychologie, on délimite trois niveaux utiles pour comprendre les aspects linguistiques de la conscience et subséquemment, les mécanismes de l'erreur en langage : 1) le *conscient*, au sens de Freud (perception-conscience), correspond au « système » qui reçoit les informations internes et externes. On y trouve l'ensemble des représentations sensorielles, les souvenirs et la conscience des idées ; 2) le *préconscient* ou ensemble des représentations et contenus absents du champ de conscience mais pouvant y accéder ; 3) l'*inconscient* ou ensemble des contenus inaccessibles à la conscience.

En première approximation, nous dirons que le langage comporte des aspects inconscients (automatisés : acquisition/apprentissage) et conscients (tâches complexes : distinction d'images, lecture, écriture, etc.) mais aussi des niveaux de conscience plus diffus, plus difficilement repérables (*préconscient*). Notre intérêt se porte sur le lien entre langage et conscience, face à l'erreur dont nous délimiterons différents types, en nous appuyant sur la tripartition du langage de Coseriu.

3.2. Erreur de langage et conscience

Dans le langage, l'erreur est symptôme, bénin ou non, d'un dysfonctionnement passager (*lapsus*) ou installé (*aphasie*) dont les tout premiers symptômes sont le manque du mot et le niveau de conscience de dire, à un instant donné de la production. Ces deux points sont fondamentaux pour comprendre, *a minima* du moins, les mécanismes neuropsychologiques de l'erreur et les anomalies linguistiques qu'elle engendre, allant du mutisme (autisme) à la logorrhée (conscients ou non) ; entre les deux, l'on trouve le manque du mot (vide lexical), la paraphasie (déformation lexico-phonologique) et le paragrammatisme qui, *stricto sensu*, est la déformation d'un morphème grammatical : marques de genre, nombre, personne, etc.

Scanned with OKEN Scanner

Les désordres de la mise en relation des mots entre eux sont l'agrammatisme et la dysyntaxie, plus bénigne. Une épistémologie de l'erreur permet d'apporter des explications plus précises sur le concept et le mot, plus fonctionnelles aussi.

3.2.1. Brève épistémologie de l'erreur

L'erreur est généralement considérée comme une dérivation, son nom vient de l'idée d'errer, esprit sans direction cohérente, errance hors des chemins de la vérité ! Et à propos du vrai et du faux, ce dernier terme évoque l'analogie presque naturelle et phonétiquement suggérée, dans diverses langues romanes, du faux et de la faute : évoquons quelques définitions.

> **Erreur**, « (1) Action d'errer moralement ou intellectuellement ; état d'un esprit qui se trompe » (Littré III: 1001–1002).

> **Faute**, « (1) Action de faillir, manquement contre. (4) Manquement contre un principe, une règle. Faute d'orthographe. Faute de style. Faute d'impression. Faute d'accord » (Littré III: 1440).

Le philosophe Moles (Oudot *et al.* 1982) distingue d'abord deux types d'erreurs :

> L'**erreur matérielle** est le mal absolu [...] dans la mesure où l'homme, prenant en charge le monde par la pensée, il le transforme en projet où l'erreur n'est rien d'autre que l'insurrection de la nature des choses contre le projet (Oudot *et al.* 1982 : 52).

> **Erreur création** : [...] celle qui, au bout d'une suite d'actions et de réflexions, apparaît comme une forme fausse, provisoire, incapable de s'insérer dans la grande cohérence universelle (Oudot *et al.* 1982 : 49).

L'*erreur matérielle* engage la responsabilité, voire la culpabilité ; d'ordre moral, elle est « *faute* ». Intuitivement, l'*erreur de langage* est plutôt *erreur création* mais pas toujours.

Entre connaissance et vérité, dans l'espace de la découverte, l'esprit humain recherche *la* Vérité, souvent confondue avec *sa* vérité, dans le champ de ses erreurs, où une dynamique spécifique s'instaure. Moles cite Bachelard (1947) : « La vérité n'est que la correction d'une longue suite d'erreurs », puis Popper (1973) : « Ce qui est important, c'est l'erreur » (Oudot *et al.* 1982 : 51). Clairement différenciée du chaos, l'erreur est une « forme » qui vient altérer, ombrer la vérité. L'esprit humain trébuche sur les « obstacles » (Bachelard) que ses confusions mentales dressent. Dans sa force créatrice, génératrice du « faux » et du « vrai », l'homme triomphe de l'ignorance, en construisant « [...] des structures de nécessité, basées sur les concepts de régularité, de périodicité et de prédictibilité [...] et sur des concepts d'ordre partiel [...] ou proche » (Oudot *et al.* 1982 : 59). Notons ici que ces termes évoquent clairement l'ontogenèse du langage, l'acquisition d'une langue étrangère ou encore la réadaptation des troubles du langage, par exemple.

Dans la cognition générale, l'erreur est aussi un comportement que le sujet peut corriger, voyons comment, avant de la soumettre à l'épreuve de la *norme* et/ou du *système* de Coseriu.

Scanned with OKEN Scanner

3.2.2. Erreur et psychologie

Si l'impact de l'erreur sur le psychisme varie selon la personnalité du sujet, chez l'aphasique, l'erreur est un mot pour un autre ou l'altération d'une forme lexicale (paraphasie) et/ou grammaticale (paragrammatisme). À un degré moindre, l'enfant et l'apprenant d'une langue étrangère produisent aussi des anomalies. L'erreur de langage nous prend et nous surprend, dans le champ du connu et du su : le *lapsus*.

Selon Freud (1923), si l'on considère le *lapsus*, l'erreur émerge du subconscient ou de l'inconscient, c'est une « déformation de la réalité » et elle est d'essence symbolique, d'où sa relation avec le langage. Le « *lapsus linguae* » ou « *lapsus calami* » est la « rémanence » d'un fait ou événement déjà mémorisé ou enfoui dans l'*inconscient*. Freud évoque des principes phonétiques et phonologiques, associés à des processus textuels ou circonstanciels qui leurs sont communs. L'origine du *lapsus* est essentiellement sémantique (Lantéri-Laura 1994) et il émerge d'en deçà de la conscience, en voici quelques exemples (Rossi, Peter-Defare 1998 : 99 sq.) :

« La ***dégralité** » (**dégradation de la qualité**).
« Il s'en est tiré avec une contusion à la **chambre** » (**jambe**).
« Il est devenu fou à la suite d'une **liaison** cérébrale » (**lésion**).

En revanche, les *mots d'esprits*, *métaphores* et *contrepets* sont issus de nos désirs conscients mais, comme le *lapsus*, ils sont aussi d'origine sémantique et circonstancielle. Qu'en est-il de la paraphasie ?

3.2.3. Paraphasie et erreur en aphasiologie

Chez l'aphasique, cette notion de conscience de l'erreur est absolument fondamentale. Elle peut faire irruption involontairement dans le discours du patient (aphasie asémantique) qui peut même exprimer son impuissance à contrôler le dit :

> « Eh bien, [...], nous sommes au moins combien de gens à être là, il y a quatre hauteurs, là et là, une quinzaine au moins de gens qui sont là debout, il y a aussi beaucoup de gens qui sont là à se former des mots se forment encore, il y a encore trois ou quatre qui se forment des grands qui font ça évidemment, il y en a beaucoup où on est maintenant nous sommes nous arrivés à ce qu'on doit être dans chaque passage, quatre, cinq en tout, de façon, pour se, où on passe la nuit, où on passe la nuit, une pour manger, une femme, … ; je parle beaucoup mais je dis pas les choses que je voudrais » (Sabouraud 1995 : 92).

Dans cette production, dite fluente, la syntaxe est pratiquement normale (dysyntaxie seulement). Cependant, le sujet est presque incompréhensible. Le fonctionnement, ici, est de l'ordre du *lapsus* (production inconsciente) mais l'accumulation confine au jargon (jargonaphasie) : il y a brisure plus ou moins continue du lien entre signifié et signifiant. Dans la théorie de Coseriu, il est explicite que ce type d'anomalie induit le rejet de la *norme* mais aussi du *système*.

> « Le *système* est système de possibilités, de coordonnées indiquant des chemins ouverts et fermés : il peut être considéré comme un ensemble „ d'obligations " mais aussi, et surtout

peut-être, comme un *ensemble de libertés* car il admet un nombre indéfini de réalisations, avec l'exigence seulement de ne pas affecter les conditions fonctionnelles de l'instrument linguistique : il est de nature plus consultative que „ prescriptive ".
[...] Plus qu'il ne s'impose au sujet, le système s'offre à lui en lui apportant les moyens de son expression inédite mais aussi, et en même temps, compréhensible de ceux qui usent du même système » (Coseriu 1973 : 98).

En revanche, si la forme altérée résulte de la recherche consciente d'un mot, le processus s'apparente plutôt au comportement de l'apprenant de langue étrangère.

« Muette pendant trois mois// premier mot/ pâté// J'ai prononcé un mot/ oui/ quatre mois// Avant// Les mots sont mélangés/ mêlés// chanter l'oiseau plus// C'est très, très compliqué// L'oiseau ne chante plus// Je suis/ j'ai/ j'ai besoin de communiquer// C'est fou/c'est fou/ c'est fou// De temps en temps/ je suis contente/ c'est bien/ le langage/ ça va bien// Et tout d'un coup/ je pleure/ et jamais/ de ma vie// » (Jacquet-Andrieu 2001 : 80).

Cet énoncé agrammatique est anormal sous d'autres aspects, le sujet, très conscient de ses difficultés, produit seulement ce qu'il retrouve, ce qui est disponible au moment du dire ; on parle souvent de style télégraphique (il n'y a pas de paraphasie dans l'exemple). Le problème se situe non pas dans la cohérence sémantique du texte mais dans la structuration grammaticale de l'énoncé. Cette production d'ordre compensatoire, dite non fluente en aphasiologie, n'altère pas l'intercompréhension et, si la *norme* de Coseriu la rejette comme anormale, le *système* peut globalement l'accepter.

Par ailleurs, si le sujet aphasique produit des *paraphasies*, pourquoi pas des *lapsus* au sens commun du terme ? Quand le sujet *M.* évoque l'expression « pied d'estrade » (piédestal) étiqueté paraphasie, *a priori*, il pourrait bien s'agir d'un *lapsus révélateur* de son passé de professeur ? (Jacquet-Andrieu 2003).

De facto, l'erreur linguistique peut être *créatrice*, on la sait aussi révélatrice d'un état à l'instant du dire (*lapsus*) ou bien accidentelle (*paraphasie*). Elle peut aussi être figée, c'est alors une *stéréotypie* ou *fossilisation* en langue maternelle ou étrangère : « *j'irai **au** docteur ou **au** coiffeur demain ». Pour corréler l'erreur aux notions de performance et de compétence linguistiques, la tripartition du langage de Coseriu peut éclairer le propos.

3.3. Erreur de choix lexical et tripartition

Dans le contexte de la tripartition cosérienne, la classification des diverses erreurs observées dans le langage normal et pathologique peut se scinder en trois classes : *erreurs de langage* (système), de *langue* (norme) et de *discours* (parole).

3.3.1. Quelques productions erronées chez l'enfant

La situation d'acquisition/apprentissage du langage et des langues est le milieu naturel de l'*erreur création* telle qu'elle a été définie plus haut (Moles, in Oudot *et al.* 1982) : elle relève du système dans la définition de Coseriu et elle est rejetée par la *norme* (tableau 1).

Scanned with OKEN Scanner

Tableau 1 : *Erreurs de langage (acquisition bilingue)* (Brutti-Mairesse, Vernier 1995)

ENFANTS MONOLINGUES (EM)	ENFANTS BILINGUES (EB)
Déformations phoniques de mots Rejet N & S, au plan lexical Rejet N, au plan phonologique	***[bageti]** = « spaghetti » ; ***[nilastik(ə)]** = « élastique » ***[vãkRədi]**[7] = « vendredi »
Système phonologique non altéré & rejet lexical : termes difficilement reconnaissables hors contexte	
Morphologie du nom	« une *tétinette » « une *piscinette » (piscine de poupée)
Rejet N mais peut appartenir à l'inventaire des diminutifs en « -ette » dans le système	
Morphologie de l'adjectif	« *noirte »[8] sur le modèle de vert/verte « *moyente » sur le modèle de peint/peinte
Rejet N pour la morphologie, confusion liée à une analogie phonique.	
Morphologie du verbe	« Je vais *recontinuer »
Rejet N : au plan morphologique, acceptable dans le système	
Morphosyntaxe du verbe, accords, concordance	
« *Je vais aller rester à la maison » « Je *m'ai habillé » « [...] pour *qu'il a pas froid » « Il* a arrivé »	« Je *promener » « Je *sera » (4 x) « Je *vas » (6 x) « Je te *raconter »
Rejet N & S mais il s'agit d'états d'acquisition/apprentissage intermédiaires (interlangue) dont la récurrence chez l'enfant et, parfois, chez l'apprenant étranger, suggèrent un appui dans le système (Jacquet-Andrieu 2008).	

Commentaire 1

L'erreur dite matérielle (*cf. supra*, § I–2, III–2.3) est toujours rejetée par la *norme* et le *système*, tels que Coseriu les définit. En revanche, l'*erreur création* trouvera son support et sa condition de possibilité dans le *système*, bien que la norme la rejette dans la majorité des cas, mais pas toujours, si l'on se réfère à la notion d'originalité créatrice des grands écrivains par exemple.

3.3.2. Pour une typologie de l'erreur et faits de création

L'étude du mot erroné permet de présenter une typologie qui englobe la psychogenèse d'un maximum de situations et d'états de langage : ontogenèse, acquisition/apprentissage, normalité, trouble du langage et la traduction. Le Tableau 2 (Jacquet-Andrieu 2008)[9], complété ici, assemble les divers types d'erreurs repérés et les situe, par rapport au rejet de la *norme* et/ou du *système* de Coseriu.

---

[7] Chez un aphasique, nous avons trouvé : [mãdRədi].

[8] Novembre 1999 : un chauffeur de taxi français a employé deux fois le terme **noirte*, pour désigner une femme de couleur.

[9] *Légende* : Erreur matérielle (**Er. M**), rejetée par la *norme* et le *système* (**rejet N & S**) ; Erreur création (**Er. C**), de même que Erreur ni matérielle/ni création (**Er. ni M/ni C**) sont rejetées par la *norme* mais pas toujours par le *système* (**rejet N et/ou S**).

Scanned with OKEN Scanner

Tableau 2 : *Types d'analogies erronées ou non et niveau de conscience*

TYPE DE SUBSTITUTION	PROCESSUS Conscient (+) Inconscient (–)	TYPE D'IMAGE (Ty I)	TYPE D'ERREUR (Ty Er)	Type de production analogique
MOT D'ESPRIT, METAPHORE, PARABOLE	+	**Subtile**	**Création (Attesté N & S)**	**Analogie créatrice**
« Il pleure dans mon cœur/ Comme il pleut sur la ville » (Verlaine 1874).				
LAPSUS	–	**« nomade » ou « flottante » (Freud)**	**Er. Révélatrice Er. ni M/ni C (Parole) (Rejet N et/ou S)**	**Analogie dissimulée**
« Il est devenu fou à la suite d'une **liaison** cérébrale » (**lésion**) « *Pied d'estrade » au lieu de « piédestal » (cf. *supra*, III-*2.3*).				
PARAPHASIE 1	–	**Parasite**	**Er. Révélatrice Er. M (Rejet N & S)**	**Analogie erronée**
« cuiller » au lieu de « fourchette » : « règle » pour « abaisse langue » ; « les ongles » au lieu de « brosse à ongles »				
PARAPHASIE 2	+	**Approximative**	**Er. d'analogie Er. C (Rejet N et/ou S)**	**Analogie approximative**
« *plombeur » au lieu de « plombier » ; « *tournier » au lieu de « tourneur »				
STEREOTYPIE 1	–	**Dupliquée**	**Er. Fossilisée Er. M (Rejet N & S)**	**Prod. identique Analogie totale**
« **Je vais au coiffeur* »				
STEREOTYPIE 2	–	**Dupliquée**	**Er. Fossilisée Er. ni M/ni C (Rejet N et/ou S)**	**Prod. identique Analogie totale**
*/ paR / / ezãpl/ » au lieu de « /paR/ /egzãpl /				
NEOLOGISME 1	+	**Créée**	**Création (Attesté N & S)**	**Analogie créative**
Supérativité de Greimas[10]				
NEOLOGISME 2	–	**Parasite**	**Er. M (Rejet N & S)**	**Analogie erronée**
Quand le mot déformé est constant « *alutinelle » au lieu de « allumette »				
NEOLOGISME/MOT TRADUCTION 1	+	**Comparée/Transposée**	**Barbarisme Er. M (Rejet N & S)**	**Transposition Analogie morpho-phonologique erronée**
« Ils sont allés dîner » : « Se fueron a *jantar »				
TRADUCTION 2	+	**Comparée/Transposée**	**Transposition (Attesté N & S)**	**Transposition analogique correcte**
[...] no se trata de la *norma* en el sentido corriente… / […] il ne s'agit pas de la *norme* au sens courant,…				
TRADUCTION 3	+	**Comparée/Transposée**	**Faux-sens : saisie incomplète du point d'analogie dans un mot de l'énoncé Er. M (Rejet N & S)**	**Transposition analogique erronée**
Le faux-sens porte sur un mot de l'énoncé.				
TRADUCTION 4	+	**Comparée/Transposée**	**Contresens : non saisie du point d'analogie du mot par rapport à l'énoncé Er. M (Rejet N & S)**	**Transposition analogique erronée**
Le contresens porte sur l'ensemble d'un énoncé.				

[10] Trait sémantique regroupant les traits « supériorité » et « antériorité » (Greimas 1966 : 46).

Scanned with OKEN Scanner

Commentaire 2

Pour cette sélection d'exemples, la typologie de l'erreur, développée ici. se fonde également sur la *tripartition* du langage de Coseriu. Les erreurs peuvent être : un mot pour un autre (champ sémantique plus ou moins proche), une paraphasie, allant du mot à peine déformé jusqu'à la périphrase, la régularisation abusive d'une règles, une interférence, etc.

La production erronée peut aussi renvoyer au *monisme* de Coseriu, au sens où l'erreur peut servir à compenser le manque du mot, tout en s'ajustant au mieux à la compréhension de l'interlocuteur dans la situation de communication. Ces données essentielles nous permettent d'aborder le langage dans ses aspects de réception et de production, conjointement, en travaillant sur les quatre compétences – compréhension et expression orales et écrites (CO, CE, EO, EE) – et d'aborder la notion d'erreur en langage sur deux plans : celui de la neuropsychologie, en évoquant le niveau de conscience, et celui de la linguistique, *stricto sensu*, en utilisant les niveaux d'abstraction délimités par Coseriu : scindement norme/système et norme collective/norme individuelle.

En bref : une *production anormale* est *erreur création* si, et seulement si, elle entre dans les prédictibilités fonctionnelles du *système* (message propositionnel), en conformité avec les lois de l'interlocution (cadre situationnel), malgré son exclusion de la *norme*, au plan synchronique/diachronique. Toute erreur accidentelle sera *erreur de discours* (*lapsus*, *paraphasie*, *etc.*) et relèvera de la parole, ou discours, au sens de Coseriu et de la majorité des linguistes : elle sera rejetée par la norme et/ou par le système. Toute anomalie qui suscite la rupture de l'intercompréhension est *erreur matérielle*, rejetée par la *norme* et le *système*, conjointement. Le *monisme* de Coseriu permet donc de porter l'existence théorique et pratique de la notion de compensation dans l'ontogenèse du langage (états intermédiaires d'acquisition), l'acquisition des langues étrangères et la pathologie de la communication.

4. Conclusion

Cette brève étude sur le texte d'Eugenio Coseriu *Sistema, norma y habla*, publié en 1952, tendait à montrer les aspects novateurs de la théorie moniste et tripartite du langage développée par l'auteur et nous rappelons ici que le scindement *norme/système* est porté par sa définition *princeps* de la *norme*, en relation avec la notion de production *normale* et *anormale* (Coseriu 1973 : 90).

Qu'il s'agisse de l'ontogenèse du langage, de l'acquisition/apprentissage des langues ou de l'étude des désordres de la communication humaine, la linguistique de Coseriu – plus précisément ici, sa théorie tripartite et moniste du langage – s'intègre aisément au courant le plus actuel des sciences du langage : celui de la linguistique dite cognitive, au sens strict de l'expression, fondée aussi sur la neuropsychologie du comportement humain et la neuroscience.

Scanned with OKEN Scanner

Dès les années '70, alors que nous travaillions déjà sur l'aphasie, nous avions l'intuition de l'importance de ce texte majeur dans l'œuvre de cet auteur, c'est pourquoi nous avons élaboré une présentation bilingue annotée, soumise à l'auteur, en 1978. Coseriu l'avait référencée dans sa bibliothèque privée et ce texte est aujourd'hui consultable à l'Université de Tübingen (Allemagne), *Eugenio Coseriu – Archiv.*

Les concepts de *système*, *norme* et *parole* sont depuis longtemps un pivot de nos recherches sur la pathologie du langage et sur la didactique des langues, tous contextes confondus (Jacquet-Andrieu 2001, 2003, 2007, 2008). Dans les prochains mois, la présentation bilingue annotée de *Sistema, norma y habla* (2nde éd., Coseriu 1973) sera publiée en France, sous cette même forme, relue et augmentée pour les notes, aux éditions Lambert Lucas.

RÉFÉRENCES CITÉES

a. Dictionnaires

Littré = Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, J.J. Paubert éd. (1–4), Gallimard-Hachette (5–7), 1956–1958.

Kernbaum 1995 = Serge Kernbaum & al., *Dictionnaire de médecine Flammarion*, 5e éd. Paris, Flammarion.

Lalande 2006 = A. Lalande, *Vocabulaire critique et technique de la philosophie*, 2nde éd., Paris, PUF.

b. Ouvrages et articles

Austin 1962 = John Austin, *How to do Things with Words*, New York, Oxford University Press.

Bachelard 1947 = Gaston Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*, Paris, Vrin.

Bouillaud 1830 = Jean-Baptiste Bouillaud, *Recherches fondamentales sur les fonctions du cerveau*, Paris, Baillères.

Broca 1861 = Paul Broca, *Sur le siège de la faculté du langage articulé avec deux observations daphémie*, Paris, Masson.

Brodmann 1809 = Korbinian Brodmann, *Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde in ihren Prinzipien dargestellt auf Grund des Zellenbaues*, Leipzig, Barth.

Brutti-Mairesse, Vernier 1995 = Marie-Pierre Brutti-Mairesse, Rachel Vernier, *Compétence orale et bilingualité* (mémoire), Lyon, Université Lyon.

Chomsky 1957 = Noam Chomsky, *Syntactic structures*, Paris, Mouton.

Coseriu 1952 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla* (con un resumen en alemán), Montevideo, Universidad de la República, Instituto de Filología.

Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, in *Teoría del lenguaje y Lingüística general*, Madrid, Gredos, p. 11–113.

Coseriu [1978]/2008 = E. Coseriu, *Système, norme, parole : présentation bilingue annotée/ Sistema, norma y habla*, trad. critique et annotée par Armelle Jacquet-Andrieu, sous la dir. du Pr Louis Combet (Université Lyon 2, France), rev., corr. et aug., 2008, Doc. 3, Habilitation à diriger des recherches (HDR), UP Ouest, Paris 10.

Freud 1921 = Sigmund Freud, *Introduction à la psychanalyse*, Paris, Payot.

Scanned with OKEN Scanner

Freud [1923[1]]/1967 = Sigmund Freud, *Psychopathologie de la vie quotidienne*, Paris, Payot.

Gall, Spurzheim 1809 = Franz Joseph Gall, Johann-Caspar Spurzheim, *Recherches sur le système nerveux en général, et sur celui du cerveau en particulier ; mémoire présenté à l'Institut de France, le 14 mars 1808, suivi d'observations sur le rapport qui en a été fait à cette compagnie par ses commissaires*, Paris, F. Schoelle et H. Nicolle.

Gentilhomme 1995 = Yves Gentilhomme, *Enseignement raisonné des langues*, in *Lucien Tesnière aujourd'hui*, Louvain-Paris, Peeters, p. 375–382.

Greimas 1966 = Algirdas J. Greimas, *Sémantique structurale : recherche de méthode*, Paris, Larousse.

Hjelmslev 1959 = Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhague, Nordisk Sprog-og kulturforlag.

Jacquet-Andrieu 1978 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Système, norme et parole : présentation bilingue annotée* (Mémoire), sous la dir. de L. Combet, Lyon, Université Lyon 2.

Jacquet-Andrieu 2001 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Cas d'aphasie mixte* (Doctorat : Neurosciences, mention Neuropsychologie), sous la dir. de J.-M. Blard, Lyon, Université Lyon 1, 2 vol.

Jacquet-Andrieu 2003 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Du concept au mot dit ou traduit*, « Bulag. Bulletin de linguistique appliquée et générale », n° 28, p. 97–114, Besançon, Presses Universitaires de Franche Comté.

Jacquet-Andrieu 2007 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Langage : fonction neuropsychologique hautement contrôlée*, « Bulag. Bulletin de linguistique appliquée et générale », n° 32, p. 211–220, Besançon, Presses Universitaires de Franche Comté.

Jacquet-Andrieu 2008 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Langage de l'homme : de l'étude pluridisciplinaire à l'action transdisciplinaire* (Thèse d'Habilitation à diriger des recherches, HDR), sous la dir. de D. Groux, UPOuest, Nanterre, 2 vol.

James 1890 = William James, *Principles of Psychology*, London, Macmillan.

Kant 1787 = Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Leipzig, P. Reclam.

Lantéri 1995 = Anny Lantéri, *Restauration du langage chez l'aphasique*, Bruxelles, De Boeck.

Lantéri-Laura 1994 = Georges Lantéri-Laura, *Recherches psychiatriques : sur le langage*, I, Chilly-Mazarin, Sciences en Situation.

Lechevalier *et al.* 1998 = Bernard Lechevalier, Francis Eustache, Fausto Viader, *La conscience et ses troubles*, Paris, De Boeck.

Oudot *et al.* 1982 = Jacques Oudot, Alain Morgon, Jean-Poerre Revillard, *L'Erreur*, Lyon, Presses Universitaires.

Pagliaro 1957 = Antonino Pagliaro, *Corso di Glottologia*, 1, Roma, Edizioni dell'Ateneo.

Popper 1973 = Karl Popper, *La logique de la découverte scientifique*, Paris, Payot.

Purves *et al.* 1999 = Dale Purves, George J. Augustine, David Fitzpatrick, *Neurosciences*, Paris, De Boeck.

Rossi, Peter-Defare 1998 = Mario Rossi, Évelyne Peter-Defare, *Les lapsus*, Paris, Presses Universitaires de France.

Sabouraud 1995 = Olivier Sabouraud, *Le langage et ses maux*, Paris, O. Jacob.

Saussure [1916]/2005 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.

Schuchardt 1928 = Hugo Schuchardt, *Hugo Schuchardt-Brevier*, Leo Spitzer (ed.) Halle/Saale, Niemeyer.

Verlaine 1874 = Paul Verlaine, *Romances sans paroles*, [Paris], Van Bever et Monda.

Wernicke 1874 = Karl Wernicke, *Der aphasische Symptomencomplex, eine psychologische Studie auf anatomischer Basis*, Breslau, M. Cohn und Weigert.

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIO COSERIU'S *SISTEMA, NORMA Y HABLA* BETWEEN COGNITION, LINGUISTICS AND NEUROPSYCHOLOGY

ABSTRACT

This paper presents the Coseriu's study, *Sistema, norma y habla* (1952), in which he elaborates his tripartite and monist theory of language. The theoretic and critical argumentation is based on the Saussurian model of dividing language in *langue* and *parole* (1916). However he extends his theory beyond the limits of linguistics *stricto sensu*, developing an innovative reflection described here by the author in the light of the neuropsychology of language and cognition. In order to understand the way in which the study *Sistema, norma y habla* relates to the cognitive linguistics paradigm through the neuropsychology of language, the author uses the initial data of the neuropsychology and she is taking into consideration the anomalies of communication in different contexts. Therefore, it results a typology of error sustained by the tripartite conception of language, in Coseriu's view, and on the distinction between *system* and *norm*, operated at the language level, in Saussure's terms.

Key-words: *cognitive linguistics*, *neuropsychology of language*, *communication anomalies*, *tripartite theory of language*, *monist theory of language*, *language pathology*.

Scanned with OKEN Scanner

LA LINGUISTIQUE, LES MOTS ET LA COMMUNICATION. ESQUISSE POUR UNE ANALYSE DES STRATÉGIES DIALOGIQUES DE COSERIU

GABRIEL MARDARE*

« Les mots eux-mêmes ne sont pas insignifiants,
si l'on prend la peine de les écouter »
(Marie Moscovici, *L'Ombre de l'objet*[1]).

Introduction

Notre propos concerne non pas le *linguiste* Eugenio Coseriu mais l'homme qui a assumé le rôle de communicateur d'un savoir-faire/dire d'une discipline plutôt antipathique, surtout en raison d'une confusion (plutôt regrettable) avec la grammaire normative. Aussi allons-nous préférer, pour notre analyse, sa petite « vulgate » de 1951 (*Introducción a la lingüística*), publiée en espagnol en 1986 et en version roumaine en 1995 (v. Coseriu 1995)[2], que nous ferons dialoguer avec un long entretien réalisé en 1993 (et paru en 1996, sous le titre *Lingvistica integrală* [*La linguistique intégrale*][3], v. Coşeriu 1996).

L'axe épistémologique qui régit son discours pourrait se résumer dans cette phrase : « consider că e nevoie ca ştiinţele umaniste să fie şi umane, şi să fie mai mult sau mai puţin înţelese de vorbitori » [« je considère que les sciences de l'homme se doivent d'être humaines et de se faire comprendre par les locuteurs »]. Ce qui veut dire d'abord « transformer en terme ce qui existe déjà dans la langue » ; une opération beaucoup plus complexe qu'on ne le croit. En effet, il ne s'agit pas de réduire les mots de la linguistique au vocabulaire quotidien mais d'enlever la croûte du dire commun afin de révéler le potentiel du parler quotidien quand il se met à réfléchir sur sa propre condition.

---

* Université « Vasile Alecsandri » de Bacău, rue Spiru Haret, n° 8, Roumanie.

[1] Sous-titre : *Sur l'inactualité de la psychanalyse*. Livre paru aux Editions du Seuil, Paris, 1990.

[2] Comme l'une des traductrices est une nièce de Coseriu, on pourrait parler de succession.

[3] Publié aux Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, le volume avait une vocation récupératrice.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 231–239

Scanned with OKEN Scanner

Ce « décrottage » des mots n'est pas sans rappeler une thèse de Khlebnikov concernant les leurres de l'usage quotidien (et son hypothèse d'une langue transmentale/transrationnelle[4], capable de sauver la communication). Il communique, d'autre part, avec l'obsession de Mallarmé (« donner un sens plus pur aux mots de la tribu »), avec tout ce que cela implique (refuser les jargons qui ont fait éclater la communauté des linguistes en une multitude de tribus et de clans). Ce qui suit n'est que l'amorce d'un travail de longue haleine.

1. Comparaison n'est pas raison

Dès que l'on dépasse le seuil du projet (construit sur les vestiges des souvenirs des lectures faites il y a plus de dix ans) on comprend que les deux textes sont incommensurables – au sens premier du terme : « Le mot, au sens propre, désigne ce qui ne peut pas être mesuré avec autre chose, ce qui n'entre pas dans un rapport de mesure. Deux choses qui n'ont rien en commun, qui n'ont aucune qualité commune, sont incommensurables »[5].

En effet, le premier est le fruit d'un travail de *formateur de professeurs* dans un pays où la documentation était difficile d'accès – pour Coseriu autant que pour ses disciples. C'est ce qui va pousser le linguiste vers la recherche théorique, comme il l'a avoué en 1974 à un interlocuteur roumain[6] et le professeur vers un discours où le débat et le combat idéologique et théorique sont bannis : en effet ; il eût été indécent d'agiter, devant des étudiants n'ayant pas accès aux textes essentiels et peu enclins à la spéculation théorique, les spectres des grands linguistes européens et de les dérouter par la guerre des terminologies qui tournent souvent en jargonophasie sous la plume des néophytes, notamment à partir de l'expansion des « écoles » structuralistes et génératives . En 1951 (année de la rédaction du texte *Introducción a la lingüística*) ces combats n'étaient pas à l'ordre du jour mais les disputes entre les diverses tendances eu Europe – d'une part – et l'expansion du béhaviourisme de Bloomfield laissaient entrevoir ce qui allait suivre.

Le second texte a, quant à lui, une autre genèse : c'est la transcription de deux séries d'entretiens[7] de Coseriu avec un spécialiste ayant déjà son propre statut et qui peut en jouir[8]. Comme le texte publié ne démarque pas chaque étape, il est

[4] En russe : *zaoumnyi yazyk*.

[5] http://denis.collin.pagesperso-orange.fr.htm. V. aussi http://www.cnrtl.fr/definition.

[6] « Când nu ai posibilităţi de informare, este greu să te ocupi de lingvistica istorică, de etimologie, chiar dacă ai interes pentru asta. Dacă aş fi rămas în Europa, aş fi devenit specialist într-un domeniu particular, de pildă în domeniul limbilor slave sau romanice. În Uruguay, însă, trebuia fie să mă ocup de faptele locale, sud-americane (dialectologie, limbi străine), fie să mă dezvolt în sensul concepţiilor şi al ideilor, pentru care aveam nevoie de mai puţin material bibliografic. Eu m-am îndreptat către lingvistica generală şi teoretică, pentru că, pe acest plan, era posibil dialogul cu lingvistica europeană » (Coşeriu 1996 : Anexă [Annexe], 162).

[7] Il s'agit des intervalles 2–5 mai et 16–19 mai 1993.

[8] Avec tout ce que ce statut entraîne : des promoteurs avisés mais aussi des auteurs qui s'accrochent à son manteau pour percer, des recherches appliquées mais aussi des articles racontant ce qu'il aurait dit.

Scanned with OKEN Scanner

difficile de savoir si les reprises, les développements apparaissent au cours du même entretien, au cours d'un intervalle donné de l'enregistrement ou bien sont générés par la réflexion intervenue entre temps sur ce qui avait été dit.

Nous ne savons pas non plus si l'intervieweur a écouté (et éventuellement fait écouter à son partenaire) les enregistrements réalisés précédemment, et cette lacune d'information sur les circonstances du dialogue – probablement peu importante aux yeux du linguiste – est cruciale pour le communicateur : il est possible, en effet, que certaines questions aient pour point de départ le désir de l'intervieweur de combler des lacunes dans les réponses antérieures, voire celui de l'interviewé d'ajouter des touches et des modulations dans son discours.

Qui plus est, Nicolae Samarandu se refuse à découper la transcription par des titres de son crû, comme cela se fait couramment dans les entretiens adaptés pour la publication. On peut y voir une marque des scrupules du linguiste[9]. Il n'en reste pas moins que ce procédé est courant dans les milieux culturels les plus sérieux. Ainsi dans la transcription de l'entretien de Pierre Boutang avec Gabriel Marcel devant les caméras[10], pour la télévision, on a éliminé des répétitions et des tics dus au langage parlé et on a introduit des titres à divers moments du texte (Boutang 1977 : 114, note de l'éditeur).

On pourrait parler en effet de modèles culturels différents : la pratique française n'hésite pas devant les procédés de marketing textuel, faire lire est plus important que la fidélité de la transcription au parcours de la voix. Mais la question peut se poser également en d'autres termes. C'est grâce à Roland Barthes que nous avons découvert l'origine du malaise que nous avons ressenti en lisant et relisant l'interview-fleuve de Coseriu : « ce qui se perd dans la transcription, c'est tout simplement le corps – du moins ce corps extérieur (contingent) qui, en situation de dialogue, lance vers un autre corps, tout aussi fragile (ou affolé) que lui, des messages intellectuellement vides, dont la fonction est en quelque sorte d'accrocher l'autre (voire au sens prostitutif du terme) et de la maintenir dans son état de partenaire ». Au-delà de l'apparente frivolité de la question, le communicateur retiendra ce complément argumentatif : « Transcrite, la parole change évidemment de destinataire, et par là même de sujet, car il n'est pas de sujet sans Autre [...]. L'imaginaire du parleur change d'espace ; il ne s'agit plus de demande, d'appel, il ne s'agit plus d'un jeu de contacts ; il s'agit d'installer, de représenter un discontinu articulé, c'est-à-dire, en fait, une argumentation » (Barthes 1981 : 11)[11].

---

[9] Ce genre d'intervention est une espèce *d'éclairage* des répliques du sujet de l'entretien et constitue, par ce fait-même, une forme de manipulation du lecteur.

[10] L'entretien a été filmé en deux étapes (le 25 et le 30 juin 1970). Il n'a été diffusé que sept ans plus tard (les 17 et 19 octobre 1977) et la confrontation de la cassette vidéo avec la transcription révèle des aspects surprenants : le montage télévisé déplace des séquences afin de renforcer certaines composantes thématiques.

[11] Le texte a paru dans un numéro de « La Quinzaine littéraire » (1–15 mars 1974) et constitue également la préface à une série de *Dialogues* produits par Roger Pillaudin sur les antennes de France-Culture.

Scanned with OKEN Scanner

Par la transcription, on fait entrer la *hiérarchie* : à l'intérieur de la phrase (par la subordination grammaticale), à l'intérieur du dialogue (par l'asymétrie des rôles, par les positions que prennent l'interviewer et l'interviewé au cours de l'entretien et qui se laissent lire à travers des marques et des remarques des participants). Mais également à travers la position du lecteur (réduit à « entendre » ce qu'on lui *donne à lire*, contraint à lire le contenu du texte à travers le prestige du personnage principal tout d'abord, en tenant compte de l'image du « questionneur » aussi).

Net et direct, le texte de l'*Introducción a la lingüística* a donc peu de points communs avec le chemin tortueux de l'interview publié sous le titre *Lingvistica integrală*. Ce qui est écrit dans le premier cas relève d'intentions et de visées précises (un public qui se forme pour un métier déterminé) qui résultent d'une composition de forces (les ressources et les disponibilités intellectuelles de Coseriu sont mises au service d'un système éducatif et doivent s'adapter à un univers culturel déterminé). En revanche, ce qui est transcrit résulte d'une démarche laborieuse (v. Saramandu, *Introducere* [*Introduction*], in Coşeriu 1996 : 7), dont le destinataire est plus flou et qui fait entrer subrepticement le jeu du prestige, qui va au-delà du rapport Maître–Disciple (explicite dans toute *Introduction* multipliée pour un public étudiant).

2. Le style (vocal), l'âme (du discours) et la parole du linguiste entre l'épique et l'éthique

Les deux textes se laissent difficilement comparer pour une seconde raison : le premier est écrit en espagnol (et il parvint à la connaissance du public roumain par une traduction faite quarante ans plus tard), le second est le résultat d'une mise en forme d'un dialogue déroulé en roumain, à une distance de trois années par rapport à l'enregistrement[12]. Dans l'ordre de la lecture, pourtant, les deux textes sont – pour le public roumain – tout proches : l'intervalle d'une année est pratiquement celui qui sépare les livres des auteurs prolifiques (romanciers, essayistes) en France. Comme l'auteur était invité en Roumanie à des réunions scientifiques et de ce fait sa notoriété augmentait à travers les médias dits culturels, on pouvait se tromper de perspective.

Il faut cependant admettre que, dans une perspective d'ensemble, à savoir celle de l'agir communicationnel, les deux textes se rapprochent : *l'Introducción a la lingüística* était un *texte destiné à être dit* (et dont la multiplication était imposée par des raisons administratives et pédagogiques), au moment où Coseriu s'insérait, en tant que locuteur, dans un milieu hispanophone sud-américain. Il avait devant lui des natifs et cette position particulière ne pouvait pas rester sans conséquences sur sa façon d'écrire. C'est à cette époque d'ailleurs qu'il écrira *La corrección idiomática (1955–1956)*, manuscrit jamais terminé, prolongé par *El problema de la*

[12] Voici la comparaison des deux intervalles : 1951 (première version en espagnol) – 1995 (première édition de la version roumaine) pour l'*Introducción a la lingüística* et respectivement 1993 (enregistrements servant de base au texte) – 1996 (publication du volume *Lingvistica integrală*).

Scanned with OKEN Scanner

corrección idiomática (1956–1957), conçu en collaboration avec un chercheur hispanique, dont il rédigea la partie théorique, texte dont la publication, amorcée quelques décennies plus tard, n'était pas certaine au moment de l'entretien (1993) (Coşeriu 1996 : 20).

Ce moment est également celui d'une découverte essentielle pour la déontologie du langage : il s'agit de la distinction entre la *correction* et *l'exemplarité* dans le rapport du locuteur avec les autres utilisateurs du même idiome. Lui-même, en tant que locuteur récent de l'espagnol de Montevideo, vivait probablement sous la tension entre *l'espagnol exemplaire* (qu'il maîtrisait de par sa formation intellectuelle) et le désir de s'intégrer dans *le modèle local de la correction*. Il est intéressant par ailleurs que José Polo (qui préface la seconde édition de l'*Introducción*) mentionne que les seules modifications apportées au texte concernaient *l'expression*[13]. Une remarque qui n'apparaît pas dans la préface[14] de l'édition parue trois ans plus tôt. Ce qui nous met en présence de deux hypothèses :

1. l'éditeur mexicain ne s'est pas intéressé aux écarts d'expression que son collègue espagnol allait mentionner en passant ;

2. il les a relevées et corrigées sans penser qu'il était opportun d'en parler.

Quelle que soit la situation (impossible à cerner sans une confrontation des textes et des témoins), la conclusion est la même : l'idée que l'on se fait de *l'expression en espagnol* (résultant de la composition des trois savoirs – *saber elocucional*, *saber idiomatico*, *saber expresivo*) n'était pas la même à Ciudad de México et à Madrid.

L'interview-fleuve de 1993 est à l'autre bout de la chaîne de l'œuvre de Coseriu et le rapport oral–écrit est inversé : c'est *du dire destiné à être écrit*, produit dans une langue qui était pour lui un instrument occasionnel de travail de promotion (les rencontres avec des Roumains, réunions scientifiques en Roumanie et dans la République de Moldavie) et de retrouvailles avec sa jeunesse. Les forces composées de la correction et de l'exemplarité agissaient vraisemblablement et seule une écoute de l'enregistrement pourrait en révéler la force.

Il este cependant possible de déceler son image du rapport entre les deux images de l'expression à partir de cette thèse fondamentale de Coseriu : *le locuteur a toujours raison en tant que locuteur*[15]. Avec une seule réserve (en effet, la compétence linguistique n'apporte pas la capacité métalinguistique rendue possible par une formation particulière). Or Coseriu se permet de soutenir que le prestige intellectuel/culturel n'est pas une garantie de la correction linguistique. Son approche de l'interférence prend pour exemples – sinon pour cibles – un linguiste (Sextil Puşcariu) et un auteur polyvalent (voire polymorphe) devenu une espèce

[13] José Polo, Madrid, juillet, 1986, reproduit en traduction par la version roumaine (*Introducere* [*Introduction*], in Coseriu 1999 : 10).

[14] Signée par Juan M. Lope Blanch.

[15] Voilà le principe dans sa formule complète en idiome maternel : « Vorbitorul are întotdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu când începe să explice. Eu formulez aşa : limbajul e făcut de şi pentru vorbitori, nu de şi pentru lingvişti ».

Scanned with OKEN Scanner

d'idole de la critique littéraire en Roumanie (George Călinescu). Les exemples qu'il fournit nous montrent que la fréquentation d'un idiome étranger est susceptible d'engendrer des constructions peu probables dans la langue maternelle, voire des tours ambigus (Coşeriu 1996 : 88). Il n'est pas plus tendre vis-à-vis de Philippide, dont il critique à la fois le style (qu'il considère lourd et vieillot, voire décalé), la méthode[16] et l'emprise qu'il a eue sur ses disciples[17]. Le philosophe Noica, avec sa théorie contenue dans la formule « rostirea filosofică românească » n'a pas un meilleur accueil (v. Coşeriu 1996 : 105–108). Il faut se rappeler que le philosophe avait tenté, entre autres, de transposer en récit la philosophie de Hegel : démarche vraiment risquée mais qui avait cependant un fondement réel (un texte articulé, que l'on peut déconstruire/reconstruire pour le rendre plus accessible). Dans le cas de la philosophe ethno-idiomatique, construite à partir d'une série de mots choisis par Noica et censées donner une perspective sur la nature de la pensée roumaine, il y a en effet le risque de l'affabulation, que le linguiste fustige également pour l'hypothèse de Sapir & Whorf.

Si l'on revient à ce qui rapproche les deux textes de Coseriu (un rapport quasi-fantasmatique à la langue) on comprend que la comparaison thématique et discursive n'est pas la seule (et encore mois la meilleure) voie : des acquis et des expériences trop importantes sont intervenus entre temps, les mises en scène (visant l'Autre) et les mises en chaîne (la construction argumentative) passent par des modulations sans commune mesure (un espagnol que l'on est en train d'assimiler, un roumain que ne s'est pas effacé, tout en restant – pragmatiquement parlant – une seconde langue). Au moment où il se racontait à son interlocuteur roumain pour la première fois (c'était en août 1974), il venait de faire sa seconde traversée du désert : l'intégration dans l'espace culturel allemand.

Contrairement à ce que l'on pense, cette opération ne s'est pas déroulée en douceur : les témoins de cette expérience parlent de ses hésitations, voire des difficultés qu'il rencontra pour parler la langue courante[18], utilisée par ses disciples. On pourrait envisager, au départ, une approche translinguistique à travers le *style vocal virtuel* de Coseriu, tel qu'il apparaît de la « phonation » de ses textes. Il y aurait en effet deux voies à suivre :

1. la psychophonétique de Fonàgy ;
2. l'hypothèse de la « langue transmentale » [zaoumnyi iazyk] de Khlebnikov.

Dans le premier cas, on pourrait prendre en compte les « pulsions phonatoires » différentes des systèmes de consonnes en roumain (langue maternelle qui devint l'instrument de promotion de sa doctrine lors des tournées de

[16] « P. vorbea şi – mai ales – scria foarte bătrâneşte. Adică el scria o moldovenească ce nu mai era nici măcar moldoveneasca cultă a intelectualilor din vremea lui. Încă de la începutul activităţii lui, P. a scris în acest stil bătrânesc şi cam greoi. Până şi metoda lui e cam greoaie, cam butucănoasă ».

[17] « Cred că a influenţat mult şcoala ieşeană. Cunoaştem foarte bine care sunt meritele acestei şcoli, însă a fost uneori o şcoală aproape dogmatică, legată de Philippide » (v. Coşeriu 1996 : 104).

[18] Nous tenons ces détails de Rudolf Windisch, qui les a mentionnés dans son intervention à Bălţi (République de Moldavie), le 28 juillet 2011.

Scanned with OKEN Scanner

conférences déroulées après 1990[19]). Selon Fónagy, « la manière de prononcer ou la manière de parler, le style vocal, le style verbal, est un message secondaire engendré à l'aide d'un système de communication préverbal et intégré au message linguistique proprement dit » (Fonagy 1983 : 17).

La communication à vive voix repose sur le principe de la condensation et engendre la distorsion d'un message linguistique primaire. On aura beau dire que la science ne dépend pas de son véhicule idiomatique. Même si cela pouvait s'avérer au niveau des élites[20], il n'en est pas de même pour la transmission d'un savoir instrumental basique, qui fut le gagne-pain de Coseriu en Uruguay et à Tübingen. Ses étudiants étaient pleinement plongés dans la pratique d'une langue que lui-même *devait expérimenter* afin de faire *entendre* ce qu'il avait à/devait *dire*, et qu'il devait d'abord soigneusement rédiger et vérifier (à l'aide du dictionnaire), voire lire à haute voix avant de présenter ses exposés. Sa prononciation était porteuse de métaphores qui pouvaient lui échapper mais que ses disciples *entendaient* dans les deux sens du mot français[21]. Ainsi, en passant des voyelles hispaniques (plus proches des systèmes phonétiques du roumain et italien) à l'articulation germanique, que l'on s'imagine plus ferme, on court le risque d'une vocalisation haineuse, que l'on perçoit comme une colère rentrée. Cela s'exprime en termes physiologiques mais engendre des images fortes pour les auditeurs natifs[22].

Dans le second cas, la perspective va au-delà de l'expérience pulsionnelle. Le poète russe avait eu un contact direct avec les pratiques langagières des peuples de Sibérie, au cours de son enfance. Il était né à Hanskaya Stavka, quartier général des Kalmouks nomades (région de l'Astrakhan) où son père exerçait la fonction de « curateur pédagogique » au sein d'une population pratiquant le bouddhisme (Ivănescu, tableau chronologique, in Hlebnikov 1999). Il s'agissait d'un rôle assez contradictoire dans le cadre de la politique de l'empire russe vis-à-vis des groupes ethniques[23] – une espèce de médiateur culturel, dont la passion pour l'ornithologie

[19] Il serait intéressant de reconstituer l'histoire de Coseriu au cours des dernières années de sa vie : mis en retraite en Allemagne pour des raisons d'âge, il vit une seconde jeunesse en découvrant une patrie qu'il n'avait pas eu le temps de connaître avant de la quitter dans les années '40. D'autre part, pour mieux comprendre les facettes de son image en Roumanie, on devrait passer par l'image de ses divers « apôtres » dans les universités roumaines (pour des raisons « géo poétiques », nous avons fait entrer également les établissements situés entre le Prut et le Dniestr).

[20] Entre linguistes chevronnés on laisse passer des décalages, voire des écarts de langue si la théorie/la description semble cohérente, ne fût-ce qu'à l'intérieur d'une « école » ou d'un « courant ».

[21] Il s'agit en effet de deux domaines : *l'audition* et *l'intellection* (dans le second cas, le sens est spécifique à la *langue soutenue*). V. l'article à l'adresse http://www.cnrtl.fr/definition/entendre. Le site du Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales nous montre combien il est difficile de maîtriser la langue pour dire ce que l'on veut.

[22] « L'effort des muscles respiratoires est contrebalancé par un effort non moins violent des muscles constricteurs du sphincter glottique. On essaie de maîtriser sa colère, mais selon l'indication contenue dans le terme suggestif de la voix étranglée » soutient Fónagy (1983 : 49).

[23] En effet, contrairement au modèle « différentialiste » allemand/juif (on ne devient pas allemand/juif, on naît allemand/juif) et plus proche des pratiques « universalistes » français (que seuls des radicaux contestent de temps en temps, en s'appuyant sur des arguments fondés sur le danger

Scanned with OKEN Scanner

favorisait l'intérêt pour les idiomes locaux. A côté de la référence bouddhique, la magie y définissait un rapport au monde, plutôt centré vers l'intégration que sur la compréhension des éléments isolés. C'est à travers cette expérience qu'il faut comprendre les thèses du poète, relativement peu connues dans les milieux philosophiques et – pensons-nous – injustement ignorées par les théoriciens du langage. On passera sur les arguments préliminaires[24] pour en retenir ce qui est convergent avec les « universaux » de la phonostylistique. Pour Khlebnikov, les prémisses de la langue transmentale[25] seraient les suivantes :

i. la consonne initiale d'un mot élémentaire dirige les autres sons, les ordonne ;

ii. les mots commençant par la même consonne seraient réunis par le même sens rationnel (on dirait qu'ils arrivent en vol de tous côtés pour retrouver le même point de la raison).

Les deux perspectives peuvent contrarier les linguistes durs et purs. Il n'en reste pas moins qu'elles pourraient éclairer l'impact de certaines formules, de certaines phrases sur un lecteur/auditeur plongé dans une certaine culture. Ce n'est qu'ensuite qu'il nous semble pertinent d'aborder les retouches visant les phrases et les arguments, la doctrine et sa diffusion. Coseriu fut un linguiste à part surtout par le refus du jargon à prétentions scientifiques qui, traditionnellement, est international et ne pose pas de problèmes aux néophytes. Il fut également l'un des premiers qui – sans être ancré dans l'orgueil d'une culture en perte de vitesse (comme les collègues français) refusa le pseudo-universalisme des spécialistes américains[26]. Son exigence de se rapprocher le plus possible du parler quotidien pour en extraire les mots susceptibles de devenir des termes de la linguistique (Coşeriu 1996 : 55) l'engage à un perpétuel combat avec la correction et l'exemplarité de chaque langue où il se fait traduire. L'adaptation de ses textes en roumain pourrait ouvrir une première piste dans cette direction : qu'est-ce qui fait que la traduction *sonne bien* dans la langue maternelle de Coseriu ?

---

confessionnel – germanique donc protestant, judaïque/arabe, donc mosaïque/islamique et par conséquent « non assimilable »), l'empire russe (et sa version « prolétarienne », l'URSS) met en œuvre une politique d'assimilation qui défie toute apparence physique : « Toutes les populations finnoises ou tatares ne sont pas digérées, mais jamais la conception russe de l'ethnicité n'interdit la russification de populations asiatiques. Le contraste avec l'expansion des États-Unis à travers l'Amérique du Nord est ici total. Au contraire des Iroquois, des Apaches ou des Cheyennes, les Mordves, les Vogouls ou les Bouriates sont considérés comme assimilables » constate Emmanuel Todd – auteur que l'on ne saurait soupçonner d'être antiaméricain/philorusse (Todd 1997: 19).

[24] Ils sont fondés sur l'opposition entre le caractère factice et conventionnel des langues dites naturelles d'un part et l'universalité de la langue transmentale.

[25] Certaines sources – dont les deux traducteurs roumains (Livia Cotorcea et Alexandru Ivănescu) ont choisi comme équivalent l'adjectif « transrationnelle ». Nous avons nos réserves car tout ce qui est mental n'est pas rationnel et les tours de passe-passe dont se servent les logiciens pour traduire les textes fondamentaux nous prouvent que les langues confirment cette règle.

[26] « Dans la linguistique américaine, par exemple, où Saussure et Humboldt ont été „redécouverts", presque toute la bibliographie citée est en anglais. Chomsky, dont la conception repose sur des fondements philosophiques et de théorie linguistique très peu solides, dit une fois à Paris qu'il avait lu Saussure et qu'il l'avait trouvé 'intéressant' » constate ironiquement Coseriu en 1974.

Scanned with OKEN Scanner

3. En guise de conclusion

Cette approche – légèrement utopique – s'oppose à la tendance de collectionner des thèses du linguiste pour en déduire une doctrine unitaire. Nous pensons que cette dernière démarche est de l'ordre de la production d'un « branding » qui ne sert que très peu l'héritage de Coseriu mais peut, en revanche étayer des carrières – celles des exégètes. Par ailleurs, il nous est arrivé d'entendre, lors d'un débat concernant la méthodologie de la constitution d'un corpus, des manifestations de « révolte » lors de l'invocation des thèses du grand linguiste par l'un de ses disciples consacrés : « il ne faut pas l'entendre d'une façon dogmatique ». Formule qui nous rappela que, pour « nationaliser » le marxisme-léninisme, on affirmait bruyamment la critique des lectures dogmatiques des « classiques du socialisme scientifique ». Ce qui me semble pernicieux, dans ce genre de « défense et illustration » d'un point de vue, c'est que l'on fasse entrer dans le domaine de l'idéologie des options de méthodologie de la recherche qui, de par leur nature, ne se prêtent pas à la « créativité révolutionnaire ». D'autre part, on peut admettre que *le son des consignes* de Coseriu peut être *entendu* de diverses façons et cela pourrait justifier – en fin de compte – (même) ce genre de réactions.

BIBLIOGRAPHIE

Barthes 1981 = Roland Barthes, *De la parole à l'écriture*, in *Le grain de la voix* – Entretiens, 1962–1980, Seuil, Paris.

Boutang 1977 = Pierre Boutang (ed.), *Gabriel Marcel* interrogé par Pierre Boutang, Paris, J.M. Place Editeur.

Coseriu 1995 [1999] = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Echinox (IIe éd., 1999).

Coşeriu 1996 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Fónagy 1983 = Ivan Fónagy, *La vive voix. Essai de psycho-phonétique*, Paris, Editions Payot.

Hlebnikov 1999 = Velimir Hlebnikov, *Opere alese*, selecţie, traducere, studiu introductiv şi comentarii de Alexandru Ivănescu, prefaţă de Valeriu Cristea, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Todd 1997 = Emmanuel Todd, *Le destin des immigrés. Assimilation et ségrégation dans les démocraties occidentales*, Paris, Seuil.

LINGUISTICS, WORDS AND COMMUNICATION FRAMEWORK FOR AN ANALYSIS OF COSERIU'S DIALOGICAL STRATEGIES

ABSTRACT

Our attempt proposes a translinguistic approach to reading Coseriu's initiation texts, having as a starting point the sound construction of the sentences. An Introduction to Linguistics (written for Spanish speakers) and a long interview (published as Integral Linguistics, taken in the '90s, during the campaign for salvaging Coseriu in the national culture) have been the background of this hypothesis. In its support, we have chosen two examples from the international culture : one of them comes from the systematic research (Fónagy's psychophonetics), the other comes from the area of the poetic intuition (Hlebnikov/Khlebnikov's theory of transmental/transrational language).

Key-words : *human sciences, language, transmental/transrational speaker, psychophonetics.*

Scanned with OKEN Scanner

ALTERITATEA ÎN ARTĂ

RODICA MARIAN*

Seduşi încă de teoria artei ca inclusă în cea a marelui flux doctrinar al teoriilor comunicării, am putea crede că eul liric îşi exprimă, în vederea împărtăşirii, durerea lui strict personală, numai că subiectul creator de poezie/artă nu mai este subiectul din limbaj, ci este un *subiect absolut*, căruia „îi lipseşte tocmai această alteritate" prezentă în limbaj, prin care subiectul vorbitor se deschide spre celelalte subiecte. Subiectul creator de poezie/artă este absolut deoarece finalitatea artei, prin comparaţie cu limbajul, nu constă în faptul înţelegerii de către ceilalţi vorbitori, „arta nu se face pentru a comunica". Această poziţie de gândire a unui mare filosof şi lingvist, regretatul Eugeniu Coşeriu, trebuie luată în seamă, fiind de cea mai strictă şi simptomatică actualitate şi având, desigur, predecesori parţiali în vremurile străvechi ori mai noi. Împărtăşind această autonomie estetică, în forma ei coşeriană, este necesar s-o explicităm puţin, pentru a reveni apoi la o posibilă întretăiere ori conjugare a ei cu polifonia enunţării şi cu postulatul unicităţii subiectului vorbitor, pe de o parte, şi a subiectului absolut, pe de altă parte.

Marele lingvist Eugeniu Coşeriu spune foarte frumos că „subiectul care creează arta şi care creează arta numai ca să fie, care deci se obiectivează în artă tot aşa cum omul se obiectivează în limbaj, nu este subiectul vorbitor sau creator de limbaj, ci este subiectul universal, un subiect care şi-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor, aşa cum face pictorul adevărat, care spune că aşa se pictează şi orice alt pictor ar trebui să picteze aşa. El e singurul subiect, deşi nu e singur ca subiect empiric, însă e singurul subiect care se realizează cum ar trebui să se realizeze orice alt subiect al picturii. Deci este un subiect absolut" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 161–162). Acestui subiect absolut îi lipseşte dimensiunea alterităţii, prin excelenţă proprie limbajului, ceea ce înseamnă că limbajul este comunicare *cu* cineva, dimensiune „ce nu poate lipsi niciodată în limbaj, pe când în artă lipseşte în mod necesar. *Arta nu se face pentru a comunica*, ci numai ca să fie, în sensul în care este artă, se înţelege [subl. n.]" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 162). Aceasta înseamnă că subiectul absolut al unei dureri este durerea însăşi, văzută într-un fel

* Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă, nr. 21, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 241–246

Scanned with OKEN Scanner

ce nu admite compararea ei cu altă durere, cu adăugirea, pe care îndrăznesc s-o aproximez, că expresia artistică a durerii are totuşi nevoie de o alteritate, în sensul de un alt subiect absolut de referinţă, un tu = alt eu interiorizat, ca şi cel din creaţia de limbaj, cu care subiectul absolut comunică, de fapt îşi alternează dialogic confesiunile.

Ieşirea din subiectivitatea eului ca primat al gândirii şi al existenţei (*Cogito, ergo sum*) şi din suveranitatea ego-ului, definită de faptul că tot ce există îi este prezent (din fenomenologie) înlătură înstrăinarea de sine, depăşeşte prăpastia dintre Eu şi Celălalt, statuând un fel de alteritate, oarecum asemănătoare celei din creaţia de limbă, ca dimensiune originară, înnăscută, a eului spre un alt eu, numită de Eugeniu Coşeriu, în filosofia limbajului, cum am văzut, alteritate originară ori intersubiectivitate. Într-un mod asemănător, din perspectiva crizei identităţii şi din perspectiva crizei alterităţii ca diferenţă, pe care am postulat-o într-un demers anterior, în filosofia lui Martin Buber se vorbeşte de un *tu înnăscut* al fiecărui eu, „orice om este, aşadar, menit unei relaţii cu altul”[1]. Dacă Buber vedea în relaţia dual relaţia prin excelenţă, exprimată lingvistic prin perechea verbală Eu–Tu, considerând-o un eveniment ontologic, filosoful american Ch.S. Peirce (1990) afirmă clar, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, că identitatea eului este dată de relaţiile cu ceilalţi. Acest mare învăţat enciclopedist, descoperit târziu de lumea europeană, este întemeietor al unei semiotici azi de o copleşitoare răspândire. Esenţa semiozei peirciene se bazează pe o relaţie triadică, cele trei categorii cu existenţă exclusiv relaţională fiind dublate şi de mărimi universale[2]. Din perspectiva logicii şi a crizei identităţii trebuie subliniat că Peirce substituie logicii predicţiei aristotelice logica relaţiei, ceea ce ni se pare că se apropie de felul în care Coşeriu spune că, în fond, alteritatea ca o dimensiune a eului, ca dimensiune universală a intersubiectivităţii (alături de dimensiunea obiectivă şi ea fundamentală în limbaj) a fost mereu relevată „sub diferite forme, la filosoful spaniol Vives (începutul secolului al XVI-lea), la Merleau-Ponty [...]: «Lorsque je parle ou je comprends je sens la présence d’autrui dans ma conscience»” (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 84).

Diferenţa specifică între limbajul natural şi artă ar fi, deci, după Coşeriu, prezenţa ori absenţa alterităţii. Numai că „prezenţa celuilalt în propria conştiinţă” credem că se poate manifesta şi în artă, doar că acest celălalt nu mai este o entitate distinctă, ci un fel de tu = alt eu înnăscut, mai bine zis un fel dublu romantic, ori ceva asemănător cu o umbră, un fel de imagine narcisistă, un fel de oglindă cu care se poate monologa, sub formă de dialog interior.

Aşadar, în artă este vorba nu de o alteritate funcţională, ci de una interioară, credem că şi aceasta este tot una originară, cel puţin din momentul ivirii limbajului

[1] Personalitate marcantă a secolului nostru, după cum subliniază Şt. Aug. Doinaş în prefaţa ediţiei citate, pe urmele unor gânditori contemporani, Martin Buber a dat în 1923, prin *Ich und Du*, o genial de simplă descoperire, „echivalentă de fapt cu o răsturnarea copernicianã în ordinea gândirii, a deosebirii fundamentale între relaţia Eu–Acela şi relaţia Eu–Tu” (Buber 1992: 14).

[2] Vezi excelentele comentarii ale Marianei Neţ despre categoriile gândirii lui Peirce în Neţ 2005: 36–37, dar şi capitolul II: *Semiotica lui Charles S. Peirce şi filosofia limbajului.*

Scanned with OKEN Scanner

interior, asemănător, într-un fel, limbajului scris, un alt limbaj izolat de context. Într-o pagină eseistică din cartea, mai recent tradusă, a lui Pascal Quignard, se relevă această condiție a scrisului, care „nu este un mod de a fi natural al limbii naturale. E un limbaj ce s-a înstrăinat de dialog. Un limbaj straniu. Este limbajul devenit limbaj-pentru-a-fi. Demult, în primele imperii neolitice, scrisul l-a smuls pe omul preistoric din lumile onirice şi imaginare. Umanitatea pregenerică era îngropată în cavernele ei cu imagini, ca şi în visele ei. Dincolo de limba orală, admonestativă, hipnotică, mitică, umanitatea propriu-zisă a făcut să înflorească un limbaj izolat sub formă de litere. Pornind de la scris, ca a creat un limbaj mai izolat, un limbaj fără context, o limbă lăuntrică, secretul, o zonă de umbră absolut nouă. Morala dominantă, recurgând iarăşi la voce în imagine, voce provenind din imagine, este iarăşi o lume de morți zeificați şi despotici care-i tratează pe oameni ca pe copii sau ca pe sclavi" (Quignard 2004: 45).

Din perspectiva analizei textului literar, dimensiunea dialogismului, propusă de M. Bahtin se manifestă stilistic şi, la fel cu teoria polifonică a enunțării a lui O. Ducrot, ea pune sub semnul întrebării unicitatea subiectului vorbitor (cf. Bakhtine 1984). Acesta este sensul propriu al dialogismului, iar extrapolarea lui în teritoriul estetic al subiectului absolut pare oarecum legitimă, în perimetrul conceptului de alteritate pe care l-am propus, respectiv „o alteritate interioară, în care alterul este coexistent eului" şi „o altă alteritate, tot neconflictuală, în care eul îşi regăseşte alterul într-o dimensiune a profunzimilor sufletului" (Marian 2005: 5). În actul creației ca resort prioritar de contemplație, şi nu de intenție de transmitere a unei informații, acest alt eu interiorizat poate fi cel al unui subiect absolut abstras dintr-o comunitate de membri ai unei culturi *istorice*, subiect adecvat subiectivității creatoare de poezie, în sens larg. Un fel de conştiință determinată cultural şi de o epocă istorică a condiției poetice, care ar fi acel tu interiorizat şi față de care creativitatea subiectivă se manifestă dialogic. Subiectivitatea creatoare absolută ar putea fi deci condiționată şi de acea relație prin excelență, care este relația dual, după filosofia lui Martin Buber, în care se vorbeşte despre un *tu înnăscut*.

Aportul original al dezbaterii actuale poate fi descoperit în articularea sensului „conceptului poetic al relației identitate–alteritate", propus de noi anterior, cu încercarea conturării teoretice preliminare a conceptului poetic de *alteritate* creatoare, care este schițată, într-un prim moment, prin corelarea cu subiectul absolut al artei, ca fundamentare a condiției estetice. În interiorul analizei concepției coşeriene despre alteritate se produce, foarte recent, într-un studiu de o exemplară apetență teoretică, al Oanei Boc, o clarificare şi o nuanțare care se apropie elocvent de ceea ce intuisem noi în abordarea alterității nealienante, în înțelesul ei de comunicare cu eul profund al subiectivității creatoare. Autoarea citată consideră că problema alterității (intersubiectivității) în poezie se impune a fi discutată, „deoarece nu trebuie să se înțeleagă faptul că, din această perspectivă teoretică integralistă, alteritatea este negată în poezie şi, mai mult, că poezia nu se adresează nimănui. Astfel, alteritatea poate fi înțeleasă mai degrabă ca fiind «asumată» sau «suspendată» în poezie. Şi chiar în acest sens, credem că *ar trebui să fie (re)definită «alteritatea» în poezie,*

Scanned with OKEN Scanner

încercând să răspundem la întrebarea: ce presupune această «asumare» [subl. n.]" (Boc 2007: 31–32).

Unul dintre ultimele texte coşeriene (*Prolusione. Orationis fundamenta: La pregiera come testo* şi *Bilancio provvisorio. I quattro universi di discorso*) ne sugerează şi ne permite o astfel de redefinire a conceptului de alteritate în poezie, precizează Oana Boc. Referindu-se la *intersubiectivitatea* specifică fiecăruia dintre cele patru universuri de discurs, E. Coşeriu remarca faptul că, spre deosebire de intersubiectivitatea universului de discurs al credinţei, care este „intersubiectivitatea solidarităţii umane universale", în celelalte universuri de discurs, „intersubiectivitatea tinde să fie proiecţia propriei subiectivităţi". Deşi E. Coşeriu nu menţionează explicit tipul de intersubiectivitate din artă, totuşi Oana Boc crede că, pe baza acestei observaţii generale, se poate spune că, dacă subiectul creator de poezie (de artă, în general) este un subiect absolut, *intersubiectivitatea (alteritatea) în poezie trebuie să fie înţeleasă ca o proiecţie a subiectivităţii creatoare (absolute)* înseşi. Poetul suspendă alteritatea specifică limbajului (odată cu suspendarea propriului eu empiric) şi îşi asumă un alt tip de alteritate, în care „atribuirea eului devine atribuirea eului absolut". Astfel, poetul îşi asumă alteritatea ca fiind coincidentă, consubstanţială cu propria subiectivitate absolută. Alteritatea este, în acest sens, de aceeaşi natură cu subiectivitatea creatoare, adică o subiectivitate capabilă la rândul ei să re-creeze „o altă lume", prin reinstituirea sensului poetic în unicitatea lui. Cititorul de poezie devine el însuşi un subiect absolut, iar poetul îşi asumă această presupoziţie funcţională.

În lucrarea noastră amintită anterior, am ajuns la concluzia că originea adevăratei *„crize" de sens* se găseşte, în cele din urmă, nu în textul literar ca atare, ci mai degrabă *în însuşi modelul de analiză propus de critica şi hermeneutica literară actuală.* Modul în care mare parte dintre diverşii exegeţi şi analişti evită problemele unei alterităţi nealienante seamănă cu închiderea într-un cerc, în propriile cadre conceptuale şi care generează o eflorescenţă retorică monocordă. Analizele textuale numeroase îşi găsesc deplina justificare doar în lumina conceptului, definit de noi, al identităţii ca „alteritate nealienantă" a subiectivităţii creatoare. Alteritatea, ca eu profund, reflectă de fapt şi o veche concepţie indică, cea a eului empiric ca eu fals, conjugată cu credinţa unităţii absolutului individual care este „Atman" cu absolutul universal, al lui „Brahman", altfel spus sufletul individual identic cu cel universal. În termenii folosiţi de Oana Boc, concepte bine definite în arealul teoretic coşerian, alteritatea creatoare poetică este o proiecţie a eului absolut, a ceea ce noi am numit, în alte coordonate, eul profund.

Deosebirea fundamentală dintre filosofia indică şi existenţialism în general se poate subsuma exacerbării subiectivităţii ca realitate în acesta din urmă, faţă de necesara depăşire a eului fals din concepţia extrem orientală. Mai ales diferenţa esenţială a filosofiei lui Heidegger, faţă de valoarea soteriologică a cunoaşterii în hinduism şi budism trebuie punctată, pentru că importante şi spectaculoase exegeze actuale în eminescologie sunt aşezate sub cupola existenţialismului, cu real succes în a surmonta orice seninătate a creaţiei lui Eminescu şi a o transpune în tonurile întunecate ale angoasei heideggeriene. Problema posibilei salvări a omului în absolut,

Scanned with OKEN Scanner

prin reintegrarea în „Brahman", prin regăsirea în eul profund a „seminței de dumnezeire" („scânteia divină" există și în *sinele* lui Jung, cum se știe) implică renunțarea la închiderea în *cercul strâmt* al individualității, la instabilitatea și efemeritatea eului empiric, prin accederea la Brahman, șansă dată omului de a atinge Universalul etern și infinit. Pe când filosoful german nu acordă omului nicio șansă de a ieși din finitudinea morții, nici măcar arta nu este izbăvitoare, ci doar prilejuiește mai puternica și expresiva izbucnire a adevărului omului aruncat spre moarte. Interesant este de remarcat că metafizica brahmanismului are ca idee ontologică de bază tot finitudinea existenței ce duce în moarte, adică omul este „ființă întru moarte" ca la Heidegger. Doar că tragica condiție, despre care Eminescu pune zguduitoarea întrebare simplă „au sens e într-asta?", conferă omului, mai ales creației sale, demnitatea de a-și „făuri un antidestin", prin ieșirea din empiricul iluzoriu și prin reintegrarea în Absolut, acesta fiind accesibil în viziunea metafizicii indiene, prin scufundarea în sinele profund, unde zace sâmburele de eternitate, întemnițat în noi. În analiza poemului *Mortua est!* se poate releva o astfel de salvare, la modul indirect, cel al simțirii și al imaginației artistice, oarecum similar cu ceea ce s-a numit recent „vizionarism poetic modern" (Oancea, Tasmovski de Ryck 2004: 416).

De altfel, poeții și chiar criticii au fost mereu conștienți de limitele pe care limba le impune creației, ca și de posibilitățile pe care aceasta le deschide. Este important de consemnat în această ordine de idei că în legătură cu această închidere–deschidere există o interesantă părere a lui Paul Celan, conform căreia rămâne o pespectivă a salvării rostirii prin chiar tendința poeziei spre un interlocutor: „Poemul tinde spre Celălalt, are nevoie de el, are nevoie de un interlocutor: îl caută; i se dedică. Pentru poemul îndreptat spre Celălalt, orice lucru, orice ființă omenească este o întruchipare a acestui Celălalt" (Celan 1993: 16). Ni se pare că această descriere a unui anume fel de poem este chiar aproximarea definirii a ceea ce am încercat să cuprindem sub denumirea de alteritate creatoare, alteritate asumată a unui subiect absolut, altfel spus, dialog interior al eului profund cu sinele său. Și credem, de asemenea, simptomatic că Antonio Spadaro, care comentează citatul de mai sus, notează, esențializat, că tendința poeziei spre un interlocutor are „un iz clar teologic", adăugând apoi gândul profund la care meditația și demonstrația noastră se referă implicit: „Opera singuratică a poetului devine, așadar, dialog, în încercarea de a gândi transcendența" (Spadaro 2006: 24).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Bakhtine 1984 = M. Bakhtine, *Esthétique de la creation verbale*, Paris, Gallimard.

Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară și lingvistica integrală. O abordare functional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire*, Cluj, Editura Clusium.

Buber 1992 = Martin Buber, *Eu și tu*, traducere și prefață de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Humanitas.

Celan 1993 = Paul Celan, *La verità della poesia. "Il meridiano" e alter prose*, Torino, Einaudi.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Marian 2005 = Rodica Marian, *Identitate şi alteritate. Eminescu şi Blaga*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Ideea Europeană.

Neţ 2005 = Mariana Neţ, *Lingvistică generală, semiotică, mentalităţi*, Iaşi, Institutul European.

Oancea, Tasmovski de Ryck 2004 = Ileana Oancea, Liliane Tasmovski de Ryck, ***Mortua est!* şi *oximoronul de identitate ca figură textuală***, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza», Iaşi", secţiunea IIIe. Lingvistică, tomurile XLIX–L/2003–2004, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Peirce 1990 = Charles S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, selecţia textelor şi traducere de Delia Marga, prefaţă de Andrei Marga, Bucureşti, Editura Humanitas.

Quignard 2004 = Pascal Quignard, *Umbre rătăcitoare*, traducere de Emanoil Marcu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Spadaro 2006 = Antonio Spadaro, *La ce foloseşte literatura*, traducere de Ioan Milea, Târgu-Lăpuş, Editura Galaxia Gutenberg.

THE ALTERITY IN THE ART

ABSTRACT

The aim of the study is to redefine the identity in the work of art, like a category inscribed in that of the subjective presence in direct relation with the otherness. The author uses here the theory of E. Coseriu about the difference between the natural language and the art, which is defined by the presence or the absence of the self. So, the paper emphasises the presence of an interior and primal alterity in the artistic reality.

Key-words: *alterity*, *selfness*, *art*, *natural language*, *subjectivity*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU ŞI PROBLEMA LIMBAJULUI POETIC

ILIE MOISUC*

Punctul de plecare al intervenţiei noastre îl reprezintă conferinţa lui Eugeniu Coşeriu despre „Limbajul poetic", publicată în volumul *Prelegeri şi conferinţe* din 1994, apărut la Iaşi, şi are ca obiectiv principal sublinierea unor idei avansate în acest studiu de către marele lingvist. Deoarece venim dintr-un orizont de cercetare complementar şi nu avem pregătirea necesară unui dialog de la egal la egal cu Coşeriu, în planul ideilor lingvistice, ne vom limita la a indica câteva dintre aspectele discutabile (în sensul de generatoare de discuţii) ale poziţiei sale în raport cu textul literar, din perspectiva structurării şi funcţionării sale.

Înainte de analiza propriu-zisă, am vrea să reluăm pe scurt ideile cele mai importante ale studiului cu pricina. Ca în majoritatea textelor sale, Eugeniu Coşeriu este foarte clar şi îşi structurează ireproşabil textul din punct de vedere demonstrativ şi argumentativ, ceea ce ne uşurează sarcina de a sintetiza prelegerea la care ne-am oprit.

Aşadar, despre ce este vorba în studiul lui Coşeriu privind limbajul poetic?

După cum precizează încă de la început, lingvistul îşi articulează analiza în jurul „problemei identităţii între limbaj şi poezie, adică dacă – şi dacă da, în ce sens – limbajul şi poezia sunt acelaşi lucru, cel puţin în esenţa lor" (Coşeriu 1994: 145).

Această problemă este discutată din trei perspective diferite: din perspectiva funcţiilor limbajului, din perspectiva stilisticii devierii şi din perspectiva filosofiei limbajului. La o lectură atentă a studiului lui Coşeriu, această structură tripartită, pe care el însuşi o anunţă din primul paragraf, ascunde, de fapt, o structură argumentativă binară: în prima parte a textului, Coşeriu susţine ideea identităţii dintre limbaj şi poezie, iar în cea de a doua (mult mai redusă cantitativ decât prima) îşi răstoarnă propriul eşafodaj argumentativ, pentru a respinge ideea identităţii mai sus amintite. Să vedem cum se face trecerea de la prima la a doua parte.

La sfârşitul celor aproape şaptesprezece pagini în care a discutat despre identitatea de esenţă dintre limbaj şi poezie, Coşeriu notează: „Se pare că această argumentare este foarte solidă şi că ne duce într-adevăr la acceptarea identităţii între limbaj şi poezie sau între limbaj şi artă; nu putem deosebi limbajul de artă, dacă acceptăm toate premisele acestei demonstraţii" (Coşeriu 1994: 161).

---

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 247–253

În paragraful imediat următor (şi ultimul) al textului, Coşeriu se distanţează critic de propria demonstraţie, afirmând următoarele: „Şi totuşi, după ce am susţinut cu atâta migală şi poate şi rigoare identitatea dintre limbaj şi poezie, ca să încheiem, vrem să arătăm de ce nu poate fi acceptată această identitate".

Avem de a face, în acest caz, cu o retorică a discursului ştiinţific mânuită cu măiestrie şi credem că puterea de convingere a textelor coşeriene se leagă, printre altele, şi de modul în care lingvistul ştie să-şi pună în scenă argumentaţia. Totuşi, în cele ce urmează, vom încerca să ieşim din sfera de atracţie persuasivă a discursului coşerian pentru a pune în discuţie două elemente precise ale argumentaţiei magistrului. Fără să avem o poziţie deschis polemică, lipsindu-ne, pentru aceasta şi pregătirea necesară şi o motivaţie autentică, vom transforma intervenţia noastră într-un exerciţiu de distanţare critică şi de dialog autentic cu Coşeriu. Primul element de discutat ţine de adecvarea terminologică a denumirilor pentru cele două dimensiuni ale funcţiei referenţiale, adică funcţia de reprezentare şi funcţia de denotare, iar al doilea se referă la respingerea funcţiei poetice în înţelesul jakobsonian.

Denotare şi reprezentare – precizări terminologice

Începem deci cu o remarcă în legătură cu distincţia lui Coşeriu dintre funcţia de denotare şi funcţia de reprezentare. După cum am menţionat, primul plan în care Coşeriu discută problema identităţii limbaj–poezie este acela al funcţiilor limbajului. Ca să arate identitatea de esenţă dintre limbă şi poezie, Coşeriu se păstrează în câmpul de înţelegere a funcţiilor limbajului delimitat de Bühler, pe care îl nuanţează din două puncte de vedere: pe de o parte, el distinge între funcţia „semnului, ca semn virtual în limbă" şi funcţiile semnului în act, deci ale mesajului; pe de altă parte, ca o consecinţă a acestei distincţii, va delimita, la nivelul funcţiei de desemnare a realităţii, o funcţie de reprezentare, specifică semnului ca virtualitate în limbă, şi o funcţie de denotare, specifică semnului în act, deci limbii actualizate ca vorbire. Cu alte cuvinte, raportul semn–realitate ar fi activat de două funcţii distincte: o funcţie de reprezentare, prin care limba interiorizează şi denumeşte lumea, în planul virtualităţii, şi o funcţie de denotare, când limba se actualizează în diferite structuri textuale, pe bază cărora se comunică despre lume: aşadar, un semn lingvistic precum „seceră", prin funcţia sa de reprezentare se menţine în planul virtualităţii semantice de tip dicţionar, iar prin funcţia de denotare trimite la „realităţi" precise: în momentul când este actualizat într-un enunţ, poate trimite spre o unealtă agricolă, spre o doctrină politică sau spre astrul nocturn.

Această distincţie ni se pare întru totul justificată; obiecţia noastră vizează strict denumirile pe care le utilizează Coşeriu. În acest sens ducem mai departe o idee a Profesorului Dumitru Irimia, care, în *Introducere în stilistică*, discutând despre delimitarea coşeriană, susţine că denumirile celor două funcţii ar trebui inversate: „Cele două funcţii circumscrise raportului limbă–lume [...], de *reprezentare* şi

Scanned with OKEN Scanner

denotare (din interpretarea lui E. Coşeriu), impun o interpretare inversată pe fondul unor mutaţii semantice în sfera termenilor *denotare/reprezentare*; semnul are o funcţie *denotativă* în interiorul sistemului şi o funcţie de *reprezentare* în actul lingvistic concret" (Irimia 1999: 33).

Deşi nu îşi justifică explicit opţiunea, credem că Dumitru Irimia este călăuzit, în alegerea sa, de valoarea lexico-semantică a celor două noţiuni: în general, „a denota" şi „denotare" se înscriu în sfera abstractului, a generalului şi, de ce nu, a impersonalului, în timp ce „a reprezenta" şi „reprezentare" se înscriu în sfera concretului, a particularului şi, foarte important, a personalului, a asumării limbii de către vorbitori. Pe baza acestei încărcături semantice şi a posibilităţilor combinatorii ale celor două lexeme, *denotare* şi *reprezentare*, Dumitru Irimia vorbeşte despre „gradul de abstractizare (sau de dezindividualizare)" a funcţiei denotative şi de „activarea imaginarului lingvistic prin care omul intră în comunicare autentică cu lumea" prin funcţia de reprezentare (Irimia 1999: 33–34).

Aşadar, dacă Eugeniu Coşeriu vorbeşte despre funcţia referenţială a semnului în act, deci în calitatea sa de semn actualizat de către un vorbitor într-un context interdiscursiv, ar fi trebuit să o denumească funcţie de reprezentare, măcar pentru motivul că *reprezentarea* poate apărea, pe axa sintagmatică, în structuri de tipul „vorbitorul îşi reprezintă semnul lingvistic *pisică*", sau „semnul lingvistic *pisică* în reprezentarea unui medic veterinar discutând..." etc., în timp ce cuvântul *denotare* nu poate angaja astfel de relaţii sintagmatice (nu putem spune „semnul lingvistic *pisică* în denotarea unui medic veterinar discutând cu un apărător ale drepturilor animalelor").

Faptul că denumirile alese de Coşeriu nu sunt adecvate realităţilor pe care le desemnează şi necesitatea inversării apar ilustrate cumva indirect de însuşi Coşeriu, în momentul în care situează „mănunchiul de funcţii de evocare", care circumscriu diversele relaţii pe care le pot angaja semnele, „în jurul *reprezentării*".

Totuşi, toate aceste funcţiuni de evocare exemplificate de către Coşeriu nu ţin de virtualităţile sistemului lingvistic, ci de semnul în act, de diferitele concretizări ale cuvintelor care, în diverse contexte, angajează diverse relaţii (cu alte texte, cu sisteme de semne, cu imaginarul lingvistic, cu imaginarul colectiv, mitologic etc.). Dacă ar fi fost consecvent propriei delimitări terminologice, ar fi trebuit să situeze toate aceste relaţii în jurul funcţiei de denotare, odată ce ea este responsabilă de semnul în act, de limba actualizată ca vorbire în diverse contexte. Şi totuşi, el le aşază în jurul funcţiei de reprezentare, nu pentru că ele ar ţine de limba ca sistem, ci pentru că „reprezentare" este mai potrivit funcţiei referenţiale a limbii ca discurs.

Despre legitimitatea epistemologică a funcţiei poetice

A doua remarcă de ordin critic ţine de respingerea funcţiei poetice din modelul comunicativ jakobsonian. După ce anulează funcţiile fatică şi metalingvistică, pe care le include, pe bună dreptate în funcţiile conativă respectiv referenţială, Coşeriu neagă tranşant existenţa funcţiei poetice: „Şi cu privire la aşa-zisa

funcțiune poetică, am observat că nu există o funcțiune poetică, fiindcă concentrarea în structura mesajului se poate prezenta în poezie, însă nu e ceea ce face ca poezia să fie poezie" (Coşeriu 1994: 148).

În legătură cu acest aspect, se cuvine să remarcăm în primul rând că Jakobson însuşi este conştient că această întoarcere formală a mesajului către el însuşi nu se limitează la spațiul poeziei; evocarea lui Aristotel de către Coşeriu în legătură cu posibilitatea ca versurile nepoetice să constituie un argument pentru respingerea funcției poetice îşi pierde orice forță demonstrativă în momentul în care descoperim că Jakobson afirmase răspicat că versificația, ca spațiu de emergență a funcției poetice, deci ca absolutizare a mesajului, nu se reduce în mod arbitrar la domeniul poeziei[1]. Tot în acest sens, obiecția cum că forma celebră *I like Ike* este un simplu slogan electoral care nu încântă pe nimeni prin ea însăşi (a se înțelege din asta că nu atrage atenția asupra mesajului în sine) şi că nu are de a face cu domeniul poetic nu îşi atinge ținta odată ce Jakobson spusese deja aceasta.

Chiar dacă ar fi doar aceste două puncte slabe ale argumentației lui Coşeriu, şi tot ar fi suficient să considerăm abuzivă respingerea funcției poetice de către Coşeriu. Totuşi, însuşi textul său ne demonstrează cât de nedrept este cu Jakobson şi față de conceptul de funcție poetică pe care acesta l-a propus.

În momentul în care Coşeriu aduce în discuție teoria lui Jakobson despre funcțiile limbii cu referire la funcția poetică, lasă deoparte un element care ni se pare esențial pentru înțelegerea justă a acestei „ficțiuni teoretice", şi anume modul în care se dezvoltă funcția poetică în discurs, fie el literar, fie utilitar, adică strict instrumental. Acest element ni se pare a fi „proiectarea principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică". După cum se ştie, Jakobson defineşte funcția poetică prin aceea că „proiectează principiul echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică". Pentru el, proiecția respectivă este definitorie pentru funcția poetică şi, din această perspectivă, versul exemplifică funcția poetică în măsura în care limba este organizată pe baza unor echivalențe sonore paradigmatice care sunt proiectate pe axa contiguității. În acest sens credem că trebuie înțeleasă observația pătrunzătoare a lui Jakobson despre raportul vers–funcție poetică: „En fait donc, le vers dépasse les limites de la poésie, mais en même temps le vers implique toujours la fonction poétique" (Jakobson 1963: 222).

În contextul demonstrației lui Jakobson, ideea că versul implică mereu funcția poetică înseamnă că naşterea versului ca vers este de fapt o formă particulară de proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Aşadar, pentru funcția poetică, definitorie este această proiectare, şi nu forma fono-prozodică sub care apare ea uneori; cu alte cuvinte, versul înseamnă mereu funcție poetică, însă funcția poetică nu înseamnă în mod obligatoriu versificarea.

---

[1] „La question que Hopkins pose ensuite: « Mais tout ce qui est vers est poésie? » peut recevoir une réponse définitive à partir du moment où la fonction poétique cesse d'être arbitrairement confinée au domaine de la poésie" (Jakobson 1963: 221).

Scanned with OKEN Scanner

Ducând aceste idei jakobsoniene până la ultimele consecinţe, am putea considera că proiectarea principiului echivalenţei paradigmatice în sintagmatic cuprinde toate procedeele prin care se stabilesc echivalenţe în dimensiunea liniară a textului. Ceea ce se uită de multe ori este că echivalenţele nu sunt doar de ordin sonor (silabă pentru silabă, accent pentru accent etc.), ci cuprind şi elemente de ordin semantic. Cu alte cuvinte, principiul de echivalenţă este constitutiv în planul mesajului, indiferent de forma sub care acest principiu apare. Aşadar, funcţia poetică este activă atât în structuri prozodice în care se echivalează grupuri sonore, cât şi în structuri prozaice, în care se echivalează nuclee semantice. Să îl citãm din nou pe Jakobson: „Bref, l'équivalence des sons, projetée sur la séquence comme son principe constitutif, implique inévitablement l'équivalence sémantique et, sur chaque plan du langage chaque constituant d'une telle séquence suggère une des deux expériences corrélatives que Hopkins dépeint joliment comme la comparaison pour l'amour de la ressemblance et la comparaison pour l'amour de la dissemblance" (Jakobson 1963: 235–236).

Din punctul nostru de vedere, şi în continuarea observaţiilor lui Jakobson, se poate considera că funcţia poetică presupune instituirea unor relaţii de solidaritate sau de motivare între diferite elemente ale continuumului verbal care este textul. Într-o structură precum: „Se bate miezul nopţii în clopotul de-aramă/ Şi somnul, vameş vieţii, nu vrea să-mi ieie vamă", echivalente nu sunt doar elementele sonore „aramă/vamă", ci şi elementele lexicale „somn", respectiv „vameş", care se implică şi se motivează reciproc în orizontul construirii semnificaţiei poetice prin instituirea acelei *noi pertinenţe* despre care vorbeşte Paul Ricœur.

Deşi prin aceste consideraţii s-ar părea că l-am pierdut din vedere pe Eugeniu Coşeriu, ele nu sunt străine de discuţia noastră despre nedreptatea pe care o săvârşeşte lingvistul român când respinge cu atâta nonşalanţă funcţia poetică *à la* Jakobson. Ideea la care am vrut să ajungem, în urma acestui ocol, este că, deşi Coşeriu refuză să ia în discuţie funcţia poetică, în microanalizele sale face deseori apel la categorii interpretative jakobsoniene, cum se întâmplă atunci când arată cum ritmul evocă, prin el însuşi, anumite realităţi şi, în general, de fiecare dată când demonstrează echivalenţa procedeu lingvistic–valoare semantică (de la poeziile lui Alceu şi ale lui Sappho, până la prozele lui Kafka în care stilul sobru, funcţionăresc ar „evoca" răceala unei lumi unde oamenii se pot transforma în gândaci sau pot fi pedepsiţi pentru acţiuni inocente).

Acest ultim exemplu este instructiv din acest punct de vedere: Coşeriu aminteşte câteva din textele lui Kafka şi arată cum, graţie stilului „foarte sobru, aproape administrativ, de raport", cititorul are impresia (luată în calcul de autor) că lumea textelor lui Kafka este de fapt lumea sa: „Atunci ne cuprinde o bănuială într-adevăr teribilă, şi care este, fără îndoială, toată intenţia autorului: că această lume făcută din bucăţi nu e o lume imaginară, ci e lumea noastră de toate zilele, această lume a oricărui individ anonim, şi că aici ne transformăm în gândaci".

Din punct de vedere metodologic, avem de a face, în cazul unor atari consideraţii, cu un demers interpretativ pe care l-am numi „al corespunderilor",

Scanned with OKEN Scanner

făcând referire la bine-cunoscutul poem baudelairian în care „Parfum, culoare, sunet se cheamă şi-şi răspund". Acest tip de demers interpretativ presupune punerea în legătură a procedeelor textuale cu efectele de sens şi, implicit, cu efectele de lectură (ultimele fiind opţional corelate cu „intenţia autorului"). Reluând consideraţiile lui Coşeriu despre proza lui Kafka, observăm că el porneşte din planul structurii lingvistico-stilistice a textului („stilul foarte sobru, aproape administrativ"), pe care îl pune în legătură cu o viziune/intenţie a textului/autorului („lumea absurdă"), proiectate în planul „efectelor" de lectură („cititorul simte cu îngrijorare că lumea propusă de text ar putea fi lumea lui"). Punctul de plecare al unei atari demonstraţii este postularea unui raport de motivare reciprocă, deci de solidaritate funcţională, între planul expresiei şi planul conţinutului (procedeul articulează viziunea, viziunea justifică procedeul). Că aşa stau lucrurile ne-o dovedeşte şi o observaţie de finețe a lui Michael Riffaterre. Acesta, discutând despre funcţia stilistică, o aşază în planul motivării semnului lingvistic («La fonction stylistique accroît la motivation du signe ») şi, ce ne interesează în mod special, el observă că această dinamică a motivării este ulterior justificată de către receptor prin invocarea „adecvării formei la conţinut" sau a „exprimării fidele a intenţiilor autorului": „Dans les réponses secondaires du destinataire, la motivation accrue est ensuite rationalisée cette fois comme «l'adéquation de la forme au contenu» ou comme «expression fidèle des intentions de l'auteur»" (Riffaterre 1971: 153).

Raportul de motivare reciprocă pe care îl explicitează cu finețe Coşeriu în cazul mai multor microanalize şi pe care, am văzut, îl circumscrie intenţiilor autorului, ilustrează implicit tocmai acea proiectare a principiului echivalenţei de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică, prin care elementele lanţului discursiv sunt unite printr-o relaţie de necesitate care exclude arbitrariul sau opţionalul. În cazul particular al textelor kafkiene în înţelegerea lui Coşeriu, acest principiu al echivalenţei înseamnă că stilul sobru este echivalent, adică solidar funcţional cu viziunea absurd-alienantă, şi că orice modificare într-unul dintre cele două planuri determină, în mod automat, o modificare în planul „corespunzător".

Prin această observaţie vrem să arătăm cum Eugeniu Coşeriu, deşi respinge funcţia poetică a lui Jakobson, îi ilustrează principiul de constituire şi de funcţionare (şi anume proiectarea echivalenţelor în sintagmatic) chiar în analizele sale.

În încheierea intervenţiei noastre, ţinem să precizăm că observaţiile critice pe care le-am formulat nu vizează o punere în discuţie a întregii demonstraţii coşeriene din studiul avut în vedere, şi cu atât mai puţin a problemei generale a limbajului poetic în gândirea ilustrului lingvist (motiv pentru care nu am făcut referire la alte texte coşeriene despre acest subiect, în special la „tezele despre limbaj şi poezie"), ci reprezintă o timidă încercare de stabilire a unui „dialog" în jurul a două aspecte precise care ni s-au părut demne de a fi nuanţate într-o direcţie de viziune diferită de cea propusă de Coşeriu.

Pe lângă problema terminologică a funcţiilor de *reprezentare* şi de *denotare* şi pe lângă legitimitatea euristică a funcţiei poetice *à la Jakobson*, ne-ar fi plăcut să ne oprim şi asupra problemei mai generale a textului literar din perspectiva

Scanned with OKEN Scanner

alterității comunicative, pentru a ne exprima rezervele în legătură cu ideea că „arta nu se face pentru a comunica, ci numai ca să fie, în sensul în care este artă, se înțelege, pe când limbajul se face pentru a comunica cu cineva, independent dacă apoi comunicăm ceva, sau nu putem comunica nimic, fiindcă ori eu sunt incapabil să spun, ori el e incapabil să mă înțeleagă" (Coşeriu 1994: 162). Având în vedere că acest aspect merită o discuție mai aprofundată, ne mulțumim doar să facem trimitere la el, în spiritul unei „promisiuni de dialog" cu gândirea lui Coşeriu, rezervându-l unei intervenții viitoare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri şi conferințe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993], p. 145–162.

Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Editura Polirom.

Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, I. *Les fondations du langage*, traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Paris, Minuit.

Riffaterre 1971 = Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, présentation et traduction par Daniel Delas, Paris, Flammarion.

EUGENIO COSERIU AND THE MATTER OF THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

This study contains an approach of two points of view proposed by E. Coseriu in his work entitled "The poetic language". The main topic is the terminological legitimation of the conceptual pair denotational function–representational function; secondly, it deals with Coseriu's refusal to accept the poetic function proposed by Roman Jakobson. The remarks and distances of the present study regarding these precise issues do not imply a polemical disproof of Coseriu□s ideas, but institute a dialogue – a constructive one, we believe – with his ideation.

Key-words: *representation, denotation, Jakobson, poetic function, reading approach, expressiveness.*

Scanned with OKEN Scanner

PENTRU O JUSTĂ ÎNȚELEGERE A CONCEPTULUI DE „SEMNIFICAT" LA EUGENIU COȘERIU

CRISTINEL MUNTEANU*

Punctul de plecare pentru un asemenea demers îl constituie, în mod obligatoriu, Aristotel, fie că ne referim la problema „semnificatului" *in genere*, fie că avem în vedere problema „semnificatului unitar". Ambele chestiuni (conexe, de altfel) își au originea în opera Stagiritului. Este însă adevărat că marele filozof grec le-a tratat doar în câteva enunțuri, fără prea multe explicații. Cei vechi erau interesați mai mult de cunoaştere şi mai puțin de limbă (pe care o vedeau ca un instrument pentru exprimarea gândirii sau ca un intermediar pentru redarea „realității" propriu-zise – Coşeriu 2009: *Lingvistica generală, teoria limbajului şi filozofia limbajului*, 31). Şi este, de asemenea, adevărat că noțiunile referitoare la limbaj surprinse în treacăt de Aristotel, mai mult intuitiv, au fost fundamentate teoretic şi dezvoltate riguros de către Coşeriu din perspectiva filozofiei limbajului şi cu aportul celor asimilate şi de la alți gânditori (idealişti, în special). În acelaşi timp, nu trebuie uitat că – aşa cum s-a întâmplat şi în cazul altor concepte şi distincții aristotelice – respectivele idei au fost preluate de Coşeriu cu tot cu „rădăcini". Genialul teoretician român împărtăşea în bună măsură şi modul general în care Aristotel „văzuse ideile" şi „spusese lucrurile". Iată de ce credem că este necesar, pentru ceea ce ne-am propus, să amintim mai întâi, într-o formă concisă, concepția aristotelică privitoare la cunoaştere şi la operațiile prin care intelectul omenesc ajunge să cunoască.

1. Îi datorăm cunoscutului logician român Anton Dumitriu o pătrunzătoare incursiune în gândirea vechilor greci, o excelentă prezentare a modului în care aceştia făceau filozofie. De altfel, scopul cărții sale, *Philosophia mirabilis*, este tocmai acela „de a arăta că a existat în civilizația greacă un mod de a face filozofie care s-a pierdut după căderea acestei civilizații" (Dumitriu 1992: 100). Expunerea sa se bazează îndeosebi pe cercetarea textelor lui Platon şi ale lui Aristotel, cu atenția concentrată mai ales pe contribuția celui din urmă, care l-a fascinat îndelung. Probabil că puțini gânditori români au reuşit să surprindă coerența şi rigoarea

* Universitatea „Constantin Brâncoveanu", Piteşti, Calea Bascovului, nr. 2A, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 255–271

Scanned with OKEN Scanner

edificiului conceptual al Stagiritului aşa cum a făcut-o Anton Dumitriu. Încercăm să redăm aici unele descoperiri ale acestuia legate de istoria ideilor, întrucât am constatat că felul în care îl interpretează Dumitriu pe Aristotel[1] este în consonanţă cu modul în care îl înţelege Coşeriu pe marele filozof, chiar dacă, după cum vom vedea, pe Dumitriu îl interesează mai mult problema cunoaşterii decât cea a limbajului. Ni se pare însă sugestiv faptul că, discutând unele distincţii aristotelice, cei doi – Coşeriu şi Dumitriu – ajung uneori să pună în relaţie sau în corespondenţă ori să semnaleze aceleaşi fragmente din opera lui Aristotel (şi, mai departe, câteodată, chiar şi aceleaşi comentarii făcute de Toma d'Aquino pe marginea textelor gânditorului din Stagira). Coşeriu ştia foarte bine cum făceau filozofie grecii în antichitate şi înţelesese în profunzime concepţia lui Aristotel, pe care îl considera unul dintre marii săi maeştri spirituali. Ori de câte ori prelua o idee, un concept sau o distincţie din scrierile aristotelice pentru a le aplica limbajului şi/ori culturii, Coşeriu cunoştea şi încărcătura ontologică pe care o purtau acestea. De aceea, pentru a-l înţelege, la rândul nostru, pe Coşeriu, pentru a conştientiza de ce *are dreptate*, de ce sunt justificate alegerile teoretice pe care le face, ar trebui „să ne scăldăm în aceeaşi apă" în care s-a scăldat el. Desigur, lucrul acesta nu (mai) este întru totul posibil, din foarte multe motive. Putem însă încerca, în unele privinţe, măcar o aproximare[2].

1.1. În consecinţă, avertizăm că nu este vorba aici despre teoria coşeriană în ansamblul ei, care, în definitiv, poate fi bine priceputǎ, dacă este studiată consecvent („cu creionul în mână", cum ar spune E. Munteanu), şi care îşi dovedeşte valabilitatea prin confruntarea cu obiectul pentru care şi întru care a fost constituită[3]. Este vorba, îndeosebi, de suportul pe care s-a fundamentat ideologia lingvistică a lui Coşeriu – idealismul (adică „realismul", după spusele sale). Acesta este aspectul cel mai dificil al receptării lui Coşeriu. Apoi, într-adevăr, unele componente ale teoriei sale nu pot fi pe deplin înţelese, dacă nu se cunoaşte orientarea filozofică ori epistemologică în care autorul se încadrează. Şi Coşeriu o spune undeva: „Fiindcă, de multe ori, când scrii, chiar dacă eşti foarte atent şi vrei să explici totul, de multe ori crezi că ceea ce îţi este ţie cu totul clar, fiindcă ai gândit mult la asta, e clar pentru oricine.

---

[1] În mai multe cărţi, inclusiv în a sa monumentală *Istorie a logicii* (care a cunoscut trei ediţii româneşti şi una în limba engleză).

[2] De altfel, Coşeriu atrăgea atenţia, într-un interviu acordat lui Eugen Munteanu, că modul în care înţelegem textele altora, felul în care facem hermeneutica operelor marilor gânditori presupune o identificare cu autorul interpretat şi, în acelaşi timp, o disociere de acesta, deoarece, înţelegându-l, bunăoară, pe Platon din interiorul teoriei sale, nu uităm că noi nu suntem, de fapt, Platon, ci o altă conştiinţă. În consecinţă, actul hermeneutic este, totodată, unul creator, întrucât nu repetăm (într-o manieră „papagalicească") ideile lui Platon (vezi *„A gândi independent este cel mai preţios lucru pentru un tânăr". Un dialog cu Eugen Coşeriu despre idealul paidetic*, realizat de Eugen Munteanu, în „Cronica", 1992, nr. 11, p. 6–7 [I] şi nr. 12, p. 12, 15 [II]).

[3] Vezi *„O lectură integrală şi atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă şi mai sigură către profesionalizare"* (interviu cu [Prof. univ. dr.] Eugen Munteanu despre Eugenio Coseriu şi lingvistica integrală realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română", Chişinău, nr. 9–10, 2008, p. 55–66.

Scanned with OKEN Scanner

Dar asta nu e chiar așa. Alții nu înțeleg exact, sau folosesc o terminologie pe care ei o interpretează în sensul lor, fără să știe că această terminologie a fost explicată în lucrări anterioare" (Coșeriu 1996: 37).

Sintetizând, se poate spune că o neînțelegere conceptuală provine fie dintr-o neînțelegere a unui text particular, fie dintr-o neînțelegere a suportului epistemologic pe care s-a întemeiat o teorie. În primul caz este posibil ca o vină să-i aparțină și autorului (în eventualitatea în care nu s-a exprimat suficient de clar). În al doilea caz însă, vina îi aparține în exclusivitate receptorului. Deci, când cineva afirmă că nu (se) înțelege prea bine ce este „semnificatul" la Coșeriu, ne confruntăm cu cea de-a doua situație.

1.2. Dar să revenim la A. Dumitriu și la revelațiile sale. După Platon, există două feluri de cunoaștere: [a] *dianoia*, care este o cunoaștere mijlocită, o facultate raționinativă, ce pornește „de la o idee presupusă ca ipoteză pentru a urmări înlănțuirile ei logice cu alte idei" și [b] *nóesis*, o cunoaștere nemijlocită, o facultate prin care „ideea este sesizată imediat, simplu și direct" (Dumitriu 1992: 78–79). Chiar dacă nu oferă aceleași explicații pentru cele două modalități de a cunoaște, Aristotel arată că fără o cunoaștere imediată nu este posibilă o cunoaștere mediată. Trebuie să ne oprim la (sau să pornim de la) *principii*, pe care filozofia grecească le admitea dintr-o necesitate logică: „Nu principiile în sine acceptate de un filozof anumit sunt importante, ci *obligația gândirii de a accepta principii* [subl. a.]" (Dumitriu 1992: 74)[4]. Cunoașterea directă este tocmai *cunoașterea theoretică*[5] *a principiilor* și, după opinia lui A. Dumitriu, definiția dată de Aristotel filozofiei în *Metafizica* ar trebui interpretată astfel: „filosofia este o *epistéme theoretiké* – activitatea unei facultăți de a sesiza direct [theoretic] primele principii" (Dumitriu 1992: 72). Din această perspectivă, filozofia ca *epistéme theoretiké* ar avea un alt sens decât filozofia ca simplă *epistéme*, în care intervine raționamentul: *syllogismos epistemonikós*[6].

---

[4] În lumina unor astfel de considerații, devine evident de ce E. Coșeriu a fost în permanență preocupat să găsească ori să stabilească *principiile* pentru diverse sectoare ale cercetării lingvistice. Așa se explică faptul că unele dintre cărțile, studiile și conferințele sale poartă titluri precum: *Principii de semantică structurală*, *Principii de sintaxă funcțională*, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii* etc.

[5] A. Dumitriu optează pentru această grafie, întrucât are în vedere etimonul grecesc, adică verbul *theorein*: „«Theoría» este un mod de a cunoaște direct, iar unii filosofi moderni o înțeleg ca o «intuiție intelectuală», dar nici această expresie nu acoperă în întregime conținutul grecesc al acestui cuvânt. Ea a fost denumită de scolastici și *intellectio*, și este într-adevăr o «intelecție», un produs al procesului intelectual direct și imediat" (Dumitriu 1990: 41–42).

[6] Luând atitudine împotriva logicienilor contemporani, care au înțeles greșit axiomatica lui Aristotel, judecând-o din punctul de vedere al axiomaticii moderne, A. Dumitriu precizează: „Dar, în concepția lui Aristotel, adevărul principiilor este ierarhic superior adevărului demonstrat și conceptele sesizate direct au o poziție ierarhic superioară conceptelor derivate. Această condiție *sine qua non a științei apodictice* ține seama de natura deosebită a celor două cunoașteri: imediată și mediată. Premisele de la care pleacă sau pe care se bazează în ultimă analiză o demonstrație, așa cum am arătat, trebuie să fie adevărate, prime, nemijlocite, mai bine și anterior cunoscute față de concluzie. Aceasta arată că, într-o știință deductivă, există o ordine ireversibilă, conform căreia nu este posibil ca premisele să devină concluzii sau invers" (Dumitriu 1990: 81).

Scanned with OKEN Scanner

1.2.1. Ştiinţa autentică este ştiinţa universalului (*Scientia est universalium*, vor repeta scolasticii), indiferent de scopul ei, fiindcă va fi o ştiinţă a necesarului, ce pleacă de la universal (Aristotel, *De anima*, II, 5, 417b), iar universalul este „ceea ce există întotdeauna şi pretutindeni" (Aristotel, *Analiticele secunde*, I, 31; 87b). Însă substratul cel mai profund, purtător a tot ce există, fie indivizi, fie principii este Fiinţa, existenţa în sine (*ens in quantum ens*), esenţa sau „ceea ce este imuabil în fluxul lucrurilor" (Dumitriu 1990: 94–96). Fiinţa a reprezentat, de fapt, obiectul filozofiei din toate timpurile. Esenţa (*eidos*) este o primă determinare a Fiinţei într-o universalitate determinată şi va avea mai multe denumiri, fiecare exprimând o modalitate a ei. De pildă, se va numi *formă* (*morphe*), când se referă la „modalitatea prin care îi dă existentului, în care este încorporată, structura şi funcţia lui"[7]. Se va numi şi *universal*, şi aceasta se pare că este cea mai inaccesibilă semnificaţie a esenţei (Dumitriu 1992: 102–103), de vreme ce şi filozofia modernă a pierdut din vedere conceptul, specific gândirii greceşti, ce avea un indiscutabil caracter ontologic. Aşa se face că cei de mai târziu au redus universalul la noţiunea pur extensivă de „mulţime" matematică sau de „clasă". Or, nu este vorba de o generalitate strânsă într-o unitate colectivă (aspect exterior al universalului), „ci de o unitate existenţială, care dă o primă determinare funcţională formală Fiinţei ca Fiinţă, în sensul termenului *morphe*" (Dumitriu 1992: 104). Mai mult decât atât, pe lângă modalităţile *formă* şi *universal*, esenţa includea şi aspectul de *necesitate* (Aristotel, *Analiticele secunde*, I, 4, 73b; cf. şi Dumitriu 1990: 64).

1.2.2. Cum se ajunge la cunoaşterea existenţei în sine? Anton Dumitriu, bazându-se pe un fragment din Aristotel (*De anima*, III, 4, 430a)[8], susţine că „este indiscutabil că avem această idee clară şi distinctă de existenţă pură şi că o sesizăm nemijlocit, printr-un act de aprehensiune al intelectului, act ce nu poate fi descompus" (Dumitriu 1992: 101). Pornind de la o altă lucrare a lui Aristotel (*Categorii*, II, 1a–1b) şi de la preluările ulterioare ale scolasticilor, A. Dumitriu observă că universalul poate fi cunoscut pe două căi: a) cunoaşterea categorială de natură pur ontologică (*inesse*): universalul este „ceea ce prin natura lui este în mai mulţi" şi b) cunoaşterea categorială prin predicaţia universalului (*dicitur*): universalul este „ceea ce este predicat despre mai mulţi" (Dumitriu 1992: 114–115). De cele mai multe ori, aceste două modalităţi ale universalului au fost confundate de interpreţii lui Aristotel cu modul predicativ, iar mai apoi filozofia modernă a ales calea lui *dicitur* (a vorbi despre lume, despre om etc.): „Este indiscutabil că predicativitatea universalului are şi ea un caracter ontologic, fiind o modalitate «a ceea ce este întotdeauna şi pretutindeni», adică a însuşi universalului. Dar permanenta traducere a lui *inesse* «a fi în ceva» prin *dicitur* «a se spune despre ceva» a transpus existenţa ca atare într-un alt plan, în planul «vorbirii despre ceva».

---

[7] Aristotel spune (în *Metafizica*, VII, 7, 1032b): „Prin formă înţeleg esenţa fiecărui existând".

[8] Pentru comentarea amplă, cu multiple trimiteri, a fragmentului în cauză (ca şi pentru întregul text al tratatului *De anima*), vezi excelenta ediţie bilingvă realizată de Al. Baumgarden, Aristotel, *Despre suflet*, traducere din greacă şi note de Alexander Baumgarden, Bucureşti, Humanitas, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

[...] A urmări universalul pe calea predicației înseamnă a rămâne în sfera abstractului, a «vorbirii despre»; a urmări universalul pe calea modalității lui existențiale – specific filosofiei grecești – nu înseamnă o cunoaștere abstractă, prin natura ei o cunoaștere «despre» ceva, ci o cunoaștere «în» ceva" (Dumitriu 1992: 116).

2. S-a observat, pe bună dreptate, că ceea ce deosebește teoria lui Coșeriu de alte teorii lingvistice o reprezintă interesul acordat de aceasta semnificatului (Martínez del Castillo 2002: 67)[9]. Într-adevăr, lingvistica integrală coșeriană nu poate fi pătrunsă în adâncime fără înțelegerea felului în care savantul român concepe semnificatul (sau semnificația). Încă de la început, sunt vizibile eforturile lui Coșeriu îndreptate asupra „anumitor probleme de bază ale lingvisticii actuale" și, mai ales, asupra structurării unei *teorii lingvistice coerente și unitare* care să fie, „în același timp, conformă cu obiectul de studiu care este limbajul" (Coșeriu 2004: 7). Or, specificul limbajului este dat de intuiția semnificatului, semnificat care-i asigură limbajului autonomia: „Caracteristica propriu-zisă a limbajului este intuiția semnificației cuvântului, nu a semnificației enunțurilor sau a textelor. Semnificațiile enunțurilor și ale textelor pot fi date și într-o formă non-lingvistică, însă semnificațiile cuvintelor sunt mereu de natură lingvistică, indiferent dacă este vorba de a exprima sau de a înțelege ceva" (Coșeriu 2011: 391). Mai mult, după Coșeriu – cum bine punctează Mircea Borcilă – „limbajul trebuie explicat, în esența sa și în toate manifestările lui funcționale, ca o creație sau o instituire liberă de conținuturi semnificative, mai tehnic – ca o *creație de semnificați*, a cărei finalitate interioară, constitutivă, rezidă în *structurarea primară a experienței omului în lumea dată și situarea lui într-o lume proprie, a aspirațiilor spirituale*" (Borcilă 2006: 44). De altfel, importanța pe care o dă Coșeriu acestui tip de conținut lingvistic reiese în mod clar și din spațiul pe care îl ocupă tema semnificației într-un text scris către sfârșitul vieții, un text scurt, dar concentrat în care sintetizează magistral liniile de forță ale gândirii sale: *Dix thèses à propos de l'essence du langage et du signifié* [1999][10].

2.1. În privința conținutului lingvistic, Coșeriu a susținut cu numeroase argumente că trebuie făcută distincția capitală între *desemnare* (sau *denotare* – referința la realitatea extralingvistică), *semnificație* (sau *semnificat* – conținutul de limbă dat exclusiv *de* și *prin* aceasta) și *sens* (conținutul unui act lingvistic, al unui discurs/text) (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], 151; cf. și Coșeriu 2000: 245–248). Semnificația „delimitează substanța" (cf. *diacriticon tes ousias* – Platon), reprezentând o modalitate (virtuală) a ființării. Desemnarea „nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificației*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o semnificație deja dată" (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației* [1999], 12). Limbajul nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri" recunoscute dinainte. În

[9] Cf. Și Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Limba română", Chișinău, 2002, nr. 10, p. 93.

[10] Preluat, în traducere românească, și de Dorel Fînaru în Coșeriu 2009: 9–13.

Scanned with OKEN Scanner

schimb, orice terminologie se constituie invers față de limbajul originar non-terminologic, mergând de la desemnare la semnificație și numind în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare (Coșeriu 2009: *ibid.*, 13; cf. și Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său* [1968], 46).

2.2. Cu referire la *semnificat* (inclusiv cel gramatical), amintim că E. Coșeriu deosebește mai multe tipuri: 1) *semnificatul lexical*, care corespunde acelui *CE* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul comun cuvintelor dintr-o serie precum: *negru*, *negreață*, *înnegri* (în spaniolă, spre deosebire de română, se poate exemplifica cu o serie – legată de culoarea albă – în care apare și adverbul: *blanco*, *blancura*, *blanquear*, *blancamente*); 2) *semnificatul categorial*, ce corespunde acelui *CUM* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul diferit al cuvintelor dintr-o serie precum *bogat*, *bogăție*, *îmbogăți*. Este vorba, așadar, de categoriile verbale – substantiv, verb, adjectiv și adverb – cu subdiviziunile lor posibile; 3) *semnificatul instrumental*, adică semnificatul morfemelor (fie acestea cuvinte sau nu); 4) *semnificatul structural* (sau *sintactic*, în sens strict) – semnificatul propriu combinărilor de unități lexematice sau categorematice cu morfeme în cadrul propozițiilor, cum ar fi: „singular", „plural", „activ", „pasiv" etc.; 5) *semnificatul ontic* – valoarea existențială atribuită stării de lucruri desemnate într-un enunț, de pildă: „afirmativ", „negativ", „interogativ", „imperativ" etc. (Coseriu 1987: *Semántica y gramática* [1971], 136–137).

3. Se pare că nu puțini sunt cei care întâmpină dificultăți în a înțelege just conceptul de „semnificat" la Eugeniu Coșeriu. Or, fără această înțelegere, nici deosebirea, bunăoară, dintre lexicul comun (cuvintele obișnuite) și lexicul specializat (terminologiile) nu se poate face corect, pericolul de a confunda semnificatul cu desemnarea rămânând iminent. Este vorba, pur și simplu, de a distinge – cum o spune Coșeriu de atâtea ori – „între categoriile «obiective» (clasele de lucruri desemnate) și categoriile „mentale" (concepte sau semnificate)" (Coseriu 1990: 261). Dar, în acest caz, expresia „pur și simplu" este un fel (uzual) de a zice, fiindcă, în realitate, chiar și unii coșerieni par să aibă probleme cu distincția în cauză și cu definirea exactă a noțiunii de „semnificat". Bunăoară, Jesús Gerardo Martínez del Castillo, autorul unui articol (util[11], de altminteri) – *El significado en Coseriu: fundamentación teórica y estudio* –, dă impresia că nu diferențiază *clasa* de *esență*, crearea unui semnificat fiind, indistinct, „la creación de una clase o esencia" (Martínez del Castillo 2004: 87–91; Martínez del Castillo 2010: 310).

3.1. Interpretarea oarecum defectuoasă pe care Martínez del Castillo o dă semnificatului la Coșeriu provine, probabil, din pregătirea lingvistică și filozofică (temeinică, de altfel) care-i stă la bază. În ceea ce privește filozofia, lingvistul

[11] De pildă, Martínez del Castillo evidențiază cinci aspecte sub care se înfățișează semnificatul în teoria lui Coșeriu. Astfel, semnificatul: a) este „conținut de conștiință" (după Aristotel); b) este rațiunea unică ce definește limbajul (care există prin și pentru a crea semnificate); c) este istoric (aparține unei limbi); d) este virtual (de aici rezultând și că limbajul este „actividad cognoscitiva"); e) se manifestă în formă (Martínez del Castillo 2002: 67–68).

Scanned with OKEN Scanner

spaniol este tributar, în primul rând, lui Ortega y Gasset, gânditor agreat de Coșeriu (care îl și citează uneori). Dar, în pofida fondului comun, nu trebuie să suprapunem – nici măcar ca exercițiu mental – filozofia lui Gasset peste gândirea teoretică a lui Coșeriu (și ea riguros și solid fundamentată filozofic) atunci când îl interpretăm pe cel din urmă[12]. În modul în care Coșeriu concepe semnificatul se vădesc influențe (declarate și de savant) în special din Aristotel, scolastici (Toma d'Aquino, mai cu seamă), Leibniz, G. Vico, Hegel și Husserl. Cred că neînțelegerea majoră izvorăște din felul în care Coșeriu întrebuințează – în spiritul vechilor precursori – însăși noțiunea de „concept", împreună cu ideea de „universal" cuprinsă aici, la care adaugă și ceva din aportul fenomenologiei[13].

3.2. Comentând schema lui K. Bühler referitoare la funcțiile semnului lingvistic, Coșeriu amintește formula scolasticilor (influențați de stoici), *verba significant res mediantibus conceptibus* ('cuvintele semnifică lucrurile prin intermediul conceptelor'), apreciind că „nu este clar până la ce punct termenul *conceptus*, așa cum îl folosesc scolasticii, desemnează ceva aparținând limbajului" (Coseriu 2007: 177), însă afirmând, în continuare, că „un *analogon* lingvistic [al acestuia] este termenul *semnificat*". Operația conștiinței prin care avem intuiția unitară a unui mod de a fi, prin care cunoaștem esența lucrurilor (prin care se formează, deci, conceptele/semnificatele) a fost semnalată de Aristotel în tratatul *De anima*, 430a și numită de către acesta *nóesis tôn adiairéton* („cunoașterea indivizibilului", pe care scolasticii o vor denumi apoi *apprehensio simplex* sau *indivisibilium intelligentia*). Ideea a fost înțeleasă just de Toma d'Aquino, care a și explicat/dezvoltat cele spuse cu parcimonie de Aristotel, susținând că *voces* (cuvintele) reprezintă *simplices intellectus conceptiones* (Coseriu 2010: 177). Evident, Coșeriu avertizează undeva că, deși limbajul exprimă în mod propriu doar conceptualul, „«conceptual» nu înseamnă încă «rațional» sau «logic» și reducerea faptului lingvistic sau a celui conceptual la logosul rațional este o simplificare arbitrară a lui «ceea ce se poate spune» (*dicibile*, *λεκτόν*), a logosului în totalitatea sa" (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său* [1968], 45).

Discuția acestor probleme și a surselor gândirii lui Coșeriu (chiar și numai în această privință) ar merita lărgită, dar nu o vom face aici[14]. Deocamdată, ne vom

---

[12] Este interesant modul (lăudabil, desigur) în care unii discipoli coșerieni importanți (direcți sau indirecți) „nu jură în cuvintele unui singur maestru", conjugând concepția lui Coșeriu cu cea a unor filozofi, precum H.G. Gadamer (Donatella Di Cesare), Josef Simon (Ana Agud), Ortega y Gasset (J.G. Martínez del Castillo) ș.a.m.d. În definitiv, toți fac parte din aceeași mare familie de gândire.

[13] *À propos* de studiul lui Martínez del Castillo, iată și o critică a lui Cornel Vîlcu: „Nu poate fi deplânsă îndeajuns profunda neînțelegere a doctrinei coșeriene în cazuri cum e articolul dedicat tocmai noțiunii de *semnificat* în integralismul lingvistic de către Jesús G. Martínez del Castillo. Consider acest text simptomatic pentru riscurile interpretării integralismului fără cunoștințe reale de fenomenologie. Atrag atenția aici doar asupra uneia dintre confuziile grave de care se face vinovat autorul pomenit și semnalez pericolul serios ce amenință înțelegerea noastră câtă vreme vorbim despre semnificat ca despre «ceva pe care vorbitorul îl utilizează și îl face, susceptibil de realizări individuale pentru realizări ulterioare și aparținând astfel *discursului*» [subl. a.]" (Vîlcu 2010: 57).

[14] Vom face, totuși, câteva trimiteri bibliografice, pentru orientare. Astfel, despre *indivisibilium intelligentia* la Coșeriu, vezi Seppänen 1988: 19–27; pentru influența lui Aristotel asupra concepției

Scanned with OKEN Scanner

mulțumi cu indicarea unor aspecte fundamentale. Se cuvine să lămurim însă ce înseamnă (ori cum se formează), în opinia lui Coşeriu, „conceptul", pentru că ne ajută să pricepem – cu raportare la semnificat – nu doar în ce constă esența limbajului, ci şi o dimensiune esențială a teoriei lingvistice coşeriene.

3.3. În legătură cu problema „semnificatului" la Coşeriu, avem impresia că Martínez del Castillo (şi, ca el, atâția alții) are o percepție cumva denaturată a conceptului în cauză sub înrâurirea lui Edward Sapir, a cărui lingvistică o şi rezumă într-un capitol (Martínez del Castillo 2010: 145–159)[15]. Cine va citi o frază de-a lui Sapir, precum cea de mai jos, ar putea crede că atât savantul american, cât şi Coşeriu împărtăşesc acelaşi punct de vedere privind semnificatul: „This house and that house and thousands of other phenomena of like character are thought of as having enough in common, in spite of great and obvious differences of detail, to be classed under the same heading. In other words, the speech element «house» is the symbol, first and foremost, not of a single perception, nor even of the notion of a particular object, but of a «concept», in other words, of a convenient capsule of thought that embraces thousands of distinct experiences and that is ready to take in thousands more" (Sapir 1921: 13)[16].

Însă, de fapt, diferența dintre cei doi mari lingvişti rezidă în modul în care fiecare înțelege însăşi noțiunea de „concept". La Sapir semnificatul ia naştere prin generalizare şi abstractizare, prin „clasificarea" experienței (Sapir 1921: 13–14)[17]. La Coşeriu, în schimb, după cum vom vedea, perspectiva este alta, chiar dacă, definind (după Aristotel) „semnificația", şi el vorbeşte despre „ceea ce ne permite să întrebuințăm pentru numirea unei serii infinite de lucruri acelaşi cuvânt" (Coşeriu 1994: 17).

---

lui Coşeriu despre semnificat şi desemnare, poate fi consultat cu folos Vilarnovo 1993: 85–107; pentru influența fenomenologiei asupra lui Coşeriu, vezi Vîlcu 2010.

[15] De altfel, Martínez del Castillo, profesor ce predă limba engleză la Universitatea din Almería, este foarte familiarizat cu lingvistica americană, scriind, printre altele, o carte despre lingvistica cognitivă şi una (o reevaluare critică) despre fundamentele teoriei lui N. Chomsky.

[16] Prezentând „el símbolo y la clase" în concepția lui Sapir, iată cum rezumă [sau traduce?] paragraful, citat de noi mai sus, Martínez del Castillo: „De esta manera, esta casa y aquella casa y miles de otros fenómenos de carácter análogo se aceptan así en cuanto tienen un número suficiente de rasgos comunes, a pesar de las grandes y palpables diferencias de detalle, y se clasifican bajo un mismo rótulo. Un elemento lingüístico, como *house*, es primordial y fundamentalmente, no el símbolo de una percepción aislada, si [sic!] siquiera de la noción de un objeto particular, sino de un «concepto», o, dicho de otra manera, de una cómoda envoltura de pensamientos en la cual están enncerradas miles de experiencias distintas y que es capaz de contener muchos otros miles" (Martínez del Castillo 2010: 151–152).

[17] Şi aceasta în ciuda faptului (bine cunoscut) că E. Sapir era un admirator al ideilor estetice şi lingvistice ale lui B. Croce. Iată ce declara în prefața de la *Language*: „Among contemporary writers of influence on liberal thought Croce is one of the very few who have gained an understanding of the fundamental significance of language. He has pointed out its close relation to the problem of art. I am deeply indebted to him for this insight" (Sapir 1921: V). Este curios, totuşi, cum de nu a remarcat savantul american, pe linia lui Croce (chiar vorbind despre „intuiție"), că arta (mai ales literatura) şi limbajul presupun intuiția universalului (şi nu a generalului!; vezi Sapir 1921: 224) în realitatea concretă.

Scanned with OKEN Scanner

4. Avem convingerea că o serie de confuzii ar putea fi eliminate dacă am avea în vedere măcar locul în care, opunând pozitivismului *antipozitivismul* (al cărui adept este), Coșeriu indică unul dintre principiile fundamentale ale acestuia din urmă: *principiul universalității individului* [18]: „Acesta este unul din principiile fundamentale ale fenomenologiei lui Husserl, în viziunea căruia niciun «individ» nu este numai și exclusiv individ, ci conține în sine și *manifestă* propria sa universalitate. Masa la care scriu nu este numai «lucrul de acolo» neidentificabil și nu este nici măcar «această masă», dacă o recunosc ca «masă», ci este și «masă în general». Un individ (= fapt individual) nu este doar *acest individ* cu totul particular și irepetabil, ci este de asemenea un mod general de a fi. Iar acest mod general de a fi – universalitatea unui fapt – nu se construiește prin abstractizare și generalizare, dat fiind că aceste operații implică deja o intuiție prealabilă a universalului. [...] Faptul de a recunoaște ceva drept ceva, adică de a spune, chiar tacit, *x* este *a* (bunăoară, «aceasta este o tragedie»), implică o «cunoaștere antepredicativă», o intuiție a esenței obiectului pe care «îl clasificăm». Tocmai de aceea, vom remarca, conceptele nu se formează prin abstractizare și generalizare, ci – orice obiect fiind «acest obiect» și, în același timp, un mod de a fi, posibilitatea infinită a altor obiecte ca acesta – prin intuiția imediată a acestui mod de a fi. Nu avem nevoie de mulți elefanți pentru a ne forma conceptul de elefant: e suficient unul (chiar dacă experiența ulterioară va putea modifica sau preciza și îmbogăți conceptul nostru inițial). Mai mult, dacă ar trebui să ne formăm conceptele prin abstragerea unor trăsături comune, pur și simplu nu ni le-am putea forma, deoarece ar trebui să le avem deja pentru a realiza această operație. Ceea ce se formează efectiv prin intermediul abstragerii unor trăsături comune mai multor obiecte, nu este niciodată un concept, ci un obiect generic și schematic – nu conceptul 'om', de exemplu, ci omul «abstract» din manualul de anatomie – care nu se referă la *ce*-ul, ci la *cum*-ul obiectelor" (Coșeriu 2000: 36–37).

Coșeriu face observația (într-o notă de subsol) că, „la rigoare, acest principiu nu îi aparține lui Husserl, deoarece provine de la Aristotel, prin maestrul lui Husserl, F. Brentano". El remarcă însă că, prin Husserl, principiul „dobândește o nouă vigoare, un relief particular, înțelegându-se în toate semnificațiile sale" (Coșeriu 2000: 36).

4.1. Probabil că deosebirea de viziune (dintre pozitiviști și antipozitiviști) într-o atare privință își are rădăcinile în vechea „ceartă a universaliilor" din Evul Mediu. Astfel, în opoziție cu Toma d'Aquino (continuatorul lui Aristotel), nominalistul W. Occam definea „universalul" drept *conceptus mentis significans univoce plura singularia* ('un concept al minții care semnifică în mod univoc mai multe lucruri individuale'), considerând că „actul percepției sesizează numai individualul, iar generalul este scos de abstracție prin travaliul ei". Or, Aristotel, „care pleca tot de la cunoașterea intuitivă a individualului, credea că universalul era sesizat chiar în

[18] Apărut ca un contra-principiu la *principiul faptului individual* al pozitivismului, adică împotriva „ideii de a construi generalitatea faptelor prin abstractizare și generalizare" (Coșeriu 2000: 36).

Scanned with OKEN Scanner

actul percepției" (Dumitriu 1969: 337). Altfel spus – cu exemplul Stagiritului (reluat apoi și de Toma d'Aquino) – „cuvântul *om* înseamnă 'faptul de a fi om', pe care îl recunoaștem în fiecare om în particular, când întâlnim un om sau când vorbim despre el" (Coșeriu 1994: 17). Prin *indivisibilium intelligentia*, după cum susține și Toma d'Aquino, obținem „numai intuiția unei esențe, care nu ne spune nimic despre lucruri, ci ne dă numai «*quiditatea* lucrurilor» – să spunem pe românește – «ceitatea» lor (ce sunt lucrurile), precum *quid est homo*, *quid est albus*, fără nicio analiză și o sinteză" (Coșeriu 1994: 19; vezi și Coseriu 2010: 177).

4.2. Revenind la discuția de mai sus, este important să precizăm că E. Coșeriu subliniază – ca o consecință a principiului antipozitivist menționat – necesitatea de a distinge între „generalitate (empirică)" și „universalitate", distincție ce a fost ignorată de ideologia pozitivistă. Cele două noțiuni sunt definite în felul următor: „*Generalitatea* reprezintă ansamblul particularităților constante pe care, având deja conceptul, le constatăm efectiv într-o clasă de obiecte; trăsături caracteristice care, la rigoare, pot să nu fie indispensabile pentru ca obiectele să fie ceea ce sunt: pur și simplu aceste trăsături se *prezintă* în ele. *Universalitatea*, în schimb, este *condiția* constatării trăsăturilor comune în obiecte, modul necesar de a fi al anumitor obiecte: ceea ce aparține *conceptului* unui obiect sau poate fi dedus din concept, adică ansamblul acelor trăsături fără de care un obiect nu ar fi ceea ce este. [...] Aceasta este valabil și pentru anumite trăsături generale specifice și exclusive ale unei clase de obiecte, adică pentru ceea ce Aristotel numește «propriul». Bunăoară – acesta este exemplul lui Aristotel – numai omul râde. Totuși faptul de a putea râde ține de «ceea ce îi este propriu» omului, nefiind o trăsătură necesară a conceptului de 'om' și nu aparține definiției acestui concept, «esenței» omului" [subl. n.] (Coșeriu 2000: 37–38).

Aceste idei, însușite de la marii săi maeștri de gândire, i-au permis lui Coșeriu – așa cum notam mai sus – nu doar să pătrundă adânc ființa limbajului, sesizând specificul semnificatului[19], ci să și opereze, la nivel teoretic, distincții fundamentale privind clasificarea științelor[20] și a disciplinelor ce se ocupă de limbaj, delimitând riguros și limpede obiectul fiecăreia în parte: cel al lingvisticii generale, cel al teoriei limbajului și cel al filozofiei limbajului (Coșeriu 2011: 39–45).

---

[19] Ceea ce este interesant în cazul lui E. Sapir este că acesta, deși i-a lipsit capacitatea de a surprinde corect natura semnificatului (datorită ideii pe care o avea despre «concept»), a „simțit" totuși cum stau lucrurile în privința *fonemului*. Astfel, Coșeriu remarcă undeva: „Iar clasele, observă, de exemplu, Sapir – pot fi stabilite numai pentru că există o intuiție preștiințifică, implicită a fonemului" (Coșeriu 2000: 58).

[20] Vezi Cristinel Munteanu, *Problema **terminologiei** în concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", fascicula XXIV, anul III, nr. 1 (3), *Lexic comun/Lexic specializat*, Galați, Editura Europlus, 2010, p. 74, nota 4. În această privință, îmi pare surprinzător modul eronat în care o importantă discipolă coșeriană, Donatella Di Cesare, a transpus în italiană clasificarea științelor efectuată de Coșeriu în a sa *Geschichte der Sprachphilosophie*. Acolo unde în versiunea originară germană figurează *eine Wissenschaft des Allgemeinen*, Di Cesare a crezut de cuviință că ar trebui să traducă, în varianta sa, prin *scienza dell'universale* (Coseriu 2010: 35 și 38). Or, aici Coșeriu ar fi vorbit de *știința generalului* (vezi Coșeriu 1994: 7–8 și Coșeriu 2000: 50), și nu de *știința universalului*, din motivele deja discutate.

Scanned with OKEN Scanner

5. Intrând pe terenul lingvisticii, să vedem cum se răsfrânge această idee pe care Coșeriu o avea despre „concept" asupra viziunii sale despre „semnificat". Lingvistul român insistă, în multe locuri, pe ceea ce ar trebui să înțelegem prin *semnificat* și pe modalitatea în care se creează ori se învață semnificatele.

5.1. Astfel, încă de la Aristotel ar trebui să se știe că semnificatul de limbă este „conținutul unitar de conștiință", conceptul „care face posibilă și justifică, prin intermediul aceleiași expresii, desemnarea tuturor obiectelor recunoscute ca ținând de (sau ca fiind raportabile la) aceeași «specie»: nu faptul de a numi *cal* un cal, ci rațiunea pentru care se numește *cal* (și nu *măgar* sau *catâr*)" (Coseriu 2001: *Pour et contre l'analyse sémique* [1983], 358–359). Semnificatul ia naștere printr-o operație a intelectului, o intuiție globală a unui mod de a fi (*nóesis tôn adiairéton*): „Această operație este prima operație a înțelegerii, care este aceea de a capta un mod de a fi, nu un anumit om sau mai mulți oameni, ci numai *ce*-ul sau *ceința* [sic!, < lat. *quid* și *quidditas*, n.n.], ce e omul. Nu aplicându-l la tot felul de entități particulare, ci numai la această esență: modul de a fi. Pe urmă există a doua operație, aceea a judecății, a spune ceva despre ceva ș.a.m.d." (Coșeriu 2004: 51).

5.2. În același timp, Coșeriu avertizează că semnificatul nu este „dat" de context, ci de cunoașterea limbii. Contextul nu face altceva decât să determine ulterior semnificatele, precizând desemnarea[21]. La rigoare, „un semnificat poate fi întrebuințat în contexte cu totul noi («inedite») și adesea un semnificat se află în conflict cu contextul, ceea ce implică faptul că este identificat sau recunoscut în mod independent de acesta; altminteri, expresiile greșite ori extravagante n-ar putea fi identificate ca atare. Fără îndoială, semnificatele se învață în contexte. Dar nu trebuie confundate condițiile empirice ale învățării cu cunoașterea limbii. Învățarea unei limbi este întotdeauna o activitate creatoare: ceea ce se experimentează este, în fiecare caz, o desemnare particulară și în întregime determinată; iar ceea ce se învață (adică, ceea ce se creează plecând de la această desemnare particulară) este un semnificat, o posibilitate nesfârșită de desemnare, în care desemnarea experimentată nu-i decât un exemplu" [trad. n.] (Coseriu 2001: 359).

5.3. Mai atrage atenția Coșeriu, frecvent, și asupra altui amănunt neglijat chiar și de lingviști importanți (cum este și cazul lui Sapir): *semnificatele* ***nu*** *iau naștere pe cale inductivă* prin experimentarea mai multor obiecte care aparțin unei

---

[21] Încă de la primele sale studii, *à propos* de impactul noțiunii de „concept" asupra ideilor sale privind semnificația, Coșeriu sublinia că, fără îndoială, conceptul nu poate fi decât virtual. Dacă este actualizat, se transformă în obiect. Iată un citat edificator din acea perioadă: „Un concept ca atare nu poate să se actualizeze, nici «să se identifice» cu o reprezentare, căci asta ar echivala cu transformarea lui într-un «obiect», adică în altceva decât este conceptul însuși. Noi vorbim și de «concepte», însă numai considerându-le ca obiecte mentale, din moment ce semnificația actualizată se referă în mod necesar la obiecte; astfel, *masă* este nume al unui concept, însă expresia «conceptul de masă» – în măsura în care denotă – denotă un obiect și nu un concept. Cu alte cuvinte, un concept este totdeauna «virtual». Prin urmare, el poate doar *să se relaționeze* (și nu *să se identifice*) cu un «actual». Și tocmai această relație este cea care se revelează în denotație" (Coșeriu 2004: *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii* [1957], 301–302).

Scanned with OKEN Scanner

clase. Clasele sunt fixate prin intermediul semnificatelor, şi nu invers: semnificatul justifică posibilitatea de a construi astfel de clase. Iar însuşirea/învăţarea unui semnificat presupune imitarea intuiţiei originare – un act la fel de creator ca şi inventarea acestuia (Coseriu 2010: 343–345).

5.4. Alte completări la conturarea concepţiei lui Coşeriu se pot desprinde din critica prin care este respinsă şi demontată o analogie („total inadecvată") pe care Lyons o făcuse cu privire la natura relaţională a semnificatului (Lyons 1995: 496–497) pornind de la ceea ce spusese B. Russell despre noţiunea de „lungime": „Ainsi, la «longueur de *x*» ne serait que le résultat de l'appréciation d'une propriété de *x* par rapport à la même propriété d'un autre objet, prise en tant qu'unité de mesure: de la même façon, le «signifié de *x*» ne serait que le rapport entre une propriété de *x* et la même propriété dans *y*, *z*, etc." (Coseriu 2001: 358). Este adevărat, spune Coşeriu, că „lungimea lui *x*" nu este altceva decât raportul proporţional între lungimea acestui *x* şi o lungime luată ca unitate de măsură, însă această analogie nu spune nimic cu privire la natura semnificatului, fiind în întregime inadecvată. Şi, de fapt, observă Coşeriu, în exemplul originar al lui Russell era vorba despre noţiunea de „lungime a lui *x*", şi nu de noţiunea de „lungime" în sine, ca tip de dimensiune diferită de cele numite *lărgime*, *înălţime*, *adâncime* etc. În acelaşi timp, se arată că „semnificatul unui semn al limbii este delimitat de semnificatul altor semne ale aceleiaşi limbi, dar este delimitat tocmai ca semnificat, altfel spus, ca fapt de o natură determinată: *semnificat* nu este pur şi simplu numele ansamblului acestor raporturi" (*ibidem*). Pe de altă parte, „semnificatul nu este o proprietate «adjectivă» de tipul lungimii: chiar dacă se spune că un semn material sau un «semnificant» *are* un semnificat (mod de a zice discutabil în logică şi în epistemologie, însă consacrat prin uz în limbile noastre), nu se spune că prezintă din punct de vedere fizic o proprietate – «semnificativitatea» –, ci că el corespunde sau se referă la un fapt mental, la un conţinut de conştiinţă, non-constatabil ca atare în «lumea» exterioară" (*ibidem*).

6. Câteva observaţii şi despre „semnificatul unitar", noţiune ce a fost intuită tot de Aristotel şi definită apoi satisfăcător de Leibniz, în urma unei critici făcute lui J. Locke. Importanţa acestui concept pentru lingvistică a fost arătată de E. Coşeriu, care, dându-i numele actual, l-a definit riguros, clasificându-l şi ilustrându-l, totodată.

6.1. În *Geschichte der Sprachphilosophie* (vol. I, 1969), Coşeriu face referire la un paragraf din *Metafizica* lui Aristotel (cartea G, 1006a, 29 şi urm.), lămurind ce înţelege Aristotel prin „unitatea semnificaţiei": „Aceasta nu înseamnă că un nume poate avea o singură semnificaţie – poate avea mai multe –, ci că semnificaţia adusă în discuţie într-un anumit context trebuie să fie unitară" (Coşeriu 2011: 127–128).

După câţiva ani, într-un articol intitulat *τὸ ἓν σημαίνειν. Bedeutung und Bezeichnung bei Aristoteles* (1979)[22], Coşeriu revine *in extenso* asupra problemei,

[22] Publicat în „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Literatur", 1979, nr. 32, p. 432–437. Am putut consulta acest material prin intermediul lui A. Vilarnovo, în a cărui carte (vezi nota urm.) articolul este reprodus aproape în întregime în germană şi comentat pe larg în spaniolă.

Scanned with OKEN Scanner

oferind argumente suplimentare în sprijinul ideilor formulate anterior. Printre altele, Coșeriu „arată cum distincția conceptuală între *semnificație* și *desemnare* era deja prezentă la Aristotel. La această concluzie ajunge pe două căi: prin intermediul hermeneuticii, analizând sensul expresiei «τὸ ἓν σημαίνειν» la Aristotel; studiul gândirii Stagiritului dovedește, fără loc de îndoială, prezența acestei diferențieri. Pe de altă parte, clarifică faptul că problema pusă în textul din *Respingerile sofistice*, 165a 11 și urm. nu este ambiguitatea sau polisemia numelor, ci *polivalența* lor, și că dificultățile de traducere a respectivului pasaj rezultă din neînțelegerea adecvată a semnificatului [cuvântu]lui *semainein*, fiindcă Aristotel folosește același termen și pentru *a semnifica*, și pentru *a desemna*, deși distinge cele două noțiuni" [trad. n.] (Vilarnovo 1993: 93)[23].

6.2. În aceeași *Geschichte der Sprachphilosophie*, Coșeriu remarcă, într-un capitol dedicat lui Leibniz, că acesta „dispune de o capacitate remarcabilă de a interpreta faptele de limbă dintr-o perspectivă pur lingvistică" (Coșeriu 2011: 271). Într-o critică făcută lui J. Locke, care identificase mai multe semnificații ale conjuncției englezești *but* (în funcție de contextele sintactice în care apărea), filozoful german enunță „un principiu care și-a păstrat valoarea metodologică până astăzi. Atunci când ne punem întrebarea dacă pentru o anumită formă lingvistică putem accepta sau nu o semnificație unitară, trebuie să verificăm dacă putem găsi o parafrază care poate substitui forma respectivă în toate contextele" (*ibidem*). Ca atare, Leibniz afirmă, pe bună dreptate, că în toate exemplele date de Locke (în al său *Eseu asupra intelectului omenesc*) *but* ar putea fi substituit prin *et non pas davantage* 'și nu mai mult'. În consecință – spune Coșeriu –, „în mod implicit, Leibniz folosește aici un principiu care nu este recunoscut de mulți reprezentanți ai lingvisticii moderne. Într-o formulare modernă, acest principiu ar putea suna astfel: La baza diverselor semnificații actualizate în vorbire și condiționate de context se află o semnificație unitară la nivelul limbii. Adevărata misiune a lingvisticii este de a determina această semnificație unitară" (Coșeriu 2011: 272).

Coșeriu prezintă mai detaliat acest episod Leibniz vs Locke în partea de început a unui articol esențial în care are în vedere distincția fundamentală dintre *semnificat* și *desemnare* – *Significado y designación a la luz de la semántica estructural* (1970)[24]. În același timp, sunt relevate o serie de consecințe, în plan teoretic, ale conceptului în cauză[25].

6.3. Un alt moment important al teoretizării conceptului de „semnificat unitar" îl constituie articolul *El estudio funcional del vocabulario (compedio de lexemática)*[26] în care Coșeriu fixează principiile generale ale lexematicii, care sunt,

[23] Facem mențiunea că Vilarnovo îl traduce pe *einheitliche Bedeutung* cumva inadecvat prin „significación uniforme" (în orice caz, altfel decât și-ar fi dorit Coșeriu).

[24] Studiul, publicat mai întâi în germană (*Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*) în 1970, a fost reluat, în versiune spaniolă, în Coseriu 1977: 185–209.

[25] Vezi, în Coseriu 1977, în special p. 185–187.

[26] Redactat și publicat inițial în germană (în 1976) și reluat în versiune spaniolă în Coseriu 1987: 206–238.

Scanned with OKEN Scanner

de fapt, principiile fundamentale ale structuralismului analitic[27]. El vorbeşte pe scurt aici de *principiul funcţionalităţii*, căruia îi adaugă un important corolar referitor la semnificat – cel al semnificatului unitar –, precum şi un corolar metodologic sau tehnic, acela al comutării (Coseriu 1987: 222–224). Conform acestui corolar, „pentru orice formă lingvistică distinctă, în gramatică şi în lexic, trebuie să se presupună în primul rând un semnificat unic, şi anume un semnificat unitar valabil pentru toate contextele în care apare forma respectivă şi care să poată justifica accepţiile acesteia ca fiind motivate prin determinări contextuale" [trad. n.].

6.4. Însă locul în care Coşeriu consacră cele mai multe pagini semnificatului unitar îl reprezintă magistralele sale *Lecţii de lingvistică generală* (Coşeriu 2000: 173–181) [28]. Într-o caracterizare făcută structuralismului, savantul vede în semnificatul unitar – cum deja am observat mai sus – corolarul imediat al principiului funcţionalităţii, cu referire la problema formelor omofone. Pentru mai multă rigoare, Coşeriu simte nevoia unor precizări suplimentare: „În această privinţă, trebuie să distingem între *semnificat unic* şi *semnificat unitar* şi, paralel, între *polisemie* şi *variaţie semantică*" (Coşeriu 2000: 173; cf. şi Coseriu 1977: 187).

Şi aici cele afirmate implicit de Aristotel în *Metafizica* şi în *Respingerile sofistice* îi servesc lui Coşeriu ca punct de plecare: „Semnificatul unei forme anumite poate, prin urmare, să nu fie «unic», deoarece există forme polisemice (forme care au mai mult de un semnificat); dar orice semnificat de limbă – atât un semnificat «unic» al unei forme univoce, cât şi fiecare din semnificatele unei forme polisemice – trebuie interpretat ca semnificat «unitar»" (Coşeriu 2000: 174). Urmează iarăşi precizări importante, cum este şi aceasta: „Un «semnificat unitar» – insistăm asupra acestui lucru – nu este un punct: este o zonă de semnificaţie delimitată de limbă" (Coşeriu 2000: 175).

În continuare, Coşeriu apreciază că există „trei tipuri de semnificat unitar" pe care, dovedind o capacitate excepţională de a surprinde esenţa mecanismelor lingvistice, le semnalează şi le caracterizează în linii generale, ilustrând clasificarea sa tripartită cu exemple luate preponderent nu din domeniul lexicologiei (eventual al lexematicii) – unde faptele ne sunt mai la îndemână –, ci din acela mai dificil (sub acest aspect) al gramaticii:

[a] La primul tip: „semnificatul unitar cuprinde sau «conţine» accepţiile; adică fiecare accepţie (sau variantă semantică) este acest semnificat unitar plus o determinare contextuală". Este, pe cât se pare, cel mai frecvent gen de semnificat

---

[27] Patru la număr: a) *principiul funcţionalităţii* cu un important corolar referitor la semnificat – cel al semnificatului unitar – şi cu un corolar metodologic sau tehnic al comutării; b) *principiul opoziţiei* care are drept corolar metodologic analiza în trăsături distinctive; c) *principiul sistematicităţii* (sau al structurării sistemice); *principiul neutralizării*.

[28] Urmăm aici traducerea românească a *Lecciones de lingüística general* (1981), acestea din urmă reprezentând o versiune mult modificată şi îmbunătăţită (practic, rescrisă în totalitate) a prelegerilor ţinute în Italia de Coşeriu în perioada 1968–1971. Încă de atunci, chiar în ediţia originară italiană, sunt discutate cele patru principii amintite şi se face referire la semnificatul unitar (vezi Coseriu 1973: 89–92), numai că exemplificările sunt mai puţine şi nu se face o clasificare a tipurilor de semnificat unitar.

Scanned with OKEN Scanner

unitar, putând fi evidențiat, bunăoară, în cazul valorilor timpurilor din sistemul verbal romanic. În acest sens, Coșeriu alege imperfectul spaniol, ale cărui numeroase valori se pot reduce la valoarea unică de „prezent inactual" vs „prezent actual" (Coșeriu 2000: 175–176).

[b] La al doilea tip: semnificatul unitar este „un semnificat de bază, caracteristic anumitor întrebuințări, [care] justifică celelalte tipuri de variante, cu toate că nu le «conține» propriu-zis". Este destul de frecvent și acesta, iar Coșeriu se oprește, pentru exemplificare, la diminutivul din spaniolă, trăgând concluzia că, în pofida valorilor „emoțională", „expresivă", „ironică" sau „afectivă", în realitate, valoarea de bază a diminutivului poate fi doar aceea de „«diminuare intrinsecă», opusă «diminuării extrinseci» exprimate prin intermediul unor adjective ca *pequeño*" (Coșeriu 2000: 176–179).

[c] La al treilea tip: semnificatul unitar „«conține» accepțiile sale (adică constituie baza fiecăreia din ele), dar în același timp tipurile de accepții se comportă ca și când ar fi dispuse într-o anumită ordine, în așa fel încât, ca și în cazul anterior, dacă unul se exclude, se trece la următorul". Este și cazul reflexivului în spaniolă (dar, parțial, și în alte limbi) pe care Coșeriu îl dă ca exemplu pentru acest ultim tip (Coșeriu 2000: 179–181).

7. În încheiere, trebuie subliniat că, din păcate, receptarea distincțiilor și a conceptelor coșeriene este viciată în unele medii științifice din cauza unor orientări ideologice sau filozofice „la modă", foarte diferite de idealismul (inclusiv cel de factură fenomenologică) ce stă la baza doctrinei lui Coșeriu [29]. Altminteri, întorcându-mă la exegeții invocați, care mi-au prilejuit această expunere, am convingerea că – dincolo de interpretarea parțial incorectă a conceptului de «semnificat» la Coșeriu – cercetările lui Martínez del Castillo (mai ales cele din cartea *La lingüística del decir* [2004], dedicată memoriei lui „Don Eugenio") se pot dovedi utile îndeosebi la studierea terminologiei[30].

---

[29] Vezi și cele declarate recent de Adolfo Murguía: „Poate [că] una dintre dificultățile celor care doresc să se inițieze în teoria lui Coșeriu este vocabularul său [adică *terminologia* sa, n.n.]. Această problemă a vocabularului lui Coșeriu prezintă o dificultate de receptare, mai ales pentru cei din lumea anglo-saxonă. Sistemul conceptual al lui Coșeriu a fost influențat în anii '50–'60 de fenomenologie, or, în prezent acest curent filosofic în SUA nu mai e văzut cu ochi buni. De altfel, întreaga filosofie analitică anglo-saxonă este anti-fenomenologică, iar efortul reprezentanților acestui curent constă în analizarea conceptelor, nu a intuiției, fie de natură categorială, fie de natură sensibilă" (*„Eugeniu Coșeriu a devenit din întâmplare lingvist, la fel de bine putea să devină și filosof..."* [interviu cu Adolfo Murguía, realizat de Eugenia Bojoga], în „Contrafort", nr. 3–4, 2011, p. 12–13 și 15).

[30] Faptul că am apelat în primele pagini la Anton Dumitriu pentru a-l înțelege mai bine pe Aristotel nu înseamnă nicidecum că am interpretat modul în care a asimilat Coșeriu ideile aristotelice prin grila de lectură a reputatului logician român. Coșeriu recunoaște frecvent ce anume (și din ce loc) a preluat idei și concepte de la Aristotel. Doar că, mergând în adâncime, căutând să afli de ce unele lucruri sunt la Aristotel așa și nu altfel, ai nevoie de un „Cicerone". Și, în această privință, ne-a fost ghid A. Dumitriu. De altfel, cine îi mai poate citi și pricepe pe vechii gânditori fără studii introductive sau comentarii? Spunem acestea pentru a nu se confunda demersul nostru cu ceea ce a făcut J.M. del Castillo interpretându-l pe Coșeriu (și nu pe Aristotel!) – cu referire la chestiunea semnificatului, cel puțin – sub influența lui Ortega y Gasset.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Borcilă 2006 = Mircea Borcilă, *Despre contextul actual şi perspectivele integralismului*, în „Limba română", Chişinău, nr. 1–3.

Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Lezioni di linguistica generale*, Torino, Editore Boringhieri.

Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.

Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* [1978], segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos.

Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica cognitiva*, în „Jornadas de Filología", Barcelona, p. 239–282.

Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, Éditions Peeters.

Coseriu 2007 = Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*, edición, anotación y estudio previo de Óscar Loureda Lamas, Madrid, Arco/Libros.

Coseriu 2010 = Eugenio Coseriu, *Storia della filosofia del linguaggio*, edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Roma, Carocci Editore.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII, 1992–1993, seria A, Lingvistică].

Coşeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC.

Coşeriu 2004 = Eugenio [sic!] Coşeriu, *Prelegeri şi seminarii la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu* [1998–1999], texte consemnate, cuvânt-înainte şi anexă de Doina Constantinescu, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga".

Coşeriu 2004 = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie şi indici de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Coşeriu 2011 = Eugeniu Coşeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Dumitriu 1969 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Dumitriu 1990 = Anton Dumitriu, *Homo universalis. Încercare asupra naturii realităţii umane*, Bucureşti, Editura Eminescu.

Dumitriu 1992 = Anton Dumitriu, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei greceşti* (ediţia a II-a), Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Lyons 1995 = John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică* [1968], Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Martínez del Castillo 2002 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *El significado en Coseriu: fundamentación teórica y estudio*, în *Eugenio Coseriu in memoriam*, II, [Ed. Jesús G. Martínez del Castillo], Granada, Granada Lingvistica, p. 67–89.

Martínez del Castillo 2004 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *La lingüística del decir. El logos semántico y el logos apofántico*, Granada, Granada Lingvistica.

Martínez del Castillo 2010 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *Las relaciones lenguaje – pensamiento o el problema del logos*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva.

Sapir 1921 = Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, San Diego – New York – London, Harcourt Brace & Company.

Scanned with OKEN Scanner

Seppänen 1988 = Lauri Seppänen, ***Indivisibilium intelligentia**. Zum aristotelisch-scholastischen Begriff und zu dessen Rolle in der Sprachtheorie Coserius*, în *Energeia und Ergon* (hrsg. von J. Albrecht, J. Lüdtke und H. Thun), Bd. II (hrsg. von Harald Thun).

Vilarnovo 1993 = Antonio Vilarnovo Caamaño, *Lógica y lenguaje en Eugenio Coseriu*, Madrid, Editorial Gredos.

Vîlcu 2010 = Dumitru Cornel Vîlcu, *Orizontul problematic al integralismului*, vol. I, *Integralism și fenomenologie*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut & Scriptor.

FOR A BETTER UNDERSTANDING OF EUGENIO COSERIU'S CONCEPT OF «SIGNIFIÉ»

ABSTRACT

Central concept in Coseriu's linguistic theory, the *signifié* has not always been totally perceived (sometimes not even by some of Coseriu's disciples) either from its essence or dimensions. In order to correctly understand this notion it is necessary to go back to the fundamentals of the Coserian thinking, to a reconstruction of the road followed by the great linguist in order to clarify and justify reflexively his initial intuitions. The route obligatorily includes Aristotle, Toma d'Aquino, G. Vico, Leibniz, Hegel and Husserl. In Coseriu's view, the *signifié* stands for the linguistic *analogon* of the «concept» (*conceptus*) in the way it was understood by scholastic thinkers (*verba significant res mediantibus conceptibus*), hence we shall also deal with the relation (and the difference) between *universality* and *empirical generality* which Coseriu – unlike other linguists – never confounded.

Key-words: *philosophy of language, integral linguistics, concept, signifié, universality, empirical generality*.

Scanned with OKEN Scanner

O ABORDARE ISTORICO-SISTEMATICĂ A SEMANTICII LIMBAJULUI POLITIC ROMÂNESC DIN PERSPECTIVA TEORIEI LINGVISTICE COŞERIENE

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU*

1. Fragmente de text selectate**

Mihail Kogălniceanu (1857–1861/1959: 16–19).
[Discurs cu privire la Unirea Principatelor (şedinţa din 7 octombrie, 1857)]

„[...] Mulţămesc şi felicitez Adunarea. Noi astăzi am dat dovadă că sîntem demni de libertatea ce Europa ne-a recunoscut de a ne rosti dorinţele şi trebuinţele. În toată această Adunare, însufleţită de o singură simţire, de o singură dorinţă, asigurarea naţionalităţii noastre, două singure glasuri s-au găsit care voiesc a merge în contra voinţei naţiei, în contra voinţei lui Dumnezeu, cerînd păstrarea statului-quo şi prin urmare a nămolului de nenorociri şi de abuzuri care-i formează trista istorie, şi, cu toate aceste, Adunarea, puind de o parte restricţiile regulamentului său, a învoit ca astăzi toată opinia, fie cît de antinaţională, cît de singuratică, să se esprime liber şi neîmpiedecată în faţa ţării, care o va descuviinţa în faţa Europei, care o va judeca. [...] Şi dintîi încep cu părintele de Roman. Preasfinţiia sa a rostit o curioasă teorie, adică, că este învoit de a ave între patru ochi o opinie şi în public o altă opinie. Între alte cuvinte, alt om sînt, alte lucrez în patru ochi şi alt om sînt, şi altele lucrez în public. [...] Teorie curioză, discuviinţată de morală în gura fiecărui om, discuviinţată de religie mai ales în gura unui preot. Socot că părintele de Roman singur va recunoaşte uşurătatea espresiei, sub care voieşte a ascunde apostazia sa politică.
Vin acum la marele logofăt şi cavaler Alecu Balş. D-lui în loc să vie a ne vorbi ca deputat al ţării, singurul titlu care ne dă drit de a vorbi aice, ne-a rostit opinia sa ca proprietariu de 80 000 fălci pămînt. Mare avere, frumoasă avere; nimenea din noi nu o are. Însă este cineva care o are înzăcit mai mare decît d-lui deputatul de Putna. Acesta este un oarecine care se numeşte ţară, acea ţară care o reprezintă această Adunare. D. Deputatul ne zice că are 80 000 de fălci, Ei bine, noi, Adunarea, avem mai mult decît chiar 800 000 de fălci, căci înfăţoşăm ţara.
D. deputat ne zice că ţara de abia a ieşit din agonia relelor trecutului, şi apoi ca singură tămăduire cere urmarea lor, adecă păstrarea statului-quo, numai păstrarea privilegiilor şi imunităţilor şi a tuturor consecvenţilor, care aduce după sine privilegiul nesprijinit de putere [...].
Un rău perde jumătate din puterea sa cînd îi cunoaştem originea. Răul ţării noastre ne-l spune istoria, ne-l spune suferinţele poporului. Fiecare pagină din analele noastre să o stoarcem şi va

* Şcoala Normală „Vasile Lupu", Iaşi, Aleea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România.
** În redarea discursurilor s-a păstrat ortografia originală.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 273–285

curge sînge şi lacrimi. Răul ţării noastre ne-l spune glasul poporului prin un proverb: «Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor!» [...].
Însă aceasta nu va fi. Timpul a sosit ca vechea prorocie a iroului patriei noastre să se împlinească. Sînt acum trecuţi 350 ani de cînd Ştefan cel Mare, pe patul morţii şi văzînd norii ce ameninţa esistenţa ţării noastre, chemă pe mitropolitul, pe consilierii săi şi pe fiul său Bogdan şi-i îndemnă singur el, carele 40 de ani ţinuse sabia în mînă tare şi neînvinsă, şi-i îndemnă singur ca să încheie o capitulaţie cu Înalta Poartă, capitulaţie onorabilă şi închizăşluitoare fiinţei noastre ca naţie, ca stat. [...] Prorocia acum se împlineşte. Uitaţi-vă, acei ce nu voiţi a crede la spiritul naţional, care astăzi insuflă cinci milioane de romîni, şi spuneţi dacă acest mare *cineva*, dacă ţara întreagă nu este sculată şi nu este vrednică de a fi iar o naţie. Drepturile noastre erau călcate, naţionalitatea era ca şi îngropată, cînd din mijlocul furtunilor resbelelor se rădică curcubeul păcii [...]. Tratatul de la Paris veni şi-i zise: «scoală-te şi vină după mine» şi Lazăr, şi populul romînesc se sculă, îşi aruncă giulgiurile de pe dînsul şi se arătă naţie tînără, plină de viaţă şi plină de viitoriu.
Şi tocmai în acest minut, oameni ai trecutului, veniţi şi ne faceţi lauda trecutului, veniţi şi vă încercaţi să puneţi o slabă stavilă căii unei naţii, vă refuzaţi de a crede în predicţia iroului şi sîntului nostru! Protestaţi în contra unirei! O cred. Unirea este pentru ţară şi d-voastră nu voiţi nici ţară, nici naţie.
Fraţilor, onorabilul meu amic Hurmuzaki v-a dezvoltat toate consideraţiile care ne fac o lege ca să cerem şi respectarea drepturilor seculare ale Principatelor. [...]
Trebuie să le repet şi eu acele zise şi rezise? Nu le simte toată inima, nu le judecă toată mintea? [...] Copacii vor creşte şi la umbră sub copaci vor mirosi florile şi vom avea o livadă mare şi frumoasă [...]. Iată, domnilor de Roman şi de Putna, cum sătenii, cum noi, cum populul, cum tot ce simte şi voieşte un viitoriu pentru copiii săi, pentru naţia sa, înţelege Unirea. [...] Să ascultăm, fraţilor, inima populului nostru [...] care ne strigă neîncetat: Unire şi Unire.
Să gîndim că astăzi este ziua cea mai mare din veacul nostru, că astăzi nu numai că scriem, dar facem istoria ţării noastre.
Cît pentru propunerea d. Deputat de Putna, să-i împlinim pîn'la sfîrşit cererile sale: ca să puie la actă".

Armand Călinescu (1938/1993: 52–81)

[Discurs parlamentar: *La legea pentru apărarea ordinei în stat* (şedinţa Camerei de la 17 aprilie 1934)]

„D-le preşedinte, d-lor deputaţi, guvernul ne înfăţişează astăzi un proiect de lege isvorît dintr'o preocupare foarte legitimă, aceea de a asigura ordinea în Stat. De altminteri, în toate timpurile cînd au apărut fenomene noi, care au ameninţat ordinea socială, s'a recurs la măsuri represive. Ele trebuiesc judecate prin urmare nu în principiul lor, ci în raport cu împrejurările în care trăim. [...]
Trăim o epocă de exaltare excepţională şi de slăbire a sentimentului moral. Războiul mondial, care a fost o dezlănţuire a forţei, s'a continuat după încheierea tratatelor, pe terenul gîndirii, prin apologia forţei; şi, fie că această apologie a făcut-o comunismul, fie că a făcut-o fascismul, amîndouă aceste curente au îndreptat un atac hotărît împotriva actualei organizaţii de Stat. Punctul central al acestui atac îl ocupă regimul parlamentar.
Desigur, de-a lungul crizei pe care o traversăm, s'au învederat o serie de slăbiciuni ale regimului parlamentar. În primul rînd, instabilitatea guvernelor a făcut să nu se poată întreprinde o operă serioasă de îndreptare a situaţiei. [...]
De altfel, ce ne propun curentele extremiste? Fie extremismul de dreapta, fie extremismul de stânga, ne propun dictatura. Este formula care realizează forţa.
N-am să insist asupra acestei idei. Dar eu ştiu că forţa provoacă totdeauna reacţiunea altei forţe. [...]
Şi atunci, d-lor, înţelegeţi de ce între regimul parlamentar şi dictatură, pe care ne-o propun curentele extremiste, eu socotesc că nu există alegere pentru un om conştient. [...]

Scanned with OKEN Scanner

D-le ministru de justiţie, aici să-mi daţi voie să vă atrag atenţia asupra unui lucru: dv. nu sunteţi astăzi desarmat în faţa mişcărilor extremiste. [...]
Aveţi mai întâiu legea Mârzescu din 1924. [...] Daţi-mi voie să vă cetesc acest text al art. II, fiindcă el este foarte cuprinzător: [...].
A da guvernului posibilitatea de a disolva grupările politice este, înainte de toate, un act de încredere. D-le ministru, dv. ştiţi bine că nu vă putem acorda această încredere".

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1959: 496–502)

[Cuvântare rostită la recepţia oferită de Consiliul de Miniştri al RPR cu prilejul plecării ultimului eşalon al trupelor sovietice care au staţionat în RPR (25 iulie 1958)]

„Stimaţi oaspeţi,
Dragi reprezentanţi ai Forţelor Armate ale Uniunii Sovietice,
În conformitate cu hotărîrea luată de guvernul sovietic, de comun acord cu guvernul Republicii Populare Romîne, unităţile sovietice care staţionau pe teritoriul Romîniei s-au întors în patrie.
În întreaga ţară, la Galaţi, ca şi la Constanţa, la Timişoara, ca şi la Iaşi, au avut loc cu acest prilej puternice manifestări ale prieteniei romîno-sovietice. Oamenii muncii au ţinut să-şi exprime sentimentele de stimă, recunoştinţă şi dragoste pentru Uniunea Sovietică şi pentru glorioasele ei Forţe Armate. [...]
Poporul romîn cinsteşte memoria eroicilor fii ai poporului sovietic [...].
În anii de pace, în perioada cînd pe teritoriul Romîniei au staţionat trupe sovietice, în conformitate cu prevederile Tratatului de la Varşovia, între militarii sovietici şi populaţia ţării noastre s-au înfiripat legături tovărăşeşti [...].
Vă invit să ridicăm paharul în cinstea marelui popor sovietic, constructor al comunismului; pentru glorioasele sale Forţe Armate; pentru forţa conducătoare a poporului sovietic – marele Partid Comunist al Uniunii Sovietice [...]".

2. Privire analitică asupra lingvisticii vorbirii în discursurile selectate

Eugeniu Coşeriu consideră că ar fi necesară o nouă lingvistică a vorbirii, care să schimbe radical perspectiva abordării discursului, în sensul că nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers, pentru că vorbirea este mult mai cuprinzătoare decât limba, în întregime conţinută în vorbire. În funcţionarea limbii Eugeniu Coşeriu distinge între discursul repetat (*wiederholte Rede*) şi tehnica vorbirii. Savantul de origine română arată că tehnicii generale a vorbirii îi este specifică *determinarea*, ca ansamblu de operaţii, şi *cadrele*, ca instrumente circumstanţiale ale activităţii lingvistice (Coşeriu 1962/2004: 287–329).

Determinarea cuprinde operaţiile care se execută pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor lingvistice; aceste operaţii actualizează, orientează spre realitatea concretă, delimitează şi precizează referinţa unui semn. Determinarea nominală, după Coşeriu, cuprinde patru tipuri de operaţii: *actualizarea*, *discriminarea*, *delimitarea* şi *identificarea*.

2.1. Actualizarea este operaţia prin care semnificaţia nominală se transferă de la esenţă (identitate) la existenţă (ipsitate) şi prin care numele unei fiinţe devine denotatul unei entităţi (Coşeriu 1962/2004: 299). Actualizatorul principal este

Scanned with OKEN Scanner

articolul definit; majoritatea prepoziţiilor implică actualizarea, iar numele proprii, prin simplul fapt de vorbire, au această funcţie.

Din textul lui Kogălniceanu, selectăm următoarele semne:

– substantive cu articol hotărât: *Adunarea* (şapte recurenţe), *păstrarea*, *restricţiile*, *linia*, *opinia*, *apostazia*, *agonia*, *trecutului*, *privilegiul*, *originea*, *răul*, *schimbarea*, *bucuria*, *gunoiul*, *drepturile*, *naţionalitatea*, *giulgiurile*, *Unirea*, *fraţilor*, *glasul*, *interesul*;

– nume proprii: (marele logofăt şi cavaler) *Alecu Balş*, *Dumnezeu*, *Ştefan cel Mare*, *Bogdan*, *Lazăr*, (onorabilul meu amic) *Hurmuzaki*;

– prepoziţii ca instrumente actualizatoare: *pentru* (*propuneri şi amendamente*), (*părintele*) de (*Roman*), *pentru* (*unire*).

Actualizatorii din discursul lui Kogălniceanu orientează semnele verbale spre realitatea concretă şi delimitează referinţa lor: enunţurile formulate focalizează mesajul pe ideea acceptării Unirii, ca semn al împlinirii istoriei (de aici apelul la nume simbolice precum *Dumnezeu*, *Lazăr*, *Ştefan cel Mare*, *Bogdan*, *Tratatul de la Paris*), şi ca renunţare la privilegiile feudale, simbolizate prin persoana deputatului de Putna, marele logofăt Alecu Balş, şi a locotenentului Episcopiei de Roman, Nectarie Hermeziu. Funcţia actualizatoare a articolului definit are ca efect transformarea desemnării potenţiale în desemnare reală, orientarea către universul obiectelor, şi anume Adunarea însufleţită de o singură simţire şi dorinţă, pe de o parte, şi oponenţii politici, pe de altă parte. Semantica discursului se configurează în mod contrastant, polarizându-se în mod evident pe ideile de bine (*libertate*, *voinţă*, *dorinţă*, *demni*, *prorocie*, *să împlinească*, *curcubeul păcii*, *sămânţă*, *flori*, *copaci*, *se vor veseli*, *viitor*, *inima* etc.) şi, respectiv, de rău (*nămol*, *nenorocire*, *abuz*, *apostazie*, *privilegii*, *cangrena corupţiei*, *înglodaţi în gunoiul* etc.).

Dintre funcţiile limbajului, în discursul lui Kogălniceanu, cea mai activă este funcţia numită de Leo Weisgerber – *Wirkung*; în acest sens, expresivitatea şi afectivitatea vorbirii oratorului este susţinută la nivelul pragmatic al instrumentelor de actualizare, prin poziţionarea lor la nume comune (*răul*, *glasul*, *gunoiul*, *fraţilor*), la nume cu încărcătură religioasă (*giulgiurile*, *prorocia*), la nume poetice, cum observăm într-un pasaj cu semnificaţie de parabolă şi utopie (*inima*, *vânturile*, *păsările cerului*, *la umbră*, *sub copaci*).

Din discursul lui Armand Călinescu, se pot evidenţia următoarele semne:

– substantive cu articol hotărât: *guvernul*, *instabilitatea guvernelor*, *democraţia*, *statele*, *curentele*, *extremismul*, *dictatura*, *mişcarea*, *faptele*, *instanţele*, *componenţa*, *posibilitatea*;

– nume proprii: *Sadi Carnot*, *Maeterlink*, *Garda de Fier*, *Corneliu Zelea Codreanu* (două recurenţe), *Ion Mihalache*, *Manciu*, *Ion Duca*, *D-l Goga*, *Dl. Vaida*, *Dumnezeu*, *Mârzescu*;

– prepoziţii ca instrumente actualizatoare: *prin* (*atentatul*), *pentru* (*autorităţile*), *prin* (*introducerea*), *fără* (*frică*), *înaintea* (*corpului electoral*), *pentru* (*tineret*), *după* (*intrarea în vigoare*).

Scanned with OKEN Scanner

În discursul lui Armand Călinescu, actualizatorii evidențiază o serie de nume care se constituie într-o arie clară de terminologie politică. În comparație cu numele articulate definit din discursul unionist, cele din textul rostit de omul politic în 1934 au o semantică mult mai specializată, restrânsă la tematica-țintă a discursului. Aceste cuvinte nu actualizează în primul rând funcția numită de Karl Bühler *funcție de apelare*, centrată pe ascultător, ci susțin acțiunea funcțiilor simbolice, adică a funcției reprezentative, ca mijloc de cunoaștere, și a funcției asociative, care corelează semnele ca factori de cunoaștere, după forma și conținutul lor (Coșeriu 1962/2004: 85). Numele proprii din discursul omului politic interbelic actualizează un univers de discurs mult mai restrâns la contextul referențial propus – siguranța statutului în relație cu manifestările politice extremiste –, în comparație cu universul discursului unionist, de la care trecuseră 77 de ani. O altă vârstă a societății românești, o altă etapă a limbii naționale, în varianta ei stilistic-funcțională.

În discursul lui Gheorghiu-Dej, se pot observa următoarele semne cu funcție semnificativă majoră:

– substantive cu articol hotărât: *guvernul*, *oamenii*, *poporul* (25 de recurențe), *memoria*, *izgonirea*, *ostașii*, *eliberarea*, *doborârea*, *militarii*, *prefacerea*, *sporirea*, *țările*, *țara*, *simpatia*, *dușmanii*, *politica*, *victoriile*, *sprijinul*, *speranțele*, *unitatea*, *chezășia*, *lagărul*, *comunismul*, *producția*, *zborul*, *prietenia*, *unitatea*;

– nume proprii: *Marx*, *Engels*, *Lenin*, *Nikita Sergheevici Hruşciov*;

– prepoziții ca instrumente actualizatoare: *pentru* (*eliberarea*), *în* (*perioada*), *de pe* (*teritoriul*), *în* (*Liban*), *față de* (*poporul*), *pentru* (*dezvoltarea*), *pentru* (*construirea*), *pentru* (*marea cauză*), *spre* (*aștri*), *pentru* (*victoria*), *pentru* (*primul-secretar*), *pentru* (*unitatea*), *pentru* (*pace*).

În acest text, actualizatorii selectați relevă procesul pe care l-a suferit limbajul politic românesc în epoca dictaturii comuniste. Regimul comunist de factură sovietică a conferit uzului lingvistic marca determinărilor ideologice. Nume comune precum *prietenie* sau *eliberare* au dobândit în discursurile oficiale conotații speciale, legate de noua ideologie, iar uzul oficializat a corupt și actele de vorbire comună, cum se cunoaște că s-a petrecut cu limba română timp de multe decenii. Numele articulate selectate aici reușesc să contureze, chiar făcând abstracție de nivelul frastic, un context referențial golit de viața propriu-zisă. Majoritatea lexemelor denumesc concepte, obiecte mentale, iar actualizatorii nu fac decât să orienteze semnele către niște entități din aceeași sferă. În multe structuri frastice cu pronunțată coloratură ideologică (*Vă invit să ridicăm paharul în cinstea marelui popor sovietic, constructor al comunismului; pentru glorioasele sale Forțe Armate; pentru forța conducătoare a poporului sovietic – marele Partid Comunist al Uniunii Sovietice*), instrumentele actualizării își pierd sensul lor operațional de a transfera semnificația nominală de la esență sau identitate la existență sau ipsitate (Coșeriu 1962/2004: 299). Cum ar fi putut reprezentanții noii puteri să-și pună în temă funcțiile de distorsiune-disimulare, legitimare și integrare prin recurs la un act fondator particular (Paul Ricœur 1995: 279), decât distorsionând limbajul, golindu-l

Scanned with OKEN Scanner

de naturalul semnificaţiilor şi transformându-l în limbă de lemn? Numele proprii ca actualizatori orientează ideologic discursul, organizat pe tehnica juxtapunerii, spre ideea reprezentării maniheiste a lumii ca fiind împărţită în „buni", ţările socialiste, sateliţi ai Uniunii Sovietice, şi „răi", ţările imperialiste, subordonate Statelor Unite şi Angliei. Recurenţa prepoziţiei *pentru* în contextul gramatical respectiv face mai evidentă obsesia ideologică a inoculării convingerii în nişte scopuri utopice. Intuiţia comună a faptului că limbajul participă la crearea reprezentărilor maselor şi ale indivizilor a fost transformată de ideologii comunişti într-un motor de fabricare a unui limbaj nou, artificial prin şablonizare şi desemantizare.

2.2. Discriminarea (Coşeriu 1962/2004: 303–310) se referă la complexul operaţiilor determinative, ulterioare actualizării, realizate în planul semnificaţiei obiective; ea orientează denotarea spre un grup, eventual sau real, de entităţi particulare; acestea se prezintă ca exemple ale unei clase, reprezentante ale unui tip, porţiuni dintr-un obiect extins. Un gest poate avea rol de discriminator. Discriminarea cuprinde operaţiile următoare:

2.2.1. *Cuantificarea* este înţeleasă de Coşeriu drept operaţia prin care se stabileşte numărul sau numerabilitatea obiectelor denotate. Cuantificarea poate fi *definită* (cuantificatori definiţi: *doi*, *trei*, *toţi*, *o duzină*) sau *nedefinită* (*puţini*, *mulţi*, *câţi*, *destui*). Un tip special de cuantificare este *singularizarea* (*unu*).

2.2.2. Prin *selectare*, Coşeriu înţelege un tip de discriminare reală şi externă; aceasta implică cuantificarea, aplicarea numelui la un grup şi semnalizează o separare sau o opoziţie (afirmată sau negată) între obiectele denotate şi restul clasei. Selectarea poate lua forma particularizării şi este nedefinită sau a individuării, fiind în acest caz definită. Selectarea cu selectori particularizatori implică o opoziţie de tipul *unii/alţii*; *unii/ceilalţi* sunt selectori individuatori, ca şi *care/ce/atare/acelaşi/ceilalţi*, *numitul*, *sus-numitul*, *primul*, *al doilea*, *ultimul*. Sunt simpli particularizatori *vreun/niciun/fiecare/oricare/alţii*. Pot fi individuatori şi specificatori distinctivi propoziţiile relative, articolul aplicat la cuantificatori numeric definiţi, complemente de specificare.

2.2.3. La rândul său, *situarea* este văzută de Coşeriu drept operaţia prin care obiectele denotate se situează, adică se relaţionează cu persoanele implicate în discurs şi se raportează la circumstanţele spaţio-temporale ale discursului însuşi. Instrumentele sunt situatorii posesivi (*meu*, *nostru*, *lor*) sau elementele deictice (*acesta*, *acela*, *aici*, *acolo*). Situarea semnalează o relaţie particulară de dependenţă sau de interdependenţă între entităţile desemnate sau între persoanele care apar în discurs.

Din discursul lui Kogălniceanu vom exemplifica cu câteva structuri care realizează cele trei tipuri de discriminare menţionate şi definite mai sus, şi anume:

– discriminare prin cuantificare: *proprietariu de 80 000 fălci pământ*; *carele 40 de ani ţinuse sabia în mână*;

– discriminare prin selectare: *însufleţită de o singură simţire, de o singură dorinţă*;

– discriminare prin situare: *nimenea din noi nu o are*; *acesta este un oarecine care se numeşte ţară, acea ţară care o reprezintă această Adunare*; *răul ţării noastre*

Scanned with OKEN Scanner

ne-l spune istoria; *uitaţi-vă, acei ce nu voiţi*; *cum tot ce simte şi voieşte un viitoriu pentru copiii săi*.

Cuantificatorii definiţi (*80 000 fălci pământ*, *40 de ani*) particularizează o referinţă numerică prin care discursul îşi precizează finalitatea. Adjectivul *singură*, ca individuator, realizează anafora, tehnică retorică discursivă, la care vorbitorii de la tribună apelează destul de frecvent. Cu aceeaşi funcţie discursivă participă la discurs şi pronumele sau adjectivul pronominal *alt*, particularizator al opoziţiei dintre ipostazele cameleonice ale aceleiaşi persoane, episcopul Hermeziu, oponent al Unirii, asupra căruia sunt focalizate formulările critice şi ironice ale lui Kogălniceanu. Situatorii selectaţi mai sus, adjectivele posesive (*noastre*, *săi*), pronumele personale (*ne*, *-l*), pronumele reflexiv (*-vă*), pronumele demonstrativ cu funcţie deictică (*acei*) realizează legături între persoanele implicate în discurs şi le raportează la circumstanţe de loc şi timp.

Putem observa că instrumentele vorbirii cu funcţie de discriminare, recurente în discursul oratorului Mihail Kogălniceanu, sunt bine reprezentate în discurs, diverse în plan gramatical, cumulând funcţii retorice, pe lângă rolul lor principal de a orienta denotarea spre un element anume.

Din discursul lui Armand Călinescu, vom cita următoarele structuri prin care se realizează operaţia de discriminare:

– discriminare prin cuantificare: *80 la sută din reprezentanţii naţiunii*; *o mână de oameni*; *aceste două fapte grave*; *în câteva luni*; *6000 de voturi*; *72 de incidente*; *toate forţele creatoare, toate forţele constructive*; *în toate timpurile*; *în toate statele*; *toate instanţele au achitat*; *să identificăm toate organizaţiile, toate cuiburile, să întocmim lista tuturor membrilor*; *în anumite cercuri*;

– discriminare prin selectare: *un document care a rămas*; *nicio lege penală n-a izbutit*; *fără nicio censurare*; *aceasta este prima obligaţie*;

– discriminare prin situare: *această mişcare*; *ţara aceasta, aceasta o reprezentăm noi toţi, o reprezentaţi dv., liberalii; prin tot ceea ce acest partid a putut să facă*; *acestea se pot întâmpla*.

Recurenţa sporită a instrumentelor de cuantificare în discursul lui Armand Călinescu se justifică prin intenţia mesajului său de a demonstra proasta gestionare a instabilităţii politice de către puterea de atunci. Cuantificatorii definiţi (diverse numerale, pronumele şi adjectivul pronominal *toate*) au calitate semantică argumentativă. Interesantă este lipsa folosirii selectorilor particularizatori şi individuatori, precum *unii/ceilalţi*, *fiecare*, *oricare*, *alţii*, motivată de caracterul analitic al unei probleme generale. Deicticele, pronumele şi adjectivele demonstrative, în număr mult mai mare decât în orice alt tip de discurs, realizează situarea comunicării prin semnalarea relaţiilor de dependenţă şi interdependenţă între entităţile denotate: *pentru aceste motive*, *în această situaţie*, *în această ordine de idei*, *ţara aceasta, aceste manifestaţiuni, între aceste organizaţii, aceste texte, aceasta este prima obligaţie* etc. Localizarea sau situarea, afirmă Coşeriu, este faza finală din procesul de determinare, când semnul „actualizat, cuantificat şi selecţionat se îndreaptă spre denotaţia unui obiect integral determinat, într-o circumstanţă real

determinată" (Coşeriu 1962/2004: 308). Funcţia apelativă ca marcă a oralităţii discursului se situează în acest plan circumstanţial. Structuri precum *le socotiţi, nu le puteţi face, dumneavoastră* (cu mai multe ocurenţe), *vă rog, domnule ministru, domnilor, domnilor deputaţi* relevă calitatea de activitate şi nu de produs a discursului, un act de creaţie permanentă, chiar dacă structurat „în baza modelului unor acte lingvistice anterioare" (Coşeriu 2009: 174).

În discursul lui Gheorghiu-Dej, cunoscut lider comunist, secretar al PCR şi preşedinte al Consiliului de Miniştri, structurile prin care se realizează operaţia de discriminare sunt următoarele:

– discriminare prin cuantificare: *întreaga omenire*; *o serie de acţiuni*; *toate popoarele iubitoare de pace*; *sute de milioane de oameni*; *cu toate ţările*; *întregul popor*; *toţi oamenii muncii*; *între toate popoarele lumii*;

– discriminare prin selectare: *din viaţa internă a altor ţări*; *nici un fel de declaraţii*; *alte ţări*; *celelalte ţări socialiste*; *ca şi în alte multe ţări*; *celorlalte ţări ale lagărului socialist*;

– discriminare prin situare: *aceste trupe*; *ţara noastră*; *soarta lor*; *poporul nostru*; *aceşti strigoi jalnici ai trecutului*; *visurile lor*; *statul său*; *aceste epave*; *detaşamentul său de frunte*; *gloriosul său partid*; *în calea lor spre socialism*; *Comitetul său Central.*

Cuantificatorii selectaţi susţin intenţia vorbitorului de a ascunde şi falsifica realitatea, pentru a sluji ideologia regimului autoritar al statului proletar instaurat deja de peste un deceniu. Strategiile de asigurare a eficacităţii sunt imanente noului şablon, importat odată cu modelele social-politice ale societăţii comuniste sovietice. Semantica discriminatorilor (*toţi, toate, întreagă*) ca şi recurenţa lor voit asumată, ca semn al obedienţei şi al angajării totale în regimul politic, se înscriu în aria conceptuală a totalitarismului. Selectorii particularizatori şi individuatori se exprimă doar prin două lexeme, *alte, celelalte*, pentru a păstra discursul în limitele unui şablon lingvistic, care îşi joacă rolul falsei persuasiuni prin recurenţă şi golire de sens, în contextul evocării aceloraşi imagini ale lucrurilor: portretele ştiute, steagurile şi alte semne, mereu aceleaşi.

În toate discursurile politice, operaţia de situare a entităţilor desemnate orientează sensul spre două funcţii textuale implicite, antinomice, anume afirmaţia, pe de o parte, şi respingerea sau contestarea, pe de altă parte. Discursul politic este, de fapt, o armă în mâna unuia dintre combatanţi. Spre deosebire de discursul politic rostit într-o societate democratică liberă, unde ambii combatanţi sunt în arenă, în cazul de faţă actul de vorbire îşi pierde funcţia lui dialogică, este un şir de lozinci adresate unui auditoriu căruia i s-au îngrădit libertăţile şi i s-a confiscat dreptul de a folosi limba în mod natural şi total.

2.3. Delimitarea este a treia operaţie verbală distinsă de Eugeniu Coşeriu în cadrul determinării nominale, care o defineşte astfel: „aceasta modifică posibilităţile de desemnare ale semnului, circumscriind denominaţia (parţializând conceptul), ori limitează denotarea, în sens extensiv sau intensiv, orientând referinţa spre o parte sau spre un aspect al denotatului particular" (Coşeriu 1962/2004: 310–311). În teoria

Scanned with OKEN Scanner

coşeriană, delimitatorii sunt, de regulă, complemente ale substantivului, adjective, propoziţii atributive, apoziţii. În cadrul delimitării, creatorul lingvisticii integrale distinge:

Explicarea. Explicatorii evidenţiază şi accentuează o caracteristică inerentă a denotatului: *vastul ocean*, *Granada la bella*.

Specializarea. Specializatorii precizează limitele extensive sau intensive între care este considerat determinatul dintr-un punct de vedere intern, fără a-l izola şi a-l opune altor determinabili susceptibili de a fi încadraţi sub aceeaşi denominaţie: *todo Madrid*, *Dacia romană*, *soare matinal*, *el cielo austral*, *Rebreanu ca dramaturg*. Acest tip de determinare este numit specificare distinctivă (Coşeriu 1962/2004: 312).

Specificarea reprezintă acel tip de delimitare prin care se restrâng posibilităţile referenţiale ale unui semn, adăugându-i-se note care nu sunt inerente semnificaţiei acestuia: *cetate dacică*, *păsări de noapte*, *presidente de la República*.

Structuri care realizează operaţia de delimitare în discursul lui Kogălniceanu:

– delimitare ca explicare: *agonia relelor*; *cangrena corupţiei*; *somn atât de adânc*; *drepturi seculare*; *onorabil deputat*; *păsările ceriului*; *livadă mare şi frumoasă*;

– delimitare ca specializare: *vechea prorocie*;

– delimitare ca specificare: *teorie curioază*; *norii ce ameninţă*; *capitulaţie onorabilă*; *spirit naţional*; *o slabă stavilă*; *loc sterp*.

Explicatorii susţin intenţia polemică a oratorului unionist când aceştia accentuează trăsături semantice inerente ale denotaţilor care trimit la defecte şi suferinţe (*agonia*, *cangrena*, *somn*), pe de o parte, şi trăsături ale denotaţilor care imaginează, parabolic, o ţară promisă prin împlinirea idealurilor istorice: *livadă*, *păsări*. Specificatorii aleşi de Kogălniceanu în procesul natural al vorbirii, ca şi actualizatorii şi discriminatorii delimitaţi în analiza noastră lexematică, trasează liniile unei gramatici a vorbirii prin care transpare tehnica generală a activităţii lingvistice. Observarea operaţiilor limbajului care se execută pentru a spune ceva prin intermediul semnelor limbii, adică pentru a actualiza nivelul virtualităţilor, conduce la ideea că vorbitorul nostru dispune de o competenţă idiomatică înaltă şi o ştiinţă a discursului individual pe care o întemeia pe modele retorice clasice, în interiorul cărora actualiza faptele de vorbire, constituite în normă individuală. În epocă, norma socială a discursului politic, cum transpare din cuvântările lui Bălcescu, de pildă, se constituise din repetiţia de modele anterioare; oratorii epocii erau oameni cultivaţi care „umpleau" schemele culturale ştiute cu propriul act de vorbire, supus simultan şi natural unui proces de formalizare, dirijat de funcţiile de reprezentare, de apelare, de evocare. Cuvântările publice amintite folosesc, mai mult decât cele care vor urma peste ani la diferite tribune, toate posibilităţile pe care le oferea limba la momentul respectiv: fiind mai puţin formalizate prin uzul unor teminologii ale vieţii publice şi prin instrumente gramaticalizate (împrumuturi sau calcuri devenite stereotipuri după 1900), discursurile din epoca paşoptistă şi unionistă evidenţiază dinamica transformării limbii populare, comune, în act de vorbire solemnă şi funcţională.

Scanned with OKEN Scanner

Delimitatorii selectați relevă, de asemenea, deschiderea vorbirii lui Kogălniceanu spre un univers de discurs larg, spre alte sisteme de semnificații, semn al pasiunii, competenței și sincerității, pe care le transmite oratorul prin discursul său.

Structuri ilustrative din discursul lui Armand Călinescu prin care se realizează operația de delimitare:

– delimitare ca explicare: *exagerare utopică*; *exaltare excepțională*; *extremismul de stânga*; *supraveghere atentă*; *pericol bolșevic*; *neadormită priveghere*;

– delimitare ca specializare: *misticism asiatic*; *manifestații de stradă*; *legislație penală*; *dispoziţiuni legale*; *lege penală*;

– delimitare ca specificare: *președintele Republicii Franceze*; *uniforme nepermise*; *text foarte larg*.

Delimitatorii exemplificați mai sus relevă buna adecvare a tehnicii vorbirii la semanticitatea limbajului. Atributele din prima categorie precizează în plus sensul unor realități grave pe care oratorul le supune atenției unei adunări politice; ceilalți delimitatori precizează limitele semantice ale determinaților, ceea ce înseamnă precizie și proprietate în actul de vorbire. Chiar numai din secvențe excerptate din întregul discurs, se pot remarca corectitudinea la nivelul competenței idiomatice și adecvarea la nivelul celei expresiv-discursive.

Din discursul lui Gheorghiu-Dej, ne-am oprit asupra următoarelor structuri care marchează operația de delimitare:

– delimitare ca explicare: *prietenie de nezdruncinat*; *caldă prietenie*; *dragi tovarăși*; *încălcare grosolană*; *lupta hotărâtă*; *creștere imensă*; *colonialism înrobitor*; *victorii morale*; *epave jalnice*; *legături frățești*; *măreața învățătură*; *victoriile grandioase*; *însemnătate uriașă*; *strălucitele succese*; *pace trainică*;

– delimitare ca specializare: *lupta pentru izgonirea*; *luptele pentru eliberarea*; *puteri imperialiste*; *eliberare națională*; *acțiuni agresive*; *succese istorice*; *producția industrială*; *eliberare definitivă*;

– delimitare ca specificare: *purtătoare de drapel*; *trupe occidentale*; *trupe străine*; *state din Europa*; *poporul sovietic*; *războiul antihitlerist*.

Parafrazând și adaptând o celebră aserțiune a Coșeriu, după care „germana nu a fost niciodată o limbă nazistă, în ciuda faptului că a existat totuși un uz al lexicului caracterizabil drept național-socialist" (Coșeriu 2009: 150), putem spune și despre limba română că nu a fost niciodată o limbă „comunistă", chiar dacă perioada comunistă s-a caracterizat prin frecvența în uz a anumitor termeni cu conotații ideologice totalitare. Într-un articol de tinerețe, *Lingua e regime in Romania*, savantul de origine română notează că revoluția politică și socială a adus cu ea mari și profunde schimbări lingvistice, echivalente cu o adevărată revoluție lingvistică, pe care o observă la o simplă lectură a ziarelor din acele vremuri. În felul cum în România se mergea spre o societate „fără clase", la fel se încerca și crearea unei limbi comune, „fără clase", ceea ce înseamnă reducerea diferenței dintre limba literară și limba comună, dintre limba clasei culte și cea populară (Coseriu 1949: 18–21).

Scanned with OKEN Scanner

Explicatorii citaţi din discursul lui Gheorghiu-Dej evidenţiază exact aplecarea spre grandilocvenţă pe care o favoriza ideologia comunistă pentru a-şi construi imaginea de sine. Majoritatea denotaţilor şi determinaţii lor adjectivali au trăsătura semantică 'pozitivitate'. Limba îşi demonstrează funcţionalitatea. Sintagmele exemplificatoare de mai sus relevă delimitările ca reducţie semantică în semnificaţia cuvintelor alese de vorbitorii comunişti pentru a comunica realitatea lor limitată.

2.4. Identificarea sau specificarea informativă este operaţia prin care în concepţia coşeriană se precizează semnificaţia unei forme plurisemantice, cu scopul de a asigura înţelegerea ei de către ascultător: *foaie de hârtie*, *lamă de ras*, *lengua-idioma*, *pomme de terre*; aplicată numelor proprii, le face să devină neechivoce: *Santiago de Chile*, *Felipe Segundo*. Identificatorii pot fi ocazionali (Córdoba, *Argentina*) sau uzuali (Castellón *de la Plana*) sau constanţi (*New York*). Identificatorii uzuali şi cei constanţi formează cu determinanţii lor adevărate nume compuse (Coseriu 1949: 313).

Prezentăm, în continuare, structuri care realizează operaţia de identificare în discursul lui Kogălniceanu: *linia de purtare, locotenentul de Roman, deputatul de Putna, Înalta Poartă, Tratatul de Paris*, în discursul lui Armand Călinescu: *opinie publică*, *o mână de oameni*, *mijloace sancţionare*, *dări în judecată*, *Garda de Fier* (18 recurenţe), *Inspectoratele de Siguranţă*, *Ministerul de Interne*, *organele poliţiei*, *organele de inspecţie*, *Ministerul de Justiţie*, *Partidul Naţional Liberal* şi în cel al lui Gheorghiu-Dej: *regimul burghezo-moşieresc*, *tărâmul construirii comunismului*, *mase de oameni*, *Forţele Armate ale Uniunii Sovietice*, *Partidul Muncitoresc Român*, *Republica Populară Română*, *lagărul socialist*, *baze militare*.

Identificatorii din cele trei texte au funcţia de a asigura caracter univoc numelui, îl particularizează în raport cu alte nume identice. Sintagmele selectate identifică denotaţii şi, ca nume proprii cu identitate istorică, orientează către domeniul obiectelor: locuri şi personalităţi care construiesc sau se opun Unirii Principatelor, în primul discurs, un partid extremist şi organisme responsabile de siguranţa statului în epoca interbelică, în discursul lui Armand Călinescu, organisme ale statului totalitar, în ultimul discurs.

În textul coşerian de referinţă pentru consideraţiile de mai sus, ca o concluzie la descrierea tipurilor de determinare nominală înţelese ca operaţii de tehnică a vorbirii, Coşeriu afirmă că acestea asigură folosirea limbii. Pe de o parte, vorbirea nu foloseşte tot ceea ce îi poate oferi limba pentru o împrejurare determinată, iar, pe de altă parte, vorbirea nu numai că foloseşte limba, dar o şi depăşeşte. Ca *energie*, vorbirea modifică, recreează şi face să sporească în mod continuu ştiinţa pe care se bazează. Limba este terenul comun în cadrul căruia vorbitorii se raportează la o istoricitate lingvistică comună, şi tot ceea ce se spune se spune într-o limbă, care se manifestă prin vorbire (Coşeriu 1962/2004: 314).

Scanned with OKEN Scanner

3. Concluzii

Aceşti indici ai tehnicii vorbirii pot deveni criterii pentru a delimita şi descrie clasa textelor politice, aparţinând unor anume tradiţii textuale. Textele selectate ne situează în planul diacroniei discursului politic; demersul nostru analitic încearcă să surprindă şi să discute câteva aspecte care ţin de componenta lingvistică a tradiţiei discursului politic.

La nivel idiomatic, istoric, limba română şi-a creat, începând cu epoca lui Kogălniceanu şi traversându-le pe celelalte până în prezent, o anumită tehnică a discursului politic. Prin abordare diacronică se poate stabili ce anume corespunde normei, în speţă unor şabloane funcţionale, fixate în mod tradiţional. Acestea sunt structurile care susţin funcţia de apelare, centrată pe ascultător, funcţia pragmatică, centrată pe eficacitate, sau funcţia evocării, centrată pe expresia atitudinii subiective faţă de lucruri, instituţii, persoane şi grupuri, care manifestă convingeri şi ideologii politice. Totuşi, aceste structuri lingvistice nu sunt proprii numai domeniului politic, cum arată Coşeriu (Coseriu, Loureda 2006: 43), ci întregii vieţi practice, de la textele de dragoste, la cele comerciale, care, în fond, se folosesc de aceleaşi procedee retorice. Ceea ce include discursul politic într-o clasă anume este nu propria lui structură lingvistică, ci conţinutul său extralingvistic.

Situăm, în sensul lingvisticii integrale coşeriene, cele trei discursuri la nivelul limbii ca discurs sau text (*ergon*), anume la nivelul individual al cunoaşterii expresive. Fiecare discurs ca act de limbaj presupune, însă, şi nivelul universal al vorbirii ca activitate generală, ca *enérgeia*, presupune, de asemenea, cunoaşterea idiomatică a limbii istorice vorbite (*dynamis*). Putem afirma că toţi cei trei autori ai discursurilor analizate au, cum este firesc, grade diferite de competenţe elocuţionale, idiomatice şi expresive, se situează în mod individual într-o tradiţie a discursului public, de factură politică. Fiecare text are context istoric diferit şi se încadrează într-o „specie" diferită a discursului politic, ţinând cont de conţinuturile lor extralingvistice; primul este un discurs parlamentar, pe o temă patriotică, de stringentă actualitate, polemic faţă de o opoziţie minoritară, cu accente profetice şi imagini poetice. Al doilea discurs este, de asemenea, un discurs parlamentar, de tip interpelare şi comentariu al cadrelor sociale, politice şi legislative. Complex ca structurare argumentativă şi strategii retorice, discursul lui Armand Călinescu este polemic faţă de reprezentanţii puterii şi are un grad mai scăzut de expresivitate stilistică, în comparaţie cu cel al lui Kogălniceanu.

Al treilea discurs analizat este, de fapt, o alocuţiune, rostită în contextul istoric şi politic al retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul românesc. Nu putem spune că îi lipsesc strategiile retorice, este expozitiv, uzează de lozincile limbajului comunist şi este un indiciu al transformării actului de vorbire publică, într-un cadru oficial, în aşa numita „limbă de lemn".

Textul politic, prin libertatea pe care şi-o asumă în numele împlinirii unui scop practic, uzând, în multe situaţii, de tehnica ascunderii gândului adevărat, de falsuri şi de insinuări, este o oglindă a societăţii româneşti la un moment dat, a modului cum vorbitorii folosesc limbajul ca activitate fundamentală de „deschidere a posibilităţilor proprii omului", ca „înfăţişare a conştiinţei", „ca înţelegere a lumii" (Coşeriu 2009: 159). Am avut în vedere limbajul aşa cum se particularizează el în trei dintre etapele istorice ale limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

Coseriu 1949 = Eugenio Coseriu, *Lingua e regime in Romania*, în *Atti del sodalizio glottologico milanese*, II.

Coşeriu 1962/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii* [*Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, 1962], ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Coseriu, Loureda 2006 = Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului şi lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie şi indici de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Ricœur 1995 = Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere în limba română de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas.

b. Izvoare

Armand Călinescu 1938/1993 = *Discursuri parlamentare. 1934–1937*, Bucureşti, Editura Quadrimpex.

Gheorghe Gheorghiu-Dej 1959 = *Articole şi cuvântări. 1955–1959*, Bucureşti, Editura Politică.

Mihail Kogălniceanu 1857–1861/1959 = *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

APPLYING COSERIAN LINGUISTIC THEORY TO A SYSTEMATIC-HISTORICAL REVIEW OF ROMANIAN POLITICAL DISCOURSE SEMANTICS

ABSTRACT

This paper brings forth examples of how Coserian linguistic theory may be used to articulate a pragmatic analysis of various political discourses. The linguists "nominal determination" dissociations are in this sense applied unto several texts pertaining to three types of Romanian political discourses, extracted from three different historical epochs. The author thereby underlines, in a Coserian vein, the manner in which discursive techniques are self-specific both at an idiomatic-historical level and (implicitly) at an expressive-individual level.

Key-words: *Eugenio Coseriu, nominal determination, political discourse, text linguistics.*

Scanned with OKEN Scanner

TEORIA PĂRȚILOR DE VORBIRE LA EUGENIO COSERIU

DUMITRU NICA*

Părțile de vorbire reprezintă partea centrală a oricărui sistem gramatical: „în ele se proiectează, în ultimă instanță, toate problemele de ordin gramatical" (Hjelmslev 1976: 301)[1]. În acord cu Charles Hockett, putem spune că ele ocupă poziția primă în *nucleul gramatical* al unei limbi, reprezentat de următoarele „straturi":

a. sistemul părților de vorbire;
b. categoriile gramaticale;
c. functivele;
d. tipurile de construcții și construcțiile (Hockett 1976: 268).

Prezentarea teoretică, ca și cea aplicativă, a părților de vorbire se înscrie între problemele lingvistice de dificultate universal recunoscută (Coseriu 1973: 112; Coseriu 1978: 50). Aceasta și explică de ce părțile de vorbire constituie unul dintre aspectele cele mai discutate și mai disputate ale gramaticii.

Contribuția lui Eugenio Coseriu la teoria generală a părților de vorbire este de primă importanță în lingvistica actuală. În cele ce urmează, ne oprim la a enunța principalele idei care o susțin. În concepția lui Coseriu, *categoriile verbale*[2] nu trebuie definite și tratate drept clase lexicale, ca ansambluri de cuvinte înregistrate în dicționare. *Categoriile verbale* sunt, fără îndoială, categorii semantice, dar ele nu reprezintă „sensuri lexicale, ci sensuri categoriale, formele în care se organizează în vorbire înțelesul lexical" (Coseriu 1978: 56). Dacă, după sensul lexical, cuvintele se organizează în familii ori câmpuri semantice, diferite în limbi diferite, *categoriile verbale* se structurează numai după sensul categorial, ele sunt „*fapte lingvistice* (*sprachlich*), iar conceptele corespunzătoare lor sunt *concepte lingvistice* (*sprachwissenschaftlich*) și pot fi definite numai de lingvistică" (Coseriu 1978: 58).

Coseriu operează mai întâi cu distincția între două tipuri fundamentale de semnificat: *semnificatul lexical* și *semnificatul categorial*. În spaniolă, de exemplu, între *amo* „iubesc" și *amo* „stăpân" există diferență de înțeles lexical și categorial

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

[1] Traducerea pasajelor din lucrările citate în articolul de față ne aparține.

[2] Coseriu folosește mereu denumirea de *categorías verbales* pentru cea curentă de *părți de vorbire*. Cf. Coseriu 1978: *Sobre las categorías verbales (Partes de la oración)*.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 287–292

Scanned with OKEN Scanner

în acelaşi timp; între *verde* (adjectiv) în *el árbol verde* şi *verde* (substantiv) în *el verde es una especie de color* există diferenţă numai de semnificat categorial (Coseriu 1978: 56). La fel, în română: între *mână* (substantiv) şi *mână* (verb) există diferenţă atât de sens lexical, cât şi de sens categorial, în timp ce între *verde* (adjectiv) din *copacul verde* şi *verde* (substantiv) din *primăvara vine cu un verde foarte sănătos* diferenţa este numai de sens categorial. „Semnificatul lexical se referă la ceea ce este organizat în limbaj; cel categorial, la modul de a-l organiza. Semnificatul lexical corespunde lui *ce* semnifică un cuvânt; cel categorial, lui *cum* al semnificaţiei. Astfel, faptul că sp. *verde* şi *azul* (sau *bosque* şi *selva*) le corespunde în altă limbă un singur cuvânt este ceva care aparţine semnificatului lexical; faptul că însuşi semnificatul lexical *verde* poate fi intuit şi exprimat ca o calitate ori ca substanţă aparţine semnificatului categorial" (Coseriu 1978: 57).

În cadrul limbajului ca activitate universal umană, Eugenio Coseriu distinge trei planuri: *vorbirea* în general, *limba* şi *textul*. Celor trei planuri, cu categoriile lor funcţionale, le corespund trei mari tipuri de conţinut: *designación*, *significado*, *sentido*. *Designación* „desemnare" înseamnă referirea la un obiect sau la „o stare de lucruri" extralingvistică; *significado* „înţeles" este înţelesul unui semn lingvistic sau al unei construcţii într-o limbă dată; *sentido* „accepţie, nuanţă, sens" este sensul pe care un semn ori o construcţie îl are exclusiv într-un text.

În cadrul înţelesului (*significado*), Coseriu identifică următoarele tipuri:

1. *Înţeles lexical*, care corespunde lui *ce* în înţelegerea lingvistică „a lumii extralingvistice". De exemplu, înţelesul comun şi identic în seria sp. *caliente – calor – calentar* şi care diferenţiază această serie ca un tot de seria *frío* (adjectiv) – *frío* (substantiv) – *enfriar* şi de alte serii analoge. În limba română, lexemele din fiecare din seriile:

cioban – ciobănesc – a ciobăni – ciobăneşte;
golan – golănesc – a golăni – golăneşte;
student – studenţesc – studenţeşte;
negru – negreaţă – a înnegri;
alb – albeaţă – a înălbi

au înţeles comun.

2. *Înţeles categorial*, care corespunde lui *cum* al înţelegerii „lumii". Este înţelesul care diferenţiază cuvintele din seria:

cioban – ciobănesc – a ciobăni – ciobăneşte;

ori din seria:

golan – golănesc – a golăni – golăneşte.

Este vorba, prin urmare, de înţelesul părţilor de vorbire propriu-zise: substantiv, adjectiv, verb, adverb, cu subdiviziunile lor. Aşa, de exemplu, *cioban* şi *ciobănesc* au acelaşi înţeles lexical, dar se deosebesc prin conţinutul lor categorial. În schimb, *cioban* şi *student*, de exemplu, au acelaşi înţeles categorial, dar se deosebesc prin conţinutul lor lexical. Cuvintele dotate cu

Scanned with OKEN Scanner

înțeles atât lexical, cât și categorial sunt numite *cuvinte lexematice* (*palabras lexemáticas*)[3]. Cuvintele care au înțeles categorial, dar sunt lipsite de înțeles lexical sunt numite cuvinte categorematice (*palabras categoremáticas*): *eu*, *acesta*, *aici*, *acum*, *așa* etc.

3. *Înțeles instrumental*: este înțelesul morfemelor, indiferent dacă acestea sunt cuvinte ori nu. Așa, de exemplu, *-e* din *cas-e* are înțelesul „pluralizator"; *el* în sp. *el hombre* are înțeles „actualizator". În română, *-l* din *codru-l* are același înțeles.

4. *Înțeles structural* (sau *sintactic*): este înțelesul propriu combinațiilor de cuvinte lexematice și categorematice cu morfeme în interiorul propozițiilor. De exemplu: singular, plural, actual, activ, pasiv, prezent, trecut, perfectiv, imperfectiv etc.

5. *Înțeles ontic*, adică valoarea existențială asociată „stării de lucruri" prezentată într-o propoziție. De exemplu: afirmativ, negativ, interogativ, imperativ etc. (vezi Coseriu 1977a: 248–249 și Coseriu 1978: 136–138).

Dintre aceste tipuri de *înțeles* stabilite de Coseriu, mai puțin clar și convingător este prezentat *înțelesul structural* sau *sintactic*. În schimb, indispensabile în teoria părților de vorbire și, în genere, în gramatica teoretică sunt primele trei.

Pe baza analizei semantice întreprinse, Coseriu distinge trei mari clase de cuvinte:

1. *Cuvinte lexematice*, care structurează și reprezintă realitatea extralingvistică. Sunt cuvintele dotate atât cu înțeles lexical, cât și cu înțeles categorial. De exemplu: *om*, *codru*, *alb*, *frumos*, *a merge*, *a citi*, *repede*, *bine* etc.

2. *Cuvinte categorematice* (*pronume*), care prezintă numai forma de structurare a realității extralingvistice (funcționând, de aceea, ca substantive, adjective, adverbe), dar care nu reprezintă nici o materie extralingvistică determinată. Sunt cuvinte care au înțeles categorial, dar nu au înțeles lexical. De exemplu: *eu*, *tu*, *acesta*, *fiecare*, *aici*, *acolo*, *așa* etc.

3. *Cuvinte morfematice* (sau *instrumentale*), care nu au funcționalitate de „configuratori ai lumii" în mod direct, ci numai în relație cu alte cuvinte. Sunt cuvinte care au înțeles instrumental. De exemplu: *și*, *sau*, *pe*, *în*, *da*, *nu* etc. (vezi Coseriu 1978: *Semántica y gramática*, 133).

Eugenio Coseriu vorbește peste tot de patru părți de vorbire (*substantiv*, *adjectiv*, *verb*, *adverb*), reprezentate de cuvinte lexematice, adică de cuvinte dotate atât cu înțeles lexical, cât și cu înțeles categorial (*FCL*[4]). Pentru întâia dată în gramatica teoretică, Coseriu fixează un statut precis unei clase atât de greu de definit cum este cea a *pronumelui*, pe care îl trece în rândul *categoremelor* sau al *formelor categoriale* (cuvinte cu înțeles categorial, fără înțeles lexical, dar care se referă întotdeauna la un semnificat lexical dat de context), *FC*. Tot aici se încadrează o serie de *deictice* adverbiale: *aici*, *acolo*, *așa* etc. Între categoreme

[3] Pentru analiza *cuvintelor lexematice* din punct de vedere semantic, vezi Coseriu 1977b: *Las estructuras lexemáticas*, 162–185.

[4] Se notează, în cazul cuvintelor abstracte, cu *F* forma fizică, *L* înțelesul lexical, *C* înțelesul categorial.

Scanned with OKEN Scanner

figurează şi *numeralul*. *Articolul*, *prepoziţia* şi *conjuncţia* sunt cuvinte instrumentale, *F* (dar care au înţeles instrumental). *Interjecţiile* sunt forme şi valori pure, fără niciun înţeles, *F* (Coseriu 1978: 60, nota).

Părţile de vorbire se organizează ierarhic. Astfel, în cadrul părţilor fundamentale depistăm două ranguri: părţi de vorbire *nucleare* (substantivul şi verbul) şi părţi de vorbire *sateliţi* pentru cele dintâi (adjectivul şi adverbul). Dihotomia nume–verb este catalogată ca una dintre universaliile lingvistice. Părţile de vorbire fundamentale sunt serii deschise.

În imediata apropiere a părţilor fundamentale se află numeralul şi pronumele. *Numeralele* sunt lexeme care au conţinut lexical de sine stătător (exprimă cantitatea), dar nu reprezintă în sistem o valoare categorială. De aceea, ele ocupă poziţia *substantiv*, *adjectiv* şi *adverb*.

Pronumele sunt lexeme categorematice, întrucât nu au înţeles lexical prin ele înseşi, dar au înţeles categorial *substantiv*, *adjectiv* şi *adverb*. De aceea, ele au o autonomie sintactică, ocupând poziţiile părţilor fundamentale (cu excepţia verbului). În acelaşi timp, aceste moneme, ilustrând fenomenul gramatical al substituţiei, se înscriu ca elemente centrale în sistemul substitutelor, ca *pro-nume*, alături de *pro-verbe*, *pro-adverbe* şi *pro-enunţ*. Numeralul şi pronumele sunt clase închise.

Prepoziţia şi *conjuncţia* sunt reprezentate de moneme care nu sunt dotate nici cu înţeles lexical, nici cu înţeles categorial. Ele au, în schimb, înţeles instrumental, una din variantele înţelesului gramatical, şi, drept urmare, se înscriu ca elemente centrale în sistemul elementelor joncţionale, alături de pronumele (adjectivele) şi adverbele relative (şi nehotărâte).

Articolul este o clasă extrem de eterogenă (cf. Vasiliu 1952: 32–36; Coteanu 1958; Guţu-Romalo 1967; Iordan et al. 1967: 166–179; Manoliu Manea 1968: 65–73, 79–92). El funcţionează ca actualizator în cadrul grupului nominal (cf. Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 292–296), servind categoria determinării, funcţionează apoi ca formant (*al doilea*), morfem al cazului (şi al numărului), categorizator (*înainte – înaintea*), substitut (articolul posesiv şi cel demonstrativ), element afuncţional (în cazul numelor proprii) (Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 295; vezi şi Coseriu 1973: *El plural en los nombres proprios*, 261–281). Aceste caracteristici situează articolul la periferia părţilor de vorbire.

Tot la periferia părţilor de vorbire se plasează, dar din alt unghi de vedere, *interjecţiile*, elemente de interferenţă între fenomenele lingvistice şi fenomenele nelingvistice (fizice, fiziologice, psihice) (vezi Coteanu 1974: 319; Hjelmslev 1976: 301–305).

Părţile de vorbire sunt forme generale de organizare a limbajului. În acelaşi timp, fiind concepte cu care operează gramatica, ele reprezintă şi una dintre universaliile lingvistice; sunt universalii conceptuale. Vom conclude cu Coseriu:

„a. Toate limbile au categorii verbale [părţi de vorbire, n.n.];
b. Categoriile verbale pot fi diferite în limbi diferite;

Scanned with OKEN Scanner

c. Întrebuinţarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea denumită" (Coseriu 1978: *Los universales del lenguaje (y los otros)*, 182).

Aşadar, fiecare limbă „istorică" are sistemul său propriu de părţi de vorbire. Proprietăţile părţilor de vorbire şi modul lor de manifestare diferă de la idiom la idiom. Nu toate limbile au, de exemplu, articol (latina, limbile slave, cu excepţia bulgarei), din unele lipseşte pronumele; în altele, acesta din urmă cunoaşte o mare expansiune etc. Toate limbile însă cunosc cele două clase nucleare: substantivul şi verbul.

Clase conceptuale, părţile de vorbire cunosc şi au definiţii universale. Prin urmare, nu se defineşte substantivul în limba română ori în franceză, ci substantivul în gramatică, fiind un concept gramatical. Definiţiile sunt, prin natura lor, *semantice* şi *logice*, aşa cum le întâlnim în gramatica clasică. Părţile de vorbire pot fi caracterizate *formal* ori *funcţional* (cu indicii de rigoare), dar nu pot fi definite decât logico-semantic.

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

Aschenberg, Heidi, *Teoría de la gramática. La concepción de Eugenio Coseriu*, „Odisea", 3 (*Eugenio Coseriu, in memoriam*), 2003, p. 55–68.

Nica, Dumitru, *Teoria părţilor de vorbire. Aplicaţii la adverb*, Iaşi, Editura Junimea, 1988.

b. Lucrări de referinţă

Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, 3-a edición, Madrid, Gredos.

Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos.

Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Gredos.

Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, Semántica, Universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.

Coteanu 1958 = Ion Coteanu, *Contribuţii la teoria articolului*, „Studii şi cercetări lingvistice", IX, p. 17–41.

Coteanu 1974 = Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Guţu-Romalo 1967 = Valeria Guţu-Romalo, *Articolul şi categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, p. 225–236.

Hjelmslev 1976 = Louis Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, A.F. Høst, 1928, var. sp. *Principios de gramática general*, versión española de Félix Piñero, Madrid, Gredos.

Hockett 1976 = Charles Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan, 1958, var. sp. *Curso de lingüística moderna*, 3-a edición, traducida y adaptada al español por Emma Gregores y Jorge Alberto Suarez, Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires.

Iordan et al. 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guţu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Manoliu Manea 1968 = Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, Bucureşti, Editura Academiei.

Vasiliu 1952 = Emanuel Vasiliu, *Problema articolului şi a funcţiilor sale în limba română*, „Limba română", I, p. 32–36.

Scanned with OKEN Scanner

THE THEORY OF PARTS OF SPEECH IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Eugenio Coseriu's contribution to the theory of parts of speech is of prime importance in current linguistics. Unlike most linguists, for Coseriu *verbal categories* (a term he uses for *parts of speech*) should not be defined and treated as lexical classes, as sets of words recorded in dictionaries. Although they are, undoubtedly, semantic categories, *verbal categories* are not "lexical meanings, but category meanings, forms in which lexical meaning is organized". If, based on their lexical meaning, words are grouped in families or semantic fields, different in various languages, *verbal categories* are structured according to category meaning, being thus *linguistic facts*, and their corresponding concepts are *linguistic concepts*.

Key-words: *Eugenio Coseriu, linguistics, parts of speech, word class, meaning.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIO COSERIU ŞI LINGVISTICA LATINO-AMERICANĂ

IULIA NICA*

Lucrarea de faţă îşi propune să readucă în atenţie legăturile lui Eugenio Coseriu cu lingvistica din America Latină. Ne vom opri asupra a două aspecte ale acestei relaţii: istoricul lingvisticii latino-americane şi crearea Şcolii de la Montevideo.

1. Coseriu, istoric al lingvisticii latino-americane

O dimensiune constantă a activităţii lui Eugenio Coseriu, adesea eclipsată de calitatea de teoretician al limbajului, este interesul pentru istoria lingvisticii. Credincios principiului metodologic şi epistemologic al tradiţiei în teoria şi în cercetarea lingvistică, Coseriu pledează în favoarea cunoaşterii gândirii lingvistice a înaintaşilor. Cercetările sale în domeniul istoriei lingvisticii, impresionante ca număr şi ca varietate, sunt însă doar parţial publicate, multe găsindu-se încă în Arhiva Coseriu de la Tübingen şi aşteptând să fie puse în circulaţie (Meisterfeld 2003). Kabatek şi Murguía (1997) sau Meisterfeld (2003) oferă liste ample ale acestor preocupări.

Cele două laturi ale lingvistului Coseriu, teoreticianul şi istoricul, sunt inseparabile. După Iorgu Iordan (1981), interesul pentru istoria lingvisticii al lui Coseriu este în esenţă unul teoretic: „Eugenio Coseriu urmăreşte, înainte de toate, aspectul teoretic al operelor care au contribuit sau au putut contribui la progresul disciplinei noastre". Pentru Iordan, Coseriu este, „între lingviştii contemporani, cel mai indicat să elaboreze un Tratat de lingvistică generală şi o Istorie a disciplinei noastre".

Preocupările lui Coseriu de istorie a lingvisticii s-au îndreptat, inevitabil, şi înspre o arie familiară şi totodată dragă lui, America Latină. Să fi fost acest gest o datorie morală faţă de o regiune aflată – pe nedrept, în opinia savantului – la periferia circuitului de idei în cadrul lingvisticii? Indiferent de motivaţie, demersul lui Coseriu ne permite familiarizarea cu aria mai îndepărtată a Americii Latine. Spiritul integrator al lui Coseriu se manifestă şi în direcţia apropierii şi chiar a unificării lingvisticii din diversele regiuni ale lumii.

---

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Bulevardul Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 293–304

Două sunt lucrările de referinţă ale lui Coseriu în această privinţă: *Panorama de la lingüística iberoamericana* (în continuare, *Panorama...*, cf. Coseriu 1977a) şi, respectiv, *Amado Alonso* (Coseriu 1977b).

Deşi acoperă în mod declarat perioada 1940–1965, *Panorama...*, elaborată în 1968, realizează, de fapt, prin desele incursiuni în etapele anterioare, un scurt istoric al lingvisticii latino-americane[1] până la jumătatea anilor '60 ai secolului trecut. Coseriu îşi propune să prezinte starea lingvisticii din America Latină la jumătatea secolului al XX-lea, împreună cu un bilanţ general al rezultatelor disciplinei, să identifice liniile esenţiale ale dezvoltării lingvisticii latino-americane până în acel moment, dar şi perspectivele de evoluţie a acesteia.

În acest scop, el ia în considerare următoarele aspecte:

1) condiţiile externe, inclusiv istorico-culturale, care au influenţat dezvoltarea lingvisticii latino-americane;
2) centrele de cercetare lingvistică din America Latină;
3) principalele reviste de lingvistică latino-americane;
4) informaţia de care a dispus lingvistica din America Latină şi, în consecinţă, influenţele care s-au exercitat asupra acesteia, precum şi orientările sale teoretice şi metodologice;
5) atitudinile tipice ale lingvisticii latino-americane;
6) domeniile specifice cultivate de lingvişti latino-americani şi rezultatele obţinute;
7) ecoul lingvisticii latino-americane în lumea ştiinţifică;
8) perspective de evoluţie.

Selectăm, mai departe, câteva dintre ideile majore ale panoramei, urmând expunerea lui Coseriu, structurată pe cele opt puncte enumerate.

(1) Lingvistica latino-americană la mijlocul secolului trecut era, în opinia lui Coseriu, radical diferită de lingvistica din alte regiuni ale lumii, mai cu seamă de lingvistica europeană occidentală. Ea nu evoluează în jurul unor figuri marcante şi nici al unor curente de idei, nu este o lingvistică autonomă sub aspect ideologic şi metodologic, ci una puternic tributară condiţiilor în care s-a dezvoltat.

Aceste condiţii externe vor imprima sau vor accentua o serie de trăsături ale lingvisticii de pe continentul sud-american, printre care cele expuse în continuare.

a. În primul rând, o tradiţie proprie limitată, exceptând Chile şi Brazilia, unde a existat practic continuitate de pe la 1890 şi, respectiv, de la începutul secolului al XX-lea. Dincolo de lingvistica pre-ştiinţifică (şi anume, gramatică empirică – spaniolă ori portugheză –, eseuri despre graiurile locale, studii ale limbilor indigene la nivel nespecializat etc.), tradiţia ştiinţifică a lingvisticii hispano-americane este slabă sau târzie, reducându-se la patru mari nume: la jumătatea secolului al XIX-lea, gramaticianul venezuelean Andrés Bello, care şi-a desfăşurat activitatea filologică mai ales în Chile, iar spre sfârşitul aceluiaşi secol şi în primele decenii ale secolului

[1] Coseriu limitează investigaţia la ţările de limbă spaniolă sau portugheză din America Latină, arie pe care o numeşte *ibero-americană*.

Scanned with OKEN Scanner

al XX-lea, filologul hispanist Rufino José Cuervo în Columbia, respectiv hispanistul Federico (sau Friedrich) Hanssen, împreună cu lingvistul şi filologul Rodolfo (Rudolf) Lenz, ambii de origine germană, în Chile.

b. Tinereţea şi fragilitatea lingvisticii organizate în mediul universitar. Cel mai vechi institut de filologie cu existenţă relativ neîntreruptă din America Latină este cel din Buenos Aires, fondat în 1923. Institutele existente sunt, în marea lor majoritate, institute de filologie; departamente sau institute de lingvistică există doar la Montevideo şi în câteva universităţi argentiniene. Universităţile ele însele sunt noi, iar facultăţile de litere, şi mai noi, mai ales catedrele cu discipline lingvistice, atunci când acestea există. În fine, planul de studii cuprinde puţine discipline lingvistice.

c. Lipsa acută de profesori specializaţi şi de cercetători cu formaţie ştiinţifică riguroasă. Din acest motiv, mulţi dintre iniţiatorii, promotorii şi reformatorii studiilor de lingvistică din America Latină au fost străini, formaţi în afara acestei zone, mai ales europeni: spaniolul Amado Alonso, la Buenos Aires; tot în Argentina, la Mendoza, catalanul Joan Corominas[2] şi apoi germanul Fritz Krüger; italianul Benvenuto Terracini, danezul Hans-Jørgen (Jon) Uldall, spaniolul Antonio Tovar, la Tucumán; românul Dumitru Găzdaru (hispanizat Demetrio Gazdaru), la Buenos Aires şi La Plata; spaniolul Clemente Hernando Balmori, la Tucumán şi La Plata; nord-americanul Morris Swadesh[3], în Mexic; Eugenio Coseriu însuşi, la Montevideo.

d. Biblioteci de lingvistică puţine şi incomplete.

Din caracteristicile anterioare decurg următoarele:

e. Informaţia nesistematică, fragmentară, eterogenă de care se dispune în America Latină.

f. Strânsa unitate dintre lingvistica hispano-americană şi cea spaniolă, respectiv dintre cea braziliană şi cea portugheză. Această situaţie explică de ce, pe de o parte, informaţia ajunge deseori în ţările din regiune prin intermediul traducerilor în spaniolă şi, pe de alta, lingvistica istorică este relativ bine cunoscută. Lingvistica structurală ajunge însă târziu aici, întrucât pătrunde târziu în Spania.

g. Cunoaşterea limitată a altor limbi de către lingviştii latino-americani, care determină circulaţia bibliografiei cu precădere în limbi precum franceza, şi mai puţin în germană sau în engleză, de unde importanţa traducerilor.

h. În sfârşit, influenţa situaţiei politice asupra vieţii culturale, cu consecinţe grave, în unele cazuri, precum Argentina, asupra predării şi cercetării.

(2) Al doilea aspect avut în vedere este reprezentat de centrele de cercetare. Marea majoritate a centrelor cu activitate lingvistică din America Latină au profil filologic. Lingvistica domină în câteva dintre ele, însă niciodată nu este o preocupare independentă. Aceasta se datorează moştenirii vechii unităţi dintre lingvistică şi filologie, mai ales în tradiţia spaniolă şi portugheză. Majoritatea lingviştilor din America Latină sunt în acelaşi timp filologi.

---

[2] Autorul dicţionarelor etimologice ale limbilor spaniolă şi catalană: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954–1957), respectiv *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980–2001).

[3] Pionier al lexicostatisticii şi al glotocronologiei.

Scanned with OKEN Scanner

Coseriu numără nouă centre de lingvistică a căror activitate este relativ intensă în America Latină, şi anume trei în Argentina şi câte unul în Chile, Uruguay, Peru, Venezuela, Columbia, Mexic. Ne oprim, pe scurt, asupra a patru dintre ele.

Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso" (IAA) este continuarea vechiului Instituto de Filología de la Universidad de Buenos Aires, creat în 1923, sub conducerea onorifică a lui Ramón Menéndez Pidal[4] şi efectivă a lui Américo Castro. A fost, o perioadă, singurul centru important, iar mai târziu, până în 1946, cel mai important dintre toate centrele de cercetare filologică şi lingvistică din America Latină. Centrul cunoaşte o perioadă fastă mai ales între 1927 şi 1946, sub conducerea lui Amado Alonso[5], obligat în 1946 să se mute în Statele Unite. Între 1930 şi 1946, IAA publică faimoasa colecţie „Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana" (BDH), iar între 1939 şi 1946, „Revista de Filología Hispánica" (RFH). Odată cu plecarea lui Amado Alonso, în 1946, institutul intră în declin. În anii '60, Alonso avea să ajungă prima figură a lingvisticii hispano-americane.

Instituto Caro y Cuervo (ICC) din Bogotá este creat în 1942, pentru ca, în momentul elaborării studiului lui Coseriu, 1968, să devină cel mai puternic centru cu preocupări de lingvistică în America Latină, chiar dacă nu dedicat exclusiv lingvisticii. ICC nu atinge însă nivelul cercetării din Argentina.

Departamento de Lingüística de la Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, din Montevideo, pe scurt, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), la care vom reveni în a doua parte a lucrării noastre, este creat în 1951 şi condus până în 1963 de către Eugenio Coseriu, apoi de unul dintre discipolii săi, José Pedro Rona. Sub conducerea lui Coseriu, în decada 1952–1962, departamentul devine cel mai activ centru de lingvistică din America Latină şi singurul centru de cercetare în lingvistică generală.

Instituto de Filología „Andrés Bello" (IFAB) de la Universidad Central de Caracas este creat în 1947 şi se identifică de la început cu persoana directorului său, argentinianul de origine poloneză Ángel Rosenblat[6], cel dintâi şi cel mai cunoscut elev al lui Amado Alonso.

Aproape toată activitatea ştiinţifică de lingvistică din America Latină a perioadei acoperite în *Panorama...* s-a desfăşurat în aceste centre. În afara lor, există o activitate individuală şi relativ izolată a câtorva lingvişti. Printre ei se numără romanistul român Dumitru Găzdaru (Demetrio Gazdaru), fostul profesor al lui Coseriu la Universitatea din Iaşi, stabilit după al Doilea Război Mondial la Buenos Aires[7].

---

[4] Autorul lucrărilor fundamentale pentru studiul limbii spaniole *Manual de gramática histórica española* (1904) şi *Orígenes del español* (1926).

[5] Discipol al lui Ramón Menéndez Pidal, acesta publică, printre altele, *El problema de la lengua en América* (1935), *Estudios lingüísticos. Temas españoles* (1951), *Estudios lingüísticos. Temas hispanoamericanos* (1953).

[6] Autor a numeroase studii dedicate spaniolei din America, precum: *Lengua y cultura de Hispanoamérica: Tendencias actuales* (1933) şi *El castellano de España y el castellano de América*, (1963). A fost cel dintâi preşedinte latino-american al Asociación Internacional de Hispanistas (1968).

[7] Una dintre lucrările sale de referinţă, cu largă circulaţie în America Latină, este *Ensayos de Filología y Lingüística Románicas*, La Plata, Instituto de Filología, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

În Brazilia, cercetarea lingvistică nu s-a concentrat, în general, în institute de specialitate, ci doar în jurul catedrelor şi al cursurilor universitare şi se prezintă mai degrabă ca o activitate individuală. Aceste preocupări individuale se manifestă mai ales în câteva oraşe: Rio de Janeiro, São Paulo şi Brasilia. La Rio de Janeiro, o primă generaţie de lingvişti apare la începutul secolului al XX-lea, avându-i ca exponenţi pe Manuel Said Ali şi Álvaro Fernando Sousa da Silveira, iar o a doua generaţie, la jumătatea secolului, cuprinzând nume sonore, precum Joaquim Mattoso Câmara Jr. (Júnior) şi Serafim da Silva Neto, figura cea mai importantă a lingvisticii braziliene până la mijlocul anilor '60.

Situaţia din America Hispanică diferă de cea din Brazilia şi în privinţa publicaţiilor lingvistice. În America Hispanică, acestea sunt editate cu deosebire de universităţi şi de institutele de cercetare, în timp ce în Brazilia ele aparţin, în majoritatea lor, editurilor comerciale, la fel ca în Europa Occidentală şi în Statele Unite.

Paralel cu cercetarea lingvistică amintită există o activitate dedicată exclusiv studiilor indigene, „cealaltă lingvistică din America Latină", cum o numeşte Coseriu. Aceasta se desfăşoară în câteva centre importante, mai degrabă de antropologie şi de etnologie decât de lingvistică propriu-zisă, la Ciudad de México, Guatemala, Caracas, Asunción, São Paulo, Brasilia. Un caz notabil este centrul nord-american Summer Institute of Linguistics, cu activitate în Mexic, Peru, Guatemala, Columbia, Ecuador, Bolivia şi Brazilia. Studiile indigene constituie însă un fapt mai degrabă marginal în ansamblul lingvisticii latino-americane, care se găseşte concentrată cu deosebire în partea meridională a subcontinentului.

(3) Al treilea parametru studiat de Coseriu sunt revistele de specialitate. La fel ca institutele, revistele sunt în general de filologie, iar conţinutul lor depăşeşte limitele lingvisticii latino-americane: se publică din abundenţă, uneori cu preponderenţă studii ale cercetătorilor din afara zonei. După Coseriu, doar şapte reviste de lingvistică şi filologie se fac remarcate în spaţiul latino-american. Câteva cuvinte despre trei dintre ele.

Cea mai importantă revistă filologică latino-americană, prin varietatea conţinutului şi prin nivelul ştiinţific şi tehnic, fondată de Amado Alonso, este „Revista de Filología Hispánica" (RFH), la Buenos Aires, 1939–1946, cu o colaborare străină de înaltă ţinută. După plecarea lui Amado Alonso de la Buenos Aires, adică după 1947, RFH este continuată de „Nueva Revista de Filología Hispánica" (NRFH), în Mexic.

„Boletín del Instituto de Filología de la Universidad de Chile", 1944–1946, apoi „Boletín de Filología", după 1947, este primul periodic din America Latină care conţine studii bazate pe metode descriptive americane, precum şi recenzii ale lucrărilor lui Chomsky.

În Brazilia, principala publicaţie cu profil lingvistic şi care acordă cel mai mult spaţiu structuralismului în America Latină este „Revista Brasileira de Filologia" (RBH), la Rio de Janeiro, începând cu 1955, creată şi condusă iniţial de Serafim Silva Neto.

Scanned with OKEN Scanner

(4) Sub aspectul documentării, al influenţelor şi al orientărilor, fizionomia lingvisticii latino-americane, este determinată, afirmă Coseriu, de ceea ce a primit, nu de ceea ce a oferit. Orientările din lingvistica latino-americană nu înseamnă concepţii sau metode proprii, ci concepţii care s-au răspândit şi metode care au fost adoptate în America Latină. Din aceste motiv, problema orientărilor coincide, în mare parte, cu cea a informării.

Căile prin care a pătruns literatura de specialitate în America Latină au fost traducerile, recenziile, cronicile şi lucrările cu caracter istorico-informativ[8] sau manualele de introducere în lingvistică. Astfel, Amado Alonso pune în practică la Buenos Aires un adevărat program de traduceri lingvistice adnotate, singurul proiect sistematic din America Latină. El însuşi a tradus *Cours de linguistique générale* al lui Saussure în 1945. Dintre lucrările cu caracter introductiv se remarcă, în Brazilia, *Principios de lingüística general* (1941) de Joaquim Mattoso Câmara Júnior, considerat de Coseriu drept cel mai bun manual de introducere în lingvistică publicat într-o ţară romanică până în 1968.

Ca urmare a acestor eforturi, nivelul general al informării lingvistice creşte considerabil, în principal în Argentina şi în Brazilia. Devin cunoscute mai cu seamă numele lingviştilor europeni, mai puţin cei englezi, germani sau ruşi, întrucât marea majoritate a profesorilor străini din America Latină au fost europeni şi mulţi lingvişti latino-americani s-au format în Europa. În esenţă, lingvistica latino-americană a fost şi este încă, spune Coseriu în 1968, o prelungire a lingvisticii europene. Lingvistica descriptivă nord-americană, bloomfieldiană şi post-bloomfieldiană, pătrunde mai târziu, odată cu mai buna cunoaştere a limbii engleze şi a specializării unora dintre tinerii lingvişti în Statele Unite.

În general, se observă diferenţe sensibile de nivel de informare între centrele latino-americane, care duc la familiarizarea neuniformă cu diversele orientări şi şcoli lingvistice. Un nivel relativ înalt de informare ating oraşele Rio de Janeiro, Buenos Aires, Santiago de Chile şi în mod special Montevideo, între 1952 şi 1962. Având o bună acoperire a diverselor discipline lingvistice, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM) devine, după 1957, un centru de difuzare a informaţiei lingvistice către diverse alte institute din America Latină.

O caracteristică definitorie a lingvisticii latino-americane este eclectismul. Cel mai adesea, este vorba despre o adeziune totală ori parţială la o doctrină sau chiar despre aplicarea ocazională a concepţiilor şi a metodelor în scopuri bine determinate. Pătrund astfel în America Latină idealismul, geografia lingvistică şi structuralismul, cel european, al Şcolii de la Praga, după 1940, iar cel american, abia după 1960. Nu se constituie însă un curent structuralist în America Hispanică, primul centru de cercetare de orientare structuralistă fiind Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), începând cu 1952, iar primele lucrări de tip structuralist apărând după 1953. Până în 1968 nu se înregistrează orientări mai noi, precum glosematica, gramatica generativă, lingvistica matematica ori traducerea automată.

[8] Precum *La geografía lingüística* a lui Coseriu (Montevideo, 1956).

Scanned with OKEN Scanner

(5) În viziunea lui Coseriu, la jumătatea secolului al XX-lea, lingvistica latino-americană se caracterizează prin două atitudini fundamentale. Pe de o parte, receptivitate în privinţa teoriei şi a metodologiei lingvistice: datorită înapoierii faţă de lingvistica globală, se adoptă şi se aplică metode deja folosite în altă parte, fără selecţie ori ambiţii teoretice şi metodologice. Pe de altă parte, localism şi diferenţialism[9] în ceea ce priveşte delimitarea domeniului de activitate, care este în general restrâns la studiul temelor locale (latino-americane) sau regionale (chiliene, columbiene etc.), mai ales la studiul a ceea ce este specific regiunii respective.

Iau poziţie împotriva acestor atitudini două centre de cercetare cu activitate „progresistă": Instituto de Filología de Buenos Aires (numit ulterior Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso", IAA), în epoca lui Amado Alonso şi a discipolului său Ángel Rosenblat, şi Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), condus de Eugenio Coseriu. Astfel, Amado Alonso a acţionat mereu în direcţia unităţii hispanice, a considerării faptelor locale hispano-americane într-o perspectivă mai amplă, panhispanică, ceea ce i-a permis să corecteze o serie de erori care pot fi puse pe seama opticii localiste înguste. Articolul său *Examen de la teoría indigenista de Rodolfo Lenz*[10] are un larg răsunet în epocă.

În Brazilia, situaţia este diferită: atitudinea receptivă faţă de metode şi concepţii predomină şi aici, însă lingvistica ştiinţifică braziliană, în ansamblul ei, nu este localistă. Dimpotrivă, activitatea lingviştilor brazilieni este subsumată lingvisticii portugheze în general: pe lângă dialectologie şi studiul portughezei contemporane din Brazilia, aceştia s-au ocupat de istoria limbii portugheze şi de gramatica istorică a limbii portugheze.

Prin urmare, constată Coseriu, lingvistica hispano-americană se prezintă mai ales ca dialectologie, în timp ce lingvistica braziliană este mai ales de tip istoric.

(6) Domeniile de activitate ale lingvisticii latino-americane, împreună cu rezultatele acestora, sunt amplu inventariate. Spaţiul limitat nu ne permite să urmărim îndeaproape expunerea lui Coseriu; ne limităm la a menţiona principalele arii cultivate: lexicologia, dialectologia, problema limbii exemplare, gramatica şcolară şi gramatica limbilor indigene. Interesul principal vizează, în spaţiul hispanofon, spaniola americană, mai ales contemporană, iar în Brazilia, portugheza, cu deosebire din perspectivă istorică, precum şi latina şi lingvistica romanică. Prin urmare, faţă de atitudinea „diferenţialistă" a lingviştilor hispano-americani, colegii brazilieni adoptă o atitudine „unitaristă". Nivelul tehnic al publicaţiilor este, în perioada studiată, inegal de la o ţară la alta: se remarcă Buenos Aires, unde „Revista de Filología Hispánica" (RFH) constituie un adevărat model, Mexicul, prin Colegio de México, Montevideo şi, ceva mai puţin, Santiago şi Bogotá.

(7) După Coseriu, la sfârşitul anilor '60, „ecoul lingvisticii latino-americane în lumea ştiinţifică nu corespunde valorii sale", şi aceasta din multiple cauze, printre care cunoaşterea redusă a spaniolei şi a portughezei în unele medii internaţionale, atitudinea

[9] Cuvântul original spaniol, *diferencialismo*, nu apare nici el în dicţionare. Prin urmare, pentru traducere, am urmat modelul creaţiei lui Coseriu, adaptat sistemului limbii române.

[10] Publicat în „Revista de Filología Hispánica", 1, 1939, p. 213–250.

Scanned with OKEN Scanner

localistă a lingvisticii latino-americane şi necunoaşterea culturii latino-americane. În mod ironic, această situaţie este specifică în primul rând ţărilor latino-americane, care dovedesc o profundă necunoaştere reciprocă, verificându-se apoi în lingvistica europeană şi mai ales în lingvistica nord-americană.

(8) Omitem aici discuţia privind previziunile legate de evoluţia lingvisticii din America Latină, astăzi obsolete.

În acest studiu sinoptic, Coseriu oferă o perspectivă deopotrivă externă şi internă asupra lingvisticii latino-americane, de pe poziţia unei foarte bune cunoaşteri a lingvisticii europene şi mondiale, dar şi de pe cea a unei nemijlocite experienţe latino-americane, el însuşi fiind unul dintre principalii actori ai lingvisticii din America Latină în anii '50–'60. În acelaşi timp, Coseriu se arată interesat de înţelegerea dinamicii lingvisticii latino-americane la nivel regional, dar şi în context global.

Pentru lingvistica noastră, *Panorama...* are o relevanţă deosebită întrucât reflectă, fie şi sumar, prezenţa şi activitatea remarcabilă a doi români în America Latină: Eugenio Coseriu însuşi, în Uruguay, la Montevideo, respectiv Dumitru Găzdaru (sau Demetrio Gazdaru), în Argentina, la Buenos Aires şi La Plata, fiind un pas important pentru stabilirea contribuţiei româneşti la lingvistica mondială[11].

2. Eugenio Coseriu, fondator al Şcolii de lingvistică de la Montevideo

Între 1951 şi 1963, Eugenio Coseriu se stabileşte în Uruguay, la Montevideo. După cum mărturiseşte într-un interviu (Guzun 2001), ajunge acolo din Italia după obţinerea celor două doctorate, la sugestia consulului uruguayan de la Milano, din raţiuni economice. În acelaşi interviu, Coseriu spune despre plecarea în Uruguay: „A fost o hotărâre foarte potrivită, pentru că mi-a permis să mă dezvolt cu toată libertatea şi să fiu în acelaşi timp şeful meu şi îndrumătorul lingvisticii acolo unde exista încă foarte puţină"; „În Uruguay am devenit [...] fondatorul unei orientări noi în lingvistica Americii Latine prin această şcoală de la Montevideo".

Proaspăt instalat la Montevideo, el creează, în 1952, şi conduce, până în 1963, la Universidad de la República, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), de care am amintit deja. În *Panorama...* (Coseriu 1977a: 318–321) ni se dezvăluie programul vizionar prin care Coseriu va face din DLM centrul de lingvistică cel mai activ din America Hispanică şi singurul de cercetare în lingvistică generală.

În condiţiile în care, după cum am văzut, unul dintre punctele critice ale lingvisticii latino-americane era informarea, activitatea la DLM începe cu misiunea de documentare. Scopurile pe care Eugenio Coseriu şi le propune în acest departament sunt, în esenţă, trei: 1) abordarea unui număr cât mai mare de domenii

[11] Acestor doi lingvişti români li se vor adăuga ulterior alte nume sonore, precum academicianul Marius Sala şi Dan Munteanu, cu numeroase studii dedicate spaniolei din America Latină. Amintim aici volumul coordonat de Marius Sala, *El español de América*, tomo I, *Léxico*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1982, lucrare monumentală, însumând peste 1100 de pagini, ce constituie un punct de referinţă în bibliografia despre spaniola americană.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice şi de limbi; 2) studiul critic al principalelor orientări ale lingvisticii moderne şi al metodelor corespunzătoare, inclusiv verificarea validităţii acestora; 3) elaborarea unei teorii lingvistice „în conformitate cu realitatea limbajului, atât în funcţionarea, cât şi în dezvoltarea sa istorică".

Astfel, conform primului obiectiv, Coseriu imprimă centrului o „orientare universalistă"[12]. La DLM se vor cerceta: teoria limbajului, teoria gramaticii, fonologia, stilistica, filozofia limbajului, lingvistica istorică şi dialectologia, dar şi alte probleme „particulare". În acelaşi timp, se vor lua în studiu limbile romanice, spaniola din Uruguay şi din America, italiana, limbile indigene, sanscrita.

În privinţa atitudinii critice faţă de orientările şi de metodele lingvistice moderne, activitatea DLM se caracterizează prin formula „realizări şi limite" aplicată fiecăreia dintre concepţiile şi metodele studiate. De pe această poziţie critică s-au cercetat următoarele probleme: legătura dintre limbă şi vorbire, precum şi valabilitatea teoriei saussuriene în această privinţă (Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, 1952); legătura dintre formă şi substanţă în sunetele limbajului, interdependenţa între fonetică şi fonologie, realizările şi limitele teoriilor fonologice şi ale glosematicii (Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, 1954); realizările şi limitele geografiei lingvistice (Eugenio Coseriu, *La geografía lingüística*, 1956); fundamentele gramaticii, realizările şi limitele logicismului, ale psihologicismului şi ale formalismului gramatical (Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, 1957); relaţia dintre funcţionare şi schimbare în limbaj, dintre descriere şi istorie în lingvistică, sensul raţional al legilor fonetice, fundamentele şi posibilităţile structuralismului diacronic (Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia*, 1958); unificarea ştiinţelor fonice (Eugenio Coseriu, Washington Vázquez, *Para la unificación de las ciencias fónicas*, 1953); categoriile verbale, termen folosit pentru părţile de vorbire (Luís Juán Piccardo, *El concepto de "partes de la oración"*, 1952), şi propoziţia (Luís Juán Piccardo, *El concepto de "oración"*, 1954); probleme specifice dialectologiei hispano-americane, în particular principiile metodologice (José Pedro Rona, *Aspectos metodológicos de la dialectología hispanoamericana*, 1958).

Coseriu îţi asumă misiunea elaborării unei teorii lingvistice „conformă cu realitatea limbajului". După afirmaţiile sale, la baza acestei teorii stau principiul adecvării oricărei teorii lingvistice la obiectul de studiu, precum şi cel conform căruia fundamentul ineluctabil al teoriei lingvistice este „cunoaşterea originară", cunoaşterea pe care individul o are despre sine însuşi ca subiect vorbitor[13]. În conformitate cu acest ultim principiu, teoriile lingvistice se bazează pe intuiţii valide, chiar dacă fragmentate, deformate sau dogmatizate eventual în elaborarea ulterioară. Teoria pe care Coseriu o dezvoltă la Montevideo este, în aprecierea sa,

[12] Este posibil ca mediul hispanic să fi fost favorabil acestei viziuni universaliste şi integratoare: „Şcoala lui Menéndez Pidal [...] menţine cu tărie principiul unităţii ştiinţelor filologice", afirmă Coseriu (1977b: 253).

[13] În varianta spaniolă, *saber originario*, unde *saber* înseamnă deopotrivă „cunoaştere", „ştiinţă", „pricepere".

„structuralistă şi funcţionalistă, dar nu formalistă" (Coseriu 1977a: 321). Printre cele mai importante lucrări în această direcţie se numără: *Sistema, norma y habla* (1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); *Sincronía, diacronía e historia* (1958)[14].

Eugenio Coseriu este autorul câtorva „premiere" în lingvistica latino-americană: cea dintâi şi, până în 1968, singura discuţie critică amplă a glosematicii, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); tot aici, prima discuţie critică a fundamentelor lingvisticii bloomfieldiene, în comparaţie cu alte forme ale structuralismului; unicul studiu teoretic cu caracter general despre schimbarea în limbă şi fundamentele lingvisticii istorice, în *Sincronía, diacronía e historia* (1958). Unul dintre foarte puţinii structuralişti din zonă între 1950 şi 1960, Coseriu contribuie în mod decisiv la pătrunderea acestui curent în lingvistica latino-americană.

Activitatea lui Coseriu la Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), deopotrivă „critică, metodologică şi teoretică" (Coseriu 1977a: 318), constituie o întreprindere singulară în spaţiul latino-american. DLM devine, alături de Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso" de la Buenos Aires, un centru „progresist" al lingvisticii din America Latină. Printre altele, acesta este primul centru de cercetare de orientare structuralistă, începând cu 1952; iar după 1957, nucleul dinspre care informaţia lingvistică iradiază către diverse alte instituţii de profil din America Latină. După plecarea lui Coseriu în Europa şi stabilirea la Tübingen, DLM rămâne în sarcina unui fost elev de-al său, José Pedro Rona. Se continuă astfel linia structuralistă deschisă de Coseriu în cercetarea lingvistică din Uruguay.

3. În loc de concluzii

Eugenio Coseriu se bucură astăzi de o largă recunoaştere şi adeziune în mediul hispanic. Din cele peste 40 de titluri de Doctor Honoris Causa, multe sunt din partea universităţilor din America Latină şi din Spania.

Coseriu ajunge în America Latină la vârsta maturităţii ştiinţifice. Perioada uruguayană este pentru el cea a unei maxime efervescenţe creatoare. Atunci capătă contur o bună parte dintre conceptele devenite, între timp, clasice în lingvistica generală şi probabil nucleul întregii sale teorii. Tot atunci apar câteva contribuţii majore: *Sistema, norma y habla* (1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); *La geografía lingüística* (1956); *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957); *Sincronía, diacronía e historia* (1958). Colaborarea cu lumea ibero-americană a rămas o constantă a întregii sale vieţi.

Este firesc atunci ca, dincolo de activitatea ştiinţifică, legătura lui Eugenio Coseriu cu America Latină să fie una profund afectivă. Stau mărturie referirile la

[14] Primele două au fost republicate în Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, 1962, iar al treilea, într-o ediţie revizuită şi corectată, în Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Madrid, Gredos, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

Montevideo din prologul la *Teoría del lenguaje y lingüística general* (1962) şi din dedicaţia din *Estudios de lingüística románica* (1977): „Dedic această carte Republicii Orientale a Uruguayului". Cine ar putea vorbi însă mai grăitor despre legătura lui Coseriu cu America Latină decât el însuşi? În discursul de primire a titlului de Doctor Honoris Causa al Universităţii din Granada, lingvistul spunea:

> „Trebuie să mulţumesc iubitului meu Uruguay, acestei mari ţări mici care mi-a acordat încrederea sa atunci când eu, în câmpul ştiinţei, eram încă un necunoscut şi nu reprezentam decât o promisiune şi care mi-a dat o identitate civică atunci când eu nu aveam nici una, motiv pentru care, la treizeci de ani de la întoarcerea mea în Europa, păstrez încă cetăţenia uruguayană. În plan spiritual şi în cel universal uman însă, Republica Orientală a Uruguayului a făcut pentru mine cu mult mai mult: a fost şi este a doua mea patrie, cea care mi-a dat o a doua conştiinţă culturală şi istorică – conştiinţa hispanică –, nu în locul conştiinţei universale, ci ca formă specifică a acesteia, şi mi-a permis să mă integrez în marea lume culturală hispanică. În Uruguay mi-am dezvoltat teoria lingvistică în tot ceea ce are aceasta esenţial, aşa încât multe lucruri pe care le-am publicat ulterior (şi pe care le public încă) provin din manuscrise, schiţe şi note din perioada mea uruguayană. În Uruguay am putut totodată, prin predarea unei serii de discipline lingvistice la Facultad de Humanidades şi la Instituto de Profesores şi cu entuziasmul şi îndrăzneala tinereţii (entuziasm nu doar al meu, ci deopotrivă al colaboratorilor mei), să formez acea măruntă comunitate de cercetători căreia unii cercetători europeni au dorit să îi dea măgulitorul nume de «Şcoala din Montevideo»" (Coseriu, 1993).

În 2003, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria îi acordă lui Eugen Coseriu titlul de Doctor Honoris Causa, In Memoriam. Cu acest prilej, Maximiano Trapero (2003) evocă universalitatea celui omagiat, „român prin naştere, italian prin formaţie, german prin rezidenţă la maturitate, romanist pe viaţă, dar cu inimă de spaniol sau mai degrabă de «hispanic»".

BIBLIOGRAFIE

Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *Panorama de la lingüística iberoamericana*, în *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, p. 264–364. Lucrare publicată iniţial în limba engleză: *General Perspectives*, în Thomas A. Sebeok (ed.), *Current Trends in Linguistics*, IV. *Ibero-American and Caribbean Linguistics*, Haga, Paris, Mouton, 1968, p. 5–62.

Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, *Amado Alonso*, în *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Madrid, Gredos, p. 251–263. Lucrare publicată iniţial în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", 10, Montevideo, 1953, p. 31–39.

Coseriu 1993 = Eugenio Coseriu, *Discurso pronunicado por el doctor don Eugenio Coseriu con motivo de su investidura como Doctor Honoris Causa*, în *Discursos pronunciados en el acto de investidura de Doctor „Honoris Causa" al Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu*, Universidad de Granada, p. 23–35.

Guzun 2010 = Eugenia Guzun, *Eugenio Coseriu – 80!* (interviu), în „Curierul românesc. Revistă a tuturor românilor", noiembrie.

Iordan 1996 = Iorgu Iordan, *Eugenio Coseriu, teoretician al limbajului şi istoric al lingvisticii*, traducere în limba română de Cristina Varga, în „Echinox", 10–11–12. Lucrare publicată iniţial în limba franceză: Iorgu Iordan, *Eugenio Coseriu, théoricien du langage et historien de la linguistique*, în *Logos semanticos. Studia Linguistica in Honorem Eugenio Coseriu*, 5 vol., Berlin, New York, Madrid, 1981, I, p. 3–6.

Scanned with OKEN Scanner

Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *Verzeichnis der Schriften Coseriu*, în idem, *„Die Sachen sagen, wie sie sind...". Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 271–305.

Meisterfeld 2003 = Reinhard Meisterfeld, *El principio de la tradición. Eugenio Coseriu y la historiografía lingüística*, în „Odisea. Revista de Estudios Ingleses", 3 (*Eugenio Coseriu in memoriam*), p. 155–166.

Trapero 2003 = Maximiano Trapero, *„Laudatio" al Profesor Eugenio Coseriu con motivo de su nombramiento como „Doctor Honoris Causa", In Memoriam, de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, el 27 de junio de 2003*, în „Odisea. Revista de Estudios Ingleses", 3 (*Eugenio Coseriu in memoriam*), p. 11–21.

EUGENIO COSERIU AND LATIN AMERICAN LINGUISTICS

ABSTRACT

This paper focuses on two aspects of Eugenio Coseriu's relation to Latin American linguistics: 1) the historiography of Latin American linguistics, and 2) the creation of the Montevideo School.

Key-words: *Eugenio Coseriu, Latin American linguistics, Montevideo School, history of linguistics, European linguists in Latin America.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

PERSPECTIVE COŞERIENE ÎN SOCIOLINGVISTICA ACTUALĂ*

FLORIN-TEODOR OLARIU**

1. Începuturile sociolingvisticii, ca ştiinţă cu un statut autonom în cadrul lingvisticii, sunt plasate de majoritatea cercetătorilor la începutul anilor '60 ai secolului trecut, când în spaţiul nord-american au avut loc o serie de evenimente cu statut fondator pentru disciplina în cauză. Chiar dacă termenul ca atare este atestat pentru prima dată în 1939, în lucrarea lui Thomas C. Hodson, *Sociolinguistics in India* (Bratt Paulston, Tucker 2003: 1)[1], iar în anii '50 ai secolului trecut apar unele contribuţii de pionierat în domeniu (Haugen 1953, Weinreich 1953), anul 1964 va reprezenta un moment important în dezvoltarea sociolingvisticii moderne, în urma organizării în Statele Unite (la distanţă de doar o lună între ele) a două manifestări ştiinţifice ce vor deveni puncte de reper în istoria disciplinei. Este vorba, mai întâi, de o conferinţă dedicată sociolingvisticii („Conference on Sociolinguistics"), organizată în mai 1964 la Universitatea din California, Los Angeles (UCLA), unde au participat 25 de invitaţi, 12 dintre aceştia prezentând câte o lucrare redactată special pentru această întâlnire, lucrări ce au constituit punctul de plecare în dezbaterile ulterioare din cadrul conferinţei; apoi, de Seminarul de la Bloomington, organizat de Social Sciences Research Council şi coordonat de Charles A. Ferguson, seminar în cadrul căruia au fost reuniţi lingvişti, antropologi şi sociologi în ideea de a stabili puncte comune de interes în cadrul cercetărilor pe care fiecare dintre aceştia le dezvoltau la momentul respectiv. În sfârşit, menţionăm faptul că în acelaşi an apare un volum comun, editat de John Gumperz şi Dell Hymes (Gumperz, Hymes 1964), în care au fost adunate comunicările prezentate cu un an înainte la reuniunea anuală a American Association of Anthropology, organizată la San Francisco, unde, de asemenea, au participat lingvişti, psihosociologi şi antropologi.

* Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaştere – cercetări, dezbateri, perspective", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/56815.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] În majoritatea lucrărilor ce tratează acest aspect, termenul *a quo* al acestei cronologii îl reprezintă 1952, anul când apare articolul lui Haver C. Currie, *A Projection of Socio-linguistics: the Relationship of Speech to Social Status*, in „Southern Speech Journal", 18 (1952), p. 28–37.

Deşi dimensiunea socială a limbajului a constituit un centru de interes pentru cercetările lingvistice cu mult înainte ca aceste evenimente menţionate mai sus să aibă loc (amintim aici, în primul rând, atenţia acordată aspectelor sociale ale limbajului în cercetările de dialectologie[2], apoi trebuie menţionată, în acest sens, şi lingvistica de factură sociologică promovată de Antoine Meillet – colaborator apropiat al lui Émile Durkheim – la începutul secolului al XX-lea sau cea din acelaşi spaţiu şi de aceeaşi factură a lui Marcel Cohen, elev al lui Meillet[3]), se constată începând cu acest moment consolidarea unei perspective interdisciplinare (considerată de promotorii noii discipline ca eminamente necesară propriului demers euristic) asupra raportului complex dintre practicile lingvistice şi structura socială a unei comunităţi date, mai precis, asupra covariaţiei celor doi termeni ai raportului menţionat.

Odată acest impuls declanşat, asistăm în anii '60 şi '70 ai secolului trecut la o diversificare exponenţială a cercetărilor în domeniu, ale cărei cauze sunt multiple şi, în acelaşi timp, direct corelate cu noile condiţii sociale şi cu atmosfera intelectuală a epocii (Bolton, Kwok 1992: 9, 10):

a) interesul arătat, în contextul industrializării societăţii occidentale, relaţiei dintre limbaj şi o serie de probleme de ordin social apărute ca urmare a exploziei demografice ce a însoţit acest fenomen (probleme privind raportul dintre limbaj şi clasele sociale în Marea Britanie, apoi raportul dintre limbaj şi rasă în Statele Unite sau cel dintre limbaj şi migraţie în Europa de Vest);

b) dezvoltarea rapidă a sociologiei în aceeaşi perioadă, disciplină ce îşi lărgeşte acum sfera de interes ştiinţific înspre alte domenii de cercetare, printre care şi cel al lingvisticii. Limbajul devine o referinţă din ce în ce mai prezentă în lucrările de sociologie, fiind implicat în analiza unor probleme cum ar fi, de exemplu, dinamica relaţiilor sociale (Bernstein), formarea mecanismelor puterii (Foucault) sau rolul capitalului simbolic în societate (Bourdieu) (Gardin, Marcellesi 1987: 17). Ca răspuns direct din partea lingviştilor la această nouă orientare, se constată o creştere a interesului acestora pentru probleme importante de factură socială, cum ar fi relaţia dintre limbaj şi clase sociale, limbaj şi gen, limbaj şi migraţie etc.[4];

c) insatisfacţia provocată de teoria lingvistică a lui Noam Chomsky, ce excludea, practic, dimesiunea socială a limbajului din analiza lingvistică. O primă reacţie de marcă la adresa teoriei chomskyene o reprezintă poziţia lui Dell Hymes, sociolingvist şi antropolog american, care, în cadrul modelului său privind structura universului discursiv (modelul SPEAKING), introduce *competenţa comunicativă*

[2] Legat de acest aspect, Susan Erwing-Tripp, unul dintre fondatorii sociolingvisticii moderne, afirma că „one of the oldest forms of sociolinguistics is dialect-geography" (Dil 1973: 374).

[3] Contribuţiei pe care a avut-o Marcel Cohen la dezvoltarea sociolingvisticii îi este consacrată un întreg număr din revista „Langage et société", nr. 128/2009, intitulat, sugestiv, *Marcel Cohen: aux origines de la sociolinguistique*; cu referire la precursorii sociolingvisticii moderne, a se vedea, de asemenea, şi García Marcos: 59–99.

[4] Aşa cum constata Dell Hymes, lingviştii au recunoscut importanţa dimensiunii sociale a faptelor de limbă cu mult înainte ca sociologii să acorde importanţa cuvenită limbajului în analiza fenomenelor sociale (apud Grimshaw 1987: 9).

Scanned with OKEN Scanner

ca o componentă majoră a acestui univers – în contrapondere cu competenţa lingvistică formulată de Chomsky;

d) reorientarea dialectologiei tradiţionale către studierea comportamentul lingvistic al vorbitorilor din mediul urban, în special prin lucrările lui William Labov, din aceiaşi ani '60–'70 ai secolului trecut; se dorea astfel trecerea de la o „dialectologie a izolării", aşa cum era considerată geografia lingvistică, către o „dialectologie a interacţiunii" (J.K. Chambers), cu referire directă la cercetările de sociolingvistică. Dialectologia urbană, aşa cum a fost formulată de Labov, urmărea studierea covariaţiei limbajului cu factorii sociali implicaţi în definirea unei comunităţi, punând accent pe dinamismul şi interacţiunea funciară a celor doi termeni ai raportului, în ideea unei înţelegeri mult mai nuanţate a naturii acestei funcţii umane.

Aceste diverse motivaţii ale schimbării de paradigmă în teoria lingvistică a epocii vor avea, ca efect corelat, şi o diversificare a tipologiei cercetărilor realizate în această perioadă. Diversitatea temelor de cercetare pe care noua direcţie încerca să le acopere (aspect ce va caracteriza disciplina în cauză de-a lungul întregii sale dezvoltări) transpare încă de la bun început dacă se analizează, de exemplu, subiectele supuse dezbaterii în cadrul celor două conferinţe cu statut fondator amintite mai sus. Astfel, parcurgând volumele care au reunit lucrările celor două manifestări (Bright 1966, Lieberson 1966), se poate observa că au fost prezentate comunicări ce analizau teme mergând de la schimbarea în limbă (John Gumperz), hipercorectitudine (William Labov) şi relativitate lingvistică (Dell Hymes) până la planificare lingvistică (Einar Haugen), mobilitate socială şi comportament lingvistic (William Labov) sau relaţia dintre limbaj şi stratificare socială (William Bright). Diversificarea tematică a cercetărilor grupate sub termenul de *sociolingvistică* va continua în această perioadă de efervescenţă a începutului de drum, stare de lucruri ce-i va permite lingvistului englez M.A.K. Halliday să identifice, la cel de-al XI-lea Congres al Lingviştilor, ţinut la Bologna în 1972, nu mai puţin de 15 subdiviziuni ale disciplinei, motiv suficient de solid pentru sociolingvistul italian Gaetano Berruto să o caracterizeze drept o „nebuloasă în expansiune" (Gardin, Marcellesi 1987: 17).

2. Aceasta era, practic, situaţia în care se afla sociolingvistica la sfârşitul anilor 1970, atât în ceea ce priveşte numărul de direcţii de investigaţie, cât şi bazele sale teoretice, inevitabil fragile ca urmare a dispersiei punctelor de vedere asupra propriului obiect de studiu. În aceste condiţii, Eugeniu Coşeriu va încerca, într-o şedinţă plenară a Primului Congres Brazilian de Socio- şi Etnolingvistică (1978), să identifice, în conformitate cu propria teorie lingvistică de factură funcţionalist-integralistă, pe deplin configurată la acea oră, „bazele şi sarcinile" sociolingvisticii[5] ca disciplină ce trebuia să aibă un profil epistemic bine individualizat şi autonom în raport cu celelalte discipline lingvistice.

[5] Comunicarea a avut titlul *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística* şi a fost publicată mai târziu, mai întâi în limba spaniolă (Coseriu 1981), apoi şi în limba portugheză (Coseriu 1990) (varianta în limba română, folosită în lucrarea de faţă, a fost publicată în Coşeriu 1994: 129–149).

Scanned with OKEN Scanner

Punctul de plecare în redactarea acestei lucrări cu caracter programatic îl reprezintă constatarea faptului că, datorită eterogenității tematice menționate mai sus, „teoria sociolingvisticii [...] vădește mai curând nedumerire în ceea ce privește obiectul de studiu și semnificația acestei discipline", motiv pentru care respectiva disciplină pare a fi „mai curând o știință în căutarea obiectului său de studiu, sau, cel puțin, în căutarea bazelor sale teoretice". Evidența acestui fapt reiese atât din definițiile date sociolingvisticii în diferite manuale cu caracter introductiv elaborate până la acea oră, cât și din analiza variatelor tipuri de cercetări grupate toate sub aceeași titulatură. Dacă definiții de genul „Sociolingvistica este studiul limbajului în relație cu contextul social (sau cu structura socială a comunităților vorbitoare)" sau „Cine vorbește, cu cine, ce tip de limbaj (sau limbă), [despre ce] și în ce circumstanțe"[6] sunt „excesiv de imprecise și prea largi" (Coșeriu 1994: 130), împărțirea studiilor de sociolingvistică în trei mari categorii (1. studiul varietății limbilor; 2. studiul statutului pe care diferite tradiții lingvistice îl au într-o comunitate lingvistică dată; 3. studiul gradului de cunoaștere al limbii comune de către diferite niveluri socioculturale ale unei comunități) suferă de pe urma faptului că acestea „cu greu pot fi reduse la un numitor comun" (Coșeriu 1994: 131), în ideea de a se putea configura un gen proxim și o diferență specifică disciplinei avute în vedere.

După această scurtă radiografie introductivă asupra stării *de facto*, în urma căreia au fost evidențiate carențele conceptuale și metodologice ale sociolingvisticii așa cu se practica aceasta după aproximativ două decenii de cercetări în domeniu, Coșeriu realizează o serie de distincții teoretice și delimitări de perspectivă referitoare la disciplina în cauză. Astfel, mai întâi întreprinde o delimitare a obiectului sociolingvisticii, aceasta urmând să se ocupe cu „studiul varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori" (Coșeriu 1994: 133), apoi realizează, în aceeași direcție a precizării specificului disciplinei, o distincție în interiorul domeniului ca atare între, pe de o parte, lingvistica sociologică (ceea ce se înțelege, practic, prin sociolingvistica propriu-zisă) și, pe de altă parte, sociologia limbajului. Prima dintre acestea ar urma să se ocupe cu diferențele lingvistice în raport cu variația structurii sociale, accentul fiind pus pe limbaj, iar categoriile sociale urmând să fie folosite doar ca auxiliare în cercetare, în timp ce sociologia limbajului ar trebui să acorde prioritate în cercetările sale statutului social pe care anumite variante sau stiluri lingvistice le au într-o comunitate dată, accentul fiind pus de data aceasta pe dimensiunea socială a fenomenelor analizate.

Odată această distincție preliminară realizată, Coșeriu va defini, într-un mod aproape apodictic, atât obiectivele sociolingvisticii, cât și ale sociologiei limbajului, văzute ca două puncte de vedere complementare în înțelegerea funcționării limbajului, această acțiune de circumscriere epistemologică a domeniilor respective fiind realizată în deplin acord cu principiile euristice care au stat la baza formulării

[6] Această definiție trimite la articolul sociolingvistului american Joshua A. Fishmann, *Who Speaks What Language to Whom and When?*, publicat în „La Linguistique", 2/1965, p. 67–88.

Scanned with OKEN Scanner

de-a lungul timpului a propriei teorii lingvistice. În cazul de faţă, punctul de plecare l-a constituit distincţia tripartită în cadrul structurii generale a limbajului între planul universal al *vorbirii în general*, planul istoric al *limbilor* şi planul individual al *discursului* (vezi figura alăturată), distincţie fundamentală în teoria coşeriană intuită încă din primele sale lucrări[7] şi dezvoltată în mod constant în lucrările ulterioare.

PLANURI ALE LIMBAJULUI	CUNOAŞTERI	CONŢINUTURI	CRITERII DE CONCORDANŢĂ
VORBIRE ÎN GENERAL	cunoaştere elocuţională	desemnare	congruenţă
LIMBI	cunoaştere idiomatică	semnificaţie	corectitudine
DISCURS	cunoaştere expresivă	sens	adecvare

Acceptarea acestei triple distincţii în analiza limbajului are drept rezultat delimitarea a tot atâtea tipuri de lingvistică posibile, fiecare dintre acestea având obiective şi sarcini distincte, şi, în mod necesar, a tot atâtea tipuri de sociolingvistică: o sociolingvistică a vorbirii în general, o sociolingvistică a limbilor şi o sociolingvistică a discursului. Aplicând aceeaşi strategie euristică distincţiei teoretice realizate anterior între *sociologia limbajului* şi *lingvistica sociologică* (sau *sociolingvistică*), vom avea, în mod corelativ, o sociologie a limbajului în plan universal, o sociologie a limbajului în plan istoric (la nivelul limbilor istorice) şi o sociologie a limbajului la nivelul discursurilor. Conform acestor distincţii succesive pe care Coşeriu le operează, pe de o parte, în structura limbajului, iar pe de altă parte, în maniera de a concepe relaţia *limbaj–societate* (în sensul unei abordări bidirecţionale şi corelative a acesteia, cu schimbarea succesivă a centrelor de interes asupra celor doi termeni ai raportului), vom avea şase perspective de analiză, în funcţie de maniera în care sunt raportate faptele de limbă, înţelese ca evenimente discursive, la structura socială a comunităţii de vorbitori:

PLANURI ALE LIMBAJULUI	Perspectivă sociologică	Perspectivă lingvistică
VORBIRE ÎN GENERAL	sociologia limbajului (plan universal)	sociolingvistica limbajului (plan universal)
LIMBI	sociologia limbii (plan istoric)	sociolingvistica limbii (plan istoric)
DISCURS	sociologia discursului (plan idiomatic)	sociolingvistica discursului (plan idiomatic)

[7] Această distincţie tripartită în cadrul structurii limbajului Coşeriu o realiza (cu o terminologie însă puţin diferită) încă din anul 1954, aşa cum o mărturiseşte într-o lucrare ulterioară (Coseriu 1988: 25, n. 12), lucrare publicată mai întâi în revista „Lingüística Española Actual", III, 1/1981, p. 1–32.

Scanned with OKEN Scanner

Sociolingvistica, privită ca disciplină independentă cu obiective şi sarcini valide sub aspect epistemic, îşi găseşte bazele raţionale în planul vorbirii în general, acolo unde acţionează unul dintre principiile fundamentale ale limbajului conform concepţiei coşeriene, şi anume *principiul alterităţii*. Ceea ce face ca limbajul să fie un fapt social este tocmai această dimensiune a alterităţii, care, fie că este *pozitivă* (în sensul coeziunii şi al solidarităţii cu membrii uneia şi aceleiaşi comunităţi), fie că este *negativă* (alteritatea drept conştiinţă a diferenţei în raport cu membrii altor comunităţi), justifică, în primul rând, existenţa limbilor, iar apoi, ca un corolar, existenţa sociolingvisticii în variatele sale forme (Coşeriu 1994: 138).

Mergând pe aceeaşi linie prospectiv-normativă a cercetării, Eugen Coşeriu delimitează, ca principal scop asumat în mod deschis, obiectivele celor şase direcţii amintite, în funcţie de domeniul de referinţă specific fiecăreia dintre acesteia:

PLANURI ALE LIMBAJULUI	Perspective	Sarcini şi obiective
VORBIRE ÎN GENERAL	sociolingvistică	analiza gradului de cunoaştere şi utilizare a normelor vorbirii în relaţie cu structura socială (socioculturală) a comunităţilor de vorbitori
	sociologia limbajului	analiza corelativă a categoriilor sociale în raport cu gradele şi tipurile cunoaşterii elocuţionale, tipuri considerate ca posibile atribute ale categoriilor sociale
LIMBI	sociolingvistică	studiul varietăţii diastratice şi al unităţilor sinstratice (niveluri), precum şi al relaţiilor dintre acestea; investigarea cunoaşterii idiomatice „interdiastratice"
	sociologia limbajului	studiul statutului sociocultural al diverselor unităţi ce pot fi distinse în interiorul unei limbi istorice, precum şi al relaţiilor socioculturale care se pot stabili între acestea
DISCURS	sociolingvistică	analiza utilizării diferenţelor diastratice în diferite tipuri de discursuri şi funcţia lor în cadrul acestora; analiza discursurilor, sub aspect tipologic şi structural, în relaţie cu straturile socioculturale cărora le corespund
	sociologia limbajului	analiza discursurilor tradiţionale considerate ca atribute ale categoriilor sociale, precum şi statutul/ prestigiul acestor discursuri în context social

Încercând să sintetizăm această taxonomie teleologică elaborată de Coşeriu în funcţie de cele două perspective ce pot fi aplicate variaţiei lingvistice în relaţie cu structura socială, observăm că: a) *perspectiva lingvistică* propune o analiză a tipologiei lingvistice (înţeleasă ca expresie a variaţiei idiomatice) în funcţie de contextul social de manifestare a evenimentelor de limbaj (accentul fiind pus pe dimensiunea lingvistică a acestor evenimente); b) *perspectiva sociologică* propune o analiză a unităţilor lingvistice (discursuri, unităţi sinstratice) considerate ca posibile atribute ale categoriilor sociale, urmărindu-se în mod special modalităţile de valorizare a acestor unităţi în context social (accentul fiind pus de data aceasta pe statutul social al evenimentelor/structurilor lingvistice luate în considerare).

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce priveşte posibilitatea realizării efective a celor şase tipuri de cercetări centrate pe analiza relaţiei dintre limbaj şi contextul social, situaţia este diferită în funcţie de perspectiva la care ne raportăm. Astfel, dacă fiecare dintre cele două tipuri de abordare (sociologică şi lingvistică) aplicate la nivelul limbilor istorice şi la cel al discursurilor beneficiază deja de o istorie proprie, cu cercetări concrete realizate pentru fiecare perspectivă în parte, la nivelul vorbirii în general situaţia este mai puţin fericită, cercetările de acest tip fiind încă destul de greu de pus în practică „deoarece nu avem încă o lingvistică a vorbirii ca disciplină temeinic constituită" şi, în plus, „pentru că ştim şi mai puţin despre corelaţia între cunoaşterea elocuţională şi stratificarea socioculturală" (Coşeriu 1994: 140). Aceeaşi situaţie diferenţiată o găsim şi dacă plasăm cercetările pe axa diacronică (acolo unde sociologia limbajului ar trebui să se ocupe cu studiul schimbărilor în cadrul corelaţiei dintre stratificarea socială şi practicile lingvistice, iar sociolingvistica, cu analiza schimbărilor în configuraţia diastratică a limbilor), în sensul că nivelul unde acestea s-au dezvoltat cel mai mult îl reprezintă *istoria limbilor*, ca urmare a faptului că „pentru istoria discursurilor nu dispunem încă de toate datele suficiente, iar pentru o eventuală istorie a vorbirii în general (admiţând că o astfel de istorie e posibilă) datele ne lipsesc în întregime" (Coşeriu 1994: 148). Maniera în care pot fi depăşite aceste eventuale dificultăţi în analizele de tip „socio-" aplicate realităţilor lingvistice este aceea de a privi, cel puţin în cazul lingvisticii aplicate, cele şase perspective delimitate ca tot atâtea modalităţi complementare de analiză, care, fiecare în parte, ar putea aduce soluţii pertinente în rezolvarea unui caz sau altuia. Coşeriu, ca promotor recunoscut al perspectivei integraliste în analiza lingvistică, optează în finalul lucrării în mod deschis pentru adoptarea acestei modalităţi polivalente de analiză a structurilor, practicilor şi tradiţiilor lingvistice existente într-o comunitate dată, opţiune rezultată în urma recunoaşterii şi asumării ca atare în analiza lingvistică a complexităţii funciare a faptelor de limbaj.

3. În ultima parte a contribuţiei de faţă vom face o succintă prezentare a direcţiilor de dezvoltare a sociolingvisticii din ultimele decenii, încercând să vedem maniera în care distincţiile teoretice şi perspectivele analitice propuse de Coşeriu se regăsesc în cercetările acestei perioade. Încercarea noastră se vrea un scurt excurs istoriografic cu referire la dezvoltarea recentă a sociolingvisticii, prin luarea în discuţie a câtorva lucrări cu caracter mai ales sintetic (introduceri, sinteze, enciclopedii, crestomaţii etc.), în ideea de a schiţa o radiografie a stării de fapt comparativ cu orientările propuse de Coşeriu. Referitor la strategia euristică adoptată, aceasta va fi preluată chiar de la autorul amintit, în sensul că urmărirea modalităţilor în care sociolingvistica s-a dezvoltat în ultima perioadă se va face prin analiza atât a tipologiei studiilor sociolingvistice ca atare, cât şi a definiţiilor date domeniului în cauză în lucrările analizate.

3.1. Punctul de plecare în analiza noastră îl reprezintă Colocviul *Teorii şi practici ale sociolingvisticii*, organizat de grupul de cercetări GRECO („Le Group de Recherche sur la Covariance Sociolinguistique") de pe lângă Universitatea din

Scanned with OKEN Scanner

Rouen, între 27 noiembrie şi 2 decembrie 1978[8]. Anvergura colocviului, cu peste 150 de participanţi din peste 12 ţări de pe trei continente, şi calibrul ştiinţific al invitaţilor au conferit acestei manifestări ştiinţifice (ale cărei lucrări au fost publicate ulterior în două volume însumând aproximativ 700 de pagini – Gardin, Marcellesi 1980) statutul de reper major în cercetările de istoriografie a disciplinei. Importanţa acestei manifestări derivă şi din faptul că, la acea oră, când literatura de specialitate în domeniu era dominată de cercetările anglo-saxone, reuniunea de la Rouen s-a vrut a fi o reacţie la această stare de fapt, atitudine ce transpare chiar din discursul de deschidere a Colocviului, prezentat de Jean-Baptiste Marcellesi: „Am prevăzut ca acesta [colocviul – n.n.] să se ţină în franceză fără îndoială datorită comodităţii, însă şi ca o reacţie care nu este fără legătură cu sociolingvistica însăşi" (Gardin, Marcellesi 1980: I, 11).

Una dintre caracteristicile importante ale acestei reuniuni ştiinţifice a fost marea diversitate a lucrărilor acceptate, aspect asumat ca atare de către organizatori în ideea de a face cu această ocazie o posibilă radiografie a situaţiei de moment în cercetările de sociolingvistică. Astfel, lucrările colocviului au fost grupate pe şapte secţiuni, şi anume: 1. *Sociolingvistica în afara Franţei*; 2. *Situaţii de diglosie*; 3. *Lingvistică şi sociologie*; 4. *Gramatică şi sociolingvistică*; 5. *Sociolingvistica şi şcoala*; 6. *Analiza discursului* şi 7. *Sociolingvistica de teren*, această diversitate tematică confirmând, în fond, perspectiva pluridisciplinară asupra relaţiei dintre limbaj şi societate propusă de la bun început de cercetătorii anglo-saxoni. Starea de fapt respectivă se datorează în bună măsură faptului că unul dintre punctele cardinale ale sociolingvisticii îl reprezintă, aşa cum aflăm din acelaşi discurs de deschidere, *contradicţia discursivă*: „Acest concept adeseori ocultat [...] ni se pare a fi fundamental. Nu există sociolingvistică a devianţei. Nu există în sociolingvistică decât diferenţă şi mai ales contradicţie. Nu se compară datele cu eternul uman implicit, ci cu alte date. Nu există grad zero al discursului. Nu există decât discursuri marcate social" (Gardin, Marcellesi 1980: I, 15). Avem aici o mărturisire de credinţă cu referire la statutul sociolingvisticii, o direcţie de cercetare ce urma, practic, să schimbe perspectiva canonică, decontextualizantă şi antideviantă de analiză a faptelor lingvistice prin introducerea variaţiei şi a contradicţiei în limbă între punctele de interes ale lingviştilor (de unde şi denumirile de „lingvistică a crizei" sau „lingvistică seculară" atribuite sociolingvisticii cu referire la statutul său epistemic – Gardin, Marcellesi 1987: 16).

Perspectiva largă sub aspect tematic asupra sociolingvisticii adoptată în cadrul acestui colocviu s-a reflectat în cele din urmă şi în modalităţile de circumscriere teoretică a obiectivelor disciplinei. Astfel, în acelaşi discurs de deschidere, Jean-Baptiste Marcellesi menţionează că a face sociolingvistică înseamnă „a te preocupa despre ce se vorbeşte în relaţie cu maniera în care se vorbeşte" (Gardin, Marcellesi 1980: I, 16), pentru ca, în finalul celui de-al doilea volum al lucrărilor colocviului,

[8] Această manifestare a avut loc la doar patru luni după Primul Congres Brazilian de Socio- şi Etnolingvistică, la care Eugeniu Coşeriu şi-a prezentat comunicarea analizată în lucrarea de faţă, acest lucru arătând, practic, interesul major de care se bucurau în epocă studiile de sociolingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

Françoise Gauthier să precizeze, într-un articol cu caracter conclusiv intitulat *Examen critique de la sociolinguistique*, faptul că „sociolingvistica studiază limbajul ca fapt social" (Gardin, Marcellesi 1980: II, 651), această aserțiune fiind singura legătură între diferitele tipuri de analiză care se reclamă de la sociolingvistică. Plecând de la aceste definiții cu caracter destul de general date sociolingvisticii și coroborându-le cu diversitatea punctelor de vedere și a perspectivelor tematice propuse pe parcursul colocviului, devine evident faptul că sociolingvistica încă își căuta la acea oră propriul statut științific, afirmația lui Robert Lafont făcută în calitate de moderator al mesei rotunde ce a încheiat dezbaterile colocviului fiind relevantă în acest sens: „cred că acest colocviu [...] ne lasă tuturor dorința de a continua în incertitudinea dată de chiar definiția sociolingvisticii, de a continua, așadar, schimbul critic de opinii" (Gardin, Marcellesi 1980: II, 688). În concluzie, putem spune că acest colocviu nu și-a depășit propriul statut asumat în mod deschis – acela de a fi o întrunire științifică cu un pronunțat caracter eclectic, al cărui scop a fost nu neapărat să delimiteze în mod tranșant obiectivele și metodologia sociolingvisticii, cât, mai degrabă, să reprezinte un punct de pornire în direcția conștientizării și, mai ales, a acceptării ca atare a diversității direcțiilor de cercetare ce se revendică și care coexistă în cadrul demersului de tip sociolingvistic înțeles în sens larg.

3.2. Un alt moment important în dezvoltarea sociolingvisticii asupra căruia dorim să ne oprim în cele ce urmează îl reprezintă apariția, în anii 1987 și 1988, a lucrării intitulată *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society/ Soziolinguistik. Ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, lucrare în două volume (cca 2000 de pagini) publicată la prestigioasa editură Walter de Gruyter din Berlin. Structura finală a acestui „manual", formată din 14 capitole, fiecare având între 3 și 28 de articole de sinteză, este rezultatul unui lung proces de negociere purtat între editori (Ulrich Ammon, Norbert Dittmar și Klaus J. Mattheier) și câțiva dintre cei mai importanți specialiști ai momentului în domeniul sociolingvisticii asupra problemelor ce urmau a fi incluse în cele două volume, această strategie editorială asigurând, astfel, un grad ridicat de reprezentativitate lucrării în raport cu situația „din teren" a cercetărilor de sociolingvistică.

O primă importanță a acestei apariții editoriale pentru tipul de demers propus de noi în articolul de față este dată chiar de maniera de a concepe o astfel de sinteză dedicată sociolingvisticii, structura lucrării reflectând în bună parte tendința generală de abordare a complexului raport dintre limbaj și societate, ca termeni de referință pentru domeniul avut în vedere. Astfel, pe lângă unele capitole dedicate unor aspecte punctuale („Sociolingvistica istorică") sau de factură istoriografică („Istoria sociolingvisticii ca disciplină"), cele două volume cuprind multe capitole ce reflectă o preocupare evidentă din partea editorilor în direcția unei circumscrieri cât mai detaliate (chiar exhaustive s-ar putea spune[9]) a complexei problematici

[9] Dezideratul exhaustivității este asumat *ab initio* de către editori, în a căror *Prefață* găsim specificat în mod clar acest aspect: „Am încercat să oferim o privire generală asupra disciplinei. Teorii, metode și aspecte empirice sunt descrise într-o manieră cât se poate de completă" (Amon, Dittmar, Mattheier 1987: IX); „Metodele sociolingvisticii [...] sunt descrise în cele mai mici detalii" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

suscitată de această încă relativ nouă disciplină. Lucrarea debutează cu un număr de 10 articole dedicate aspectelor teoretice ale disciplinei, continuă apoi cu două capitole alocate conceptelor fundamentale ale domeniului în discuție (concepte fie de factură sociologică sau psihosociologică, fie de sorginte propriu-zis sociolingvistică), pentru a consacra apoi un capitol disciplinelor auxiliare şi celor conexe sociolingvisticii, apoi trei capitole problemelor de metodologie şi, spre final, un capitol aplicațiilor sociolingvisticii în câmpul mai larg al ştiințelor socioumane. Chiar dacă succintă, această prezentare a cuprinsului celor două volume confirmă o dată în plus intenția unei abordări exhaustive a domeniului, atât sub aspect sincronic (o parte apreciabilă a articolelor fiind alocată conceptelor şi metodelor specifice sociolingvisticii), cât şi din perspectivă diacronică[10]. În plus, prin capitolul dedicat disciplinelor conexe, se arată o preocupare clară din partea editorilor în direcția unei cât mai exacte delimitări a domeniului propriu de acțiune al sociolingvisticii, prin decelarea unei diferențe specifice a acesteia în raport cu direcțiile conexe de cercetare – ca etapă obligatorie în procesul definirii oricărei discipline.

Din punctul de vedere al dihotomiei coşeriene între *sociologia limbajului* şi *sociolingvistică* – distincție considerată de lingvistul de origine română ca fundamentală pentru o abordare corectă a întregii panoplii de fenomene rezultate în urma interacțiunii dintre limbaj şi contextul social –, editorii lucrării manifestă o oarecare lejeritate analitică atunci când încearcă să justifice titlul ales (i.e., *Sociolinguistics*), opțiunea acestora părând a fi motivată aproape exclusiv din perspectiva conceptului de *political correctness*, fără alte argumente de factură epistemologică, absolut necesare pentru o întreprindere ştiințifică de o asemenea amploare. Astfel, din *Prefață* aflăm că „termenul «sociolingvistică» selectat pentru titlul manualului exprimă probabil perspectiva comprehensivă a acestuia mai bine decât «sociologia limbajului», care, de altfel, a fost luat în considerare. Mai întâi, [termenul] «sociolingvistică» este deja acceptat pe scară largă ca nume al disciplinei. Apoi, conceptul de «sociolingvistică» pare a acoperi o arie mai largă sub aspect semantic. Este adevărat că nu există o diferență în mod general recunoscută între cei doi termeni rivali. Totuşi, «sociolingvistica», înțeleasă ca o formă distinctă de «sociologia limbajului», se referă mai mult la microsfera dimensiunii sociale a limbajului, deşi nu exclude nici macrosfera" (Amon, Dittmar, Mattheier 1987: XII)[11]. Această atitudine „soft" cu privire la unul dintre cele mai importante aspecte referitoare la configurarea identității proprii a unei discipline în interiorul unei paradigme ştiințifice – stabilirea denumirii ca moment esențial în legiferarea dreptului la existență al acestei discipline[12] – arată faptul că sociolingvistica

[10] În fond, însuşi titlul ales: *Handbook/Handbuch* 'manual' trimite la ideea de lucrare cu caracter sumativ în raport cu un anumit domeniu.

[11] Avem aici, după opinia noastră, un exemplu clar al manierei în care elemente de sociologie sau politică a cunoaşterii influențează cercetarea fundamentală, prin validarea unor opțiuni sau strategii euristice aflate inițial în „variație liberă" în raport cu paradigma oficială, însă care devin ulterior canon.

[12] Legat de acest aspect, Allen Grimshaw remarcă faptul că „cercetările au demonstrat că maniera în care lucrurile sunt denumite *pot* influența percepțiile şi răspunsurile afective la adresa acestora; studiile au arătat că numele personale afectează şansele în viață ale acestora, numele produselor vând [...]" (Grimshaw 1987: 9).

Scanned with OKEN Scanner

încă se afla la acea oră în plin proces de căutarea a unei nişe proprii în câmpul ştiinţelor socioumane.

Însă, în ciuda lipsei unei opţiuni iniţiale ferme sub aspect denominativ, procesul delimitării, configurării şi „sedimentării" conceptuale a noii discipline se afla, din perspectiva dihotomiei coşeriene amintite mai sus, pe o curbă ascendentă, în sensul că aceiaşi editori au distins în mod foarte clar, aşa cum am menţionat deja, între concepte fundamentale de factură sociologică şi psihosociologică, pe de o parte, şi concepte fundamentale de factură sociolingvistică, pe de altă parte. Astfel, în prima categorie au fost analizate realităţi sociologice precum cele de *vârstă*, *generaţie*, *religie*, *etnicitate*, *naţiune*, *clasă*, *identitate*, *prestigiu*, *grup*, *reţea socială* etc., în timp ce în cea de a doua categorie au fost incluse concepte precum cele de *comunitate lingvistică*, *diglosie*, *competenţă comunicativă*, *sociolect*, *idiolect*, *stil*, *registru* etc., aşadar cu o dimensiune lingvistică mult mai marcată comparativ cu cele menţionate sub prima categorie.

Un ultim aspect pe care dorim să-l reţinem din această lucrare, ca urmare a faptului că importanţa unei astfel de abordări fusese deja semnalată de Eugen Coşeriu în studiul său – şi anume, analiza funcţionării unităţilor sinstratice în cadrul unor comunităţi lingvistice date[13] –, este cel al atenţiei acordate analizei variaţiei sociolingvistice specifice unor diverse areale etno- şi socioculturale. Aceastei direcţii de analiză, prezentă deja în cadrul colocviului de sociolingvistică de la Rouen prezentat mai sus (3.1.), unde luase forma unei radiografii a cercetărilor de sociolingvistică de tip „centrifug" în raport cu spaţiul francez („Sociolingvistica în afara Franţei"), îi este acordat un spaţiu extins în cadrul manualului avut în vedere (cca 200 de pagini), unde sunt prezentate caracteristicile sociolingvistice ale unor regiuni, ţări sau chiar zone mai întinse de pe anumite continente (regiunile de limbă arabă, ţările nordice, estul/vestul Africii etc.). În cadrul acestui tip de analiză sunt luate în considerare, în general, atât aspecte ce ţin de sociolingvistică, cum ar fi cele referitoare la diglosie, contact lingvistic, limbi pidgin sau creole etc., cât şi probleme ce aparţin domeniului sociologiei limbajului, precum cele referitoare la atitudini, limbă şi naţiune, limbă şi identitate, planificare lingvistică, politici lingvistice etc., probleme ce tratează covariaţia limbaj–societate în special la nivel „macro".

3.3. Această direcţie de „federalizare" a sociolingvisticii, în sensul configurării şi atribuirii unei identităţi regionale studiilor privind raportul dintre limbaj şi structura socială, a devenit o prezenţă obişnuită în cercetările de specialitate, în special începând cu anii '80 ai secolului trecut. Titluri precum *Japanese Sociolinguistics* (Loveday 1986), *Reader in Czech Sociolinguistics* (Chloupek, Nekvapil 1987), *Sociolingüística latinoamericana* (Hamel, Lastra de Suárez, Muñoz Cruz 1988), *Sociolingüística para hispanoamericanos. Una introducción* (Lastra 1992), *Sociolinguistics. A*

[13] „[...] spre deosebire de sociolingvistică în sens strict, sociologia limbilor poate (şi trebuie) să studieze în egală măsură «statutul» şi relaţiile socioculturale ale diferitelor limbi din cadrul unei comunităţi [...]" (Coşeriu 1994: 144).

Guide to Language Problems in India (Chaklader 1990) sau *Arabic Sociolinguistics* (Bassiouney 2009) arată în mod elocvent interesul manifestat de cercetători față de această regionalizare a studiilor de sociolingvistică, interes întru totul justificat dacă se acceptă faptul că fiecare cultură își manifestă propria identitate în primul rând sub aspect lingvistic, importanța și relevanța practicilor și cutumelor lingvistice în decelarea caracteristicilor unui spațiu etnocultural devenind astfel de primă importanță.

Pentru analiza de față ne vom opri doar asupra unei singure lucrări ce se înscrie în această direcție de cercetare, și anume volumul cuprinzând comunicările primei conferințe din Hong Kong (1988), dedicată temei «limbaj și societare» și intitulată *Sociolinguistics today: eastern and western perspectives* (Bolton, Kwok 1992). Motivele pentru care am făcut această alegere sunt, în primul rând, anvergura științifică a participanților prezenți la conferință – multe nume de referință în domeniul sociolingvisticii, precum Peter Trudgill, James și Lesley Milroy, Howard Giles, Ralph Fasold, Nikolas Coupland, R.B. Le Page sau Andrée Tabouret-Keller, precum și faptul că, prin subiectul supus analizei invitaților, conferința s-a dorit o sinteză asupra direcțiilor de cercetare existente la acea oră în domeniul sociolingvisticii.

În prefața volumului sunt tratate mai multe aspecte referitoare la domeniul sociolingvisticii, cum ar fi scopul și obiectivele acesteia, momente în dezvoltarea disciplinei ca domeniu autonom, diferențele de perspectivă între sociologia limbajului și sociolingvistică etc. Referitor la acest ultim aspect, editorul Kingsley Bolton remarcă faptul că, începând cu sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut sociologia limbajului a început să fie privită, mai ales în Anglia, ca un subdomeniu al sociolingvisticii, aceasta din urmă fiind recunoscută, în consecință, ca termen supraordonat. În ceea ce privește obiectivele sociolingvisticii – ca aspect ce ne interesează în mod direct în cadrul articolului de față –, clasificarea acestora este preluată de la Peter Trudgill, care delimita trei categorii de studii dedicate limbajului: a) acelea ale căror obiective erau pur sociologice; b) cele ale căror obiective era parțial sociologice, parțial lingvistice, și c) cele ale căror obiective erau în întregime lingvistice (Bolton, Kwok 1992: 12). Comparativ cu soluțiile propuse de Coșeriu, aici avem, în plus, acele obiective mixte care la autorul menționat, deși sunt luate în considerare, nu au un statut propriu din perspectiva dihotomiei *sociolingvistică – sociologie a limbajului*. În sfârșit, un alt aspect ce ne interesează, ca urmare a scopului propus în contribuția de față, este acela al perspectivelor pe care sociolingvistica le avea la acea oră. Datorită diversificării exponențiale a direcțiilor de cercetare din interiorul sociolingvisticii, a face previziuni cu privire la viitorul acestei discipline era o misiune destul de dificilă, după cum recunoaște însuși editorul lucrării. Cu toate acestea, luându-se în calcul vectorii principali ce au stat la baza dezvoltării studiilor de sociolingvistică din ultima perioadă, se putea presupune menținerea unei dihotomii între demersurile de tip formalist (cu referire, în principal, la paradigma laboviană a studiilor cantitativ-descriptive) și demersurile de tip funcționalist, cum ar fi cele de pragmatică,

Scanned with OKEN Scanner

analiza discursului sau sociolingvistică interacţionistă, centrate pe favorizarea comportamentului subiectiv în analiza actelor de limbaj. Aceeaşi idee transpare şi din luările de poziţie exprimate la masa rotundă organizată în finalul conferinţei, unde specialişti consacraţi ai domeniului (Ralph Fasold, James Milroy şi Howard Giles), invitaţi să răspundă la întrebarea: „În ce măsură demersul sociolingvistic a făcut progrese substanţiale în ultimii ani în direcţia unei teorii sociolingvistice unificate?", afirmă că răspunsul la o astfel de întrebare „este «nu», sau cel puţin «nu încă»" (Fasold 1992: 352). Poziţie care confirmă caracterul hibrid şi divergent al cercetărilor de sociolingvistică considerate în ansamblu, caracter ce cu greu poate susţine elaborarea unei teorii sociolingvistice generale care să reunească întreaga diversitate a direcţiilor de cercetare ce se revendicau de la acest domeniu.

3.4. Un ultim tip de lucrări asupra cărora ne vom opri în articolul nostru îl reprezintă crestomaţiile de sociolingvistică (cunoscute în lumea anglo-saxonă sub titlul generic de *Sociolinguistics Reader*), editate cu preponderenţă în engleză şi al căror ritm de apariţie a înregistrat o creştere semnificativă în ultima perioadă. Motivul pentru care am considerat utilă aducerea lor în discuţie îl reprezintă faptul că, prin caracterul selectiv specific unor asemenea volume, acestea fac, în mod implicit, prin selecţia ca atare a lucrărilor, fie o evaluare calitativă a principalelor momente din evoluţia disciplinei, fie o radiografie de moment a cercetărilor de sociolingvistică, oferind, astfel, atât sub aspect diacronic, cât şi sincronic, o viziune de ansamblu asupra principalilor vectori din domeniu; în plus, aceste lucrări reprezintă, prin caracterul sumativ al conţinutului lor, un solid argument în favoarea maturităţii domeniului abordat, în sensul că acesta dispune de opere de referinţă, ce şi-au dovedit deja în timp caracterul seminal.

Deşi astfel de lucrări au fost editate destul de devreme (Hymes 1964; Gumperz, Hymes 1972), o frecvenţă relativ ridicată a apariţiei acestora se înregistrează mai ales începând cu anii '90 ai secolului trecut. În ceea ce ne priveşte, ne-am oprit asupra a două titluri: Peter Trudgill, Jenny Cheshire (eds.), *The Sociolinguistics Reader*, Arnold, New York, 1998 (2 vol.) şi Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (eds.), *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Blackwell, 2003.

Prima dintre cele două crestomaţii a optat pentru o abordare sincronică a domeniului sociolingvisticii, reţinând un număr de texte relevante apărute după anul 1986, în urma consultării editorilor cu mai mulţi specialişti în domeniu, care au fost rugaţi să specifice cele mai reprezentative lucrări folosite în elaborarea propriilor articole sau cursuri universitare. Articolele reţinute au fost grupate în două volume, fiecare dintre acestea fiind structurate pe câte două secţiuni. Astfel, volumul intitulat *Multilingualism and Variation*, are ca titlu pentru prima secţiune *Multilingualism and Language Contact*, cea de a doua secţiune fiind denumită *Linguistic Variation and Change*. Din punctul de vedere al tipologiei lucrărilor grupate în acest prim volum, se poate observa că acestea abordează, în general, probleme specifice nivelului „macro" de analiză, mergând de la cele specifice contactelor între limbi până la aspecte privind planificarea lingvistică. Cel de-al doilea volum, intitulat *Gender and Discourse*, tratează în fiecare dintre cele două

Scanned with OKEN Scanner

secţiuni câte unul din cele două concepte incluse deja în titlu. Sub aspect tematic, acest al doilea volum acordă un spaţiu mult mai mare subiectelor de tip „micro" (analiza markerilor pragmatici specifici domeniilor scuzei şi al complimentului, caracteristici pragmatice ale discursurilor în funcţie de sex etc.).

Cea de a doua lucrare reţinută pentru discuţia de faţă reprezintă, de data aceasta, o abordare în diacronie a principalelor direcţii de cercetare ale sociolingvisticii, fiind incluse atât texte clasice pentru domeniu, „care sunt acum epuizate sau se află în reviste destul de obscure care sunt greu de găsit" (Bratt Paulston, Tucker 2003: XIV), cum ar fi, de exemplu, celebrul articol *Diglossia* al lui Charles Ferguson, apărut în revista „Word" din anul 1959, cât şi articole recente, reprezentative pentru situaţia de la acea oră a cercetărilor. Din punctul de vedere al temelor luate în discuţie, acest volum are o structură mai elaborată în comparaţie cu prima lucrare, în componenţa sa intrând 11 capitole, care tratează subiecte precum istoria sociolingvisticii, limbi pidgin şi limbi creole, bilingvism individual şi multilingvism de grup, planificare şi politică lingvistică, limbaj şi variaţie, pragmatică etc.[14].

Sub aspectul tipologiei studiilor reţinute, şi în cazul de faţă acestea se împart între opere ce abordează teme tratate utilizând instrumente ale analizei cantitativ-descriptive, cu accent pe variaţia sistemului lingvistic în funcţie de anumiţi factori sociali (altfel spus, creditând în primul rând dimensiunea lingvistică a fenomenelor analizate), şi lucrări ce adoptă, în analiza corelaţiei limbaj–structură socială, grile de interpretare caracteristice ştiinţelor sociale, cum ar fi atitudinile, studiile comportamentale, imaginarul sociolingvistic etc.

4. În încercarea de a stabili câteva concluzii cu referire la posteritatea distincţiilor teoretice şi metodologice propuse de Coşeriu pentru domeniul sociolingvisticii, începem prin a constata că perspectiva coşeriană este una cvasiexhaustivă, sfera de cuprindere a tipologiei propuse de lingvistul român acoperind, practic, întreaga panoplie de analize (realizate deja, dar şi posibile) ale raportului dintre limbaj şi structura socială. Prin distincţia tripartită între *vorbire în general – limbă istorică – discurs*, pe de o parte, şi *sociolingvistica propriu-zisă* şi *sociologia limbajului*, pe de altă parte, a fost configurat un cadru amplu şi flexibil de analiză, care să poată circumscrie atât studiile formaliste (paradigma laboviană), cât şi pe cele funcţionaliste.

În ceea ce priveşte posteritatea efectivă a distincţiilor coşeriene, trebuie să remarcăm faptul că aceasta este una mai degrabă implicită, decât efectivă: fie că ne referim la manualele sau antologiile de texte clasice pentru domeniu, fie că luăm în considerare cercetări ce tratează aspecte punctuale specifice sociolingvisticii, contribuţia lui Coşeriu este aproape necunoscută ca referinţă bibliografică în spaţiul

[14] În ceea ce priveşte structura, lucrarea se aseamănă destul de mult cu volumele apărute aproximativ în aceeaşi perioadă în seria *Blackwell Handbooks in Linguistics*, ceea ce denotă o strategie asemănătoare din partea editorului în direcţia creării unor instrumente de lucru cât mai complexe pentru domeniul lingvisticii.

Scanned with OKEN Scanner

anglosaxon, majoritar și prioritar pentru domeniul sociolingvisticii[15]. Această realitate confirmă o dată în plus faptul constatat de Jean-Baptiste Marcellesi în deschiderea colocviului de sociolingvistică de la Rouen (vezi **3.1**), și anume existența unei falii în cadrul sociolingvisticii între domeniul anglosaxon și celelalte spații culturale (cel romanic, în cazul nostru, lucrarea lui Coșeriu fiind prezentată la un Colocviu de sociolingvistică din Brazilia și apoi publicată pentru prima dată în spaniolă). Această enclavizare a domeniului este cel puțin contraproductivă, ținând cont de faptul că ne referim la o disciplină al cărei punct de plecare a fost tocmai creditarea diferenței și a variației lingvistice ca aspecte fundamentale pentru propriul statut epistemic.

Sub aspect tematic, cele două direcții propuse de Coșeriu ca posibile perspective de analiză a raportului limbaj–societate sunt acoperite aproape în mod egal de cercetările existente la ora actuală, un ușor avantaj avându-l, totuși, cele ce ar corespunde, conform dihotomiei coșeriene, sociologiei limbajului (teme precum atitudini lingvistice, planificare și politici lingvistice, limbaj și categorii sexuale etc.). De asemenea, se constată o hibridare a cercetărilor dedicate raportului limbaj–structură socială, în sensul că multe cercetări se situează la granița dintre sociolingvistica propriu-zisă și sociologia limbajului, prin adoptarea unui instrumentar teoretic și a unei metodologii mixte. Această stare de lucruri a favorizat configurarea la ora actuală a trei mari direcții de studii: *sociolingvistica cantitativă urbană de tip variaționist*, *sociologia limbajului* și *etnografia comunicării* (Moreno Fernández 2009: 290), situație oarecum similară cu cea constatată de Coșeriu la momentul redactării propriei lucrări (vezi *supra*, **2**).

În sfârșit, în ceea ce privește definițiile date sociolingvisticii, în calitate de termen *ad quem* al studiului nostru (pe lângă structura tematică a cercetărilor din domeniu), lucrurile nu au evoluat prea mult față de situația constatată de Coșeriu acum mai bine de 30 de ani, în sensul că atunci când se ia în discuție problema în cauză, se trece, în general, cu destulă ușurință peste acest aspect, de cele mai multe ori sociolingvisticii fiindu-i atribuit același obiectiv al studiului raporturilor dintre limbaj și societate, fără alte nuanțări epistemice, așa cum procedase Coșeriu în studiul său[16]. Iar această situație a persistat, în mod paradoxal s-ar putea spune, în contradicție cu direcția generală a studiilor de sociolingvistică din ultima perioadă, care a fost una a diversificării și rafinării crescânde a perspectivelor și grilelor de analiză propuse cu referire la raportul dintre limbaj și contextul său social de manifestare.

---

[15] Excepție face lucrarea *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, discutată sub **3.2**, unde, însă, deși numele lui Coșeriu apare în câteva articole (cu autori germani!) ca referință bibliografică, lingvistul român nu este prezent cu lucrarea discutată de noi, deși aceasta apăruse deja de câțiva ani.

[16] Chiar un studiu precum cel al lui Esther Figueroa, intitulat *Sociolinguistic Metatheory* (Figueroa 1994) – așadar, cu asumate obiective de analiză inter- și transdiciplinară a domeniului în cauză –, nu propune o definiție în termeni de gen proxim și diferență specifică a sociolingvisticii, deși acest subiect reprezintă unul dintre punctele cheie ale respectivei lucrări.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Ammon, Dittmar, Mattheier 1987 = Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin & New York, Walter de Gruyter.

Bassiouney 2009 = Reem Bassiouney, *Arabic Sociolinguistics*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

Bolton, Kwok 1992 = Kingsley Bolton, Helen Kwok (eds.), *Sociolinguistic Today. International Perspectives*, London & New York, Routledge.

Bratt Paulston, Tucker 2003 = Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (eds.), *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Blackwell.

Bright 1966 = William Bright (ed.), *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, The Hague & Paris, Mouton & Co.

Chaklader 1990 = Snehamoy Chaklader, *Sociolinguistics. A Guide to Language Problems in India*, New Delhi, Mittal Publications.

Chloupek, Nekvapil 1987 = Jan Chloupek, Jiří Nekvapil, *Reader in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Coseriu 1981 = Eugenio Coseriu, *La socio- e la etnolingüística. Sus fundamentos e sus tareas*, în „Anuario de Letras", XIX, México, p. 5–30.

Coseriu 1988 = Eugenio Coseriu, *Die Begriffe „Dialekt", „Niveau" und „Sprachstill" und der eigentliche Sinn der Dialektologie*, în vol. *Energeia und Ergon. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, I, Tübingen, Gunter Narr, p. 15–43.

Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística*, în vol. *Sociedade, cultura e língua. Ensaios de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, Shorin, p. 28–49.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa".

Dil 1973 = Anwar S. Dil (ed.), *Language acquisition and communicatice choice*, Stanford, Stanford University Press.

Fasold 1992 = Ralph Fasold, *Sociolinguistics in linguistics*, în Bolton, Kwok 1992: 351–355.

Figueroa 1994 = Esther Figueroa, *Sociolinguistic Metatheory*, Oxford, Pergamon.

García Marcos 1999 = Francisco García Marcos, *Fundamentos críticos de sociolingüística*, Almería, Servicio de Publicaciones de Universidad de Almería.

Gardin, Marcellesi 1980 = Bernard Gardin, Jean-Baptiste Marcellesi, *Sociolinguistique. Approches, théories, pratiques*, vol I–II, Paris, PUF.

Gardin, Marcellesi 1987 = Bernard Gardin, Jean-Baptiste Marcellesi, *The Subject Matter of Sociolinguistics*, în Amon, Dittmar, Mattheier 1987: 16–25.

Grimshaw 1987 = Allen Grimshaw, *Sociolinguistics versus Sociology of Language: Tempest in a Teapot or Profound Academic Conundrum?*, în Amon, Dittmar, Mattheier 1987: 9–15.

Gumperz, Hymes 1964 = John Gumperz, Dell Hymes (eds.), *The Ethnography of Communication*, „American Anthropologist", 66, 6, part 2 (special issue), New York.

Gumperz, Hymes 1972 = John Gumperz, Dell Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*, New York, Holt.

Hamel, Lastra de Suárez, Muñoz Cruz 1988 = Reiner Enrique Hamel, Yolanda Lastra de Suárez, Héctor Muñoz Cruz (eds.), *Sociolingüística latinoamericana*, México, UNAM.

Haugen 1953 = Einar Haugen, *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*, Bloomington, Indiana University Press.

Hymes 1964 = Dell Hymes (ed.), *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropoloy*, New York, Harper & Row.

Lastra 1992 = Yolanda Lastra, *Sociolingüística para hispanoamericanos. Una introducción*, México.

Lieberson 1966 = Stanley Lieberson (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, Bloomington, Indiana University.

Loveday 1986 = Leo Loveday, *Explorations in Japanese Sociolinguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Scanned with OKEN Scanner

Moreno Fernández 2009 = Francisco Moreno Fernández, *Princípios de sociolingüística y sociología del lenguaje*, 4a edición, Barcelona, Ariel.
Trudgill, Cheshire 1998 = Peter Trudgill, Jenny Cheshire (eds.), *The Sociolinguistics Reader*, vol. I–II, New York, Arnold.
Weinreich 1953 = Uriel Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, New York, Linguistic Circle.

COSERIU'S PERSPECTIVES IN CURRENT SOCIOLINGUISTICS

ABSTRACT

In a plenary session of the First Brasilian Congress of Socio- and Ethnolinguistics (1978), Eugenio Coseriu delivered the conference *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística* ("Socio- and Ethnolinguistics. Their Fundamentals and their Aims"), a programmatic article in which the author established the theoretic principles that had to outline (namely to shape a certain gender and a specific difference) the research directions of the two disciplines according to his own integral vision upon language. As for sociolinguistics, the author stresses the great heterogeneity of the studies that claim to belong to this new discipline, this aspect maintaining the statement that "in current linguistics, the theory of sociolinguistics [...] demonstrates rather uncertainty about the object of study and the meaning of this discipline". Starting from this statement, Eugenio Coseriu establishes a series of theoretic characteristics and methodological perspectives necessary for a proper analysis of the *language – social structure* report (considered the characteristic field of analysis in sociolinguistics), shaping a reliable analytical framework that might support approaches of co-variation of the two terms of the already mentioned report according to the fundamental alterity of the language, as a dimension that "rationally justifies sociolinguistics in its various orientations".

Key-words: *Eugenio Coseriu, sociolinguistics, sociology of language, domains, (socio)linguistics theories.*

Scanned with OKEN Scanner

VIZIUNEA LINGVALĂ ASUPRA LUMII DIN PERSPECTIVĂ COȘERIANĂ

GHEORGHE POPA*

1. Nu este cazul să ne lamentăm că cercetătorii s-au „scumpit" la punerea în evidență a specificului național al uneia sau alteia dintre limbi. Mai mult chiar: analizate paralel cu fenomene similare din alte limbi și identificându-li-se particularități distonante în raport cu acestea, fenomenele unei anumite limbi sunt calificate, de regulă, drept indicii elocvente, care conturează specificul național al idiomului dat. În același timp, trebuie să menționăm că, în unele situații – de altfel, nu puține la număr –, cercetătorii, studiind un anumit aspect lingvistic, încearcă să identifice în el trăsături care, nefiindu-i specifice, caracterizează corespondentele sale din alte limbi: are loc, așadar, ignorarea totală a specificului național al fenomenelor examinate (am putea să amintim, în acest sens, de exemplu, tentativele lingviștilor români, în special ale celor din R. Moldova, de a concepe obiectul de studiu al frazeologiei, dar, mai ales, al principalelor tipuri de unități frazeologice, prin prisma concepției frazeologice a acad. rus V.V. Vinogradov).

2. Arbitrarietatea și/sau superficialitatea cu care se operează în utilizarea sintagmelor „specific național", „conștiință etnoculturală", „mentalitate etnolingvală", „tabloul lingval al lumii", „viziune lingvală" se explică fie indicând în mod confuz realitățile la care se referă conceptele respective, fie atribuind acestor concepte tot ceea ce înseamnă deosebire (indiferent de ce natură este ea). Așa stând lucrurile, se neglijează faptul că știința este „o activitate care stabilește însuși adevărul lucrurilor și nu o simplă organizare practică și convențională lipsită de sens real" (Coșeriu 1994b: 94). În plus, se uită că „în știința noastră, obiectul este un obiect particular, un obiect c u l t u r a l [subl. n.], adică altfel decât obiectele naturale" (Coșeriu 1996: 117). În felul acesta, fiind, „pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi și, pe de altă parte, [...] o formă a culturii" (Coșeriu 1996: 102), limbajul „este activitate c r e a t o a r e, deci avem această dimensiune universală a creativității și, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar și într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată" (Coșeriu 1994b: 38). În contextul dat, „cultura este, fără îndoială, creativitate obiectivată, însă, în același

* Universitatea de Stat „A. Russo", Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 323–330

Scanned with OKEN Scanner

timp, este obiectivarea creativității omului istoric, ceea ce înseamnă că se face într-o anumită comunitate și într-o epocă determinată de o situație determinată" (Coșeriu 1994b: 178). Pornind de la aceste premise, deducem de ce „cultura nu poate fi națională și nu trebuie să fie națională ca o b i e c t" (Coșeriu 1994b: 176).

3. Deja aceste reflecții ne permit să conchidem univoc că, în cazul operei coșeriene, avem de a face cu o ilustrare elocventă a fenomenului universalității: or, un savant de talia lui E. Coșeriu nu putea să se pronunțe pe marginea fenomenelor universale, reducându-le esența la fenomene particulare. E cazul, în acest sens, să amintim și de insistența lui E. Coșeriu de a examina fenomenele particulare prin prisma universalului, altfel zis, „de a situa propriul domeniu de cunoaștere în această perspectivă și de a înțelege legătura cu celelalte domenii ale cunoașterii" (Coșeriu 1996: 164)[1].

4. În general, trebuie să consemnăm faptul că E. Coșeriu nu a scris studii consacrate în exclusivitate elucidării conceptelor menționate mai sus, dar putem constata, în același timp, că acest aspect de importanță majoră pentru dezvăluirea esenței limbajului uman a fost permanent în centrul investigațiilor sale. Pentru început facem referință, în acest sens, la utilizarea frecventă a termenilor *tradiție*, *cultură*, *specific*, *universal*, *particular*, *individual* etc. – termeni care, într-un fel sau altul, trădează și/sau acoperă, fie și parțial, realități desemnate de conceptele menționate mai sus. Am mai putea menționa că Magistrul vorbește de „o multiplicitate a tradițiilor" și de „problema intersubiectivității limbajului", de principiul comun al tuturor activităților culturale (adică de creativitate) și de principiul universal al alterității, de conștiința subiectului și de capacitatea intuitivă a poporului, de obiectivitatea care „ne obligă la subiectivitate" și de limbajul care „funcționează *prin* și *pentru* vorbitori", de raportul dintre limbaj și esența lucrurilor și de esența individului etc., deci utilizează îmbinări de cuvinte cu semnificații dintr-o arie semantică concretă sau din arii semantice care se suprapun sau/și interferează. În subsidiar, nu trebuie să ne scape din vedere că, după convingerea lui E. Coșeriu, „omul se manifestă prin limbaj, în care se reflectă poziția socială, ideologia, individualitatea sa" (Coșeriu 1996: 164). Toate aceste remarci pledează în favoarea certitudinii că E. Coșeriu a fost preocupat și de aspecte care se referă nemijlocit la *viziunea/mentalitatea lingvală a poporului*, la *tabloul lingval al limbii naționale/al unui vorbitor* aparte etc.

5. E în afara oricărui dubiu că E. Coșeriu era conștient de existența unui „tablou lingval al lumii"[2] al oricărei limbi naționale, după cum era conștient și de

[1] Nu vom insista asupra caracterului universal al operei coșeriene, despre care au vorbit mai mulți cercetători, întrucât, după judicioasa concluzie cu evidentă nuanță prospectivă a profesorului Mircea Borcilă, „opera lui Coșeriu a învins deja veacurile" (Borcilă 2003: 14), dar vom invoca doar un singur detaliu: constatarea profesorului japonez Takashi Kamei că E. Coșeriu e un lingvist pentru sec. XXI e completată de cea a Emmei Tămâianu Morita, că secolul XXI se poate dovedi insuficient pentru impunerea concepției coșeriene ca direcție dominantă măcar în lingvistică (deci în alte domenii, cu certitudine, este exclusă o atare impunere).

[2] Această îmbinare de cuvinte e susceptibilă, firește, de diverse interpretări, întrucât se referă la o doctrină speculativă, și nu la una dintre realiile ce există obiectiv.

Scanned with OKEN Scanner

faptul că acest „tablou" trebuie să reprezinte o sistematizare completă, precisă, a „conţinutului" limbii respective (prin aceasta se şi explică, din punctul nostru de vedere, insistenţa Magistrului de a evidenţia trei „concepte fundamentale", trei tipuri de conţinut: *desemnarea*, *semnificaţia* şi *sensul*). Dar, întrucât există diferite tipuri de conştiinţe umane (de exemplu, conştiinţă individuală, conştiinţă colectivă, conştiinţă naţională, conştiinţă ştiinţifică ş.a.), reiese că există şi diferite „tablouri lingvale ale lumii". În felul acesta, „se poate ajunge până la individ cu varietatea – conchide E. Coşeriu – şi, în cazul individului, la anumite forme de expresie ale acestuia în situaţii diferite" (Coşeriu 1994b: 38)[3].

Recunoscând existenţa varietăţii la nivel de individ – ca reprezentant al unei etnii concrete –, E. Coseriu nu putea să nu semnaleze diferenţele privind perceperea diferită a lumii de către diferite comunităţi etnolingvale. „Calea ce explică tabloul lingval al lumii obiective prin intermediul semnelor materiale ale limbii duce la impas şi este inacceptabilă", conchide tranşant autorul (Coseriu 1982: 280). Merită reţinut, în acest sens, şi faptul că principala cauza a acestor diferenţe Magistrul o vedea în specificul activităţii unui popor, dar nu în sistemul lingval naţional. O asemenea situaţie presupune, firește, deplasarea în sfera gnoseologică, în viziunea cercetătorilor, unică, universală pentru toţi vorbitorii, indiferent de limba pe care o vorbesc[4]. Nu în zadar se susţine că deosebirile în gândire sunt determinate nu de deosebirile dintre limbi, ci de tipurile de activitate dezvoltate într-o anume cultură. În felul acesta, E. Coşeriu, pornind de la cele trei concepte aristotelice (*ergon* este produsul unei activităţi care poate fi creatoare sau necreatoare, *enérgeia* este actul creator care este anterior propriei sale *dynamis*, *dinamis* este facultatea, posibilitatea de a realiza o activitate), a ajuns la următoarea aserţiune: „faptul că există a c t i v i t ă ţ i [subl. n.] productive şi neproductive, adică activităţi care au un produs – altele pot avea un efect, dar nu au un produs, adică ceva care rămâne după activităţi – şi activităţi care nu au produse" (Coşeriu 1996: 64). Invocăm unul din exemplele aduse de E. Coşeriu: „limba latină are *agere*, care este «a face neproductiv», şi *facere*, care este «a face productiv». Deci când întrebi în limba latină: «Ce mai faceţi?», nu întrebi: *Quid facis*?, ci întrebi *Quid agis*?, care înseamnă «Cu ce te mai îndeletniceşti?», «Te mai plimbi?» sau «Eşti sănătos?» ş.a.m.d. Pe când *Quid facis?* îl întrebi pe cineva pe care îl vezi că împleteşte un coş, de exemplu" (Coşeriu 1996: 64). Aşadar, dacă ar fi să ne referim la ipoteza Sapir–Whorf, ar fi rezonabil să vorbim de „relativismul activităţii", nu însă şi de „relativismul lingvistic", deoarece limbilor nu le corespund diferite tipuri de procese cognitive. Un detaliu mai mult decât semnificativ: Magistrul, după ce a evaluat importanţa diferitor tipuri de activitate, a decis nestrămutat „că asta trebuie

[3] De aici şi cele trei tipuri de varietate (*diatopică*, *diastratică* şi *diafazică*) care, lesne de înţeles, nu pot să nu-şi lase amprenta asupra segmentării diferite a continuumului realităţii înconjurătoare.

[4] Trebuie să menţionăm că, până la ora actuală, soluţionarea problemei universalităţii proceselor cognitive nu s-a bucurat de un răspuns univoc. Probabil, ar trebui să dăm dreptate acelor cercetători care insistă asupra ideii deterministe în procesul de cunoaştere, pornindu-se, aşadar, nu atât de la factorii lingvali, cât de la cei culturali.

Scanned with OKEN Scanner

aplicată la *limbaj*", întrebându-se, totodată, „cum se pot aplica la limbaj nu o pereche de noțiuni – *energeia* – *ergon* –, ci cele trei" (Coșeriu 1996: 65)[5].

6. Firește că, în baza unor afirmații pe cât de tranșante, pe atât de esențiale (cu referire la subiectul în discuție), E. Coșeriu a fost criticat pe motiv că ar respinge dependența dintre viziunea poporului și limba sa națională. Astfel, cercetătorul rus O.A. Kornilov, luând ca punct de reper afirmația (firește, cu respectivele omisiuni de principiu) a lui E. Coșeriu că „nu trebuie să negăm că gândirea reflexivă a individului poate fi, într-un fel, determinată de o singură limbă și la o singură persoană fizică, întrucât gândirea conține, de asemenea, falsitate și confuzie, și una din posibilele confuzii e cea dintre sensul unic lingvistic și lucrurile semnificate ca atare. În același timp însă, este imposibil ca gândirea (inclusiv gândirea unui întreg popor) să fie întotdeauna determinată de limba corespunzătoare. Limba dată nu gândește pentru nimeni și nimeni nu și-ar justifica aberațiile prin limba sa, prezentându-le, respectiv, drept «adevăruri» ale limbii sale" (Coșeriu 1982: 279), conchide pe un ton zeflemitor: „Din ce reiese acest lucru? Din nimic. Este imposibil pentru că este imposibil" (Корнилов 2011: 111).

6.1. Sursa „criticii" cercetătorului rus trebuie căutată nu atât în incompetența lui (totuși, cercetătorul stăpânește informația de specialitate), cât în cunoașterea insuficientă sau în interpretarea eronată a concepției coșeriene privind legătura dintre limba și mentalitatea vorbitorului respectiv. Printre altele fie spus, cercetătorul rus nu a sesizat deosebirea dintre „sensul unic lingvistic și lucrurile semnificate ca atare". Or, în viziunea lui E. Coșeriu, ceea ce trebuie să se rețină în legătură cu relația dintre limba și viziunea poporului asupra lumii e faptul că utilizarea unor cuvinte cu un anume sens (de aici și îmbinări improprii de tipul „limbaj al socialismului", „limbaj al capitalismului" etc.) numai în rarisime situații presupune, efectiv, că e vorba „de «semnificate» obiectiv distincte, de valori terminologice diferite în cadrul unor ideologii diferite" (Coșeriu 2002: 21), dar, în mare, înseamnă că avem de a face cu „modalități ale *vorbirii*, nu de *limbi*", cu „modalități subiective și, în același timp, orientate spre aspectul extralingvistic", adică cu „modalități determinate de atitudinile adoptate de vorbitori, prin intermediul cuvintelor, față de «lucrurile» desemnate" (Coșeriu 2002: 21).

6.2. În susținerea observațiilor coșeriene referitoare la manifestarea unei anume atitudini față de „lucrurile" pe care cuvintele le desemnează, am putea aminti de două categorii de unități lexicale din limba română, a căror semantică, până la 1989, era actualizată dintr-o anumită perspectivă persuasivă: urmărindu-se atingerea anumitor scopuri, se recurgea la fraudarea sau eludarea unor componente ale semnificației denotative, dar mai ales a celei conotative, a termenului.

Prima categorie era reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) purtătoare de conotații istorico-politico-etno-geografice. Aceste pseudoexotisme au încetat de

[5] Detaliul la care ne referim pune în evidență d i r e c ț i a legăturii dintre cultură și limbaj: cultură → limbaj.

Scanned with OKEN Scanner

a mai evoca, după 1989, realități improprii arealului românesc. Astfel, în limba română, *grevist* nu mai este „un participant la grevă ca formă de luptă a proletariatului în țările capitaliste...”; *mafiot* poate fi „membru al organizației teroriste secrete criminale” nu numai din Sicilia și SUA; *liberalismul* a încetat de a fi „o concepție politică și economică burgheză împotriva feudalismului și monarhiei absolute”; *capitalul* este o avuție de care dispun nu numai „capitaliștii” (a se vedea, de asemenea, *anarhism*, *anticomunism*, *municipiu*, *birocrație*, *comună*, *parlament*, *parlamentarism*, *sponsorizare*, *acciz* ș.a.).

A doua categorie este reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) care, deși evocau realități specific românești, erau utilizate cu exces de prudență, prin actualizarea selectivă a unora din semnificațiile pe care le comportau, sau erau folosite dezinteresat, cu indicarea promptă a referenților „exotici” (străini). Se recurgea la atare modalități nu din ignoranță sau din cunoașterea superficială de către vorbitorii limbii române a termenilor respectivi, ci din cauza... vigilenței politice. Și tocmai această vigilență, susținută și de „indisciplina” unor vorbitori, a determinat tabuizarea nejustificată a unor virtualități semantice sau camuflarea metodică a potențialului conotativ al unor cuvinte (sintagme). La prima vedere, constatarea pare gratuită, neconvingătoare, dar nu și pentru cei din stânga Prutului. Iată unele cuvinte (îmbinări de cuvinte) din această categorie, ale căror semnificate însă, utilizând termeni coșerieni, „nu au rămas «alterate»” (Coșeriu 2002: 22) de uzul „sovietic”: *domn*, *grafie*, *asimilare*, *hram*, *colectivizare*, *democrație*, *eliberare*, *pluralism*, *bilingvism*, *patriotism*, *independență*, *conștiință națională*, *spirit de neam*, *unitate de limbă*, *spiritualitate românească* etc.

7. Problematica legată de viziunea lingvală asupra lumii presupune luarea în discuție a disputei dintre „verbaliști” și „averbaliști”. Astfel, conform concepției verbaliste, există un unic tablou al lumii și nu mai are sens să vorbim și de un tablou lingval al lumii (în acest caz, verbaliștii pornesc de la ideea că gândirea se desfășoară doar în forme verbale, chiar dacă ea atinge o cotă maximă de abstracție). Din punctul de vedere al averbaliștilor însă, noțiunea de tablou lingval al lumii, dimpotrivă, constituie baza lingvoculturologiei. Cu alte cuvinte, dacă, pentru reprezentanții concepției verbaliste, reflectarea realității nu depinde de sistemul etnolingval (întrucât procesele cognitive sunt universale pentru toți vorbitorii), pentru reprezentanții concepției averbaliste, realitatea înconjurătoare e reflectată în funcție de respectivul tablou lingval al lumii[6]. Raportând aceste observații la doctrina coșeriană cu referire la aspectele în discuție, trebuie să pornim de la reperul că postulatul teoriei despre tabloul lingval al lumii rezidă în caracterul invariabil al categoriilor cognitive și în caracterul variabil al categoriilor de limbă. Așadar, nimeni nu pune la îndoială că un vorbitor care stăpânește o limbă are deja o viziune asupra limbii. Dar tot atât de adevărat este că „acest fenomen nu implică însă, în mod necesar, că fiecărei limbi îi corespunde o *altă* viziune asupra lumii, ci numai că, în cazul cunoașterii mai multor limbi, ni se lărgește, implicit, și universul

[6] Pentru detalii, vezi Алефиренко 2009: 272–274.

Scanned with OKEN Scanner

cultural" (Neț 2005: 14). Cu alte cuvinte, nu este cazul să subapreciem rolul limbii nici în procesul de cunoaştere a realității, nici în determinarea tabloului lumii, întrucât acest lucru ar însemna că există atâtea viziuni câte limbi există pe fața globului pământesc[7].

Această constatare poate fi interpretată şi ca un imperativ, întrucât „limbajul în general, şi deci şi sub formă de limbă, prezintă două dimensiuni, care sunt unificate prin două universalii ale limbajului: *omogeneitatea*, pe de o parte, şi, pe de altă parte, *varietatea*" (Coşeriu 1994b: 38). În felul acesta, „o lingvistică realistă" trebuie să țină seama, firește, „nu numai de omogeneitate, ci şi de varietate" (Coşeriu 1994b: 39).

8. După cum se ştie, una dintre noțiunile de bază ale gnoseologiei este mentalitatea. Pornind de la considerarea importanței acestui fenomen, E. Coşeriu nu putea să nu formuleze unul dintre principiile teoriei mentalităților: „Ne putem [...] pune întrebarea cu privire la esența individului, la ce este deci un individ, iar răspunsul la această întrebare, justificat şi complet, ni-l dă întotdeauna *istoria*" (Coşeriu 1994b: 7–8). Se poate deduce lesne că stadiul actual al „individului" (inclusiv, al limbii, al culturii, al mentalității lui etc.) este un rezultat firesc al evoluției. În acelaşi timp, nimeni nu poate contesta faptul că limbajul şi cultura sunt organic legate de mentalitatea poporului respectiv, adică de „ansamblul obişnuințelor, al comportamentelor unei colectivități umane", iar mentalitatea, la rândul ei, este tocmai factorul ce asigură legătura dintre limbă, cultură şi conştiință. Şi e tot atât de adevărat că întregul conținut conştient sau inconştient al mentalității, în procesul de codificare în limitele sistemului lingval al comunității etnoculturale concrete, îşi dobândeşte existența sa prin verbalizare. Acest proces de verbalizare poate avea loc doar în situația când este accesibil atât pentru mine ca vorbitor, cât şi pentru cei din jur. În felul acesta, ajungem la o altă „dimensiune universală" şi anume la cea de alteritate, „adică a manifestării faptului de «a-fi-cu-altul» [...] – faptul de a se recunoaşte pe sine în alții, faptul de a recunoaşte în «tu» pe alt «eu» – este tocmai ceea ce se numeşte dimensiune «socială» (sau «politico-socială») a omului şi coincide cu intersubiectivitatea originară a conştiinței: cu faptul că conştiința umană *este* conştiința deschisă spre alte conştiințe cu care stabileşte **comunicarea**, adică le recunoaşte acestora aceleaşi calități de a simți, a gândi, a judeca, a semnifica şi a interpreta" (Coşeriu 2002: 26–27).

Vorbind de interacțiunea limbă – cultură – mentalitate, trebuie să se rețină că această interacțiune poartă un caracter de esențializare, dar nu de reprezentare. În legătură cu acest fapt, E. Coşeriu susține: „Numai limbajul ne oferă noțiuni, deci entități, nu doar intelectuale şi universale, cu care putem opera în gândire. Altfel, în absența limbajului, gândirea ar fi doar reprezentare. Un om anumit sau o masă anumită nu pot fi obiecte de gândire, ci numai de reprezentare. Nu le putem delimita decât prin intermediul limbajului" (Coşeriu 1994b: 9).

[7] Într-un anume fel, ar trebui să admitem că reflecțiile privind teoria tabloului lingval al limbii sunt legate de negarea legităților de reflectare a realității înconjurătoare de către gândire prin intermediul limbii (a se vedea şi Albrecht 1974: 82).

Scanned with OKEN Scanner

9. Este unanim recunoscut că limba reprezintă un indicator al apartenenței etnice și naționale, un produs și un factor determinant al culturii și, în fine, un factor ce determină sentimentul demnității naționale. Din aceste considerente, alteritatea, după părerea lui E. Coșeriu, „se manifestă în limbaj prin omogeneitate, prin constituirea identităților și a tradițiilor comune" (Coșeriu 1994b: 38). Așadar, „contribuția esențială a lui E. Coșeriu la clarificarea relației dintre *identitate* și *alteritate* (conceptele aparțin *studiilor culturale* din ultimele decenii) constă în a fi subliniat faptul că alteritatea contribuie la construirea identității, pe de o parte, și a tradițiilor comune, pe de altă parte". Astfel, după cum constată în continuare Mariana Neț, „problema nu se mai pune – ca, de regulă, în studiile culturale –, în termenii unei *opoziții* între identitate și alteritate, între sine și Celălalt, cu accent pe diferențele specifice. Dimpotrivă, în viziunea lui Coșeriu, este esențial rolul limbajului ca factor de proiecție a identității în alteritate; accentul cade pe *similarități* și nu pe diferențe, iar rezultatul ultim este «stabilirea tradițiilor comune»" (Neț 2005: 102).

10. Insistența lui E. Coșeriu de a examina orice „obiect local" în perspectiva universalității nu înseamnă că Magistrul contestă specificul național, care este „cu totul inevitabil prin s u b i e c t, nu prin obiect" (Coșeriu 1994b: 176). E cazul deci să recunoaștem că E. Coșeriu „legiferează", într-un fel, rolul duplicitar al cercetătorului. Astfel, pe de o parte, el are misiunea de a examina cutare sau cutare obiect în mod real, întrucât „trebuie să insistăm asupra faptului că a cunoaște înseamnă tocmai a distinge și că o *distinctio rationis* nu este și nu poate fi «mutilare» a realității, căci nu se efectuează în planul obiectului. Nu trebuie să se confunde, în nici un sens, modul în care ni se *prezintă* obiectele cu modul de a le considera" (Coșeriu 1997: 46). Pe de altă parte însă, cercetătorul e pus în situația de a nu putea „scăpa de *specificul național*, de tradițiile pe care le reprezintă", întrucât el însuși – ca cercetător – „e o parte dintr-o comunitate și dintr-o cultură care s-a constituit în mod istoric" (Coșeriu 1994b: 176). Mai mult decât atât: Magistrul ne atenționează persuasiv că, dimpotrivă, „cu cât nu vom căuta specificul național, cu atât mai mult îl vom găsi, cu atât mai mult îl vom exprima, fiindcă tocmai ocupându-ne de universal, din perspectiva noastră și cu posibilitățile noastre, cu tradițiile noastre, vom prezenta oricum o voce, fără îndoială, o voce umană, însă în același timp, o voce umană care se va recunoaște ca voce românească, ca voce cu timbru românesc" (Coșeriu 1994b: 176).

11. În încheierea acestor rânduri, menționăm că, în reflecțiile coșeriene privind problematica în discuție, recunoaștem „o voce umană", dar cu „timbru" pe cât de „românesc", pe atât de „universal", a cărei estimare deplină e în sarcina greu surmontabilă a generațiilor actuale și viitoare de cercetători, demers posibil doar cu condiția efectuării lui în baza celor cinci parametri cardinali pe care reputatul coșeriolog clujean Mircea Borcilă – cu exact zece ani în urmă – i-a sintetizat sub forma unui „pentalog" al integralismului lingvistic.

Scanned with OKEN Scanner

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Albrecht 1974 = Erhard Albrecht, *Bestimmt die Sprache unser Weltbild?*, Berlin, Akademie-Verlag.

Алефиренко 2009 = Н.Ф.Алефиренко, *Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие*, Москва, Изд-во «Флинта», Изд-во «Наука».

Borcilă 2003 = Mircea Borcilă, *Opera lui Coşeriu a învins deja veacurile*, în „Contrafort", noiembrie, nr. 10–11.

Coseriu 1982 = Eugenio Coseriu, *Naturbild und Sprache*, în Jörg Zimmermann (Hrsg.), *Das Naturbild des Menschen*, München, Wilhelm Fink Verlag.

Coşeriu 1994a = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa".

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică].

Coşeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Coşeriu 2002 = Eugeniu Coşeriu, *Limbaj şi politică*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (volum îngrijit de), *Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării*, Iaşi, Editura Trinitas.

Корнилов 2011 = О.А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва, Изд-во «КДУ».

Neţ 2005 = Mariana Neţ, *Lingvistică generală, semiotică, mentalităţi. O perspectivă de filosofie a limbajului*, Iaşi, Institutul European.

LINGUAL VIEW OF THE WORLD FROM COSERIU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The article focuses on some aspects of the lingual view of the world. Although professor E. Coseriu was not particularly concerned with this issue, his vast work contains a variety of ideas and significant reflections on the topic in question. This fact denotes an individual understanding and interpretation of the given problem, different from the traditional one.

Key-words: *language, speech, mentality, view, identity, culture, tradition, universality, homogeneity, variety.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

POEZIA LUI ION BARBU – O CONCRETIZARE A PERSPECTIVEI COŞERIENE ASUPRA LIMBAJULUI POETIC

MIRELA PUSTIU*

Poezia lui Ion Barbu prilejuieşte un sistem de lectură diversificat, nuanţat în funcţie de judecata de valoare a cititorului. Într-o formulă sintetizatoare, poezia barbiană este *jocul secund*, sintagmă a cărei accepţie are la bază ideile unui mare teoretician al limbajului poetic: Eugeniu Coşeriu. În acest sens am urmărit concretizarea, în ceea ce autorul numeşte *joc secund*, a unor enunţuri programatice ale lui E. Coşeriu, fundamentale pentru teoria limbajului poeziei în general. Am pornit de la considerarea coşeriană a „limbajului poetic" ca „limbaj absolut", idee fundamentală, întemeiată la rândul ei pe importante anticipări heideggeriene şi ale lui Croce, dar pe care regretatul savant de la Tübingen a dezvoltat-o, în sens distinct, în cadrul propriu al concepţiei sale „integraliste" asupra limbajului ca „principiu şi bază primară" a tuturor activităţilor culturale, şi am încercat o descifrare a sintagmei de *joc secund*, continuând apoi cu o argumentare a sensului coşerian al acestui „joc", pentru a pune în lumină „lumea posibilă" şi modul de „realizare a tuturor posibilităţilor limbajului ca atare", ale *jocului secund*.

1. Poezia lui Ion Barbu ca „limbaj absolut"

E. Coşeriu atribuie limbajului poetic însuşirea de fi limbaj absolut. Astfel, limbajul poetic apare ca un domeniu autarhic, ca o „ţesătură configurativă complexă ce ţine de legi autonome sub imperiul cărora are loc o intercondiţionare specifică a elementelor verbale şi extraverbale" (Cimpoi 2001: 67). Heidegger e de părere că limbajul poetic este unul absolut pentru că se subordonează unui proces de poetizare ce are loc printr-o revelare a nefiinţei care a pierdut capacitatea de a oferi şi de a păstra Fiinţa în funcţia ei de normă (Cimpoi 2001: 68). „Absolutizarea" limbajului poeziei este dată şi de capacitatea acestuia de a lumina adevărul, de a fi „rostire esenţială". Eugeniu Coşeriu consideră că limbajul poetic este absolut pentru că reprezintă creativitate prin însăşi esenţa sa cognitivă.

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 331–341

Limbajul comun nu face decât să delimiteze ființa prin care se naște ființa ca atare; el nu creează propriu-zis lumea, dar o face să fie, în timp ce limbajul poetic „organizează" lumea, o ctitorește (în sens heideggerian) și o așază într-o reprezentare (într-un mod hegelian), cuvintele fiind doar semne pentru o astfel de reprezentare. Concepția lui E. Coșeriu asupra limbajului poetic (pe care-l denumește „secund") constituie punctul de plecare în descifrarea sintagmei *joc secund*; am considerat așadar că *jocul secund* al poeziei barbiene este ceea ce E. Coșeriu numește „limbaj secund", modalitatea de percepere a semnificațiilor primare ale lumii. *Jocul secund* reprezintă actul de corectare, de reîndreptare a „greșelii" umane („Ovaluri stau, de var, ca o greșeală" – *Grup*) de către poet („Să nege, dreaptă, linia ce frângi..." – *Grup*), act ce se realizează prin procesul oglindirii („Intrată prin oglindă.../ În grupurile apei, un joc secund, mai pur" – *[Din ceas, dedus...]*), numărând așadar doi timpi, ca într-un „joc de-al doilea", deci „secund". Arta poetică a lui Ion Barbu este *jocul secund*, iar titlul volumului de poezii care l-a consacrat pe poet a împrumutat această sintagmă; astfel, poeziile barbiene incluse în volumul *Joc secund* capătă o dublă semnificație: definiție și element definit. În afara textului, în raport cu un context situațional oarecare, titlul respectiv reprezintă doar o emblemă a textelor lui Ion Barbu.

2. Lumea posibilă a „jocului secund"

Teoriile asupra relației limbaj–poezie susținute de Hegel, Vico, Heidegger și în special de Croce relevă acceptarea unei identități între acești doi termeni doar în condițiile în care limbajul este unul „absolut". Coșeriu consideră că această identitate se poate susține din punctul de vedere al filozofiei limbajului: „...ca unitate de intuiție și expresie, ca pură creație de semnificați (care corespund «modului de a fi al lucrurilor») – dacă considerăm subiectul creator ca absolut (sau numai în relația sa cu ce este creat) –, limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că poezia corespunde tocmai captării intuitive a esenței. Ca limbajul, și poezia ignoră distincția între adevăr și neadevăr, între existență și inexistență: atât limbajul, cât și poezia sunt «anterioare» (preliminare) acestor distincții. Pe de altă parte, poezia, ca și limbajul, este aprehensiune a universalului în individual, obiectivare a conținuturilor intuitive ale conștiinței. Limbajul absolut este, prin urmare poezia" (Coșeriu 1995: 11). Așadar, ca limbaj poetic barbian, „jocul secund" e, mai întâi de toate, un „limbaj absolut". Limbajul poeziei lui Ion Barbu „creează" lumi posibile, întrucât limbajul poetic e creator de lumi posibile. În încercarea noastră de a demonstra acest fapt, ne raportăm la ciclul de poezii *Isarlâk*. Lumea textelor poetice din acest ciclu este una căreia îi corespunde un spațiu restrâns și în care timpul este nedeterminat. Ființele create de poet pentru a viețui în lumea Isarlâkului dau dovadă de ascetism, toate (Selim, Nastratin Hogea, Răsturnica, Domnișoara Hus, pezevenghea din *Cântec de rușine*) aspirând către puritate – o cale spre izbăvire. Dintre toate figurile Isarlâkului propuse de poet, Nastratin Hogea se ridică la nivelul unui simbol al acestei lumi ambigue; el e un inițiat

capabil să unifice şi să salveze spiritual cele mai degradate lumi, un personaj care face parte dintr-o „lume posibilă" – imaginara cetate Isarlâk, ceea ce înseamnă că „jocul secund" e, într-adevăr, creator de „lumi posibile". Luând în considerare afirmația poetului conform căreia în crearea acestei lumi a avut drept model orașul său adoptiv Giurgiu („Credeam a fi recunoscut în pitorescul şi umorul balcanic o ultimă Grecie. O ordine asemănătoare celei de dinaintea miraculoasei lăsări pe aceste locuri a zăpezii roşii – dreapta, justițiara Turcime"; Aderca, *De vorbă cu dl Ion Barbu*, apud Barbu 1970: 413), putem spune că Ion Barbu a captat universalul printr-o operă individuală, iar *jocul secund* este „o refacere a universalului în individual", „un model universal", căci însuşi Coşeriu susține că „poezia este şi individ şi model universal" (Coşeriu 1994: 24). Poemul cu titlu omonim ciclului din care face parte, *Isarlâk*, are, la rândul său, o valoare de program, fiind scrisă „Pentru mai dreapta cinstire a lumii lui Anton Pann" (dedicație ce precedă textul poeziei Isarlâk), o lume a cărei izbăvire o constituie chiar nealterarea ei prin consecvența hazului, haz practicat şi de Nastratin Hogea în „lumea posibilă" a jocului secund: „Fii un târg temut, hilar/ Şi balcan-peninsular.../ [...] Beată, într-un singur vin:/ Hazul Hogii Nastratin"; practicând acest haz, Nastratin nu se distrează, ci-l tratează ca pe un ritual prin care să realizeze, în imaginara cetate Isarlâk, o unitate din categorii cât mai variate: „Asinii de la cetate,/ Gâzii, printre fete mari,/ Simigii şi gogoşari". În concluzie, putem spune că *jocul secund* creează o „lume posibilă" spre care însuşi poetul aspiră: „– Deschide-te Isarlâk!// Să-ți fiu printre foi un mugur./ S-aud multe, să mă bucur/ [...]. Când noi, a Turchiei floare,/ *Într-o slavă stătătoare*/ Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!" (*Isarlâk*).

3. Jocul secund ca „realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare"

3.1. Actualizarea unor semnificații inedite

La nivelul poeziei barbiene întâlnim numeroase situații în care, în jurul semnificatului conceptual, dat de sistemul limbii, se ivesc şi alte semnificații care contribuie la „sensul" textului; aceste semnificații apar ca urmare a funcționării semnului lingvistic „în şi printr-o rețea complementară şi foarte complexă de relații, cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcții semantice, a căror totalitate se poate numi *evocare*" (Coşeriu 1995: 11). E. Coşeriu susține, în acest text, că o asemenea rețea în care funcționează semnul lingvistic o constituie relația materială şi semantică a acestuia cu: alte semne particulare; serii şi grupuri de alte semne; sisteme întregi de semne; universul extralingvistic; alte „texte"; experiența nemediată, lingvistică şi nonlingvistică; cunoaşterea empirică a lumii şi cu diferite forme de interpretare a lumii. Aceste relații rămân însă inoperante la nivelul limbajului cotidian („ca atare") sau a celui ştiințific, întrucât acestea din urmă nu sunt „absolute", proprietate pe care o satisface doar limbajul poetic: „Poezia trebuie să fie interpretată, deci, ca «absolutizare» a limbajului, absolutizare care nu se petrece în planul lingvistic ca atare, ci în planul *sensului textului*. În

Scanned with OKEN Scanner

poezie, tot ce este semnificat şi desemnat prin intermediul limbajului (comportamente, personaje, situaţii, întâmplări, acţiuni etc.) devine la rândul său «semnificant», al cărui «semnificat» este tocmai sensul textului" (Coşeriu 1995: 11, de unde citãm şi în continuare). Semnificaţiile adiţionale actualizate de jocul secund aparţin limbajului ca atare, însă ele nu sunt realizabile la nivelul acestuia, ci doar în cadrul limbajului poetic: „Caracterul real al acestor relaţii şi al semnificaţiilor care depind de ele se constată, în schimb, în ceea ce se numeşte «limbaj poetic»". Iată câteva exemple în acest sens: *amurg* pentru *apus*, *occident*: „– Vechi burg de-*amurg*, în ţara şvabă" (*Paralel romantic*); *apunere* pentru *moarte*: „Treci pietrele *apunerii* egale" (*Încreeat*); *a cumpăni* pentru *a alege*: „Mire, văzut ca femeea,/ Cu părul săpat în volute,/ De Mercur *cumpănit*, nu de Geea" (*Aura*); „În vis mut gabrovenimea cumpăneşte în ruină" (*Protocol al unui club Mateiu Caragiale*); *a conjuga* pentru *a se uni*: „Acestui glas, acelor harfe/ În mistici nupţii mă conjug" (*Dedicaţie [Gheritei sfintei Caterine..]*); *dedus* pentru *transfigurat*: „Din ceas, *dedus* adâncul acestei calme creste" (*[Din ceas, dedus...]*); *drept* pentru *autentic*, *în conformitate cu adevărul*: „Cutia-încet se-încuie-în piept/ În scrisul apei caut *drept*" (*Falduri*); *împărtăşite* pentru *realizate în comun*: „Spălări *împărtăşite*! Înnoiţi/ Arginturile mari botezătoare" (*Desen pentru cort*); *monumentau* pentru *aminteau*: „În jurul tău, frânturi de stâncă, lut,/ Cadavre ale florei uriaşe/ *Monumentau* un ne-întturnat trecut..." (*Râul*); *respinse* pentru *abandonate*: „Treci pietrele apunerii egale/ Supt văile *respinse*, ce nu sunt" (*Încreeat*); *stătător* pentru *permanent*: „Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă *stătătoare*// Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!" (*Isarlâk*); *tăiat* pentru *sculptat*, *creat*: „Vedeau din ceasul ce nu bate/ – Din timp *tăiat* cu săbii reci" (*Statură*); *urzite* pentru *ştiute*, *cunoscute*: „*Urzite* căi, neverosimil var,/ Prin dimineaţa ierbii înmuiate" (*Desen pentru cort*). Prin utilizarea acestor semnificaţii inedite, Ion Barbu relevă tezaurul de posibilităţi ale limbii, poezia acestuia (*jocul secund*) dovedindu-se astfel a fi „realizare a tuturor posibilităţilor limbajului ca atare".

3.2. Particularităţi sintactice şi morfologice în opera poetică barbiană

Evidenţierea caracteristicilor sintactice ale poeziei barbiene pun în valoare posibilităţile inedite de combinare a elementelor sistemului limbii române. Relevarea următoarelor trăsături de la nivelul limbajului poetic barbian reprezintă o analiză aprofundată a particularităţilor sintactice, semnalate de E. Coşeriu în studiul său despre limba poeziei lui Ion Barbu (Coseriu 1948, de unde vom cita şi în continuare).

3.2.1. Utilizarea construcţiilor cu predicativ suplimentar

La nivelul poeziei lui Ion Barbu, construcţiile cu predicativ suplimentar, de tipul „Să nege, *dreaptă*, linia ce frângi" (*Grup*), reprezintă una dintre particularităţile sintactice prin care limbajul jocului secund se dovedeşte a fi

Scanned with OKEN Scanner

„realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare". În plus, aceste structuri, în care adjectivul are valoare predicativă, contribuie evident la condensarea semantică și ambiguitatea, controlată, a textului barbian. În acest sens, întâlnim: „Colo, dimineața mea,/ Viu altar îți miruia:// Ca Islande caste, norii/ În, *dorită*, harta orii,// *Ageri*, șerpii ce purtai,/ Șerpii roșii, scurși din rai,// Și, *cules*, albastrul bențiii/ De pe jerbele Juvenții" (*Orbite*); „*Scris*, râul trece-în mai-albastru" (*Legendă*); „*Cutreierată*, apa jur-împrejur undi", „În ochi, din lâncezi ape, cum pâlpâie gălbuie/ Și *uleioasă*, dâra caicului turcesc!" (*Nastratin Hogea la Isarlâk*); „*Fragilă*, unitatea mi-e pieritoare" (*Elan*); „Iar, *umedă*, pe frunte apasă greu tiara" (*Ți-am împletit...*); „Căci apa-ți va trimite și va întipări/ *Întunecată*, fața iubirii voastre moarte" (*Luntrea*); „Și, *silnici*, pașii noștri trezeau" (*În ceață...*); „Pe dâmbul zării unde tânjește în armură/ *Scăpărător* de raze, războinicul solar" (*Răsărit*).

3.2.2. Întrebuințări particulare ale cazului dativ

În poezia sa, Ion Barbu utilizează, în mod frecvent, cazul dativ în locul acuzativului cu prepoziție și al genitivului, aceasta datorându-se, după cum susține E. Coșeriu, unei tendințe generale a limbii române literare și comune, corespunzătoare perioadei de creație a operei poetice barbiene; în acest sens, poetul folosește: „Cimpoiul veșted *luncii*" (*Timbru*) pentru „[Cimpoiul veșted] *al luncii*"; „*Atlanticei* sunt robul" (*Înecatul*) pentru „*al Atlanticei* [sunt robul]"; „Anulare *unor albe timpuri*" (*Secol*) pentru „[Anulare] *a unor albe timpuri*"; „Adeverire *zilei*" (*Dioptrie*) pentru „[Adeverire] *a zilei*"; „Prielnic *potrivirilor* de stele" (*Desen pentru cort*) în loc de „Prielnic *pentru potrivirile* [de stele]"; „Numisem *nunții* noastre-un burg" (*Paralel romantic*) pentru „[Numisem] *pentru nunta* [noastră-un burg]"; „Cuvânt *adormiților*" (*Edict*) în loc de „[Cuvânt] *pentru adormiți*"; „Fii *Domnului* statură luminoasă" (*Înfățișare*) pentru „[Fii] *a Domnului* [statură luminoasă]".

3.2.3. Preferința poetului pentru genitiv și acuzativ prepozițional în locul adjectivului

La nivelul poeziei barbiene putem constata că numărul atributelor prepoziționale este semnificativ; acest fapt poate fi explicat prin preferința autorului *Jocului secund* pentru atributul prepozițional în detrimentul adjectivului, situație care, pentru Ion Barbu, reprezintă doar o extindere a uzului acuzativului prepozițional, în condițiile în care acesta corespunde tocmai unui adjectiv care lipsește („glas galeș, *de unsoare*" – *Isarlâk* în loc de „glas *unsuros*"); uneori, evitarea adjectivului este preferabilă utilizării genitivului: „lucru *al tainei*" (*Aura*) în loc de „lucru *tainic*". Multe din atributele genitivale și prepoziționale în acuzativ de la nivelul limbajului poeziei barbiene reprezintă astfel de situații de utilizare a genitivului și acuzativului prepozițional în locul adjectivului, însă nu toate sintagmele pot fi înlocuite cu adjective, întrucât unele constituie metafore pe care orice echivalare le-ar anula.

Scanned with OKEN Scanner

3.2.4. Deplasarea epitetului

O altă particularitate sintactică a limbajului poetic barbian este reprezentată de deplasarea epitetului corespunzător atributului către regentul acestuia din urmă; prin această caracteristică, Ion Barbu pune în lumină un procedeu original de îmbinare a elementelor sistemului lingvistic românesc, în scopul actualizării cât mai complete a puterii de semnificare a limbii; în acest sens, autorul *Jocului secund* utilizează: „La cerul *lăcrămat* şi *sfânt* ca mirul" (*Izbăvită ardere*) pentru „La cerul ca mirul *lăcrămat* şi *sfânt*"; „Gardă *eficace* nunţilor" (*Paznicii*) pentru „Gardă nunţilor *eficace*"; „La şes *veşted*, cu tutun" (*Isarlâk*) pentru „La şes cu tutun *veşted*"; „răsade-*întregi* de stele" (*Luntrea*) pentru „răsade de stele *întregi*"; „termen *de sulf* ca un lămâi" (*Regresiv*) pentru „termen ca un lămâi *de sulf*".

3.2.5. Prezenţa construcţiilor eliptice

Prin utilizarea construcţiilor eliptice, autorul *Jocului secund* creează un discurs în care îşi exprimă punctele nodale ale structurii informaţionale (elementele strict necesare înţelegerii mesajului poetic), lăsând neexprimate elemente care ocupă poziţii de legătură uşor de reconstituit: „Eram mult mai prost pe-atunci..." (*După melci*) pentru „Eram cu mult mai prost pe-atunci..."; „Cu tot gândul sus, la el" (*După melci*) pentru „Cu tot gândul orientat sus, la el"; „Iar acum, când focu-i stins,/ Hornul nins" (*După melci*) pentru „[...]/ Hornu-i nins", prezenţa verbului „-i" nefiind necesară deoarece acesta se subînţelege; „Cu Treptele supui văditei gale" (*Încreeat*) pentru „Cu suirea Treptelor supui văditei gale"; „Un stăpânit pământ ascultă ani" (*Izbăvită ardere*) pentru „Un stăpânit pământ ascultă de ani"; „Paşii lor sunt muzici, imnurile – rugă" (*Poartă*) pentru „Paşii lor sunt muzici, imnurile sunt rugă". Un inventar al acestor construcţii ne permite să concluzionăm următoarele: elipsa verbului copulativ/predicativ din numeroase construcţii cu aspect propoziţional nu afectează comunicarea poetică şi nici constituirea unei propoziţii ca unitate sintactică, predicatul fiind recuperabil, în general, după particularităţi sintactice, iar decodarea acestuia se face prin raportare atât la poziţia subiectului, cât şi la elementul/grupul prepoziţional subordonat; elementul omis cel mai frecvent de către autorul *Jocului secund* este predicatul, urmând apoi conectorii care exprimă relaţia unui grup sintactic sau a unei propoziţii (prepoziţii şi conjuncţii), omiterea altor componente (subiecte, complemente, atribute) fiind rar întâlnită. Cu privire la această particularitate sintactică, Tudor Vianu afirma: „Stilul sintetic al lui Ion Barbu îndepărtează însă tot ceea ce i se pare inutil, de vreme ce închipuirea poate să recupereze singură şi ceea ce rezultă este o formulare mai ermetică, dar capabilă să producă în spirit un grad de vibraţie intensă" (Vianu 1970: 12). Deci prin utilizarea structurilor eliptice, autorul *Jocului secund* încearcă, cu o îndrăzneală admirabilă, una din resursele inventivităţii expresive, înfăţişându-ne astfel, sub raport stilistic, o operă extrem de personală, însă „sintetismul stilului lui Barbu reclamă concentrarea unui lector activ, cum în realitate se găsesc atât de rar. Barbu nu este darnic cu cuvintele şi acela care le citeşte în poeziile sale trebuie să le cântărească în toată greutatea pe care poetul le-a dat-o" (Vianu 1970: 12).

Scanned with OKEN Scanner

3.2.6. Modalități expresive de redare a superlativului absolut

La nivelul poeziei barbiene, pe lângă modalitățile tipice de redare a gradului superlativ absolut, poetul creează forme foarte expresive prin combinarea, într-o manieră originală, a elementelor limbii; altfel spus, prin îmbinarea cuvintelor, ca unități minimale, cu propoziții/fraze, ca unități maximale, autorul *Jocului secund* creează procedee inedite prin care ilustrează cel mai înalt grad de intensitate al unei acțiuni sau modalități: „Eu *voinic prea tare* nu-s"; „noapte între toate/ Urgisită"; „Înserase mai *de-a bine*" (*După melci*); „Ochi inegali *grozav de trişti* rotea" (*Păunul*); „Mult îndărătnic menestrel"; *„prea-cuminte Enigel" (Riga Crypto şi lapona Enigel)*; „...doarme nins albuşul/ Atât de galeş, de închis" (*Oul dogmatic*); „Mult limpezi rapsozi"; „O cobori:// *Pendular de-ncet*" (*Uvedenrode*); „un prea-ciudat caic"; „catargul, mult prea mic"; „față prea tristă" (*Nastratin Hogea la Isarlâk*); „Paşi... [...] *De tot sprinteni,/ De tot sus*"; „El *milos de lin* şi-a pus/ Mâna-i verde" (*Domnişoara Hus*); „te-ajunge-*aşa de lin*" (*Isarlâk*); „treabă mult spurcată" (*In memoriam*); *„prea vechi* acte" (*Încheiere*); „[...] Din matca ta,/ *Prea strâmtă*" (*Râul*); „stânci *destul de dure*" (*Dezrobire*); *„mult istovit* de cale,/ Mă pomenii în fața stingherului din luncă" (*Driada*); „Să ni-l gândim în *cât mai sus...*" (*Răsturnica*); „Pe sub fulgii somnului te pierzi *de-a bine*" (*Cercelul lui Miss*); *„o nevăzut de scumpă nablă" (Dedicație [Falangele acelei oboseli...])*; *„Ai mult-ursuzei* tagme" (*Bălcescu trăind*); *„mult-încurcatul* gen" (*Ut Algebra Poesis*); *„Grozav mai e de bine*" ([*Un duh cuminte...*]); „Când *aşa de veche* sună-în glasuri rasa" ([*Eunuc al unui ultim, trist harem...*]).

3.2.7. Înzestrarea adverbelor cu o funcție specifică adjectivului

Câteva adverbe din poezia lui Ion Barbu au un comportament adjectival, ceea ce atrage şi o funcție sintactică specifică adjectivului; astfel de situații reprezintă cazuri particulare din punct de vedere sintactic: „gândul *sus*" (*După melci*) în loc de „gândul *suitor*"; „«melc încetinel»" (*După melci*) – „«melc lent/ molcom/ calm»"; „steaua-*aproape*" (*Izbăvită ardere*) – „steaua *apropiată*"; „căi lungi *înapoi*" (*Aura*) –„căi lungi *trecute*"; „steme nicăieri" (*Secol*) –„steme deosebite/speciale"; „Cutia-încet" (*Falduri*) – „Cutia liniştită"; „[...] şalvari/ *Undeva*" (*Domnişoara Hus*) – „[...] şalvari/ *Oarecare*"; „Paşi *agale*" (*Domnişoara Hus*) – „Paşi *domoli*"; „[...] guri de gol, în Văi/ Înstelate, *sus...*" (*Domnişoara Hus*) – „[...] guri de gol, în Văi/ Înstelate, *suitoare...*"; „norul, *jos*, în noapte" (*Domnişoara Hus*) –„norul, *coborât*, în noapte".

3.2.8. Adjective cu o funcție specifică adverbului

Înzestrarea adjectivelor cu o funcție specifică adverbului constituie o tendință a limbii române, fără a deveni însă o regulă; astfel de utilizări întâlnim, în mod frecvent, în versurile barbiene, de cele mai multe ori cu scopul de a evita parafraza: „Mă brodisem *şui*, *hoinar*"; „Vream să-l văd cum iar învie/ *Somnoros*, din colivie..."; „*Somnoros* venii la geam"; „ziceau *răstit*"; „mânca *năprasnic*";

Scanned with OKEN Scanner

„Trebuia să dormi ca ieri/ *Surd* la cânt şi îmbieri"; „Două coarne de argint/ *Răsucit* se sfărâmară" (*După melci*); „sună-*încet*, *mai tare*" (*Timbru*). Asocierea adverbului *încet* la gradul pozitiv şi comparativul de superioritate *mai tare* are drept consecinţă caracterul repetitiv al acţiunii exprimate de verbul *sună*; „*Sfiit* pruncia ei trecea"; „*Uşor* sunau" (*Statură*); „*Înaltă*-în vânt te frângi" (*Mod*); „*Sălciu* muia"; „*Mirat* le începea" (*Margini de seară*); „Ochii împietresc *cruciş*" (*Dioptrie*); „[...] sună/ *Geros, amintit*" (*Edict*); „Se ploconea, *răsăritean* şi *moale*"; „*Albastru* pâlpâia şi *cald*" (*Păunul*); „zi-mi-l *stins*, *încetinel*"; „*Des* cercetat"; „*Lin* adormi"; „*Frumos* vorbi şi *subţirel*" (*Riga Crypto şi lapona Enigel*); „doarme *nins*"; „Acordă *lin*/ Şi *masculin*"; „*singur* scrie" (*Oul dogmatic*); „*Brusc*, ca toţi amanţii tineri,/ Am vibrat/ *Înflăcărat*"; „Brută ce desfaci *pripită*" (*Ritmuri pentru nunţile necesare*); „*Uimit*, îi vei cuprinde supremele arcane" (*Pentru Marile Eleusinii*); „Să te înalţi *mai gravă*..."; „Şi astfel *întregită* să-atingi Acordul-Pur" (*Ţi-am împletit...*); „[...] să nu fi pus/ *Temeinic* gheara ta" (*Umbra*); „[...] *strident, străbătător,*/ Vibrează..."; „*Enorm şi furtunatec*, să freamăte Orgia!" (*Dionisiacă*); „[...] Viaţa/ Întoarce *somnoroasă*..." (*Nietzsche*); „[...] *mai trist şi mai sever,*/ Cetatea siderală în stricta-i descărnare/ Îmi dezveleşte..." (*Pytagora*); „Te uită: ştersele păduri/ Stau *vinete*..." (*Peisagiu*); „Cad stropi de piatră scumpă, *uşor* şi *leneş*" (*Fulgii*); „Vom merge în armură de fier, *întinşi* şi *duri*" (*Cucerire*); „vibra *dominator*" (*Solie*).

3.2.9. Întrebuinţarea neobişnuită a prepoziţiilor

Prin extinderea uzului prepoziţiilor de la nivelul unor expresii ca „a cânta din vioară" pentru „a cânta la vioară", „a pocni din bici" pentru „a pocni cu biciul", Ion Barbu recurge la întrebuinţarea neobişnuită a prepoziţiilor şi în numeroase construcţii de la nivelul poeziei sale; din punct de vedere sintactic, astfel de combinaţii de cuvinte, rezultate prin utilizarea inadecvată a prepoziţiilor, reprezintă o particularitate a limbajului poetic barbian ce valorifică posibilităţile combinatorii inedite de la nivelul limbii: „să ude *în* roua ochilor" (*Pentru Marile Eleusinii*) pentru „să ude *cu* roua ochilor"; „[...] O ploaie/ *De* stropi rigizi..." (*Arca*) pentru „[...] O ploaie/ *Cu* stropi rigizi"; „[...] cuvântul/ *Pe*-atâtea buze bănuit" (*Peisagiu retrospectiv*) pentru „[...] cuvântul/ *De*-atâtea buze bănuit"; „*Pe* gând descăleca-vor zăpezi neprihănite" (*Fulgii*) pentru „*În* gând..."; „Grădini arborescente *în* sloi am încrustat" (*Dezrobire*) pentru „[...] *pe* sloi am..."; „*Prin* norii deşi" (*Peisagiu*) pentru „*Printre* norii deşi"; „Când te bate/ Duh *din* spate" (*Cântec de ruşine*) pentru „[...] Duh *în* spate"; „[...] sună/ .../ Cu tulumbele, *la* lună" (*Cântec de ruşine*) pentru „[...] *înspre* lună"; „Sonor vuia văzduhul *în* râsul uriaş" (*Ixion*) pentru „[...] *de* râsul uriaş"; „Şi aburea *prin* cupe belşug de ambrozie" (*Ixion*) pentru „[...] *în* cupe..."; „Şi dalta scrâşnitoare *în* zimţi mărunţi e roasă" (*Ixion*) pentru „[...] *de* zimţi..."; „Se lămurea *din* noapte o inimă de foc" (*Ultimul centaur*) pentru „[...] *în* noapte..."; „Cumpăna ridică-*în* zenit pironul clar" (*Răsărit*) pentru „[...] *spre* zenit..."; „pe vânt adus,/ Roitul săgetării..." (*Măcel*) pentru „de vânt adus..."; „lupta geme încă *prin* aburii lăsaţ" (*Măcel*) pentru „[...] *printre* aburii lăsaţi"; „*Prin* ce-

Scanned with OKEN Scanner

înnodate drumuri, pornind *la* ce răscruce" (*Convertire*) pentru „*Pe* ce-înnodate drumuri, pornind *spre* ce răscruce"; „Mai rară ca răcoarea *în* luna lui Cuptor" (*Convertire*) pentru „[...] *din* luna..."; „prun uscat *prin* buruieni" (*Un personaj eteroman*) pentru „[...] *printre* buruieni..."; „Legată-*în* bande de dinam" (*Un personaj eteroman*) pentru „Legată *cu* bande..."; „Spre un pământ *cu* hopuri plin" (*Răsturnica*) pentru „[...] *de* hopuri plin"; „Se-întorc *în* orbul lunii" (*Text*) pentru „Se-întorc *la* orbul lunii"; „Cenușa *în* orb Nil" (*Regresiv*) pentru „Cenușa *din* orb Nil"; „Genunii adiate *pe* Atrizi" (*Regresiv*) pentru „Genunii adiate *de* Atrizi"; „[...] să urci/ *Sub* agere oțele silnici" (*Încleștări*) pentru „[...] să urci/ *Cu* agere..."; „O Moscovă *de* cer și furci" (*Încleștări*) pentru „O Moscovă *cu* cer și furci"; „Plouă soare/ *Prin* fânețuri și răzoare" (*După melci*) pentru „[...] *Pe* fânețuri..."; „*De* ziuă, fânul razelor înșală" (*Grup*) pentru „*În* ziuă..."; „[...] să despice/ Limbi verzi, șuierătoare, *prin* dinții veninoși" (*Înecatul*) pentru „[...] *printre* dinții veninoși"; „scris *în* zid" (*Mod*) pentru „scris *pe* zid"; „Noroasă pata-aceasta *de* infern" (*Mod*) pentru „Noroasă pata-aceasta *din* infern"; „Archaic Unt, *din* lăudată seară" (*Steaua imnului*) pentru „[...] *în* lăudată seară"; „*Prin* ger mutat, *prin* tufele de zinc" (*Steaua imnului*) pentru „*În* ger mutat, *printre* tufele de zinc"; „Ascunsa-i inimă plesnește,/ *Spre* zece vii peceți" (*Riga Crypto și lapona Enigel*) pentru „[...] *În* zece vii peceți"; „*Din* polul *plus*/ *De* unde glodul/ Pământurilor n-a ajuns" (*Oul dogmatic*) pentru „*La* polul *plus*/ *Pe* unde..."; „Inimă/ *În* undire minimă" (*Ritmuri pentru nunțile necesare*) pentru „Inimă/ *Cu* undire minimă"; „*În* gânduri încărcate" (*Nastratin Hogea la Isarlâk*) pentru „*Cu* gânduri încărcate"; „Dar greii Pași *prin* ierburi și stuh se-împletecesc" (*Hastratin Hogea la Isarlâk*) pentru „[...] *printre* ierburi și stuh se-împletecesc".

3.2.10. Utilizarea finalei conjunctivului fără conjuncția *ca*

Cele două forme ale modului conjunctiv, prezentul și perfectul, se caracterizează prin prezența componentului mobil, invariabil, *să*, element care, în propoziții dependente, cumulează două roluri: operator al subordonării la nivelul frazei și marcă a modului conjunctiv; realizarea definitorie a propoziției conjuncționale este circumstanțiala de scop (finală), introdusă prin *ca să*. Deși conectorul tipic pentru conjuncționalele finale este *ca să*, în versurile lui Ion Barbu se poate constata absența conjuncției *ca*, propoziția conjuncțională fiind introdusă doar prin *să*: „– Ei vor sălta, la drum cu Novalis,/ [...] *Să prade* tremuratul plai de vis" (*Desen pentru cort*); „Se ploconea răsăritean și moale,/ Mălai din mâna ta *să ciugulească*" (*Păunul*); „a rămas *să rătăcească*/ Cu altă față, mai crăiască:/ Cu Laurul-Balaurul/ *Să toarne*-în lume aurul,/ *Să*-l *toace*, gol la drum *să iasă*,/ Cu măselariță mireasă,/ *Să*-i *ție* de împărătească" (*Riga Crypto și lapona Enigel*); „Făcut e *să*-l *privim* la soare" (*Oul dogmatic*) pentru „[...] *ca să*-l *privim* la soare"; „*Să vezi*, la bolți, pe Sfântul Duh/ Veghind vii ape fără stuh,/ Acest ou-simbol ți-l aduc"; „În gălbenuș,/ *Să roadă* spornicul albuș,/ Durata-înscrie-în noi o roată"

Scanned with OKEN Scanner

(*Oul dogmatic*); „Că intrăm/ *Să ospătăm*/ În cămara Soarelui/ Marelui/ Nun şi stea,/ Abur verde *să* ne *dea*" (*Ritmuri pentru nunţile necesare*); „El milos de lin şi-a pus/ Mâna-i verde/ *Să*-ţi *desmierde*"; „Nu e nimeni *să*-l *îmbrace*"; „Să-l întoarcă d-a-îndarate,/ *Să nu*-i *rupă* vrun picior"; „Adu-mi-l pe-o coadă ruptă,/ Ruptă şi de lingură,/ *Să colinde* singură" (*Domnişoara Hus*); „Adă botul/ *Să* ţi-l *pup*"; „La ureche-apoi să-l pui,/ *Să zici* iute" (*In memoriam*).

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

a. Literatură de specialitate

Cimpoi 2001 = Mihai Cimpoi, *Eugen Coşeriu: limbajul poetic ca limbaj absolut*, în „Limba română", nr. 4–8 (aprilie–august).

Coseriu 1948 = Eugeniu Coseriu, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue „imparate")*, în *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, I, 2, p. 47–53.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi [Supliment al „Anuarului de lingvistică şi teorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Coşeriu 1995 = Eugen Coşeriu, *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, în „România literară", nr. 41, p. 11.

Vianu 1970 = Tudor Vianu, *Ion Barbu*, Bucureşti, Editura Minerva.

b. Surse

Barbu 1970 = Ion Barbu, *Poezii*, ediţie îngrijită de Romulus Vulpescu, Bucureşti, Editura Albatros.

ION BARBU'S POETRY – A MATERIALIZATION OF COSERIU'S PERSPECTIVE ON THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

Ion Barbu's poetry is subject to a very diverse reading system, nuanced depending on the reader's value judgment. In a synthesized formula, Barbu's poetry is "the secondary game", a phrase of which acceptation is based on the ideas of a great poetic language theorist: Eugen Coseriu. To that effect, we have kept track of what the author calls "secondary game", of some programmatic statements of Coseriu, essential for the poetry language's theory in general. We have started from Coşeriu's acknowledgment of "poetic language", as an "absolute language", a fundamental idea, based, in its turn, on important Heideggerian and Croceean anticipation, but one which the Tübingen late clerk developed, differently, within his own „integrallist" concept upon the language as "primary principle and foundation" of all cultural activities, and we have tried an interpretation of the collocation "second game". Taking into consideration E. Coseriu's concept of poetic language (which he calls "secondary/ second"), we have considered "the secondary game" of Barbu's poetry, to be what E. Coseriu calls, "secondary language", the way of perceiving the world's primary significations. We have continued with an argumentation of the "coserian" meaning of this "game", bringing forward "the possible world" and the "way of realizing all the possibilities of the language as such", of the "secondary game". Ion Barbu's poetry language "creates" possible worlds, as the poetic language is a fabricator of possible worlds. In our attempt to emphasize this fact, we can relate to the *Isarlâk* cycle of poems. The world in thhe poetic texts from this cycle, is one which corresponds to a small space, and in which time is indefinite. The beings created by the poet, to survive in the Isarlâk

Scanned with OKEN Scanner

world, manifest asceticism, all of them (Selim, Nastratin Hogea, Răsturnica, Miss Hus, the villain from *Song of shame*) aspiring to purity – a way to salvation. Of all the characters from Isarlâk, proposed by the poet, Nastratin Hogea rises to the level of symbol of this ambiguous world; he's an illuminist, capable of saving the most unbecoming worlds spiritually, a character who's a part of a "possible world" – the imaginary "Isarlâk" fortress, which means that the secondary game is indeed a "possible worlds' "fabricator. The additional meanings, updated by the secondary game, belong to the language as such, yet they are not achievable on its level, but only within the poetic language. By using undiscovered significations, Ion Barbu reveals the language's possibilities, his poetry (*the secondary game*), proving to be "realization of all possibilities of the language as such". The use of auxiliary predicative constructions, the particular uses of the dative, the preference towards the genitive and the prepositional accusative instead of the adjective, the displacement of epithets, the elliptical constructions, the expressive ways of rendering the superlative absolute, equipping the adverbs with functions specific to the adjective, adjectives with functions specific to those of the adverbs, the unusual use of prepositions, the use of the conjunctional ending without the conjunction "that", are syntactic characteristics of the "barbian" poetry, which stress the undiscovered possibilities of combining the elements of Romanian language's system.

Key-words: *language, poetry, syntax, acceptation, attainment.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

RELAȚIA „CADRU" PRAGMATIC – UNIVERS SEMANTIC, CU REFERIRE LA DISCURSUL PUBLICITAR*

ADRIANA-MARIA ROBU**

Discursul publicitar este unul dintre obiectele predilecte de cercetare ale pragmaticii lingvistice actuale, datorită ansamblului de practici intersemiotice care integrează manifestări lingvistice, iconice, muzicale etc. Analiza prezentă asupra discursului publicitar urmăreşte trei aspecte: trasarea cadrului general conceptual în care se înscrie pragmatica, raportarea lingvisticii textuale coşeriene la un anumit tip de pragmatică, utilă pentru înțelegerea amplă a textelor (în special a celui publicitar care ne interesează aici) şi prezentarea unor elemente de analiză a funcțiilor textuale şi a celor evocative, cu exemplificarea aşa-numitelor „cadre" (circumstanțe) ale comunicării din viziunea lui Coşeriu, cu referire la textul publicitar.

1. În practica analizei discursului, de sorginte semiotică, detaşată de fundamentele teoretice ale semioticii morrisiene, înregistrăm tendința de a considera criteriul pragmatic ca fiind supraordonat celui semantico-sintactic, datorită aplicării unei semantici referențiale şi a unei sintaxe de tip logic-formal, astfel încât discursul în general, şi în special cel publicitar, este evaluat, cu precădere, în funcție de finalitatea pragmatică. Conform concepției lui Ch. Morris (Morris 1938: 77–137) cu privire la cele trei domenii ale semioticii (sintaxa, semantica şi pragmatica), pragmatica se înscrie, pe de o parte, sub semnul unei componente semantice (şi în cazul acesta semnele au şi o dimensiune pragmatică şi una semantică), iar, pe de altă parte, se ocupă de aspecte sociopsihologice, neabordate de sintaxă şi semantică. În opinia lui Morris, pragmatica, fiind ştiința care vizează relația dintre semne şi utilizatorii lor, presupune existența semanticii şi a sintaxei, iar, pentru a determina această relație, este necesar ca mai întâi să ştim ce tipuri de relații se stabilesc între semne şi care este relația semnelor cu lucrurile. Numai că, din această distincție fundamentală, a fost luată în discuție componenta cea mai simplă a modelului morrisian, încât pragmatica a fost concepută ca o disciplină interesată doar de efectele enunțării, de ceea ce fac utilizatorii cu

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

enunţurile, semanticii rămânându-i rolul să explice conţinutul reprezentativ al enunţurilor, în strânsă relaţie cu o serie de condiţii de adevăr. Văzută astfel, pragmatica a fost disociată de semantică, uzul separat de sens şi vorbirea de rezultatul ei.

1.1. Unul dintre principalele argumente pe care s-a bazat critica acestui tip de pragmatică a fost legătura dintre enunţ şi context, reflectată în ceea ce s-a numit *deixis* (Bühler, Frei, Fillmore)[1]. Ulterior pragmatica a adus în discuţie aspecte precum *presupoziţiile*, *implicaturile conversaţionale*, *actele de vorbire* şi diferite *elemente de structură a discursului* (vezi Levinson 1989: 27). Însă momentul decisiv care a condus la separarea semanticii de pragmatică a fost constituit de „teoria actelor de limbaj" (enunţată de filosoful britanic J. Austin), argumentul de bază fiind acela că sensul unui enunţ nu ar coincide cu starea de lucruri a lumii pe care o reprezintă. Astfel a apărut un prim tip de pragmatică, înţeleasă ca *ştiinţă a utilizării semnelor lingvistice* (desprinsă de bazele semioticii morrisiene şi practicată în cele două direcţii amintite), ştiinţă fundamentată pe principii pozitiviste, care au în vedere faptul individual, considerat în materialitatea lui perceptibilă, din perspectiva relaţiei cauzalitate – necesitate naturală. Pe linia lui Dieter Wunderlich, Brigitte Schlieben-Lange (1975: 9–20) vorbeşte de existenţa altor două tipuri de pragmatică: pragmatica văzută ca *lingvistică a dialogului* şi pragmatica văzută ca *teorie a acţiunii de comunicare*. Pragmatica – lingvistică a dialogului se ocupă de universaliile pragmatice ale dialogului (pronumele personale, expresiile politeţii – *honorativele* –, expresiile deictice, verbele performative etc.) care urmăresc structuri generale ale situaţiei de comunicare şi care oferă informaţii despre locutor şi interlocutor, despre timp şi loc, despre intenţiile vorbitorului.

1.2. Cel de al treilea tip de pragmatică, cea înţeleasă ca teorie a acţiunii de comunicare, surprinde folosirea vorbirii ca acţiune. În cadrul acestui tip de pragmatică au fost formulate două teorii: a) prima se referă la faptul că semantica unităţilor lingvistice se realizează numai în actul de comunicare lingvistică; b) cea de a doua priveşte actul de comunicare lingvistică drept *activitate* (*Tätigkeit*). Conceperea vorbirii ca activitate are astfel în vedere atât condiţiile universale de producere a comunicării, cât şi diversele tipuri de unităţi lingvistice implicate în această activitate.

2. Doctrina lingvistică despre text şi discurs a lui Eugeniu Coşeriu poate fi pusă în relaţie cu cel de al treilea tip de pragmatică, cea înţeleasă ca teorie a acţiunii de comunicare, deşi fundamentele epistemice ale direcţiei coşeriene diferă radical de cele ale pragmaticii lingvistice de sorginte germanică. Însă, fără îndoială, putem observa că s-a ajuns la rezultate similare obţinute prin modalităţi de analiză diferite asupra textelor/discursurilor. Trebuie să spunem că cele două tipuri de perspective pragmatice reducţioniste (repetăm, pragmatica văzută ca ştiinţă a utilizării semnelor lingvistice şi pragmatica văzută ca lingvistică a dialogului) au fost aplicate destul de multă vreme în

[1] Problema apartenenţei *deixis*-ului la semantică sau pragmatică a stârnit o serie de discuţii. Pe de o parte, dacă semantica este considerată a fi domeniul care înglobează toate aspectele sensului, atunci fenomenele deictice se includ în semantică, iar, pe de altă parte, *deixis*-ul este revendicat de pragmatică, deoarece face referire la relaţia dintre limbă şi contextele în care limba este folosită (cf. Hoarţă Cărăuşu 2004: 53).

Scanned with OKEN Scanner

analiza textelor de comunicare (de cele mai variate tipuri: publicitar, politic, publicistic, literar, din viața practică etc.), obținându-se rezultate bazate pe corelarea condițiilor pragmatice cu elemente textuale semantico-sintactice, în cadrul unui demers inductiv axat pe date descriptive și cantitative[2]. Eugeniu Coșeriu a preferat însă să-și înscrie concepția despre text și discurs sub semnul *lingvisticii textului*, care poate fi privită și ca o pragmatică – teorie a acțiunii de comunicare, construită pe fundamentele lingvisticii integrale. Această lingvistică a textului „ca lingvistică a sensului" a fost teoretizată de Coșeriu încă din anii '50, în studiul *Determinación y entorno* (1955–1956), apoi în lucrarea *Textlinguistik* (1980).

2.1. Viziunea coșeriană, antipozitivistă în esența sa, se fundamentează pe înțelegerea lingvisticii integrale ca știință a culturii, prin raportare la universaliile esențiale ale limbajului (*semanticitate*, *alteritate*, *creativitate*) (Coșeriu 2009: *Universaliile limbajului și universaliile lingvisticii*, 78–80), pornind de la cunoașterea vorbitorului și de la activitatea de vorbire. Potrivit lui E. Coșeriu, o teorie obiectivă asupra limbajului va porni de la premisa că vorbirea este o activitate general umană, înfăptuită în mod individual de reprezentanți ai unei tradiții de tehnică lingvistică. Această activitate de vorbire creatoare de semnificații este analizată la trei niveluri (universal, istoric și individual), care presupun trei tehnici specifice (competență elocuțională, idiomatică și expresivă) (Coșeriu 2009: *Competența lingvistică*, 307), din care rezultă trei conținuturi (desemnare, semnificație și sens) (Coseriu 1997: 74). Investigarea discursului/textului din perspectivă coșeriană are, de asemenea, la bază ideea că în discurs sunt antrenate atât componentele cunoașterii lingvistice (metalimbajul, diacronia, discursul repetat, varietatea diatopică, diastratică și diafazică a limbii istorice), cât și cunoașterea extralingvistică (cunoașterea lucrurilor în general), ambele dimensiuni constituindu-se în surse ale construcției discursului/ textului. Altfel spus, în ceea ce privește activitatea discursivă, doctrina coșeriană despre text nu urmărește explicarea textului ca determinare ulterioară, dată de factori externi, ci se centrează asupra posibilităților sensului, conferite de limbaj prin funcția lui semnificativă (*logos semantikos*). Semanticitatea reprezintă trăsătura fundamentală a limbajului, care, în plan discursiv, este determinată de finalități discursive interne.

2.2. Cea mai clară sistematizare a lingvisticii textuale coșeriene este făcută de Óscar Loureda Lamas care, în ceea ce a numit „de trei ori o lingvistică a textului", include *teoria generală a textului*, *gramatica textului* și *hermeneutica textului*. Toate acestea constituie, de fapt, *lingvistica integrală a textului*:

> „Coseriu denomina al análisis del texto como nivel último del hablar lingüística del texto o lingüística del sentido. Pero esta lingüística del texto es, en realidad, «tres veces lingüística del texto». Los textos son hechos *individuales*, pero no absolutamente singulares, pues presentan, además, una *dimensión universal*, que incluye aquellos rasgos de la textualidad, y una *dimensión histórica* que hace que compartan tradiciones y moldes expresivos; dicho de otro modo, la lingüística del texto debe explicar, primero, qué es un texto en general y cómo se configura, de

[2] Un studiu comparativ asupra abordării textului și discursului din cadrul modelelor de sorginte pozitivistă, pe de o parte, și a lingvisticii integrale coșeriene, pe de altă parte, se regăsește în Robu 2011a.

modo que en este sentido de trata de una teoría general del texto; segundo, debe explicar qué rasgos comparten distintos textos y qué función tienen en el hablar, de modo que se trataría de una lingüística de la dimensión tradicional del hablar; y tercero, debe explicar qué *significa*, en toda la extensión de la palabra, tal o cual texto en tal o cual situación, es decir, debe ser una hermenéutica de los textos o filología" (Loureda 2007)[3].

Baza conceptuală de la care porneşte lingvistul spaniol este reprezentată de viziunea coşeriană asupra nivelurilor limbajului. Abordarea limbajului, din perspectivă integrală, trebuie să ţină seama de înţelegerea nivelurilor *universal*, *istoric* şi *individual*, iar fiecare disciplină de studiu se poate raporta la acestea. Acelaşi autor (Loureda 2010: 151) prezintă modalităţile de studiu al limbajului, pornind de la modelul lingvisticii coşeriene, care integrează dimensiunile reale şi funcţionale ale textului: pragmatica (în abordarea cognitivistă) are în vedere *nivelul universal*, iar gramatica textului şi gramatica sistematică funcţională se opreşte *la nivel idiomatic*. În cadrul *nivelului individual* al vorbirii însă, disciplinele de studiu al discursului se plasează astfel: pragmatica, teoria enunţării şi teoria argumentării se ocupă de *dimensiunea universală*, tipologia textuală, discursul repetat şi tradiţiile discursive vizează *dimensiunea tradiţională a limbajului*, iar stilistica vorbirii, analiza critică a discursului, semantica textuală şi hermeneutica analizează *dimensiunea individuală*. Contribuţia cea mai importantă a lui Ó. Loureda constă în faptul că include toate aceste trei dimensiuni, cu disciplinele de studiu aferente, în sfera *nivelului individual al limbajului*, adică cel al *vorbirii* la nivel individual, deoarece orice text/discurs se actualizează numai în vorbire. Însăşi lingvistica integrală coşeriană este o lingvistică a vorbirii şi nu una a limbii. E de ajuns să pornim de la această distincţie a nivelurilor coşeriene ca posibilităţile de cercetare a problemelor limbajului să se diversifice, iar rezultatele să arate o mai bună apropiere de esenţa limbajului şi de realitatea acestuia. Modelul coşerian a fost aplicat, de exemplu, extrem de profitabil de cercetători ca Stelian Dumistrăcel, cu privire la discursul repetat (2006), Mircea Borcilă, în domeniul metaforologiei (2008), Emma Tămâianu, în sfera tipologiei textuale (2001), Cristinel Munteanu, pe terenul sinonimiei frazeologice, terminologiei (2009) etc.

2.3. Urmărind modelul coşerian de analiză a textului/discursului, vom prezenta câteva dintre modalităţile de înţelegere a discursului publicitar, pornind de la plasarea acestuia în sfera textelor aparţinând categoriei celor cu *eficacitate practică*, apoi vom

[3] „Această analiză a textului ca ultim nivel al vorbirii este numită de Coşeriu *lingvistică a textului* sau *lingvistică a sensului*. Dar această lingvistică a textului, în realitate, este „de trei ori lingvistică a sensului". Textele sunt fapte *individuale*, deşi nu absolut singulare, întrucât manifestă o *dimensiune universală* care include trăsături ale textualităţii şi o *dimensiune istorică* ce face ca ele, textele, să se conformeze unor tradiţii şi modele expresive. Adică, lingvistica textului trebuie să explice, mai întâi, ce este un text în general şi cum se configurează, deoarece la acest nivel este vorba de o teorie generală a textului; în al doilea rând, trebuie să explice ce trăsături caracterizează diferite texte şi care sunt funcţiile pe care le au în vorbire, astfel încât ar fi vorba de o lingvistică a dimensiunii tradiţionale a vorbirii într-o limbă; în al treilea rând, trebuie să explice ce *semnifică*, în toată extensiunea cuvântului, un anumit text într-o anumită situaţie, respectiv, trebuie să fie o hermeneutică a textelor sau filologie" (varianta românească a textului citat este preluată din revista „Contrafort", nr. 9, 2007; cf. http://www.contrafort.md/old/2007/155/1304.html).

Scanned with OKEN Scanner

vedea care sunt elementele de analiză a *funcțiilor textuale* și vom face referire la *funcțiile de evocare* ce vizează relațiile complexe pe care le poate stabili semnul lingvistic, luând în discuție aici, cu exemple din discursul publicitar românesc, doar problema *cadrelor* coșeriene.

2.4. Preluând tipologia aristotelică, lingvistica integrală coșeriană își asumă următoarele finalități discursive: *finalitatea științifică* (cu sursa în *logosul apofantic*), *finalitatea pragmatică* (*logos pragmatic*, în funcție de care se determină eficacitatea practică) și *finalitatea poetică* (*logos poetic*) (Coșeriu 2002: 18–19). Fiecare dintre aceste finalități ulterioare surprind „atitudinea", „intenția" subiectului vorbitor și chiar „relația cu interlocutorul", însă considerate ca relații interne ale subiectului vorbitor cu propria sa vorbire, nu ca procese sau orientări externe (Coșeriu 2004: 15–16).

Având în vedere toate aceste coordonate epistemice, înțelegem că tipologia textelor în general și a textului publicitar, care ne interesează în mod particular aici, trebuie să țină seama de elementele care contribuie la instituirea sensului. Tipologicul, susține Emma Tămâianu, „nu poate fi definit decât ca modalitate de creație de sens – *modalitatea în care semnificatele și designatele unităților textuale se constituie într-un nou semnificant, de grad secund, și modalitatea articulării interne a sensului*" [subl. a.] (Tămâianu 2001: 37). Tipologiile clasice ale textelor stabilite pe baza tradițiilor de texte nu sunt în măsură să ofere informații cu privire la sensul acestora, deoarece textul/discursul este o activitate ce nu poate fi limitată la niște scheme. Dacă vorbim despre texte pe care le denumim drept politice, publicistice, publicitare etc., delimitarea lor are în vedere criterii extralingvistice. Ele pot fi studiate, însă, din perspectiva lingvisticii generale a textului, în funcție de valoarea practică a eficacității, după cum observă Coșeriu, într-un studiu despre tipologia textului politic:

> „[...] discursurile orientate spre valoarea eficacității practice, în care, prin urmare, predomină funcția apelativă, există în toată viața practică, în orice tip de relații umane, de la dragoste până la comerț, de la sport până la învățământ, nu numai în viața și activitatea politică propriu-zisă. Și procedeele lingvistice (sau «retorice») sunt analoge în aceste cazuri: discursurile politice nu constituie o clasă prin forma sau structura lor lingvistică, ci numai prin conținutul lor extralingvistic" (Coșeriu 2002: 25–26).

În acest sens putem spune, de exemplu, că discursul publicitar și cel politic electoral fac parte din categoria textelor practice, datorită unei determinări ulterioare de natură pragmatică, și anume persuasiunea. Un alt argument în susținerea opiniei coșeriene că astfel de tipuri de discursuri sunt clasificate pe baze extralingvistice provine din faptul că acestea utilizează, în sprijinul persuasiunii, strategii verbale argumentative asemănătoare, cum ar fi: întrebarea retorică, negația polemică, metafora cu rol argumentativ, figuri de repetiție, figuri de construcție etc.[4].

2.5. O altă modalitate de analiză a textelor recomandată de Coșeriu este sondarea funcțiilor textuale specifice, care se disting de funcțiile limbii sau de cele ale vorbirii. Funcțiile textuale sunt înțelese de Coșeriu drept „funcții ale vorbirii într-o anumită situație sau funcții care privesc un anumit scop al vorbirii" (Coseriu 1997: 72). Aceste funcții textuale nu coincid cu funcții frazale, pentru că aceeași propoziție dintr-o limbă

[4] Problema relației dintre discursul publicitar și cel politic electoral este tratată în Robu 2011b.

Scanned with OKEN Scanner

poate îndeplini funcţii textuale diferite (de exemplu, o propoziţie interogativă poate să exprime atât întrebarea, cât şi îndoiala, sau se poate ca textul să conţină categorii care să nu aibă formă de expresie într-o limbă dată, cum e cazul „obiecţiei" sau „răspunsului"). Putem recunoaşte aici o asemănare între funcţia textuală din viziunea lui Coşeriu şi teoria actelor de vorbire a lui Austin, pe care a preluat-o apoi Searle. Actul „performativ" implică la Austin trei activităţi complementare: realizarea unui act „locuţionar" (producerea unui şir de sunete într-o anumită limbă), a unui act „ilocuţionar" (producerea unui enunţ înzestrat cu o anumită „forţă", conferită prin însuşi actul vorbirii) şi îndeplinirea unui act „perlocuţionar" (care depăşeşte cadrul lingvistic strict, în sensul că are loc declanşarea unor efecte în situaţia de comunicare cu ajutorul vorbirii)[5]. La acest nivel perlocuţionar se regăsesc funcţiile textuale, pe care Coşeriu le separă în „funcţii textuale implicite" (date pe baza presupoziţiilor textuale), cum ar fi *respingere*, *acceptare*, *aluzie*, *afirmaţie*, *exemplu*, *replică*, *constatare*, *ironie*, *opinie* etc., şi „funcţii textuale explicite" (independente de presupoziţiile textuale) ca *instrucţiune*, *îndemn*, *informaţie*, *rugăminte*, *explicaţie*, *sfat*, *promisiune* etc. E. Coşeriu mai precizează că un criteriu fundamental de caracterizare tipologică a textelor este distincţia între „funcţii textuale dialogice" (întrebare/răspuns) şi „funcţii textuale nondialogice" (Coseriu 1997: 206), pe baza cărora lista funcţiilor poate fi continuată.

2.6. Din perspectiva funcţiilor textuale, discursul publicitar se remarcă prin anumite trăsături care l-ar putea delimita în cadrul textelor practice. Funcţii precum „insinuarea", „falsificarea intenţionată a lucrurilor", „ascunderea gândirii" (Coşeriu 2002: 24), eufemizarea (asupra căreia vom reveni mai jos)[6], aflate sub semnul eficacităţii persuasive, îl plasează pe destinatar fie în imposibilitatea de a verifica validitatea mesajului, fie de a-i da acestuia o interpretare inocentă. Rezultatul obţinut prin seducţia de ordin discursiv este manipularea destinatarului, care este determinat „să acţioneze într-un anumit mod sau să adopte o anumită atitudine" (Coşeriu 2002: 24). Acest nivel al funcţiilor textuale ne ajută la individualizarea textului publicitar faţă de texte ştiinţifice sau literare şi chiar faţă de alte texte practice.

3. Specificitatea textului publicitar, ca a oricărui alt tip de text, trebuie căutată la nivelul funcţiilor de evocare, iar, pentru înţelegerea textelor/discursurilor, cu adevărat profitabilă este, de exemplu, explorarea *cadrelor* pe care le implică enunţarea sau, altfel spus, nivelul „circumstanţelor în care se vorbeşte". Cadrele sunt discutate de Coşeriu din perspectiva semnică, adică în ceea ce priveşte relaţiile pe care le stabileşte semnul lingvistic dintr-un text prin funcţia semantică de evocare. Aceste funcţii semantice de evocare vizează relaţiile semnului cu alte semne, relaţiile cu semne din alte texte, relaţiile dintre semne şi „lucruri", relaţiile dintre semne şi „cunoaşterea lucrurilor", precum şi „cadrele (*intorni*)" (Coseriu 1997: 97–131). Cadrele sunt cele care contribuie

[5] Cele trei tipuri de acte vor fi numite de Jean-Michel Adam, după Austin: „dimensiune enunţiativă", „potenţialitate argumentativă" şi „valoare ilocuţionară" (Adam 2008: 123).

[6] În studiul amplu asupra eufemismului, intitulat *Eufemismul subversiv de legitimare*, Stelian Dumistrăcel prezintă forme de utilizare a acestuia în cadrul limbajului politic, juridico-administrativ şi publicitar, forme care devin modalităţi „de influenţare a receptorului, în special prin mass-media, spre o anumită atitudine" (Dumistrăcel 2011: 238).

Scanned with OKEN Scanner

la posibilitatea „ca vorbirea să semnifice şi să fie înţeleasă dincolo de ceea ce se spune şi dincolo de limbă".

> „Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire, căci nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanţă, care să nu aibă un «fond». [...] cadrele participă în mod aproape constant la determinarea semnelor şi adesea substituie determinatorii verbali. Însă funcţionalitatea lor este mult mai largă: cadrele orientează orice discurs, dându-i un sens, şi pot chiar să determine nivelul de adevăr al enunţurilor" (Coşeriu 2009: 221).

3.1. În ceea ce priveşte tipologia cadrelor, Coşeriu aminteşte de câteva taxonomii din teoria contextelor enunţate de Ch. Bally, K. Bühler şi W.M. Urban (Coşeriu 2009: 222). La acestea am putea adăuga unele rezultate din cercetările mai recente ale unor pragmaticieni ca Y. Bar-Hillel, J. Lyons, Teun Van Dijk[7] sau D. Maingueneau şi J.-M. Adam; la aceştia din urmă putem recunoaşte influenţa doctrinei coşeriene despre text (vezi în special Maigueneau 2007, respectiv Adam 2008).

În concepţia lui Coşeriu, cadrele sunt împărţite în patru tipuri ample: *situaţie*, *regiune*, *context* şi *univers de discurs*, fiecare cu subtipurile lui. Schematic, tipologia cadrelor se prezintă astfel:

I	SITUAȚIE	imediată			
		mediată			
II	REGIUNE	zonă			
		domeniu			
		mediu (ambiant)			
III	CONTEXT	context idiomatic			
		context verbal	indirect		
			direct		
			pozitiv		
			negativ		
		context extraverbal	fizic		
			empiric		
			natural		
			practic sau ocazional		
			istoric	particular	
				universal	
				actual	
				trecut	
			cultural		
IV	UNIVERSUL DE DISCURS	al experienţei curente			
		al ştiinţei			
		al fanteziei			
		al credinţei			

[7] O trecere în revistă a opiniei acestor autori cu privire la context se regăseşte în Levinson 1989: 21–24.

Scanned with OKEN Scanner

Maestrul de la Tübingen face însă precizarea că numai în limba vorbită apare acest complex de relaţii în toată deplinătatea sa, limba scrisă dispunând doar de anumite cadre:

> „Un *context extraverbal empiric* există nemijlocit doar pentru limba vorbită, acelaşi lucru fiind valabil – cel puţin parţial – şi pentru *contextul extraverbal practic* sau *ocazional*. Dimpotrivă, *contextul extraverbal istoric* sau *natural* există nelimitat şi în domeniul limbii scrise. Una dintre cele mai importante distincţii făcute între limba scrisă şi cea vorbită constă în faptul că prima, spre deosebire de cealaltă, nu poate utiliza pur şi simplu toate contextele extraverbale posibile, ci trebuie să-şi creeze o parte din aceste contexte doar cu ajutorul contextului vorbirii. Contextele extraverbale sunt produse abia în textul însuşi, fiind utilizate apoi, ca în limba vorbită, doar cu scopul altor determinări" (Coseriu 1997: 90).

Vom prezenta în continuare „cadrele" din viziunea lui Coşeriu, recurgând la câteva exemple din sfera discursului publicitar.

3.1.1. Prin *situaţie* Coşeriu înţelege circumstanţele şi relaţiile spaţio-temporale care se creează datorită faptului că cineva vorbeşte într-un anumit loc, la un moment dat:

> „Prin *situaţie* trebuie să înţelegem tot ceea ce face posibil ca să apară *aici* şi *acolo*, *acesta* şi *acela*, *acum* şi *atunci*, şi un individ să fie *eu*, iar ceilalţi să fie *tu*, *el* etc. *Situaţia* este deci «spaţio-timpul» discursului, ceva care este creat de către discursul însuşi şi ordonat în raport cu subiectul discursului" (Coşeriu 2009: 222).

Astfel, aici se includ elementele deictice care pot denota numai prin raportare la o anumită situaţie. Situaţia poate fi de două tipuri: *nemediată* (creată prin însuşi faptul vorbirii) şi *mediată* (creată prin contextul verbal). După cum valoarea timpurilor verbale depinde de ancorarea situativă a textului, la fel şi interpretarea deicticelor de persoana I sau a II-a va fi determinată de mişcarea enunţiativă. Acest tip de ancorare este numită de D. Maingueneau „ambreiere", iar enunţul pus în legătură cu „situaţia de enunţare" este un enunţ „ambreiat". De exemplu, referindu-ne la enunţuri ambreiate, în textele publicitare, folosirea deicticelor este definitorie pentru stabilirea unui anumit tip de relaţie cu receptorul.

> **Exemplu:** spot publicitar televizat BCR – „Cu cine faci banking?"
> Se surprinde finalul unui meci de tenis pe echipe, în care echipa favorită se apropie de victorie. Comentatorul meciului, dar şi o serie de privitori care urmăresc meciul în direct se întreabă, pe rând, „Oare cu cine face banking?" echipa favorită. Răspunsul este dat de jucătorul care va marca victoria, răspunzându-i coechipierului său: „Cu BCR". Iar apoi intervine vocea din spatele imaginii, care rosteşte următorul text: „Contează cu cine *faci* banking. Pentru că în viaţă încrederea adevărată vine şi din siguranţa financiară. BCR – *gândim* la fel". Acest exemplu pune în scenă un „tu" şi un „noi" prin care receptorul este inclus în text. Forma verbală „gândim", cu nuanţă deictică, implică de asemenea un „noi" de identificare a receptorului cu învingătorii, ca urmare a cooperării cu o bancă de încredere.

3.1.2. Cel de al doilea tip de cadru este constituit de ceea ce Coşeriu numeşte *regiune*. Aceasta este definită drept:

> „[...] spaţiul în limitele căruia un semn funcţionează în anumite sisteme determinate de semnificaţie. Limitele acestui spaţiu depind, pe de o parte, de tradiţia vorbirii şi, pe de altă parte, de cunoştinţele pe care le are vorbitorul despre faptele semnificate" (Coseriu 1997: 118).

Scanned with OKEN Scanner

Regiunea ține și de relația care se stabilește între semn și cunoașterea noastră despre lucrurile desemnate. Clasificarea regiunii cuprinde: *zona*, adică „«regiunea» în care este cunoscut și folosit în mod curent un *semn*", limitele ei constituind o izoglosă; *domeniul* este reprezentat de „regiunea în care *obiectul* este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor sau al unui «spațiu» organic al experienței ori al culturii, iar limitele sale nu sunt lingvistice"; și *mediul* considerat a fi „o «regiune» stabilită social sau cultural: familia, școala, comunitățile profesionale, castele etc. (care) sunt medii în măsura în care posedă moduri proprii de a vorbi" (Coșeriu 2009: 223).

În cadrul discursului publicitar, anumite nuanțe ale cuvintelor depind de diferențierile de „regiune". Astfel, un cuvânt din afara „domeniului" său, cum ar fi anumiți termeni sau fonetisme din graiurile populare, se folosește în publicitate pentru a conferi culoare locală. Sau utilizarea termenilor specializați are rolul de a evoca totodată și domeniul în care aceștia sunt folosiți.

> **Exemplu:** *Napolact* – „Iaurt numa bun".
> Acest spot prezintă un text scurt rostit de un țăran clujean, îmbrăcat în costum popular: *„Or afla și experții d'e afară cum îi bine d'e mâncat. Le zâc eu pă românește: îi bine d'e mâncat iaurt numa bun.* Iaurt numa bun, ca odinioară, de la Napolact".

3.1.3. Următorul tip de „cadru" precizat de Coșeriu este *contextul* vorbirii, prin care se înțelege „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca «știință» a interlocutorilor, ca prezență fizică și ca activitate" (Coșeriu 2009: 225). Coșeriu distinge trei tipuri de contexte: *idiomatic*, *verbal* și *extraverbal*. *Contextul idiomatic* este tocmai „limba însăși ca «fond» al vorbirii". Există cazuri în care în contextul idiomatic poate să funcționeze o limbă diferită de cea vorbită, când sunt implicați subiecți plurilingvi. Textul publicitar poate folosi un astfel de cadru atunci când un cuvânt dintr-o limbă evocă sensuri cu nuanță peiorativă sau hazlie într-o altă limbă. Cât privește *contextul verbal* și *contextul extraverbal*, aceste două tipuri sunt extrem de importante pentru constituirea sensului în texte.

Contextul verbal (numit de analiștii discursului *cotext*) este definit ca fiind „discursul însuși în calitate de «cadru» al fiecăreia dintre părțile sale (ale discursului). Pentru fiecare semn și pentru fiecare porțiune a discursului (care poate fi dialog), constituie «context verbal» nu numai *ce s-a spus înainte*, cum credea Bally, ci și *ceea ce se va spune* în același discurs" (Coșeriu 2009: 226). Acesta poate fi *nemediat*, cuprinzând semnele din vecinătatea semnului luat în discuție, sau *mediat*, care poate să cuprindă întregul discurs (în cazul acesta este numit *context tematic*). De asemenea, contextul verbal poate fi *pozitiv* sau *negativ*, cu privire la ceea ce se spune efectiv și la ceea ce nu se spune. În cazul omisiunii intenționate „avem de-a face cu ceea ce – în funcție de intenția atribuită vorbitorului – se numește *insinuare*, *aluzie*, sau *sugestie*" (Coșeriu 2009: 226).

Un exemplu de context verbal negativ poate constitui orice text în care este utilizat eufemismul. Cu privire la discursul publicitar și politic, Stelian Dumistrăcel

Scanned with OKEN Scanner

vorbeşte despre „eufemismul subversiv de legitimare" prin care denumeşte acele forme de eufemism „peu honnêtes", cu referire la „utilizarea cuvintelor [...] ocolitoare ale realităţilor sociale şi politice, conform unei morale *sui-generis*, dat fiind că vechile tabuuri au fost depăşite" (Dumistrăcel 2011: 221). Pentru utilizarea „eufemismului subversiv de legitimare în publicitate" lingvistul discută cazul sintagmei „plante etnobotanice", considerată a fi o „enormitate lingvistică" sau cel puţin o „formulă alambicată", care

> „a servit (şi mai serveşte!) ca o «perdea», pentru a ascunde, sub o aparenţă... ştiinţifică, specificul (nociv) al plantelor vândute clienţilor, cei care au lansat-o ori au pus-o în circulaţie nefiind preocupaţi, de fapt, nici de semnificaţia cuvântului *plantă*, nici de aceea a neologismului.
> Oricum, deşi prea puţin susţinute, discuţiile din mass-media au dus, totuşi, indirect, şi la o concesie terminologică: în discursul public (al politicienilor şi al mass-mediei), referirea s-a făcut, apoi, recent, în registru obiectiv, la «plante *halucinogene*» sau «plante *interzise*», iar eufemistic, aşadar tot cu scopul de a masca realitatea, a apărut sintagma «*produse* etnobotanice»" (Dumistrăcel 2011: 234).

Cel de-al treilea tip de context, numit de Coşeriu *contextul extraverbal*, presupune „toate circumstanţele de natură nelingvistică ce sunt percepute în mod direct de către vorbitori. Pot fi distinse diferite tipuri: *fizic*, *empiric*, *natural*, *practic*, *istoric* şi *cultural*" (Coşeriu 2009: 226–227). Prin *contextul fizic* se înţelege tot ceea ce „se află în raza vizuală a vorbitorilor sau la care aderă un semn", spre deosebire de *contextul empiric* constituit de «stările de lucruri» obiective, care sunt cunoscute de cei care vorbesc într-un anumit loc şi într-un anumit moment, deşi nu se află în raza vizuală a vorbitorilor". Totalitatea contextelor empirice posibile sau universul empiric reprezintă *contextul natural*. *Contextul practic* sau *ocazional* este constituit de „împrejurarea particulară, subiectivă sau obiectivă, în care are loc discursul". *Contextul istoric* este reprezentat de „circumstanţele istorice cunoscute de către vorbitori" (poate fi *particular*, *universal*, *actual* sau *trecut*), iar *contextul cultural* „cuprinde tot ceea ce aparţine tradiţiei culturale a unei comunităţi, care poate fi limitată sau poate să cuprindă întreaga umanitate". Coşeriu mai precizează că „toate contextele extraverbale pot fi create sau modificate prin intermediul contextului verbal, dar chiar «limba scrisă» şi cea literară se bizuie pe unele dintre ele" (Coşeriu 2009: 227–228).

3.1.4. Ultimul tip de „cadru" din viziunea coşeriană este reprezentat de *universul de discurs*, definit ca „sistem universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul. Literatura, mitologia, ştiinţele, matematica, universul empiric, ca «teme» sau ca «lumi de referinţă» ale vorbirii, constituie «universuri de discurs»" (Coşeriu 2009: 228–229). În studiul *Orationis fundamenta. La preghiera come testo*, Coşeriu delimitează patru universuri de discurs, considerând că şi modurile fundamentale ale cunoaşterii umane sunt tot patru: (a) *universul de discurs al experienţei curente*, (b) *universul de discurs al ştiinţei*, (c) *universul de discurs al fanteziei* şi (d) *universul de discurs al credinţei* (Coşeriu 2010: 8).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru exemplificarea universului de discurs și a contextului extraverbal vom invoca un exemplu din discursul publicitar, în care sunt antrenate, prin reconstituire, toate subtipurile contextului extraverbal (ca, de altfel, toate tipurile de „cadre" prezentate de Coșeriu).

> **Exemplu:** *Izvorul Minunilor* – „Apă de legendă".
> „Cât a ținut vrăjmășia dintre Împăratul Focului și Regele Ghețurilor? Până când iubirea..., până când, plecat la vânătoare, feciorul Împăratului de Foc luă urma Inorogului fermecat. Prin Pădurea Ielelor, peste Valea Plângerii, până în inima munților. Așa cunoscu prințul pe cea mai frumoasă dintre făpturi – Prințesa Ghețurilor. Și iubirea lor, minune, izvor veșnic s-a făcut. Lumea s-a schimbat, dar izvorul încă mai susură... Transformă-te în iubire! Izvorul Minunilor – Apă de legendă".

Întâi de toate trebuie să observăm că, la începutul textului citat, nu există vreun indiciu al relației emițător – receptor (enunț nonambreiat). Astfel, se stabilește o ruptură față de „situația" de enunțare, deoarece, prin intermediul *universului de discurs* al acestui text se instituie o lume mitică, în care se „vorbește despre un aspect al lumii". Această instituire se realizează prin *contextul verbal* în care regăsim prezența termenilor din mitologie: *Inorogul*, *Pădurea Ielelor*, *Valea Plângerii*, *Prințesa Ghețurilor*, dar și prin *contextul extraverbal*, relevat de succesiunea imaginilor care rulează paralel cu vocea din spatele acestora, precum și de existența unui fond muzical grav (Enya). Imaginile creează un *context fizic* (ceea ce se află în raza vizuală a privitorului), iar *contextele istoric* și *cultural* sunt reprezentate de cunoașterea universului culturii populare românești. Finalul textului aduce ancorarea în „situația de enunțare" prin adresarea directă care implică un *tu* (*transformă-te*), ca marcă a prezenței receptorului, care se raportează indirect la un emițător. Orice text are un emițător real, chiar și un text scris sau unul prezentat prin intermediul unei voci naratoriale. Acest emițător real își transpune personalitatea în text, prin intermediul a ceea ce în retorică se numește „ethos", adică prin acel ton care dezvăluie o autoritate. În exemplul prezentat, prin „ethos" se relevă și o formă de *context extraverbal*. Sensul unui discurs publicitar se impune prin „ethos", care ajută la formularea unui mesaj.

Textul, consideră D. Maingueneau,

> „nu este destinat contemplării, el este o enunțare destinată unui co-enunțiator care trebuie mobilizat, determinat să adere «fizic» la un anumit univers de sens. Puterea de convingere a unui discurs se datorează în parte faptului că el determină cititorul să se identifice cu mișcarea unui corp investit cu valori specifice din punct de vedere social. Calitatea ethosului trimite la figura acestui «garant» care, cu ajutorul vorbirii, își atribuie o identitate pe măsura lumii pe care trebuie s-o facă să apară în enunțul său. Paradoxul constitutiv este că garantul trebuie să-și legitimeze modul de vorbire tocmai prin enunțul său" (Maingueneau 2007: 118).

Faptul că autoritatea emițătorului se manifestă prin intermediul enunțării constituie un argument împotriva concepției că enunțurile ar fi independente de „cadrele" enunțării. În realitate, nu putem să disociem organizarea enunțurilor de circumstanțele vorbirii. Acest text scris și rostit aproape ca un poem transpune

Scanned with OKEN Scanner

astfel receptorul într-un univers al eternității, guvernată de iubire. Prin seducția de ordin discursiv, mesajul transmis este următorul: numai cu „Izvorul Minunilor" avem acces la iubirea eternă și vom aparține unei lumi rupte de cotidian.

4. Instrumentele lingvisticii textuale coșeriene, ca lingvistică a sensului, ne oferă posibilitatea înțelegerii ample a discursurilor, dincolo de limitele lingvisticului. „Sensul unui text se exprimă nu doar lingvistic, ci și extralingvistic" (Coșeriu), iar acest aspect poate fi revelat cu ajutorul analizei relațiilor pe care le stabilește semnul în discurs, dar și prin *cadrele* de enunțare care joacă rolul de pivot între organizarea lingvistică a textului și discursul ca activitate de vorbire. Atunci când se ia în discuție extraverbalul, trebuie să se țină cont de faptul că toate celelalte forme de comunicare se raportează la limbaj. Comunicarea nonverbală se raportează în permanență la cea verbală, indiferent că o substituie, o întărește, o repetă, o contrazice etc. Avantajul lingvisticii textului propuse de Coșeriu este acela că nu alcătuiește o listă limitată a procedeelor de exprimare a sensului, lăsând-o deschisă spre a fi adăugate noi tipuri, în funcție de complexitatea textelor analizate.

BIBLIOGRAFIE

Adam 2008 = Jean-Michel Adam, *Lingvistica textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*, traducere de Corina Iftimia, prefață de Rodica Nagy, Iași, Institutul European.

Borcilă 2008 = Mircea Borcilă, *Tra Blaga e Coseriu. Dalla metaforica del linguaggio a una poetica della cultura*, în *Romania culturale oggi* a cura di N. Neșu, premessa di L. Valmarin, „Quaderni di Romania Orientale", 2, p. 253–271.

Cărăușu 2004 = Luminița Hoarță Cărăușu, *Pragmalingvistică. Concepte și taxinomii*, Iași, Editura Cermi.

Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Roma, Nuova Italia Scientifica.

Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)* [supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică].

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.

Coșeriu 2002 = Eugeniu Coșeriu, *Limbaj și politică*, în *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării* (volum editat de Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu), Iași, Editura Trinitas.

Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Coșeriu 2010 = Eugeniu Coșeriu, *Orationis fundamenta. Rugăciunea ca text* [*Orationis fundamenta. La preghiera come testo*, 2000], traducere de Andreea Grinea, în „Transilvania", XXXIX, nr. 9, septembrie, p. 1–12.

Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Dumistrăcel 2011 = Stelian Dumistrăcel, *Eufemismul subversiv de legitimare*, în *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, p. 218–238.

Scanned with OKEN Scanner

Levinson 1989 = Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press.
Loureda 2007 = *Entrevista con Óscar Loureda Lamas*, por Eugenia Bojoga, „Revista electrónica de estudios filológicos", número 14, diciembre (http://www.um.es/tonosdigital/znum14/secciones/entrevistas-loureda.htm).
Loureda 2010 = Óscar Loureda Lamas, *Nuevas perspectivas para el análisis del texto: introducción a una lingüística del texto integral*, în „Revista de Investigación Lingüística", nr. 13, p. 127–154.
Maingueneau 2007 = Dominique Maingueneau, *Analiza textelor de comunicare*, traducere de Mariana Şovea, cuvânt-înainte de Oana Popârda, Iaşi, Institutul European.
Morris 1938 = Ch.W. Morris, *Foundation of the Theory of Signs*, în O. Neurath, R. Carnap, Ch.W. Morris (eds.), *International Encyclopedia of Unified Science*, Chicago, University of Chicago Press.
Munteanu 2009 = Cristinel Munteanu, *Applying Eugenio Coseriu's Linguistic Organon to Synonymy*, în „Philologica Jassyensia", V, nr. 2 (10), p. 51–61.
Robu 2011a = Adriana-Maria Robu, *Discourse/Text from Text Linguistics Perspective*, în „Communication interculturelle et littérature", nr. 2 (în curs de apariție).
Robu 2011b = Adriana-Maria Robu, *Discursul politic electoral ca tip de discurs publicitar*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară" , t. XLIX–L/2009–2010, p. 143–150.
Schlieben-Lange 1975 = Brigitte Schlieben-Lange, *Linguistiche Pragmatik*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer.
Tămâianu 2001 = Emma Tămâianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj, Editura Clusium.

PRAGMATIC "FRAME" – SEMANTIC UNIVERSE RELATION REGARDING ADVERTISING DISCOURSE

ABSTRACT

As opposed to cognitive orientations, text linguistics, as sense construction linguistics, in Eugeniu Coseriu's framework, offers the most adequate instruments for an ample understanding of the advertising discourse, and of all the other types of discourse, because it is built up on epistemic fundamentals taken from philosophy of language, from Rhetoric, from linguistics, semantics etc. We can also notice that some aspects from the Coserian theory about text/discourse meet sometimes theories from the nowadays discourse analysis and linguistic pragmatics. Pragmatics is usually focussed on the *universal level* of the speech, but Coseriu's linguistic approach deals with the three levels (*universal*, *historical* and *individual*) starting from the knowledge of the speaker and from the *activity of speech*. This is the core of "the threefold text linguistics" (Ó. Loureda Lamas) which includes the *general theory of text*, the *text grammar* and the *text hermeneutics*. Text linguistics deals with the individual dimension of the speech without ignoring the other two dimensions.

Taking over the Coserian model of discourse/text analysis we will render some of the ways in which the advertising discourse may be understood, starting from including it within the practical efficacy category of texts. We will further show some elements of analysis of the textual functions and we will refer to the evocative functions that concern the complex relations which the linguistic sign can establish, taking also into account, with examples from the Romanian advertising discourse, the problem of the Coserian frames.

This text linguistics conceived by the Master of Tübingen does not organize a limited list of the sense expression devices, but it is opened so as to add some other types based on the complexity of the analysed texts.

Key-words: *advertising discourse, frame, integral text linguistics, pragmatics, sense construction.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

INTERFERENCES PHONOLOGIQUES ET MÉTRIQUES : LES RAPPORTS ENTRE LE FRANÇAIS MEDIEVAL DE FRANCE ET L'ANGLO-NORMAND

MICHELA RUSSO, TERESA PROTO*

1. Les rapports entre l'anglo-normand et le français continental

Les rapports entre l'anglo-normand et le français de France sont complexes et la situation linguistique de l'anglo-normand présente des particularités syntaxiques, morphologiques et phonologiques telles qu'on le considère une langue à part[1]. Mais si l'on situe la standardisation du français au début du 14e siècle, comme le fait Max Pfister, il devient difficile de penser qu'avant 1300 il y a avait une langue « distincte » de celle du français centralisé (cf. Trotter 2003).

Le débat reste ouvert pour savoir si la *koinè* en ancien français constitue l'ensemble de divers parlers gallo-romans du Nord, ayant le dialecte de Paris pour base. Le dialecte de l'Ile-de-France est devenu central pour la langue littéraire (documentaire) dans le Nord de la France dès le début du 12e (Wartburg 1963 ; Pfister 1973 ; 2002). Selon Gossen (1956), déjà autour de l'an mille, le français parisien a une influence centrale dans tout le domaine d'oïl, mais Straka (1987) rejette cette hypothèse: les non-dialectalismes des *scriptae* régionales documentaires et littéraires seraient plutôt une trace de l'unité du domaine d'oïl remontant à une phase dans laquelle les différences entre les parlers n'étaient pas encore très marquées. Nous souscrivons ici à l'opinion de Dees (1980 ; 1985 et 1987) et de Pfister (2002), pour qui, à cette époque la question de l'apparition d'une *koinè* écrite est très difficile à étudier, étant donné la situation complexe.

---

* Université Paris 8, Unité Mixte de Recherche 7023, CNRS, Saint-Denis, rue de la Liberté, n° 2, France.

[1] Le terme d'anglo-normand a été abandonné par un certain nombre de chercheurs qui préfèrent parler de « français d'Angleterre » ou de français insulaire (*Insular French* selon Short), ou plutôt d'anglo-français (*Anglo-French* selon Rothwell), cf. Crépin (2004). L'une des raisons de ce changement terminologique est à rechercher dans le constat que la langue introduite en Angleterre suite à la Conquête ne correspondait pas simplement au dialecte de la province de Normandie, mais qu'elle englobait aussi des traits continentaux, qui ne se trouvent pas en normand (notamment picards et franciens), en plus des certaines spécificités acquises au contact du moyen anglais (voir *infra*, § **3.1**).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 357–375

On pourrait affirmer qu'au 9e s. il existait déjà une bipartition de la France septentrionale qui opposait une partie orientale, Champagne, Picardie, Hainaut, Wallonie, Lorraine, à une partie occidentale, France de l'Ouest, Centre et partie normande et anglo-normande (Pfister 2002 : 111). À chacune de ces régions géographiques correspond une région scripturale, sans véritable différence entre *scripta* documentaire et *scripta* littéraire (même si l'on trouve quelques préférences, p.ex. *coer* se trouve seulement dans la *scripta* littéraire anglo-normande, cf. § **3.1**).

Toutefois, on ne peut pas parler d'une *koinè* ayant comme base le français de l'Ile-de-France à la fin du 12e s. Il faudrait supposer plutôt une irradiation expansive de graphies (et sons) orientales dans le français central et dans l'Ouest de la France : *essample* en anglo-normand (Pfister 2002 : 118, cf. § **2.1**), même si dans la majorité des cas le scribe se servait de la forme dialectale de sa région et non pas de la forme supra-régionale. Quant à la situation scripturale avant 1300, nous suivons Pfister (2002 : 118) qui applique la définition de *scripta* et non pas de *koinè* à la forme graphique d'un texte : la *koinè* implique un centre géographique et linguistique qui domine la périphérie, tandis que la *scripta* régionale « caractérise les habitudes graphiques des scriptoria d'une région déterminée ». À la fin du 12e s. il n'existe pas une *koinè* à base parisienne, même si Paris est le centre royal, administratif et religieux. Le dialecte de l'Ile-de-France ne fait pas l'objet d'une expansion linguistique dans les autres régions.

Le modèle du francien ne joue aucun rôle dans les textes dialectaux jusqu'au milieu du 13e s. La chronologie des textes littéraires et des chartes vulgaires suggère que le français écrit a débuté dans les régions marginales (Kristol 1989) alors que Paris continue à employer le latin longtemps. Les formes supra-régionales de l'écrit littéraire sont présentes dès les premiers textes. Le début de la francisation dans l'écrit juridique est variable selon les régions; en Champagne le processus commence au milieu du 13e s., en revanche, au nord et à l'est, en Picardie, en Wallonie et en Lorraine, il ne commence qu'à la fin du 15e s.

La phase la plus décisive qui a vu l'unification de l'écrit du français s'imposer dans les autres régions remonte à la seconde moitié du 13e s. Ce stade est visible dans notre corpus qui comprend également des textes du 13e s. jusqu'au début du 15e s. Les textes de notre analyse proviennent de l'Angleterre anglo-normande et ils sont destinés à l'enseignement du français dans les milieux anglo-normands et anglo-saxons. Ces textes ont fait l'objet des travaux menés par Kristol (1989 ; 1990–1991 ; 1995 ; 1998).

On distingue deux phases pour l'histoire du français en Angleterre. La première, qui va de la conquête normande en 1066 et arrive jusqu'à la fin de la 1ère moitié du 13e s. ; elle correspond à une époque très vivante pendant laquelle l'anglo-normand est un dialecte autonome qui a subi seulement quelques influences anglo-saxonnes et continentales. La deuxième phase, qui débute en 1204 avec l'annexion de la Normandie par Philippe Auguste, est celle pendant laquelle le français parlé en Angleterre devient graduellement, à partir de la deuxième moitié du 13e s., une langue destinée à l'enseignement (d'où les nombreuses ouvrages

Scanned with OKEN Scanner

didactiques, cf. Kristol 1989), puisque l'orthographe devient l'objet d'un enseignement systématique au 14e s. Certaines graphies continentales dépendent de la scolarisation des copistes et même des graphies apparemment continentalisées cachent en réalité une prononciation anglo-normande.

Dans le présent article nous discuterons du plurilinguisme des textes médiévaux anglo-normands, avec une attention particulaire pour l'étude phonologique et graphématique du vocalisme, en nous appuyant aussi sur les données offertes par une analyse métrique (fondée sur l'évaluation de la rime et du nombre de syllabes dans les vers), afin de déterminer la place occupée par l'anglo-normand (précoce et tardif) dans le « continuum dialectal » francophone et dans la diachronie du français. Notre corpus de textes est principalement celui de l'AND (= *Anglo-Norman Dictionary*, *Anglo-Norman Online Hub*: http://www.anglo-norman.net/); il est constitué par un ensemble de textes qui inclut le période de la guerre des cents ans (1337–1475).

Nous prendrons toujours en compte les graphies individuelles et nous indiquerons si l'on a à faire à un document original ou à une copie ; pour les graphies littéraires nous utiliserons des éditions qui reproduisent fidèlement la graphie des manuscrits datés; pour la localisation des textes littéraires il a été nécessaire de séparer la langue de l'auteur en fonction de la forme des rimes et de la main des différents scribes en tenant compte des graphies dans les manuscrits complets et de la distribution des différents *scriptoria* (cf. Pfister 2002).

2. Le français en Angleterre entre le 13e et le 15e s.: l'importance des traités pour l'enseignement du français et l'AND

L'AND (*Anglo-Norman Online Hub*) contient un corpus de textes appartenant à la tradition de l'enseignement médiéval du français en Angleterre antérieur au 16e s. ; cette production didactique fait l'objet de notre analyse.

Les manuels d'enseignement du français écrit en Angleterre nous permettent de connaître la *scripta* littéraire et juridique anglo-normande ainsi que le français enseigné à cette époque jusqu'au 15e s. Une partie de cette production didactique, notamment les manuels les plus anciens (ce genre se développe au cours du 13e s.), est constituée par les *nominalia* (ou glossaires). Il s'agit d'une catégorie différenciée : elle est constituée, d'une part, par des listes de mots bilingues (latin–français, le latin étant la langue cible), d'autre part, par des glossaires trilingues latin–français–anglais ; enfin, elle est constituée par des dictionnaires français–anglais de type embryonnaire (Kristol 1990 : 294). Les *nominalia* français, dans lesquelles on trouve un enseignement du français véritable et explicite, sont versifiés, comme le *Traité sur la langue française*, composé en octosyllabes par un noble anglo-normand, Walther de Bibbesworth (entre 1240 et 1250), qui s'adresse à des nobles qui connaissent déjà le français (BibbR). Dans ce texte il manque complètement des hypercorrections graphiques (voir *infra*).

Scanned with OKEN Scanner

Le deuxième type de manuel de français est constitué par les *Traités d'orthographe* qui contiennent aussi des informations grammaticales. Il s'agit d'une première tentative de « traiter le français comme objet d'étude théorique » (Kristol 1990 : 294) ; ces traités sont destinés à un public de clercs ou à des étudiants avancés qui savent déjà le français. Le troisième type de manuels, proche des traités d'orthographe et destiné aussi à un public de clerc de langue anglaise, est constitué par les *Cartaria* ou *Artes dictaminis* en français. Il s'agit de collections de lettres modèles, une sorte de guide pour la correspondance (Kristol 1989 : 346 ; 1990 : 295). Un quatrième et dernier type de manuel est constitué par les *Manières de langage*, modèles de conversations (d'enseignement non professionnel) destinés à un public de voyageurs ou à un public plus large (cf. § 3, 3.1). Il s'agit des premiers manuels de conversations rédigés en Angleterre. Les manières de langage fournissent un enseignement global de la langue parlée présentée comme langue étrangère. Trois manières du langage ont été rééditées par Kristol (1995) : *Manières* 1396, 1399 (ou *Petit livre* de 1399), et les *Dialogues français* de 1415 (texte dépourvu d'hypercorrections graphiques, voir *infra*) (*ManLangK*).

Les traités d'orthographe du 14e s. vont en direction d'une continentalisation de l'orthographe française enseignée en Angleterre et la question se pose de savoir si les manières de langage représentent une rupture avec la tradition locale avec l'abandon des graphies anglo-normandes et l'intégration des graphies continentales, françaises, franciennes ou franco-picardes (Kristol 1990-91: 324). Toutefois, le témoignage du ms. Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23 (fragment des *Manières de langage* 1399), édité par Kristol, nous montre que les graphies de ce manuscrit suivent la tradition orthographique locale et ce fragment est une illustration de ce que ces traditions continuent même après le 14e s. Ce manuscrit, qui contient aussi des documents administratifs en latin écrits par ou pour John Kemp en rapport à son activité ecclésiastique, montre que John Kemp avait reçu sa formation orthographique à la fin du 14e s., ce qui prouve que l'enseignement de l'orthographe du français perdurait dans les écoles en suivant la tradition autochtone (Kristol 1990–1991 : 329).

Selon une vérification de Kristol (1990–1991 : 325, n. 40) les premiers textes en *Law French* (la langue de métier des avocats anglais conservée jusqu'au 18e s.) du début du 16e s., p.ex. la *Natura Brevium* du 1528, qui se base sur un manuscrit du 15e s., montrent encore l'emploi des graphies traditionnelles.

Parmi les *nominalia*, genre de didactique en vers, on analyse également un *nominale* du début du 15e s. *Femina* ou *Femina nova*, rédigé vers 1415 (éd. W.A. Wright), compilation qui reprend le *Traité* de Bibbesworth avec une traduction intégrale du texte anglais et l'indication de la prononciation des mots français au bas des pages (Kristol 1989 : 343)[2]. Ce manuel contient aussi un index alphabétique qui indique sur trois colonnes l'orthographe et la prononciation française.

[2] L'activité traductrice (également celle du français dans le gallois) témoigne du niveau de compétence linguistique et du besoin d'une transposition. L'influence de l'anglo-français sur le

Le plus ancien traité d'orthographe, selon Pope, est le *Tractatus orthographiae*, de la fin du 13e s. Son auteur, qui a fait ses études à Paris, essaye avec ce traité de transmettre ses connaissances acquises; il a laissé que ses initiales T.H. (cf. Kristol 1989 : 345). Un autre traité c'est l'*Orthographia Gallica* (*OrthGallJ*), dont le manuscrit plus ancien remonte à la fin du 13e s. et qui a été utilisé pour l'enseignement du français à Oxford jusqu'au 15e s.

2.1. La production littéraire et l'AND. L'assonance en *u*

Le plus ancien texte est le ms. d'Oxford de la *Chanson de Roland* (édition Pfister 1997); la date du manuscrit est « vers 1170 » en tout cas « la seconde moitié du 12e siècle ». Beaucoup d'œuvres françaises continentales ont leurs manuscrits en Angleterre, comme la *Chanson de Roland* ou *La Cancun de saint Alexis*[3]. Les textes anglo-normands, qui nous sont parvenus, diffèrent beaucoup entre eux, par leur présentation matérielle, mais surtout par la langue : « Les spécificités dialectales du français d'Angleterre varient aussi suivant les textes. Certains textes passeraient pour des textes en français continental si l'on ignorait l'origine et la carrière anglaise de leur auteur (voir *Hue de Rotelande*, *Marie de France*, *Thomas de Kent*) » (Crépin 2004 : 1582).

En ancien français, la palatalisation de [u] en [y] va graduellement créer dans le système un vide qui va déclencher le processus d'évolution de deux objets phonologiques différents : il s'agit, d'une part, du *o* gallo-roman, dérivé de Ō et de Ŭ latin en syllabe fermée; d'autre part, de la diphtongue [ow] issue de *o* gallo-roman suivi de /l/ par suite de la vocalisation de cette consonne (Haudricourt, Juilland 1949 : 100–113). Un premier changement, celui de /o/ en [u], se serait produit dans la première moitié du 12e siècle (Straka 1979 : 209–210), un second changement, celui de [ow] en [u], est censé avoir eu lieu à peu près à la même époque ou peu après. Ces changements se reflètent déjà précocement dans les vers de *La Chanson de Roland*, où *culched* (v. 12) est déjà assonancé en *u* avec des mots comme *l'umbre*, *dulce* (< Ŭ)[4]. On trouve dans le *Roland* également : *proz* : *amsdous* (v. 2906) avec assonance *ou/u* qui devient courante après 1170 : *vus* : *ambedeus*, *Ipomedon* 6967 = 1180, *IpH*).

En anglo-normand, l'absence du phonème /y/, d'une part, et le remplacement généralisé de *o/ou* français par *u*, d'autre part, donnent lieu à deux phénomènes typiques : sur le plan de la versification, on note la présence de rimes mixtes

---

moyen gallois est également attestée à travers les emprunts lexicaux comme il est montré par Trotter (1994). L'anglo-français comme il a été bien reconnu par l'*Anglo-Normand Dictionary* était la *lingua franca* administrative diffusée sur tout le territoire des Îles britanniques, donc aussi les Pays de Galles, l'Écosse et l'Irlande.

[3] En tout, il y a environ 50 manuscrits anglo-normands en France et plus que 300 en Angleterre.

[4] En revanche, l'hypothèse de Short (2007 : 56) est qu'en français occidental le phonème /o/ était monté en /u/ bien avant la Conquête, et que ce changement avait pu empêcher une diphtongaison spontanée dans des mots comme FLŌRE > *flour* > [flœr]. Selon Pope (1934 : § 1326) également, la diphtongue *ou* [ow] devient [u] dans la région occidentale au cours de l'ancien français (avant la fin du 11e siècle), tandis qu'en francien cette diphtongue [ow] est en train de se changer en *eu* [ew].

Scanned with OKEN Scanner

(*murs : flurs*; *heure : aventure* ; *custume : home*) et sur le plan graphématique on observe une fluctuation constante entre les graphies qui représentent les phonèmes /u/, /œ/ (*eu*) et /o/. Même si certains poètes (1150ca., *Sanson de Nantuil/ProvSalSanI*, 1119, *Philippe de Thaon/PhThCompS*) évitent le mélange de rimes en /u/ et en /y/, il s'agit de la caractéristique la plus reconnaissable de la variété insulaire.

Parmi les innovations linguistiques provenant de la zone nord-orientale qui avait une grande importance culturelle et économique on trouve donc <u> à la place de <eu> (Pfister 2002 : 113) : *dulur* (fin 12e, *PsOxfM* 12,2), *tristur* (2e m. 12e s., *LReisEnglG* 1,8), *dulceur Deu* (fin 12e/début 13e, *Elucidaire III D* I,37) ; cette graphie se trouve déjà dans *SAlexis* (11e s.), *goiuse* (458) et *seniur* (561).

Dans les sources littéraires du début du 12e s. analysées par Short (1979–1980 : 469 ; 1979 ; 1984), *The Anglo-Norman Voyage of St. Brendan* (BrendanS) et *Philippe de Thaon 'Comput*, PhThCompS (a. 1119), Benedeit (l'auteur de BrendanS) fait rimer autour de 14 fois [u] avec le [y] continental de Ū.

Une confirmation de la prononciation non palatale de *u* se trouve dans le *Roman de Renart* où *fut* (*estre*) est mis en parallèle avec *fout* (*foutre*) en position de rime dans la bouche d'un jongleur anglais pour produire un effet caricaturale de la prononciation anglo-normande (Short 1979–1980 : 469).

Ainsi dans *La vie de Saint Laurent* (*SlaurentR*), poème anglo-normand de la fin du 12e siècle, la voyelle issue du latin vulgaire /o/ en syllabe fermée est mise en parallèle avec le successeur de /o/ en syllabe ouverte dans les rimes *jor* (< *diŭrnum*): *enpereor*, *honor* et *douçor* (fin 12e s., SlaurentR 7) et les mêmes formes peuvent apparaître avec la graphie <-ur> comme dans la rime suivante (14e s., *La charte au diable*, vv. 101–102, Ménard 2009 : 534):

> E vivere se puissent bien de *lur*,
> Se il voleyent a grant *honur*.

La *Vie seinte Audree* (13e siècle, *SAudreeS*, cf. Hall McCash 2002 : 755) met également en évidence l'usage anglo-normand de remplacer *o* par *u* (*pur*, *gloriuses*, *seignur*, *jur*, etc.), mais il ne manque pas d'exemples avec le *o* continental (*por*, *totes*, *alliors*, *meilliors*, *amor*, etc.)[5].

L'absence de /y/ dans le système phonologique de l'anglo-norman dans des rimes typiques comme *murs : flurs*, est visible aussi à travers la réduction précoce des voyelles en hiatus : *sëur* > *sur*. Ce processus est beaucoup plus précoce qu'en français continental. Dans le manuscrit unique qui conserve le poème *Vie seinte Audree* (fin 13e siècle, *SAudreeS* 38–39) 730 vers sont irréguliers du point de vue du décompte des syllabes. L'éditeur du texte a montré que la cause de cette irrégularité est en grande partie à rechercher dans le fait que le scribe, qui était anglo-normand, supprimait les voyelles en hiatus là où le texte original, qui avait

[5] Il est intéressant de noter que ces mêmes fluctuations sont présentes dans certains dialectes continentaux d'aujourd'hui, en particulier dans le nord et le sud-est de la Champagne, où l'on trouve des formes comme [flōr] (points 26, 34, 35, de l'ALCB, la carte n° 702, « fleur »), [flūr] (point 172) et [ūr] (points 166, 167, 172, 174, 190, 192, 194 de l'ALCB, n° 132, « l'heure »).

Scanned with OKEN Scanner

été composé en français continental, présentait des diérèses. C'est le cas, notamment, des formes *eü*, *veü*, *seü*, *eüst*, *peüst*, qui étaient dissyllabiques sur le continent ; elles devenaient monosyllabiques selon l'usage anglo-normand (*eu*, *vu*, *su*, *eust*, *peust*), ce qui permettait aussi des élisions telles que *entr'eus*, *cest'idle*, *saint'Audree*, qui étaient impossibles en français continental. Synérèse et élisions de ce type sont donc responsables de l'irrégularité des octosyllabes de la *Vie seinte Audree*.

Dans le couplet du plus ancien *carol* (*chant de Noel*) anglo-normand on trouve (13e s., Aspin 1953); cf. Sandys 1848 : 6–7)[6]:

> Seignors ore entendez a *nus*,
> De loinz sumes venuz a *wous*

où les graphies <u> et <ou> pour /u/ figurent en position de rime devant *-s* (*nus : wous*), accompagnés par les formes indifférenciées *sumes* et *venuz* dans le deuxième vers.

Parmi les critères qui permettent de distinguer entre le gallo-roman occidental, central et l'anglo-normand, d'un côté, et le gallo-roman oriental et nord-oriental de l'autre côté on trouve le *w* germanique conservé dans la *scripta* littéraire : *tauns* et *wibez* 'taons et moucherons' *Elucidaire III D* I, 67 < ags. *wibba*, cf. FEW XVII, 575, trait commun aussi à la *scripta* littéraire de Lorraine, mais aussi aux *scriptae* documentaires du Nord, d'Aisne, de Pas-de-Calais et de Moselle (Pfister 2002 : 109).

Dans les textes anglo-normands on trouve rarement aussi la graphie pour [ɑ̃] avec une coïncidence de [ɛ̃] et [ɑ̃]: *essample* (1200env., SCathClemM 8, 283 et dans SAlexis : *esample*), *fame* (*LReisEnglG* 1,24). On ne peut pas exclure que ces graphies représentent des influences nord-orientales dans la *scripta* anglo-normande : *l'example* (Lorraine, 1200env., *Epistola* 224,1), *fame* (Champagne, *Erec* 397, 527) pourraient être une innovation linguistique qui commence à s'irradier, vers 1200, à partir de la zone nord-orientale (Pfister 2002 : 113–114). Dans l'anglo-normand on a normalement le maintien de l'opposition /ɛ̃/ et /ɑ̃/ neutralisée en français médieval où *prent* rime avec *avant* (cf. *entente* > eng. *intent* opposé à la voyelle ouverte en fr. /ɑ̃tɑ̃t/).

Selon Crépin (2004 : 1576) et Kibbee (1991), le statut de l'anglo-normand oscille entre celui d'une langue vernaculaire, parlée spontanément (au moins par la bourgeoisie et la noblesse) et nullement dépendante de l'écrit ; et celui d'une langue seconde, apprise et cultivée plus ou moins artificiellement. Le premier niveau de langue émerge de manière directe à travers l'étude des livres des comptes, et indirectement par les témoignages souvent humoristiques des contemporains ; l'autre niveau est témoigné de façon directe dans les manuels pour l'apprentissage du français qui circulaient au 14e s. siècle, et de façon indirecte dans les récits des voyages entrepris sur le continent en vue d'apprendre le français de France. Quant aux témoignages humoristiques, dans un passage de la *Vie d'Édouard le Confesseur*, texte du 1170 (*EdConfVatS*) Short (1980 : 473) met en

[6] Ce carol était inclus dans un ms. du 13e s. (*British Library, Royal* MS 16 E. viii, f. 130) conservé jusqu'au 1879 au *British Museum*. Ce texte est tiré de l'édition de Sandys 1848.

Scanned with OKEN Scanner

évidence que l'anglo-normand était considéré « to be the poor relation of the linguistic family to which it belonged » :

> Un faus franceis sai d'Angleterre,
> Ke ne l'alai ailurs quere.
> Mais vus ki ailurs apris l'avez,
> L'a u mester iert, l'amendez.

L'expression « bad french used in England » utilisé par Menger en (1904 : 4) dans son étude qui constitue la première étude globale sur l'anglo-normand, indique une variété excentrique qui ne correspond pas à la norme standard qui sera représentée plusieurs siècles plus tard par le francien de l'Ile-de-France.

3. Histoire linguistique du français en Angleterre : rapports entre graphies et sons

Les documents anglo-normands présentent plusieurs graphies qui sont attestées dans les plus anciens manuscrits gallo-romans, notamment les graphèmes simples pour les diphtongues et triphtongues : comme on l'a dit, <u> est utilisé pour marquer *o*, *ou*, *eu*, *o*, *iu*, comme dans <pur> (= *pour*), <ure> (= *heure*), <ume> (= *homme*), <pus> (= *puis*) ; <l> est employé pour *l* vocalisé et pour *u*, comme dans les formes <mult>, <provolt>.

Dans le ms. Oxford Magdalen 188 les graphies issues de Ō/Ŭ en syllabe ouverte sont pour la plupart de type continental : *couleur* (24r)/*colour* (97r), *douleur* (42v)/*dolour* (42r), *antecesseures* (54r)/*antecessour* (61v), mais les exemples ne manquent pas de simplification anglo-normande du digraphe : *vantures* (34r), *chevauchurs* (38r) et *seignur* (44v). Dans le même texte le copiste anglais produit quelques erreurs : il transcrit p.ex. *geu* de JŎCUM comme *gen* 'jeune' de IŬVENE et il le glose en anglais et en latin avec *yongman/juvenem* (Nissille 2007 : 391).

<e> sert à marquer les diphtongues *ai*, *ei*, *ie* et les diphtongues nasalisées (*ein*, *ain*) comme dans <fet> (= *feit*, *fait*, *fiet*), *ben* (= *bien*, *bain*).

En anglo-normand on observe des fluctuations entre l'assonance archaïque *ai* : *a* et celle plus récente *ai* : ɛ. Le *a* suivi de palatale a donné lieu à la diphtongue *ai* qui s'est assez précocement monophtonguée en [ɛ] : *silvestre* : *mestre* chez Philippe de Thaon (1119, PhThCompS, Short 1984 : 485), mais qui a gardé la prononciation *ai* dans le *Roland*. Selon Short (2007 : 75), « preconsonantal *ai* is admitted to feminine assonances in /ɛ/ » dans le *Roland*. En effet, on trouve *ɛ*: *ai* dans les assonances féminines : *tere: repaire* : *capele* (vv. 50–52, Pfister 1997 : 16).

Comme l'explique Short (2007 : 75) « it is unlikely that the verbal termination *-ai* retained diphtongal pronunciation, and it presumably rhymed in /e/ rather than /ɛ/ ».

Scanned with OKEN Scanner

En appui à cette hypothèse d'une prononciation en [e] plutôt qu'en [ɛ], on trouve dans une chanson du 14e s. où la rime est construite sur les terminaisons verbales *ai/e* dans *ManLangK* 1396 (Kristol 1995 : 41) des rimes assonancées *ai* : *e* :

Tresdoulz regart amerousement *trait*
Tant de doulceur fera mon cuer *entrer*

Quant les miens yeulx te pevent *racontrer*
Que tout mon sang me fuit et vers toi *trait*.

Et tant me plaist ton gracious *atrait*
Que de veoir je ne me puis *saouler*.

Parmi les caractéristiques scripturales anglo-normandes on trouve également l'absence de réduction de -A latin final : *terra*, *tota*, *pulcela*, etc. ; la conservation partielle des occlusives à l'intervocalique : *honorede*, *vetheir*, *vidha-vithe*, etc. ; l'absence de simplification des groupes consonantiques : *temps*, *corps*, *sept*, etc. ; l'absence de la voyelle prosthétique devant /s/ + C : *scola*, *sponsa-spuse*, *spadha*, etc. Les consonnes finales sont souvent conservées, en particulier dans les formes verbales : *s'asiet*, *parolet*, *grantad*, *prendrat*, *serat finet*, *ad vencut*, etc. et en général, on remarque l'absence de dévoisement des consonnes finales (cf. Stanovaïa 2007 : 423–424).

Les graphies comme *vetheir*, *vithe*, etc. pourraient aussi être liées à la prononciation anglo-saxonne (Pope 1934 : § 1215), mais elles pourraient également représenter la fricative inter-dentale qui précède la disparition de *t/d* intervocalique en ancien français (Stanovaïa 2007 : 425).

3.1. Le taux « d'anglo-normandicité »

Les « paramètres de l'anglo-normandicité » (le terme est dû à Kristol 1989 : 347) utilisés dans l'analyse linguistique qui suit sont :

a) le résultat de Ē latin en syllabe ouverte qui, en français continental correspond à [ɛ], représenté graphiquement par <oi>, correspond à [wɛ] en anglo-français où il est rendu par les graphies <e>/<ei>. Dans des copies de lettres et documents administratifs contenus dans le manuscrit de Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23, John Kemp utilise les graphies orthographiques à la fin du 14e s. selon la tradition autochtone, qui attestent une prononciation monophtonguée : *jeo crie* 'je crois', *seier* 'seoir', *mains* 'moins' (Kristol 1990–1991 : 329, n. 44);

b) les graphies <u> ou <ou> en Angleterre transcrivent le résultat de Ō latin tonique en syllabe ouverte qui devient [u] en anglo-normand (§ **2.1**, § 3), mais qui correspond à la monophtongue <eu> [ø] dans le français continentale;

c) Ĕ en syllabe ouverte et A tonique latins palatalisés donnent lieu à [e] en anglo-normand, mais [je] dans le français continental;

d) l'habitude graphique anglo-normande de remplacer *an* par *aun* est l'indice d'une vélarisation de /a/ devant consonne nasale (*an* graphie française, ou *enfaunt* vs. *enfant*).

Scanned with OKEN Scanner

A partir de 1340 environ, cette graphie est abandonnée progressivement sous l'influence du modèle continental dans les textes anglo-normands, avec très peu d'exceptions telle que celles attestées par *Femina nova* et par les *ManLangK* 1415. Cette normalisation de l'écrit est due à une prescription « grammaticale » de ces traités d'enseignement, mais cela ne veut pas dire que la prononciation anglo-normande soit affectée, mais seulement qu'il y avait une dissociation entre l'écrit et l'oral (confirmée par l'anglais).

La trace d'une vélarisation de /a/ devant nasale, trait typique du français d'Angleterre, est attestée déjà au 12e siècle, comme en témoignent les rimes *jalne* : *meaune* (= mëane); *espaune* (< SPANNA) : *aune* (Short 2007 : 43).

L'habitude graphique de remplacer *an* par *aun* se répandit au cours du 13e s. siècle et concerne initialement les syllabes toniques : cf. l'alternance *an/aun* en position de rime dans *La Charte au diable*, vv. 31–32 et vv. 141–142 (ms. du 14e siècle), Ménard (2009 : 533, 535) :

> E jo, le Prince dit *devant*
> De tuz fiez lur serra[i] *garaunt* (plus loin écrit *garant*)

et dans :

> Le povere le fet sovent, sanz dutance,
> Pur aver soule sustenaunce.

La graphie <au> pourrait en effet refléter un contact entre les prononciations anglaise et française de *a* + nasale (Menger 1904 : 48). Cette hypothèse est étayée par le fait que cette vélarisation est représentée aussi dans les poèmes anglais du 15e siècle, où le suffixe d'origine française « -ance » est systématiquement notée avec la graphie « -aunce ». Dans les poèmes anglais de Charles d'Orléans (1394–1465) on trouve « -aunce », tandis que dans ses poèmes français on trouve «-ance» (Goodrich 1967 : 37). Le caractère net de cette distinction est l'indice d'une différence phonétique et traduit probablement la prononciation des couches les plus élevées de la société anglaise.Ė

Quant au critère a), les traités d'enseignement n'expriment pas un jugement de valeur, mais ils se limitent à constater la présence des graphies interchangeables *ei* et *oi* confirmées par les rimes dans *Femina nova*. La raison va peut-être cherchée dans le fait que ce trait se retrouve dans d'autres *scriptae* continentales. Cela explique la survivance de ce trait encore dans les textes de la fin du 14e s., mais la prononciation était encore [ɛ], à différence de la vélarisation de /a/ (critère d) devant nasale qui vient de l'anglais et va ainsi disparaître.

Selon Kristol (1989 : 352), le critère b), présence de la graphie *u/ou* opposé à *eu*, nous permet d'attribuer un manuscrit à la tradition insulaire, car cette graphie est utilisée systématiquement jusqu'à 1390 peut-être parce que les manuels d'orthographe ne donnent pas de directives à ce sujet, alors que les autres paramètres font l'objet d'un enseignement dispensé. Mais le français continental pénètre en territoire insulaire pendant la dernière décennie du 14e s. comme l'attestent les textes des *Manières de Langage* 1396 et 1399 (mais ces textes utilisent encore la graphie

Scanned with OKEN Scanner

anglo-normande *u/ou* dans 28% à 35% des formes). Il est possible que l'intrusion des normes continentales soit en rapport uniquement avec la graphie, mais pas avec la prononciation qui serait restée anglo-normande. Dans *Femina nova*, rédigé dans la période tardive (1415), qui fournit des indications par rapport à la prononciation, on retrouve partout la prononciation anglo-normande, sauf dans un cas, où le mot *oneure* figure avec l'orthographe continentale <eu>, mais il est transcrit par *onoure* avec *ou* dans la colonne dédiée à la prononciation (Kristol 1989 : 354). Encore à la fin du 15e s., la tradition orthographique insulaire *u/ou* est conservée dans la *Manière de parler*, même si ce texte intègre en partie des remaniements successifs des manuscrits précédents. Cela explique aussi la présence dans les documents insulaires des formes *flur*, *flour* pour fr. *fleur*, et des rimes comme *amour* : *flour*, dans le couplet de *ManLangK* 1396 (Kristol 1995 : 40) :

En vous j'ay mis toute ma cure et m'amour
Comme de toute beautee la flour

tout comme *amurs* : *honors* dans le refrain tiré du plus ancien *carol* anglo-normand « Seignors ore entendez a nus » (13e s., Aspin 1953):

Deu doint a tuz icels joie *d'amurs*
Qi a danz noel ferunt *honors*

où ces mêmes mots riment avec les formes *iur/jor* (vers finales des strophes I et V).

La transcription graphique de *u* dans certains manuscrits pose des problèmes. Dans un des manuscrits des *Manières de langage* examiné par Kristol (1990–1991 : 321) on trouve les graphies suivantes pour représenter la prononciation anglo-normande [u] en syllabe tonique: *pur* (4 fois), *jour* (3 fois), *meillour* (1 fois), *heure* (1 fois). Mais le symbole d'abréviation pour 'seigneur' identifié deux fois dans ce manuscrit n'a pas de correspondant univoque et il pourrait être transcrit arbitrairement par *seignur*, *seignour* ou *seigneur* sans qu'on puisse trancher entre ces graphèmes, car la formé étalée de cette abréviation est absente du manuscrit. « La question n'est pas sans importance, lorsqu'on désire déterminer si un copiste, à un moment donné de l'histoire tardive du français écrit et enseigné en Angleterre, maintient encore la tradition orthographique locale ou s'il a adopté les graphies qui imitent l'usage continental ». Il serait judicieux de se décider pour un expédient graphique qui indique la forme reconstruite arbitraire (voir Kristol 1990–1991 : 324). Il ne serait pas non plus légitime de résoudre ces cas par analogie avec d'autres formes phonétiquement identiques par rapport à cette évolution : reconstruire 'seignour' par rapport à 'meillour' présent dans le manuscrit (Kristol 1990–1991 : 323, n. 36). Pour certains mots il existe des formes canoniques qui sont rarement modifiées à l'écrit : les mots latins REGEM et LEGEM devraient donner respectivement *rey* et *ley* ou *roy* et *loy*, mais les scribes nous ont fourni *roy* et *ley* (ou *lay*), alors que *rey* est très rare et *loy* ne figure presque jamais.

Pour le graphème *e* on est confronté à une série de problèmes : l'influence des modèles continentaux concerne surtout le point c). La diphtongue [je] issue de Ĕ (mais aussi de plusieurs phénomènes de palatalisation) est réduite très tôt en

Scanned with OKEN Scanner

anglo-normand, déjà à la fin du 12e s., en [e]. Dans ce cas les traités d'enseignement prescrivent l'usage de <ie>. Que ce digraphe ait continué à représenter la prononciation [e] en anglo-normand est confirmé par le fait que des mots tels que *pere* et *mere* étaient écrits par hypercorrection <piere> et <miere>, mais une prononciation [pjere] et [mjere] serait impossible, ces graphies représentent de fausses analogies (Kristol 1989 : 359). A coté d'une série de graphies anglo-normandes traditionnelles du type *manere*, *volunter*, *charpenter* on trouve les hypercorrections *tiel*, *cliers*, *hostiel* et les graphies continentales (en un sens hypercorrectes également par rapport à la prononciation orale) comme *chief*, *entiers*, *tient* prononcés en réalité [e] *chef*, *enters*, *teint* selon ce qui est signalé dans le traité d'enseignement *Femina nova*. À partir du 14e s. les clercs anglais écrivent *ie* par hypercorrection pour le fait qu'ils prononçaient la voyelle [e].

Dans un des ms. des *Manières de langage* (Kristol 1990–1991: 320) *vendra* 'viendra' est attesté trois fois et *tiendra* une seule fois, on trouve également *hostiell* (2 fois) et *jeo crie* 'je crois', ce qui suggère une prononciation monophtonguée de *ie*. Ces oscillations posent des problèmes de transcription à un éditeur qui souhaiterait transcrire l'abréviation d'une forme contenue dans le manuscrit originel correspondant à 'bien' au moyen de *linea nasalis*. Cette forme pourrait être transcrite comme *ben/bejn/bien*, les trois sont attestées en anglo-normand avec une prononciation [e]. Dans le cas du manuscrit examiné par Kristol (1990–1991) le problème ne se pose pas parce que le manuscrit contient une forme non abrégée qui est *bien*, ce qui autorise à choisir cette transcription dans le texte pour ce cas particulier.

Dans le traité de Bibbesworth on trouve seulement des graphies anglo-normandes traditionnelles sans hypercorrections de <ie>, étant donné que ce traité précède l'enseignement de la graphie française <ie>. En revanche, dans ManLangK 1415 le copiste était probablement familiarisé avec le système graphique continental et il préférait la graphie locale <e>, ce qui déclenche les graphies hypercorrectes.

Les graphèmes *ie*, *ej* et même *ai*, à cause de la monophtongaison dans la prononciation anglo-normande, sont devenus complètement interchangeables avec *e* qui représente [e] et [ɛ] (Kristol 1990–1991 : 320), mais aussi avec les digraphes *ea* et *eo* de l'anglais (Pope 1910 : § 1223, 1224).

Dans le manuscrit inédit du début du 15e s. Oxford Magdalen 188 (Kristol 2000; Nissille 2007), trilingue (français, latin et moyen anglais) ayant pour but l'enseignement du français en Angleterre au Moyen Age, un scribe-traducteur essaye de traduire au 15e s., avec ses compétences insulaires, un texte continental qui date de la fin du 13e s. La version française s'intègre dans la tradition graphique de la France continentale et centrale, avec des traits anglo-normands qui sont parfois gommés. On y trouve les corrections suivantes des anglo-normandismes.

Pour la diphtongue issue de Ĕ tonique latin : *v*i*ent*, *t*i*ent*, *cimet*i*ere*, *n*i*ent*, le graphème <i> est introduit pour régulariser la graphie de la diphtongue, ce qui suggère encore une fois que la prononciation de ces diphtongues étaient monophtonguée en anglo-normand.

Scanned with OKEN Scanner

Certaines hypercorrections révèlent la confusion du copiste/traducteur qui interprète mal des formes : dans le passage *ceus qui rienz ne font leement*, l'adverbe *leement* a été interprété comme *liement* de LAETUS, selon la tradition graphique anglo-normande, alors qu'il est glosé *trewly/fideliter* (qui correspond à LEGALIS 'loyal') dans les traductions anglaise et latine. Cela est prouvé aussi par la variante *liement* présente dans MS Mazarine 870 (Nissille 2007 : 391).

Ĕ bref est soumis à variation dans *manere* qui est remplacé dans ce texte par *manoire* 'demeure' : *a ces biaus manoirs*, ce dernier interprété comme une variante de *maniere*. La variante anglo-normande <e> à la place de <ie> continental (issu de Ĕ latin) est remplacée erronément par <oi> de /e/, Ĭ/Ē latin.

Il faut noter aussi la correction de la diphtongue de coalescence <ai> : ma~~i~~^{e}s. Les issues de Ĭ/Ē en syllabe ouverte dans ce manuscrit ont souvent une forme continentale, mais il y a des oscillations qui comportent la graphie <ei> à la place de <oi> : *veisin/voisins* et *treis/tres/trois* (Nissille 2007 : 390), conformement à la graphie locale.

La confusion entre *ei* et *ai* (< /e/) est courante, comme le montrent les rimes *receit* : *seit* (= *sait* pour *set* < SAPIT) ; *eit* (= *ait*) : *seit* ; *ait* : *sait* (= *seit*), qui reflètent probablement une prononciation /ɛ/ devant *-t* final (Short 2007 : 73) :

> Ne mye en beaulté qu'il *eit*
> Mes pourquei il le *fait*
> (vv. 259–260, éd. Harvey dans Short 1993a : 175).

La diphtongue française *oi* (*foi* < *feδe* < FIDEM) reste *ei* en anglo-normand (*foi* > *fei*, *Benoit* > *Beneit*), c'est pourquoi à la rime on trouve les paires *beyt* : *seyt* : *doit* ; *droit* : *perdeit*.

> Qui que aukes en *beyt*
> Si tel *seyt* com estre *doit*
> (f. 103, chanson à boire *Or i parra*, Masson 1867 : 318).

Il s'agit d'une contrefacture du chant latin 'Letabundus'. Elle était préservée dans le même manuscrit que le carol anglo-normand dans le f. 103.

> Chastel Faié fu dit a *droit*
> kar dous faiz le an se *perdeit*
> (vv. 133–134, *The Anglo-Norman Folie Tristan*, éd. par Short 1993b).

La graphie <oi> est utilisée couramment, en imitation de l'usage continental, comme dans le quatrain suivant (1200 ca., *SCath*, Legge 1963 : 69):

> Un clerc translatee *l'avoit*
> Mes, por ce que normant *estoit*,
> La rime qui fu faite *ençois*,
> Si ne pleisoit mie aus *François*.

Un processus analogue est à l'œuvre dans la série vélaire : *ue* continental: *buef* (< BŎVE) est remplacé en anglo-normand par *o*, *e* (*peuple* > *pople*, anglais *people* ; *buef* > *bef*, angl. *beef*).

Scanned with OKEN Scanner

En anglo-normand la graphie la plus courante pour *ue* est <eo>, qui reflète probablement la diphtongue *eo* du vieil anglais monophtonguée en [œ] au cours du 11e siècle. En anglais ce son est ensuite passé à /ē/ (délabialisation) : anglo-normand *beof* > moyen anglais *bēf* > angl. *beef* (Short 2007 : 67). Mais on trouve déjà également la graphie <oe>, par exemple, dans le *Roland* 317 : *soer : poet : coer* (Pfister 1997 : 24–25). La graphie <oe> est connue seulement dans la *scripta* littéraire anglo-normande : *coer* opposé à *cuer* (1200 ca., *SCath* 166 ; fin 12e s., fragment Sneyd – Tristan 85, Pfister 2002 : 120).

On observe des occurrences de <eo> pour Ō et non pas pour Ŏ dans le ms. Oxford Magdalen 188 : *menteor* (96v) et *ferveor* (50v) entraînant une sorte de neutralisation graphique entre les graphies *eu*, *ou*, *o*, *u* issues de Ō/Ŭ et *oe*, *ue* issues de Ŏ (cf. Nissille 2007 : 391), ces graphies interchangeables sont le signe d'une prononciation monophtonguée en anglo-normand.

Une normalisation dans le sens du français continental est l'ajout de <u> pour représenter graphiquement la diphtongue issue de Ō/Ŭ <eu> absente en anglo-normand (et déjà monophtonguée dans la prononciation au 13[e] s.) : *sa[o]uler*, *p[o]uent*, *f[o]urnir/to[u]tez*, *glo[u]tons*, *o[u]* (Nissille 2007 : 389).

Quant à la diphtongue *ei* + nasale qui a produit *eĩn* : *plenum* → *plain*, *vena* → *veine* elle n'est pas passée à *oĩn* (cf. *supra mains* 'moins'), mais dès avant le 12[e] siècle elle s'est fondue avec les issues de *a* en syllabe libre + nasale (*aĩn* = *eĩn*). La fusion des deux diphtongues est à l'origine de rimes telles que *pain* : *plein* (PANEM : PLENUM) ou *peine* : *quinzeine* 991, *demeine* : *Romeine* 1193, *ceint* : *ateint* 409 (12e s., *La vie Seint Edmunt* = *Edm*, Haxo 1915 : 559). On trouve aussi *ceine* : *maine* (m. 13e s., *Fol Trist* ANTS 195 = *The Anglo-Norman Folie Tristan*) :

> Tristan le vait, vers lu le *ceine*
> En un repost u l'en *maine*.

Enfin, *ovraigne* : *peine* où [n] palatalisé rime avec [n] non palatalisé (fin s. 12e s., SLaurentR = *La vie de Saint Laurent*, Russell 1976 : 8).

L'influence continentale sur le français d'Angleterre n'est pas nécessairement une influence parisienne : dans les ManLangK 1396 on retrouve des picardismes (Kristol 1989 : 363) tels que le traitement du *k* latin ou du *-l-* préconsonantique. Même dans *Femina nova* on trouve dans le glossaire alphabétique des références à l'usage orthographique picard (p. 106). Cette influence picarde est confirmée par les traités d'orthographe à la fin du 14e s. qui n'expriment aucun jugement de valeur entre les différentes traditions graphiques francienne, picarde ou anglaise qui sont toutes considérées comme émanant de différents dialectes français. On a mentionné aussi au § **2** et **2.1** un autre groupe de phénomène qui commence à irradier dans des textes anglo-normands à partir d'une zone nord-orientale (Artois, Hainaut, Wallonie, Lorraine). Durant cinq siècles, l'anglo-normand a constamment conservé des contacts avec les dialectes français continentaux, sous la forme d'échanges commerciaux, administratifs, militaires et littéraires et « continua à être influencé par les dialectes continentaux, picards, normands, de l'ouest » (Trotter 2003).

Scanned with OKEN Scanner

Tous ces manuels témoignent de ce que même dans une phase tardive l'unification du français à l'écrit était loin d'être achevée avant la fin du 14e s. et que les différentes *scriptae* régionales jouaient encore leur rôle. Les manuels d'enseignement du français en Angleterre nous attestent que l'influence continentale est postérieure au 13e s., ce qui rejoint les conclusions de Dees (1985) qui refuse un rayonnement parisien pendant le 13e s. (Kristol 1989 : 366). Au 14e s. quand désormais l'influence continentale devient considérable, ce n'est pas le francien, ni le parisien qui représente la langue de référence, ce qui veut dire qu'à la fin du 14e s. il n'y a pas d'unification de français à l'écrit. Il n'est pas négligeable de penser que les remplacements de *ou* par *eu* et de *ei* par *oi* ont leur origine en Picardie et que le francien adopte ces deux changements par la suite.

Dans le ms. Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23 (fragment de *Manières de language* 1399) la proportion des graphies anglo-normandes est très élevée, il s'agit d'un manuscrit parmi les plus fidèles à la tradition locale. Le seul trait continental qu'on y trouve est un picardisme: le copiste écrit *oi* et *oy* en vertu de l'enseignement orthographique qu'il a reçu (Kristol 1990–1991 : 329).

4. Conclusions

« Une langue historique n'est jamais un seul système linguistique, mais un diasystème : un ensemble de systèmes linguistiques entre lesquels il y a à chaque pas coexistence et interférences » (Coseriu 1966 : 199). Cette définition formulée par Coseriu est parfaitement adaptée au cas de l'anglo-normand, la variété du français qui a été employée en Angleterre pendant le cinq siècles qui ont suivi la Conquête (1066).

Les rapports entre le latin, l'anglais et l'anglo-français ne sont pas toujours distingués. M. William Rothwell, éditeur de l'*Anglo-Norman Dictionary* (AND_{I}) quant à la situation linguistique dans l'Angleterre médiévale, rejette la thèse de bilinguisme et il soutient que l'anglo-français avait un usage restreint à certaines couches sociales (voir Rothwell 1968 ; 1976 ; 1979 ; 1983 ; Short 1980 ; Trotter 1994). Sur le plan géographique, l'anglo-français était confiné aux alentours de Londres et au sud-est de l'Angleterre, mais il est possible que la variété prestigieuse ait servi dans tout le territoire comme variété supra-régionale.

Quant à une distinction entre la tradition britannique et les traditions françaises, notre documentation montre que même si certains manuels préfigurent l'usage des graphies continentales pour l'enseignement du français en Angleterre, de nombreux textes didactiques confirment la conservation de la tradition orthographique locale et son emploi jusqu'au 15e s.

L'examen des textes, notamment de ceux qui appartiennent à la tradition de l'enseignement du français en Angleterre, nous montre que la tradition locale est encore vivante au 15e s., même si dans certains textes il y a des éléments continentalisés du français ou du francien qui font de surface orthographique à la

Scanned with OKEN Scanner

langue parlée. De plus, cette influence continentale est due à des courants orthographiques multiples qui continuent à coexister et se trouvent en compétition. Cette analyse montre que la normalisation au profit du modèle continental n'est pas encore achevée. Nos conclusions rejoignent celles de Kristol (1990–1991: 331) : « Même privé du support de la langue parlée maternelle anglo-normande, le français d'Angleterre prolonge ainsi une existence autochtone, partiellement indépendante de la langue du continent. Dans la mesure où les traditions insulaires sont maintenues dans l'orthographe (et, comme certains indices le révèlent, dans la prononciation aussi), il n'est donc pas possible de considérer cette langue comme une langue *étrangère*: c'est une de leurs propres langues de culture que les Anglais ont continué à transmettre d'une génération à l'autre. Pour nous, il ne fait aucun doute que si cette forme de langue n'avait pas été détentrice d'un prestige historique, culturel et social indéniable, elle n'aurait pas pu résister aussi longtemps aux influences continentales ».

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

ALCB = Henri Bourcelot, *Atlas linguistique et ethnologique de la Champagne et de la Brie*, 3 vol., Paris, Editions du CNRS, 1966–1978.

$AND_{1/2}$ = Louise W. Stone *et al.*, *Anglo-Norman Dictionary*, Londres, Maney Publishing/Modern Humanities Research Association, 1977–1992[1]/2005–[2] (http://www.anglo-norman.net).

Aspin 1953 = Isabel S.T Aspin, *Anglo-Norman Political Songs*, London. Anglo-Norman Text Society 11.

Coseriu 1966 = Eugenio Coseriu, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, « Annales de l'Est », Mémoire 31, *Actes du premier Colloque international de Linguistique appliquée*, Nancy, Berger–Levrault, 175–217.

Crépin 2004 = André Crépin, *Quand les Anglais parlaient français*, « Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres », 4, 1569–1588.

Dees 1980 = Anthonij Dees, *Atlas des formes et des constructions des chartes françaises du 13e siècle*, Tübingen. Niemeyer.

Dees 1985 = Anthonij Dees, *Dialectes et scriptae à l'époque de l'ancien français*, « Revue de linguistique romane », 49, 87–117.

Dees 1987 = Anthonij Dees, *Atlas des formes linguistiques des textes littéraires de l'ancien français*, Tübingen, Niemeyer.

Gerold 1973 = Hilty Gerold, *Les origines de la langue littéraire française*, « Vox Romanica », 32, 254–271.

Goebl 1979 = Hans Goebl, ***Verba volant, scripta manent***. *Quelques remarques à propos de la scripta normande*, « Revue de linguistique romane », 43, 344–399.

Goodrich 1967 = Norman L. Goodrich, *Charles of Orleans: a study of themes in his French and his English poetry*, Genève, Librairie Droz.

Gossen 1956 = Carl Theodor Gossen, *Considérations sur le franco-picard, langue littéraire du Moyen Ages*, « Les dialectes belgo-romans », 13, 97–121.

Gossen 1976 = Carl Theodor Gossen, *L'état présent des études sur les dialectes gallo-romans au moyen Age*, in Marcel Boudreault, Frankwalt Möhren (éd.), *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (29 août – 5 septembre 1971), vol. I, Québec, Les Presses de l'Université de Laval, 19–34.

Hall McCash 2002 = June Hall McCash, ***La vie seinte Audree*** *: A Fourth Text by Marie de France?*, « Speculum », 77/3, 744–777.

Scanned with OKEN Scanner

Harvey 1993 = Ruth E. Harvey, *En sa veillesce*, in Ian Short (éd.), *Anglo-Norman Anniversary Essays*, London, Anglo-Norman Text Society, 159–178.

Haudricourt, Juilland 1949 = André Haudricourt, Alphonse Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, Klincksieck.

Haxo 1915 = Henry E. Haxo, *Denis Piramus : La vie Seint Edmunt : Language of Denis Piramus (Concluded)*, « Modern Philology », 12, 559–583.

Kibbee 1991 = Douglas A. Kibbee, *For to speke Frenche trewely : the French language in England, 1000–1600 : its status, description and instruction*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.

Kristol 1989 = Andres M. Kristol, *Le début du rayonnement parisien et l'unité du français au Moyen Age : le témoignage des manuels d'enseignement du français écrit en Angleterre entre le XIIIe et le début XVe s.*, « Revue de linguistique romane », 53, 335–367.

Kristol 1990 = Andres M. Kristol *L'enseignement du français en Angleterre (XIIIe–XVe siècles). Les sources manuscrites*, « Romania », 111, 289–330.

Kristol 1990–1991 = Andres M. Kristol *Un nouveau fragment de **manière de langage** : Lincoln, **Linc. Arch. Off.**, Formulary 23*, « Vox Romanica », 49/50, 311–341.

Kristol 1994 = Andres M. Kristol, *La prononciation du français en Angleterre*, in Jacqueline Cerquiglini, Olivier Collet (éd.), *Mélanges offerts à Michel Burger*, Genève, Droz, 67–87.

Kristol 1995 = Andres M. Kristol (éd.), *Manière de langage 1396, 1399, 1415*, London, Anglo-Norman Text Society.

Kristol 1998 = Andres M. Kristol, *Comment on apprenait le français au Moyen Âge : ce qu'il nous reste à apprendre*, « Acta Romanica Basiliensa (ARBA) », 13, 177–197.

Legge 1963 = M. Dominica Legge, *Anglo-Norman Literature and its Background*, Oxford, Oxford University Press.

Masson 1867 = Gustave Masson, *La lyre française*, Londres, Macmillan.

Ménard 2009 = Philippe Ménard (éd.), *Un manuscrit anglo-normand inconnu à la bibliothèque d'Aberystwyth : **La Charte au diable***, « Le Moyen Age », 3, 529–555.

Menger 1904 = Louis Emil Menger, *The Anglo-Norman dialect : a manual of its phonology and morphology, with illustrative specimens of the literature*, New York, London, The Columbia University Press, Macmillan.

Nissille 2007 = Christel Nissille, *Compréhension et traduction du français en Angleterre au XVe siècle : l'exemple du manuscrit Oxford, Magdalen 188*, David Trotter (éd.). *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 387–400.

Pfister 1973 = Max Pfister, *Die sprachliche Bedeutung von Paris und der Île-de-France vor dem 13. Jahrhundert*, « Vox Romanica », 32, 217–253.

Pfister 1997 = Max Pfister, *Das altfranzösische Rolandslied*, hrsg. von Alfons Hilka, achte verbesserte Auflage besorgt von Max Pfister, Tübingen.

Pfister 2002 = Max Pfister, *Scripta et koinè en ancien français aux XIIe et XIIIe siècles*, in Martin Glessgen, Wolfgang Schweickard (éd.), *Ex traditione innovatio Miscellanea in honorem Max Pfister septuagenarii oblata*, vol. I, Max Pfister, *Scripta minora selecta. De rebus Galloromanicis et Italicis*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 99–123.

Pope 1910 = Mildred K. Pope, ***The Tractatus Ortographie** of T.H., Parisi Studentis*, « Modern Language Review », 5, 185–193.

Pope 1934 = Mildred K. Pope, *From Latin to Modern French with Especial Consideration of Anglo-Norman. Phonology and Morphology*, Manchester, Manchester University Press.

Roques 1926 = Mario Roques, *Etablissement de règles pratiques pour l'édition des anciens textes français et provençaux*, « Romania », 52, 243–249.

Rothwell 1968 = William Rothwell, *The Teaching on French in Medieval England*, « Modern Language Revue », 63, 37–46.

Scanned with OKEN Scanner

Rothwell 1976 = William Rothwell, *The Role of French in the 13th c. England*, « Bulletin of the John Rylands Library », 58, 445–466.

Rothwell 1979 = William Rothwell, *A quelle époque a-t-on cessé de parler français en Angleterre ?*, « Mélanges de philologie romane offerts à Charles Camproux », II, Montpellier, Centre d'Etudes Occitanes, 1075–1089.

Rothwell 1983 = William Rothwell, *Language and Governement in Medieval England*, « Zeitschrift für französische Sprache und Literatur », 93, 258–270.

Rothwell 2004 = William Rothwell, *Ignorant scribe and learned editor: patterns of textual errors of Anglo-French texts*, « The Anglo-Norman On-line Hub » (www.anglo-norman.net).

Rothwell, Trotter 2007 = William Rothwell, David Trotter, *Evolution et structure de l'**Anglo-Norman Dictionary**, deuxième édition*, David Trotter (éd.), *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 413–421.

Russel 1976 = Delbert W. Russel (éd.) ***La vie de Saint Laurent**. An Anglo-Norman poem of the twelfth century*, London, Anglo-Norman Text Society.

Sandys 1848 = William Sandys, (éd.), *Festive songs : principally of the sixteenth and seventeenth centuries*, London, Printed for the Percy society by T. Richards.

Short 1980 = Ian Short, *On Bilingualism in Anglo-Norman England*, « Romance Philology », 33, 467–479.

Short 1984 = Ian Short, *Philippe de Thaon : Comput (MS BL Cotton Nero A.v) (ANTS PT 2)*, London, Anglo-Norman Text Society.

Short 1993a = Ian Short, *Anglo-Norman Anniversary Essays*, London, Anglo-Norman Text Society.

Short 1993b = Ian Short (éd.), *The Anglo-Norman Folie Tristan*, London, Anglo-Norman Text Society.

Short 2007 = Ian Short, *Manual of Anglo-Norman*, London, Anglo-Norman Text Society.

Short, Merrilees 1979 = Ian Short, Brian Merrilees (éd.), *The Anglo-Norman Voyage of St. Brendan*, Manchester, Manchester University Press.

Södergård 1955 = Osten Södergård (éd.) ***La vie seinte Audree**, poème anglo-normand du XIIIe siècle*, Uppsala, Universitets Arsskrift.

Stanovaïa 2007 = Lydia A. Stanovaïa, *Traits typiques des scripta anglo-normandes*, in David Trotter (éd.), *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 423–437.

Straka 1979 = Georges Straka, *Les Sons et les mots : choix d'études de phonétique et de linguistique*, Paris, C. Klincksieck.

Straka 1987 = Georges Straka, *Langues et parlers de France au Moyen Age : quelques considérations sur la liberté de leur emploi*, in *Les libertés au Moyen Age, festival d'histoire de Montbrison* (1er au 5 octobre 1986), Montbrison, Association du centre culturel, 405–415.

Trotter 1994 = David Trotter, *L'anglo-français aux Pays de Galles : Une enquête préliminaire*, « Revue de linguistique romane », 58, 461–487.

Trotter 2003 = David Trotter, *L'anglo-normand : variété insulaire ou variété isolée ?*, « Médiévales », 45, 43–54.

Trotter (à paraître) = David Trotter, *Graphie et variation : problèmes anglo-normands*, in Pierre Swiggers *et al.* (éd.) *Mélanges de Linguistique et de Philologie Romanes pour Gilles Roques*, Nancy.

Wartburg 1963² = Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, Presses Universitaires de France.

Wolf, Hupka 1981 = Lothar Wolf, Werner Hupka, *Altfranzösisch, Entstehung und Charakteristik, eine Einführung*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchsellschaft.

Scanned with OKEN Scanner

METRICAL AND PHONOLOGICAL INTERFERENCES: THE RAPPORTS BETWEEN MEDIEVAL FRENCH LANGUAGE IN FRANCE AND THE ANGLO-NORMAN LANGUAGE

ABSTRACT

The article shows that medieval French language in England, having its own orthographic and orthoepic traditions and having an undisputable cultural, social and historic prestige, represents one of the cultural languages used at the time, with a partially independent existence in relation with the French language on the continent.

Key-words: *Anglo-Norman, plurilinguism, Old French, Old English, tradition, innovations.*

Scanned with OKEN Scanner

DIRECȚII DE CERCETARE ÎN FRAZEOLOGIA EUROPEANĂ ÎN LUMINA LINGVISTICII INTEGRALE COȘERIENE*

PETRONELA SAVIN**

În spațiul frazeologiei europene actuale s-a fundamentat deja ideea potrivit căreia Teoria cognitivă a metaforei (Cognitive Theory of Metaphor – CTM), inițiată de Reddy (1979) și dezvoltată de Lakoff, Johnson și de colegii lor (Lakoff, Johnson 1980, 1999; Lakoff 1987, 1990, 1993; Lakoff, Turner 1989), oferă un aparat metalingvistic util analizei metaforei, inclusiv în cazul frazemelor. Această teorie are în vedere descoperirea unor mecanisme cognitive generale care stau la baza metaforizării, propunând următoarele instrumente metalingvistice: metaforă conceptuală, model metaforic, domeniu-sursă și domeniu-țintă, corespondențe conceptuale.

Una dintre cele mai generale metafore conceptuale reprezentate prin formula FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT își găsește reprezentări și la nivelul mai multor unități frazeologice ale limbilor europene: engl. *he was boiling with rage*, fr. *bouillir de colère, d'impatience*, rus. *кипеть от злости*, germ. *vor Wut kochen*, rom. *a fierbe de mânie.*

Pornind chiar de la aceeași metaforă conceptuală, FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT, Dobrovol'skij și Piirainen (2005) demonstrează că FURIA nu se exprimă în frazeologie doar prin imagini ale LICHIDELOR, ci, de asemenea, printr-o imagine a anatomiei umane precum cea a FICATULUI: it. *mangiarsi il fegato*, literal, „a mânca ficatul", magh. *nagy mája van*, literal, „ficatul său e mare", rom. *a mânca cuiva ficații, a arde la ficați* (*pe cineva*) (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *The cognitive theory of metaphor*, 121–144).

Din punctul de vedere al Teoriei cognitive a metaforei, FICATUL este doar un „recipient" ca oricare altele, însă, pentru autorii menționați, statutul de concept cultural al acestei imagini se dovedește a fi activ la nivelul semnificării. Conform concepțiilor preștiințifice despre anatomia umană, ficatul ar fi produs sângele. Ficatul roșu care pompează sângele a fost asociat curajului, în timp ce ficatul secat

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/49944, „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe postdoctorale", cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Scanned with OKEN Scanner

de sânge era corelat cu laşitatea. În medicina Antichităţii clasice şi a Evului Mediu, ficatul era văzut ca organ al energiei vitale, al emoţiilor şi mai ales al mâniei (a se vedea şi mitul lui Prometeu, căruia Zeus îi trimite un vultur ca să-i mănânce ficatul nemuritor). Toate aceste modele culturale ale lumii fac parte din memoria noastră colectivă şi au lăsat, după Dobrovol'skij şi Piirainen, urme la nivelul limbajului figurativ al frazemelor.

În completarea Teoriei cognitive a metaforei, autorii citaţi propun Teoria limbajului figurativ convenţional (Conventional Figurative Language Theory – CFLT), care nu contestă existenţa unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării în cazul unor unităţi frazeologice, ci subliniază necesitatea luării în consideraţie a fundamentului lor cultural care, în multe cazuri, guvernează relaţia literal – figurativ.

Aşadar, conform Teoriei limbajului figurativ convenţional propuse de Dobrovol'skij şi Piirainen, imaginea ţine de planul conţinutului unităţii figurative. Ea asigură medierea între sensul literal şi cel frazeologic al structurii fixe, sensul frazeologic conţinând urme ale sensului literal care sunt moştenite de acesta. Descrierea etimologică a frazemului trebuie privită ca parte componentă a motivării sale, fiind inclusă în descrierea semantică a acestuia. Se vorbeşte chiar despre o „memorie etimologică" a frazemului care determină comportamentul său în discurs. Dobrovol'skij şi Piirainen disting cinci tipuri culturale care stau la baza unităţilor frazeologice: (i) cultura socială (aspecte ale interacţiunii şi ale comportamentului unei anumite societăţi), (ii) cultura materială (fapte de civilizaţie materială care se constituie în elemente de specificitate ale unei comunităţi), (iii) fapte de intertextualitate (relaţia cu anumite texte), (iv) concepţii preştiinţifice despre lume (religia, credinţele populare şi superstiţiile) şi (v) simboluri culturale. În viziunea acestor autori, Teoria cognitivă a metaforei nu este suficientă pentru a surprinde particularităţile figurativităţii la nivelul structurilor fixe sau pentru a motiva existenţa unor structuri similare la nivelul mai multor limbi. Este nevoie de o teorie care să valorifice atât componenta cognitivă, cât şi pe cea culturală a frazeologismelor (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *General issues*, 5–28; *Conventional figurative language and phraseology*, 29–78; *Culture and figurative language*, 205–252).

Aceste teorii, în parte complementare, pot fi privite cu real câştig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu, menite „să considere limbajul în toate raporturile lui, care au ajuns, într-adevăr, să-l determine, aşa cum este în întrebuinţarea reală şi în dezvoltarea reală" (Coşeriu 1996: 31).

Eugeniu Coşeriu propune pentru frazeologie conceptul de *discurs repetat*, care reprezintă tot ceea ce se repetă în vorbirea unei comunităţi, într-o formă mai mult sau mai puţin identică, sub formă de discurs deja făcut sau de combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a „ceea ce s-a spus deja": citate, proverbe, locuţiuni fixe, wellerisme, anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiţionale de comparaţie (Coşeriu 2000: 258–262). Conceptul coşerian de *discurs repetat* trebuie pus în relaţie cu etnolingvistica, văzută de acelaşi autor

Scanned with OKEN Scanner

ca studiul varietății și variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei societăți, prin ilustrarea măsurii în care o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experiență și de cunoaștere intuitivă a realității (Coșeriu 1994: 133).

Studierea frazeologismelor din punct de vedere etnolingvistic poate fi corelată cu teoria coșeriană privitoare la „universaliile lingvistice". Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugeniu Coșeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques* (*et les autres*), publicată în volumul *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* (Coseriu 1974: 47–73), dar autorul a revenit asupra problemei respective în mai multe rânduri; aici, recurgem la precizările și aprecierile pe care savantul le-a făcut în interviul publicat sub titlul *Lingvistica integrală*. Universaliile lingvistice sunt „fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile" (Coșeriu 1996: 141). În ceea ce privește clasificarea acestei categorii lingvistice, autorul distinge, pe de o parte, universaliile *necesare* (sau *absolute*), *posibile* și *empirice*, iar, pe de altă parte, universaliile de *funcționare* și de *desemnare* (Coșeriu 1996: 41–45). Pentru tema de față, ne interesează *universaliile de desemnare*, categorie pe care o coroborăm cu aceea de *universalii stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului.

Din perspectiva funcției denominative a metaforei trebuie să ne referim, însă, și la teoria coșeriană a relațiilor dintre limbaj și cultură, formulate în paragraful despre „bazele raționale", în cadru social, ale acestor relații (din studiul *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relație: mai întâi, limbajul însuși este forma primară a „culturii", a obiectivării creației umane (a „spiritului creator" – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura nonlingvistică", fiind „actualitatea culturii" (după Hegel), prin urmare exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută; în sfârșit, „nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului", adică al „competenței lingvistice", ci și prin intermediul „competenței extralingvistice", adică „prin intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre «lucruri»". Dat fiind faptul că această „cunoaștere a lumii" nu numai că influențează expresia lingvistică, ci o și determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică și competența extralingvistică „asigură justificarea rațională a etnolingvisticii" (Coșeriu 1994: 139).

Pornind de la aceste precepte, Stelian Dumistrăcel, unul dintre cei mai importanți discipoli coșerieni, consideră că existența unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic și având aceeași valoare metaforică, poate fi pusă sub semnul „universaliilor frazeologice"[1]. Stelian Dumistrăcel pleacă de la premisa că cercetarea funcției denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic

[1] Acest concept a fost formulat explicit de autor în *Note de la cursul de etnolingvistică*, ținut la masteratul de Științe ale limbajului și ale comunicării de la Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, în 2005.

Scanned with OKEN Scanner

aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalităţi" comune vorbitorilor unor limbi diferite, în funcţie de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg), „copii ale realităţii" şi „imaginare". Dacă se ţine seama de „cunoaşterea lumii" în cele două ipostaze prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparţinând unor „familii" diferite, identice ca sens şi identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie avute în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „copii ale realităţii", care reflectă în special ocupaţii primordiale comune diferitelor populaţii în aceleaşi stadii ale evoluţiei economice şi social-culturale (cules, pescuit, vânătoare, cultura pământului, creşterea animalelor etc.). Autorul ieşean consideră că, pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive" în asemenea cazuri, nu se justifică explicaţia prin „împrumut" (ca manifestare a aculturaţiei), constatările, simple, de la baza unor parimii, de exemplu, fiind la îndemâna oricărui vorbitor cu spirit de observaţie, transpunerea lor în plan figurat nepresupunând asimilarea altor culturi.

În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel discută, pe larg, formula expresivă românească „a pescui în ape tulburi", pornind de la o practică obişnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondenţe perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi, printre care fr. *pêcher en eau trouble, l'eau trouble fait le gain du pêcheur*, sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras, en el agua turbia haze buen pescar*; germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*; engl. *it is good fishing in troubled waters* etc. (vezi şi discuţiile cu privire la expresiile şi sintagmele-metafore *a făgădui marea cu sarea, bani gheaţă, a pune banii jos, a fi ţap ispăşitor, a da pielea popii, a-i roade* (cuiva) *urechile*) (Dumistrăcel 2001: 316). Expresiile fr. *pêcher en eau trouble* şi germ. *in trüben (Wasser) fischen* sunt citate şi de Louis Deroy, autor la care găsim însă şi corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten* şi finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä* (Deroy 1956: 223).

Asemenea expresii, „copii ale realităţii", moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei" şi este nu numai dificilă, ci, în fond, şi inutilă căutarea „direcţiei calculului", pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenţei, în mai multe limbi, a unei aceleiaşi metafore: fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcseség foga*, rom. *măsea de minte*.

Enunţurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situaţie decât formule expresive împrumutate (şi) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur şi simplu, simboluri ale altor realităţi social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi *a arunca* (cuiva) *mănuşa* sau *a se lupta cu morile de vânt*. În aceeaşi situaţie se află şi enunţurile aparţinând discursului repetat de sorginte religioasă.

Stelian Dumistrăcel consideră că, pentru a vorbi de universalii frazeologice, în sensul coşerian al conceptului de universalii, trebuie să se ţină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparţine, fără îndoială, zonei „universaliilor stilistice de desemnare", transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptăţit de asemănarea perfectă între „metaforele-cuvinte" şi „metaforele-expresii idiomatice",

Scanned with OKEN Scanner

ca geneză, evoluție și funcționare, demonstrată de Stelian Dumistrăcel, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă", un aspect al elementului referențial al formelor de exprimare a afectului și imaginației; b) trecerea lor din zona expresivității propriu-zise în cea a comunicării (ca enunțuri aparținând discursului repetat); c) intervenția accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară" (vezi, de exemplu, *a da sfoară în țară*, față de *a da șfară în țară*); d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeași noțiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru „cap": *bostan*, *oală*, *bilă* etc.), cât și a mai multor expresii („a pune în *plug*/în *cârd*/în *stative* cu cineva" – cu substituții reprezentând efecte ale variației diastratice și chiar diafazice); e) în planul originii cuvintelor și al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce privește explicația prin „etimologie multiplă", cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125–126).

Acestea sunt, în mare, motivele pentru care, în viziunea lingvistului ieșean citat, poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice", în sensul coșerian al termenului de universalii.

Așadar, existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării valabile și în cazul unităților fixe ale limbii, postulată de Lakoff, Johnson și de colegii lor în cadrul celebrei Teorii cognitive a metaforei, precum și necesitatea luării în considerație a fundamentului cultural comun al frazemelor care, în multe cazuri, guvernează relația literal – figurativ, teză a Teoriei limbajului figurativ convențional, propuse de Dobrovol'skij și Piirainen, pot fi privite cu real câștig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coșeriu și dezvoltate de Stelian Dumistrăcel, care așază „discursul repetat" pe terenul limbajului, ca forma primară a „culturii", la nivelul căruia cercetarea funcției denominative a metaforei trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități" comune vorbitorilor unor limbi diferite.

BIBLIOGRAFIE

Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, Societa Editrice Mulino.

Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința".

Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală.Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române.

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.

Deroy 1956 = Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres.

Dobrovol'skij, Piirainen 2005 = D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*, Amsterdam, Elsevier.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*, Iaşi, Editura Institutul European.
Iliescu 2007 = Maria Iliescu, *Kollokationen in den romanischen Sprachen*, în *Româna din perspectivă romanica. Le roumain dans la Romania. Rumänisch: die östliche Sprache der Romania*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Lakoff 1987 = George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London, University of Chicago Press.
Lakoff 1990 = George Lakoff, *The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas*?, în „Cognitive Linguistics", nr. 1, p. 39–74.
Lakoff 1993 = George Lakoff, *The contemporary theory of metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, 2nd edn., Cambridge, University Press, p. 202–251.
Lakoff, Johnson 1980 = George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we Live By*, Chicago, University of Chicago Press.
Lakoff, Johnson 1999 = George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.
Lakoff, Turner 1989 = George Lakoff, Mark Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
Reddy 1979 = Michael Reddy, *The conduit metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 284–324.

RESEARCH DIRECTIONS IN EUROPEAN PHRASEOLOGY IN LIGHT OF INTEGRAL LINGUISTICS PROMOTED BY EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

In European phraseology exists already the idea that the Cognitive Theory of Metaphor, initiated by Reddy's study (1979) and developed mainly by Lakoff and his colleagues (1980, 1987, 1989), proposes a metalinguistic apparatus which has proved to be efficient for the analysis of all kinds of metaphoric expressions, including idioms. In addition to this theory, Dobrovol'skij and Piirainen (2005) propose the Conventional Figurative Language Theory which insists on the necessity of taking into account the cultural foundation of phrasemes which, in many cases, governs the inference from literal to figurative. These theories, partly complementary, can be viewed with real gain in terms of integral linguistics promoted by Eugenio Coseriu, designed to consider language in all the relations which affect it, like the real use or the actual development.

Key-words: *phraseology, cognitive theory of metaphor, conventional figurative, language theory, integral linguistics, Eugenio Coseriu.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU DESPRE SCHIMBĂRI ŞI INOVAŢII ÎN LIMBĂ

ELENA SIROTA*

Eugeniu Coşeriu face parte dintr-o pleiadă de lingvişti de o valoare incontestabilă. Drept argument ar putea servi cantitatea enormă de studii dedicate interpretării concepţiei sale cu privire la filosofia, teoria şi pragmatica limbii.

Lucrarea lui E. Coşeriu *Sincronie, diacronie şi istorie* a fost astfel caracterizată de profesorul rus V. Zveghintsev: „Studiul poate fi, în general, definit ca unul ce catalizează gândirea, conţinând mai multe idei deosebit de valoroase şi atrăgând prin temperamentul şi amploarea cu care abordează orice problemă. Se face simţită patima autorului pentru ştiinţa limbajului" (Zveghintsev 1963: 142). E. Coşeriu adoptă o nouă perspectivă de analiză a dihotomiei saussuriene sincronie–diacronie, relevând, în mod special, următoarele contradicţii: „a) că pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decât în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esenţă, în identificarea – explicită sau implicită – a noţiunii de «limbă» cu cea de «proiecţie sincronică»; b) că problema schimbării lingvistice nu poate şi nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali; c) că, totuşi, afirmaţiile citate se întemeiază pe o intuiţie sigură, însă umbrită şi interpretată echivoc prin faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decât o exigenţă a cercetării: de aici contradicţiile cu care aceste afirmaţii se confruntă în mod inevitabil; d) că, în realitate, antinomia *sincronie–diacronie* [subl.a.] nu aparţine planului obiectului, ci aparţine planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică; e) că, chiar în opera lui Saussure – în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra şi împotriva propriilor postulate – se pot găsi elemente pentru a depăşi antinomia, *în sensul în care ea poate fi depăşită* [subl.a.]; f) că, însă, concepţia saussuriană şi concepţiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depăşească contradicţiile lor interne; g) că nu există nici o contradicţie între «sistem» si «istoricitate», ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esenţa ei sistematică; h) că, în planul cercetării, antinomia sincronie–diacronie poate fi depăşită numai în şi prin istorie" (Coşeriu 1997: 14–15).

* Universitatea de Stat „A. Russo", Bălţi, str. Puşkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 383–388

Fiecare fenomen, prin însăşi esenţa lucrurilor, e supus procesului de evoluţie. Limba, de asemenea, se află într-o perpetuă schimbare. Schimbările produse în limbă însă nu perturbează în nici un fel procesul de comunicare şi, prin urmare, vorbitorul percepe limba ca fiind identică cu sine însăşi, adică neschimbată (Greciko 2003: 101).

În această ordine de idei, „limbajul nu este ceva făcut dintr-o singură dată, ci este ceva care se face, mai bine zis este o continuă facere" (Coşeriu 1997: 58). Cu alte cuvinte, limba se schimbă tocmai pentru că „nu *este făcută*, ci *se face* [subl.a.] continuu prin activitatea lingvistică" (Coşeriu 1997: 61). Savantul român evidenţiază trei probleme esenţiale ale schimbărilor lingvistice: a) logica schimbărilor (de ce se schimbă limbile?), b) problema generală a schimbărilor, adică condiţiile de producere (în ce condiţii se produc, de obicei, schimbările în limbă?) şi c) istoricul problemei schimbărilor (Coşeriu 1997: 27).

Sincronia, adică funcţionarea limbii în vorbire, se caracterizează printr-un asemenea tip de schimbări lingvale, care nu afectează procesul de comprehensiune. E. Coşeriu a subliniat că „schimbările trebuie să se reflecte şi în «stările de limbă», deşi nu pot fi constatate ca atare din punct de vedere strict sincronic [...]. Într-adevăr, schimbările se manifestă în sincronie, din punct de vedere cultural, în formele «sporadice», în aşa-numitele «greşeli curente» faţă de norma stabilită, precum şi în modurile heterosistematice observabile într-un grai; iar din punct de vedere funcţional, în prezenţa, în acelaşi mod de a vorbi, a unor variante «facultative» şi moduri isofuncţionale. Deci, tot ceea ce din punct de vedere diacronic *este deja schimbare*, din punctul de vedere al unei «stări de limbă» este *condiţie pentru schimbare* [subl.a.], ca punct critic al sistemului şi posibilitate de selecţie între moduri echivalente»" (Coşeriu 1997: 104). Schimbările, în viziunea lui E. Coşeriu, se pregătesc în limbă fără a perturba legităţile de funcţionare a unităţilor lingvistice: „schimbarea îşi găseşte în sistem locul necesar: că este justificată de o posibilitate sau de o «insuficienţă» a «stării» anterioare faţă de noile necesităţi de expresie ale vorbitorilor" (Coşeriu 1997: 103–104).

În aceeaşi cheie, E. Coşeriu subliniază că „în limbă conviețuiesc multă vreme vechiul şi noul, nu numai în sens extensiv, ci şi intensiv (sub formă de «variante» şi «moduri isofuncţionale»") (Coşeriu 1997: 113). De aceea, consideră lingvistul, „«nimic nu apare în sistem care să nu fi existat mai înainte în normă» şi, invers, nimic nu dispare din sistemul funcţional decât după o amplă selecţie realizată de normă" (Coşeriu 1997: 114).

Pentru sistemul aflat în evoluţie, fiecare schimbare nu reprezintă un fapt unic, ci un proces firesc şi de durată. Evoluţia schimbărilor de limbă implică continuitate. Dar, pentru că fiecare unitate are propria sa istorie, o structură formală şi semantică proprie – natura sa –, rezultă că noua unitate nu poate fi absolut identică cu cea substituită. Aceste două caracteristici ale unităţilor lingvistice implicate în schimbare – identitatea şi distincţia – sunt indispensabile funcţional. Prin urmare, unităţile paralele, de la un anume nivel, pot coexista o perioadă îndelungată. Acest tip de schimbare se datorează specificului existenţei şi funcţionării limbii.

Scanned with OKEN Scanner

E. Coşeriu, ca şi alţi lingvişti, consideră că schimbările reale se produc în limbă nemijlocit în procesul comunicării; în acelaşi timp, limba, ca invariantă, rămâne neschimbată. Imutabilitatea limbii ca invariantă, în viziunea lui E. Coşeriu, asigură eficienţa comunicării în sincronie. În ceea ce priveşte această idee a lingvistului, considerăm că este una greu de acceptat: unităţile isofuncţionale ale limbii, în procesul interacţiunii lor, nu pot să nu afecteze limba ca invariantă, întrucât invarianta se realizează concret prin variante: mişcarea acestora din urmă, diversificarea lor afectează limba. Trebuie remarcat faptul că o serie de lingvişti, printre care şi V. Greciko, menţionează: „Comparând două faze temporale de limbă, remarcăm nu atât schimbările în vorbire, ci acele schimbări care au afectat limba în general, ca invariantă, relevând, în acelaşi timp, identitatea limbii în acele două faze temporale" (Greciko 2003: 102–103) şi tocmai acest tip de schimbare lingvistică ne permite să abordăm dintr-o altă perspectivă astfel de fenomene, precum variabilitatea, sinonimia, asimilarea unităţilor de la diferite niveluri.

E. Coşeriu face distincţie între fenomenul de schimbare şi cel de inovaţie. Schimbarea reprezintă produsul evoluţiei limbii ca sistem de sisteme, ea implică continuitate şi divergenţă. Schimbarea unităţilor lingvistice, care constituie diverse subsisteme, este determinată de cauze particulare, ceea ce nu exclude, desigur, raporturile complexe, directe şi indirecte, cu sistemul lingval în ansamblu.

Inovaţiile lingvistice comportă un caracter individual, au funcţii şi semnificaţii ocazionale, deşi sunt create din elemente glotice comune. „Tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează – ca *mod lingvistic* – de modelele existente în limba în care se stabileşte conversaţia poate fi numit *inovaţie*. Iar acceptarea de către auditor a unei inovaţii, ca model pentru exprimări ulterioare, poate fi numită *adoptare* [subl.a.]" (Coşeriu 1997: 70). Inovaţia poate deveni fapt de limbă în cazul în care satisface nevoile vorbitorului şi corespunde tendinţelor de evoluţie a limbii. Inovaţia nu apare ca o necesitate obiectivă a sistemului lingval, deci nu implică continuitate şi divergenţă în evoluţia limbii cu unităţile glotice de la acelaşi nivel (cf. neologismele autorului, expresiile înaripate, creaţiile individuale, încălcarea distribuţiei standard a unităţilor lexicale şi sintactice ale limbii), ceea ce duce la modificări semantice la nivelul unităţilor lexicale. Potrivit lui E. Coşeriu, „inovaţia nu este schimbare". *Schimbarea lingvistică* („schimbarea în limbă") reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovaţii, adică implică, în mod necesar, o serie de adoptări succesive. Asta înseamnă că, în ultimă analiză, orice schimbare este, la origine, o *adoptare* (cf. Coşeriu 1997: 71).

Problema inovaţiilor este legată de un aspect complex şi controversat al influenţei subiectului vorbitor asupra limbii, în vederea schimbării şi evoluţiei. Ca fenomen obiectiv, limba se schimbă şi evoluează conform logicii proprii, necunoscută vorbitorilor de rând. Originalitatea acestei evoluţii rezidă în faptul că mersul ei obiectiv e constituit din intenţii subiective ale activităţii de vorbire a participanţilor la comunicare. În această ordine de idei, aducem în discuţie afirmaţia lingvistului A. Potebnea cu privire la faptul că limba, fiind un instrument al conştiinţei, este creată, de fapt, în mod inconştient.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, apare întrebarea cu privire la cauza evoluției limbii, care i-a preocupat pe mulți lingviști (printre care și E. Coșeriu). Coșeriu consideră vorbirea drept catalizator al schimbărilor. Cu privire la cauzalitatea faptelor de limbă, trebuie să identificăm motivele acestor schimbări – ca fapt obiectiv, ca tehnică istorică a vorbirii. Or, factorii „schimbării limbii" sunt conținuți în limba însăși. Abordarea teleologică, prin care se relevă scopul obiectiv al evoluției limbii, trebuie respinsă. Această concepție, în viziunea multor lingviști, e susceptibilă de amendamente.

Activitatea de vorbire a participanților la actul de comunicare, desigur, se caracterizează prin câteva tendințe. Totuși, totalitatea acestor factori ilocutivi constituie numeroase tipuri de acte de comunicare verbală, care permit sistemului glotic să îndeplinească una din principalele sale funcții – aceea de a servi drept mijloc de comunicare în societate.

Totalitatea factorilor extra- și intralingvistici care determină funcționarea unităților de la diferite niveluri ale sistemului glotic, precum și caracterul evolutiv al limbii, în general, explică posibilitatea comutării factorilor obiectivi ai evoluției limbii cu fenomenele verbale ce țin de inconștient. Vorbitorii nu conștientizează scopul schimbărilor, dar pot identifica direcția evoluției limbii în baza comparației faptelor în sincronie și diacronie.

Schimbarea este o caracteristică inerentă a limbajului. „*Limba se face prin schimbare* [subl.a.] – afirmă E. Coșeriu – și «moare», ca atare, atunci când încetează să se schimbe" (Coșeriu 1997: 246). Schimbările de limbă nu sunt doar modificări ale sistemului instituit o dată și pentru totdeauna, or, „limba se schimbă fără încetare, dar schimbarea nu o distruge și nu o afectează în natura ei de «a fi limbă», care rămâne mereu intactă" (Coșeriu 1997: 246). Sistemul limbii se află într-o perpetuă mișcare și evoluție, iar limba, astfel, se află într-un constant proces de sistematizare: „Schimbarea e înțeleasă ca o «facere» sistematică a limbii, este evident că nu poate exista nici o contradicție între «sistem» și «schimbare», și că, mai mult, trebuie să vorbim nu despre «sistem» și «mișcare» – ca despre două lucruri opuse –, ci numai despre «sistem *în* mișcare»: dezvoltarea limbii nu este o permanentă «schimbare», arbitrară și produsă la întâmplare, ci este o permanentă *sistematizare*" (Coșeriu 1997: 237–238).

Reieșind din afirmațiile lui E. Coșeriu despre forma schimbărilor de limbă prin prisma calității acestora de coexistență a elementelor isofuncționale, putem conchide că schimbarea nu reprezintă un fapt izolat, ci implică relații sistemice. Multe dintre concepțiile lui E. Coșeriu în această privință, care și-au găsit reflectare în lucrările sale, reprezintă continuarea și dezvoltarea creatoare a ideilor lui Ferdinand de Saussure, Baudouin de Courtenay sau W. von Humboldt, având un impact semnificativ asupra lingvisticii contemporane.

E. Coșeriu menționa că „o *limbă funcțională* (limba care poate fi vorbită) este un «sistem de opoziții funcționale și realizări normale» sau, mai bine, *sistem* și *normă* (Coșeriu 1997: 50). „Sistemul, adaugă E. Coșeriu, este un «sistem» de posibilități, de coordonate, care indică atât căile deschise, cât și căile închise ale unei vorbiri «inteligibile» într-o comunitate; norma, în schimb, este un «sistem de

Scanned with OKEN Scanner

realizări obligatorii», consacrate din punct de vedere social și cultural: ea nu corespunde la ceea ce «se poate spune», ci la ceea ce «s-a spus» și în mod tradițional «se spune» în comunitatea considerată. Sistemul cuprinde *formele ideale* de realizare ale unei limbi, adică tehnica și regulile respectivei creații lingvistice; norma cuprinde *modelele deja realizate* istoric cu ajutorul acestei tehnici și al acestor reguli. În felul acesta, sistemul reprezintă *dinamica* limbii, *modul ei de «a se face»* și, în consecință, posibilitatea ei de a merge mai departe față de ceea ce s-a realizat deja; norma, în schimb, corespunde *fixării* limbii în tipare tradiționale; și tocmai în acest sens, norma reprezintă în orice clipă echilibrul sincronic («extern» și «intern») al sistemului» (Coșeriu 1997: 50).

Conceptul de *normă* în lingvistica secolului al XX-lea e legat de numele lui E. Coșeriu. În principiu vorbind, prin normă se înțelege un „sistem de reguli/instrucțiuni care privește, din mai multe puncte de vedere, uzajul unei limbi date. Norma lingvistică implică existența unor forme prohibite și constituie obiectul gramaticii propriu-zise și al gramaticii normative" (DGȘL). Rezultat al selecției și fixării elementelor glotice în procesul de evaluare, norma este rezultatul unei concepții colective despre limbă, dar se bazează pe utilizarea particulară, individuală a limbii de către fiecare vorbitor în parte. „De aici, posibilitatea unui conflict între utilizarea lor în mod interactiv (on line) și statutul lingvistic al acestor unități" (Pavlovskaia 2010: 217).

Potrivit lui E. Coșeriu, norma îndeplinește o funcție de reglementare, întrucât „norma unei limbi reprezintă echilibrul ei «extern» (social, regional), între diferitele realizări permise de sistem [...], precum și între diversele moduri sistematice isofuncționale [...]. Norma, ca echilibru al sistemului, poate fi numită normă funcțională" (Coșeriu 1997: 49–50).

Norma, ca universalie, e caracteristică tuturor fenomenelor glotice, se realizează la toate nivelurile limbii și servește, subliniază E. Coșeriu, la menținerea echilibrului și stabilității sistemului. Norma reglementează procesele glotice la nivel fonetic, derivativ, gramatical, sintactic, discursiv. În acest sens, conceptul de „normă" se asociază caracterului conservativ și, prin urmare, se opune unităților din afara sistemului. „Norma, desigur, e funcțională și dinamică, pentru că reprezintă o parte a sistemului evolutiv al limbii, care acționează ca un «organism autostructurant și adaptabil, gata oricând de schimbare»" (Pavlovskaia 2010: 217).

Astfel, norma se pretează schimbării, iar faptele lingvistice, probabil, în manifestările lor normate sau nu, se află în raport de complementaritate și interdependență: norma reglementează utilizarea unităților lingvistice, iar acestea, la rândul lor, influențează norma. Pentru reglementarea/justificarea statutului lingvistic de normă la diferite niveluri de limbă, devine relevant conceptul de marcare/nemarcare, introdus pentru prima dată de R. Jakobson și N. Trubetskoy și continuat de J. Greenberg. În viziunea lui E. Coșeriu, noțiunea de normă, cu referință la sistemul glotic, este una fundamentală în cadrul dihotomiei „schimbare – inovare".

Scanned with OKEN Scanner

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

DGŞL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 2005.

Гречко 2003 = В.А. Гречко, *Теория языкознания*, Москва, Высшая школа.

Звегинцев 1963 = В.А. Звегинцев, *Очерки по истории языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях*, Часть 1. М., 1963.

Павловская 2001 = Н.Ю. Павловская, *Категория модальность в современном белорусском языке*, Минск.

Павловская 2010 = Н.Ю. Павловская, *Репрезентация когнитивного оператора „норма/Отклонение от нормы" в пространстве языковой модальности*, în II Международная конференция „Русский язык и литература в международном образовательном пространстве: современное состояние и перспективы", Granada.

EUGENIO COSERIU ABOUT CHANGES AND INNOVATIONS IN LANGUAGE

ABSTRACT

The article deals with the problem of changes in the language. The author mentions that the isofunctional units in their direct function and interaction affect the language as an invariant, as the invariant itself is realized in variants. E. Coseriu's differentiation of the notions of change and innovation are analyzed. The author suggests that innovation does not appear as an objective necessity of the system of the language, that is why it does not presuppose continuity and divergence in language evolution with the language units of the same order. The connection of innovation with the problem of the subjective influence on language, its changes and evolution is identified.

Key-words: *Eugenio Coseriu, change, innovation, synchronicity, diachronicity, language, norm, invariant, speech.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

TEZE COŞERIENE DESPRE TEORIA TRADUCERII

MIHAELA-CĂTĂLINA TĂRCĂOANU*

Opera lui Eugeniu Coşeriu se constituie într-un ansamblu coerent, în care ideile se dezvoltă în progresie geometrică, fiecare dintre ele devenind un nucleu capabil să genereze, la rându-i, noi construcţii teoretice armonioase, anticipa în anul 2000 Gabriela Haja (Haja 1999–2001: 229). În ştiinţa contemporană a limbii, opera lui Coşeriu este un spaţiu, într-un anumit sens privilegiat, în care se întâlnesc şi se modelează aspecte diferite, contradictorii chiar înainte de a fi intrat în acest spaţiu, întrebări şi răspunsuri, sau numai întrebări incitante, privind problemele fundamentale ale lingvisticii ca ştiinţă, ale limbii ca diferite obiecte de cercetare ale acestei ştiinţe (Raport „d.h.c." 1993: 5).

Coşeriu însuşi a fost conştient de impactul pe care *lingvistica integrală*, doctrina pe care o fundamentează, l-a avut pentru contemporaneitate, dar şi de perspectivele de cercetare pe care le-a deschis, aşa cum afirmă: „Mai trebuie să adaug că orientările mele nu-mi aparţin în momentul de faţă numai mie, ci ele au fost transmise multora dintre elevii mei, mai ales celor de la Montevideo şi Tübingen, care le continuă în lucrările lor, unele cu adevărat masive, ca să nu mai spun că printre discipolii mei se socotesc vreo douăzeci de şefi de catedre lingvistice ce se află răspândite la diverse universităţi din toată lumea" (Mincu 1997: 166). Şi precizează: „Ce vreau să arăt, însă, este faptul că unele lucrări ale mele *deschid* orientări fertile în lingvistică, continuate prin studii de anvergură de alţi cercetători. De pildă, despre teoria traducerii eu am scris două studii, dar pornind de la ele, o doctorandă de-a mea a publicat o teză de 30 de ori mai întinsă" (Mincu 1997: 171).

În lucrarea de faţă ne propunem să prezentăm cele mai importante teze coşeriene despre teoria traducerii din câteva studii publicate, în ordine cronologică: *Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vives* (1971), *Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie* (1978), *Science de la traduction et grammaire contrastive* (1990), *Los límites reales de la traducción* (1995), *Abast i límits de la traducció. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1996–97* (1996), *Portée et limites de la traduction* (1998), *Alcances y límites de la traducción* (1998), *Relaţia dintre lingvistica contrastivă şi traducere* (1998), *Problematica teoriei traducerii* (1999–2000).

Mai puţin cunoscută, este, credem, existenţa unui manuscris inedit, *Einführung in die Übersetzungtheorie*, aflat în Arhivele „Eugenio Coseriu" de la Universitatea

* Colegiul Naţional „Calistrat Hogaş", Piatra-Neamţ, str. Alexandru cel Bun, nr. 19, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 389–393

„Karls Eberhards" din Tübingen. Este vorba despre un curs ţinut de Coşeriu în anul 1975, are 224 de pagini, format B5. De la domnul profesor Reinhardt Meisterfeld am aflat că Eugeniu Coşeriu a ţinut în anii 1984–1985 cursul *Kontrastive Linguistics und die Übersetzungtheorie, Übersetzungtheorie und die Praxistheorie*. Pentru a nu deteriora paginile îngălbenite de trecerea timpului, le-am fotografiat, le-am descărcat în calculator, le-am printat, iar ulterior am transcris textul. Pasul următor…? Publicarea? Este necesară o atentă documentare referitoare la modul în care se poate face acest lucru în mod legal.

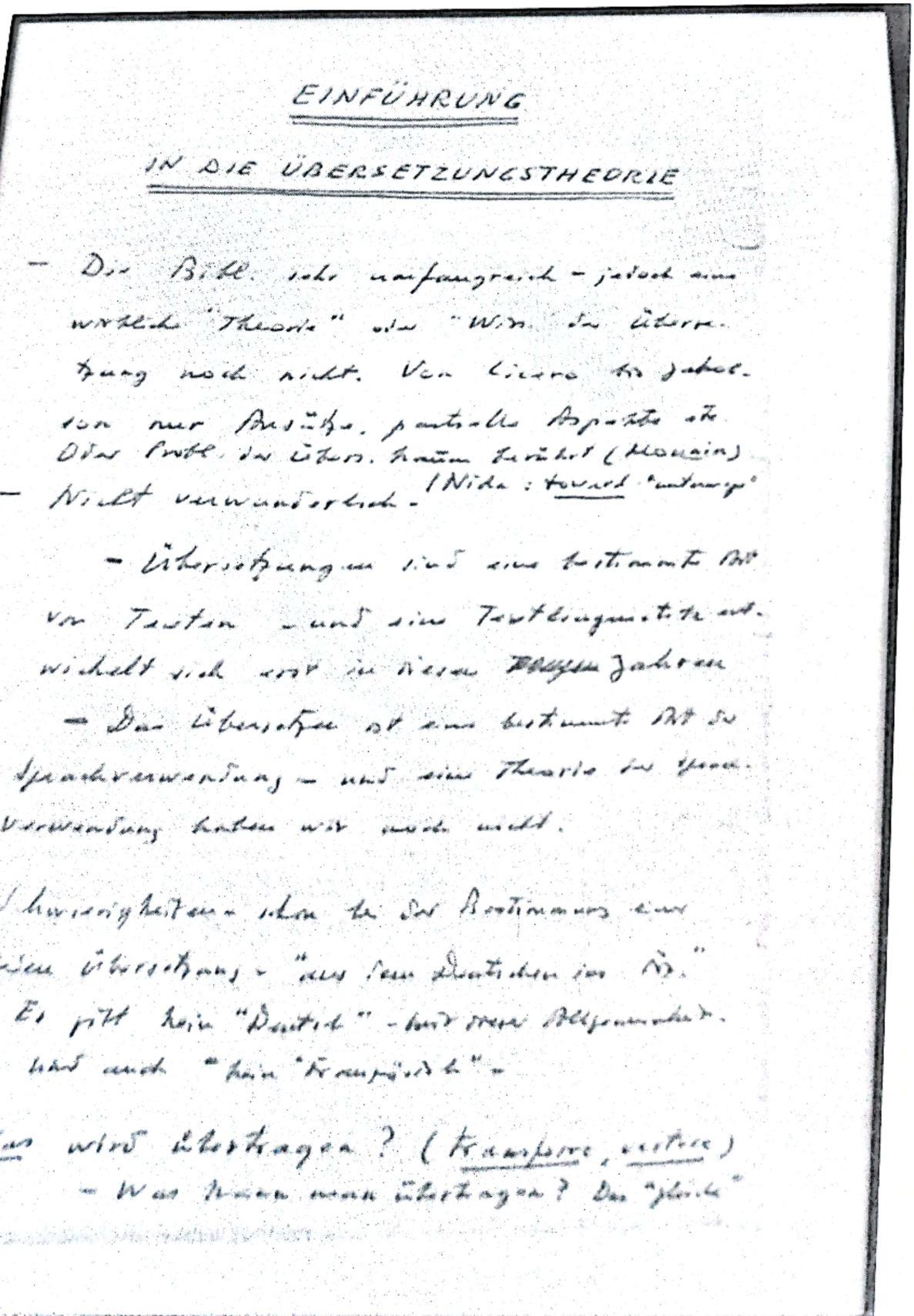

EINFÜHRUNG

IN DIE ÜBERSETZUNGSTHEORIE

– Die Bibl. sehr umfangreich – jedoch eine wirkliche "Theorie" oder "Wiss." der Übersetzung noch nicht. Von Cicero bis Jakobson nur Ansätze, partielle Aspekte etc. Oder Probl. der Übers. kaum berührt (Mounin)

– Nicht verwunderlich – (Nida: toward "untouch")

– Übersetzungen sind eine bestimmte Art von Texten – und eine Textlinguistik entwickelt sich erst in diesen ~~[illegible]~~ Jahren

– Das Übersetzen ist eine bestimmte Art der Sprachverwendung – und eine Theorie der Sprachverwendung haben wir noch nicht.

– Schwierigkeiten – schon bei der Bestimmung einer jeden Übersetzung – "aus dem Deutschen ins Fr." Es gibt kein "Deutsch" – mit dieser Allgemeinheit. Und auch "kein "Französisch" –

– Was wird übertragen? (transferre, vertere)

– Was kann man übertragen? Das "gleiche"

Organizarea, în 2009, la Cluj-Napoca, a Colocviului Internaţional având ca temă *Conceptul de traducere la Eugen Coşeriu* demonstrează intuiţia lingvistului şi deschiderile fertile şi în domeniul lingvisticii traducerii pe care acesta o postulează. În lucrarea *Portée et limites de la traduction*, Eugeniu Coşeriu mărturiseşte: „Dans ce qui suit nous nous proposons de présenter, sous une forme très succincte, les fondements et les traits essentiales d'une *théorie réaliste de la traduction*, théorie qui, à son tour, devrait constituer le fondement d'une *linguistique de la traduction*. C'est en bonne partie une théorie nouvelle, mais ce n'est pas «rien d'autre qu'une nouvelle théorie» (encore une théorie!); ceci, justement parce que c'est une théorie «réaliste», qui aspire à identifier des principes universels dans les faits eux-mêmes, et non pas un modèle plus ou moins arbitraire imposé aux faits. En général, être «réaliste», dans le domaine des sciences et de la théorie qui y correspond, c'est dire – ou aspirer à dire – «les choses telles qu'elles sont» ; et, dans les sciences humaine (ou de la «culture»), c'est dire les choses telles qu'elles se présentent au «savoir originaire» de l'homme à-propos de soi-même et de ses activités libres" [subl. n.] (Coseriu 1997: 19). Şi aduce precizări: „Comme toute discipline linguistique, *la linguistique de la traduction* devrait être linguistique théorique, linguistique générale et linguistique descriptive. La linguistique théorique – ou théorie – de la traduction a pour objet la nature et les principes de la traduction et situe celle-ci dans le cadre général du langage et parmi les activités linguistiques de l'homme" [subl. n.] (Coseriu 1997: 33).

În lucrarea *Science de la traduction et grammaire contrastive* – o versiune revizuită a unei conferinţe ţinută pe data de 6 februarie 1989 la Hoger Instituut voor Vertalers & Tolken du Rijksuniversitair Centrum Antwerpen –, Coşeriu abordează problemele esenţiale ale teoriei traducerii: „La *théorie de la traduction*, comme la théorie du langage, c'est la théorie d'une activité elle-même. C'est le transfert d'une intuition des agents de ces activités au plan de la réflexivité. La théorie du langage n'est, dans ce qu'elle a d'universel, que la théorie de l'intuition du sujet parlant lui-même. Et de même, *la théorie de la traduction* n'est que le passage à la réflexivité de ce que font, savent, et connaissent intuitivement les traducteurs" [subl. n.] (Coseriu 1989: 29). „*La théorie de la traduction* n'est pas d'une nature différente de la théorie de l'activité de parler en général. La traduction n'est qu'une activité particulière de parler : elle se fait avec un contenu déjà donné d'avance, qu'il s'agit d'exprimer dans une autre langue. Pour le reste il s'agit exactement de la même chose. De ce fait, la traduction a la même complexité que l'activité de parler en général. La théorie de la traduction embrasse toute la théorie linguistique" (Coseriu 1989: 31).

În studiul *Portée et limites de la traduction* (titlul francez este o traducere din spaniolă *Alcances y limites de la traducción* sau din germană *Leistung und Grenzen der Übersetzung*, fiind o aluzie la *Miseria y splendor de la traduction* de J. Ortega y Gasset), Coşeriu observă că în teoria traducerii ne lovim adesea de probleme rău puse, de confuzii şi de lipsă de distincţii între concepte. „Or, que sait le traducteur en tant que (bon) traducteur? Tout d'abord, il a, sans doute, en ce qui concerne les langues qu'il utilise, une connaissance qui va au-delà de la connaissance purement intuitive des sujets parlants en tant que tels. En effet, il a une *cognitio clara distincta*, bien que non encore *adaequata*: une connaissance de technicien. Ainsi, il

Scanned with OKEN Scanner

connaît les signifiés de ces langues ainsi que leurs emplois et les correspondances «usuelles» entre ceux-ci" (Coseriu 1997: 19). „Mais, surtout, il sait par expérience que, si, en sa qualité de technicien de la traduction il *doit* tout d'abord connaître toutes ces équivalences «usuelles» ou «normales», cela ne lui suffira pas, puisque, dans tel ou tel texte a traduire, n'importe quelle parmi ces équivalences imprévues pourront s'y imposer; équivalences qu'il devra «inventer» sous sa responsabilité de traducteur-créateur, bien que toujours d'une façon raisonnable et justifiable, c'est-à-dire, d'accord avec les exigences du texte original. Et s'il est en même temps un théoricien et qu'il veuille aboutir à une *cognitio distincta et adaequata* de sa propre activité, il se demande ce que tout cela veut dire au niveau des *principes de la traduction*" (Coseriu 1997: 20).

Teoria coşeriană are la bază câteva distincţii: *obiectul* şi *instrumentul traducerii*; *conţinutul limbii* şi *conţinutul textului*; *limba* şi *utilizarea limbii*; *transpunere* şi *versiune*. Referindu-se la prima distincţie, Coşeriu analizează atât opiniile unor lingvişti care afirmă că traducerea totală şi exactă este imposibilă (traducerea este o necesitate practică, dar ea ar constitui, în acelaşi timp, o imposibilitate teoretică), cât şi pe acelea ale celor care constată că tot ceea ce se spune într-o limbă poate fi tradus (şi admit posibilitatea ilimitată a traducerii, deducând, în consecinţă, universalitatea esenţială a semnificaţiilor şi a gândirii lingvistice), şi ajunge la concluzia că ambii au parţial dreptate, dar se înşală: „dans la traduction il ne s'agit pas de «dire» ce que «disent» (= signifient) les langues, mais de dire ce que, dans le discours, est dit au *moyen* des langues" (Coseriu 1997: 21).

Traducerea literală, actul sau activitatea de a traduce, conţinut textual, fazele traducerii sunt doar câteva dintre problemele asupra cărora se opreşte Coşeriu. De exemplu, aşa-numita traducere literală nu este traducere, este mai degrabă non-traducere, nu este traducerea traducătorilor, în realitate limbile nu se traduc, adevăratul obiect al traducerii sunt textele sau discursul. Se traduce prin intermediul limbilor, dar ceea ce transpunem sunt conţinuturile textelor, nu conţinutul limbilor (Coseriu 1997: 22). A traduce e un tip aparte de activitate de a vorbi, înseamnă a vorbi prin intermediul unei alte limbi cu un conţinut dat dinainte, înseamnă să spui prin intermediul unei limbi B (*langue d'arrivée*) ceea ce este spus într-un discurs cu ajutorul unei anumite limbi A (*langue de départ*). Conţinutul textual este alcătuit din desemnare şi sens.

Fazele traducerii sunt faza semasiologică (de interpretare) şi faza onomasiologică (de denumire): „Dans la première phase on «deverbalise»: on se demande quel est le fait extralinguistique ou le contenu de pensée indique par le signifié A; dans la seconde phase, on «rêverais»: on se demande quel est le signifie de la langue B qui (dans le même contexte) indique (ou pourrait indiquer) le même fait extralinguistique ou le même contenu de pensée (y inclus les sentiments, les attitudes etc.). D'une façon plus prégnante, on pourrait même dire que la première phase on *desidiomatise*: on sort de la langue A pour aller vers la réalité et la pensée exprimées dans le texte, et dans la seconde phase on *idiomatise*: on rentre dans le langage et on donne à la réalité et à la pensée reconnues dans le contenu du texte la forme qui leur correspond (ou correspondrait) dans la langue B" (Coseriu 1997: 25).

În studiile sale cu privire la aceste probleme trebuie să remarcăm multitudinea exemplelor oferite de Coşeriu. Traducătorii, ca subiecţi ai traducerii, diferă de

Scanned with OKEN Scanner

subiecţii-vorbitori în cazul limbajului şi al lingvisticii în general. Dacă ultimii aplică şi urmează nişte principii intuitive în activitatea lor de vorbire şi de înţelegere a vorbirii, apoi traducătorii mai folosesc şi principii bazate pe cunoştinţe ce depăşesc cadrul intuiţiei. Traducătorul trebuie să aibă, în primul rând, o bună înţelegere a textului şi, în al doilea rând, să cunoască echivalenţele uzuale şi adecvate în limba-ţintă. Problema e că nici aceasta nu este îndeajuns în activitatea de traducere, deoarece echivalenţele pot fi inoperante într-un text sau altul. În asemenea situaţii, este necesară *creativitatea* traducătorului. Acesta îşi va asuma desigur responsabilitatea pentru creaţiile sale care trebuie să fie în deplină concordanţă cu exigenţa textului original.

În concluzie, elaborarea unei teorii noi şi realiste a traducerii care să stea la baza unei lingvistici a traducerii, văzută în trei ipostaze – teoretică, generală şi descriptivă –, era un deziderat coşerian care a fost îndeplinit de coşeriologi şi nu numai. Rămâne un alt deziderat al posterităţii coşeriene de îndeplinit – publicarea unei ediţii *opera omnia* Coşeriu, tradusă în limba română, însă pentru acest lucru, aşa cum însuşi lingvistul spunea, *traducătorul trebuie să fie un tehnician scrupulos şi un artist ingenios*.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Coseriu 1989 = Eugenio Coseriu, *Science de la traduction et grammaire contrastive*, în „Linguistica Antverpiensia", XXIV, p. 29–40.

Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Portée et limites de la traduction*, în „Parallèles: Cahiers de l'École de Traduction et d'Interprétation", Université de Genève, no. 19, p. 19–34.

Haja 1999–2001 = Gabriela Haja, recenzie la Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC, 2000, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIX–XLI, p. 227–229.

Mincu 1997 = Marin Mincu, *Convorbiri cu personalităţi ale filozofiei. Eugeniu Coşeriu, profesor la Universitatea din Tübingen (Germania) în dialog cu...*, în „Revista de filosofie", nr. 1–2, ianuarie–aprilie, p. 165–172.

Raport „D.H.C" 1993 = Raportul comisiei instituită de Senat pentru conferirea titlului de Doctor Honoris Causa al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" domnului Profesor Eugen Coşeriu de la Universitatea din Tübingen, Germania, publicat în *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, număr special din „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»", Secţiunea IIIe. Lingvistică, XXXVII–XXXVIII (1991–1992), Iaşi, p. 5–10.

COSERIU'S THESIS ABOUT TRANSLATION

ABSTRACT

Coseriu's Thesis About Translation aims to present the most important thesis about translation theory deliverd by Coseriu, as shown in the studies *Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vives*, *Science de la traduction et grammaire contrastive*, *Portée et limites de la traduction* (1997), an original manuscript, *Einführung in die Übersetzungtheorie*.

Key-words: *Eugenio Coseriu, integral linguistics, language translation, theory, translate.*

Scanned with OKEN Scanner

CARACTERUL NORMAT AL INOVAȚIILOR LEXICALE DE TIP ABREVIAT

ZINAIDA TĂRÎȚĂ*

O caracteristică esențială a limbii este continua ei schimbare, or, „limbile se schimbă fără încetare şi nu pot funcționa decât schimbându-se" (Bally 1950: 18), schimbarea în limbă datorându-se în esență inovației. În universul contemporan, marcat de instantaneitatea comunicării, procesul de schimbare în limbă este un fenomen natural, cu determinări foarte complexe, căci evoluția limbii şi însăşi comunicarea umană trec prin necesitatea inovației fie la nivelul formei, fie la nivel semantic – fenomen explicat prin cauze de natură lingvistică şi extralingvistică, care de cele mai multe ori interacționează. Pornind de la accepția coşeriană a inovației: „Tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează – ca *mod lingvistic* – de modelele existente în limba în care se stabileşte conversația" (Coşeriu 1997: 70), prin sintagma *inovații lexicale* în literatura de specialitate sunt desemnate „toate noutățile lexicale": cuvinte noi, noile sensuri şi noile variante de întrebuințare a cuvintelor.

Studiile consacrate examinării inovațiilor lexicale din perspectiva particularităților structural-semantice, paradigmatice, cognitive relevă diferite contradicții, privind limitele noțiunii *inovație lexicală* şi criteriile de identificare a acesteia. Sub aspect structural, în mod tradițional, noțiunea e raportată doar la cuvinte, însă mulți cercetători, pe lângă cuvinte, includ în componența inovațiilor lexicale şi frazeologismele. În plan genetic, noțiunea *inovație lexicală* evoluează, extinzându-se sau reducându-se în dependență de semnificația care i se atribuie, termenul folosindu-se cu referire la unități lexicale noi împrumutate sau formate în limba dată. Din punctul de vedere al planului expresiei şi al conținutului, în opinia unor cercetători (O. Ahmanova, E. Rozen), nu se prezintă drept inovații lexicale unitățile limbii vechi după formă, dar care şi-au modificat sensul (neologismele semantice).

Maria Teresa Cabré menționează o serie de parametri pentru delimitarea noțiunilor *neologism/inovație lexicală*:

* Universitatea de Stat „A. Russo", Bălți, str. Puşkin, nr. 38, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 395–400

Scanned with OKEN Scanner

a) diacronia: un cuvânt este neologism dacă a apărut recent;
b) lexicografia: un cuvânt este neologism dacă nu este înregistrat în dicționare;
c) instabilitatea sistematică: un cuvânt este neologism dacă prezintă semne de instabilitate formală (morfologică, grafică, fonetică) sau semantică;
d) psihologia: un cuvânt este neologism dacă vorbitorii îl percep ca pe o entitate nouă (Cabré 1993: 445).

Determinarea condițiilor lingvistice și extralingvistice ale apariției inovațiilor lexicale, precum și identificarea criteriilor diferențiatorii, a condițiilor adoptării inovațiilor lexicale se impun a fi raportate la teoria coșeriană conform căreia „o inovație [...] poate să fie: a) o *alterare* a unui model tradițional; b) o *selecție* între variante și moduri isofuncționale existente în limbă; c) o *creație sistematică* («invenție» de forme în concordanță cu posibilitățile sistemului); d) un *împrumut* din altă «limbă» [...]; e) *un fapt de economie funcțională* [subl. a.]" (Coșeriu 1997: 70) etc.

Ca „fapt de vorbire" (E. Coșeriu), inovația lexicală ține de utilizarea limbii în sistem, axându-se pe caracterul general al normei lingvistice. Definit inițial în *Sistem, normă și vorbire*, conceptul de normă se va asocia pentru totdeauna cu numele marelui lingvist Eugeniu Coșeriu, ale cărui teorii devin reperele fundamentale de referință în acest domeniu.

În opinia lui Eugeniu Coșeriu, norma reprezintă „totalitatea uzurilor lingvistice acceptate de majoritatea vorbitorilor într-o comunitate istorică definită" (Coseriu 1952: 14–15). Identificând distincția între norma literară și norma lingvistică, el subliniază că norma lingvistică arată „cum se spune", în timp ce norma literară stabilește „cum trebuie să se spună". Norma lingvistică are un caracter „natural" și abstract, în timp ce norma literară este concretă și convențională, presupunând un acord prealabil din partea celor care o hotărăsc și o respectă.

Ne propunem să examinăm aici caracterul normat al inovațiilor lexicale de tip abreviat din perspectiva normei lingvistice și a celei literare, prin prisma productivității crescânde a acestor unități lexicale, a caracterului internațional și a largii lor difuzări (atât prin împrumuturi, cât și prin creații interne), fapt ce i-a îndreptățit pe unii cercetători (vezi Stoichițoiu-Ichim 2003: 381) să includă abrevierea între efectele lingvistice ale globalizării.

Se știe că, în crearea oricărui tip de neologism, rolul decisiv îi revine sistemului lingvistic. În consecință, procesul de încadrare a abrevierilor în sistemul fonetic și morfologic al limbii este reglementat de norma lingvistică, „uzul care s-a consolidat într-o comunitate istorică echivalând cu un consens general asupra a ceea ce este permis" (Blasco Ferrer 1996: 16). Astfel, includerea inovațiilor de tip abreviat (sigle, acronime, trunchieri) în sistemul gramatical al limbii române parcurge, convențional, câteva etape.

O *primă etapă* este cea a încadrării acestor unități lexicale în anumite clase morfologice: substantive (*BERD* „Banca Europeană pentru Reconstrucții și

Scanned with OKEN Scanner

Dezvoltare", *sial* „înveliș extern al pământului, alcătuit din roci în care predomină silicații de aluminiu"), adjective (*izovit* „geam cu proprietăți izolatoare, fonice și termice, deosebite", *tebecist* „ftizic, tuberculos"), sintagme verbale și verbe (*SOS* „salvați sufletele noastre" – semnal convențional de salvare, *a radariza* „a detecta și a localiza un obiect cu ajutorul radarului"), adverbe (*OK* „în regulă").

Constituindu-se în clase lexico-categoriale aparte, abrevierile, *într-o altă etapă*, se încadrează, sub acțiunea normei, în sistemul morfologic al limbii, căpătând categorii gramaticale de gen, număr, caz, determinare (*ONG – ONG-ul – [membrii unor] ONG-uri – ONG-urilor*). În conformitate cu norma limbii funcționale care „conține tot ceea ce în vorbirea unei limbi funcționale este comun, tradițional și constant" (Coșeriu 1997: 279), *genul* abrevierilor este indicat în context prin anumite mărci flexionare: articolul nehotărât (*un VIP, un CD*), articolul hotărât (*CV-ul, CD-ul*), diverși determinanți (*UE lărgită, OK dubios, CV consistent*) sau prin asociere cu genul primului substantiv din formația lexicală sursă (*alianță, uniune, serviciu, universitate*): *UE extinsă, NATO prezentă în Egipt; ASEM pregătită pentru noul an de studii.*

Dintre cele trei criterii (etimologic, semantic, formal) implicate în atribuirea unui anumit gen gramatical la categoria neologismelor, în limba română cea mai mare pondere revine criteriului formal, spre deosebire de alte limbi (franceză, rusă), unde, de obicei, genul abrevierilor se stabilește după primul element al formației-sursă. Conform criteriului formal (care ia în considerare desinența), majoritatea abrevierilor care desemnează nume se încadrează la genul neutru (preferat pentru majoritatea neologismelor), confirmând postulatul coșerian că adoptarea, „acceptarea de către auditor a unei inovații, ca model pentru exprimări ulterioare" (Coșeriu 1997: 70) –, „fiind achiziție, modificare sau înlocuire a unui model lingvistic, a unei posibilități de expresie – este un act exclusiv mental și, prin urmare, nu poate avea decât determinări finaliste: culturale, estetice sau funcționale" (Coșeriu 1997: 71).

Opoziția de număr la abrevieri, marcată prin opoziție desinențială, în funcție de genul abrevierilor, ca și la numele obișnuite, se axează pe factori sistematici, E. Coșeriu susținând că „este «sistematic» tot ce aparține opozițiilor funcționale și realizărilor conforme cu normele unei limbi" (Coșeriu 1997: 102). Astfel, desinențele de plural sunt: *-i* pentru masculin (*Dj-i, salvamari*), *-e* pentru feminin (*ozeniste, vipe*), *-uri, -e* pentru neutru (*CV-uri, radare*).

În calitate de marcă a pluralului, la abrevierile de genul neutru prevalează desinența *-uri* (față de *-e*). Repartizarea acestor două desinențe de plural (*-e* și *-uri*) la neutrele neologice, în opinia cercetătorilor (Brîncuș 1978: 261), este determinată de tendința generală a limbii literare actuale de a evita alternanțele fonetice din radical. La abrevierile în *-uri* nu se realizează nicio alternanță, indiferent dacă finala abrevierii este vocală sau consoană (*CV – CV-uri, TVA – TVA-uri*), iar la cele în *-e* apare alternanța *o/oa* (*scribofon – scribofoane*). Desinența *-uri* prezintă, așadar, avantajul de a evita diftongarea, hiatul și de a menține mai apropiată de etimon structura fonetică a abrevierii – tendință a limbii culte, or, după cum afirmă

Scanned with OKEN Scanner

E. Coşeriu, limba există „în conştiinţa vorbitorilor [...] la nivelul tradiţiilor comune ale comunităţilor" (Coşeriu 2000: 140).

În absenţa *particularităţilor flexionare* inerente (a tiparului flexionar caracteristic unui cuvânt încetăţenit în limbă), în operaţia de actualizare intervin tendinţele cele mai puternice ale momentului. Astfel, tratamentul flexionar al formaţiilor substantivale recente, inclusiv al abrevierilor, după cum apreciază unii cercetători (vezi Pană Dindelegan 1999: 120), relevă două tendinţe contradictorii: cea de utilizare invariabilă şi cea de încadrare morfologică în tiparele flexionare ale limbii române. Urmând prima tendinţă, abrevierile apar cu o formă unică de nominativ-acuzativ, fără a marca formal (prin desinenţe) valorile de genitiv sau dativ pe care le exprimă (*Extinderea NATO*, *Reprezentantul OSCE în Moldova*, *Preşedintele FMI*, *S-au adresat CEC*), acestea fiind deductibile, în asemenea exemple, numai din trăsăturile inerente ale regentului sau din relaţia semantică.

Tendinţa de utilizare invariabilă a unităţilor lexicale poate avea ca efect creşterea ponderii mijloacelor analitice în actualizarea contextuală. Astfel, apare exprimarea analitică în ceea ce priveşte cazurile abrevierilor, marcată pentru genitiv-dativ prin articol posesiv: *Hotărâre a CEDO*, *Reprezentanţi ai ONU*, *Serviciul de presă al PL*.

O altă tendinţă – cea de încadrare a abrevierilor în sistemul flexionar al limbii române, semnalată şi, tangenţial, comentată de specialişti cu referire la anumite tipuri de abrevieri (Carabulea 1983: 520; Stoichiţoiu-Ichim 2006: 11), se realizează prin intermediul „clasificatorilor flexionari" – mărci flexionare de încadrare într-o clasă lexico-gramaticală (Pană Dindelegan 1999: 121). Prin prezenţa mărcilor specifice flexiunii româneşti se creează posibilitatea unei flexiuni abreviative de tip sintetic, cu desinenţe ataşate prin cratimă (*Depunere a CV-urilor*; *Lansarea CD-ului*, *creşterea PIB-ului*, *fiice de VIP-uri*) sau aglutinate (*ozeneul*, *ozeneurile*, *ufoul*, *ufourile*, *radarul*, *radarele*).

În cazul abrevierilor, flectivele (morfemele ce actualizează diverse valori ale categoriilor gramaticale specifice părţilor de vorbire flexibile) sunt desinenţele (*-uri*,*- i*, *-e*), articolul hotărât (*-l*, *-le*, *-lui*, *-i*): *Ravagiile SIDEI*; *Practicile NKVD-ului*.

Articularea abrevierilor şi utilizarea flexionară este determinată şi de structura lor fonetică (Avram 1990: 63). Abrevierile terminate în consoană se articulează şi se declină ca şi substantivele de genul masculin-neutru: *UNICEF-ului*, *ULIM-ul*, iar cele care au la finală o vocală sunt folosite, de obicei, ca invariabile şi nearticulate: *Preşedintele CIO*, *statistica CEDO*, *UEFA*, *MAI*.

În limba vorbită şi în presă, unele dintre aceste abrevieri apar declinate şi articulate enclitic, labilitatea normei, în asemenea cazuri, decurgând din factori lingvistici, intrinseci naturii normei, dar şi din factori sociolingvistici (valori, judecăţi, uzuri în societate şi ca instrument didactic).

Din perspectiva normei literare: „cum trebuie să se spună" (Coseriu 1952: 18), problemele de corectitudine, care vizează inovaţiile lexicale de tip abreviat, se referă la modul de realizare, structura, redarea grafică, pronunţarea, regulile de utilizare a acestor unităţi lexicale.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, în crearea și adoptarea unor tipuri de abrevieri, după mecanismul de formare (silabe, fragmente, litere inițiale ale unității lexicale sursă), acționează anumite norme specifice care vizează, în primul rând, limitele formale ale acestor unități lexicale. Principala condiție a unei abrevieri pertinente o constituie dimensiunile rezonabile, șirurile prea lungi de inițiale fiind rebarbative, mai ales în cazul când acestea conțin succesiuni de litere care reprezintă consoane citite izolat: *ASCHFR* „Asociația de Sprijin a Copiilor Handicapați Fizic din România", *ANFDUM* „Asociația Națională a Femeilor cu Diplomă Universitară din Moldova", *ANOFM* „Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă" etc. Abrevierile criptice de acest tip sunt ineficiente și sub aspectul economiei limbii, principiu ce favorizează crearea abrevierilor, căci înțelegerea lor necesită mai mult efort și timp decât ar fi cerut menținerea bazei polilexicale.

Preferința pentru cuvintele scurte este o tipică recomandare de cultivare retorică a limbii, în conformitate cu un model estetic, limba, fiind „un fapt de cultură" (Coșeriu 1997: 66).

În normarea literară a abrevierilor sunt invocate și criteriile estetice – privite atât din perspectiva locuției, cât și din aceea a receptării (Zafiu 2007: 467) – care vizează forma (aspectul grafic sau cel sonor), precum și conținutul sugerat. De regulă, în structura abrevierilor nu se includ instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții) ce se conțin în baza derivativă; în anumite cazuri însă, păstrarea acestora în abreviere realizează scopuri eufonice: *PPO* „Pedagogia prin obiective". Strict eufonice sunt și abrevierile *SANEPID* „Serviciul Antiepidemic", *UNITEM* „Uniunea Oamenilor de Teatru din Moldova", provenite din combinarea liberă a inițialelor cu fragmente de cuvinte.

Norma literară recomandă evitarea abrevierilor care produc impresii auditive dezagreabile (*FSM* „Federația Sindicală Mondială") sau evocă noțiuni nedorite (*ARD* „Agenția Română de Dezvoltare").

Adoptate de sistemul unei limbi, inovațiile lexicale de tip abreviat devin unități lexicale structurale și funcționale ale acesteia; „o adoptare corespunde întotdeauna unei necesități expresive, necesitate care poate fi culturală, socială, estetică sau funcțională", afirmă Eugeniu Coșeriu (1997: 74), iar adoptarea nu este reproducere mecanică, ci e întotdeauna selecție.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1990 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei.
Bally 1950 = Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne, A. Francke.
Blasco Ferrer 1996 = Eduardo Blasco Ferrer, *Breve corso di lingvistica italiana*, Cagliari, CUEC.
Brîncuș 1978 = Grigore Brîncuș, *Pluralul neutrelor în româna actuală*, în „Studii și cercetări lingvistice", nr. 3, p. 253–262.
Cabré 1993 = Maria Teresa Cabré, *La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones*, Barcelona, Editorial Antártida/Empuries.

Scanned with OKEN Scanner

Carabulea 1983 = Elena Carabulea, *Aspecte ale trunchierii cuvintelor în limba română*, în „Studii şi cercetări lingvistice", nr. 6, p. 517–523.
Coseriu 1952 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, Universidad de la República.
Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC.
Pană Dindelegan 1999 = Gabriela Pană Dindelegan, *Formaţii substantivale recente şi rolul „clasificatorilor" în actualizarea lor contextuală*, în „Limba română", nr. 1–2, p. 117–127.
Stoichiţoiu-Ichim 2003 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Sigle de origine engleză în româna actuală* (II) în „Limbă şi literatură", nr. 2, p. 9–13.
Stoichiţoiu-Ichim 2005 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Tendinţe actuale în domeniul siglării*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – structură şi funcţionare. Actele celui de-al 4-lea colocviu al Catedrei de limbă română (25–26 noiembrie 2004)*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 379–391.
Stoichiţoiu-Ichim 2006 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Creativitate lexicală în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Zafiu 2007 = Rodica Zafiu, *Criterii estetice în normarea limbii române*, în C. Stan, R. Zafiu, Al. Nicolae (coord.), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 467–473.

STANDARDISED NATURE OF LEXICAL INNOVATIONS CONCERNING ABBREVIATIONS

ABSTRACT

Vocabulary of a language is constantly changing, the change in a language, essentially due to the innovation. Lexical innovations, including the abbreviated type, representing the "fact of speech" (E. Coseriu) are related to language use in the system, focusing on the general character of linguistic norms. Being in lexical-categorical classes, lexical innovations of abbreviated type, it falls under the action of norm in the language morphological system, acquiring grammatical categories. In relation with the literary norm ("how it should be said"), lexical innovations of abbreviated type respect structural formal and functional requirements. Lexical innovations of abbreviated type, adopted and spreading, correspond to "a need of expression".

Key-words: *Eugenio Coseriu, lexical innovation, abbreviated vocabulary, linguistic rule, admission to the system.*

Scanned with OKEN Scanner

TEHNICA EXEMPLIFICĂRII LA EUGENIU COȘERIU*

ALICE TOMA**

Unii comentatori (printre care și Iorgu Iordan, într-un articol omagial) au observat că Eugeniu Coșeriu, spre deosebire de alți lingviști, își ilustrează distincțiile teoretice cu foarte puține exemple. Acest lucru a fost explicat prin înclinația sa pentru teoretizare, prin interesul acordat filozofiei limbajului etc. În realitate, există și studii coșeriene foarte bogate în exemple sau fapte analizate. Iar faptul că, uneori, exemplele oferite nu sunt prea numeroase se explică și prin respectarea unui principiu al antipozitivismului (or, după cum se știe, potrivit lui Coșeriu, lingvistica își are fundamentul în ideologia antipozitivistă). Mai mult decât atât, trebuie apreciată și valoarea ilustrativă/instructivă a exemplelor alese de Coșeriu (fiindcă savantul a fost, totodată, și un mare Profesor, un Magistru) și chiar umorul acestora (întrucât Coșeriu a fost, fără îndoială, ca om de știință, și un *homo ludens* – ipostază pentru care a și pledat). În consecință, chiar și în privința modului în care se dau exemplele, poate fi identificată o „tehnică" (în sensul aristotelic de *téchne*), adică un „a ști să faci". Utilizând cadrul metodologic al lingvisticii textuale și analiza discursivă pot fi identificate elementele de bază ale tehnicii exemplificării și specificul său semantic, sintactic, textual. A construi și a articula în text exemple potrivite (în acord cu un alt concept din retorica Stagiritului – *tò prépon*) reprezintă o artă pe care Coșeriu și-a însușit-o încă de la început.

Plasăm studiul nostru în domeniul *analizei textuale* și adoptăm ca strategie pentru abordarea fenomenelor textuale pertinente în caracterizarea exemplificării la Eugeniu Coșeriu *lectura analitică*. În acest cadru, textul este considerat un „spațiu

---

* Mulțumesc prietenilor și participanților la discuții, ale căror remarci sunt tot atâtea posibile noi piste de continuare a cercetării. Mulțumesc în special dnei prof. dr. Maria Iliescu, dnei cercet. dr. Cristina Florescu, dlui cercet. dr. Dinu Moscal, dlui lect. dr. Cristinel Munteanu.

Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Științe socio-umane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socio-umane și politice", cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/62259.

** Facultatea de Litere, Universitatea din București, București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, sector 1, România.

Scanned with OKEN Scanner

al operațiilor mentale" cu o „arhitectură complexă" (cf. Manzotti 1993). Pentru a descrie componentele acestei arhitecturi, pornim de la textul concret, analizăm o anumită „mișcare textuală" – în cazul de față, exemplificarea –, punem în evidență varietatea utilizărilor sale, le clasificăm după diverse criterii (frecvență, lungime, marcă, alte caracteristici), ceea ce permite în final realizarea unei scheme generale care să înfățișeze ierarhia „mișcărilor" textuale și vecinătatea lor în arhitectura textuală. Văzută în acest cadru, exemplificarea este o relație având structura:

$$Exre = Ext + marcă + Exnt\ (Ex)$$

unde *Exre* este *relația de exemplificare*, *Ext* este *exemplificatul*, aspectul general ilustrat sau demonstrat prin intermediul *Exnt exemplificantului*, ceea ce se numește în mod curent *exemplu*. Când nu există risc de confuzie, termenul de *exemplificare* poate fi înlocuit cu cel de *exemplu*. Exemplificarea este un fenomen complex, putând fi analizată sub diverse aspecte: textual, gramatical, retoric, literar, practic. La nivel lingvistic sunt stabilite caracteristici, tipuri și clasificări ale Ext și ale Exnt, precum și condițiile și restricțiile impuse de marca de exemplificare, prezența sa în text, poziția sa enunțiativă și semantica sa propozițională.

Acest cadru general de analiză ne permite să arătăm că Eugeniu Coșeriu își construiește exemplele potrivit regulilor arhitecturii textuale, însă conform unei retorici speciale a alegerii acestora și după tipare lingvistice proprii. De exemplu, în:

> (1) „O categorie gramaticală se numește, de exemplu, *aorist* sau *imperfect*, deoarece aceste nume, în intenția originară a celor care le-au impus, constituiau un fel de definiție restrânsă prin care se încerca să se circumscrie o valoare fundamentală sau generală a categoriei respective" (Coșeriu 2000: 59).

Ext *o categorie gramaticală se numește* este legat prin marca *de exemplu* de Exnt ***aorist sau imperfect***, însă primul segment al relației de exemplificare este implicat și într-o a doua relație introdusă de marca *deoarece*. Această primă observație generală va fi precizată și nuanțată pe parcursul analizei noastre.

1. Exemplificarea – fenomen complex

Luată drept concept general, exemplificarea este o lege de tip boolean, „laws of thought" sau „lege a gândirii". Luată drept concept lingvistic, exemplificarea are realizări sintactice în propoziție sau frază, structuri sintactice specifice, structuri semantice specifice. O observare atentă a conceptului permite distincția mai multor accepții ale exemplificării: exemplificarea ca fenomen (lingvistic) textual, exemplificarea ca fenomen (lingvistic) gramatical, exemplificarea ca fenomen (retoric) argumentativ, exemplificarea ca tip textual și gen literar, exemplificarea ca problemă practică a teoriei compoziției și interpretării.

1.1. Ca fenomen textual, exemplificarea are o accepție relativă, de operație discursivă ce asigură trecerea de la *p* (*Ext*), un caz general, la *q* (*Exnt*), un caz

Scanned with OKEN Scanner

particular. Această relație nu e o relație „inter propositionnelle" (între „états de choses"), ci o relație între segmente de text. Exemplificarea constituie, în interiorul unui text, liantul necesar entre „un cas particulier et un cas général" (Manzotti 1995: 49). Relației de exemplificare îi corespunde acțiunea de exemplificare bazată pe un proces subiacent de deducție. În acest proces marca de exemplificare are un rol important și apare la începutul, în interiorul sau la sfârșitul pasajului exemplificativ. Marca specifică exemplificării este *de exemplu*. Printre mărcile nespecifice frecvent utilizate de Coșeriu putem aminti *astfel*, *tot astfel*, *tot așa*, *bunăoară*. Alte mărci care apar în Coșeriu 2000 sunt: *să analizăm câteva exemple* (p. 6); *Un caz similar* (p. 11); *să amintim un exemplu* (p. 29); *să examinăm un exemplu* (p. 38); *să vedem un exemplu* (p. 54), *alt exemplu* (p. 66), *un exemplu* (p. 220).

(2) „Aceasta este valabil și pentru anumite trăsături generale specifice și exclusive ale unei clase de obiecte, adică pentru ceea ce Aristotel numește «propriul». Bunăoară – acesta este exemplul lui Aristotel – numai omul râde" (Coșeriu 2000: 38).

Construind acest exemplu, Coșeriu apelează la o dublă marcare: *bunăoară* și *acesta este exemplul lui Aristotel*. Mărcile au, pe lângă un rol strict textual, un rol metatextual furnizând informații despre preferința de a relua exemple celebre în construirea unei argumentări proprii mai convingătoare prin apelul la precursori iluștri. De altfel, repetarea exemplelor, personale sau nu, este una dintre tehnicile la care Coșeriu apelează frecvent.

Așadar, în accepția relativă a fenomenului exemplificării textuale, Exnt, secvență a textului, este introdus de o marcă ce asigură distingerea exemplificării de alte relații din clasa relațiilor de tip: „caz particular al unui caz general". Exemplificarea are funcție ilustrativă sau justificativă. O definiție-cadru consideră exemplificarea ca o acțiune lingvistică ce organizează (Antos 1982) sau construiește (Gülich și Kotschi 1987) progresiv arhitectura complexă a textului.

Accepția absolută a fenomenului textual de exemplificare califică exemplificarea drept acțiune lingvistică (*Textkonstitutionsbandlung*), „acțiune de construcție textuală". În tripletul act – acțiune – activitate, exemplificarea surclasează actul prin complexitatea sa și se asociază activității de enunțare înțeleasă ca producere de enunțuri sub forma unui bloc de propoziții. La acest nivel, exemplificarea e comparabilă ca acțiune textuală cu repetiția sau parafraza. Exemplificarea absolută ca fenomen textual este, pe de o parte, acțiune ce articulează un Ext și un Exnt, dar și rezultat (Exnt sau Ex sau chiar Exre), iar pe de altă parte Exre este o relație de construcție (între segmente de text), nefiind o relație interpropozițională (între „stări de lucruri"). În acest context, o definiție aproximativă a exemplificării în text o identifică cu o acțiune care organizează sau construiește textul, produce unul sau mai multe exemple și realizează o relație de Exre între Exnt și Ext cu ajutorul unor mărci.

1.2. Exemplificarea ca fenomen gramatical în frază este definită „tipic" drept o adăugare, o specificare a altor constituenți, adică, din punct de vedere sintactic, o apoziție însoțită de expresii („lexeme funcționale") ce arată caracterul exemplificativ.

Scanned with OKEN Scanner

La acest nivel apar diverse întrebări asupra fenomenelor semantico-pragmatice ale exemplificării asupra cărora ne oprim în detaliu în partea a doua a lucrării.

1.3. Exemplificarea ca fenomen retoric este o tehnică de argumentare bazată pe analogie. Apare încă de la Quintilian – întâmplare menționată pentru a susține o idee – și Aristotel – Exre leagă între ele afirmații particulare, una notorie și se bazează pe „inducție retorică". Paradigma sau exemplul retoric (ExR) dezvoltă, după Danblon (2004), o triplă dimensiune: dimensiunea logico-argumentativă, dimensiunea narativă și ficțională și dimensiunea orală și poetică. Astfel, paradigma permite utilizarea dimensiunii ficționale și narative într-un discurs a cărui intenție e argumentativă. Paradigma este argument propriu genului deliberativ al cărui scop este să determine auditorul să ia o decizie. Pentru Aristotel, ExR este o inducție de la parte la parte, membrii aparțin aceluiași gen, dar unul e mai cunoscut decât celălalt. Un exemplu de raționament inductiv preluat de la Aristotel este următorul:

Premisa particulară: *Denys cere o gardă de corp.*
Paradigma: *Altădată Pisistrate a cerut o gardă și apoi a devenit tiran.*
Concluzia : *Deci Denys are intenția să devină tiran.*
TOPOS: Deoarece orice aspirant la tiranie cere o gardă.

Toposul permite lectura paradigmei alături de premisă, astfel încât să conducă spre concluzie. În dimensiunea logico-argumentativă a ExR factor psihologic joacă un rol important: particularul mai cunoscut încarnează generalul prin caracterul său exemplar. ExR funcționează ca povestea, fabula, proverbul – privilegiază o gândire narativă. Inferențele logice sunt abstractizări și decontextualizări ale unor reprezentări narative mai vechi. Dimensiunea narativă și ficțională a ExR face din acesta un eveniment marcant. Având formă narativă, ExR nu poate fi criticat. ExR se aseamănă cu mitul prin concepția deterministă asupra lumii. Forța persuasivă a ExR nu depinde de faptul că evenimentul narat este un episod din memoria comunității sau un episod ficțional. În literatura orală există un liant imediat între poezie și acțiune care provoacă un efect persuasiv evident. Trebuie reținută distincția dintre două tipuri de oralitate: una primară – cognitivă, alta secundară – estetică. ExR mimează OP, cognitivă, în sânul unei OS și, fără să revendice vreo valoare explicativă, dobândește forță persuasivă.

Exemplificarea ca fenomen retoric primește așadar o accepție absolută: „Dunque, da una proposizione *p0* vera o ammessa per vera si conclude per via d'esempio alla verità o utilità o necessità di altra proposizione *p1* sulla base di 'somiglianze': proprietà comuni (e di una certa evidenza) a *p0* e *p1* – sulla base cioè di un principio generale di cui sia *p0* sia *p1* sono istanze. Nelle accezioni discusse sopra un esempio p*i* serviva a corroborare una asserzione generale p di cui p*i* era un caso particolare ($p = \{pi\}$). Qui, per contro, si rimane all'interno del paradigma relativo allo specifico esempio menzionato, dando per scontata la validità dell'asserzione generale. Una volta assunta la definizione di esempio come argomentazione da caso particolare a caso particolare, si apre il campo a tutta la

Scanned with OKEN Scanner

varietà di manifestazioni che la tradizione giuridica ha debitamente riconosciuto e commentato; si avranno cosi gli 'argomenti' (o 'esempi') *a pari*, *a contrario*, *a fortiori*, ecc." (Manzotti 1995: 57).

1.4. Exemplificarea ca tip textual şi gen literar este un aspect nerelevant din perspectiva analizei noastre pe care îl menţionăm pe scurt: „Un *exemplum* consiste essenzialmente nella narrazione all'interno di un testo (predica, ecc.) di un fatto – storico o similstorico – che illustri in modo particolamente icastico, in positivo o in negativo, una verità generale dell'ordine del morale, colpendo l'immaginazione dei destinatari e fissandosi nella loro memoria come *memento* per comportamenti futuri" (Manzotti 1995: 58).

1.5. Exemplificarea ca problemă practică are în vedere nu atât producerea exemplelor, cât interpretarea acestora. În structura textului, exemplificarea interacţionează cu alte „mişcări" textuale: justificarea, particularizarea. Exemplificarea poate marca o pauză „psihologică" în comunicare şi o diminuare a fluxului informaţional şi de construire a raţionamentului; ea permite înţelegerea şi reamintirea unor idei. Exemplificarea este un instrument de „copiere", în sensul dat de Erasmus (1512) cuvântului, adică de multiplicare şi bogăţie de idei. Exre asigură trecerea de la cazuri particulare la generalizare sau ilustrează afirmaţii generale.

2. Aspecte lingvistice

Ne oprim în cele ce urmează asupra unei analize atente a tipurilor de exemplificare (Exre de enunţ vs Exre de constituent; Exre ilustrativă vs Exre argumentativă) şi a mărcii de exemplificare (poziţia mărcii de Exre, semantica mărcii de Exre).

2.1. *Exre* de enunţ vs *Exre* de constituent

Exre de enunţ (*E o persoană dificilă*. **De ex.**, *cine a reuşit să lucreze cu ea?* [prop. implicitată „nimeni nu a reuşit să lucreze cu ea"]) are în vedere statut ilocuţionar al Ext, pe când Exre de constituent (*Fă-mi ceva de mâncare*, [fă-mi] *o salată*, **de ex.**) are în vedere conţinutul semantic al Ext în raport cu Exnt.

(3) „Prin urmare, în cercetarea concretă (a unei limbi necunoscute, de exemplu)" (Coşeriu 2000: 196).

Marcarea exemplificării de constituent prin intermediul mărcii specifice *de exemplu* este adesea dublată la Coşeriu de marcarea prin punctuaţie (), ceea ce, din perspectivă practică, asigură o interpretare lipsită de orice ambiguitate a relaţiei semantice textuale.

2.2. *Exre* ilustrativă vs *Exre* argumentativă

Exre ilustrativă este aceea în care Exnt se leagă de conţinutul propoziţional al Ext. Sunt tipice definiţiile urmate de exemple (triunghi – ABC). În Exre argumentativă Exnt se leagă (şi) de statutul asertiv al Ext (*Să ai grijă de copil o săptămână nu e uşor.* **De ex.**, *ce să-i dai de mâncare?*).

Scanned with OKEN Scanner

(4) „Acest tip de gramatică (în realitate, teorie a limbii) se caracterizează prin faptul că distinge în sistemele lingvistice o serie de straturi structurale (în versiune «clasică» şi cel puţin pentru anumite limbi, şase straturi) conectate între ele prin faptul că fiecare strat inferior «realizează» sau «reprezintă» stratul superior. Astfel, pentru Lamb, de exemplu, sp. *al* şi it. *nel* «realizează» sau «reprezintă» în stratul fonemic unităţile morfemice *a* + *el*, *in* + *il*; şi «morfemele» latine *bon-* şi *mel-* din *bonus* şi *melior* realizează sau reprezintă un «lexem» unic" (Coşeriu 2000: 128).

Acest tip de construcţie textuală face din exemplificare o modalitate prin care fie se demonstrează afirmaţii generale, fie se ajunge la formularea acestora, în funcţie de demersul deductiv sau euristic ales de autor, primul fiind de obicei preferat celui de-al doilea. Ext *fiecare strat inferior „realizează" sau „reprezintă" stratul superior* este „demonstrat" (*astfel*) pe baza a doi Exnt introduşi de *de exemplu* şi coordonaţi prin juxtapunere. Este interesant că, unei mărci explicite *de exemplu*, i se adaugă mărcile implicite ce indică limba: *sp.*, *it.*, *latine*. De altfel, luarea limbilor ca exemple este subînţeleasă în cadrul teoretic general al lingvisticii coşeriene (şi nu numai).

2.3. Obligativitatea mărcii de exemplificare

În absenţa unei mărci specifice, exemplificarea riscă să fie confundată cu o simplă specificare (*Oferă-i flori, gladiole*). *Acţiunea* de Exre e de aceea semnalată întotdeauna de o marcă, oricare ar fi natura acesteia (lexicală, paralingvistică), şi are ca rezultat o *relaţie* de Exre (*Oferă-i flori, gladiole*, **de ex.** vs *Oferă-i flori, gladiole...*).

(5) „Acelaşi lucru se întâmplă cu trăsătura «deschidere» a lui *e* deschis în tipurile de italiană în care distincţia dintre [e] şi [ɛ] nu este funcţională. În spaniolă, fonemul /b/ este în sistem numai «oral», «bilabial» şi «sonor» (alte trăsături nu sunt necesare pentru opoziţiile în care acest fonem participă); în normă, în schimb, este deopotrivă «oclusiv» în anumite cazuri (în poziţie iniţială absolută şi după nazală) şi «fricativ» în restul poziţiilor" (Coşeriu 2000: 281).

Deşi în limbajul comun prezenţa unei mărci explicite a exemplificării este necesară pentru realizarea tipului respectiv de relaţie textuală, în limbajul ştiinţific, la Coşeriu exemplificarea este adesea construită cu ajutorul unor mărci implicite. Dintre acestea, cea mai frecvent utilizată, în cazul *Lecţiilor de lingvistică generală*, pare a fi anunţarea unei limbi. Astfel, pentru a arăta diferenţa dintre *sistem* şi *normă*, Coşeriu porneşte de la afirmaţia generală de tip definiţional: „Norma este, într-un sens, mai amplă decât sistemul: într-adevăr, conţine şi trăsături nefuncţionale, în timp ce sistemul conţine doar trăsături distinctive necesare pentru ca o unitate de limbă (în planul expresiei sau în planul conţinutului) să nu se confunde cu alta" (Coşeriu 2000: 281), afirmaţie pe care o ilustrează cu cazuri particulare din italiană (toscană, italiană septentrională) şi din spaniolă. De notat faptul că, dincolo de ilustrarea definiţiei, exemplele participă la construirea cunoştinţelor printr-o distanţă substanţială de tip teorie – definiţie vs practică – caz particular, dar şi prin recursivitate şi studiu contrastiv, acelaşi mecanism definiţional este reiterat în încarnările sale din diverse limbi.

2.4. Poziţia mărcii de *Exre*

Marca exemplificării este, de obicei, intercalată între Ext şi Exnt (Ex), atunci când ambele segmente sunt explicite în text. Faţă de un Ext prezent în text, marca e

Scanned with OKEN Scanner

anaforică şi putem vorbi de o Exre *in praesentia*. Faţă de un Ext absent explicit din text, dar direct sau indirect tematizat, putem vorbi de o Exre *in absentia* (*Oferiţi-le*, **de ex.**, *un CD*. [Ce să le oferim?]).

(6) „7.2. *Semnificatul* este conţinutul unui semn sau al unei expresii dat într-o anumită limbă şi exclusiv prin intermediul limbii înseşi. De exemplu, în cazul lui *blond*, conţinutul pe care, cunoscând româna, îl înţelegem ca posibilitate de desemnare a acestui semnificant (în afara folosirii concrete) şi care poate să fie parţial diferit (sau să nu existe deloc) în alte limbi.
7.3.1. *Sensul* este conţinutul propriu al unui text, adică ceea ce textul exprimă dincolo de (sau prin) desemnare şi semnificat" (Coşeriu 2000: 246).

În acest exemplu, marca *de exemplu* este situată textual între Ext şi Exnt şi deschide enunţul Exnt. Plasarea mărcii la început de enunţ este o soluţie mai rar folosită de Coşeriu. Marca, dacă nu este integrată în text între Ext şi Exnt, este cel puţin intercalată în Exnt ca în cazul exemplului (Exnt) pentru *sens*: „O glumă, *de exemplu*, pe lângă faptul că are un «semnificat» – adică, pe lângă faptul că fiecare cuvânt şi fiecare propoziţie din care se compune are un semnificat – are şi un sens particular, a cărui înţelegere este indispensabilă pentru a pricepe gluma ca atare; iar «gluma» (faptul că un discurs ar fi tocmai o glumă) constituie, la rândul său, un «sens»" (Coşeriu 2000: 246). Efectul acestei tehnici este o integrare a Exnt în Ext şi o creştere a eficacităţii procesului de interpretare a acestuia din urmă.

2.5. Aport semantic specific al mărcii la semnificatul frazei

Inserarea mărcii de exemplificare îmbogăţeşte conţinutul frazei cu următoarele informaţii: i. Paradigmatizare: *de exemplu* evocă o mulţime de alternative ale Exnt (Ex), paradigma sa (Nølke 1983) (*Adu-i o carte* vs *Adu-i* **de exemplu** *o carte*); ii. Focalizare[1]: *de exemplu* identifică Exnt (Ex) drept focus, element major în relieful comunicativ al frazei; iii. Funcţionalizare: *de exemplu* prezintă Exnt (Ex) drept ajutor dat interlocutorului asupra modului cum se constituie o mulţime şi cum poate fi specificată (*A găsit lucruri frumoase la reduceri*; **de ex.** *Un blazer de lână*).

În cazul exemplificării *in absentia* paradigma e delimitată contextual (uneori pot fi două paradigme posibile), în timp ce *in praesentia* paradigma e delimitată de câmpul Exnt. În discursul coşerian există o situaţie la limita dintre o exemplificare cu Ext explicit sau implicit atunci când Ext ia forma unei urme pronominale în progresie informaţională constantă (v. Toma 2009):

(7) „Din raţiuni similare, aceeaşi distincţie are o importanţă specială şi pentru gramatică. De exemplu, este o greşeală frecventă mai curând în gramaticile şcolare aceea de a afirma că toate părţile propoziţiei pot fi subiect, prin urmare, şi un adjectiv, fiindcă se poate spune: «verde» *este atribut*, sau 'adverb', ca în *«da»-ul acestui domn nu reprezintă garanţie*. Ei bine, în realitate, o s i n g u r ă parte a propoziţiei poate fi subiect: s u b s t a n t i v u l (ca nume sau ca pronume)" (Coşeriu 2000: 255).

[1] TEST
Maria ar trebui să-i aducă o carte.
Ce ar trebui să facă Maria?
Ce ar trebui să-i aducă Maria?
Maria ar trebui să-i aducă ***de ex.*** *o carte.*
Enunţul exemplificat admite numai întrebări asupra obiectului.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeaşi distincţie trimite în acest exemplu la o distincţie introdusă deja în paragrafele anterioare, distincţia între „limbajul primar şi metalimbaj" (Coşeriu 2000: 255)[2].

Coşeriu foloseşte adesea exemplificarea în cascadă, exemplificare în exemplificare. Ceea ce este constant la el este utilizarea mărcii *de exemplu* ca marcă ultimă în seria exemplificărilor. Rămâne de discutat în cazul exemplificărilor în cascadă – cum este cea din exemplul de mai jos – în ce măsură putem vorbi efectiv de exemplificare pe fiecare dintre nivelurile cascadei sau dacă primii paşi ai trecerii de la definiţia generală a unui concept (aici *limbaj* vs *metalimbaj*) la exemplul semnalat prin *de exemplu* – gradul ultim al exemplificării – pot fi consideraţi tipuri speciale ale unei relaţii de particularizare care nu se identifică neapărat cu o relaţie de exemplificare. În exemplul nostru apar întrebările: *Este* ***astfel*** *o marcă de exemplificare?*; *Este* ***dificultăţi ale teoriei lingvistice*** *un Ext pentru Exnt* ***una din dificultăţile cu care se confruntă definiţia „cuvântului"***?

(8) „Anumite dificultăţi ale teoriei lingvistice se datorează confuziei (sau nondistincţiei) între limbajul primar şi metalimbaj. Astfel, una din dificultăţile cu care se confruntă definiţia «cuvântului» – deşi este vorba de o dificultate mai mult aparentă decât reală – rezidă în faptul că se doreşte o circumscriere în limbajul primar şi, în acelaşi timp, în metalimbaj. Or, aşa ceva este pur şi simplu imposibil, deoarece în metalimbaj (inclusiv în metalimbajul folosit împreună cu limbajul primar în vorbirea curentă) fiecare segment al unui cuvânt poate ajunge să fie «cuvânt». De exemplu, dacă despre un lucru spun că este *roşu*, un interlocutor poate să mă corecteze, adăugând pur şi simplu «*-ietic*», adică tratând sufixul *-ietic, -ă* ca un cuvânt cu acelaşi «statut» ca *roşu, -ie* sau *roşietic, -ă*. Mai mult, din «greşeală» pot spune *pom* şi un interlocutor poate să mă corecteze spunând: «*i*», adică indicând desinenţa necesară în acest caz pentru a forma pluralul cuvântului *pom*. Prin urmare, şi acest «i» este un cuvânt (şi, desigur, o propoziţie) metalingvistic, fireşte" (Coşeriu 2000: 255).

3. În loc de concluzii

Dintre clasele de exemplificări identificate, Coşeriu pare să utilizeze în mod relativ egal atât *exemplificarea intrafrastică*, cât şi *exemplificarea extrafrastică*, să alterneze, conform principiului practic al eficienţei interpretării, *exemplificarea simplă* cu *exemplificarea complexă*, în cascadă. În schimb, dintre *exemplificare ilustrativă* şi *exemplificare demonstrativă*, Coşeriu pare a o privilegia pe cea din urmă, utilă nu numai unor clarificări imediate ale definiţiilor, ci şi demonstraţiilor afirmaţiilor teoretice şi construirii cunoştinţelor lingvistice înseşi.

Inventarul mărcilor coşeriene de exemplificare este divers, mergând de la marca specifică exemplului şi general utilizată *de exemplu*, până la mărci specifice discursului său cum ar fi *bunăoară*, *tot aşa* sau *tot astfel*.

[2] „Prin «metalimbaj» se înţelege un limbaj (un uz lingvistic) al cărui obiect este tot un limbaj; de exemplu, vorbirea despre cuvinte sau despre fraze. «Limbajul» sau, mai bine zis, *limbajul primar* [subl. a]. este un limbaj al cărui obiect nu este la rândul său un limbaj" (Coşeriu 2000: 254).

Scanned with OKEN Scanner

Coșeriu repetă adesea exemple celebre sau propriile exemple pentru ilustrarea unor aspecte teoretice diferite. Este, pe de o parte, efectul discursului inițial oral al corpusului reținut pentru analiză, pe de altă parte, este o tehnică didactică, practică, de facilitare a interpretării și de convingere nu numai prin claritatea exemplelor alese, ci și prin notorietatea lor.

Tehnica exemplificării la Coșeriu este un domeniu fascinant, piste noi se deschid spre aspecte ca studierea adecvării exemplului la teorie, studierea utilizării exemplelor hazlii și a lecturii multiple a exemplelor conform logosului apofantic, poetic sau pragmatic.

BIBLIOGRAFIE

Antos 1982 = G. Antos, *Grundlagen einer Theorie des Formulierens*, Tübingen, Niemeyer.

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.

Danblon 2004 = Emmanuelle Danblon, *L'exemple rhétorique: l'usage de la fiction en argumentation*, in R. Amossy et D. Maingueneau (éds.), *Actes du Colloque de Cerisy „Apport de l'analyse du discours: un tournant dans les études littéraires?"*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, p. 187–198.

Gülich, Kotschi 1987 = E. Gülich, T. Kotschi, *Les actes de reformulation dans la consultation: la dame de Caluire*, in P. Bange (ed.), *L'analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation*, Berne, Frankfurt, New York, Paris, Peter Lang.

Inkova, Beaulieu-Masson 2002 = Olga Inkova, A. Beaulieu-Masson, ***Plutôt que:*** *de la comparaison à la substitution*, „L'Analisi linguistica e letteraria", anno XI, p. 563–594.

Jacobi 1999 = Daniel Jacobi, *La communication scientifique: discours, figures, modèles*, Grenoble, PUG.

Jeanjaquet 1939 = Jules Jeanjaquet, *Le problème de* ***Par exemple****. Genèse et développement d'un gallicisme*, in Albert Sechehaye *et al.* (éds.), *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*, Genève, Librairie de l'Université, p. 439–460.

Kleiber 2005 = Georges Kleiber, *Comment se „règle" linguistiquement*, in „Cuadernos de Filología Italiana", 5, p. 99–123.

Manzotti 1993 = Emilio Manzotti, *L'esemplificazione. Natura e funzioni di un procedimento di composizione testuale*, in V. Bonini e M. Mazzoleni (a c. di), *L'italiano (e altre lingue). Strumenti e modelli di analisi*, Pavia, Iuculano, p. 47–98.

Manzotti 1995 = Emilio Manzotti, *Aspetti linguistici dell'esemplificazione*, in „Versus", 70–71, p. 49–114.

Nølke 1993 = Henning Nølke, *Le regard du locuteur: pour une linguistique des traces énonciatives*, Paris, Kimé.

Rossari *et al.* 2004 = Corinne Rossari *et al.*, *Autour des connecteurs: réflexions sur l'énonciation et la porte*, Berne, P. Lang.

Toma 2009 = Alice Toma, *Pragmatique informationnelle du discours scientifique*, București, EUB.

Scanned with OKEN Scanner

THE TECHNIQUE OF EXEMPLIFICATION AT EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

Some commentators (including Iorgu Iordan, in an anniversary article) observed that Eugenio Coseriu, unlike other linguists, illustrates his theoretical distinctions with very few examples. This was explained by his tendency for theorizing, his interest in philosophy of language, etc. In fact, there are Coserian studies very rich in examples. And the fact that sometimes Coseriu doesn't use many examples can be explained (as we try to prove) as a consequence of the principle of anti-positivism (or, as it is known, according to Coseriu, linguistics ideology has its foundation in anti-positivism). Moreover, we underline the illustrative and instructive value of the Coseriu's examples (he was a scientist, but also a great teacher, a Master). The Coserian examples have humor (because Coseriu was, undoubtedly, *a homo ludens*, too). Therefore, even in his way of giving examples, there can be identified a "technique" (in the sense of the Aristotelian *téchne*), i.e. a "know how to do". By exploiting the methodology of textual linguistics and discourse analysis, we aim at identifying the semantic, syntactic, textual specific of the Coserian example. Building examples in the text (in agreement with another concept of Aristotle's Rhetoric – *tò prépon*) is an art that Coseriu assumed from the very beginning.

Key-words: *Eugenio Coseriu, exemplification, example, illustrative example, argumentative example, text linguistics, general linguistics, paradeigma.*

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIU COŞERIU DESPRE ARTA LIMBAJULUI

DIANA VRABIE*

Lingvist cu vaste preocupări literare şi cu o subtilă intuiţie artistică, Eugeniu Coşeriu a manifestat de-a lungul timpului o pasiune deosebită pentru definirea limbajului poetic, fiind recunoscut în plan mondial ca mare teoretician şi filosof al limbajului în adevăratul înţeles al cuvântului, adică omul care – după cum spunea Hegel despre Socrate – şi-a trăit doctrina în cel mai propriu şi direct mod. Într-o lucrare publicată cu mai mult de un sfert de secol în urmă, N.C.W. Spence (1960: v. 12, f. 1) prezenta opera lui Eugeniu Coşeriu ca pe un eveniment de excepţie în domeniul ştiinţei limbajului.

Considerând domeniul *limbajului poetic* drept unul eminamente privilegiat, Eugeniu Coşeriu îşi propune, încă de la primele sale cercetări, să îi definească esenţa. Astfel, în studiul *La lingua di Ion Barbu* (1949), apărut în Italia, la Milano, formulează pentru prima dată ideea *sistemului* şi a *normei* şi, anume, a sistemului limbii văzut ca sistem de posibilităţi. Pornind de la o serie de creaţii ale lui Ion Barbu (deşi aplicaţia poate fi extinsă la creatorii de literatură, în general), lingvistul demonstrează că acestea sunt posibilităţi ale sistemului limbii române, deşi nu apar reglementate de norma acesteia. În versul „Argintul unei scule, de preţ, atunci picată" (nu „atunci picate"), determinativele apărute între substantiv şi adjectiv îl fac pe cel din urmă să nu mai aibă declinare, chiar dacă norma indică altceva. Aceste observaţii şi multe altele, aplicate pe textele literare, l-au determinat pe Coşeriu să definească limbajul ca o *activitate liberă şi creatoare*, a cărei singură „cauză eficientă" (în termenii lui Aristotel) este individul vorbitor, urmând o dublă finalitate, cea *expresivă* (de a se exprima pe sine) şi cea *comunicativă* (de a fi înţeles de ceilalţi vorbitori): „limbajul este comunicare, însă trebuie să facem deosebirea [...] între comunicarea cu *cineva* şi comunicarea *despre ceva*" (Coşeriu 2002: 19).

Format ca lingvist şi filosof al limbajului în perioada poststructuralistă, Eugeniu Coşeriu răstoarnă principiile structuralismului, intuind şi, ulterior, definind cu multă perspicacitate limitele concepţiei despre limbaj a lui Ferdinand de Saussure, dar propunând, totodată, şi unele interpretări proprii acestuia.

---

* Universitatea de Stat „Alecu Russo", Bălţi, str. Puşkin, nr. 48, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 411–414

Scanned with OKEN Scanner

Distincția esențială vizează dihotomia *limbă–vorbire*, în accepția lingvistului genevez, pe care Eugeniu Coșeriu le definește luând ca reper indisolubil *vorbirea*, înțeleasă ca „măsură a tuturor manifestărilor de limbaj", urmând ca «limba» (înțeleasă de Saussure ca *sistem*) să fie găsită tot în «vorbire», pentru că, în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă. Argumentele lui Coșeriu țin de faptul că noi „nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afara de faptul că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor și cu toate ideile despre lucruri și cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite" (Coșeriu 1994: *Semantica structurală*, 98).

Ceea ce reține lingvistul de la Tübingen din concepția lui Saussure referitor la problema limbajului este *tehnica liberă a limbii funcționale*, „o noțiune destul de complicată, fiindcă înseamnă numai tehnică liberă, prin urmare nefixată, și numai a limbii funcționale, deci a unui sistem lingvistic omogen. Și acest sistem lingvistic omogen se poate studia numai din punct de vedere structural, fiindcă a studia din punct de vedere structural nu înseamnă a impune structuri limbii, ci a constata care sunt structurile efective într-o limbă" (Coșeriu 1998: 31). Astfel, lingvistul ajunge să distingă în *ceea ce e limbaj primar*, vorbire despre lume, „ceea ce depinde de o vorbire care a fost, de ceea ce se reia deja ca structurat", adică *discursul repetat*, înțeles ca „tot ce este fixat deja sub formă de construcție". Urmând în dezbaterile sale principiul socratic *de a spune lucrurile așa cum sunt*, Eugeniu Coșeriu își precizează ideea astfel: „Ar fi foarte greu să exemplificăm din punct de vedere structural și într-o descriere structurală exemplul *cai verzi pe pereți*, unde nu există nici *cai*, nici *verzi*, nici *pereți*" (Coșeriu 1998: 32).

Antinomică „structuralismului *static*, interesat de *sistemul* abstract și imobil, concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu este una dinamică, întemeiată pe ideea *creativității limbii*, a identității originare dintre *limbaj* și *poezie*, idee care apare la Benedetto Croce", observă justificat Nicolae Saramandu (2002: 61). Plecând de la ideea creativității limbajului și încercând să împace creativitatea acestuia cu tradițiile fixate și cu normele sociale, Eugeniu Coșeriu ajunge să definească limbajul drept o *activitate* (*energeia*), care se bazează pe *știința de a face* (*dynamis*), *produsul* (*ergon*) fiind textul la nivel individual. „Momentul în care s-a creat un cuvânt, acesta este actul poetic, care, de altfel, e de la «a face», deci «când s-a făcut», nu «când s-a întrebuințat». Pe urmă îl putem întrebuința în mai multe feluri și reproduce"(Coșeriu 2002: 16), opinează lingvistul. Prin ideea de creativitate, Eugeniu Coșeriu plasează studiul limbii în sfera științelor culturii.

Dar, dacă Croce identifica *subiectul absolut* (creatorul de poezie), care este un subiect universal, lipsit de *alteritate*, cu *subiectul limbajului*, care are ca dimensiune constitutivă tocmai *alteritatea*, identificând limbajul cu poezia, Eugeniu Coșeriu nu recunoaște această identitate, motivând că „subiectul creator al limbajului este totdeauna subiect între subiecte, nu este un subiect absolut sau universal. Este un subiect între subiecte. Este un subiect care se înțelege pe sine însuși ca subiect cu alte subiecte, ca un «eu» care recunoaște un «tu», adică un alt

Scanned with OKEN Scanner

«eu» posibil" (Coşeriu 2002: 16). Astfel, conceptele de *creativitate* şi *alteritate* se dovedesc fundamentale în cercetările coşeriene despre limbajul poetic, aşa cum este şi firesc într-o teorie a lingvisticii integrale. „Anume interesul pentru limbajul poetic l-a condus spre cercetarea şi revelarea celor mai importante aspecte, cărora s-a consacrat ulterior, în special fundamentarea trihotomiei *limbă–sistem–normă*", observă Elena Ungureanu (2002: 120).

Totodată, limbajul poetic, în accepţie coşeriană, nu mai este *antilimbaj*, diferit de celelalte limbaje, ci cumulează funcţiile acestora, devenind un *limbaj absolut*, iar în această ipostază, ajunge să fie identificat cu poezia: „Limbajul se poate face absolut în poezie, unde limbajul nu mai este numai semnificaţie şi desemnare, ci este şi *sens*. Şi atunci limbajul devine absolut, e izolat, şi devine operă" (Coşeriu 2002: 21). În felul acesta, Eugeniu Coşeriu răstoarnă teoria bine încetăţenită a *limbajului poetic ca deviere*, calificând, în fapt, limbajul cotidian, cel ştiinţific, drept devieri de la limbajul poetic, originar, venit dintr-o istorie absolută a spiritului, „unde faptul creat este faptul originar, care rămâne definitiv. Deci acolo nu se poate deosebi limbajul de poezie" (Coşeriu 2002: 17). Menţinând antinomia *limbaj poetic–limbaj cotidian*, lingvistul pledează pentru calificarea limbajului cotidian, dar şi a celui ştiinţific, drept „drastice reduceri funcţionale ale limbajului ca atare", în timp ce limbajul poetic ar fi „limbajul pur şi simplu cu toate funcţiunile ca funcţiuni actuale" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 153).

Părinte al „realismului lingvistic", concept care vine să definească cel mai edificator, în accepţia lui Dumitru Copceag, doctrina ştiinţifică a lingvistului de la Tübingen, Coşeriu ajunge să elucideze marea confuzie saussuriană, „distingând între ceea ce aparţine planului realităţii limbajului şi ceea ce nu are decât o existenţă convenţională (ca procedeu metodologic) în planul cercetării acestei realităţi" (Copceag 2002: 100), şi realizează, finalmente, o analiză de-a dreptul originală a realităţii limbajului, văzut ca o schimbare perpetuă: „Cuvintele se schimbă continuu: nu numai din punct de vedere fonic, ci şi din punct de vedere semantic, un cuvânt nu este niciodată acelaşi [...]. Această schimbare continuă, această năzuinţă neîntreruptă de creaţie şi de re-creaţie, în care, ca pe nişte pânze ondulante cu mii de nuanţe sau ca pe suprafaţa scânteietoare a mării în bătaia soarelui, în niciun moment nu se poate fixa un *sistem static concret* [subl.a.], deoarece în fiecare moment sistemul se frânge pentru a se reconstitui şi pentru a se frânge din nou în momentele imediat succesive – această schimbare continuă este tocmai ceea ce numim realitatea vie a limbajului" (Coşeriu 2001: 41).

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Copceag 2002 = Dumitru Copceag, *„Realismul lingvistic" sau doctrina ştiinţifică a lui Eugeniu Coşeriu*, în „Limba română", nr. 10.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară, t. XXXIII/1992–1993].

Coşeriu 1998 = Eugeniu Coşeriu, *Concepţia mea despre limbaj şi lingvistică şi receptarea ei în diferite ţări din lume*, în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 5, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu 2001 = *Creaţia metaforică în limbaj*, în „Dacoromania", serie nouă, IV/2000–2001, p. 15–41.
Coşeriu 2002 = Eugeniu Coşeriu, *Despre creativitate în limbă*, în „Sud-Est", nr. 1.
Saramandu 2002 = Nicolae Saramandu, *Eugeniu Coşeriu, teoretician al limbajului*, în „Academica", nr. 7, p. 61.
Spence 1960 = N.C.W. Spence, *Towards a New Synthesis in Linguistics: the Work of Eugenio Coseriu*, în „Archivum Liguisticum", v. 12, f. 1.
Ungureanu 2002 = Elena Ungureanu, *Eugeniu Coşeriu despre arta limbajului şi limbajul artei*, în „Limba română", nr. 10.

EUGENIO COSERIU – ABOUT THE LANGUAGE'S ART

ABSTRACT

This article underlines Coseriu's considerations about the language's art. It must be pointed that it's a strong connection between language and poetry, and this relation is based on the creativity of language. The language is identified with the poetry as an absolute language. At the same time, in Coseriu's opinion there are two concepts – *creativity* and *otherness* – which define the language.

Key-words: *Eugenio Coseriu*, *system*, *norm*, *language*, *speech*, *creativity*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIO COSERIU UND DAS „SOGENANNTE VULGÄRLATEIN“

RUDOLF WINDISCH*

Den Romanisten in Deutschland muss man die Arbeiten des 2002 verstorbenen Eugenio Coseriu nicht eigens zur Lektüre empfehlen: sie haben Coseriu entweder gelesen, vielleicht auch mit Interesse und positiver Rückmeldung, oder sie sind sich sicher, dass sie kein gesondertes Interesse für ihn aufbringen können, mit welcher Argumentation auch immer. Daher scheint es müßig, beide Seiten für einen Blick in Coserius Vulgärlatein-Vorlesung *Lateinisch – Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen* erwärmen zu wollen, die 2008, von Hansbert Bertsch besorgt, in Tübingen erschien[1].

Wir dürfen eine andere Zielgruppe anvisieren: Nachdem die Universität Cluj-Napoca/ Klausenburg Ende September 2009 in Klausenburg bereits das 2. Internationale Coseriu-Kolloquium mit Beteiligung einer Reihe früherer Coseriu-Schüler aus Deutschland und der weiteren Romania veranstaltet hatte, ließ es sich die Universität Iaşi/ Rumänien, nicht nehmen, in Erinnerung an Coserius 90. Geburtstag ein internationales Kolloquium zwischen dem 27.–29. Juli 2011 sowohl in Iaşi wie auch in Zusammenarbeit mit der Alecu Russo Universität auch in Bălți, Republik Moldau, durchzuführen. Die Ortswahl erklärt sich leicht: Coseriu war 1921 im damals rumänischen Moldawien (Basarabia), jenseits des Pruth, in Mihăileni geboren. Dort hatte er zunächst die Dorfschule und anschließend, nahe seinem heimatlichen Dorf, in XXX das heute nach ihm benannte „Liceul Eugeniu Coşeriu“ besucht. Sein Studium begann er dann an der Universität in Bălți, Fortsetzung dann in Iaşi. Die Leitung des Kolloquiums hatte Prof. Eugen Munteanu, Iaşi, in Zusammenarbeit mit Rektor der Universität Bălți/ Moldawien,

---

* Philosophische Facultät, Universität Rostock, Rostock, August-Bebel-Str. 28, Deuchland.

[1] Eugenio Coseriu, *Lateinisch–Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*, bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch, Tübingen, Gunter Narr Verlag („Schriften des Eugenio Coseriu-Archivs“, Band 1, herausgegeben von Johannes Kabatek, Tübingen).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 415–422

Prof. Popa, übernommen. Neben zahlreichen Vorträgen an beiden Universitäten zählte der Besuch in Coserius Geburtsort Mihăileni, einem richtigen rumänischen Bauerndorf, auf dem früheren elterlichen Grundstück, sowie der Besuch in dem nahegelegenen Ort Mihăileni, in seinem alten Gymnasium, für alle Teilnehmer zu einem bewegenden Ereignis. Ein altehrwürdiger Dorfbewohner, im Alter von 92 Jahren, früherer Schulkamerad von Coseriu, konnte noch aus gemeinsamen Schultagen berichten. Ein Tübinger Coseriu-Schüler, Rudolf Windisch, berichtete den interessierten Dorfbewohnern seinerseits über Coserius akademische Lehrtätigkeit im fernen Tübingen und den Anforderungen, die er an seine Schüler stellte, die dann ihrerseits an verschiedenen Universitäten dank der bei ihm erfahrenen Ausbildung für ihre eigene akademische Lehrtätigkeit gerüstet waren.

Während des Jassyer Kolloquiums zählte die Ankündigung der Veröffentlichung seiner *Geschichte der Sprachphilosophie*[2] in rumänischer Sprache, in Iaşi, zu einem der bemerkenswerten *high-lights* des Programms. Als ‚Zeitzeuge' wurde Windisch aufgefordert, über die Vorgeschichte dieser „Sprachphilosophie" zu berichten. Andere Schüler Coserius waren in Iaşi nicht anwesend, so dass Windisch, gleichsam in Vertretung für alle ehemaligen Tübinger, einen Rückblick über deren wissenschaftliche Ausbildung unter Coseriu und ihre persönlichen Kontakte zum Meister in der schwäbischen Kleinstadt geben konnte. Dabei interessierte das Publikum auch die Geschichte der Vorlesungsnachschrift zur *Sprachphilosophie*, die die beiden Studenten Windisch und Gunter Narr (der spätere Gründer des „Gunter-Narr-Verlags" Tübingen) während der Vorlesung Coserius im Wintersemester 1970/1971 handschriftlich mitgeschrieben und dann in Form einer photomechanisch vervielfältigten Nachschrift unter den Romanistik-Studenten in ganz Deutschland verteilt hatten. Unbesehen der Qualität dieser – nach Gehör in der Vorlesung aufgenommenen Reproduktion von Coserius Vortrag – konnten die beiden Amateur-Herausgeber zumindest das Verdienst für sich in Anspruch nehmen, zu Beginn der 70er Jahre, als Coseriu in Deutschland vielleicht noch nicht ‚weltbekannt' war, einen kleinen Beitrag zur weiteren Kenntnis seiner Lehrtätigkeit geleistet zu haben.

Möglicherweise ergibt sich aus den Gesprächen mit den Vertretern der beiden rumänischen Universitäten die Möglichkeit, in einer Zusammenarbeit zwischen Iaşi und Bălţi weitere Arbeiten Coserius in das Rumänische zu übertragen, so etwa Coserius Vorlesung zum *Vulgärlatein*, die wir im Folgenden in einer kurzen Rezension vorgestellt werden soll, nach dem Motto auch, gerade auch für die früheren Leser: *Coseriu revisited*. Coseriu hatte in seiner Heimat schon früh, trotz aller widrigen Zeitläufte in den Jahren bis 1989, größtes Interesse unter den Linguisten und Romanisten gefunden. So stellte sich für die rumänischen Kollegen lange Zeit das Problem, dass die im Westen erschienenen Fachbücher/

[2] Zuerst erschienen 2003, Eugenio Coseriu: *Geschichte der Sprachphilosophie. Von den Anfängen bis Rousseau*, Stuttgart, UTB GmbH.

Scanned with OKEN Scanner

Publikationen oftmals nur schwer zugänglich waren. Sicherlich spielte auch die Sprachkompetenz der Interessenten eine Hürde, wenn Coseriu zahlreiche seiner Arbeiten bevorzugt auf Deutsch schrieb, während das Rumänische zunächst leer ausging. Aus dieser Perspektive erwuchs der eben genannte, in Iaşi besprochene Plan, einer rumänischen Übersetzung, der 2008 in Tübingen publizierten Vulgärlatein-Vorlesung (s. Anm. 1).

Zu Coserius *Vulgärlatein*: Als eine knappe Einführung in Inhalt und Problematik geben wir zunächst das Inhaltsverzeichnis in verkürzter Form: Einleitung des Herausgebers (S. XIII–XX); Latein: Seine Stellung als indogermanische Sprache – Wesentliche Strukturmerkmale und Grundzüge seiner Entwicklung (S. 1–26); Vulgärlatein (S. 27–39); Das sogenannte Vulgärlatein und die ersten Differenzierungen in der Romania (S. 40–105).

Hauptteil: Das Vulgärlatein und die Entstehung der romanischen Sprachen (S. 106-328): 0. Vorbemerkungen zur Terminologie (S. 106ff.; 1.„Vulgärlatein“ (S.108ff.); 2. Latein – eine ‘historische Sprache’ (S. 115ff.); 3. Literarisches Latein (S. 129ff.); 4. Weitere Präzisierungen (S. 137ff.); 5. Andere Auffassungen des „Vulgärlateins“ (S. 147ff.); 6. Das Problem der Rekonstruktion (S. 167); 7. Der Einfluß des klassischen Lateins und der schriftlichen Überlieferung (S. 177ff.); 8. Sprachwandel: „Vulgärlateinische“ Grundlage der romanischen Sprachen (S. 198ff.); 9. Die historischen Bedingungen der Entstehung und Entwicklung des sogenannten Vulgärlateins (S. 247); 10. Charakterisierung des „Vulgärlateins“: allgemeine Isoglossen (S. 272–328).

Gesonderte Beiträge: Latein und Griechisch im sogenannten „Vulgärlatein“ (S. 329–339); Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition (S. 340ff.); Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein (S. 346ff.); Das Vulgärlatein der Romanisten (S. 352ff.); Das Vulgärlatein und der romanische Sprachtypus (S. 359ff.); Bibliographie, S. 368–427; Indices, S. 431–484.

Der Herausgeber H. Bertsch (im Folgenden kurz: Hrsg.) hat sich als ausgewiesener Altphilologe und Romanist bereits durch Übersetzungen spanischer Texte Coserius und ihrer Herausgabe (vgl. die Angaben nach S. 482) für die vorliegende Edition qualifiziert. In der Bibliographie hat er sich selbst nicht zitiert; in den Indices stimmt von drei Verweisen auf Bertsch jener auf S. 380 nicht). Der von Bertsch editierte Band umfasst als Schwerpunkt (S. 106-328) eine von Coseriu im Sommer 1965 in Tübingen gehaltene Vorlesung zum Vulgärlatein und der Entstehung der romanischen Sprachen. Der vorliegende Text beruht (laut Hrsg.) weitgehend auf den schriftlichen Ausarbeitungen Coserius, stellenweise ergänzt durch Mitschriften von damaligen Hörern. Mit der Ausarbeitung dieses Themas für eine frühe Vorlesung in Bonn (1962/63), und dann in Tübingen, greift Coseriu auf sein bereits 1954 in Montevideo erschienenes Typoskript mit dem Titel *El llamado latín vulgar y las primeras diferenciaciones romances. Breve introducción a la lingüística románica* zurück. Der Bescheidenheits-Topos *Breve introduccion* mag seinerzeit seine Berechtigung gehabt haben, während die heutige Ausgabe einen geradezu enzyklopädischen Umfang umfasst. Die spanische Erstausgabe zirkulierte

Scanned with OKEN Scanner

am Romanischen Seminar in Tübingen, wohin Coseriu im Sommer 1963 auf den Lehrstuhl von Ernst Gamillscheg berufen worden war, nur als Kopie und wurde für die Tübinger Romanisten zu einer ‚ersten Einführung' in Coserius sprachgeschichtliche Konzeption.

Diese *Introducción* wurde erst 1978 durch eine Teil-Übersetzung von Wulf Oesterreicher (in: Kontzi, Reinhold 1978, Titel S. 397) breiteren Kreisen zugänglich. Sie ist hier im Band (S. 40–105) unter dem Titel *Das sogenannte Vulgärlatein...* in vollem Umfang wiedergegeben (Übersetzung Oesterreicher/ Bertsch).

Zunächst noch ein Hinweis zur redaktionellen Anlage des Bandes: Hrsg. arbeitet in einem aufwendigen Verfahren allein für den Hauptteil (S. 40–328) fast 500 [Fußnoten] ein (sie sind nicht durchgehend, sondern von S. 40–105 und dann wieder S. 105-326 neu durchnummeriert). Sie enthalten entweder redaktionelle Hinweise, wichtig sind vor allem die bibliographischen Verweise zu im Text von Coseriu behandelten Fragestellungen, oder – kombiniert – ältere von Coseriu bereits genannte Autoren, in Verbindung mit jeweils neuerer Literatur, die Coseriu nicht berücksichtigt hat oder nicht mehr berücksichtigen konnte. Die Arbeiten, in denen Coseriu das Thema „Vulgärlatein" – und sei es nur in Teilaspekten – außerhalb seiner 1965er Vorlesung wieder aufgegriffen hat (zum Teil in längeren Passagen wie z.B. in [347], [357], [362]), sind von Hrsg. gewissenhaft vermerkt. Diese Kombination von Verweisen auf Arbeiten Coserius sowie auf eine nahezu vollständige Berücksichtigung der neueren Fachliteratur, stellt eine bemerkenswerte Leistung dar. Hrsg. liefert hier keine simple bibliographische Auflistung, sondern erleichtert durch seine Einarbeitung der Fachliteratur an der betreffenden ‚Problem-Stelle' in Coserius Text das Verständnis für die von Coseriu selbst formulierten Fragestellungen und die von ihm vorgeschlagenen Lösungen.

Coseriu hat dann – wie dieser Band zeigt – seine Sicht zum „Vulgärlatein", vor allem auch unter einer breit gefächerten Diskussion kontroverser Theorien weiter ausgebaut, so etwa im 5. und 6. Kapitel. Hier erinnert man sich beispielsweise an seine heftige Kritik an dem von Archibald A. Hall (1983) betriebenen, gleichsam rein mechanischen rekonstruieren früh-romanischer Sprachstufen, ohne Berücksichtigung diasystematischer und/oder chronologischer Differenzierungen.

Als weiteren Beleg für die umfassende Erweiterung der frühen 1954er *Introducción* sei die systematische Einbeziehung der wesentlichen theoretischen Grundprinzipien sprachgeschichtlich-diachronischer Forschung auf der Grundlage eines erschöpfenden Sprachmaterials angeführt, so etwa im 8. Kap. (S. 198ff.). Bei dem Thema „Sprachwandel" greift Coseriu auf seine epochale *Sincronía, diacronía e historia* (Montevideo, 1958) zurück (deren sprechender Untertitel *El problema del cambio lingüístico* von dem stets gewissenhaft recherchierenden Hrsg. erst in der dt. Übersetzung der *Sincronía*, in der Bibliographie S. 379, unter Coseriu 1974/58 genannt ist). Die *Sincronía* war in der europäischen Linguistik zwar bekannt, aber vielfach nur ‚anzitiert' worden. Erst die von Helga Sore 1974 besorgte deutsche Übersetzung trug zu einer verstärkten Auseinandersetzung mit Coserius Sprachwandel-Theorie bei (oder in im *Lexikon der Romanistischen*

Scanned with OKEN Scanner

Linguistik I/2 (Tübingen, 2001), §64, S. 638–653: „Sprachwandel”, wo man vergeblich Coserius *Sincronía, diacronía e historía* von 1958 sucht; (vgl. auch *LRL* II/1, §102); der Rezensent erlaubt sich den Hinweis auf seine eigene Arbeit zu diesem Thema: Windisch, R.: *Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov*, Frankfurt/M., Peter Lang-Verlag, 1985).

Laut Coseriu gilt es bei dem Problem des Sprachwandels drei wesentliche Probleme zu unterscheiden (vgl. Kapitel 8.2.2, S. 202/03); wir zitieren wörtlich:

„Das universale oder rationale Problem (des Sprachwandels im Allgemeinen); 2) das allgemeine Problem (der Sprachwandel); 3) das besondere historische Problem eines bestimmten historischen Wandels. Man pflegt die beiden ersten Probleme gleicherweise auszudrücken: Warum ändern sich die Sprachen? In Wirklichkeit handelt es sich um zwei völlig verschiedene Probleme. Das erste ist das Problem der Rationalität des Wandels; wenn wir es aufwerfen, fragen wir, ob und warum der Wandel zum Wesen der Sprache gehört, warum allgemein die Sprachen, nicht unveränderlich sind: es handelt sich um das Problem der Vernünftigkeit der Sprachwandel. Das zweite dagegen ist das Problem der Bedingungen des Sprachwandels; wenn wir es aufwerfen, fragen wir, unter welchen Umständen der Wandel gewöhnlich stattfindet, und folglich handelt es sich hier um verallgemeinerte historische Feststellungen. Das dritte Problem schließlich, das jeweils ein Sonderproblem ist, erfordert Lösungen, die für jeden Fall spezifisch sind: es handelt sich darum festzustellen, was die Bedingungen und das Ziel von diesem oder jenem besonderen Wandel waren“.

Diese drei Eckpunkte bilden das Raster, entsprechend dem Coseriu sowohl die sprachinternen als auch die externen sozial-kulturellen Bedingungen für die Entstehung des Romanischen unter Einbeziehung der Entwicklung des gesprochenen wie auch des Lateins der Texte nachverfolgt.

Eine ungeklärte sprachgeschichtliche Frage innerhalb von Coserius Sprachwandel-Theorie stellt sich mit der Diskussion um die Entstehung des romanischen Futurs, wie sie Coseriu im Kapitel „Grammatikalischer und lexikalischer Wandel“ (S. 234f.) behandelt. Hier könnte man noch auf die Arbeit von Suzanne Fleischmann verweisen: *The Future in Thought and Language: Diacronic Evidence from Romance* (1982), um Coserius These vom Einfluss des Christenrums, also eines wesentlichen ‚äußeren‘ Faktors auf die Entstehung der vlat.-frühroman. Futurformen des Typs *debeo/voleo/ habeo/ habeo ad cantare* kritisch zu hinterfragen (die Arbeit ist vom Hrsg. nicht erwähnt). Fraglich bleibt allerdings, wieweit diese Diskussion neue Einsichten zeitigen könnte; eher schon lohnte sich der Versuch, der obligaten (soziolinguistischen) Frage nach dem Wechselspiel Sprache *vs.* Gesellschaft im Sinne von Coserius „Integraler Linguistik“ ein größeres Maß an Deutungsmöglichkeit abzugewinnen. Wäre damit aber die Umwandlung der ursprünglich modalen Funktion (E. Gamillscheg „Heische-Futur“) der (neuen) Periphrase *cantare habeo* = *cantabo* zu einer temporalen (*fui quot estis sum quot essere habetis* auf einem Epitaph, ohne Datierung) zufriedenstellend geklärt?

Scanned with OKEN Scanner

Ein weiterer Punkt, der in den romanistischen Handbüchern vor Coserius Beitrag keine allzu großen Beachtung fand, war die Frage nach dem griechischen Einfluss auf die Alltagsprache in Rom wie auch in der Schriftkultur, wo sich der griech.-lat. Kontakt bei den gebildeten Schichten in Form einer „gesellschaftlich verankerte[n] Zweisprachigkeit" ausgewirkt habe (so J. Kramer, Hinweis bei Hrsg. S. 313 [432]). In Kapitel 9.2.4 (S. 265–267) behandelt Coseriu den „griechischen Einfluß" mit Blick auf seine räumlich zeitliche Ausdehnung. In Kapitel 10.5.5: „Veränderungen aufgrund des griechischen Einflusses" (S. 312–328) finden sich Typen von Beispielen für morphologische Neuerung (z.B. die Verbreitung von Periphrasen mit Präposition statt der Kasusflexion mit dem Akkusativ, so z.B. im *NT, Lukas I, 61*: *et dixerunt ad illam* (S. 314), in der Syntax z.B. der Gebrauch des Indikativ Imperfekt im Konditionalsatz ει}} φίλον ειϝχον = frz. *si j'avais un ami*, span. *si tenìá un amigo*, rumän. *de aveam un prieten* = lat. *si amicum haberem* usw. (S. 319). Leider fehlen in der Tabelle der fünf griech.-roman. Übereinstimungen (S. 320, S. 333) für den neuen Modus-Gebrauch in den Nebensätzen konkrete Beispiele, z.B. für die Konstruktion *Objekt nach den Verba dicendi*: lat.: *A.c.I* / griech. *A.c.I.* oder ος τι +*Indikativ* / romanisch *quia* (*quod*) + *Ind.*) usw.

Es ist das Verdienst von Hrsg., dass er zur weiteren Demonstration von Coserius systematischer Bearbeitung dessen Untersuchung *Latein und Griechisch im sogenannten „Vulgärlatein"* hier aufgenommen hat (S. 329–345: wobei sich bisweilen Wiederholungen ergeben, wie gerade für die zitierten Tabellen); zum Problem dieses Sprachkontaktes, der längst auch für andere Kontakt-Zonen diskutiert wird, nur zwei simple Beispiele, z.B. *Bedeutungsentlehnungen* wie lat. *comprehendere* (mit seinen Fortsetzungen in der Romania) entsprechend griech. συλλαμβάνειν oder *periphrastische Ausdrücke* wie ἔρχομαι λέξων = *je vais dire* (S. 329). Hrsg. erinnert (S. XVII) daran, dass Coseriu zu dieser Problematik auch Arbeiten seiner Schülern berücksichtigt hat, wie z.B. Dietrich, W. (1973); zum Thema „Griechisch und Romanisch" vgl. ebenfalls Dietrich in: LRL, VII, 1998, S. 121–134; Hrsg. S. 384); weiter wäre hier auch an die von Hrsg. in der *Bibliographie* (S. 368ff.) genannten Beiträge von Biville, F. (1992, 2003, 2005), Calboli, G. („Latin Syntax and Greek", in: Baldi, Ph./ Cuzzolin (Hgg.): *New Perspectives on Historical Latin Syntax* (vol. I, 2009) zu erinnern; ebenso sollte man die von Hrsg. zitierte Arbeit von Vera Binder (2000): *Sprachkontakt und Diglossie: lateinische Wörter im Griechischen als Quelle für die lateinische Sprachgeschichte und das Vulgärlatein* berücksichtigen, wo der umgekehrte Weg verfolgt wird, nämlich der der lateinischen Entlehnungen in das Griechischen. Möglicherweise ließen sich auf diese Weise die rekurrierbarer Verfahren der Übernahme und die somit die ‚Mechanismen' des Kontaktes insgesamt besser verstehen?

Diese – und weitere – Untersuchungen (etwa zu Themen wie „Lateinische Wörter in anderen Sprachen", vgl. S. 56, [41] oder „Zur Sprache Petrons", S. 57 [45]) könnten zur Ergänzung von Coserius Materialsammlung und Erläuterungen im Detail herangezogen werden (oder Kramer, Johannes (2007): *Vulgärlateinische Alltagsdokumente auf Papyri, Ostraka, Täfelchen und Inschriften*), weniger dagegen

Scanned with OKEN Scanner

als eine Infragestellung seiner Sicht der aussersprachlichen, d.h. der sozialen und politisch-kulturellen Faktoren als *movens* der Kontaktphänomene selbst. In diese Gesamtschau wäre auch die neueste, geradezu enzyklopädische Darstellung von Lüdtke: *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* (^{2}2009) einzubringen; Rez. führt ergänzend an: Kahane, H./ Kahane, R.: *Graeca et Romaniaca. Scripta Selecta Bd. II: Byzantium and the West, Hellenistic Heritage in the West, Structural and Sociolinguistic* (1981) oder Niehoff-Panagiotidis, J.: *Koine und Diglossie* (1995), die zur weiteren Aufhellung des wechselseitigen griech.-lat. Einflusses – auch in den späteren Phasen – beitragen könnten.

Sicher, man wird gegen die Bewertung des Hrsg. keine Bedenken einzuwenden haben, wenn er in seiner durch zahlreiche Kommentare und Verweise erweiterten Präsentation von Coserius Arbeit den Höhepunkt des romanistischen Forschungsstandes des 20. Jahrhunderts sieht; denn unbeschadet möglicher Einwände darf Coserius *opus magnum*, wie Bertsch sagt (Einleitung, S. XVI), „auch heute noch als methodisches Lehrstück für die Behandlung eines Problems gesehen werden”. Aus dieser Perspektive schlägt Rez. die Lektüre gerade auch der *nach* Coseriu erschienenen – bei Hrsg. vermerkten – Literatur zum Vulgärlatein, wie etwa Kiesler, R.: *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins* (2006) oder die genannte Arbeit von Lüdtke als, Kontrast-Programm‘ vor. Damit wären ältere Publikationen wie Reichenkrons *Historisch Latein-Altromanische Grammatik* (1965) keineswegs als ‚überholt’ einzustufen, noch etwa sollten die zahlreichen – auf internationalen Kongressen vorgetragenen – internationalen Beiträge übergangen werden (wie *Latin vulgaire – latin tardif. Actes du IIème Colloque... 1988* [*LVLT*]; vgl. Hrsg., S. 375). Ob ein solche ‚Synthese‘ aber zu einer einvernehmlichen Abklärung des kontroversen Terminus „Vulgärlateins” führen würde?

Ein letzte bibliographische Ergänzung zu Coserius eigener „Bibliographie zur Vorlesung (1965)“, hier im Kapitel *Charakterisierung des „Vulgärlateins“: allgemeine Isoglossen* (S. 272–328): zusätzlich zu den von Coseriu (S. 328) für die „Entstehung der romanischen Sprachen“ angeführten älteren Ausgaben der rumänischen Sprachgeschichte von Al. Rosetti, *Istoria limbii române* (es gilt Rosettis „definitive“ Ausgabe von 1986, vgl. Hrsg.), könnte noch die *Istoria limbii române*, I, *Limba latină* (1964) berücksichtigt werden. Beide, Rosetti und die *Istoria*, behandeln die vlat.-frühroman. Phase ausführlich, nach bewährtem junggrammatischen Vorgehen (das man in der Diachronie auch heute noch, als Grundlage für eine nachvollziehbare Theoriebildung, befolgen darf). Zur Präzisierung: Rosettis Sprachgeschichte endet – vom her Titel her programmatisch festgelegt – mit dem 17. Jahrhundert, gleichsam als historischer ‚Vorlauf’ für die weitere Entwicklung des *Rumänischen*; für den Gesamtüberblick empfiehlt sich die *Istoria limbii române* (1980, ^{2}2000) von Gheorghe Ivănescu, die in den ‚westromanischen’ Bibliographien nur selten zitiert wird.

Scanned with OKEN Scanner

Zum Abschluß: laut Coseriu ist das „Vulgärlatein" keine zum Latein in Opposition stehende Sprache, ohnehin keine einheitliches System wie das Rekonstruktionslatein aus der Frühphase der Romanistik, wie etwa bei Antoine Meillet, Wilhelm Meyer-Lübke (vgl. Coseriu, S. 147ff.: *Andere Auffassung des „Vulgärlateins"*; S. 167ff.: *Das Problem der Rekonstruktion*); Coserius Fazit: „Eine Romanität, die *lateinisch* ist, die aber mit dem literarischen Latein nicht zusammenfällt. Die Grundlage dieser Romanität nennt man *Vulgärlatein*" (S. 114, Anm. [19]); und weiter: „Zuallererst schlage ich vor, daß man das Vulgärlatein [...] nicht (implizit) als schon immer existierend annimmt, sondern daß man es *als das ganze üblicherweise in einer bestimmten Epoche* der historischen Entwicklung dieser Sprache *gebrauchte Latein* betrachtet [...]". (Hervorhebung Coseriu, S. 336)

Demnach ist „Vulgärlatein" keine eigene Sprache, sondern ein Diasystem (diatopisch, diastratisch, diaphasisch, diachronolgisch) des gesprochenen Lateins, das im II.–IV. Jahrhundert *eine beschleunigte Entwicklung* (Hrsg. S. XVIII) erfuhr, mit neuen Formen und Funktionen. Das Ergebnis: eine „Ausgliederung" hin zu den romanisch*en* Sprach*en*. Ob aber Coserius monumentale Darstellung das Interesse für dieses faszinierende Sprach-geschichtliche Epoche in den heutigen Romanistenkreisen noch zu wecken vermag.

Die Diskussion zum Thema bleibt weiter offen.

EUGENIO COSERIU AND THE "SO-CALLED VULGAR LATIN"

ABSTRACT

The following contribution deals with two heterogeneous sections from the field of Historical Romance Linguistics: The first part contains a short review of the lectures that Eugenio Coseriu had given to the question of "Vulgärlatein" in the 70ies at the University of Tübingen. These lectures had been published in 2008 (see *Bibliographie*). We hope them to be translated in Rumanian as soon as possible. In the second part, related to the conception of Coseriu's enciclopaedic *Vulgärlatein*, we will present a linguistic evaluation of a number of Latin *Inscriptiones* (*diplomata militaria*, *tabulae ceratae*) found in Rumania, listing a number of auxiliary-troops stationed in the new roman Provincia Dacia, conquered by the roman emperor Trajan in the second century AD. These inscriptions prove that the linguistic features of Rumanian, developing in the following centuries, had to acquire its very own appearance of an "oriental romance language". As those *Inscriptiones* respect the linguistic norm of imperial roman laws, they don't show significant vestiges of spoken "Vulgar Latin" as a basis of later vernacular Rumanian.

Key-words: *Eugenio Coseriu, vulgar Latin, romance, linguistic change, inscriptions.*

Scanned with OKEN Scanner

ABORDAREA TEXTUALĂ A TRADUCERII ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COŞERIU

LUDMILA ZBANŢ, CRISTINA ZBANŢ*

Traductologia ca ştiinţă a cunoscut în istoria sa multiple abordări şi viziuni, deseori polarizate. Una dintre metodele aplicate în cadrul acestei ştiinţe o constituie interpretarea traducerii drept o activitate textuală, centrată nu pe cuvânt, ca unitate de traducere, ci pe text. Tocmai din aceste motive, traductologia modernă este puternic influenţată de rezultatele studiilor de lingvistică a textului, căci produsul unei traduceri este un text sau un discurs în limba-ţintă, iar corespondenţa dintre textul/discursul-ţintă şi textul/discursul-sursă este apreciată conform unor criterii cum ar fi echivalenţa mesajului, respectarea coerenţei şi coeziunii, a raportului dintre informaţia explicită vs informaţia implicită etc.

Numeroşi cercetători contemporani s-au referit la modul de analiză a procesului de traducere dintr-o perspectivă comunicativă, semantică, pragmatică etc. Eugeniu Coşeriu rămâne în actualitatea traductologică graţie viziunii sale asupra modului de transpunere a semnificaţiilor dintr-o dimensiune cultural-lingvistică în alta, codimensionate cu realitatea extralingvistică. Un loc aparte în abordarea coşeriană a problemelor limbii îi revine schimbării lingvistice, considerată ca o „*facere, producere a limbii* [subl. a.]" (Coşeriu 2009: 321) la diferite stadii ale limbii ca produs, schimbarea lingvistică realizându-se „*într-o* limbă sau *în* limbi [subl. a.]" (Coşeriu 2009: 322).

În numeroase studii cu referire la problemele lingvisticii generale (între care Coseriu 1977; Косериу 1989), Eugeniu Coşeriu nu ezită să argumenteze unele poziţii teoretice ce înglobează dimensiunea traducerii, corelate cu modul de abordare a limbajului, ca instrument care asigură o activitate complexă de comunicare. Particularitatea respectivului act de limbaj porneşte de la premisa că traducătorul nu este liber în determinarea conţinutului discursului său, unul impus de original.

Analiza viziunii coşeriene despre traductologie necesită o codimensionare, mai întâi de toate, cu problematica universaliilor limbajului. Până în secolul

* Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, str. M. Kogălniceanu, nr. 65, Republica Moldova.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 423–432

Scanned with OKEN Scanner

al XIX-lea, universaliile, ca atare, s-au aflat în centrul studiilor filozofice, sprijinindu-se pe recunoaşterea *a priori* a identităţii spiritului, a unicităţii gândirii şi a universalităţii logice (Mounin 1963: 196). La rândul ei, lingvistica s-a constituit ca ştiinţă printr-o mişcare opusă, bazându-se pe analiza specificului fiecărei limbi.

Ideile despre universalii au constituit dintotdeauna un subiect central al teoriei traducerii. S-a conturat tendinţa de a aduce argumente întru susţinerea posibilităţii unei comunicări interlingvistice şi interculturale, realizate prin traduceri, în pofida diferenţelor tranşante între limbi care se datorează eterogenităţii sistemelor lingvistice respective. Există şi condiţii de ordin social care influenţează permanent evoluţia limbilor[1].

Teoria traducerii trebuie să ţină cont de tendinţele existente în funcţionarea limbilor omenirii. Pe de o parte, stabilirea unor caracteristici comune pentru limbi oferă argumente suplimentare în favoarea traductibilităţii (problema posibilităţii *vs* imposibilităţii traducerii a constituit permanent subiectul unor dezbateri teoretice aprinse), iar, pe de altă parte, evidenţierea universaliilor la nivel de limbi înrudite sau la unul general ar contribui la facilitarea operaţiei de traducere propriu-zise.

Eugeniu Coşeriu examinează problema universaliilor în binomul *universaliile limbajului* (proprietăţi ale limbajului însuşi, care pot fi stabilite şi identificate de către lingvistică) – *universaliile lingvisticii* (proprietăţi ale lingvisticii, care se justifică doar la acest nivel prin exigenţe de ordin intern ale lingvisticii ca ştiinţă) (Coşeriu 2009: 89). Înţelegem că, pentru o teorie a traducerii, contează, în special, universaliile limbajului, căci ele contribuie la soluţionarea diferitelor probleme de traductologie.

Lingvistul Coşeriu distinge, în raport cu înţelesul logic, cinci tipuri de universalii: trei tipuri primare şi două secundare, respectiv, cele primare: *universaliile posibile*, *universaliile esenţiale*, *universaliile empirice* şi cele secundare: prima din universaliile secundare derivă din combinarea posibilităţii şi generalităţii şi constituie *universaliile selective*, cealaltă – din combinarea posibilităţii cu necesitatea, constituind *universaliile implicative* (implicaţiile) (Coşeriu 2009: 75–76).

Dacă ar fi să examinăm tipurile de universalii propuse de Eugeniu Coşeriu din perspectiva traductologiei, ne-am convinge că fiecare dintre ele se înscrie perfect în analiza procesului de traducere.

Universaliile posibile sau conceptuale valorifică dimensiunea universală a limbajului, fără a face referinţă la anumite limbi particulare. În cazul traducerii,

[1] Să nu uităm de faptul că perioada actuală a evoluţiei umanităţii este marcată de tendinţe de globalizare şi de mondializare. Această constatare este valabilă şi pentru limbile lumii, ceea ce presupune ştergerea treptată a deosebirilor între limbi sau chiar dispariţia unor limbi. Numeroşi cercetători se pronunţă insistent asupra necesităţii protejării limbilor pe cale de dispariţie. Anul 2008 a fost declarat de UNESCO anul internaţional al limbilor, iar în documentele care explicau această alegere au fost aduse nişte statistici îngrijorătoare: procesul de globalizare duce la ameninţarea elementelor ce contribuie la diversitatea culturală; peste 50 % din cele aproape 7000 de limbi vorbite în lumea întreagă sunt pe cale de dispariţie peste câteva generaţii, iar 96% din aceste limbi sunt vorbite doar de 4% din populaţia globului (cf. **** 2008 – Anul internaţional al limbilor*).

Scanned with OKEN Scanner

aceste universalii contribuie la crearea bazei conceptuale a transferului informației dintr-o limbă în alta.

Universaliile esențiale întregesc procesul respectiv, căci, după cum afirmă Eugeniu Coșeriu, „acestea se deduc din conceptele înseși de „limbaj" și de „limbă" – în sensul că sunt elemente constitutive sau consecințe necesare în mod rațional ale elementelor constitutive ale acestor concepte" (Coșeriu 2009: 78). Fiind, în esență, universalii generice, universaliile esențiale contribuie la selectarea echivalențelor în procesul traducerii, atunci când apare necesitatea de a alege niște corespondențe de ordin lexical (de exemplu, pentru traducerea realităților socioculturale), gramatical (traducătorul se regăsește în fața unor structuri gramaticale pentru care nu există forme consacrate în limba-țintă) sau, mai ales, stilistic.

E. Coșeriu este de părere că *universaliile empirice* nu funcționează la modul absolut, ci doar în limbile în care au fost atestate, fiind ipotetic posibile și pentru alte limbi. Anume acest tip de universalii explică interferențele intenționate sau accidentale care apar în procesul traducerii și tendința de a pune în circulație, în limba-țintă, niște forme și structuri care nu-i sunt caracteristice (amintim, de exemplu, împrumuturile lexicale și structurale din limba engleză, care sunt utilizate tot mai larg în diferite limbi).

Universaliile selective sunt centrate pe trăsăturile distinctive ale limbilor umanității, aplicate la toate nivelurile de analiză și valabile într-un moment determinat al istoriei. Ele fac posibilă elaborarea unei liste a celor mai frecvente caracteristici semantice, fapt nelipsit de interes pentru teoria și practica traducerii, mai ales atunci când este vorba despre traducerea unor texte din perioade istorice mai vechi (de exemplu, din franceza veche).

Universaliile implicative pot avea un caracter teoretic sau empiric (Coșeriu 2009: 84). În procesul traducerii ele ar putea contribui la alegerea echivalențelor între limbile în traducere.

Eugeniu Coșeriu distinge în limbaj trei niveluri: *nivelul universal* al activității vorbirii, *nivelul istoric* al limbilor și *nivelul particular* al discursului (sau al textului), iar universaliile lingvistice pot aparține oricărui din aceste niveluri (Coșeriu 2009: 85). Lingvistul pune în valoare condiția diferențierii *universaliilor limbajului* de *universaliile limbii*, categorii conceptuale confundate deseori. Toate universaliile limbilor sunt și universalii ale limbajului, întrucât limbile funcționează ca niște niveluri ale limbajului, dar nu și invers, căci universaliile limbajului pot fi și universalii ale activității vorbirii sau universalii ale textului.

Insistând asupra necesității de a pune în valoare raportul dintre limbaj și contextul social, Coșeriu apreciază că *nu există o transpunere directă de la semnificațiile limbii-sursă către semnificațiile limbii-țintă*, elementul comun regăsindu-se în desemnatul extralingvistic (Coșeriu 2009: 132). Afirmația citată explicitează opinia profesorului despre cele două etape prin care se articulează orice operație de traducere:

– o etapă „semasiologică", care localizează problemele semantice, sintactice, textuale la nivelul textului sursă, fiind „«des-compunere prin limbaj»

(*Entsprachlichung*)" (Coşeriu 2009: 132), ceea ce corespunde în teoriile interpretative sau semantice ale traducologiei cu deverbalizarea informației din original;

– o etapă „onomasiologică", care soluționează problemele în dimensiunea metatextuală, fiind o „«re-compunere prin limbaj» (*Versprachlichung*)" (Coşeriu 2009: 132), adică este vorba despre reverbalizarea informației în limba-țintă prin intermediul unui text (în traducerea scrisă) sau al unui discurs (în traducerea orală). Traducerea este condiționată de depăşirea dimensiunilor semasiologice şi onomasiologice şi de includerea sensului.

Pe lângă traducerea propriu-zisă, Eugeniu Coşeriu mai deosebeşte *transcodarea* şi *transpoziția*.

Transcodarea se aplică în cazul traducerilor tehnice, cu o pondere importantă a unui lexic primar, relativ univoc, constituit din termeni tehnici şi ştiințifici. Este vorba despre un tip de semne lingvistice ce corespund „unor tipuri de desemnare unice şi omogene [...], «univoce» în sensul logic al termenului" (Coşeriu 2009: 270). Specificul termenilor constă în relațiile biunivoce dintre semnificare şi desemnare, ceea ce permite trecerea directă de la semnificatul într-o limbă la semnificatul în altă limbă. Univocitatea lexicului primar (a termenilor) constituie principiul de bază în structurarea terminologiilor şi nomenclaturilor.

Transpoziția presupune o analiză semasiologică şi onomasiologică şi este utilizată atunci când traducerea propriu-zisă nu este posibilă din motive că, în limba-țintă, lipseşte conceptul respectiv şi unitate lingvistică corespunzătoare. În aceste situații traducătorul recurge fie la împrumut, fie la calc.

În lucrarea *Omul şi limbajul său*, Eugeniu Coşeriu revine la o idee pe care o regăsim, sub o formă sau alta, în mai multe din scrierile savantului: „La rândul său, traducerea priveşte direct nivelul discursului şi nu nivelul unei anume limbi (*numai textele sunt traduse*) [subl. n.] şi este legată, de aceea, de distincția *desemnare/semnificație/sens* [subl. a.]" (Coşeriu 2009: 314–315). Eugeniu Coşeriu valorifică prin această afirmație importanța conținutului, a sensului în procesul de traducere, idee promovată şi de reprezentanții „Şcolii Sensului" de la ESIT (Şcoala Superioară de Traducători şi Interpreți), Paris: D. Seleskovitch, M. Lederer, J. Delisle ş.a. Se cere precizat că noțiunea de text în viziunea lui Eugeniu Coseriu este sinonimică, mai ales, cu cea de discurs.

Separarea noțiunilor *desemnare/semnificație/sens* se face pentru a distinge trei tipuri de conținuturi, cărora le corespund, respectiv, trei niveluri ale limbajului. Semnificațiile sunt nişte instrumente ce contribuie la stabilirea desemnărilor, iar acestea din urmă raportează semnele lingvistice actualizate în text la obiecte, la fapte şi la reprezentări mentale.

Eugeniu Coşeriu examinează traducerile prin transformările ce au loc la nivelul structurilor „de adâncime", în urma utilizării tehnicilor de parafrazare care produc „sinonime cognitive" şi nu sinonime lingvistice (Coşeriu 2009: 105). Prin structura de adâncime se înțelege „structura semantică a relațiilor sintactice, care nu coincide cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind liniar, este o «ordonare», nu o «structură»), acea structură este, evident, o universalie a limbajului";

Scanned with OKEN Scanner

este vorba despre „o echivalență extralingvistică, la nivel de *desemnare* [subl. a.], și «adâncimea» limbilor nu depășește structura semnificării" (Coșeriu 2009: 97–98).

E. Coșeriu susține că, „din punctul de vedere al desemnării, o traducere în altă limbă este tot o «parafrazare»[2]; iar o parafrazare în aceeași limbă nu este altceva decât o traducere «internă»" (Coșeriu 2009: 105)[3]. Astfel, Coșeriu pune în valoare importanța relațiilor de desemnare și nu a funcțiilor semantice ale limbilor, iar notarea simbolică diferită, aplicată structurilor de adâncime, nu este deloc mai puțin relevantă.

Un alt punct comun pentru lingvistică și pentru traducere îl constituie raportul *realitate* vs *limbi*. În curentele din lingvistica modernă întâlnim variate atitudini față de acest aspect al comunicării. Opiniile oscilează, pornind, pe de o parte, de la acceptarea faptului că limbile desemnează în mod particular realitatea identică, ceea ce ar părea să creeze niște obstacole impenetrabile pentru operația de traducere. Dar, condiția că realitatea desemnată nu aparține limbajului, permite acceptarea ei drept punct de referință pentru orice cercetare semantică a limbajului, inclusiv în procesul traducerii, și face posibilă depășirea problemelor de ordin lingvistic în procesul de transfer al informației dintr-o dimensiune socioculturală în alta.

Lingvistul Coșeriu conchide: „[...] raportarea la realitate (sau la «conținutul gândirii») este indispensabilă în traducere, în învățarea limbilor și în comparația semantică dintre limbi. În traducere nu se trece de la o limbă L_1 la o limbă L_2 în mod direct – ceea ce, în plus, nici nu ar fi posibil, deoarece semnificatele, în măsura în care aparțin unei limbi determinate, nu sunt «traductibile» –, ci doar prin intermediul planului R [al *realității*, n.n.]: într-adevăr, *traducerea înseamnă a desemna prin intermediul funcțiilor semantice ale L_2 aceleași «realități» care, într-un text determinat, sunt desemnate prin funcții semantice ale L_1* [subl. n.]" (Coșeriu 2009: 107).

Existența numeroaselor traduceri demonstrează că deseori diferite limbi desemnează în mod identic sau aproape identic aceeași realitate. Exemplele care confirmă poziția dată sunt numeroase, fiind fondate, mai ales, pe comunitatea socioculturală ce s-a constituit în evoluția unor societăți și a limbilor vehiculate de ele.

Traducerea este în esență dinamică și depinde de situația de comunicare. Astfel, este clar că, atunci când traducem, operăm cu dimensiunea discursivă, concretă și nu cu cea statică și abstractă. Limbajul este instrumentul de transformare a lucrurilor în semnificații „pentru a le aduce în corelație reciprocă, pentru a le analiza și a le «segmenta», adică pentru a dialoga despre ele în cadrul co-existenței umane" (Coșeriu 2009: 131). În vorbire se afirmă „ceva despre faptul de a fi al lucrurilor, și acest fapt de a fi este analizat, explicitat și reprezentat în mod diferențiat, adică așa cum apare și se înfățișează el în și față de lucruri", mai ales că „vorbim nu doar cu ajutorul semnificațiilor, ci, dimpotrivă, și cu ajutorul

[2] Roman Jakobson califică drept internă o *traducere interlingvală*, sau schimbarea semnelor verbale ale unei limbi prin semnele verbale ale altei limbi.

[3] În terminologia aplicată de Jakobson – *traducere intralingvală*, adică schimbarea semnelor verbale ale unei limbi prin alte semne ale aceleiași limbi.

Scanned with OKEN Scanner

cunoașterii lucrurilor, precum și în anumite condiții, definite contextual și situațional. O serie întreagă de fenomene ale utilizării limbajului *sunt strâns legate de cunoașterea lucrurilor, atât în vorbire, cât și în interpretarea celor spuse* [subl. n.]" (Coșeriu 2009: 131).

Cunoașterea lucrurilor este o condiție a calității comunicării, valabilă atât pentru comunicarea în limba maternă, cât și (mai ales) pentru comunicarea interlingvală. Un traducător trebuie să cunoască esența lucrurilor în limbile pe care le utilizează, să le interpreteze în spiritul limbii respective și să le adapteze la situația de comunicare (situațional, temporal, social etc.), „căci actul de a traduce nu este altceva decât o vorbire, cu un conținut virtual identic, în două limbi diferite. *Nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații, nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu acea limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor* [subl. n.]. Semnificațiile sunt un instrument și nu un obiect al traducerii, tot așa cum sunt un instrument și un obiect al vorbirii" (Coșeriu 2009: 131–132). Astfel Eugeniu Coșeriu reconfirmă rolul dimensiunii pragmatice într-o traducere, care presupune operarea acesteia la nivelul vorbirii (dinamic) și nu la cel al limbii (static). Traducerea este un act complex de comunicare și necesită o examinare atentă la diferite niveluri.

În procesul de analiză a traducerilor romanului *Мастер и Маргарита*, scris de M. Bulgakov, am atras atenția la alegerile făcute de traducători în cazurile lexicului marcat de un specific sociocultural.

„– Дайте нарзану, – попросил Берлиоз" (Булгаков 1988: 12);
„– Donnez-moi de l'eau de Narzan, demanda Berlioz [...]" (Bulgakov 2008: 25);
„– Apă minerală, vă rog, ceru Berlioz" (Bulgacov 1991: 12);
„– Dați-mi narzan, ceru Berlioz" (Bulgakov 2006: 8);
„– Apă minerală Narzan, ceru Berlioz" (Bulgakov 2007: 10);
„«Narsan bitte», sagte Berlioz" (Bulgakow 2006: 12);
„«Give us a seltzer», Berlioz asked" (Bulgakov 1997: 13).

În seria de exemple de mai sus putem depista echivalențe interlingvale mai mult sau mai puțin reușite. Dacă am aplica viziunile traductologice ale lui Eugeniu Coșeriu la traducerea lexemului *нарзан* în exemplele citate, ar trebui să determinăm, mai întâi de toate, ce este desemnat prin această unitate. Alegerea corespondențelor interlingvale depinde de cunoștințele de limbă și de cele enciclopedice ale traducătorilor. *Нарзан* desemnează un fel de apă minerală, ceea ce este explicitat în măsuri diferite în traducerea în limba franceză (*de l'eau de Narzan*) și în două versiuni în română (*Apă minerală; Apă minerală Narzan*). În alte variante se dă preferință împrumutului direct: *Dați-mi narzan; Narsan bitte,* sau se folosește un tip de băutură asemănătoare, cunoscută destinatarilor traducerii în limba engleză: *Give us a seltzer*.

Într-o altă serie de exemple este vorba despre traducerea unităților de măsură:

„Гражданин ростом в сажень, но в плечах узок, худ неимоверно [...]" (Булгаков 1988: 13);
«Ledit citoyen était d'une taille gigantesque – près de sept pieds – mais étroit d'épaules et incroyablement maigre» (Bulgakov 2008: 25);

Scanned with OKEN Scanner

„Deşi înalt de un stânjen, era îngust în umeri, nemaipomenit de slab [...]" (Bulgacov 1991: 12);
„Nalt de un stânjen, cetăţeanul era însă îngust în spete, nemaipomenit de slab [...]" (Bulgakov 2006: 8–9);
„Individul, înalt cam de un stânjen, dar neverosimil de sfrijit [...]" (Bulgakov 2007: 10);
„Er war über zwei Meter groß, aber schmal in den Schultern, unsäglich mager [...]" (Bulgakow 2006: 13);
„A citizen seven feet tall, but narrow in the shoulders, unbelievably thin [...]" (Bulgakov 1997: 8).

În toate exemplele este vorba despre utilizarea unor unităţi speciale care corespund sistemului de măsurare a lungimii sau înălţimii în societăţile respective (*сажень – près de sept pieds – de un stânjen – über zwei Meter groß – seven feet tall*) şi desemnează o persoană destul de înaltă.

Există situaţii în care traducătorilor nu le este suficient spaţiul textului tradus, căci unele realităţi incluse în original necesită o detaliere mai aprofundată. În acest scop se recurge la dimensiunea paratextuală, în care informaţia suplimentară este prezentată sub forma unor notiţe explicative de subsol sau la sfârşitul cărţii.

„– Взять бы этого Канта, да за такие доказательства года на три в Соловки!" (Булгаков 1988: 18);
«– Votre Kant, avec ses preuves, je l'enverrais pour trois ans aux îles Solovki[2], moi!» (Bulgakov 2008: 33);
Notă de subsol: 2. Situées dans la mer Blanche, elles sont le site d'un célèbre monastère. Durant la période soviétique lieu de détention particulièrement redouté.
„– Pentru argumentele lui, Kant ăsta ar merita băgat pe vreo trei ani la Solovki!" (Bulgacov 1991: 17) (se recurge la împrumut);
„D'apoi să-l iei pe Kant acesta şi să-l înfunzi pentru aşa dovezi pe vreo trei ani la Solovki!" (Bulgakov 2006: 15) (se recurge la împrumut);
„Pentru asemenea dovezi, Kant al vostru ar trebui umflat şi priponit preţ de vreo trei ani în Solovki!" (Bulgakov 2007: 17) (se recurge la împrumut);
«Für solche Beweise müsste man den Kant drei Jahre nach Solowki verbannen!» (Bulgakow 2006: 19) (se recurge la împrumut);
"They ought to take this Kant and give him a three-year stretch in Solovki[22] for such proofs!" (Bulgakov 1997: 13).
Nota editorului 22. Solovki: A casual name for the "Solovetsky Special Purpose Camps" located on the site of a former monastery on the Solovetsky Islands in the White Sea. They were of especially terrible renown during the thirties. The last prisoners were loaded on a barge and drowned in the White Sea in 1959, p. 398.

Notele de subsol sunt utilizate pentru a „egala" într-o anumită măsură „cunoaşterea lumii" traducătorului, bazată pe informaţiile enciclopedice şi socioculturale, acumulate în procesul traducerii, şi „cunoaşterea lumii originalului" de către destinatarii traducerii, graţie unui volum suplimentar de informaţii, care contribuie, de obicei, la o mai bună înţelegere a textului tradus.

Efectele comunicative produse, de exemplu, de unele proverbe, considerate drept o concentrare a înţelepciunii umane, şi traducerea lor servesc la fel drept probe convingătoare ale poziţiilor teoretice enunţate de Eugeniu Coşeriu. Proverbele constituie nişte microtexte care reunesc un material cultural variat şi generează deseori dificultăţi enorme în procesul traducerii anume din cauza apartenenţei lor la culturi concrete.

Scanned with OKEN Scanner

Traducătorul caută echivalenţele interlingvale cât mai apropiate din punctul de vedere al semnificaţiei şi al funcţionării contextuale (atunci când această alegere este posibilă) sau recurge la alte procedee de traducere indirectă (adaptare, modulare) pentru a transmite mesajul din original. Reuşita alegerii depinde, în mare măsură, de capacitatea traducătorului de a cunoaşte şi de a interpreta corect lucrurile în limba sursă şi de a le adapta la realitatea limbii-ţintă.

Proverbele se înscriu, de obicei, într-o structură socială sau antropologică şi pot fi interpretate doar ţinând cont de aceste dimensiuni. În exemplele de mai jos, proverbele în limba franceză conţin informaţii despre cultura şi societatea care le-au generat, oferind elemente ce permit uneori determinarea aproximativă a perioadei creării lor. O primă constatare este că, fiind comparate cu echivalenţele în limba română, proverbele în limba franceză au un caracter mai concret, mai transparent. De pildă, în cazul perechii *A tout seigneur tout honneur/Fiecăruia ce i se cuvine*, putem presupune că proverbul în franceză îşi are originea în perioada Evului Mediu, căci se utilizează lexemul *seigneur*, care desemnează *un proprietar feudal, o persoană nobilă de rang înalt*. În limba română înregistrăm o generalizare a informaţiei prin folosirea pronumelui nehotărât *fiecăruia*. Noţiunea de *honneur*, cu o conotaţie nobilă, este generalizată în versiunea română prin *ce i se cuvine*, care nu presupune neapărat o calitate pozitivă. Astfel, proverbul în limba română nu oferă informaţii despre o anumită perioadă istorică sau despre calităţi concrete. O constatare asemănătoare o facem în cazul proverbului *A méchant cheval bon éperon/ La cal nărăvit, pinten ascuţit.* Elementele-cheie ale proverbului în limba franceză, *cheval* (cal) şi *éperon* (pinten), aparţin culturii cavalereşti din Evul Mediu, iar în limba română acest specific dispare.

Proverbul *Filler à l'anglaise/ A pleca pe furiş; a o şterge englezeşte* este bine cunoscut şi utilizat frecvent în conversaţiile la diferite niveluri, dar originea lui se trage din condiţii deloc nobile. Se consideră că expresia ar proveni de la verbul 'anglaiser' din franceză veche, utilizat în locul lui 'voler' – 'a fura', iar expresia ar fi fost folosită pentru a descrie modul discret în care un hoţ părăseşte locul crimei, ceea ce a generat o altă expresie analogică „partir comme un voleur"[4]. Dacă un traducător nu cunoaşte aceste lucruri, el riscă să comită erori în transpunerea mesajului din original, căci nu este vorba despre o simplă operare cu unităţile limbii.

Traducătorul (în funcţia de locutor în actul de limbaj) actualizează un anumit sens în activitatea de mediere interculturală şi interlingvală, iar interlocutorul său îl reconstituie, pornind de la materia textuală furnizată de traducător. Ambele părţi operează cu un anumit nivel de cunoştinţe, care necesită capacităţi de creativitate inerente tuturor formelor culturii. Astfel sunt puse în circuit constant operaţiile de comprehensiune şi de creativitate, în primul rând, de către traducător, apoi de destinatarul traducerii, iar partea materială a acestui circuit este asigurată de text (în cazul traducerii scrise) sau de discurs (în cazul traducerii orale).

[4] Cf. http://www.linternaute.com/expression/langue-francaise/72/filer-a-l-anglaise/.

Scanned with OKEN Scanner

Conchidem că abordarea problematicii traducerii prin prisma teoriei limbajului i-a permis lui E. Coşeriu să evite principala piedică în reflecţiile asupra transferului informaţiei dintr-un spaţiu sociocultural în altul, oferind traductologilor instrumentarul necesar pentru a promova codimensionarea situaţională şi dinamică a traducerii, care nu se limitează la o simplă operare cu limbile, ci presupune o viziune globală şi coerentă a acestei activităţi, condiţionate de realitatea extralingvistică şi de receptarea ei în diferite societăţi şi culturi.

BIBLIOGRAFIE

a) Literatură de specialitate

∴ *2008 – Anul internaţional al limbilor*, http://www.cnr-unesco.ro/ro/articol.php?id=28 (accesat 17.07.2011).

Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Traduccion y novedad en la ciencia del lenguaje*, Madrid.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Mounin 1963 = Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard.

Косериу 1989 = Э. Косериу, *Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение*, Москва, с. 63–81, http://www.classes.ru/grammar/ 166.new-in-linguistics-25/source/worddocuments /4.htm (accesat 17.09.2011).

Якобсон 1978 = Роман Якобсон, *О лингвистических аспектах перевода*, „Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике", Москва, с. 16–24 (accesat 17.07.2011).

http://sprach-insel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=61 (accesat 17.07.2011).

http://www.linternaute.com/expression/langue-francaise/72/filer-a-l-anglaise/ (accesat 17.07.2011).

b) Surse

Bulgacov 1991 = M. Bulgacov, *Maestrul şi Margareta*, traducere în română de Natalia Radovici, Chişinău, Editura Hyperion.

Bulgakov 1997 = M. Bulgakov, *The Master and Margarita*, traducere în engleză de Richard Pevear, Larissa Volokhonsky, New York, Pinguin Books.

Bulgakov 2006 = M. Bulgakov, *Maestrul şi Margarita*, traducere în română de Vsevolod Ciornei, Chişinău, Editura Cartier.

Bulgakov 2007 = M. Bulgakov, *Maestrul şi Margareta*, traducere în română de Ion Covaci, Bucureşti, Editura Humanitas, Fiction.

Bulgakov 2008 = M. Bulgakov, *Le Maître et Marguerite*, traducere în franceză de C. Ligny, Paris, Robert Lafont.

Bulgakow 2006 = M. Bulgakow, *Der Meister und Margarita*, traducere în germană de T. Reschke, München, Luchterhand Literaturvlg.

Булгаков 1988 = М. Булгаков, *Избранное*, Москва, Художественная литература.

Scanned with OKEN Scanner

EUGENIO COSERIU'S VIEW ON TEXTUAL APPROACH OF TRANSLATION

ABSTRACT

The paper under consideration focuses on the views of Professor Eugenio Coseriu regarding the aspects of both: translation and traductology. The success or failure of a translation is fully determined by the universal character of the language. Tackling the pressing problem of translation in the framework of the theory of the language, Professor Coseriu managed to avoid the main barrier when transferring the data from one socio-cultural space into the other, thus, offering the traductologists the necessary tools in promoting the co-dimensioning of the situational translation alongside with the dynamic one. Coseriu highlights the translation as a complex means of global and coherent approach to dealing with languages, being influenced by two important factors: the extralinguistic reality and the essential feature of its intercepting in various societies and cultures.

Key-words: *Eugenio Coseriu, interlingual communication, creativity, intercultural mediation, extralinguistic reality, textual, translation, transcoding, transposition, traductology, universalies.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Message

Cher Monsieur Munteanu, c'est la mort dans l'âme que je me vois contraint de renoncer à ma participation à notre rencontre de Iasi, aprés avoir déjà dû renoncer, pour les mêmes raisons, à me rendre à Rome. Depuis des mois, j'ai en effet des problèmes de santé, mais j'avais longtemps espéré que cette situation s'améliorerait rapidement de sorte que je puisse me rendre dans le pays de mon maître et ami Eugenio Coseriu. Il n'en sera hélas ! rien. Et il me reste à l'heure actuelle le seul espoir de pouvoir me rendre en Espagne au début d'octobre prochain. J'aimerais que vous soyez mon porte-parole auprès de tous ceux qui pensaient me rencontrer en Roumanie. Je vous prie de leur exprimer ma profonde tristesse et de leur dire combien je ne peux renoncer à la joie de les revoir bientôt sur l'un des chantiers que nous ne manquerons pas d'avoir: C'est là l'un des voeux qui me sont les plus chers. Je souhaite que notre congrès en terre roumaine atteigne en 2011 les objectifs que vous lui avez fixés, notamment, ainsi je l'ai aussi si souvent exprimé ces dernières années, que nous parvenions à montrer que les bases épistémologiques et théoriques de la linguistique coserienne sont bien celles dont la linguistique contemporaine a besoin pour poursuivre sa marche en avant, au-delà des bornes philosophiques et théoriques dans lesquelles le structuralisme et les conceptions chomskyennes de la langue et du discours ont pensé scientifiquement pouvoir l'enfermer.

Avec mes très bonnes salutations.

le 3 Julliet 2011

Jean-Pierre Durafour

Scanned with OKEN Scanner

CEA MAI RECENTĂ APARIȚIE EDITORIALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ A UNEI OPERE DE EUGENIU COȘERIU

IOAN S. CÂRÂC*

La mijlocul anului 2011, la prestigioasa Editură Humanitas, în colecția „Academica", a apărut traducerea din limba germană a uneia dintre cele mai cunoscute lucrări ale lui Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*[1]. Probabil că intenția traducătorilor a fost să o lanseze cu prilejul celebrării a 90 de ani de la nașterea autorului (27 iulie 2011), dar lucrarea a apărut cu aproximativ două săptămâni înaintea comemorării a 9 ani de la dispariția marelui nostru lingvist (7 septembrie 2011).

Oricum ar fi, nu putem mulțumi îndeajuns profesorului Eugen Munteanu, directorul Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, și doamnei Mădălina Ungureanu, traducătorii acestei mult așteptate opere a lui Eugeniu Coșeriu, despre care Jürgen Trabant, discipol din prima generație a Profesorului, astăzi el însuși prestigios profesor la universitățile din Berlin și Bremen, afirmă că „a avut o influență pe care n-a mai cunoscut-o poate niciuna dintre operele lui Coșeriu" (p. 6).

Jürgen Trabant prefațează ediția germană din 2003 cu un studiu intitulat *Câteva remarci preliminare, după treizeci de ani*, în care explicitează contextul în care a apărut lucrarea lui Coșeriu și precizează că autorul „a deschis drumul unui domeniu de cercetare deosebit de productiv", reflecția filozofică asupra gândirii lingvistice, în primul rând europene, dar nu numai, de la începuturile ei, cu 2500 de ani în urmă, în vremea filozofilor presocratici.

Editorul german al lucrării, Jörn Albrecht, profesor la Universitatea din Heidelberg, de asemenea discipol al lui Coșeriu, este cel care a îngrijit și o altă lucrare coșeriană de maximă importanță pentru direcția numită de Coșeriu *lingvistica integrală*. Este vorba despre *Lingvistica textului* (*Textlinguistik*, 1980), care a avut la bază un număr de prelegeri ținute de autor la Tübingen.

---

* Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos", str. Domnească, nr. 47, Galați, România.

[1] Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2011, 520 p.

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 435–438

Istoria filozofiei limbajului a avut şi ea la bază un număr de prelegeri ţinute la Tübingen în anii 1968–1969 şi 1970–1971, publicate în două volume, în 1969 şi 1972, de către doi studenţi care au consemnat cursurile profesorului: Rudolf Windisch şi Gunter Narr, primul, profesor la Universitatea din Rostock, specializat în romanistică, al doilea, un cunoscut editor, în editura căruia – Narr Verlag – a apărut şi prima ediţie din 1969/1972 a *Istoriei filozofiei limbajului*, ca şi ediţia din 2003 îngrijită de Jörn Albrecht.

În remarcile sale, Jürgen Trabant făcea observaţia că, exceptând lucrările din tinereţe, aproape întreaga operă tipărită a lui Coşeriu are la bază transcrierea unor note de curs. Faptul acesta îl îndreptăţeşte pe Trabant să vorbească despre caracterul acroamatic al operei coşeriene, acroamatic în sensul de „transmis pe cale orală", nu cu sensul „rezervat iniţiaţilor, secret". Caracterul oral iniţial al textului conferă o anumită caracteristică stilului coşerian în care se întâlnesc în mod fericit colocvialitatea şi caracterul magistral al discursului. Textul coşerian, curs la origine, asemenea *Cursului de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, nu rămâne la nivelul iniţial al transcrierii unor note de curs. Jörn Albrecht a avut la dispoziţie nu numai cursurile publicate de Rudolf Windisch şi Gunter Narr sau propriile sale notiţe, ci şi o copie a manuscrisului original. Intervenţiile şi adaosurile proprii, bazate pe consultarea altor texte coşeriene pe această temă, la care trebuie să adăugăm şi controlul direct al autorului, care a citit primele opt capitole şi a fost consultat verbal în cazul celorlalte unsprezece capitole, au îndepărtat simţitor textul cărţii de câştigurile, dar şi de neajunsurile oralităţii. Mărcilor de oralitate din originalul german, câte au rămas în text, traducătorii, Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, le-au găsit echivalenţe româneşti adecvate.

Istoria filozofiei limbajului, din care apare acum primul volum (aceasta este explicaţia subtitlului *De la începuturi până la Rousseau*), nu este un tratat de istorie a filozofiei limbajului cu toate exigenţele unei asemenea întreprinderi – observă cu îndreptăţire J. Albrecht în *Prefaţa editorului german* –, ci, mai curând, o privire de ansamblu asupra textelor unor filozofi foarte importanţi. O asemenea privire de ansamblu era necesară şi la momentul ţinerii prelegerilor, în anii '60–70 ai secolului trecut, şi este necesară şi acum, când prin istoria filozofiei limbajului se înţelege istoria perioadei ce se întinde pe aproximativ ultima sută de ani, reprezentată, în principal, de un curent logicist derivat din neopozitivism şi cunoscut sub numele de *filozofie analitică* sau *Şcoala de la Oxford*. Dacă neopozitivismul era nemulţumit de limbajul natural şi, prin Frege, Russell, Wittgenstein (în prima lui perioadă) sau Carnap, Quine, Church, a încercat să constituie o „limbă logică", un limbaj riguros construit din semne fără conţinut, filozofia analitică, reprezentată de Wittgenstein (în a doua lui perioadă), Gilbert Ryle, John Austin, Peter Strawson sau John Searle, consideră că numai analiza limbajului natural este capabilă să clarifice problemele filozofice, fiindcă limbajul natural are toate virtuţile logice în el însuşi.

În a sa *Istorie a filozofiei limbajului*, Eugeniu Coşeriu îşi propune să plece de la studierea obiectivă a textelor de filozofie a limbajului din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVIII-lea, în pragul romantismului german, fără idei

Scanned with OKEN Scanner

preconcepute şi fără să încerce să-şi regăsească în ele, forțând textele, propriile sale idei despre limbă. În prezentarea contribuțiilor la filozofia limbajului pe care le consideră importante, Coşeriu nu se rezumă doar la expunerea teoriilor, ci urmăreşte şi felul în care teoriile au fost receptate de posteritate, consecințele teoriilor respective, aspectele inovatoare ale acestora, ideile rămase nevalorificate uneori până astăzi, face observații critice sau îşi recunoaşte explicit sursele propriilor sale idei, delimitându-se atât de izvor, cât şi de alți utilizatori ai acestuia.

Vorbind despre Giambattista Vico, dar gândindu-se şi la propria sa atitudine față de maeştrii pe care îi evocă în *Istoria* sa, Eugeniu Coşeriu pune o problemă fundamentală a hermeneuticii: interpretatorul unui text trebuie să urmeze strict textul interpretat sau poate depăşi textul pentru a încerca să arate ce a vrut să spună sau ce ar fi putut să spună autorul textului? Care Socrate este mai „verosimil" – se întreabă E. Coşeriu – cel al lui Xenofon, discipol al marelui filozof, care probabil că relatează cu fidelitate ce ştia despre Socrate, sau cel al lui Platon, un alt discipol consacrat care „a gândit mai departe" (p. 372) doctrina lui Socrate? Coşeriu este tentat să răspundă că Socrate aşa cum apare la Platon este mai verosimil, dar, observând că „acest Socrate al lui Platon nu este altcineva decât Platon însuşi" (*ibid.*), sesizează caracterul paradoxal al aserțiunii că pe adevăratul Socrate trebuie să-l căutăm în Platon. Autorul nu dă explicit o soluție, dar soluția pe care o sugerează în practica interpretărilor de text pe parcursul întregii cărți pare a fi următoarea: respectarea „spiritului" unui text trebuie dublată de respectul pentru „litera" acestuia.

În prefața la ediția românească, *Eugeniu Coşeriu, gânditor şi magistru*, Eugen Munteanu îşi propune să vorbească despre „dimensiunea paideică, formativă a acestei cărți pornind de la mărturiile câtorva dintre discipolii autorului şi de la propriile mele amintiri" (p. 18). Cred că dimensiunea formativă a cărții poate fi identificată chiar în relația autorului cu propria lui operă. Conceptul grecesc antic *paideia* 'educație' se referea la formarea unei personalități armonioase prin studiul filozofiei şi al ştiinței. Concepția despre limbaj a lui E. Coşeriu, erudiția sa impresionantă sunt rezultatul meditației îndelungate pe textele filozofice şi ştiințifice. Celui care cunoaşte lingvistica integrală coşeriană lectura *Istoriei filozofiei limbajului* îi oferă spectacolul solemn al drumului mental străbătut de viitorul savant Eugeniu Coşeriu. Este drumul descoperirii ideilor fundamentale ale doctrinei sale lingvistice în textele gânditorilor europeni începând cu Heraclit din Efes şi continuând cu Platon, Aristotel, stoicii, Sfântul Augustin, Toma d'Aquino şi filozofii modişti ai Evului Mediu, Renaşterea, din care îl selectează pe filozoful spaniol Juan Luis Vives, cartezianismul întemeiat de René Descartes, iluminismul european cu fondatorul său, John Locke, autorul *Eseului asupra intelectului omenesc*, şi cu răspunsul dat de Leibniz la *Eseul* lui Locke în *Noile eseuri asupra intelectului omenesc*, filozofi ai limbajului din Anglia, Germania şi Franța secolului al XVIII-lea, preferatul lui Coşeriu fiind italianul Giambattista Vico, căruia îi dedică același număr de pagini ca şi celuilalt preferat al său, Aristotel, trăitor cu aproape două milenii înaintea lui Vico.

Principalele observații pe care le face Coşeriu străbătând acest drum sunt următoarele:

– în filozofia limbajului există o anumită continuitate, o direcție în dezvoltarea sa care se întinde de la Heraclit din Efes până la G.W. Leibniz şi mai departe;

Scanned with OKEN Scanner

– caracteristica acestei continuități este faptul că limbajul nu reprezintă tema principală a discuției; problema limbajului se pune ori doar în mod secundar, ori numai pentru a se trece dincolo de limbaj pentru a se ajunge la lucruri. Se discută acum îndeosebi despre *obiectivitatea* limbajului;

– primul care accentuează cea de a doua dimensiune a limbajului, *intersubiectivitatea*, este umanistul spaniol Juan Vives, pentru care limba este în primul rând și un mijloc al conviețuirii umane. El schițează prima separare a limbajului de logică, înțelegând limbajul ca oglindă a omului întreg, și a rațiunii, și a afectivității, și a fanteziei, și a voinței;

– Giambattista Vico pune bazele unei direcții cu totul noi în filozofia limbajului, afirmând *autonomia* limbajului înțeles ca obiect cultural, ca operă, faptă creatoare. Autonomia limbajului este văzută ca o captare a universalului într-o operă individuală, ceea ce ne duce la identificarea între limbaj și poezie.

Cartea se deschide cu două capitole în care autorul explică elaborat ce trebuie să se înțeleagă prin filozofie și prin filozofia limbajului. Dacă știința se întreabă asupra ființării obiectelor și stărilor, filozofia „pune sub semnul întrebării existența și esența acestora" (p. 34). Filozofia limbajului nu trebuie confundată cu lingvistica generală sau teoretică. Domeniul de activitate al lingvisticii generale, ca și cel al teoriei limbajului sunt limbile identificate și delimitate preștiințific în prealabil, aceste două discipline ocupându-se cu întrebarea *cum*, pentru a constata ce este general (lingvistica generală) sau ce trebuie considerat universal (teoria limbajului) în limbă. Filozofia limbajului se orientează mai degrabă spre întrebarea *ce* în privința limbajului și a limbii, ridicând la rangul de problemă delimitarea lor ca obiecte ale cercetării. Filozofia limbajului poate fi *indirectă*, studiind limbajul prin raportare la altceva (așa cum o face filozofia limbajului până la Giambattista Vico și până la Romantismul german), sau *directă*, studiind limbajul în sine (așa cum se întâmplă cu filozofia limbajului în Romantismul german).

Aceste două capitole merită citite de oricine se ocupă de vreun domeniu al cercetării, oricare ar fi acesta. Cele două capitole îl ajută pe cercetător să nu devină adeptul fiecărui mare gânditor din trecut care a meditat pe marginea limbajului. Ne oprim aici doar la definiția filozofiei ca un tip de știință care își pune întrebări cu privire la sensul/esența ființei. În consecință, filozofia limbajului se ocupă de esența limbajului în sine. O asemenea definire a termenului delimitează net domeniul cercetat de ceea ce se numește astăzi *filozofie lingvistică* și care fie că elimină limba naturală înlocuind-o cu un limbaj formalizat, cu o sintaxă logică, fie că vrea să vindece „maladiile" limbii naturale printr-o terapeutică filozofică, analiza logică a limbajului natural. Eugeniu Coșeriu, lingvistul cu o excepțională pregătire filozofică și întemeietor al celei mai recente direcții în lingvistică, *lingvistica integrală*, ar fi fost cel mai îndreptățit să scrie un studiu critic asupra a ceea ce astăzi se numește *filozofie lingvistică*. Repulsia pe care i-a provocat-o acest tip de filozofie l-a determinat, probabil, să-și încheie cursul cu prezentarea filozofiei limbajului la romanticii germani, prezentare care, alături de expunerea punctelor de vedere asupra limbajului exprimate de lingviști și poeți, constituie materia așteptatului volum al doilea al *Istoriei filozofiei limbajului*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
EUGENIU COȘERIU – 90 DE ANI DE LA NAȘTERE

(Iași – Bălți, 27–29 iulie 2011)

În acest an s-au împlinit 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, unul dintre cei mai importanți lingviști ai modernității, învățat a cărui operă științifică reprezintă o contribuție capitală la dezvoltarea lingvisticii secolului al XX-lea și, într-o manieră poate și mai semnificativă pentru destinele acestei discipline, la evoluția sa ulterioară. Destinul prodigios al savantului de origine română a început pe 27 iulie 1921, în localitatea Mihăileni (Bălți), în casa lui Ioan și a Zinaidei Coșeriu, și avea apoi să se împlinească urmând un traseu inițiatic circular, care l-a purtat din Bălțiii perioadei de liceu, prin Iașii primului contact cu Universitatea, apoi prin Roma și Milano, orașe unde și-a susținut și cele două doctorate – unul în litere (1944) și altul în filozofie (1949) –, și până în Montevideo, unde avea să scrie unele dintre primele sale lucrări ce-i vor aduce recunoașterea deplină la nivel internațional (*Sistema, norma y habla*; *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*; *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* etc.); apoi, după perioada sud-americană (1951–1963), Coșeriu s-a întors pe continentul european, stabilindu-se în cele din urmă la Tübingen, centru universitar german în cadrul căruia va pune bazele celei mai prestigioase școli lingvistice existente la ora actuală, pentru ca spre finalul vieții să revină, ori de câte ori va avea prilejul, cu emoție, dar și cu un acut sentiment al datoriei față de origini, pe meleaguri românești, de unde lipsise aproape o jumătate de secol. Această întoarcere a fost caracterizată în permanență de eforturile făcute, cu atenția aproape paternă a Magistrului față de discipolii care l-au descoperit, ca urmare a vicisitudinilor Istoriei, cu o oarecare întârziere, în direcția promovării, cu un adânc tact pedagogic și o neobosită disponibilitate științifică, a propriei concepții lingvistice în mediul academic românesc.

Împlinirea a 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu a căpătat o dimensiune internațională, pe măsura personalității savantului. Pentru a marca evenimentul, au fost organizate nu mai puțin de trei manifestări științifice europene: prima la Roma (în 10–11 iunie 2011), a doua la Iași și Bălți (27–29 iulie 2011), iar a treia la Almería (5–7 octombrie 2011), orașe universitare ce simbolizează tot atâtea spații culturale care au marcat destinul științific și personal al lingvistului de

---

ALIL, t. LI, 2011, București, p. 439–443

origine română. Manifestarea de la Roma, intitulată „*Dire le cose come sono*". *Convegno di studi in onore del linguista Eugenio Coseriu* şi organizată de Accademia di Romania şi de Catedra de limba română a Universităţii „Sapienza" din Roma, cu sprijinul logistic al Institutului Cultural Român din Bucureşti, a avut o participare relativ redusă, programul colocviului cuprinzând 10 comunicări ale unor specialişti din Italia, Spania, Elveţia şi România, dintre care trei au fost ţinute în plen (Marius Sala, Donatella di Cesare şi Eugen Munteanu). De o anvergură mult mai mare a fost cel de-al III-lea Congres Internaţional „Eugeniu Coşeriu" de la Universitatea din Almería, Spania, intitulat *Eugenio Coseriu, lingüista entre dos siglos*, manifestare care, beneficiind deja de o tradiţie proprie (primul congres a avut loc în 2007, la Aix-en-Provence, iar al doilea în anul 2009, la Cluj-Napoca), a reunit participanţi din Spania, Germania, Franţa, Elveţia, Italia, Belgia, Japonia, Peru, Venezuela, Argentina, Chile şi România, ale căror comunicări au fost grupate pe cinci mari secţiuni: *Semantică, lexic şi gramatică*; *Lingvistică diacronică*; *Lingvistica textului*; *Limbaj şi epistemologie lingvistică*; *Variaţie şi varietăţi lingvistice*. Printre participanţii la acest congres s-au numărat atât discipoli direcţi ai lui Coşeriu (Johannes Kabatek, Jörn Albrecht, Wolf Dietrich sau Ana Agud), cât şi mulţi specialişti, deja consacraţi sau în curs de afirmare, care au aderat la doctrina coşeriană, promovând-o prin dezvoltarea unor aspecte punctuale în cadrul propriilor cercetări.

Colocviul organizat la Iaşi şi Bălţi, cu titlul *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, s-a vrut a fi, în primul rând, un omagiu de suflet adus celui care, în urmă cu mai bine de 50 de ani, părăsea aceste meleaguri pentru a se afirma la nivel internaţional ca unul dintre cei mai importanţi lingvişti ai secolului trecut; dovada pentru conotaţiile simbolice atribuite de organizatori acestei manifestări ştiinţifice o reprezintă alegerea datei de deschidere a lucrărilor Colocviului, şi anume 27 iulie, data de naştere a celui comemorat. Implicarea organizatorică activă a Institutului de Filologie Română „A. Philippide" şi a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, precum şi a Universităţii de Stat „Alecu Russo" din Bălţi, cărora li s-a alăturat Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chişinău, a făcut ca această manifestare să depăşească statutul unui colocviu cu miză strict regională, la ea participând aproximativ 80 de invitaţi din şase ţări: Franţa, Germania, Austria, România, Republica Moldova şi Ucraina. În plus, pe lângă numărul consistent de participanţi, un alt aspect în măsură să confirme importanţa şi reuşita Colocviului a fost prezenţa în Consiliul său ştiinţific a unora dintre cele mai reprezentative nume ale şcolii coşeriene de lingvistică, care au girat, astfel, importanţa reuniunii de la Iaşi şi Bălţi în contextul celorlalte manifestări comemorative organizate în 2011: Ana Agud (Salamanca), Jörn Albrecht (Heidelberg), Donatella di Cesare (Roma), Wolf Dietrich (Münster), Jean-Pierre Durafour (Tübingen), Johannes Kabatek (Tübingen), Jürgen Trabant (Berlin), Rudolf Windisch (Rostock) etc., mulţi dintre aceştia discipoli coşerieni din prima generaţie.

Deschiderea lucrărilor Colocviului a avut loc în Aula Filialei din Iaşi a Academiei Române, şedinţei inaugurale urmându-i o masă rotundă intitulată

Scanned with OKEN Scanner

Posteritatea lui Eugeniu Coşeriu, realităţi şi deziderate. La discuţia moderată de Eugen Munteanu au participat filosofi (Ştefan Afloroaei), etnologi (I.H. Ciubotaru) şi lingvişti (Wolfgang Dahmen, Stelian Dumistrăcel, Maria Iliescu, Rudolf Windisch), fiecare dintre aceştia punctând aspecte ale gândirii lingvistice coşeriene sau evocând laturi ale personalităţii omagiate şi contexte de natură istorică prin care acesta a trecut, marcându-le. Partea de debut a manifestării s-a încheiat cu secţiunea dedicată lansărilor de carte, unde au fost prezentate două lucrări care, atât prin conţinut, cât şi prin profilul autorilor, au multe puncte în comun: Eugeniu Coşeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, versiune românească de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă de Eugen Munteanu, apărută la Editura Humanitas în 2011, şi Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală* (ediţia a III-a), apărută la Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, tot în anul 2011. Dacă la nivelul conţinutului afinitatea este relativ transparentă, ambele volume tratând, sub aspect teoretic, diversele ipostaze ale facultăţii umane a limbajului, fie prin prisma lingvisticii generale, fie prin intermediul, mai specializat, al filosofiei limbajului, o menţiune mai specială se cuvine să fie făcută despre relaţia dintre cei doi autori. Dumitru Irimia, ca urmare a unui lectorat pe care l-a avut în perioada 1972–1974 la Universităţile din Torino şi din Milano, a fost unul dintre primii lingvişti români care au introdus la noi, încă de la sfârşitul anilor '70 ai secolului trecut, elemente şi concepte ale teoriei lingvistice coşeriene. În plus, aprecierea deosebită pe care lingvistul ieşean o avea faţă de opera Magistrului originar de peste Prut a stat la originea eforturilor sale pentru ca Eugeniu Coşeriu să devină Doctor Honoris Causa al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, lucru care se va întâmpla în 1992, această distincţie fiind una dintre primele recunoaşteri româneşti la acest nivel a importanţei gândirii coşeriene pentru lingvistica contemporană.

Comunicările Colocviului au continuat în prima zi după-amiază şi în prima parte a celei de a doua zi la Iaşi, pe mai multe secţiuni (*Lingvistică generală*; *Semantică*; *Sociolingvistică şi lingvistica textului*; *Lingvistică generală şi traductologie*; *Lingvistică şi literatură*), pentru ca, începând cu după-amiaza zilei de 28 iulie, acestea să fie găzduite de Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălţi. Şi aici părţii comemorative i s-a alocat un spaţiu important în cuprinsul Colocviului, manifestarea de pe partea stângă a Prutului debutând cu două sesiuni plenare dedicate evocării personalităţii lui Eugeniu Coşeriu. O notă aparte a demersului comemorativ de la Bălţi a fost dată de discuţia privind necesitatea recuperării pentru spaţiul românesc a gândirii marelui lingvist de origine basarabeană, prin asumarea comună a elaborării unei *integrale* a operei coşeriene în limba română. Această iniţiativă a stârnit un viu interes în rândul participanţilor, o prezentare a situaţiei *de facto*, precum şi o evaluare a perspectivelor unei astfel de iniţiative fiind făcute de Eugen Munteanu şi Gheorghe Popa, ca reprezentanţi ai celor două centre academice implicate în organizarea evenimentului.

Precizăm în acest context că ideea recuperării operei lui Eugeniu Coşeriu nu este deloc străină spaţiului în care a avut loc manifestarea ştiinţifică prezentată aici,

Scanned with OKEN Scanner

concretizări ale unor inițiative similare existând încă din 1994, an în care au văzut lumina tiparului primele volume coșeriene apărute pe teren românesc, sub îngrijirea editorială a unor cercetători de la Iași și Chișinău: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași, 1994 [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XXXIII/1992–1993] și Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința", 1994. La Bălți, participanții la Colocviu au aflat de existența unei alte inițiative editoriale a unuia dintre cei mai consecvenți promotori ai concepției coșeriene în cercetările lingvistice românești, Stelian Dumistrăcel, care a anunțat că are pe masa de lucru, în colaborare cu Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu, volumul cu titlul *Etimologie, semantică și frazeologie românească (din perspectiva romanității)*, care va reuni, traduse în românește, un număr de cincisprezece articole și studii pe temele anunțate, mai puțin accesibile lingviștilor din țară, pe care Eugeniu Coșeriu le-a publicat, în timp, în diverse volume omagiale și periodice apărute în special în Germania. Totodată, au fost prezentate, pe baza corespondenței cu autorul, împrejurările demarării acestui proiect editorial.

Dimensiunea comemorativă și științifică a manifestării de la Bălți a fost dublată în permanență de existența unui cadru oficial, pe care organizatorii basarabeni l-au asigurat lucrărilor Colocviului. Acest aspect a fost vizibil încă de la deschiderea lucrărilor la Universitatea din Bălți, unde au luat cuvântul, pe lângă cei doi organizatori principali, personalități ale vieții politice din stânga Prutului: Mihail Șleahtițchi, ministrul Educației din Republica Moldova, Nicanor Dumitru Teculescu, consulul general al Consulatului Român din Bălți, Ion Parea, președintele raionului Râșcani, precum și Indira Dzaganya, reprezentant al Academiei de Științe Pedagogice din Georgia. Latura *in honorem* a Colocviului a fost marcată, de asemenea, și prin inaugurarea la Universitatea din Bălți a Centrului de Studii „Eugeniu Coșeriu", căruia i-a fost alocată o sală specială ce urmează a fi dotată în perioada următoare cu literatură de specialitate, gazdele lansând chiar un apel către participanți în vederea donațiilor de carte. Însă acest cadru, onorat și de ospitalitatea de acum proverbială a gazdelor basarabene, s-a manifestat cel mai vizibil în cea de-a treia zi, atunci când, odată cu încheierea lucrărilor Colocviului, participanții au avut ocazia să viziteze locul de naștere al Magistrului – satul Mihăileni din raionul Râșcani, unii dintre cei prezenți refăcând astfel un traseu pe care, cu 10 ani în urmă, Coșeriu însuși îl străbătea, înconjurat, la ceas aniversar, de compatrioții săi. Itinerarul a început cu o vizită la casa părintească, unde invitații au fost întâmpinați cu pâine și sare de oamenii locului și unde au asistat la o reprezentație artistică în care ansamblul de copii din Mihăileni a pus în scenă, într-un spațiu improvizat sub nucul din grădina familiei Coșeriu, drama plecării definitive a lui Eugen peste Prut, în dificilul an 1940. După momentul artistic, invitații s-au deplasat către liceul din localitate, care poartă acum numele lingvistului comemorat și unde oaspeții au putut vedea, într-o sală de clasă amenajată în acest scop, multe materiale (fotografii, documente,

Scanned with OKEN Scanner

cópii ale diplomelor primite etc.) care evocă personalitatea lui Coşeriu. Colocviul s-a încheiat, în cea de a treia zi a printr-o masă organizată de autoritățile locale, unde participanţii au putut aprecia cum se cuvine, pe de o parte, specialităţile bucătăriei basarabene, iar pe de altă parte, ospitalitatea şi generozitatea oamenilor acestor locuri de unde a pornit să cucerească lumea Magistrul omagiat.

În finalul acestei succinte prezentări a lucrărilor Colocviului *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, reţinem afirmaţia organizatorului ieşean al manifestării, profesorul Eugen Munteanu, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române: „Prin această importantă manifestare internaţională, comunitatea ştiinţifică şi academică doreşte să marcheze profilul postum al fostului profesor de lingvistică generală şi filologie romanică Eugeniu Coşeriu (1921–2002), de la Universităţile din Tübingen şi din Montevideo, Doctor Honoris Causa la peste 30 dintre cele mai prestigioase universităţi şi membru al celor mai importante academii de ştiinţă din lume. La zece ani de la încetarea sa din viaţă, marele învăţat de origine română este considerat creatorul celei mai complete şi mai convingătoare doctrine lingvistice a modernităţii". Participanţii la acest Colocviu au încercat, prin intermediul lucrărilor prezentate, să aplice, să dezvolte şi, astfel, să ducă mai departe coordonatele doctrinei coşeriene, iar rezultatele acestor iniţiative pot fi urmărite în volumul de faţă, care cuprinde, aproape în totalitate, textele comunicărilor ţinute la manifestarea ştiinţifică de la Iaşi şi Bălţi.

Florin-Teodor Olariu

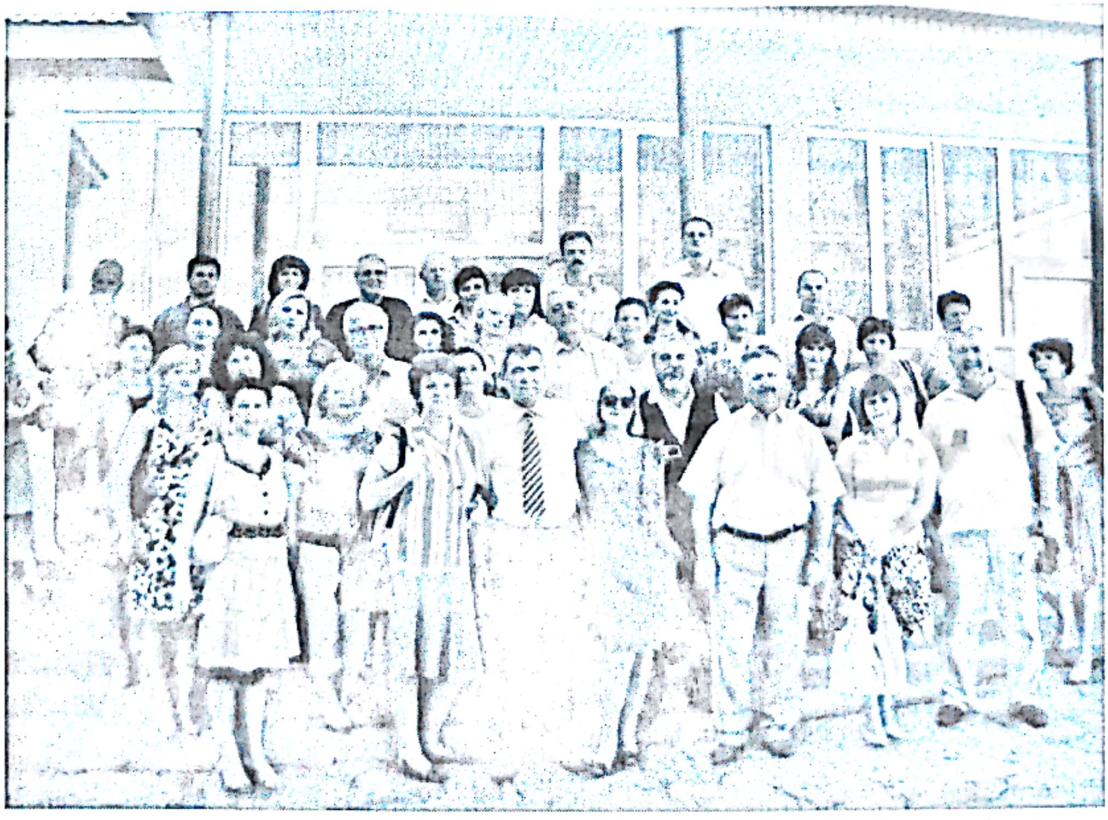

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Publicaţie a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" – Filiala Iaşi a Academiei Române – „Anuar de lingvistică şi istorie literară" continuă revista „Studii şi cercetări ştiinţifice" – Filologie, Iaşi, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie". Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 şi 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică şi B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică şi istorie literară" publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie şi critică literară, folcloristică. „Anuarul" cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note şi documente*, *Critică şi bibliografie* şi o *Cronică* asupra activităţii departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacţiei, în două copii, pe o singură faţă, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoţite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puţin 20 000 de semne (inclusiv spaţiile şi notele). Notele vor fi aşezate la subsolul paginii. Rezumatul, într-o limbă de circulaţie internaţională, va fi aşezat după sigle sau bibliografie. Titlul lucrării trebuie, de asemenea, tradus. Autorii îşi asumă întreaga răspundere pentru conţinutul ştiinţific al textelor.

Revista se poate procura contracost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 Bucureşti,

LG 18

LUCRĂRI ALE CERCETĂTORILOR ŞI COLABORATORILOR INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE"

Dicţionarul limbii române (DLR), serie nouă, tomul I, partea a 8-a, ***Litera E (es – ezredeş)***; redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă; redactori: Doina Cobeţ, Rodica Cocîrţă, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu; a colaborat la redactare: Gabriela Haja; revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu; corelaţii: Elena Dănilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina, vol. III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huţule, din vol. I şi II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ şi Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007.

Dicţionarul general al literaturii române, vol. VII (Ţ–Z); au colaborat: Şerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanţa Buzatu, Lucia Cireş, Ion H. Ciubotaru, Stănuţa Creţu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Şuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu; membri în comisia de coordonare şi revizie: Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2009.

Concepte în mişcare. Studii despre stadiul actual al criticii şi istoriei literare româneşti, prefaţă de Dan Mănucă, volum coordonat şi îngrijit de Ofelia Ichim şi Şerban Axinte, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

IOAN OPREA, CARMEN-GABRIELA PAMFIL, RODICA RADU, VICTORIA ZĂSTROIU, *Dicţionarul universal ilustrat al limbii române*, 12 volume, ediţia a patra revăzută şi adăugită, „Jurnalul Naţional", Bucureşti–Chişinău, Editura Litera, 2010–2011.

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicaţie la câmpul hidronimului Moldova)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010.

EUGEN MUNTEANU, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.

FLORIN FAIFER, ***Incursiuni în istoria teatrului universal. Theatrum mundi***, Iaşi, Editura Timpul, 2010.

STELIAN DUMISTRĂCEL, Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii, ediţia a doua, cu un Supliment de analiză din perspectivă pragmatică, Iaşi, Casa Editorială Demiurg Plus, 2011.

VICTOR DURNEA, Propuneri de recurs, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2011.

DANIELA BUTNARU, Toponimia bazinului hidrografic al Neamţului, Iaşi, Editura Alfa, 2011.

ELENA DĂNILĂ, ANDREI DĂNILĂ, Dicţionar ilustrat de cuvinte şi sensuri recente în limba română, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2011.

C. STERE, *Publicistica. I (1893–1905)*, text ales şi stabilit, tabel cronologic, note şi comentarii de Victor Durnea, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2010 (apărut 2011).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române*, ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Iaşi, Editura Polirom, 2011.

EUGENIU COŞERIU, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011.

PETRU CARAMAN, Conceptul frumuseţii umane reflectat în antroponimie la români şi în sud-estul Europei: prolegomene la studiul numelui personal, ediţie îngrijită, indice şi bibliografie de Silvia Ciubotaru, introducere de Ion H. Ciubotaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2011.

Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică şi traductologie, Lucrările Simpozionului Naţional „Explorări în tradiţia biblică românească şi europeană", Iaşi, 28–29 octombrie 2010 (editori: coord. Eugen Munteanu, Ioan Florin Florescu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, Sabina Savu-Rotenştein, Mădălina Ungureanu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2011.

ISSN 1583–7017